

V. ÉVFOLYAM – 1-2. SZÁM – 2023. JÚLIUS

KÜLÜGYI MŰHELY

A KÜLÜGYI MŰHELY ALAPÍTVÁNY TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

LAPSZÁMUNKBÓL:

BERKES LILLA: Az Európai Unió joga és a tagállami jog viszonya a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában: identitás, szuverenitás, történeti dimenziók

PAPP BENDEGÚZ: „Nem állíthatjuk, hogy valami váratlan dolog lepett volna meg minket” – A 2011-es délkelet-ázsiai szárazföldi áradások katasztrófadiplomáciai elemzése

PRANTNER ZOLTÁN – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR: A Szaúdi Zöld Kezdeményezés: klímasemlegességi program az élhetőbb jövőért

KARA-SZABÓ ZOLTÁN SEBESTYÉN: Kína XXI. századi gazdasági előretörése a brazil-amazóniai régióban

UJJ ZOLTÁN: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában (1544–1548)

BÁN ZOLTÁN: Irányváltással Közép-Európa felemelkedése is lehetne a magyar külpolitika célja

IMPRESSZUM

KÜLÜGYI MŰHELY

A Külügyi Műhely Alapítvány online megjelenésű tudományos folyóirata

FOLYÓIRAT ALAPÍTÓJA

Tóth Zoltán Balázs

FŐSZERKESZTŐ

dr. Wágner Tamás Zoltán

KIADVÁNYVEZETŐ

Dr. Sziebig Orsolya Johanna

TECHNIKAI SZERKESZTŐK

Bakos Hanna Gabriella

Dénes Roland

Oláh Enikő Emese

Sűrű Cintia

Szabó Lilla Fruzsina

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Dr. Antal Gábor

dr. Babus-Szegedi Krisztina

Baranyi Emese Zsuzsanna

Baráth Noémi Emőke

Bederna Zsolt

dr. Budai Péter

Dr. Bokros Attila

Csáky Ádám

dr. Merkel Csenge

Dr. Nogel Mónika

Pálfi László

Pásztó Vivien

dr. Pesci Marco

Dr. Rigó Balázs

Sashalmi Ádám

Schvéd Brigitta Kinga

Dr. Dudlák Tamás
Farkas Attila
Dr. Gázsó Dániel
Gombos Jarmo
Johanna
Dr. Harangozó Dániel
Héder Klára
Kis Katalin
Dr. Kis Kelemen Bence
Kupi Marcell
Dr. Ladancsik Tibor
Zoltán
Dr. Manzinger Krisztián

Szabó László András
Szabó Levente Gábor
Dr. Szalay Gábor
Dr. Sziebig Orsolya

dr. Szijártó István
Tankovsky Oleg
dr. Teleki Bálint
Tóth László
Tóth Nikolett
dr. Wágner Tamás

dr. Zalahegyi Zoltán

SZAKMAI TÁMOGATÓ

Kozma Klementina

KIADÓ

Külügyi Műhely Alapítvány
1043 Budapest, Erzsébet utca 19.
Telefonszám: +3630-473-3508
E-mail: kmszerkesztoseg@gmail.com
Honlap: <https://kulugyimuhelyalapitvany.hu/>
ISSN 2677-0288
Crossref DOI folyóirat azonosító: [10.36817/KM](https://doi.org/10.36817/KM)

A kiadványt a Magyar Tudományos Művek Tára indexeli, valamint a Magyar Tudományos Akadémia REAL repozitórium és az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis archiválja. A kiadvány irodalomjegyzéke elérhető a MATARKA – magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisából.

TARTALOMJEGYZÉK

EURÓPAI TANULMÁNYOK

MARSOVSZKI SÁRA LILI: Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára _____7

GYEBROVSZKI ZSOLT DÁNIEL: Versenyjogi kártérítési perek - a közjog és a magánjog határmezsgyéjén _____36

BERKES LILLA: Az Európai Unió joga és a tagállami jog viszonya a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában: identitás, szuverenitás, történeti dimenziók _____66

NEMZETKÖZI JOG

BALLA BULCSÚ: Űrbányászat a nemzetközi jogban _____87

KOVÁCS DÁNIEL: Civil szervezetek és alapjogok a nemzetközi szintéren _____106

TÓTH NOÉMI: Kár érte szerelem (Az online térben elkövetett romantikus csalások) _____121

POZSONYI RÉKA: A konzuli tevékenységek összehasonlítása és eltéréseinek államonkénti vizsgálata _____143

REGIONÁLIS TANULMÁNYOK

KOZHABERGENOVA ANEL: A Kazahsztáni filmpolitika alapvető jellemzői és hatása a filmművészet fejlődésére ___173

PAPP BENDEGÚZ: „Nem állíthatjuk, hogy valami váratlan dolog lepett volna meg minket” – A 2011-es délkelet-ázsiai szárazföldi áradások katasztrófadiplomáciai elemzése _____193

NEMZETKÖZI GAZDASÁGTAN

PRANTNER ZOLTÁN – ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR: A Szaúdi Zöld Kezdeményezés: klímasemlegességi program az élhetőbb jövőért _____214

KARA-SZABÓ ZOLTÁN SEBESTYÉN: Kína XXI. századi gazdasági előretörése a brazil-amazóniai régióban_____236

BIZTONSÁGI TANULMÁNYOK

ECK GÁBOR: A Big Data nemzetbiztonsági hasznosulásának lehetőségei_____258

BIRÓ DÁVID: A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-
védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független
türk köztársaságok között_____273

DIPLOMÁCIA

PIRÓTH EMESE: „A boldog békeidők” - a 19. század
béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása, fókuszban
a konferenciadiplomáciával_____300

HORVÁTH ESZTER KATA: A Rózsák Háborúja, mint
örökösödési háború_____320

UJJ ZOLTÁN: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V.
Károly német-római császár udvarában (1544–1548)_____342

STEMPLER ÁDÁM: Ausztrália és az indonéz függetlenség
kérdése_____363

HORVÁTH RÉKA: A karlócai béke a korabeli londoni
nyomtatott hetilapokban_____386

MAGYARORSZÁG KÜLKAPCSOLATAI

OLAJOS ARTÚR: Magyar piackutatás Indiában Mende Tibor
jelentései alapján (1948-1949)_____412

BÁN ZOLTÁN: Irányváltással Közép-Európa felemelkedése is
lehetne a magyar külpolitika célja_____443

ELDANIZ GUSSEINOV: Magyarország és a türk államok
közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a
jelenlegi tendenciák vizsgálata_____467

TUDOMÁNYOS ÉLET

PUSKÁS ANNA: A védelmi felelősség létjogosultsága a kulturális örökség megóvása érdekében? Recenzió a 'Cultural Heritage and Mass Atrocities' című könyv kapcsán_____497

BARTL BÁLINT: A Pázmány Szent II. János Pál Pápa Kutatóintézete is részt vett 2022-ben a legnagyobb hazai tudományos-ismeretterjesztő fesztiválon_____509

AZ ILLEGÁLIS HULLADÉKKERESKEDELEM ÉS HULLADÉKLERAKÁS JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK VIZSGÁLATA AZ EURÓPAI UNIÓBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ IGAZGATÁSI ÉS A BÜNTETŐJOGI SZABÁLYOK PÁRHUZAMOSSÁGÁRA

Examining the legal regulation of illegal waste trafficking and landfilling in the European Union, in particular the parallelism of administrative and criminal law provisions

Marsovszki Sára Lili¹

Absztrakt: A környezet elleni bűncselekmények miatt párhuzamosan elindult igazgatási és büntetőjogi eljárásokkal kapcsolatosan születtek a *ne bis in idem* elvét, valamint a jogbiztonság követelményét sértő döntések, amelyek rámutattak a szabályozási nehézségekre és problémákra. Az ezzel felmerülő

¹ Marsovszki Sára Lili, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 5. évfolyamos jogász szakos hallgató, az egyetemi képzésen belül a bűnügyi tudományok szakmodulon folytatta tanulmányait, illetve a Nemzetközi és Uniós Környezetjogi Kutatócsoport volt tagja.

ORCID azonosító: 0000-0002-6337-585X

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tárában:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10082794>

E-mail címe: saralilimarsovszki01@gmail.com.

Jelen tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

kérdésekkel foglalkozott az Európai Unió, valamint hazánkban az Alkotmánybíróság is, azonban megoldás még nem született, így ezen kérdéskör vizsgálata kétségtől indokolt. A Szerző tanulmányában arra vállalkozik, hogy specifikáltan, a hulladékkereskedelemre és -lerakásra fókuszáltan mutatja be ezen kérdéseket, kitérve ezen bűncselekmény szabályozásának alapjaira az Európai Unióban és hazánkban, valamint rávilágítva az ezen bűncselekmények miatt esetlegesen párhuzamosan elinduló igazgatási és büntetőjogi eljárás problematikáira. A tanulmány vizsgálatának fókuszpontjában az illegális hulladékkereskedelem és -lerakás bűncselekménye miatt elinduló eljárások elemzése, illetve az ezekkel felmerülhető anomáliák kifejtése áll.

Kulcsszavak: illegális hulladékkereskedelem, illegális hulladéklerakás, igazgatási eljárás, büntetőeljárás

Abstract: The parallel administrative and criminal proceedings for environmental offences have led to decisions that violate the principle of *ne bis in idem* and the requirement of legal certainty, which have highlighted regulatory difficulties and problems. The European Union and the Constitutional Court in Hungary have also addressed the issues raised by these problems, but no solution has yet been found, so there is no doubt that an examination of this issue is justified. In his study, the author sets out to present these issues in a specific way, focusing on waste trafficking and dumping, by discussing the basis of the regulation of this offence in the European Union and in Hungary, and by highlighting the problems of administrative and criminal proceedings that may be initiated in parallel for these offences. The focus of the study is on the analysis of the proceedings initiated for the offences of illegal waste trafficking and dumping and the anomalies that may arise in connection with them.

Keywords: illegal waste trade, illegal waste dumping, administrative procedure, criminal proceedings

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„*A Földet nem apáinktól örököltük, hanem unokáinktól kaptuk kölcsön*”² - szól a mondás, amely David Brower környezetvédelmi aktivistától származik. Ugyanakkor, manapság a szemünk szinte már hozzászokott az utcákon heverő szeméthegekhez, az óceánokat tekintve, pedig már öt, úgynevezett „szemétszigetet” tartanak számon. A civilizáció ugrásszerű fejlődésével arányosan környezetünk folyamatos hanyatlással küzd. Környezetünk védelme globális összefogást igényel, ennek megvalósítása azonban nem egyszerű feladat.³ A környezetvédelem fontos szegmensét képezi a hulladék problémájára való válaszadás, amely több szakágat is érint. A szakágak közül nagy szerepet tulajdoníthatunk a jognak, ugyanis a jogszabályok adta keretek képesek szembetűnő változásokat eszközölni. A hulladékkal kapcsolatos rendelkezések jogágakat tekintve is átívelő jelleggel bírnak, ugyanis szinte mindegyikben található olyan szabályozást, amely valamiképp kapcsolódik hozzá. Ezzel azonban felmerülhet a probléma, hogy az ezen szabályozásokban való eligazodás nehézséget jelenthet a jogalkalmazók, a hatóságok, valamint a magánszemélyek számára. A büntetőjogi magatartásokat figyelembe véve, az Európai Unió (továbbiakban: EU) tagállamainál nagyobb eltérés mutatkozik azzal kapcsolatosan, hogy a környezet elleni - köztük az általam vizsgált hulladékgazdálkodással összefüggő - cselekmények hol kapnak helyet a nemzeti joganyagban, ugyanis több országban nem a büntetőkódexben, hanem külön törvényben szabályozzák a környezetet érintő legtöbb rendelkezést.⁴ Abban is nagyobb diszkrpanciát láthatunk, hogy a büntetőjog mennyiben lesz domináns és veszi át a közigazgatási jog szerepét ezen cselekményekkel összefüggésben. E két jogág elhatárolása ezen

² Eredeti nyelven: “We don't inherit the earth from our ancestors, we borrow it from our children.”— David Brower

<https://wwf.hu/archiv/kornyezeti-neveles> (Megtekintés dátuma: 2022.09.10.)

³ Jelen tanulmány azonban az egyszerűbb és letisztultabb eligazodás érdekében globális problémát szűkítve, csupán az Európai Unió, valamint hazai szabályozást veszi vizsgálat alá.

⁴ Lásd pl. Umweltgesetzbuch (UGB) Németországban

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

magatartások vonatkozásában is kardinális kérdéskörként merül fel, ugyanis a magatartást kifejtő személy szempontjából nem kis jelentőséggel bír, hogy jogellenes cselekménye melyik jogág alapján kerül elbírálásra, valamint e kettő összemosódása végsősoron alapjogok sérelméhez vezethet. Ezen megállapítást példázza két Alkotmánybírósági (továbbiakban: AB) határozat, amely felhívja ezen problémára a jogalkotó figyelmét. Tanulmányomban éppen e célból a büntetőjogi, valamint a közigazgatási jogi szabályozásokat és egymáshoz való viszonyukat kívánom górcső alá venni a hulladékgazdálkodást sértő cselekményeken keresztül, hazánkra fókuszálva. Az analízis fő kérdése, hogy hazánkban hogyan valósul meg ezen magatartásoknak a szabályozása és az mennyiben átlátható.

I. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁS RENDJÉT SÉRTŐ CSELEKMÉNYEKET ÉRINTŐ LÉNYEGES EU IRÁNYELVEK

A környezetvédelmi politika az 1957-es Római Szerződésben még nem jelent meg az EU palettáján, mivel e szerződés még egyértelműen a háború utáni talpra állást, valamint a gazdasági fejlődést helyezte fókuszába. Nem sokkal később, azonban a környezet fokozatos szennyezése felhívta az Európai Közösség (továbbiakban: EK) figyelmét ezen kérdéskörre is. Az egyik első megnyilvánulás közé tehető az 1967-ben kiadott csomagolási irányelv, amely még szintén túlnyomóan kereskedelmi érintettségű volt, de megjelentek benne környezetvédelmi szempontok is. Hasonló megállapítások tehetőek az 1972-ben Párizsban tartott államfői csúcsertekezletről is, amelyen azonban már nevén nevezték a súlyosbodó környezetvédelmi problémákat. 1972 és 1992 között igyekeztek feloldani a környezetvédelem és gazdasági fejlődés kibékíthetetlennek tűnő ellentmondásait, amelynek keretében több lépést tettek. Az 1972-es csúcstalálkozón elhatározták a Környezet- és Fogyasztóvédelmi Szolgálat felállítását, melyet az iparpolitikáért felelős igazgatósághoz rendeltek. Ezután három Környezetvédelmi Akcióprogram (továbbiakban: EAP) is

megfogalmazásra került.⁵ Amíg első két EAP „klasszikus” környezetvédelmi célokat határozott meg, addig a harmadik EAP már a környezetvédelmi szempontok egyéb közösségi politikákba való szisztematikus beépítését tűzte ki céljául. Mindezek ellenére az EK környezetvédelmi politikájának fejlődése igencsak döcögősnek mondható az 1986-os Egységes Európai Okmány (továbbiakban: SEA) életbelépéséig. A SEA már saját jogán elismerte a környezetvédelmi politikát és nem rendelte alá a gazdasági integráció prioritásának. Az úgynevezett környezetvédelmi „boom” pedig igazán a negyedik EAP célkitűzéseiben tükröződött, aminek alapideológiája az „ökológiai modernizáció”, amely azt mondja ki, hogy a környezetvédelem nem versenytársa a gazdasági növekedésnek, hanem annak előfeltétele.⁶ Ezt követően, az 1987-es Egységes Európai Okmány vezette be a „Környezet” elnevezésű címet, mely a közös környezetpolitika első jogalapjaként tekinthető, és amelyben meghatározott célként kitűzésre került a környezet minőségének megőrzése, az emberi egészség védelme, valamint a természeti erőforrások racionális felhasználása. A szerződések átdolgozásai pedig tovább erősítették az EU környezetvédelem iránti elkötelezettségét. A teljesség igénye nélkül, többek között kiemelendő⁷, hogy a Maastrichti Szerződés alapján hivatalos területté emelkedett a környezetpolitika, az Amszterdami Szerződésben megfogalmazták, hogy a fenntartható fejlődés megvalósíthatósága érdekében a környezetvédelmet szükséges beépíteni minden uniós ágazati politikába. Az „éghajlatváltozás elleni küzdelem”, illetve a harmadik országok fenntartható fejlődésének érdekköre pedig a Lisszaboni Szerződéshez köthető, amely erre tekintettel jogi személyiséggel is felruházta az Uniót, hogy nemzetközi megállapodásokat tudjon kötni, valamint a EU

⁵ 1973- Első Környezetvédelmi Akcióprogram (EAP1), 1977- Második Környezetvédelmi Akcióprogram (EAP2), 1982- Harmadik Környezetvédelmi Akcióprogram (EAP3).

⁶ ORBÁN, 1-3.o.

⁷ A tanulmányomban nem foglalkozok részletesebben az Unió környezetpolitikájával, ugyanis főcélkitűzésem a hulladékgazdálkodás rendjének megsértése miatt esetlegesen meginduló párhuzamos eljárásokhoz kapcsolódó anomáliák bemutatása.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

Parlament teljes körű jogalkotási hatáskörét több mint 40 új területre - köztük a környezetvédelemre - is kiterjesztette. Fontos továbbá megemlíteni az Európai Unió működéséről szóló szerződést (továbbiakban: EUMSZ), amely a 4. cikkben meghatározza, hogy a környezetvédelem megosztott hatáskörbe tartozik, a 11. cikkben célrendszerben elhelyezi a környezetvédelmet, valamint a 191-193. cikkekben jogalapot szolgáltat.⁸

Az EU égisze alatt a környezetet károsító bűncselekmények elleni küzdelem azonban nem tekint vissza hosszú múltra, ugyanis az első nagyobb lépésként megemlíthető környezet büntetőjog általi védelméről szóló kerethatározat (továbbiakban: Kerethatározat)⁹ is csupán 2003-ra datálható.¹⁰ Ezen kerethatározatnak az előzménye - az EU-tól eltérő szervezethez - az Európa Tanácshoz¹¹ köthető, amely 1998-ban elfogadta a környezet büntetőjogi védelméről szóló egyezményt. Maga az EU-s kerethatározat is utal az egyezmény figyelembevételére rendelkezéseinek megfogalmazásakor¹², valamint az egyezményben megfogalmazott öt bűncselekményi kör alapján véve átkerült a fenti Kerethatározatba, továbbá a későbbi környezet büntetőjog általi védelméről szóló

⁸ KURRER, 2022.

⁹ E Kerethatározat 2005-ben megsemmisítésre került az Európai Bíróság (továbbiakban: Bíróság) által formai, alaki indokokra hivatkozva, illetve a hatáskör túllépése miatt. Az Irányelv elfogadásáig a környezet büntetőjog általi védelme és a hatásköri konfliktus megoldása a Lisszaboni Szerződés általi egyértelműsítés volt, amely kimondta az EU büntetőjogi jogalkotási jogosultságát, illetve azt, hogy a tagállamokat büntetőjogi rendelkezések megalkotására kötelezheti és az Európai Parlament, valamint a Tanács a büntetőjog terén irányelvekkel szabályozási minimumokat szabhat meg.

¹⁰ 2003/80/IB TANÁCSI KERETHATÁROZAT

¹¹ Az európai büntetőjog alakulása tekintetében fontos megemlíteni, hogy habár az Európa Tanács és az Európai Unió nem ugyanazon szervezet, de az Európai Unió tagállamai egyben az Európa Tanács tagállamai is, így az Európa Tanács nagy hatással van/lehet az Európai Unió jogalkotására

¹² 2003/80/IB TANÁCSI KERETHATÁROZAT preambulum (10) bekezdés: „1998.november 4-én az Európa Tanács elfogadta a környezet büntetőjog általi védelméről szóló egyezményt, amelyet figyelembe vettek e jogi eszközök rendelkezéseinek megfogalmazásakor.”

2008/99/EK irányelvbe¹³ (a továbbiakban: Irányelv) is megtalálhatóak ezen bűncselekményi körök. Ezen Irányelv minimumszabályokat fogalmaz meg, ugyanakkor a tagállamok dönthetnek szigorúbb fellépésről. A 3. cikkben összesen kilenc bűncselekményről határoz, amelyeket a tagállamoknak saját nemzeti jogukba át kellett ültetniük, illetve ezen cselekményi formákra kellett visszatartó erővel bíró szankciókat kiszabniuk.¹⁴ Ezen bűncselekmények között találhatóak az általam vizsgálni kívánt hulladékgazdálkodás rendjének megsértéséhez tartozó magatartási formák is. Az Irányelv célja ezen cselekményi formák büntetőjogi szintre emelése, azonban kihangsúlyozza, hogy nem érinti a környezeti károokra vonatkozó egyéb felelősségi rendszereket a közösségi, illetve a nemzeti jog alapján. Emellett, nem határozza meg a bűncselekményekhez tartozó szankciók mértékét, csupán annyira kötelezi a tagállamokat, hogy hatékony, arányos és visszatartó erejű szankcióval sújtsák ezen cselekmények elkövetőit.

Másodsorban kiemelendő a hulladékokról szóló 2018/851 irányelv,¹⁵ amely rendelkezik a hulladékgazdálkodással kapcsolatos részletkérdésekről. Az irányelv által módosított korábbi 2008/98/EK irányelv a 36. cikkben rendelkezett a hulladékgazdálkodás megsértésének esetleges szankcionálásáról. Eszerint: *„a tagállamok megteszik a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy megtiltsák a hulladékok elbolygását vagy illegális lerakását, illetve ellenőrizetlen kezelését. A tagállamok megállapítják az ezen irányelv rendelkezéseinek megszegése esetén alkalmazandó szankciókra vonatkozó rendelkezéseket, és minden intézkedést megtesznek azok végrehajtása érdekében. A szankcióknak hatékonynak, arányosnak és visszatartó erejűnek kell lenniük.”*

Megállapítható tehát, hogy az irányelvek tagállami hatáskörben hagyták annak rendezését, hogy a közigazgatási jogban való szabályozás megmaradjon-e a büntetőjogi rendelkezések mellett, valamint ezek viszonya miként alakuljon és a szankciók mértéke mekkora legyen. Következtetésképpen, az

¹³ 2008/99/EK (EU) PARLAMENTI ÉS TANÁCSI IRÁNYELV

¹⁴ 2008/99/EK 3. cikk

¹⁵ 2018/851/EU (EU) PARLAMENTI ÉS TANÁCSI IRÁNYELV A 2008/98/EK IRÁNYELV MÓDOSÍTÁSÁRÓL

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

Írányelv tagállami átültetését követően a környezet elleni cselekményekre két párhuzamos szankciórendszer létezhet, amely két rendszer közötti kölcsönhatásról az Írányelv külön nem rendelkezik.

2020-ban az Európai Bizottság által kiadásra került egy átfogó értékelés¹⁶, amelyben több fontos kritikát és javaslatot is megfogalmaztak a környezet elleni bűncselekmények szabályozására vonatkozóan. Ezen értékelésben többek között szerepet kapott a közigazgatási jog és a büntetőjog viszonyának vizsgálata is. Ezzel kapcsolatosan az értékelés figyelmet fordít arra a tényre, hogy korábban a legtöbb tagállamban a környezet védelmével a közigazgatási jog foglalkozott és e rendszerre tekintettel az Írányelv nem minősít továbbra sem minden magatartást bűncselekménynek. A tagállami rendszerek analízise után arra a következtetésre jutottak, hogy a tagállamokban különböző megoldásokat alkalmaznak arra vonatkozóan, hogyan viszonyul egymáshoz a közigazgatási és a büntetőjogi szankciórendszer. A vizsgálatok alapján az alábbi megoldásokat határozták meg:

- a büntetőjogi és közigazgatási szankciók párhuzamos alkalmazhatósága általában;
- a büntetőjogi szankciók és a pénzbírságokon kívüli közigazgatási szankciók kombinációja;
- a közigazgatási és a büntetőjogi szankciórendszerek kölcsönösen kizárják egymást.

Ezen megoldási mintáktól függetlenül számos tagállamban mégsem egyértelmű a két szankciórendszer elhatárolása és kölcsönhatása, ugyanis nincsenek egyértelmű szabályozások, amelyek ezt a viszonyt rendeznék, így gyakoriak a hatásköri összeütközések. Az emiatt kialakult jogbiztonság hiánya és az eljárások elhúzódása akadályát képezik a hatékony jogalkalmazásnak, a kettős szankcionálást tiltó rendelkezések¹⁷ pedig nem mindig jutnak érvényre. A legtöbb tagállam elmondása szerint, a gyakorlatban inkább a közigazgatási szankciórendszert preferálják a környezetvédelmi büntetőjog alkalmazása helyett,

¹⁶ EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2020

¹⁷ A ne bis in idem elvének EU-s érvényesülését és gyakorlatát lásd: ELEK, 2022., KARSAI, 2017, 409-440.o.

ugyanis az utóbbi eljárások jellemzője, hogy hosszabbak, időigényesebbek, valamint a bizonyítási eljárás sokkal nehezkesebb, különösen ezen cselekmények esetén. A két szankciórendszer együttes meglétének pozitív vonatkozásai vitathatatlanok, ugyanis a közigazgatási szankciók önmagukban nem tartalmaznak olyan mértékű társadalmi rosszallást, mint a büntetőjogi szankciók, valamint a két rendszer egyértelműen és kiegyensúlyozottan szabályozott kölcsönhatása erősítheti egymást, fokozhatja a bűnüldözés hatékonyságát a környezeti bűncselekmények tekintetében, valamint a közigazgatási járulékos szankciók kiegészíthetik a büntetőjogi szankciókat, és így olyan szankciórendszert hozhatnak létre, amely visszatartó erejű, ugyanakkor a büntetőjog ultima ratio jellege is megmarad. A legtöbb tagállam alkalmazza is a kettős szankciórendszer párhuzamos meglétét, azonban gyakorta a két rendszer közül való választás kritériumai nem egyértelműek az eljáró hatóságok számára. A tagállamok többsége azonban igyekszik megfelelő szabályozási módszert kialakítani arra, hogy elkerülje a túlzott büntetést. Néhány tagállamot kiemelve, például Franciaországban a két szankció összesen nem haladhatja meg az egyes jogsértésekre adható legszigorúbb szankció mértékét. Németországban arányossági kritériumokat alkalmaznak esetről esetre, hogy kiküszöböljék a szankciók túlzott összeadódását. Svédországban a második eljárásban ítéletet hozó büntetőbíróság a büntetőjogi szankciót csökkentheti a közigazgatási szankcióval. Több tagállamban pedig a büntetőeljárás elsőbbségét kiemelve, a párhuzamos eljárások esetén a közigazgatási bíróság köteles felfüggeszteni az eljárását a büntetőjogi határozat bevárásáig.¹⁸

Ezen különböző szabályozási minták azonban tisztázatlan hatásköröket, átfedő rendszereket, valamint a *ne bis in idem* alapelv megsértésének kockázatát eredményezhetik, mely alapelvet EU szinten az Alapjogi Charta (továbbiakban: Charta) 50. cikke, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló, 1950. november 4-én Rómában aláírt európai egyezmény hetedik kiegészítő jegyzőkönyv (továbbiakban: EJEE HKJ) 4. cikke és a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (továbbiakban: SVE) 54.

¹⁸ ELEK, 2022.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

cikke szabályoz. Maga az értékelés ezen okokból ajánlásokat is megfogalmaz a problémáknak az elkerüléséhez szükséges rendelkezések létrehozása érdekében. Eszerint a lehetséges intézkedések:

- A tagállamokat ösztönözni a közigazgatási és a büntetőjogi szankciórendszerek közötti kapcsolat tisztázására.
- A *ne bis in idem* elvre való hivatkozást közvetlenül az irányelvbe lehetne foglalni, és így bizonyos körülmények között kizárni a kettős szankciókat, az EUB ítélezési gyakorlatával összhangban.¹⁹

Az EUB joggyakorlatát²⁰ vizsgálat alá véve fontos hangsúlyozni, hogy eddig kizárólag nemzeti kontextusban merültek fel párhuzamos eljárással kapcsolatos ügyek a bíróság előtt.²¹ Az első lényegesebb döntésként a Fransson-ügy²² említendő, amelyben az érintett személy ellen hozzáadottértékadóra elkövetett jogsértés miatt indítottak ugyanazon a tényalapon adóigazgatási-, valamint büntetőeljárást. A döntés alapjául az Alapjogi Charta 50. cikke szolgált, mely szerint a *ne bis in idem* elve nem tilalmazza, hogy a tagállamok a hozzáadottértékadóval kapcsolatos bevallási kötelezettségek teljesítésének elmulasztásával azonos tényállásra egymást követően adójogi jogkövetkezményt és büntetőjogi szankciót is alkalmazzanak, feltéve, hogy az adójogi szankció nem büntető jellegű. Ennek megítélése pedig a nemzeti bíróság feladatköréhez tartozik.²³ A későbbi ügyek is ezen álláspontot erősítették, azokból kirajzolódik, hogy az EUB a tagállamok önálló jogkörében kívánja hagyni azon döntést, hogy a nemzeti jog egy cselekmény vonatkozásában milyen joghátrányt kíván alkalmazni és hogy ezt milyen jogági kereteken belül rendezzi és milyen módszerrel (egyszeri vagy halmozott eljárások). Ez a megállapítás nem meglepő, hiszen mint láthattuk nem kívánt az irányelvekben sem

¹⁹ EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2020.

²⁰ Különös figyelemmel a következő ügyekben megállapítottakra: C-489/10. SZ. ÜGY, C-617/10. SZ. ÜGY, C-129/14. SZ. ÜGY, C-524/15. SZ. ÜGY.

²¹ Jelen tanulmány is ezen nemzeti kontextusra leszűkítve vizsgálja az adott kérdéskört, nem kitérve a transznacionális eshetőségek problematikáira.

²² C-617/10. SZ. ÜGY.

²³ KARSAI, 2023.

ezen eljárások párhuzamosságának megfelelőségéről állást foglalni. Az EUB párhuzamos eljárásokhoz fűződő követelményeinek fő vezérvonala „csupán”, hogy az eljárások megindulása az érintett személyek számára kiszámíthatóak legyenek, valamint a halmazott joghátrány ne jelentsen aránytalan terhet az érintettre a jogsértés súlyához képest. Uniós jogharmonizáció híján pedig a kérdést érintően a tagállamok szabadon dönthetnek a jogellenes cselekmény szankcionálásáról, akár halmazott eljárások bevezetésével is, így a *ne bis in idem* elv tartalmának értelmezése továbbra sem egységes és tisztázott, valamint folyamatos változás alatt áll.²⁴

A fentebb bemutatott ajánlások és az EUB joggyakorlata tehát valóban segíthetnek felhívni a figyelmet a kettős szankcionálás veszélyére, valamint megoldási sémákat nyújthat a tagállamok számára a kiküszöbölés érdekében, azonban véleményem szerint, az eltérő nemzeti jogi kultúra, különböző szabályozási modellek és a jogharmonizáció hiánya stb. miatt, az ilyen típusú nehézségeket valóban csak nemzeti szinten lehet megfelelően kezelni és azokra megoldást találni. Emiatt a továbbiakban vizsgálat alá kívánom venni, hogy hazánkban felmerült-e ilyen jellegű probléma, és amennyiben igen, arra milyen megoldást eszközölt a jogalkotó.

II. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁS RENDJÉNEK MEGSÉRTÉSÉVEL ÖSSZEFÜGGŐ MAGATARTÁSOKRA VONATKOZÓ MAGYAR SZABÁLYOZÁS

Mint már fentebb említésre került, a környezetvédelmi jog komplexitását adja, hogy jogelméleti szempontból nem képez önálló jogágot, hanem több jogág anyagából, túlnyomórészt a közigazgatási jog, kisebb részt pedig a büntetőjog, az alkotmányjog, valamint a nemzetközi jog rendelkezéseiből összeállított gyakorlati joganyag. A környezetvédelmi jog komplex rendszerében a környezetet károsító magatartásokra így több jogág is szankció alkalmazásával reagálhat, ugyanis a

²⁴ LÁRIS, 2022.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

jogtárgyakat súlyosan sértő vagy veszélyeztető esetekben nem elegendő a közigazgatási jog általi felelősségre vonás, hanem szükséges ultima ratioként a büntetőjogi védelem is.²⁵ Annak vizsgálatához, hogy ezen cselekmények kriminalizálása megfelelő-e a büntetőjog ultima ratio jellegének görcső alá szükséges venni, hogy a jogrendben találhatóak-e más jogágakban is erőteljesen védő szabályozások. Jelen esetben látható, hogy mind szabálysértési, mind közigazgatási szabályozás is megjelenik, sőt mi több, ezen szabályozások nem csak reparatív, hanem represszív szankció kiszabásával is sújthatják az érintett személyeket súlyosabb magatartások esetén, így fontossá válik annak kiderítése, hogy a büntetőjogi felelősséget megalapozó tényállások valóban csupán a legsúlyosabb jogsértéseket kívánják-e büntetni. Ehhez segítségül szolgál a fokozatos jogtárgysértési láncolat vizsgálata, amely igazolni tudja, hogy a csekélyebb tárgyi súlyú jogsértések esetén nem büntetőjogi beavatkozás található és a büntetőjog köre valóban ultima ratioként szolgál annak ellenére, hogy annak védelmi körében szinte azonos jogtárgy található. Lényeges azonban hangsúlyozni, hogy amennyiben azonos jogtárgy mellett a jogsértések nem alkotnak fokozatos jogtárgysértési láncolatot, akkor a büntetőjogi szankció nem ultima ratioként szolgál, hanem esetleges kumulatív szankcióként.²⁶

A közigazgatás és a büntetőjog viszonyát tekintve elmondható, hogy ezen két „szankciós hatalom” a jogérvényesítés két zárköve. Azonban fontos különbség, hogy a büntetőjogi szankcióknak van immanens, autonóm fogalma, annak célja meghatározott. Ezzel szemben, a közigazgatási szankciók céljuk, nemük, valamint mértékük alapján többféle tételes jogi képet mutatnak. Hazánkban nem található olyan törvényi szabályozás, amely a közigazgatás különböző ágazatainak szankciórendszerét egységes elvek és keretszabályok közé helyezi. Azonban történnék jelentősebb erőfeszítések a növekvő közigazgatási szankciórendszer fogalmi tisztázására, illetve az anyagi jogi és eljárásjogi elvi minimumok kidolgozására a büntető természetű

²⁵ BODNÁR 2020.

²⁶ KARSAI 2011. 49-50.o.

jogkövetkezmények alkalmazásához. A kérdéskör azonban még nem teljesen tisztázott, a tudomány feladata, hogy egyrészt a közigazgatási büntetési rendszer dogmatikai és alkotmányossági hátterét kidolgozza, másrészt adjon egy egységes és generális törvényi feltételrendszert a felelősségi és szankciókiszabási garanciáknak.²⁷

Mint már említésre került, hazánkban a hulladékgazdálkodást sértő cselekményekről szintén mind közigazgatási, mind büntetőtörvény rendelkezik. A 2012. évi CLXXXV. törvény a hulladékról (továbbiakban: Ht.) 86. § (1) bekezdésében szabályozza azon magatartások körét, amelyre a törvény hulladékgazdálkodási bírság alkalmazását rendeli. Ezen törvény egyéb intézkedések kiszabását is lehetővé teszi, amelyeket a 85. §-ban határoz meg. A Büntető Törvénykönyv (továbbiakban: Btk.) 248. § (1) bekezdésben pedig rendelkezik a hulladékgazdálkodás rendjének megsértéséhez kapcsolódó bűncselekményről. A keretdiszpozíciót kitöltő jogszabály a Ht., valamint a hulladékgazdálkodási tevékenységek nyilvántartásba vételéről, hatósági engedélyezéséről szóló 439/2012. (XII.29.) Kormányrendelet, azonban további fontos szabályozások találhatók a környezet- és természetvédelmi törvényben, valamint az országhatárt átlépő hulladékszállításról szóló 180/2007. (VII.03.) Kormányrendeletben és a veszélyes hulladékkal kapcsolatos egyes tevékenységek részletes szabályairól szóló 225/2015. (VIII.7.) Kormányrendeletben is.

Érdeemes összevetést végezni a Btk. 248.§ (1)-(2) bekezdéséhez tartozó elkövetési magatartások meghatározásával és a Ht. 86.§ (1) bekezdéséhez tartozó jogellenes cselekményekkel. Az összehasonlítás során látható, hogy a kettő szabályozásban több magatartási forma is megegyezik, a különbség csupán ezen esetekben a hulladék típusában, valamint az elkövető bűnösségének relevanciájában rejlik. A hulladék típusáról elmondható, hogy a Btk. szerinti bűncselekmény megvalósulásához a hulladéknak alkalmasnak kell lennie „*az emberi élet, testi épség, egészség, a föld, a víz, a levegő vagy azok összetevői, illetve élő szervezet egyedének veszélyeztetésére*”, illetve a minősített eset

²⁷ KIS, 2015. 52-53.o.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

megállapításához veszélyes hulladéknak kell minősülnie. Ennek megítélése azonban szakkérdésnek minősül, így az eljáró hatóság nem lesz ismeretében annak, hogy az adott cselekmény bűncselekmény vagy „csak” a Ht. hatálya alá tartozó jogellenes cselekmény. Ezen körülménynek eldöntését bonyolíthatja, hogy a Btk.-ban meghatározott bűncselekménynek gondatlan alakzata is büntetendő. További nehézség a hatóságok eljárását tekintve, hogy a 2012. évi II. törvény (továbbiakban: Szabs. tv.) 187.§ (1) bek. b) pontja is tartalmaz a szemetelésre vonatkozó szabályozást.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a két - egyes esetekben három - egymástól különböző eljárásba tartozó jogkövetkezmény egymástól való független alkalmazása önmagában nem kérdéses, ha ezen eljárások dogmatikai különbségeit vesszük figyelembe. A hulladékgazdálkodás rendjének betartására vonatkozó közigazgatási hatósági eljárás, illetve szabálysértési eljárás alapja mindig egy objektív felelősség, és természetes személy mellett jogi személy, valamint jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet is lehet az eljárás alá vont, míg ezzel szemben, a büntetőeljárás szubjektív, bűnösségi alapon vizsgálható, illetve a jogi személyek ellen alkalmazható intézkedések köre jobban korlátozott.²⁸ Továbbá, a közigazgatási eljárás a büntetőjogi tényállásnál sokkal szélesebb jogellenes magatartási kört ölel fel,²⁹ a szabálysértési eljárás pedig szűkebb körben alkalmazandó. Azonban mégis elmondható, hogy a fokozatos jogtárgysértési láncolat követése és a büntetőjogi ultima ratio jellege gyengülni látszik, a közigazgatási, szabálysértési és büntetőjogi tényállások által védett magatartások köre átfedésben lehet, azoknak elhatárolása nem egyértelmű. A jelenlegi szabályozások mentén egyes magatartások esetén nem egyszerű megítélni, hogy melyik törvényt kell alkalmazni az adott cselekményre, illetve milyen eljárás alá kell vonni a magatartást kifejtő személyt. Ezen probléma pedig kedvez a párhuzamos eljárások elindulásának, valamint a jogbiztonságot csorbíthatja az, hogy a cselekmény elkövetésénél az azt kifejtő személy sincs tisztában azon ténnyel, esetlegesen hatósági eljárás alá vagy büntetőeljárás alá fog kerülni. A 9/1992. (III. 5.) AB. határozat

²⁸ A 2001. évi CIV. törvény határozza meg azon intézkedéseket, amelyek alkalmazhatóak jogi személyek ellen büntetőeljárás során

²⁹ BÁNYAI, 2021. 24.o.

alapján: „a jogállam nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság; a jogbiztonság az állam kötelességévé teszi [...] hogy az egyes jogszabályok világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. [...] a jogbiztonság [...] az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is megköveteli. Ezért alapvetőek a jogbiztonság szempontjából az eljárási garanciák. Csak formalizált eljárás szabályainak követésével keletkezhet érvényes jogszabály, csak az eljárási normák betartásával működnek alkotmányosan a jogintézmények”. Ezen határozat tehát kimondja, hogy a jogállamiság elvéből fakadó alapvető követelmény, hogy a közhatalommal felruházott szervek a jog által meghatározott működési rendben, a polgárok számára megismerhető, világos és kiszámítható módon szabályozott korlátok között fejtsék ki tevékenységüket, azaz a jogbiztonság nem csak az egyes normák egyértelműségét követeli meg, hanem az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is.³⁰ Mivel ezen szabályozás és eljárási rendszer esetlegesen alapjogsérelemhez vezethet, érdemes az AB. eddigi határozatainak vizsgálat alá vétele. A környezetet károsító magatartások miatt elinduló párhuzamos közigazgatási eljárás és büntetőeljárás Alaptörvénynek való megfelelés kérdésével már több AB határozat is foglalkozott.

III. 8/2017. ÉS 18/2022. ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI HATÁROZATOK VIZSGÁLATA

Az első ilyen lényeges határozatként a 8/2017. (IV. 18.) AB. határozat említhető meg. Jelen ügyben a Debreceni Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság bírójaként a bírósági eljárás felfüggesztése mellett az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény (továbbiakban: Átv.) 43. § (1), (2), (3) és (4) bekezdései alaptörvény-ellenességének megállapítását és megsemmisítését kezdeményezte az AB.-nál.

A vád alapján az elkövető állatkínzást valósított meg, amely miatt a Debreceni Törvényszék jogerős ítéletében megállapította büntetőjogi felelősségét és 125 000 Ft összegű pénzbüntetésre ítélte. Ezzel párhuzamosan a Hajdú-Bihar Megyei Főügyészség

³⁰ 2016.EI.II.JGY.K.1.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

Közjogi Szakága állatvédelmi bírság kiszabása iránt állatvédelmi hatósági eljárást kezdeményezett arra hivatkozva, hogy az állattartó megszegte az Átv. 4. § (1) bekezdésében, 11. § (1) bekezdésében, valamint 12. § (1) bekezdésében foglalt állatvédelmi rendelkezéseket. A Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának Jegyzője határozatával a büntetőügyben megállapított tényállást alapul véve az állattartót 450 000 Ft állatvédelmi bírsággal sújtotta. Az állattartó a határozattal szemben fellebbezést terjesztett elő, amelyben kifogásolta, hogy ugyanazon cselekménye miatt „két helyről” is megbírságotlák.

Az AB. ezen ügyben megállapította, hogy *„az állatok védelméről és kíméletéről szóló 1998. évi XXVIII. törvény 43. § (1) és (4) bekezdésének alkalmazása során az Alaptörvény B) cikke (1) bekezdéséből és XXVIII. cikke (6) bekezdéséből, a jogbiztonság elvéből, valamint a kétszeres eljárás alá vonás és büntetés tilalmából eredő alkotmányos követelmény, hogy ha állatkínzás vétsége vagy büntette miatt büntetőjogi felelősség megállapításának van helye, vagy a büntetőjogi felelősség kérdésében már jogerős marasztaló döntés született, akkor ugyanazon tényállás alapján indult állatvédelmi hatósági eljárásban, ugyanazon jogellenes cselekmény miatt állatvédelmi bírság kiszabására ugyanazon személlyel szemben nem kerülhet sor.”³¹*

A vizsgált határozatban tehát az AB. már foglalkozott a kettős szankciók miatt kialakult *ne bis in idem* sérelemről, illetve ki is mondta, hogy ha büntetőjogi felelősség megállapításának van helye, vagy már van is ilyen marasztaló döntés egy adott cselekmény kapcsán, abban a kérdésben ugyanazon tényállás alapján hatósági eljárásban bírság kiszabására nem kerülhet sor. Ennek hatására 2020-ban beemelésre került a 2017. évi CXXV. törvénybe (továbbiakban: Szankció tv) az 5/A.§ és 5/B.§, amelyek rendelkeznek ezen kérdésekről. Sajnálatos módon azonban ez a szabályozás sem nyújtott megoldást minden esetre, így az AB. elé került egy újabb eset, amelyben hasonló problémák merültek fel. Az ezzel kapcsolatosan kiadott határozat, a 18/2022. (VIII. 1.) AB. határozata, amelynek előzménye, hogy a Ráckevei Járásbíróság bírója (továbbiakban indítványozó) az előtte folyamatban lévő büntetőeljárást felfüggesztette, és egyidejűleg

³¹ 8/2017. (IV. 18.) AB. HATÁROZAT.

bírói kezdeményezéssel fordult az AB.-hoz a Btk. 246. § b) pontja alaptörvény-ellenességének megállapítása és megsemmisítése iránt. Az indítványozó az alaptörvény-ellenesség vonatkozásában hivatkozott az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésére, valamint a XXVIII. cikk (6) bekezdésére.

Ezen ügyben a kezdeményező a nevére kiállított horgászjegy és éves területi engedély birtokában úgynevezett gereblyező módszerrel horgászott. A vádlott cselekményét a Ráckevei Dunaági Horgász Szövetség hivatásos halórei észlelték, ezért intézkedés alá vonták. Ellene ezen tényállás alapján utóbb közigazgatási eljárás és büntetőeljárás is indult. A Pest Megyei Kormányhivatal Erdi Járási Hivatala a közigazgatási eljárásban a vádirati tényállással egyező tényállást tárt fel, ami alapján a vádlottal szemben 100000 forint halvédelmi bírságot szabott ki, a vádlott állami horgászjegyet visszavonta és a vádlottat az állami horgászjegy vásárlásától egy évre eltiltotta. A vádlott jogi képviselője útján előterjesztett fellebbezés nyomán másodfokon eljáró Pest Megyei Kormányhivatal az elsőfokú döntést helybenhagyta. Az indítvány alapjául szolgáló büntetőeljárásban megállapíthatóvá vált továbbá az is, hogy a terhelt a fenti tényállás szerinti magatartásával megvalósította a Btk. 246. § b) pontja szenti orvhalászat vétségét is.

A határozat kapcsán az AB. megállapította, hogy az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet idézett elő azáltal, hogy nem az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből fakadó jogbiztonság és XXVIII. cikk (6) bekezdésében rögzített kétszeres értékelés tilalma összehangolt értelmezéséből fakadó követelményeknek megfelelően szabályozta a halgazdálkodásról és a hal védelméről szóló 2013. évi CII. törvény (továbbiakban: Hhvtv.) szerinti halvédelmi hatósági eljárást és a Btk. 246. §-ában foglalt orvhalászat miatt folytatható büntetőeljárást. Döntésénél kihangsúlyozta, hogy a vizsgált probléma egyéb hasonló bűncselekményi tényállásoknál is fennáll, emiatt felhívta az Országgyűlést, hogy jogalkotói feladatának tegyen eleget és rendezze ezen kérdéseket.³² Jelen ügy annyiban különbözött a

³² 18/2022. (VIII. 1.) AB. HATÁROZAT.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

fentebb bemutatottól, hogy itt a hatósági eljárás előbb indult el, amely során bírság kiszabására, valamint egyéb intézkedések elrendelésére került sor. A későbbi büntetőeljárás során észlelték ezen problémát és a jogszabályokban nem találtak megoldást arra, hogy a kétszeres büntetést a büntetőeljárás során miképp küszöböljék ki, ugyanis az intézkedéseket semmissé - azok sajátossága miatt - már nem tehettek.

IV. AB HATÁROZATOK ÉRTÉKELÉSE

A két határozat alapját képező esetek közös metszeteként említhető meg, hogy mindkét ügyben a büntetőjogi tényállás mögöttes rendelkezéseit az ahhoz kapcsolódó közigazgatási törvény meghatározásai töltik meg tartalommal. Ezzel kapcsolatosan ugyanakkor felvetődik azon probléma, hogy a vizsgált ügyekben felmerült cselekményeket szintén szabályozó Átv. és Hhvtv. is meghatároz hátrányos jogkövetkezménnyel sújtható jogellenes magatartásokat és habár igaz, hogy annak köre szélesebb, mint a Btk.-ban bűncselekményként büntetni rendelt jogellenes magatartások köre, azonban a büntetőjog tényállása ugyanazokat a tényállási elemeket tartalmazza. Ennek következménye lesz az is, hogy mind a közigazgatási eljárás mind a büntetőeljárás feladata a közigazgatási törvényben szankcionált cselekmény tényállási elemeinek a tisztázása. A büntetőjogi többlet csupán annyiban valósul meg, hogy a természetes személy szándékossága is a bizonyítás tárgyát képezi.

A probléma forrását így ezen esetekben is az adta, hogy a közigazgatási eljárás és a büntetőeljárás párhuzamosan megindulhat ezen cselekmények esetében. Tovább nehezíti ezt, hogy a közigazgatási eljárás jellemzően hamarabb zárul jogerős határozattal, mint a büntetőeljárás, azonban, amíg a közigazgatási eljárás figyelemmel van a büntetőeljárásban hozott ítéletre, ez fordítva már nem lesz elmondható. Ezzel kapcsolatosan merült fel a *ne bis in idem* elvének sérelme a második határozat alapjául szolgáló ügyben, ugyanis amennyiben a közigazgatási eljárás tárgya olyan szabályszegés, amely a Btk.-ban található tényállás elemeit is kimeríti és a két eljárásban az értékelendő tények köre teljesen megegyezik, a jelenlegi szabályozás nem zárja ki, hogy

mindkét eljárás végén szankcióval sújtsák a jogellenes cselekmény megvalósítóját. A bírság kiszabására irányuló közigazgatási eljárásban a pénzbírság a Btk.-ban szabályozott, a pénzbüntetéssel megegyező büntető jellegű szankciónak minősülhet, így a kétszeres értékelés tilalma alkotmányos elvének sérelme ezen esetekben vizsgálatra szorul.

Emellett, a második ügyben az indítványozó sérelmezte a jogbiztonság csorbulását is, ugyanis ezen esetekben a terhelt, illetve az ügyfél nem tudhatja már a bűncselekmény elkövetése, illetve a szabályszegés megvalósítása előtt, hogy ellene közigazgatási eljárás vagy büntetőeljárás fog indulni, illetve akár mindkettő, és ez sérti az Alaptörvény B) cikkének (1) bekezdését és XXVIII. cikkének (6) bekezdését.

Az AB. ezzel kapcsolatosan kifejtette, hogy az Alaptörvény rendelkezései nem zárják ki általános jelleggel, hogy a jogalkotó a büntetendő cselekményekhez a büntetőjogi szankció mellett más jogágba tartozó jogkövetkezmény(ek)e)t is fűzzön. Ezen esetekben annak vizsgálata bír kiemelt jelleggel, hogy a kiszabott jogkövetkezmények „büntető” jellegűek-e vagy sem. Ennek mérlegelésekor, nem az adott eljárás jogági besorolása bír döntőszereppel, hanem az eljárás és jogkövetkezmény funkciója, jellege. Annak megállapítására, hogy mely eljárás, illetve jogkövetkezmény bír büntető jelleggel, az AB. korábbi gyakorlata és az azzal összhangban álló EJEB-gyakorlat³³ alapján kimunkált szempontrendszer ad útmutatást. Az EJEB gyakorlatában kiemelkedő fontosságúak az Engel és társai kontra Hollandia ítéletben megfogalmazott konkrét és önálló kritériumok, amelyek az Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban: EJEE) 6. cikke szerinti „büntetőjogi vádak” fogalmának és az EJEE 7. cikkében foglalt „büntetés” fogalmának tisztázása érdekében kerültek meghatározásra. Az Engel kritériumok alapján a következő feltételeket kell vizsgálat alá venni:

- jogsértés belső jog szerinti jogi minősítése;
- jogsértés jellege;
- jogsértővel szemben kiszabott szankció természete és intenzitásának vagy súlyosságának mértéke.

³³ Lásd: részletesebben: BANA, 2017.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

Az első kritérium a jogsérelem nemzeti jog szerinti jogi minősítésével kapcsolatos, amelyet az EJEB kiindulópontnak tekint annak meghatározására, hogy a szankció rendelkezik-e „büntetőjogi jelleggel”. Ez a szabály önmagában nem meghatározó, kivéve, ha maga a nemzeti jog mind a két szankciót a büntetőjog alá sorolja, ugyanis ilyen esetben a *ne bis in idem* elve minden további nélkül megállapítható. Amennyiben a belső jogrend közigazgatási jellegűnek minősíti a szankciót, a másik két kritérium figyelembevételével kell azt megvizsgálni és azok fényében eldönteni, hogy a szankció a hetedik kiegészítő jegyzőkönyv 4. cikke szerinti „büntetőjogi jelleggel” rendelkezik-e. A második Engel kritérium a jogsértés jellegére vonatkozik. Annak megállapításához, hogy egy közigazgatási jellegű jogsértés büntetőjogi jelleggel rendelkezik-e az EJEB ítélkezési gyakorlata alapján a következő tényezőket kell figyelembe venni:

- a szankcionáló szabály címzettjeit, ily módon, ha az mindenkire vonatkozik és nem a címzettek jól körülhatárolt körére, akkor szokásosan „büntetőjogi jellegű” lesz;
- az adott szabály célját, mivel a jogsértés nem rendelkezik büntetőjogi jelleggel, ha az előírt szankció kizárólagos célja a vagyoni kár megtérítése irányul és büntetőjogi jellegű, ha meghatározása a megtorlás és a megelőzés céljait szolgálja; és
- a szankcionáló nemzeti rendelkezés által védett jogi tárgyat, amely rendelkezés büntetőjogi jellegű, ha olyan jogi tárgyak védelmét szolgálja, amelyek védelmét rendszerint büntetőjogi rendelkezések útján biztosítják.

A harmadik Engel kritérium pedig a szankció természetére és súlyosságának mértékére vonatkozik. Itt is elsősorban azt kell vizsgálat alá venni, hogy a szankció reparatív vagy inkább represszív jelleggel kerül kiszabásra. Az utolsó két kritérium alternatív jellegű, de az ügy sajátosságainak függvényében az EJEB együttesen alkalmazandónak minősítheti őket.³⁴

³⁴ C-524/15. SZ. ÜGY

Ezek fényében helytálló az AB. azon indokolása, hogy a hatósági eljárás és a büntetőeljárás, illetve az ezen eljárások során kiszabható szankciók sajátosságait tekintve, a kétszeres eljárás alá vonás és büntetés alaptörvényi tilalma nem zárja ki ezen eljárások párhuzamos vagy egymást követő lefolytatását ugyanazon jogsértő személy azonos jogellenes magatartása alapján, amennyiben a büntetőeljárással együtt vagy a büntetőeljárás mellett a hatósági eljárásban nem büntető jellegű, hanem olyan jogkövetkezményt alkalmaz az eljáró hatóság, amely célja elsősorban a reparáció. Ugyanakkor, az már sérti ezen elveket, ha azonos jogsértő személy ugyanazon jogellenes cselekménye miatt hatósági eljárásban büntető jellegű jogkövetkezményt szab ki a hatóság és később a büntetőeljárás eredményeként is szankció alkalmazására kerül sor. Az EJEB joggyakorlatát is megvizsgálva, látható, hogy összeegyeztethető a *ne bis in idem* elvéből fakadó követelményekkel, ha a nemzeti jog valamely jogellenes cselekmény szankcionálására közigazgatási és büntetőeljárás integrált, párhuzamos és egymással összekapcsolt alkalmazásával biztosít lehetőséget, amennyiben az eljárások, illetve az azok eredményeként alkalmazható szankciók kiszámíthatóak az érintett számára, és a különböző joghátrányok között szoros tárgyi és időbeli kapcsolat áll fenn.³⁵

V. A HULLADÉKGAZDÁLKODÁS RENDJÉT SÉRTŐ MAGATARTÁSOKRÓL RENDELKEZŐ TÖRVÉNYEK ÉRTÉKELÉSE AZ AB HATÁROZATOK TÜKRÉBEN

Mindkét ügyben tehát látható volt, hogy a probléma forrása, - amit már az EU is vizsgált a környezetet károsító cselekmények büntetőjogi szintre emelésének értékelése során - hogy a környezetet károsító jogellenes magatartásokról mind a közigazgatási jog, mind a büntetőjog rendelkezik, és az ezek alapján indult eljárások egymással párhuzamosan megindulhatnak. Ez érvényes lesz az általam vizsgált hulladékgyűjtés rendjének megsértésével összefüggő

³⁵ AMBRUS, 2019.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

cselekményekre is, mivel mint fentebb már bemutatásra került, mind a Ht. törvény, mind a Btk. szabályozza ezen cselekményeket és szankcióval sújtja megvalósulásukat. Annak ellenére, hogy az AB. már kimondta egyes eljárási helyzetek alaptörvényellenességét, illetve felhívta a jogalkotót, hogy szabályozza ezen anomáliákat, azonban ez nem valósult meg.³⁶ Emiatt a Szankció tv., a 2016. évi CL. törvény (továbbiakban: Akr.), valamint a 2017. évi CX. tv. (továbbiakban: Be.) szabályozása továbbra sem ad garanciát arra, hogy amennyiben mindkét eljárás eredményeként büntető jellegű szankció kiszabásának van helye, azt a közigazgatási hatóság és a büntetőbíróság egymásra tekintettel, összehangoltan alkalmazza. A hatályos szabályozás tehát nem teszi lehetővé azt, hogy ezen szankciók egymást kiegészítsék, illetve nem nyújt védelmet a büntető jellegű szankciók megkettőzésével szemben. A büntetőeljárás nem veheti figyelembe a megelőző hulladékgazdálkodási hatóság által alkalmazott szankciót és annak mértékét, azokra tekintet nélkül köteles szankcionálni a terhelt törvénysértő magatartását. A büntetőbíróság határozatának a meghozatalát követően az eljáró közigazgatási hatóság a büntetőügyben hozott ítéletre figyelemmel köteles lesz gondoskodni a terheltre irányadó határozata megváltoztatásáról vagy megsemmisítéséről.³⁷ Az új határozatban pedig nem alkalmazhat a terhelttel szemben, például hulladékgazdálkodási bírságot vagy eltiltást. A hulladékgazdálkodást sértő magatartásoknak azonban az egyéb közigazgatási jogkövetkezményei a legtöbb esetben az egyébként nehézkesen, hosszú eljárások alatt megszerzett engedélyt, működést érintik.³⁸ Amennyiben ezen tevékenységtől, vállalkozástól kerül hosszabb eltiltásra az adott személy - mint ahogyan látható volt a 18/2022. (VIII. 1.) AB határozat esetében is - a hatóság által módosított új határozat már nem tudja orvosolni visszamenőlegesen a jogkövetkezményt, nem tudja azt meg nem történné, ki nem szabottá tenni. Ez pedig egyes

³⁶ Lásd:

https://www.alkotmanybirosag.hu/uploads/2023/01/mulasztasok_2022_december_31.pdf

³⁷ 2017. ÉVI CXXV. TÖRVÉNY 5/A-5/B.§.

³⁸ 2012. ÉVI CLXXXV. TÖRVÉNY 36/A. 85.§.

esetekben a jogbiztonság és a kétszeres értékelés tilalmának sérelméhez vezethet.

A bírságot tekintve, pedig a törvény indokolása is kiemeli, hogy „a hulladékgazdálkodási bírság közigazgatási jogi felelősségi klauzulák mentén szankcionál, az ilyen bírság megfizetése nem mentesít a büntetőjogi, továbbá a kártérítési felelősség, valamint a tevékenység korlátozására, felfüggesztésére, tiltására vagy a megfelelő védekezés kialakítására, a természetes vagy eredeti környezeti állapot helyreállítására vonatkozó kötelezettség teljesítése alól.” Az indokolás tehát egzakt módon kijelenti, hogy a bírság megfizetése nem gátja annak, hogy egyéb szankciók kiszabására kerüljön sor egy másik eljárásban. Ezen gyakorlat - mint látható volt - nem fog mindenképp jogsérelmet okozni, ugyanis, ha a szankciók egymást kiegészítve kerülnek megállapításra a *ne bis in idem* elve nem sérül, azonban erre nincs eljárási garancia. Az indokolás emellett kitér a bírság kiszabásának fontosságára, és hogy ennek hatékonysága miatt a törvény lehetővé teszi, hogy az helyszíni bírsággként is kiszabható legyen, sőt mi több, olyan hatóságok³⁹ által is, akik egyébként az alap közigazgatási jogviszonyban nem vettek részt, ám folyamatos ellenőrzési feladatokat látnak el.⁴⁰ Igaz, egyéb felmérések és statisztikák alapján látható, hogy ezen hatóságok nagymértékben segítették eddig is a bűncselekmények nyomozó hatósághoz történő bejelentését⁴¹, azonban meglátásom szerint, ezen hatóságok helyszíni bírságot tovább bonyolíthatja a hatóságok közötti együttműködés átláthatóságát, valamint a hatóság tagja csupán helyszínelés esetén nem feltétlenül tudja eldönteni, hogy az adott hulladék típusa miatt esetlegesen nem bűncselekmény megvalósulásáról lesz szó és elegendő a helyszíni bírság kiszabása. A helyszíni bírság kiszabhatóságának átlátását is nehezíti, hogy a Szabs. tv. is megengedi a 187. § (2) bekezdését megvalósító

³⁹ Ilyen hatóságként említi többek között a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, a rendőrt, a jegyzőt, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv erre felhatalmazott ügyintézőjét, a közterület-felügyelőt, a természetvédelmi őrt, az önkormányzati természetvédelmi őrt, a mezőőrt, a hegyőrt, az állami halőrt, az erdészeti hatóság rendészeti feladatokat ellátó tagját, az erdészeti, vadászati, természetvédelmi hatóság arra felhatalmazott ügyintézőjét és az élelmiszerrendészt.

⁴⁰ 2012. ÉVI CLXXXV. TÖRVÉNY 85.§ Indokolás.

⁴¹ GARAI, MOLNÁR, 170.o.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

cselekmények esetén a helyszíni bírságot, de csak szűkebb körben, mint a Ht., ugyanis a rendőrön kívül a természetvédelmi őr szabhatja ki.

A Szankció tv. ugyan tartalmaz egy rendelkezést, amely kimondja, hogy a közigazgatási szankciókat a Közigazgatási Szankciók Nyilvántartásába be kell jegyezni, azonban ezen közhiteles nyilvántartás adatai csak a bejegyzés időpontjától számított három évig tartalmazza az adott döntés adatait, valamint ezen adatokhoz a közigazgatási szankció alkalmazására jogosult hatóság férhet hozzá az eljárása során az adott eljárás ügyfelére vonatkozóan. Ezek alapján elmondható, hogy célja inkább a közigazgatási szabályszegési szankcionálás fokozatosságának elősegítése és nem a kettős eljárások kiküszöbölése, hiszen más nyilvántartással összekapcsolva nincs, illetve csupán a lezárult közigazgatási hatósági eljárások döntéseit tartalmazza, a folyamatban levőket nem. Emiatt a hatóságok közötti megfelelő kommunikációra továbbra is szükség lenne, arra nem nyújt megoldást. Ezzel kapcsolatosan felmerülhet annak megfontolása, hogy a nyilvántartás más, nem közigazgatási szervek részére is hozzáférhetővé váljon.⁴²

A hulladékgazdálkodás rendjét sértő magatartásokkal kapcsolatosan is kijelenthető, hogy szabályozása rendkívül bonyolult, a magatartásokat tiltó rendelkezések több törvényben is helyet kaptak. Az ezek alapján induló eljárások összehangolása pedig még nem történt meg, emiatt könnyen előállhat olyan helyzet, hogy egy e tényállásokba ütköző magatartás miatt ezen alapjogokat sértő módon közigazgatási eljárás során kiszabásra kerülő büntető jelleggel bíró intézkedés és bírság mellett párhuzamosan elinduló büntetőeljárás során pénzbüntetés is kiszabásra kerül. Ilyen helyzet előállása esetén a mostani szabályozások alapján az érintett személy kérhetné a közigazgatási határozat megváltoztatását, azonban egyes intézkedések irreverzibilisek, így a sérelem fennmaradna. A legutóbbi ezzel kapcsolatos AB. határozat már felhívta a jogalkotót a szabályozás módosítására, de amíg ez nem történik meg az érintett személy „patt helyzetben” lesz, ugyanis addig az AB. esetleges új

⁴² BÁNYAI, 2021. 31.o.

határozatában is ugyanezen problémákat tudja csak kimondani ezen ügyeket érintően. Még megoldásként szolgálhatna az EJEБ-hez fordulás, amelynél befogadhatósági követelmény, hogy a panaszos azt megelőzően kimerítse az összes rendelkezésre álló, hatékony nemzeti jogorvoslati lehetőségeket. Azonban fontos kihangsúlyozni, hogy EJEБ nem jogosult arra, hogy a nemzeti bíróság ítéletét vagy nemzeti jogszabályokat megsemmisítsen. Amennyiben viszont az EJEБ megállapítja a panaszos jogainak sérelmét megállapíthat számára igazságos elégtételt, azaz a jogsértés mértékével arányos pénzösszeg megfizetésére kötelezheti az elmarasztalt államot, valamint a tagállam köteles lesz megelőzni a jogsértés megismétlődését, akár a jogszabályok módosításával,⁴³ azonban erre való felhívást már kapott.

A két jogág általi szabályozás és szankcionálás összességében pozitív megoldás, ugyanis mint látható volt, nem sért alapjogot, amennyiben a kettő funkciója elhatárolható, valamint a büntetőjog ultima ratio elvének megvalósulásához indokolt is. Meglátásom szerint, jogsérelmek kiküszöbölésére a gyakorlat tudna megoldást nyújtani a szorosabb együttműködés megvalósításával és ezen eljárások összehangolásával, akár egy közös nyilvántartás keretei között, akár a hatóságok közötti kommunikációval. Ezen megoldást segíthetné a közérdekvédelmi ügyészség bevonása a környezetvédelmi ügyek esetén, akik összehangolnák ezen közigazgatási, szabálysértési, valamint büntetőeljárásokat és felügyelné azok törvényességét. Indokolt emellett a Nemzeti környezeti biztonsági munkacsoport⁴⁴ fejlesztése és ezen összehangoló munka megerősítése is. E két

⁴³ SOMODY, VISSY, 2019.

⁴⁴ A Munkacsoport az Agrárminisztérium, az Innovációs és Technológiai Minisztérium, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság, a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, a Pest Megyei Kormányhivatal és az Országos Rendőr-főkapitányság által aláírt megállapodással született és a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda vezetése alatt áll. A Munkacsoport célja, hogy fokozza az együttműködést a hulladékokkal, a vizek szennyezésével, a növényvédő szerekkel elkövetett visszaélések, szennyezések, valamint a védett természeti területeket és a biológiai sokféleséget, kiemelten is a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajokat károsító magatartásokkal szemben. (<https://eionet.kormany.hu/nemzeti-kornyezeti-biztonsagi-munkacsoport>)

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

intézmény megerősítése és szakszerű alkalmazása segíthetné a felvetett probléma visszaszorulását, valamint a környezet elleni cselekmények hatékony elbírálásának megkönnyítését is szolgálhatja.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegzésként megállapítható, hogy a környezet elleni magatartásokat mind a közigazgatási jog, mind a büntetőjog szabályozza és esetlegesen jogkövetkezményeket fűz ezen jogellenes cselekmények elkövetéséhez. Emiatt kialakulhatnak olyan helyzetek, hogy párhuzamosan folyik a két eljárás ugyanazon személy ellen, és amennyiben ezen két eljárásban ugyanazon objektív tényállási elemek miatt büntető jellegű szankcióval sújtják, felmerül a *ne bis in idem* elvének sérelme. Ezen kérdéskörrel látható, hogy már EU szinten foglalkoztak, ugyanakkor arra való egységes válaszadás még nem született.

Hazánkat vizsgálva is tapasztalhatóak ezen párhuzamos eljárások, sőt mi több, konkrét ügyekben a kétszeres értékelés tilalmának a sérelme az AB. által kimutatható is volt. Az AB. határozatok egyöntetűen kimondták, hogy a hazai szabályozás nem ad megoldást ezen problémás esetekre és nem nyújtanak kellő garanciát a jogsérelem ellen, így felhívták a jogalkotót ennek szabályozására. Az általam vizsgált hulladékgazdálkodás rendjének megsértéséhez is tartozik közigazgatási jogi és büntetőjogi szabályozás a jogellenes magatartások szankcionálására, így fennállhatnak hasonló jogsérelmek az eljárások kapcsán. Látható volt, hogy a szabályozások rendkívül nehézkesek, szaktudást igénylőek, így a hatóság sem tud könnyen eligazodni az eljárás megkezdésekor. A jogbiztonsághoz fűződő kiszámíthatóság követelménye ugyanakkor megköveteli, hogy a jogalkotó egyértelműen és megfelelő részletességgel szabályozza a különböző eljárások egymáshoz való viszonyát.⁴⁵ Ezen követelmény kiemelten hangsúlyos a büntetőjogi, valamint az azzal rokon, de a büntetőjog „kemény magjához” nem sorolható eljárások viszonyában, ugyanis ezen nem büntetőjogi

⁴⁵ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.

jellegű eljárások egyik jellemzője, hogy több aspektusból is hasonló funkciójú joghátrányokkal járnak, mint a büntetőjogiak, így felvetődhet a kettős szankcionálás lehetősége.⁴⁶ Emiatt fontos sürgetni a szabályozások összehangolását és az eljárási garanciák törvénybe foglalását, valamint megoldást találni a hatóságok közötti szorosabb együttműködés kialakítására, amelyhez megfontolandó közérdekvédelmi ügyészség, illetve a Nemzeti környezeti biztonsági munkacsoport szisztematikus alkalmazása és fejlesztése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMBRUS ISTVÁN: *A ne bis in idem elve a legújabb európai joggyakorlatban, kitekintéssel a princípium érvényesülésére különböző jogterületek találkozása esetében.* In: Európai Tükör 2019/3. (Letöltés dátuma: 2023.02.03) DOI azonosító: <https://doi.org/10.32559/et.2019.3.9>
- BANA IMRE: *A „ne bis in idem” elv érvényesülése közigazgatási szankció és büntetőeljárás egyidejű alkalmazása során.*, 2017. (Letöltés dátuma: 2023.02.03.)
- BÁNYAI KRISZTINA: *Gondolatok a ne bis in idem elvről az állatok jogi védelmét szolgáló közigazgatási és büntetőjogi szankciók tükrében.* In: Agrár- és Környezetjog 2021. 31. szám. DOI azonosító: <https://doi.org/10.21029/JAEL.2021.31.7>
- BODNÁR BEÁTA: *A környezet büntetőjogi védelmének aktuális kérdései.* Büntetőjogi Szemle 2019/2. szám.
- CHRISTIAN KURRER: *Környezetpolitika: általános elvek és alapvető keretek.* 2022. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/71/kornyezetpolitika-altalanos-elvek-es-alapveto-keretek> (Megtekintés dátuma: 2023.03.10.)
- ELEK BALÁZS: *A felelősséghalmozás tilalmának kiüresítése - Az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Unió Bíróságának változó judikatúrája a ne bis in idem elv körében.* In: Büntetőjogi Szemle 2022/2. szám.

⁴⁶ 18/2022. (VIII. 1.) AB. határozat.

Az illegális hulladékkereskedelem és hulladéklerakás jogi szabályozásának vizsgálata az Európai Unióban, különös tekintettel az igazgatási és a büntetőjogi szabályok párhuzamosságára

GARAI RENÁTA - MOLNÁR TAMÁS: *A hulladékprobléma kriminológiai és büntetőjogi vetülete.* (Letöltés dátuma: 2022.11.29.)

KARSAI KRISZTINA: *Transnational ne bis in idem principle in the Hungarian fundamental law.* In: Europe in Crisis: Crime, Criminal Justice, and the Way Forward. Sakkoulas Publications. (2017)

KARSAI KRISZTINA: *Fogyasztóvédelem és büntetőjog.* In: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest., 2011.

KARSAI KRISZTINA: *Ne bis in idem.* In: Jakab, András; Sulyok, Gábor; Menyhárd, Attila; Könczöl, Miklós (szerk.) [Internetes Jogtudományi Enciklopédia](#), Budapest, ORAC Kiadó Kft., ELKH TK Jogtudományi Intézete, 2023. Kézirat, a szerző engedélyével.

KIS NORBERT: *A közjogászati büntetőbatalom hatékonysági és jogbiztonsági dilemmái.* In: Belügyi Szemle, 2015/12. 52-53.o. DOI azonosító: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.12.5>

KÚRIA JOGGYAKORLAT-ELEMZŐ CSOPORTJA: „*Az Alaptörvény követelményeinek érvényesülése a bírósági ítélezésben*” - Összefoglaló vélemény, 2016.El.II.JGY.K.1.

LÁRIS LILLIÁNA: *Új irányok a kétszeres értékelés tilalma értelmezésében.* In.: Ügyészek Lapja 2022/5-6. (Letöltés dátuma: 2022.03.10.)

ORBÁN ANNAMÁRIA: *Az Európai Unió környezetvédelmi politikája.* (Letöltés dátuma: 2023.05.25.)

SOMODY BERNADETTE - VISSY BEATRIX: „*Az alapjogok védelme*” In: Jakab András - Könczöl Miklós - Menyhárd Attila - Sulyok Gábor (szerk.) <http://ijoten.hu/szocikk/az-alapjogok-vedelme> (2019).

2017. ÉVI CXXV. TÖRVÉNY

2012. ÉVI CLXXXV. TÖRVÉNY

2012. ÉVI C. TÖRVÉNY

18/2022. (VIII. 1.) AB. HATÁROZAT

8/2017. (IV. 18.) AB. HATÁROZAT

11/1992. (III. 5.) AB HATÁROZAT

9/1992. (III. 5.) AB. HATÁROZAT

AZ EURÓPAI UNIÓ TANÁCS 2003. JANUÁR 27-I 2003/80/IB KERETHATÁROZATA a környezet büntetőjog általi védelméről OJ L 29, 5.2.2003, 55-58.o. CELEX-32003F0080

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2008. NOVEMBER 19-I 2008/99/EK IRÁNYELVE a környezet büntetőjog általi

védelméről HL 328, 6.12.2008, 28–37.o. CELEX-32008L0099.

EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2018. MÁJUS 30-I 2018/851 IRÁNYELVE a hulladékokról szóló 2008/98/EK irányelv módosításáról

EURÓPAI BIZOTTSÁG: Commission Staff Working Document Evaluation of the Directive 2008/99/EC of the EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL OF 19 NOVEMBER 2008 on the protection of the environment through criminal law (Environmental Crime Directive), 2020 <https://wwf.hu/archiv/kornyezeti-neveles> (Megtekintés dátuma: 2022.09.10.)

VERSENYJOGI KÁRTÉRÍTÉSI PEREK - A KÖZJOG ÉS A MAGÁNJOG HATÁRMEZSGYÉJÉN

Competition damages actions - at the interface of
public and private law

Gyebrovski Zsolt Dániel¹

Absztrakt: Jelen tanulmány a versenyjogi kártérítési perek aktuális kérdései közül a versenyjog magánjogi és közjogi érvényesítése közötti viszonyt vizsgálja, a jogintézmény szempontjából relevanciával bíró európai uniós jogszabályi környezet, illetve az azt gyakorlatba ültető ítélkezési gyakorlaton keresztül. A tanulmány kitér a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról szóló Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU irányelvének („**Irányelv**”) a versenyjog közjogi és magánjogi érvényesítése közötti viszonyra gyakorolt hatására. A tanulmányban először a magánjogi jogérvényesítés jogintézményének általános ismertetésén keresztül mutatom be a közjogi és a magánjogi igényérvényesítés egymáshoz való viszonyát. Ezt követően rátérek az európai uniós jogfejlesztési folyamat, illetve az azt indukáló körülmények vizsgálatára, amelyek az Irányelv megalkotásához és elfogadásához vezettek, végezetül pedig értékelésre kerül az Irányelvnek az említett viszonyrendszerre gyakorolt hatása. A tanulmány fő célja, hogy bemutassa és értékelje azokat a megoldásokat, amelyekkel az Irányelv a

¹ Gyebrovski Zsolt Dániel, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3298-0759>

MTMT

azonosító:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10087958>

Email cím: gyebrowsky@gmail.com

versenyjog magán- és közjogi érvényesítése közötti konfliktust kívánta feloldani.

Kulcsszavak: közjog, magánjog, versenyjog, kártérítés, Európai Unió, Európai Unió joga

Abstract: The present study examines the relationship between private and public enforcement of competition law in the context of competition damages litigation, through the relevant EU legislation and the regarding case law. The study aims to discuss the impact of Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union (“**Directive**”) on the relationship between public and private enforcement of competition law. The study will first present the relationship between public and private enforcement of competition law through a general description of the legal concept of private enforcement. Then, the study will examine the process of legal development in the European Union and the circumstances that led to the creation and adoption of the Directive, and finally to an assessment of the impact of the Directive on this relationship. The main objective of the study is to describe and evaluate the solutions that the Directive has sought to resolve the conflict between private and public enforcement of competition law.

Keywords: public law, private law, competition law, damages, European Union, European Union law

BEVEZETÉS

Európában a modern értelemben vett versenyjogi szabályozás a második világháborút követően honosodott meg. Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó 1951. április 18. napján Párizsban aláírt szerződés már tartalmazott közösségi

szintű kartell tilalmat előíró szabályokat.² Ezt követően az Európai Unióban a tisztességes verseny védelmére közösségi szintű szabályozást hoztak létre. A versenyjogi szabályok betartatása és szankcionálása a kontinentális jogi berendezkedésű Európában hagyományosan a közjog eszközeivel történik. A versenyhatósági eljárás azonban nem képes - és nem is hivatott - a magánfelek kárát megtéríteni, amit a versenyjogsértés eredményezett. Ebből kifolyólag közösségi szinten fogalmazódott meg a szükség a magánjogi igények szélesebb körben való érvényesítésére versenyjogsértések esetén.³ A legsúlyosabb versenykorlátozások kapcsán azonban nem kizárólag a kárt elszenvedő fél magánérdeke indokolja, hogy a jogsértést elkövetők térítsék meg a magatartásukkal okozott károkat, hanem a súlyosan jogsértő magatartástól való visszatartáshoz fűződő közérdek is.⁴

Európával ellentétben - ahogy azt alább részletesebben kifejtem - az Amerikai Egyesült Államokban komoly hagyományokkal rendelkező magánjogi jogérvényesítés meghatározó szerepet visel a gazdasági verseny védelmében. Az Európai Unió versenyjogában ez a jogintézmény, illetve a közösségi versenyjogba történő integrálásának gondolata ehhez képest új keletű. A modern, immár határok nélküli piaci viszonyok hatására a versenyjogon belül jelentős változások következtek be, és új törekvések jelentek meg. A közjogi, avagy hatósági jogalkalmazás mellett a versenyszabályok érvényesítésének másik módszerét jelenti a magánjog eszközeinek igénybevétele, azaz a bírói úton történő polgári jogi jogkövetkezmények érvényesítése.

A versenyjog és a polgárjog alapvetően eltérő logika alapján működik, amely számos feloldandó ellentmondást

² Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Dritter Titel Kapitel VI. Artikel 65.: „*Verboten sind alle Vereinbarungen zwischen Unternehmen, alle Beschlüsse von Verbänden von Unternehmen und alle verabredeten Praktiken, die darauf abzielen würden, auf dem gemeinsamen Markt unmittelbar oder mittelbar den normalen Wettbewerb zu verhindern, einzuschränken oder zu verfälschen*”

³ BOYTHA 2008, 11. o.

⁴ JUHÁSZ ET AL., 2014. 718. o.

eredményezett a versenyjog magánjogi érvényesítésének tekintetében. Az Irányelv elfogadása igazolja a fenti állítást, amely az említett ellentmondásokat felismerve komoly erőfeszítésnek tekinthető azok feloldása iránt. Az Irányelv tagállami jogokba történő átültetése révén a jogalkotók törekedtek megtenni azokat a szükséges lépéseket, amelyek megteremtik a versenyjog magánjogi érvényesítésének anyagi- és eljárásjogi feltételeit.

Mivel a vizsgált jogintézmény a versenyjog és a polgári jog határmezsgyéjén helyezkedik el, ezért a vizsgálatomat célszerűnek tartom a versenyjog magánjogi érvényesítésének bemutatásával kezdeni. Röviden be kívánom mutatni azt a jogfejlesztési folyamatot, amely az Irányelv elfogadásához vezetett, majd az Irányelvnek a vizsgált viszonyrendszer szempontjából relevanciával bíró központi elemeit ismertetem.

A tanulmány célja az Irányelv elfogadása, illetve annak átültetése óta keletkezett gyakorlati tapasztalatok alapján a vizsgált viszonyrendszerrel kapcsolatos következtetések levonása. Bemutatni és értékelni kívánom, hogy mely intézkedések hogyan segítették elő a versenyjog magánjogi és közjogi érvényesítése közötti ellentét feloldását.

I. A MAGÁNJOGI JOGÉRVÉNYESÍTÉS INTÉZMÉNYE

A versenyjog érvényesítése tekintetében szükséges elhatárolni egymástól a versenyjogi szabályok érvényesítésének két lehetséges útját: a versenyjog közjogi és magánjogi érvényesítését. A versenyjog közjogi érvényesítése tekintetében alapvetően meghatározó motívum a közérdek megléte, amely a versenyjog esetében gazdasági hatékonyságot és a társadalmi felemelkedést szolgáló piaci verseny fenntartásához fűződő közérdek, továbbá az üzleti tisztesség követelményeit betartó vállalkozások és a fogyasztók érdekének védelme.⁵ Ezért tág értelemben a versenyjog közjogi érvényesítése alatt a közérdekben a piacgazdaság zavartalan működésének fenntartását, a verseny szabadságával és tisztaságával kapcsolatos állami

⁵ Lásd példaként a Tpv. preambulumát.

közbenjárást kell érteni, amely a hosszú távú fogyasztói jólét és a versenyképesség növelésének érdekében a versenyjogi rendelkezések állami érvényesítését hivatott ellátni.

Szűk értelemben véve a versenyjog közjogi érvényesítése a hatáskörrel és szükséges jogosítványokkal rendelkező állami hatóság közbenjárása révén realizálódik, amelynek legkézzelfoghatóbb megjelenési formája a versenyfelügyeleti eljárás, amely során az illetékességgel rendelkező hatóság feladatkörében eljárva, közjogi szankciókat alkalmaz a gazdasági hatékonyságot kikényszerítő piaci verseny szabadságának és tisztaságának védelme érdekében preventív és represszív jelleggel.

A fenti gondolatmenetet követve, a versenyjog magánjogi érvényesítésének meghatározó motívuma a magánérdek és - a versenyjog jellegéből adódóan - a közérdek egyidejű fennállása, amelynek sérülését a magánjogi jogérvényesítés a magánjog eszközrendszerén keresztül, meghatározóan a reparáció révén céloz orvosolni.⁶ A versenyjog magánjogi érvényesítése alatt ezért egy természetes vagy jogi személy versenyjogi jogsértés révén sérült magánérdekeinek reparációja céljából történő magánjogi igények érvényesítését értjük. A versenyjog magánjogi érvényesítése történhet a versenyjog közjogi érvényesítését követően (az úgynevezett követő keresetek), vagy annak hiányában (az úgynevezett önálló keresetek), illetve a versenyjog közjogi érvényesítése történhet a magánjogi jogérvényesítés kezdeményezésének nyomán⁷, tehát a versenyjog két érvényesítési módja nem zárja ki a másikat, azok ideális esetben támogatják, kiegészítik egymást.

A kérdéskör azonban élénk vitát generált, a szakirodalomban jellemzően két eltérő nézőpont ütközik. Az első felfogás szerint, a versenyjogban a magánjogi igényérvényesítés másodlagosan célozza a közérdek és a verseny védelmét, elsősorban a magánérdek sérülésének reparációját helyezi előtérbe.⁸ A másik szempont ezzel merőben szembemenve azt mondja, hogy a fent említett jogintézmény afféle támogató, pótló

⁶ TÓTH, 2016. 191. o.

⁷ TPVT. 88/B. § (7) bekezdés.

⁸ BOYTHA, 2008, 46.o.

szerepet tölt be, radikális esetben helyettesítheti is a hatósági jogalkalmazást.⁹

Európában a versenyjog magánjogi érvényesítésének gyakorlati alkalmazása a 2000-es évek elején fogalmazódott meg. Jelentős változást hozott a Tanács 1/2003/EK rendelete a Szerződés 81. és 82. cikkében foglalt versenyjogi szabályok végrehajtásáról, mely decentralizálta a versenyeljárások rendjét, azaz a jogalkalmazás súlypontja a tagállamok versenyhatóságaihoz és bíróságaihoz került.¹⁰ A szemléletváltás egyik jelentős eredménye az volt, hogy a tagállami bíróságok fokozatosan váltak nyitottabbá a versenyjogsértésekből származó magánjogi igények érvényesítésére.

Az európai uniós kartelljogot szabályozó EUMSZ. 101. cikke nem tartalmaz rendelkezést a magánjogi igényekkel kapcsolatban, azokat az Európai Unió Bírósága jogértelmező tevékenysége nyomán rögzítette. A versenyjog magánjogi érvényesítése vonatkozásában az egyik alapvető előfeltétel az Európai Unió elsődleges jogának, esetünkben az EUMSZ. versenyjogi szempontból releváns rendelkezéseinek és az Európai Unió Bírósága által kialakított általános elvek közvetlen hatálya. Az Európai Unió Bírósága a közvetlen hatály elvét a Van Gend en Loos ügyben¹¹ hozott ítéletben, az uniós versenyjogi rendelkezések - azaz az EUMSZ. 101. és 102. cikk - közvetlen hatályát az Európai Unió Bírósága a SABAM ügyben hozott ítéletében mondta ki.¹² Az Európai Unió Bírósága a versenyjogsértésből eredő károk megtérítése iránti perindítási jogosítványt pedig a Courage-ügyben rögzítette.¹³

II. AZ EURÓPAI UNIÓS JOGFEJLESZTÉS

A modern versenyjog alapvetően az Amerikai Egyesült Államokból „érkezett” Európába, ezért a versenyjog magánjogi

⁹ WHISH, 2010, 285.o.

¹⁰ POLAUF, 2018. 30. o.

¹¹ C-26/62. SZ. ÜGY.

¹² C-127/73. SZ. ÜGY 16. pont.

¹³ C-453/99. SZ. ÜGY 26-27. pontok.

érvényesítésének uniós jogfejlesztésének bemutatását úgy gondolom érdemes a két eltérő szabályozás egybevetésével kezdeni.

Az Amerikai Egyesült Államokban 1890-ben megalkották a modern gazdasági viszonyokat követő „Sherman Act” elnevezésű antitröszt törvényt¹⁴, mely jelentős hatást gyakorolt az európai versenyjogok fejlődésére. Ehhez képest Németországban egy 1897-es császári bírósági döntés értelmében viszont legalizálták a kartelleket, amely a második világháború végéig fennálló állapotot jelentett. Európában a modern értelemben vett versenyjog a második világháborút követő német gazdasági rendszer kialakításában és az Európai Gazdasági Közösség gazdasági alapelveinek kidolgozása révén, amerikai hatásra honosodott meg.¹⁵ A második világháború végét követően az Amerikai Egyesült Államok számos erőfeszítést tett, hogy az amerikai gazdaság piaci szabályozásának megfelelő szabályok kerüljenek megalkotásra az európai országokban. Az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok által megszállt német területeken 1947-ben lépett életbe az a törvény, amely megtiltott minden létező és jövőbeni kartellt.¹⁶ Az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó 1951. április 18. napján Párizsban aláírt szerződés már tartalmazott közösségi szintű kartell tilalmat előíró szabályokat, a Németországban állomásozó amerikai katonai kormányzat egykori tanácsadója, Walter Eucken német közgazdász által alapított freiburgi iskola elveit tükrözve.¹⁷ Ezt követően az Európai Unióban a tisztességes verseny védelmére közösségi szintű szabályozást hoztak létre.

A versenyjog kikényszerítésének, a verseny védelmének eszközei ellenére alapjaiban különböznek az USA-ban és Európában. Az Európai Unióban a versenyjog tekintetében a

¹⁴ SHERMAN ACT 26 Stat. 209, 15 U.S.C. §§ 1–7.

¹⁵ BOYTHA, TÓTH, 2010. 37. o.

¹⁶ TÓTH, 2020., 56-57. o.

¹⁷ Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, Dritter Titel Kapitel VI. Artikel 65.: „*Verboten sind alle Vereinbarungen zwischen Unternehmen, alle Beschlüsse von Verbänden von Unternehmen und alle verabredeten Praktiken, die darauf abzielen würden, auf dem gemeinsamen Markt unmitttelbar oder mittelbar den normalen Wettbewerb zu verhindern, einzuschränken oder zu verfälschen...*”

hatósági úton történő jogérvényesítés sokkal dominánsabb szereppel bír, mint a magánjogi úton történő jogérvényesítés.¹⁸ Az USA-ban a versenyjog magánjog általi érvényesítésének ezzel szemben sokkal nagyobb szerepe és hagyománya van. Az USA jogalkotói viszonylag korán rájöttek arra, hogy a magánfelek hatékonyabban képesek hozzájárulni a versenyjogi szabályok kikényszerítéséhez, ugyanis kedvezőbb információs helyzetben vannak¹⁹, továbbá a szakirodalom által követő kereseteknek nevezett, korábbi versenyjogi ítéletekre alapuló polgári eljárások szaporodása fokozhatná a generális preventív hatást²⁰, tekintve, hogy szinte megjósolhatatlan az ilyen perekben a kiszabott kártérítés összege. Az európai tendenciáktól merőben eltérően, az 1914-es Clayton Act²¹ 4. szakasza többszörös, büntető jellegű kártérítésekre alapoz szemben a kontinentális magánjogot jellemző károkszerzés tilalmával.

A történelmileg Európát jellemző közjogias jelleg ellenére az Európai Bizottság 1983-ban keletkezett XIII. jelentése a versenypolitikáról igyekezett eloszlatni ezeket a félreértéseket, s már az említett dokumentum is igyekezett felhívni a jogában sértett magánszemélyek figyelmét a tagállami bíróságok előtt magánjogi úton történő igényérvényesítésre nyitva álló lehetőségre.²²

A jogpolitikai igénnyel párhuzamosan az Európai Unió Bírósága²³ már 1991-ben a Francovich ügyben hozott ítéletében²⁴ kimondta, hogy magánszemélyek közvetlenül a közösségi normák megsértésére is alapozhatnak és nyújthatnak be kártérítés iránti keresetet. Az Európai Unió Bírósága tovább fejlesztette az uniós jogon alapuló kártérítési keresetek alapjait és elismerte, hogy a károsult teljes kompenzációra tarthat igényt.²⁵

¹⁸ BOYTHA, 2008., 21.

¹⁹ WALLACHER, 1996., 200. o.

²⁰ CONNOR, 2010., 1-19.

²¹ Clayton Act 15 U.S.C. §§ 12-27.

²² EU, 2022., 217. pont.

²³ Korabeli elnevezése szerint Európai Közösségek Bírósága.

²⁴ C-6/90. SZ. ÜGY.

²⁵ C-271/91. SZ. ÜGY 31. pont.

Azonban a versenyjogi kártérítési perek szempontjából nagyobb jelentőséggel bírt az Európai Unió Bíróság Courage-ügyben hozott ítélete²⁶, ugyanis az Európai Unió Bírósága csak ekkor tette világossá, hogy az uniós versenyjogi szabályok megsértésére alapítható kártérítési kereset.

Az Európai Unió Bírósága a Courage-ügyben mondta ki egyértelműen és először, hogy az uniós versenyjogi kártérítési per alapjául szolgáló uniós jogi rendelkezés²⁷, és az ilyen per magából a közösségi jogból fakad²⁸, sőt az ilyen pernek elrettentést fokozó hatása is lehet.^{29,30} Az Európai Unió Bírósága megállapította, hogy a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak a Közösségen belüli hatékony verseny fenntartásához.³¹

A Courage-ügyben az Európai Unió Bírósága megkezdte a versenyjogi kártérítési pereket érintő uniós jogfejlesztési folyamatot.

2.1. A 2014/104/EU irányelv

Az Irányelv alapvetésként harmadik preambulumban bekezdésében rögzíti, hogy az EUMSZ. 101. és 102. cikke közvetlen hatállyal bír a magánjogi jogviszonyokban. Az Irányelv alapján a magánjogi igényérvényesítés - ahogyan azt az Európai Unió Bírósága a Manfredi-ügyben³² és a Courage-ügyben kifejtette - a tényleges kártérítéshez való jogon, az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvén nyugszik.³³

Az Irányelv alapján valamennyi természetes és jogi személyt - hatóságokat, vállalkozásokat és fogyasztókat - megillet a kártérítéshez való jog, függetlenül attól, hogy közvetlen

²⁶ C-453/99. SZ. ÜGY.

²⁷ Hegymegi-Barakonyi, Horányi, 2013. 4. o.

²⁸ Az EUMSZ 101. cikkének közvetlen hatályából következik, hogy az egyének jogaikat a nemzeti bíróságaik előtt is érvényesíthetik.

²⁹ C-453/99. SZ. ÜGY, 23. pont.

³⁰ C-127/73. SZ. ÜGY 39. pont.

³¹ C-453/99. SZ. ÜGY 27. pont.

³² C-295/04. SZ. ÜGY.

³³ 2014/104/EU IRÁNYELV preambulumaának 11. bekezdése.

szerződéses kapcsolat áll-e fenn a jogsértő vállalkozással, illetve attól, hogy a jogsértést valamely versenyhatóság előzetesen megállapította-e.³⁴ Az Irányelv alapján megfogalmazott teljes kártérítés eredményeként a károsultnak olyan helyzetbe kell kerülnie, amilyenbe a versenyjogi jogsértés hiányában feltételezhetően került volna. A teljes kártérítésnek ennek megfelelően magában kell foglalnia a ténylegesen bekövetkezett vagyoni veszteségért és az elmaradt haszonért járó kártérítést, valamint kamat fizetését.³⁵ Az Irányelv „szerinti teljes kártérítés nem vezethet az elszenvedett kár mértékét meghaladó kártérítéshez, legyen az akár büntető jellegű, többszörös vagy egyéb kártérítés.”³⁶

Az Irányelv az EUMSZ. 101. vagy 102. cikkének megsértéséből eredő kár megtérítéséhez való jog gyakorlására vonatkozó nemzeti szabályokkal szemben elvárásként fogalmazza meg, hogy azoknak szem előtt kell tartaniuk a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elvét. Ennek értelmében a nemzeti szabályokat nem lehet olyan módon megfogalmazni vagy alkalmazni, amely rendkívül megnehezíti, vagy gyakorlatilag lehetetlenné teszi az EUMSZ. által garantált, kártérítéshez való jog érvényesítését, vagy a belső jogban a hasonló keresetekre alkalmazandó szabályoknál kedvezőtlenebb. Az Irányelv a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség biztosítása érdekében azt is követelményként fogalmazta meg a nemzeti szabályokkal kapcsolatosan, hogy amennyiben a tagállamok nemzeti joga a kártérítéshez más feltételeket ír elő, például a felróhatóság, a megfelelőség vagy a vétkesség fennállását, akkor lehetővé kell tenni, hogy az említett feltételeket a továbbiakban is biztosítsák, amennyiben azok megfelelnek az Európai Unió Bíróságának ítélezési gyakorlatának, a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elvének magának az Irányelvnek.³⁷

³⁴ 2014/104/EU IRÁNYELV preambulumaának 13. pontja.

³⁵ 2014/104/EU IRÁNYELV 3. cikkének (2) bekezdése.

³⁶ 2014/104/EU IRÁNYELV 3. cikkének (3) bekezdése.

³⁷ 2014/104/EU IRÁNYELV preambulumaának 11. bekezdése.

III. A VERSENYJOGI MAGÁNJOGI ÉS KÖZJOGI ÉRVÉNYESÍTÉSE KÖZÖTTI VISZONY

A versenyjog magánjogi érvényesítésének támogatásához fontos, hogy a magánjogi és a közjogi jogérvényesítés közti viszony rendezett legyen.³⁸ Amint arra fentebb már utalást tettem, az Európai Unióban a versenyjog közjogi érvényesítése vált dominánssá, míg a magánjogi jogérvényesítés marginális szereppel bír. A versenyjog közjogi érvényesítésének primátusa az alapelvi szintű szabályozás eredménye.

Az EUMSZ. 119. cikk (1) bekezdése alapján az EUSZ. 3. cikkében meghatározott célok megvalósítása érdekében a tagállamok és az Unió tevékenysége - a Szerződésekben előírtak szerint - magában foglalja egy olyan gazdaságpolitika bevezetését, amely a tagállamok gazdaságpolitikájának szoros összehangolásán, a belső piacon és a közös célkitűzések meghatározásán alapul, és amelyet a szabad versenyen alapuló nyitott piacgazdaság elvével összhangban valósítanak meg. Az Európai Unió Bírósága mindezek alapján a közösségi versenyszabályokat a Közösségre ruházott feladatok teljesítéséhez és különösen a belső piac működéséhez nélkülözhetetlen alapvető rendelkezésnek értékelte.³⁹

Magyarországot tekintve az Alaptörvény M) cikk (1) bekezdése alapján Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. Az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdése alapján Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait. Az Alkotmánybíróság értelmezésében a versenyfelügyeleti eljárás Magyarország piacgazdasági berendezkedése és gazdasági rendje meghatározó működési alapelvének, a tisztességes gazdasági versenynek az érvényesülését hivatott biztosítani, összhangban az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdésével és az Európai Unióhoz történt csatlakozási szerződésünkből származó számos jogi követelménnyel. A kartellek tilalmazásával és büntetésével az

³⁸ HORVÁTH, 2015, 35. o.

³⁹ C-126/97. ÜGY, 36. pont. illetve, C-453/99. ÜGY, 20. pont.

állam az Alaptörvény M) cikk (2) bekezdésében foglalt kötelezettségének tesz eleget, mely szerint Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit.⁴⁰ Az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján tehát látható, hogy a gazdasági verseny alkotmányos alapelv, amely az állam oldalán teremt intézményvédelmi kötelezettséget, így annak biztosítása állami feladatként jelenik meg.

A versenyjog közjogi érvényesítésének és a versenyhatóság - indokolt - szakértelmének primátusa ellenére, a versenyjog közjogi, illetve magánjogi úton történő jogérvényesítése között jogi értelemben vett hierarchia nincsen.⁴¹ A kérdéskörrel kapcsolatos joggyakorlatból az vezethető le, hogy a tagállami bíróságoknak az Európai Unió Bizottsága és az Európai Unió Bírósága által versenyügyekben kialakított döntési gyakorlathoz kell igazodniuk, és az Európai Unió versenypolitikájával kompatibilis jogalkalmazást kell követniük.⁴² A hierarchia véleményem szerint fogalmilag is kizárt, a védendő érték - a verseny szabadsága - közös, ám az eszközök különbözőek, más jogág által igénybe vehető eszköztárat mozgósíthatnak, ezért a két jogérvényesítés inkább egymás komplementere, a jog különböző dimenzióin szállnak harcba a védett jogi tárgyért, egymást támogatva. Álláspontom szerint az Irányelv által előírt tagállami versenyhatóságok vagy a Bizottság határozatának jogsértést megállapító részéhez való kötöttség, vagy a párhuzamosan indult kártérítési per és versenyfelügyeleti eljárás esetén a kártérítési per felfüggesztése inkább tekinthetőek racionális intézményvédelmi megoldásoknak, mintsem a magánjogi igényérvényesítést háttérbe soroló szabályoknak tekintve, hogy az említett intézkedések nem gátolják vagy lehetetlenítik/ zárják ki, inkább segítik a magánjogi pereket. Több szerző is osztja azt az álláspontot, hogy a magánjogi igényérvényesítés a károsult érdekein túl a közérdek szolgálatára is alkalmas. A magánjogi jogérvényesítés fokozza a jogsértéstől való elrettentést, ugyanis mind a követő, mind az önálló kártérítési keresetek növelik a jogsértő magatartást elkövető vállalkozás

⁴⁰ 30/2014. (IX. 30.) AB HATÁROZAT 29. és 105. pontok.

⁴¹ HORVÁTH, 2015. 36. o.

⁴² KOMNINOS, 2008. 16. o.

költségeit, segít a jelentős jogsértések szélesebb körben történő felderítésében, illetve az ilyen versenyjogsértésekből származó haszon elvonásában.⁴³ A két jogérvényesítési eljárás legtöbbször egymással összefügg, egymás hatékonyságát növeli. A közjogi jogérvényesítés segíti a károsult feleket jogaik peres úton való érvényesítésében, mégpedig azáltal, hogy megkönnyíti a versenyfelügyeleti eljárásokat követő keresetekben a bizonyítást.

Azt, hogy a versenyjog közjogi -és magánjogi érvényesítése közötti összhang megteremtésének fontossága régóta jelen van az elemzett jogintézményről való gondolkodásban, kiválóan példázza a Daniel Wilsher professzor által észlelt probléma. Wilsher professzor felhívta a figyelmet arra, hogy a tagállami versenyhatóságok által kialakított versenypolitikára káros hatással lehetnek az ilyen keresetek, amennyiben a tagállami bíróságoknak nem áll rendelkezésére megfelelő mérlegelési jogkör a kártérítési keresetek megítélése tekintetében.⁴⁴

Elmondható tehát, hogy a jogintézményről való gondolkodást a kezdetektől fogva meghatározta a versenyjog közjogi -és magánjogi érvényesítése közötti összhang megteremtése, hogy az Európai Unió Bírósága által a Courage-ügyben hozott ítélet megállapítása, miszerint a versenyjogi jogsértésekből eredő kártérítési kereseteknek a közérdeket szolgáló hatása is van, maradéktalanul érvényesülhessen.

Az Európai Unió Bírósága a Courage-ügyben azt a megállapítást tette ugyanis, hogy „[a]z ilyen jog megerősíti az uniós versenyjogi szabályok hatékonyságát, és gyengíti azokat a gyakran rejtett megállapodásokat vagy gyakorlatokat, amelyek alkalmasak arra, hogy a versenyt korlátozzák vagy torzítsák. Ebből a szempontból a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak az Európai Unión belüli hatékony verseny fenntartásához.”⁴⁵

⁴³ BASSOLA, TÓTH, Budapest, 2005., 37. o.

⁴⁴ WILSHER, 2006., 30. o.

⁴⁵ C-453/99. SZ. ÜGY, 27. pont.

3.1. A közjogi és magánjogi jogérvényesítés összehangolására tett lépések az Irányelvben

Az Irányelv preambulumban fogalmazza meg az igényt arra vonatkozóan, hogy a hatékony magánjogi jogérvényesítést célzó polgári jogi keresetek és a versenyhatóságok általi hatékony közjogi jogérvényesítés biztosítása érdekében a két eszköznek kölcsönhatásban kell lennie egymással, és koherens módon kell szabályozni a jogérvényesítés e két formájának összehangolását.⁴⁶

Az Irányelv alapvető célkitűzéseként törekedett tehát a viszonyrendszer rendezésére egy egymást támogató, kiegészítő logikájú szabályozás kialakításával, amely hangsúlyosan a köz- és magánérdek ütköző pontján elhelyezkedő kérdéskörök összehangolása révén öltött testet. A szabályozás a nemzeti versenyhatósági határozatok hatálya, a versenyhatóság ügyiratában szereplő bizonyíték feltárása és az engedékenység intézmények védelme terén került lefektetésre.⁴⁷

Az Irányelv a köz- és magánérdek viszonyrendszerének összehangolása céljából szabályozta - elsősorban a követő keresetek szempontjából jelentőséggel bíró - a tagállami versenyhatóságok határozatának kötőerejének kérdését. Az Irányelv preambulumban elvárásként fogalmazódik meg a jogbiztonság fokozása, az EUMSZ. 101. és 102. cikke következtelen alkalmazásának megelőzése, a kártérítési perek hatékonyságának és a pergazdaságosság fokozásának, valamint a vállalkozások és a fogyasztók körében a belső piac működésének javítása érdekében, hogy amennyiben egy nemzeti versenyhatóság vagy egy felülvizsgálati bíróság jogerős határozata megállapítja az EUMSZ. 101. vagy 102. cikkének megsértését, az későbbi kártérítési perekben nem képezheti jogvita tárgyát. A versenyhatóság vagy bíróság által megállapított versenyjogsértés tehát nem vitatható a nemzeti versenyhatóság vagy a felülvizsgálati bíróság szerinti tagállamban az adott jogsértés miatt indított kártérítési perben. A megállapítás joghatása azonban csak a jogsértésnek a versenyhatóság vagy a felülvizsgálati bíróság által

⁴⁶ 2014/104/EU IRÁNYELV preambulumbának 6. bekezdése.

⁴⁷ POLAUF, 2018. 44. o.

- hatáskörének gyakorlása során - megállapított jellegére, illetve anyagi, személyi, időbeli és földrajzi hatókörére terjedhet ki.⁴⁸

Az Irányelv alapján más tagállam versenyhatósága vagy felülvizsgálati bírósága által hozott határozat bizonyítékként használható fel más tagállam bírósága előtt indult kártérítési perben. Az Irányelv alapján amennyiben olyan tagállamban indítanak kártérítési keresetet, amely nem azonos azzal a tagállammal, amelynek versenyhatósága vagy felülvizsgálati bírósága megállapította a jogsértést, amelyre a kártérítési kereset vonatkozik, lehetővé kell tenni, hogy a nemzeti versenyhatóság vagy felülvizsgálati bíróság jogerős határozatában tett ezen megállapításra, mint a versenyjogi jogsértés megtörténtének *prima facie* bizonyítékára lehessen hivatkozni egy nemzeti bíróság előtt. A megállapítást esettől függően a felek által előterjesztett egyéb bizonyítékokkal együtt lehet vizsgálni.⁴⁹

A követő keresetek során lefolytatandó bizonyítás szempontjából másik hangsúlyos kérdés a versenyhatóság ügyirataiban szereplő bizonyítékok feltárása, amely vonatkozásában az Irányelv lehetővé tette, hogy a tagállami bíróságok a versenyhatóság ügyiratában szereplő bizonyítékok feltárását elrendelhetik,⁵⁰ azonban nem tárható fel az engedékenységi nyilatkozat, illetve az egyezségi beadvány.⁵¹ Az Irányelv mentességet rendel alkalmazni az olyan bizonyíték feltárás tekintetében, amely indokolatlan befolyással lenne valamely versenyhatóság uniós vagy nemzeti versenyjogi jogsértéssel kapcsolatban indított, folyamatban lévő vizsgálatára. Így valamely versenyhatóság által az uniós vagy a nemzeti versenyjog érvényesítésére irányuló eljárása során létrehozott és az eljárásban részt vevő feleknek megküldött információk, vagy az ilyen eljárásban részt vevő felek valamelyike által létrehozott információk kártérítési perekben történő feltárását csak azt követően indokolt engedélyezni, hogy a versenyhatóság lezárta eljárását.⁵²

⁴⁸ 2014/104/EU IRÁNYELV 34. preambulum bekezdése.

⁴⁹ 2014/104/EU IRÁNYELV 35. preambulum bekezdése.

⁵⁰ 2014/104/EU IRÁNYELV 6. cikk (1) bekezdése.

⁵¹ 2014/104/EU IRÁNYELV 6. cikk (6) bekezdése.

⁵² 2014/104/EU IRÁNYELV preambulumaának 25. bekezdése.

A közjogi, illetve a magánjogi jogérvényesítés közti viszony rendezése legfőképpen azonban az engedékenységi jogintézményének védelmén keresztül jelenik meg.⁵³ Az engedékenységi nyilatkozatok felhasználhatósága a versenyjog magánjogi érvényesítése szempontjából az egyik legkritikusabb kérdés tekintve, hogy az engedékenység jogintézménye és a kártérítési keresetek egyaránt preventív célzatúak a versenyjogsértésekkel szemben, ugyanakkor egymás hatékonyságára hatással vannak. A két jogintézmény összehangolása az Irányelvben az engedékenységekben résztvevő vállalkozások kártérítési kötelezettségének mértékének korlátozásában öltött testet.

Az Irányelv alapján a tagállami bíróságok számára az engedékenységi nyilatkozatok felhasználhatóságának mérlegelése kizárt, valamennyi engedékenységi nyilatkozat feltárására irányuló indítványt kötelesek elutasítani.⁵⁴ Az Irányelv az engedékenység - általam lehangsúlyosabbnak tartott - intézményének védelmét teszi tehát elsődlegessé, a kártérítési perek érvényesülésével szemben, bár a két intézmény közti egyensúly fenntartására törekedve.

Az Irányelv alapján észlelhetően a Bizottság törekedett a köz- és magánérdek közötti szimbiózis kialakítására. Tehát megfogalmazható, hogy a magánjogi jogérvényesítés ugyanúgy szolgálhat közérdeket és a két jogérvényesítési típus együttes alkalmazása sokkal hatékonyabbá teheti a rendszert. Véleményem szerint a két jogérvényesítési típus közti viszony megfelelő szabályozottsága ebből az okból kifolyólag rendkívül fontos, azonban a versenyjog érvényesítésének közjogi dominanciája továbbra is fennáll az Európai Unióban, és álláspontom szerint ebben nem várható lényegi változás a közeljövőben, azonban messzemenő következtetést az Irányelv értékelésének hiányában nem lehet levonni⁵⁵. A pontos következtetések levonását az is

⁵³ POLAUF, 2018. 42. oldal

⁵⁴ MICKLITZ, WECHSLER, 2016, 144. o.

⁵⁵ A jelen tanulmány keletkezésének idején az Irányelv mélyreható elemzését nem lehetett elvégezni az átültetés késedelme és a bírósági ügyekkel kapcsolatos releváns információk hiánya miatt (Az Európai Parlament

hátráltatja, hogy az Irányelvet az előírt határidőig csupán hét tagállam - köztük Magyarország - ültette át, 2017-ben 18 tagállam ültette át, végül 2019-ban Bulgária, Görögország és Portugália.⁵⁶

IV. A VERSENYJOGI KÁRTÉRÍTÉSI PEREK AKTUÁLIS FEJLEMÉNYEI

Az Európai Unió és az Európai Gazdasági Térség területén a Courage-ügyben hozott ítélet óta megközelítőleg 300 tagállami versenyjogi kártérítési kereset vált megismerhetővé, amelyből 58 ügy esetében ítélték meg kártérítést, 93 esetben végződött a versenyjogi jogsértés miatti felelősség megállapításával, és 134 esetben végződött a kereset elutasításával.⁵⁷⁵⁸ Ezen ítéletek közül számos eljutott az Európai Unió Bíróságáig is, amely lehetőséget adott az Európai Unió Bíróságának az Irányelv által rendezett versenyjogi kártérítési perek részletkérdéseinek további finomítására, mint például a joghatóság, vagy a bizonyítékokhoz való hozzáférés, vagy az engedékenységi kérdése.

Ami a joghatóság problematikáját illeti, az Európai Unió Bírósága a flyLAL ügy kapcsán tisztázta a károkozás helyét erőfölénnyel való visszaélés és versenykorlátozó megállapodással kapcsolatos ügyekben. A flyLAL ügyben tisztázásra került, hogy a káresemény bekövetkezésének helye az érintett piac, ahol a jogsértő vállalkozás jogellenesen visszaél erőfölényével, illetve ahol a versenykorlátozó megállapodás megkötésre kerül, azaz amely érintett piacon belül a károsultat a versenyjogsértés következtében veszteségek érték.⁵⁹ Ez az elv megerősítésre került a Tibor-Trans ügyben, ahol megállapításra került, hogy a

Állásfoglalására Irányuló Indítvány a versenypolitikáról - 2021. évi éves jelentés (2021/2185(INI)) 80. pont.

⁵⁶ A tagállamok által bejelentett tagállami átültető intézkedések a következő vonatkozásában: 2014/104/EU (EU) PARLAMENTI ÉS A TANÁCSI IRÁNYELV

⁵⁷ LABORDE, 2021. 232-242. o.

⁵⁸ A számadatok kapcsán fontos kiemelni, hogy a fent idézett kutatás - meglehetősen helyesen - distinkciót vont a benyújtott keresetek és az azok kapcsán született ítéletek közé, illetőleg az ugyanazon jogsértés kapcsán született ítéleteket egy ügynek számította.

⁵⁹ Ld. a C-27/17. SZ. ÜGY, első és második kérdésre adott válasz.

káresemény bekövetkezésének helye szempontjából a károsult és a károkozó között fennálló közvetlen szerződéses kapcsolat hiánya nem releváns egy egységes és folyamatos versenyjogi jogsértés esetén, mert a káresemény bekövetkezésének helye a jogsértéssel érintett piac, tehát az a piac ahol a torzított árak alkalmazásra kerültek.⁶⁰

Az Európai Unió Bírósága az Akzo Nobel ügyben kimondta, hogy a joghatósági kikötések csak akkor irányadóak versenyjogi kártérítési perekben, amennyiben a kikötés egyértelműen utal az ilyen kártérítési perekre.⁶¹ Ezzel szemben az Apple ügyben az Európai Unió Bírósága azt a megállapítást tette erőfölényes ügyek kapcsán, hogy nem zárható ki a felek közötti szerződésben foglalt joghatósági kikötés alkalmazása amiatt, hogy a kikötés nem utal kifejezetten a versenyjog megsértése miatt fennálló felelősséggel kapcsolatos jogvitákra.⁶²

Az Axa és a Degussa ügyekben körvonalazódott a károsultak mozgásterét az illetően, hogy az engedekenységi nyilatkozatokkal kapcsolatban milyen információkról szerezhetnek tudomást. Az Axa ügyben megállapításra került, hogy míg engedekenységi nyilatkozat érdemi tartalma nem ismerhető meg, az abban található hivatkozások azonban igen.⁶³ A Degussa ügyben pedig kimondta az Európai Unió Bírósága, hogy az Európai Unió Bizottságának jogsértést megállapító határozatának megismerése nem eredményezi az engedekenységi nyilatkozatok megismerhetőségét, így a tény, hogy egy vállalkozás engedekenységi programban vett részt, megismerhető.⁶⁴

Az Európai Unió Bírósága a Skanska ügyben foglalkozott a gazdasági folytonosság és a versenyjogi kártérítés kapcsán a kereshetőségi jog alakulásával. A Skanska ügy kapcsán az Európai Unió Bírósága lényegében arra kereste a választ, hogy mely vállalkozással szemben érvényesíthető versenyjogi kártérítési igény akkor, ha a kártérítési kereset benyújtásakor a kartellben részt vevő társaság már megszűnt. A Skanska ügyben hozott

⁶⁰ Ld. C-451/18. SZ. ÜGY, a feltett kérdésre adott válasz.

⁶¹ Ld. C-352/13. SZ. ÜGY, 72. pont.

⁶² Ld. C-595/17. SZ. ÜGY, első kérdésre adott válasz.

⁶³ Ld. T-677/13. SZ. ÜGY, határozat első pontja.

⁶⁴ Ld. C-162/15. SZ. ÜGY, 83. pont és az első kérdésre adott válasz.

ítéletben megállapításra került, hogy az Irányelv nem a felelős jogalanyt határozza meg, csak a jogalanyok egymás közötti viszonyát, továbbá kimondta, hogy az Irányelv nem biztosít hatáskört a tagállamoknak a kárért felelős személyek meghatározására.⁶⁵

Az Európai Unió Bírósága az Otis ügyben tisztázta, hogy a kartellel okozott kár megtérítésének lehetősége nem korlátozódhat az érintett piacon részt vevő beszállítókra és vevőkre. Az ügyben meghozott ítéletben az a megállapítás született, hogy egy ilyen korlátozás sértené az uniós versenyjog tényleges érvényesülését, valamint az uniós versenyjog megsértésével okozati összefüggésben álló minden kárnak alkalmazni kell lennie kártérítési igény érvényesítésére, azonban a kárigénynek nem kell az uniós versenyjog védelmi céljával összefüggésben állnia, az okozati összefüggést a tagállami bíróságnak kell vizsgálnia.⁶⁶

Az Európai Unió Bírósága által végzett jogértelmező tevékenység ugyan nem oldott meg minden problémát, azonban kézzel foghatóan enyhítette a versenyjogi kártérítési pereket övező bizonytalanságokat. Mindez abból is látható, hogy a versenyjogi jogsértés miatt indított keresetek száma fokozatos emelkedésnek indult a 2001. és a 2009. között húzódó időszakhoz képest, amikor a Bizottság megrendelte az Európai Unió versenyjogának magánjogi érvényesítésével összefüggésben felmerülő károk számszerűsítéséről szóló tanulmányt, amelyben az összesített releváns ítéletek száma 46 volt.⁶⁷ Mivel a vizsgált adatok Európa teljes területén oszlanak meg, ezért az egyes országra vetítve igen jelentős számbeli eltéréssel születtek versenyjogi kártérítési perben hozott ítéletek. Ez az aktivitásbeli eltérés adott esetben azt eredményezheti, hogy azon országok ítélkezési gyakorlata, ahol több versenyjogi kártérítési per indul és több ítélet születik, vezérfonalat nyújthat azon országok bírái számára, ahol a jövőben induló versenyjogi kártérítési perekhez szükséges tapasztalat hiányzik. Ez a jelenség véleményem szerint alapvetően pozitív hatással lenne mind magára a kártérítési

⁶⁵ C-724/17. SZ. ÜGY, 34. pont.

⁶⁶ C-435/18. SZ. ÜGY 22-32. pont.

⁶⁷ Lásd OXERA et al., 2009. 150-153. o., illetve LABORDE, 2021. 235. o.

keresetekre, ugyanis azok jóval kiszámíthatóbbak lennének egy olyan országban is, amely relatíve csekélyebb esetjoggal rendelkezik, valamint a versenyjogi kártérítési perekkel kapcsolatos tagállami bírói gyakorlatok is közelednének egymáshoz, amely univerzálissá tenné azt. Nem utolsósorban meglátásom szerint a jelen tanulmányban vizsgált viszonyrendszer konfliktusait is jelentősen enyhítené, például megszüldítaná a külföldi hatóság által hozott határozatok kötőerejét. A fent említett tendenciára már vannak utaló jelek, ugyanis növekvő számban vannak azok az ítéletek, amelyek kifejezetten hivatkoznak más tagállam bírósága által meghozott ítéletekre.⁶⁸ Példaként hozható fel az amszterdami kerületi bíróság ítélete⁶⁹, amelyben a bizonyítás feltételei kapcsán hivatkozott a bíróság a dortmundi tartományi bíróság ítéletére, amelyben hasonló követelményeket támasztottak a felekkel szemben állításaik alátámasztásához. E körben érdemes megemlíteni továbbá a Német Szövetségi Bíróság ítéletét⁷⁰, amelyben az Egyesült Királyság Legfelsőbb Bíróságának ítéletére⁷¹ hivatkoztak az Irányelv hatékony érvényesülésének értelmezése kapcsán. Végezetül, ám nem utolsó sorban fontosnak tartom megemlíteni az oviedoi kereskedelmi bíróság ítéletét, amelyben a döntéshozó fórum nem csupán egy másik tagállam hasonló ügyben és jogkérdésben hozott bírósági ítéletére hivatkozott, hanem szabályos komparatív elemzést végzett a kár mértékének megállapítása tekintetében, amelyben alapul veszi a német, olasz, francia, belga és nem utolsó sorban a magyar vonatkozó gyakorlatot, és nem mellesleg a vonatkozó tagállami

⁶⁸ Lásd például Valencia 3. számú kereskedelmi bírósága, 2019. május 7., 338/2018. sz. ítéletét; Rechtbank Amsterdam, 2019. május 15., ECLI:NL:RBAMS:2019:3574 számú ítéletét; Valencia tartományi bírósága, 2019. december 16., 1126/2019. sz. ítéletét; Bundesgerichtshof, 2020. szeptember 23., KZR 4/19. sz. ítéletét; Dortmund tartományi bírósága, 2018. június 27., 8 O 13/17, és 2020. szeptember 30., 8 O 115/14. sz. ítéletét; valamint Oviedo 1. számú kereskedelmi bírósága, 2021. április 12., 245/2019-B. sz. ítéletét.

⁶⁹ C/13/639718 / HA ZA 17-1255. ÜGY 3.28. pont.

⁷⁰ BUNDESGERICHTSHOF, KZR 4/19. SZ. ÜGY 50. pont.

⁷¹ UK SUPREME COURT, [2020] UKSC 24 RN. 194 FF. SZ. ÜGY

jogszabályokat.⁷² Úgy vélem, hogy az említett tagállami bírósági ítéletek egy a tagállamok szintjén elindult jogi és jogtudományi egységesítésre irányuló tendenciát vázolnak fel a versenyjogi kártérítési pereket érintő jogi kérdések tekintetében.

A versenyjogi kártérítési perekkel kapcsolatban azonban nem minden probléma került megoldásra. Az egyik leghangsúlyosabb ütközőpont a versenyjog közjogi -és magánjogi érvényesítése között az engedékenység kérdése. Az engedékenység és a versenyjogi kártérítési perek között leginkább ott feszül ellentét, hogy míg az engedékenységi kérelmező a versenyfelügyeleti eljárás során a bírság kiszabása alól mentesülhet, amennyiben jogsértő magatartását teljes mértékben feltárja és jogorvoslati lehetőségeiről lemond, addig az Irányelv 11. cikke alapján saját közvetlen vagy közvetett vevőivel szemben továbbra is viselnie kell a polgárjogi felelősséget, valamint a jogsértők közvetlen vagy közvetett vevőin vagy beszállítóin kívüli egyéb károsult felek tekintetében mögöttesen felel, amennyiben az ugyanazon versenyjogi jogsértésben részt vevő többi vállalkozástól a teljes káruk megtérítésére nincs lehetőség.

Érdekes jelenség, hogy 2016-tól, vagyis az Irányelv átültetésére nyitva álló határidejét követően az engedékenységi kérelmek száma csökkenésnek indult. A német versenyhatóság 2019/2020. éves jelentésében az engedékenységi kérelmek drasztikusan csökkenő számát említi.⁷³ A német versenyhatóság éves jelentéséből egyértelműen látható, hogy az elmúlt tíz évben benyújtott engedékenységi kérelmek száma a 2016/2017-es évtől kezdve jelentősen csökken, 2016-ban például 36 kérelem érkezett, amellyel szemben 2020-ban összesen 11, illetve 2021-ben 10⁷⁴. A német versenyhatóság értékelése szerint ez a tendencia különösen a potenciális engedékenységi kérelmezők későbbi kártérítési igények miatti elbizonytalanodásával magyarázható. Az Irányelv 2017. júniusában került átültetésre Németországban. A német versenyhatóság éves jelentéséből az is kitűnik, hogy ez a tendencia az ECN más versenyhatóságaira, köztük az Európai Bizottságra

⁷² OVIEDO 1. SZÁMÚ KERESKEDELMI BÍRÓSÁGA, 245/2019-B. SZ. ÜGY, 5-6. o.

⁷³ TÄTIGKEITSBERICHT DES BUNDESKARTELLAMTES 2019/2020, 39. oldal c) pont.

⁷⁴ DAS BUNDESKARTELLAMT JAHRESBERICHT 2021/22, 32. o.

is vonatkozik. Magyarországon a 2017-es évben 10, a 2018-as évben 5, 2019-ben 4, 2020-ban 5,⁷⁵ 2022-ben pedig 3 engedékenységi kérelmet nyújtottak be a Gazdasági Versenyhivatalhoz.⁷⁶ A GCR Rating Enforcement statisztikái hasonló képet mutatnak az ECN más versenyhatóságai, köztük az Európai Bizottság esetében is. A kérelmek számának általános csökkenése aggodalomra ad okot, tekintettel az engedékenységi programok kiemelkedő jelentőségére a kartellek leleplezésében, a csökkenés előtt ugyanis a versenyfelügyeleti eljárások többségét engedékenységi kérelmek alapján indították meg.

A düsseldorfi Heinrich Heine Egyetem keretében működő düsseldorfi Versenygazdasági Intézzettel (DICE) együttműködésben készített tanulmány⁷⁷ eredményei alapján a kartellalakítási hajlandóság, illetve a kartellek stabilitása ugyan csökkent a magánjogi perlés lehetőségének megteremtésével, ugyanakkor a jogsértő vállalkozások ritkábban folyamodnak engedékenységgért, vagyis összességében a kartellek gyakorisága alacsonyabb a versenyjogi kártérítési perek árnyékában, ami kedvező, azonban a versenyjogi kártérítési igények negatívan befolyásolják az engedékenységi politika sikerességét.

Ezt a tendenciát egy az OECD által készített tanulmány is megerősíti. Az említett tanulmány a benyújtott engedékenységi kérelmek csökkenésének okát vizsgálta, felfigyelve arra a globális trendre, hogy a 2015-2021. közötti időszakban az OECD-országokban az engedékenységi kérelmek száma 58%-kal csökkent.⁷⁸ Az engedékenység és a versenyjogi kártérítési perek kölcsönhatásával kapcsolatban említett tanulmány azonban némileg árnyalja a képet, és külön vizsgálatnak veti alá a követő - és az önálló kártérítési perek engedékenységre gyakorolt hatását. A tanulmányban megvilágításra kerül, hogy amíg a követő keresetek esetében egyértelműen kimutatható az engedékenységi politikára gyakorolt negatív hatás, ezzel szemben az önálló keresetek - ahol eleve nem is merül fel az engedékenységgel való

⁷⁵ A 2021-es év vonatkozásában nem állt rendelkezésre a benyújtott engedékenységi kérelmek számára vonatkozóan nyilvános adat.

⁷⁶ Lásd a GVH éves beszámolót.

⁷⁷ BODNAR ET AL., 2021. 36. o.

⁷⁸ LAPENTA ET AL., OECD, 2023. 6-8. o.

konfliktus - fokozhatják a kartellek felderítésének hatékonyságát az uniós és a nemzeti versenyhatóságok felderítési képességének növelése révén, amely egyben az engedékenységi kérelmek számának növekedését is magával hozhatja. Azonban annak fényében, hogy a követő keresetek túlsúlyban vannak az önálló keresetekhez képest, a versenyjogi kártérítési perek engedékenységre gyakorolt negatív hatása egyértelmű.⁷⁹

Az engedékenység alkalmazása igen elterjedt az Európai Unió területén, és nagymértékben támaszkodnak az engedékenységi kérelmezőkre a kartellek felderítése és kivizsgálása során, ezáltal a kartell ügyek jelentős része engedékenységi kérelem alapján indul.⁸⁰ Az OECD tanulmány által idézett jelentés alapján például az Európai Bizottság és az Egyesült Királyság joghatósága alatt indult kartell ügyek 100%-ában jelen volt engedékenységi kérelmező, de Spanyolországban és Magyarországon⁸¹ is az ügyek többségében.⁸² Mindennek fényében a versenyjogi kártérítési perek engedékenységi politikára gyakorolt negatív hatása jelentős probléma. Fontos azonban kiemelni, hogy az idézett tanulmány is felismeri annak jelentőségét, hogy ha a versenyhatóságok egyéb felderítési eszközök rovására túlzottan az engedékenységre támaszkodnak, az csökkentheti az általános elrettentő hatást, ami viszont negatívan befolyásolja az engedékenység hatékonyságát is,⁸³ így ez a körülmény némileg árnyalja a versenyjogi kártérítési perek engedékenységre gyakorolt negatív hatását.

⁷⁹ LAPENTA ET AL, OECD, 2023. 18. o.

⁸⁰ LAPENTA ET AL, OECD, 2023. 9. o.

⁸¹ Magyarországon 2022-ben a versenykorlátozás miatt megindult 6 ügy esetében 3 engedékenységi kérelem érkezett, 2020-ban 6 megindult ügy esetében 5 engedékenységi kérelem, 2019-ben megindult 4 ügy esetében 4 (amelyből mindegyik külön eljáráshoz kapcsolódott) engedékenységi kérelem, 2018-ban 10 megindult ügy esetében 11 (amely 5 ügghöz kapcsolódott) engedékenységi kérelem érkezett a GVH-hoz.

⁸² MANSFIELD ET AL, Allen&Overy, 2020. London, 2. o.

⁸³ LAPENTA ET AL, OECD 2023. 15. o.

KONKLÚZIÓ

Az Irányelv egyik deklarált célja tehát a tanulmány által vizsgált viszonyrendszer összehangolása volt annak érdekében, hogy a köz- és a magánjogi jogérvényesítés kölcsönhatásának eredményeként a verseny tisztaságának védelme hatékonyabb legyen, illetve a klasszikusan közjogias versenyjog eszközrendszerét ne hatástalanítsa a magánjogi jogérvényesítés, illetve a közjogi jogérvényesítés ne akadályozza aránytalanul a versenyjogi kártérítési pereket. Amint már utaltam rá, a fenti cél az Irányelvben alapvetően a bizonyítékokhoz való hozzáférés, a tagállami versenyhatóságok határozataihoz való kötöttség, és az engedékenységre vonatkozó szabályokban öltött testet.

Az engedékenységi politika és a magánjogi jogérvényesítés közötti kölcsönhatás fényében alapvető fontosságú, hogy a versenyhatóságok garantálják az engedékenységi programok vonzerejét és fenntartsák az általa generált fogolydilemma helyzetet. Az engedékenységi programok sikerességéhez fűződő közérdek ugyanakkor nem akadályozhatja aránytalanul a teljes kártérítéshez való jog biztosítását.

A Courage-ügy óta jelentős változások történtek a versenyjog magánjogi igényérvényesítésének területén. A Courage-ügy és az Irányelv között fekvő út komoly változást eredményezett, amin az EUMSZ. 101. és 102. cikkére alapítható kártérítési perekből eljutottunk egészen a teljes kártérítéshez való jogon alapuló versenyjogi kártérítési perekig. Az Irányelv az európai uniós versenyjog érzékeny területét szabályozta, amely komplex módon kölcsönhatásba lépett a nemzeti jogszabályokkal. Ahogyan azt szemléltettem, a versenyjogi kártérítés továbbra is egy fejlődő jogterületnek számít, így várhatóan folytatódik a közjogi és a magánjogi jogérvényesítés viszonyrendszerének összehangolása.

A magánjogi jogérvényesítés egyértelműen kihívást jelent a polgári anyagi és eljárás jog, illetve a jogkeresők és jogalkalmazók számára egyaránt. Európában továbbra is uralkodó az a felfogás, hogy a magánjogot a magánérdek uralja, és nem lehet közérdek érvényesítő funkciója, mivel annak kapcsán minden esetben a hatóság primátusa érvényesül. A magánjogi

jogérvényesítés azonban alapjaiban megkérdőjelezi azt a jogdogmatikai alapvetést, hogy a magánjog a magánérdek érvényesítését hivatott szolgálni, a közérdek érvényesítés pedig az állam kizárólagos kiváltsága. Véleményem szerint ez a körülmény az oka annak, hogy az európai uniós magánjogi jogérvényesítés nem a közjogi jogérvényesítés helyettesítésére, hanem annak kiegészítésére és támogatására irányul és irányulhat csak. Mindezért a magánjogi jogérvényesítésnek nincs és nem is lehet a jövőben sem olyan hangsúlyos szerepe, mint az USA-ban, amely láthatóan az USA és Európa eltérő versenyjogi fejlődésének eredménye. Ezt a szemléletmódbeli különbséget kiválóan érzékelteti például az a tény, hogy a magánjogi jogérvényesítésnek kellett elsődlegesen garanciális biztosítékokkal szolgálnia a közjogi jogérvényesítés javára, illetve hogy a magyar kommentár irodalom⁸⁴, valamint a Courage-ügyben hozott ítéletben is inkább a magánjogi jogérvényesítés visszatartó erejét domborították ki mint előnyt⁸⁵, a károsultak magánérdekének reparációja helyett.⁸⁶ Az európai uniós magánjogi jogérvényesítés esetében tehát elsődlegesen a jogsértéstől való elrettentő hatás növelésére helyezték a hangsúlyt. A magánjogi jogérvényesítést támogató jogintézmények csak a polgári jog logikai keretein belül terjeszkedhetnek. A kártérítési jogban ismert vélelmek, mint például a kartell károkozás vélelme, illetve a kartell okozta 10%-os kár vélelem, nem kérdőjelezi meg a káronszerzés tilalmának polgári jogi alapelvét, emiatt az Európai Unióban és annak tagállamaiban továbbra is hangsúlyosabban a közjog eszközeivel történik majd a versenyjogi szabályok érvényesítése.

⁸⁴ JUHÁSZ ET AL, 2014. 718.

⁸⁵ C-453/99. sz. ügy, 23. pont.

⁸⁶ MISCHO FÓTANÁCSNOK VÉLEMÉNYE a C-453/99. ÜGY kapcsán 57. pont.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Hazai Jogszabályok

1996. ÉVI LVII. TÖRVÉNY a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról

Európai Unió jogszabályok

Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl

Az Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés – Egységes Szerkezetbe foglalt változata (2016/C 202/01)

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2014/104/EU IRÁNYELVE az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról

Magyar bírósági ítéletek

30/2014. (IX. 30.) AB HATÁROZAT

Európai Unió Bírósági ítéletek

C-26/62. SZ., VAN GEND & LOOS KONTRA NEDERLANDSE ADMINISTRATIE DER BELASTINGEN ÜGYBEN 1963. február 5-én hozott ítélet, [ECLI:EU:C:1963:1].

C-127/73. SZ. BRT KONTRA SABAM ÜGYBEN 1974. január 30-án hozott ítélet, [ECLI:EU:C:1974:25].

C-453/99. SZ. COURAGE ÉS CREHAN ÜGYBEN 2001. szeptember 20-án hozott ítélet, [ECLI:EU:C:2001:465].

C-6/90. SZ. FRANCOVICH ÉS BONIFACI KONTRA OLASZORSZÁG ÜGYBEN 1991. november 19-én hozott ítélet, [ECLI:EU:C:1991:428].

C-271/91. M. HELEN MARSHALL V. SOUTHAMPTON & SOUTH-WEST HAMPSHIRE AREA HEALTH AUTHORITY ÜGYBEN született ítélet [ECLI:EU:C:1993:335].

- C-453/99. SZ. COURAGE ÉS CREHAN ÜGYBEN 2001. szeptember 20-án hozott ítélet, [ECLI:EU:C:2001:465].
- C-127/73. SZ., BRT ÉS SABAM, ÚN. „BRT P”-ÜGYBEN 1974. január 30-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:1974:25].
- C-282/95. P. SZ., GUÉRIN AUTOMOBILES KONTRA BIZOTTSÁG ÜGYBEN 1997. március 18-án hozott ítélet [ECLI:EU:C:1997:159].
- C-126/97. SZ. ÜGY Eco Swiss China Time Ltd. kontra Benetton International NV [ECLI:EU:C:1999:269].
- C-295/04–C-298/04. SZ. EGYESÍTETT ÜGYEK, Vincenzo Manfredi kontra Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA (C-295/04), Antonio Cannito kontra Fondiaria Sai SpA (C-296/04) és Nicolò Tricarico (C-297/04) és Pasqualina Murgolo (C-298/04) kontra Assitalia SpA, ítélet, [ECLI:EU:C:2006:461].
- C-27/17 - FLYLAL-LITHUANIAN AIRLINES ÜGYBEN 2018. július 5-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:533].
- C-451/18 - TIBOR-TRANS ÜGYBEN 2019. július 29-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2019:635].
- C-352/13 - CDC HYDROGEN PEROXIDE ÜGYBEN 2015. május 21-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2015:335].
- C-595/17 - APPLE SALES INTERNATIONAL ÉS TÁRSAI ÜGYBEN 2018. október 24-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2018:854].
- T-677/13 - AXA VERSICHERUNG KONTRA BIZOTTSÁG ÜGYBEN 2015. július 7-én hozott ítélet [ECLI:EU:T:2015:473].
- C-162/15 P - EVONIK DEGUSSA KONTRA BIZOTTSÁG ÜGYBEN 2017. március 14-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2017:205].
- 724/17 - SKANSKA INDUSTRIAL SOLUTIONS ÉS TÁRSAI ÜGYBEN 2019. március 14-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2019:204].
- C-435/18 - OTIS ÉS TÁRSAI ÜGYBEN 2019. december 12-én hozott ítélet [ECLI:EU:C:2019:1069].

Jelentések

Az Európai Unió Bizottságának XIII. jelentése a versenypolitikáról OXERA ET AL., QUANTIFYING ANTITRUST DAMAGES - Towards non-binding guidance for courts, Study prepared for the European Commission, December 2009. 150-153. oldalak

MISCHO FŐTANÁCSNOK VÉLEMÉNYE A C-453/99. ÜGY kapcsán
2001. március 22.; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A61999CC0453&qid=1680772898722>

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÁLLÁSFOGLALÁSÁRA IRÁNYULÓ
INDÍTVÁNY A VERSENYPOLITIKÁRÓL - 2021. évi éves jelentés
(2021/2185(INI))
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0064_HU.html

A tagállamok által bejelentett tagállami átültető intézkedések a következő vonatkozásában

AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2014/104/EU IRÁNYELVE (2014. november 26.) a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/NIM/?uri=celex:32014L0104>

A GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL ÉVES BESZÁMOLÓI.
https://www.gvh.hu/gvh/orszaggyulesi_beszamolok/2321_hu_orszaggyulesi_beszamolok

A BUNDESKARTELLAMT ÉVES BESZÁMOLÓJA 2019/2020.
https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Publikation/DE/Taetigkeitsberichte/Bundeskartellamt%20-%201%C3%A4tigkeitsbericht%202019_2020.html;jsessionid=871BA851CE57BD17BE44BCFAD194911A.2_cid371?nn=3591134

GCR RATING ENFORCEMENT STATISZTIKÁK:
<https://globalcompetitionreview.com/survey/rating-enforcement/2021>

DAS BUNDESKARTELLAMT JAHRESBERICHT 2021/22

OECD: The Future of Effective Leniency Programmes: Advancing Detection and Deterrence of Cartels, 2023.

ALLEN&OVERY: Global cartel enforcement report, 2020. február.

Szakirodalom

- TÓTH TIHAMÉR (2020). Uniós és magyar versenyjog, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft.,
- JUHÁSZ MIKLÓS, JUHÁSZ DORINA, TÓTH ANDRÁS (2014). Kommentár a Tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez, Gazdasági Versenyhivatal, Budapest,
- DR. BOYTHA GYÖRGYNÉ (SZERK.): Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények, Budapest, HVG-ORAC, 2008.
DOI azonosító: <http://dx.doi.org/10.1556/AJur.50.2009.2.6>
- TÓTH ANDRÁS (2016). Versenyjog és határterületei. HVG-ORAC Budapest,
- BASSOLA BÁLINT, TÓTH TIHAMÉR (2005). A versenyjog aktuális kérdései, Budapest: PPKE JÁK Doktori Iskola: Gazdasági Versenyhivatal,
- WHISH, RICHARD (2010). Versenyjog, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest,
- POLAUF TAMÁS (2018). Versenyjogi Kártérítési perek, Budapest, Wolters Kluwer
- BOYTHA GYÖRGYNÉ - TÓTH TIHAMÉR (2010). Versenyjog
- WALLACHER LAJOS: Választottbíróóság kikötése versenyjogi ügyekben. /szerk: Harmathy Attila: Jogi tanulmányok/ Budapest ELTE AJK, 1996.
- DR. HORVÁTH ANDRÁS - Doktori értekezés: Versenyjogi kártérítési igények egyes kérdéseiről, kitekintéssel az iratokhoz való hozzáférésre, Budapest 2015.
- DREXL, JOSEF: The Interaction between private and Public Enforcement in European Competition Law. In: Micklitz, Hans - Wechsler, Andrea: The Transformation of Enforcement: European Economic Law in a Global Perspective, Bloomsbury, 2016, Hart Publishing
- CONNOR, JOHN M.: The High Economic Cost of Cartels: Can Private Enforcement
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1694156
(letöltés: 2023.03.20.) DOI azonosító:
<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1694156>

- HEGYMEGI-BARAKONYI ZOLTÁN - HORÁNYI MÁRTON (2013). A Bizottság versenyjogi jogsértéseken alapuló kártérítési perekre vonatkozó irányelvtervezete, Versenytükör
- KOMNINOS, ASSIMAKIS (2008). EC Private Antitrust Enforcement, Decentralised Application of EC Competition Law by National Courts, Oxford, Hart Publishing
- JEAN-FRANÇOIS LABORDE: Cartel damages actions in Europe: How courts have assessed cartel overcharges (2021ed.) Legal Practices 1 Concurrences No. 3-2021. 232-242. oldalak; <https://www.concurrences.com/en/review/issues/no-3-2021/pratiques/102086> (letöltés dátuma: 2022. december 20.)
- WILSHER, DAN: The public aspects of private enforcement in EC law: Some constitutional and administrative challenges of damages culture, CLR, 2006. 3. szám

AZ EURÓPAI UNIÓ JOGA ÉS A TAGÁLLAMI JOG VISZONYA A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN: IDENTITÁS, SZUVERENITÁS, TÖRTÉNETI DIMENZIÓK

The relationship between the law of the European Union and the law of the Member States in the practice of the Hungarian Constitutional Court: identity, sovereignty, historical dimensions

Berkes Lilla¹

Absztrakt: Magyarország EU-tagsága viszonylag hosszú időn keresztül nem vetett fel olyan jelentősebb alkotmányossági vitákat, melyekre az Alkotmánybíróságnak kellett (volna) megadnia a választ. Ebből fakadóan viszonylag későn kellett érdemi vizsgálatot folytatnia olyan kérdésekben, mint az alkotmány helye és szerepe, annak védelme, a tagállami jog, illetve a tagállami hatáskörök megítélése az uniós jog tükrében. 2016-tól kezdődően ugyanakkor „útkeresésbe” kezdett az Alkotmánybíróság, melyben megkísérelte megfogalmazni azokat a sajátos értékeket, melyeket minden mást megelőzően védelemben részesít az uniós jog, illetve hatáskörök érintettsége esetén is. Ebben az útkeresésben a külföldi minták mellett egyre növekvő szerepet játszott az Alaptörvény identitásteremtő jellege és annak révén történeti alkotmányunk vívmányainak felfedezése is.

Kulcsszavak: alkotmányos identitás, történeti alkotmányunk vívmányai, csatlakozási klauzula, szuverenitáskontroll

Abstract: For a relatively long time, Hungary's membership of the EU did not raise any major constitutional disputes that the Constitutional Court had to (would have had to) answer. As a result, it was relatively late in having to

¹ Berkes Lilla, Pécsi Tudományegyetem, Jog- és Államtudományi Kar, egyetemi docens.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-8068-5852>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10038211>

E-mail cím: berkes.lilla@jak.ppke.hu

examine the merits of issues such as the place and role of the Constitution, its protection, and the assessment of national law and national competences in the light of EU law. In this pathfinding process, alongside the foreign models, the identity-forming character of the Fundamental Law and, through it, the discovery of the achievements of our historical constitution, played an increasing role.

Keywords: constitutional identity, achievements of our historical constitution, Accession Clause, sovereignty control

I. AZ EURÓPAI UNIÓ JOGA ÉS A TAGÁLLAMI JOG VISZONYA

Az Európai Unió joga és a tagállami jog közötti kapcsolat vizsgálatának alapja, hogy Magyarország jogrendszere a legáltalánosabb értelemben három jogrend, a hazai (belső, magyar) jog, a nemzetközi jog és az Európai Unió jogrendjének forrásaiból áll. Az uniós jogrend és a tagállami jogrend teljes önállóságának próbaköve – tagállami szemszögből nézve legalábbis – a belső jog csúcspontján álló alkotmány, amely ugyan egyes kérdésekben „maga fölé” engedti az Európai Unió jogrendjét, azonban lényeges rendelkezéseit tekintve őrzi önállóságát (ld. a német jogból ismert integrációálló alkotmányfogalmát). Mindez súrlódásokhoz és alkalmazási bizonytalanságokhoz vezethet. Emellett továbbá azonban annak szükségességét is hangsúlyozni kell, hogy a jogalanyok számára a magatartási szabályok meghatározása világos kell, hogy legyen, biztosítani kell azt, hogy tudják, mely jogrendet kell követniük. Mindez meghatározó szükségszerűség, mely a jogbiztonság követelményéből fakad, alapvető elvárás az egységes jogrendszerrel szemben, melybe ekként az egyes jogrendeknek be kell épülniük.²

Magyarországon egészen a közelmúltig alapvetően nem volt hagyománya az alkotmány, mint legfőbb jogforrás megkérdőjelezésének, az egyszerű jogszabályokkal azonos módon való kezelésének (ld. az Alaptörvény módosításával kapcsolatos vitákat), ekként vitathatatlanul a legkiemelkedőbb forrása volt a jogrendszernek és a hatalomgyakorlásnak. Az Európai Unióhoz való csatlakozás ugyanakkor befolyással bír az alkotmányok érvényesülésének kérdésére is. Funkcionális szempontból ugyanis olyan lényeges, jogilag szabályozott közhatalommal rendelkezik, amely független az azt alkotó

² SCHANDA – VARGA ZS., 2020. 64-66.o.

tagállamoktól, mely olyan transznacionális kihívásokat képezett, mint a hatalmi ágak elválasztása, illetve a fékek és ellensúlyok rendszerének hiányosságai.³ Az európai integráció kihat az államról és a jogról alkotott hagyományos elképzelésekre, megváltoztatva azokat, az Európai Unió fejlődése emellett nyilvánvaló hatással van a maguk felett más szuverént el nem ismerő alkotmányok helyére és szerepére is, és olyan kérdéseket vetett és vet fel, mint az uniós jog és a nemzeti alkotmányok viszonya, az Európai Unió Bíróságának és az egyes országok alkotmánybíróságának konfliktusa és együttműködése. Mindez olyan kérdés, amely a szuverenitás alapkérdéseit érinti.⁴

A csatlakozás előkészítése során az alkotmányba bekerülő integrációs klauzula a hatáskörök megoszlására fókuszált, így nem rendelkezett az EU jog és a tagállami jog viszonyáról, az EU jog tagállami joggá válásának kérdéséről és az alkotmány ebbéli helyéről, szerepéről. Az alkotmánymódosítás előkészítése során több elképzelés is felmerült a kérdés rendezését illetően. Ezek közé tartozott az, hogy a csatlakozási klauzulához kapcsolódva beiktatnak az Alkotmányba egy rendelkezést, amely kifejezi, hogy az Európai Unióban (nemzetközi szervezet) tagként (tagállamként) való részvétellel az alapító szerződéseknek és az abból eredő elveknek megfelelően érvényesülnek az uniós jogi⁵ aktusok. Felmerült az is, hogy a csatlakozási klauzula megléte mellett a csatlakozási szerződést kihirdető törvény jelenítse meg az uniós jog elsődlegességét és a jogalkalmazó kötelezettségét a belső jog uniós jognak megfelelően értelmezésére. Voltak amellet is érvek, hogy az Alkotmány tartalmazza az uniós elsődlegességének tételét úgy, hogy az Alaptörvényben egyben az uniós joggal összeegyeztethető módon kerülne korlátozása az Alkotmánybíróság hatásköre.⁶ Mivel azonban az uniós jog és a magyar jog viszonyának az uniós jogra történő utalás útján való szabályozása az uniós jog autonómiájának és az Alkotmánnyal szembeni alkalmazási elsődlegességének kifejezett elismerését jelentette volna, ezért végül e rendelkezés nem került be a benyújtott javaslatba.⁷ A javaslat ezen elemének elhagyása alapvetően politikai viták és kompromisszumok eredménye volt.⁸

³ WALKER, 2004. 123., 125. o.

⁴ PACZOLAY, 2004a. 7. o.

⁵ Az akkori fogalmak szerint uniós jogi aktusok. A tanulmány az egységes szóhasználat érdekében az uniós jog kifejezést használja.

⁶ PACZOLAY, 2004b 173-174. o.

⁷ CSUHÁNY – SONNEVEND, 2009. 243-244. o.

⁸ PACZOLAY, 2004b i. m. 174. o.

Az EU joghoz való viszony tisztázásának elmaradása az Alkotmány módosításakor ugyanakkor nyitott helyzetet eredményezett. Egyrészt a csatlakozással beléptek a magyar jogba a rendeletek, irányelvek, különböző döntések, uniós szokásjog, általános jogelvek és a *soft law*, melyek jogforrási jellegét az integrációs klauzulán és a csatlakozási szerződés transzformációján keresztül kellett beemelni a jogrendszerbe⁹, mivel a magyar jogrend nem tisztázta, miként és meddig érvényesül az uniós jog elsőbbsége.¹⁰ A jogalkalmazó oldaláról nézve is megjelent a feszültség, hiszen a jogalkalmazás nemzeti keretekben, lényegében tagállami intézményrendszer útján valósul meg, melynek rendező elve az alkotmányhoz kötöttség, az alkotmányossági követelményeknek való megfelelés, ugyanakkor a jogalkalmazóknak EU-konform módon kell értelmezniük a jogszabályokat és a bíróságoknak az EU joggal ellentétes nemzeti jogszabályt (vagy az azt sértő bírói döntést) félre kell tenniük.¹¹ Azáltal ugyanakkor, hogy az uniós jogot illetően az Alkotmány nem tartalmazott explicit rendelkezéseket, nem emelte annak elsőlegességét alkotmányi szintre sem. Ha ez megtörtént volna, a belső jog uniós jogba ütközése alkotmányellenességet is eredményezett volna, erre azonban nem került sor, sőt, az Alkotmánybíróság következetesen ki is tért e kérdés megválaszolására elől.¹²

II. AZ IDENTITÁSTEREMTÉS SZEREPE

Ez a kitérés egészen 2016-ig tartott, attól kezdődően azonban az Alkotmánybíróság a szuverenitás és az alkotmányos önazonosság narratíváját emelte be saját gyakorlatába, a nemzeti jog és hatáskörök védelme érdekében. Ahhoz, hogy e döntés megérjen, a külső politikai környezet változása mellett (mely az Alkotmánybíróság elé tárt bizonyos problémákat) szükség volt arra, hogy az Alkotmánybíróság változtasson korábbi álláspontján, mely alapvetően az uniós jogi kérdések elkerülésén alapult. Mindehhez hozzájárult az Alaptörvény identitásteremtő szerepe is.

Az Alaptörvény elfogadásával és hatályba lépésével ugyanis egy, a korábbtól eltérő, hangsúlyozottan identitásteremtő alkotmánya lett Magyarországnak. Az Alaptörvény identitásteremtő eszközei, a Nemzeti Hitvallás, vagyis az alkotmánypreambulum és a történeti alkotmányunk

⁹ KENDE, 2004. 130-131.; GOMBOS - SZIEBIG, 2016. 162. o.

¹⁰ NAGY, 2004. 109. o.

¹¹ DEZSŐ, 2006. 70., 79., DEZSŐ – VINCZE, 2006. 14. o.

¹² CSINK, 2009. 380-381. o.

vívmányai, mint értelmezési keret, megteremtették annak alapját, hogy az Alkotmánybíróság évekkel később magáévá tegye az alkotmányos identitásra való hivatkozást.

Az Alaptörvény e két megoldásával jelentős mértékben eltért korábbi alkotmányunktól, ugyanakkor illeszkedik az 1989 utáni közép-európai és balti alkotmánypreambulumok trendjéhez, amelyeknek fő funkciója szintén az identitásteremtés. Ezeket az alkotmánypreambulumok jellemzően érdemben választ kívántak adni arra, hogy az új társadalmi-politikai berendezkedés miért „jobb”, mint a korábbi, szocialista alapokra épülő. Jellemző rájuk, hogy a rendszerváltást a nemzeti függetlenségért folytatott harcok sorába állítják, és ezzel kiemelik az ország életének legfontosabb történelmi eseményeit is, különös tekintettel annak „dicsőséges” szakaszaira. Azaz, ezek a bevezetők a minőségileg is új politikai közösség legalapvetőbb narratíváit akarják megteremteni, hangsúlyozva a demokratikus és jogállami berendezkedés értékeit és mindezt beleágyazva a nemzeti történelem önállóság és függetlenség-központú olvasatába.¹³

Az identitásteremtés másik új eszköze a történeti alkotmányunk vívmányaira való hivatkozás. Az Alaptörvény ugyanis kimondja, hogy annak rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.¹⁴ Mindehhez szervesen kapcsolódik a preambulum azon kijelentése, miszerint valljuk, hogy a történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk védelmezése az állam alapvető kötelessége.

Mindezek irányt mutattak az Alkotmánybíróság számára arra, hogy gyakorlatában hangsúlyozza a nemzeti sajátosságokat, illetve azonosítsa és védelemben részesítse a történelem során organikusan kifejlődött, az alkotmányos kultúránk részét képező jogintézményeket. Egyfajta gondolkodásbéli paradigmaváltás alapjait fektette le ezáltal az Alaptörvény, mégha lassan is gyűrűzött be a gyakorlatba. A priori ugyanis nem határozható meg, hogy mi tartozik a történeti alkotmányunk vívmányai közé.¹⁵ Alkalmazásának kidolgozott módszertana nincs és határozott minta sem érhető tetten abban, hogy mikor érzi szükségét annak az Alkotmánybíróság, hogy ezzel erősítse érvrendszerét. Ami kiindulópontul szolgált, az az volt, hogy az Alaptörvény nem a történeti alkotmány alkalmazását veti fel, hanem

¹³ BERKES – FEKETE, 2017. 15-16. o.

¹⁴ R) cikk (3) Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

¹⁵ VARGA ZS., 2016. 89. o.

annak vívmányairól, mint értelmezési keretről rendelkezik. A vívmány – legalábbis az Alkotmánybíróság gyakorlatából¹⁶ ez tűnik ki – olyan alapvető jogok olyan lényeges tartalmát hordozzák, amelyeket törvény nem korlátozhat, és amelyeket alapvetően maga Alaptörvény maga sem korlátozhat.¹⁷ A Nemzeti Hitvallás és a történeti alkotmány vívmányaira utalás valójában azt a célt szolgálja, hogy azon keresztül Magyarország identitását találjuk meg. Nem a konkrét jogszabályhelyeknek kell hangsúlyosnak lenniük, hanem annak a szellemiségnek, amely áthatja történeti alkotmányunkat,¹⁸ melyen keresztül a jogalkalmazás visszanyúlhat az alkotmányos hagyományokhoz.¹⁹

A történeti alkotmányunk vívmányaiként az Alkotmánybíróság által nevesített értékek alapvetően univerzális értékek, nem kizárólagosan magyar sajátosságok. Észrevehető az is, hogy a döntések, ahol a történeti alkotmányunk vívmányaira, vagy a Nemzeti Hitvallásra volt hivatkozás, nem az állami szuverenitás, a tagállami hatáskörök, vagy éppen a nemzetközi jog vagy EU jog és a belső jog közötti kollízió témájában születtek. Mégis jelentőségük van annak, hogy e vívmányokat, e tételeket kiemelte az Alkotmánybíróság: ezek által ugyanis áttekintette és tudatosította a jogtörténeti, államtörténeti hagyományokat.

III. AZ ALKOTMÁNYOS ÖNAZONOSSÁG ÉS A SZUVERENITÁS SZEREPE

2016 erős cezúra az Alkotmánybíróság gyakorlatában, ekkor került sor az uniós jog-tagállami jog, illetve a hatáskörök megoszlása kérdésében a szuverenitáskontroll kidolgozására, illetve újabb vizsgálati szempontként az identitáskontroll megjelenésére is. Az akkor meghozott döntést követően az

¹⁶ Történeti alkotmány vívmánya a bírói függetlenség, a vallásszabadság vívmányai, az állami és magántulajdonú erdők megóvásának kötelezettsége, a kormánytól független számvevőszék, a parlament létrejötte, nemzeti szerepe és működésének Házsabály meghatározottsága, a sajtó szabadsága. A Nemzeti Hitvallás elesettek és szegények megsegítésére vonatkozó tételmondata, az utódokért való felelősség és a polgár és állam közös céljaként megjelenő jó élet kiteljesítése megjelenik a szülőtartásról szóló döntésben. Előbbi megjelent a devizakölcsönökről szóló döntésben is. Más esetekben csak említés szerűen, a tartalom kibontása nélkül jelenik meg a történeti alkotmányunk vívmányaira, vagy a Nemzeti Hitvallás egy-egy tételmondatára történő hivatkozás.

¹⁷ VARGA ZS., 2016. i. m. 88-89. o.

¹⁸ KURUNCZI – VARGA, 2013. 133. o.

¹⁹ CSINK – FRÖHLICH, 2012. 12. o.

Alkotmánybíróság bátrabban nevesítette a két jogrend találkozásának esetleges súrlódási pontjait és határozott meg fogódzókat a hatáskörátruházás és annak korlátai, a védendő tagállami sajátosság vonatkozásában. Az időszakra jellemző az Alkotmánybíróság útkeresése: pozíciójának meghatározása a szupranacionális bíróságokhoz képest, illetve az alkotmányt és az adott esetben védendő nemzeti hagyományokat potenciálisan veszélyeztető hatások elleni fellépés lehetőségének megvillantása. Az útkeresés ugyanakkor nem egyirányú folyamat volt, mert az alkotmányos párbeszéd alapjainak lefektetésére is sor került.

Az Alkotmánybíróság, illetve adott esetben a rendes bíróságok szuverenitás-, illetve identitásvédelemmel kapcsolatos feladatai azon történelmi fejlődés eredményeként is felfoghatók, mely során a jogállamiság védelme, a legalitás hangsúlyozása egyre inkább a bíróságok feladatává vált, ítélezési, jogalkalmazói döntéseikben öltött testet. A közös európai hagyomány és a nemzeti identitás fogalmi így leginkább bírósági döntésekben tűntek fel először (ld. Internationale Handelsgesellschaft-ügy,²⁰ amelyben az Európai Unió Bírósága már hivatkozott a „tagállamok közös alkotmányos hagyományára”, vagy éppen a Solange-döntések). A Lisszaboni Szerződésből következik a közös hagyományok, mint nemzetközi és nemzetek feletti értékek védelme, és ebből az EU jogának a tagállami alkotmányokkal szembeni elsődlegességének hangsúlyozása, illetve az a felfogás is, ami szerint a közös európai hagyományt nem lehet szembeállítani a nemzeti alkotmányos identitással és fordítva. A két értékrendnek valamiképpen egyensúlyban kell maradnia. Ez azt is jelenti, hogy az egyes nemzetek alkotmányos önazonossága nem oldható fel a közös értékekben, a nem közös értékek is értékek, mégpedig európai értékek, ebből kifolyólag ezek is bírósági védelemre szorulnak. Ezt a védelmet a tagállami alkotmánybíróságok biztosíthatják.²¹ Mindebből fakadóan szükségszerű volt, hogy a magyar Alkotmánybíróság is – hasonlóan több tagállami alkotmánybírósághoz – feladatául fogja fel a Lisszaboni Szerződést követően megváltozott EU jog – tagállami jog – tagállami alkotmány dinamikájában való részvételt.

A 22/2016. (XII. 5.) AB határozat (az ún. kvótahatározat) értelmében az Alkotmánybíróság saját hatáskörében, erre irányuló indítvány alapján kivételes esetekben és ultima ratio jelleggel, a tagállamok közötti alkotmányos

²⁰ C-11-70. SZ. ÜGY

²¹ VARGA ZS., 2018. 22., 26-27. o.

párbeszéd tiszteletben tartása mellett vizsgálhatja, hogy az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésén alapuló hatáskörgyakorlás folytán sérül-e az emberi méltóság, más alapvető jog lényeges tartalma, vagy Magyarország szuverenitása (ide értve az általa átadott hatáskörök terjedelmét is), illetve alkotmányos önazonossága.²² A határozat a hatáskörgyakorlás kérdését értelmezte, ugyanakkor kiindulópontja és szempontrendszere az Alaptörvényen, annak védelmén alapult az uniós aktusokkal való esetleges ütközéskor.

Az Alkotmánybíróság ugyanis fő megválaszolandó kérdésként azonosította az alapjogi fenntartás (vagyis, hogy egy uniós jogi aktus sértheti-e az alapjogokat), illetve az ultra vires uniós jogi aktusok megítélését, mint konkrét alkotmányjogi problémát, „amelyek vizsgálatát mindenképp az Alkotmánybíróságnak, közvetlenül a magyar jogrendszer alapját képező Alaptörvény szintjén, kell elvégeznie”. Ez egy olyan kategorikus kijelentés, amely egyértelmű jelét adja az Alkotmánybíróság konfliktuskerülő szerepfelfogása gyökeres megváltozásának, előre vetítve annak visszafordíthatatlanságát is.

A határozatban a szuverenitási, illetve identitási kérdés elsődlegesen a felhívott külföldi alkotmánybírói határozatokon keresztül jelenik meg. A felhívott gyakorlatból azokat az érveket emeli ki, amelyek a szuverenitás-, illetve az identitásvédelem mellett szólnak.²³ Funkcióját tekintve ez a rész leginkább azt a célt szolgálja, hogy bemutassa, a magyar Alkotmánybíróság döntése nem példa nélküli, szerte Európában felvetődtek ezek a kérdések, melyekre hasonló választ adtak a bírói fórumok. Ugyanakkor nem társul emellé további, önálló érvelés az Alkotmánybíróság részéről, pusztán utalást tesz a határozat arra, hogy áttekintette e gyakorlatot, majd következtetésként megállapítja a vizsgálati hatáskör - feltételekhez kötött – fennállását. Eszerint saját hatáskörében az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésén alapuló hatáskörgyakorlással kapcsolatos vizsgálat folytatható:

- erre irányuló indítvány alapján,
- kivételes esetekben,
- ultima ratio jelleggel,
- a tagállamok közötti alkotmányos párbeszéd tiszteletben tartása mellett.

²² 22/2016. (XII. 5.) AB HATÁROZAT, Indokolás [33], [43]-[46]

²³ E megoldás módszertanilag kritizálható, hiszen csak egy kis szeletét mutatja be a hivatkozott bíróságok gyakorlatának és azokat nem helyezi el jogösszehasonlító kontextusban sem.

E vizsgálat tartalmilag arra irányulhat, hogy sérül-e:

- az emberi méltóság, vagy más alapvető jog lényeges tartalma, vagy
- Magyarország szuverenitása (ideértve az általa átadott hatáskörök terjedelmét is), illetve
- alkotmányos önazonossága.

Ezt követi az itt nevesített egyes elemek - alapjogi kontroll, szuverenitási kontroll, identitási kontroll - tartalmának értelmezése.

Az alapjogi fenntartás vonatkozásában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a közhatalom bármely gyakorlása (legyen az akár a többi tagállammal közös hatáskörgyakorlás) alapjogilag kötött, és az alapjogok védelmére vonatkozó kötelezettség alól az állam nem mentesülhet akkor sem, ha uniós jogot hajt végre. A vizsgálat keretei az együttműködési kötelezettség, az európai jog lehetőség szerinti érvényesülésének szem előtt tartása, míg a másik oldalról az emberi méltóság és az alapvető jogok lényeges tartalmának ultima ratio jellegű védelme.²⁴

A határozat szerint az E) cikk (2) bekezdése egyszerre biztosítja Magyarországon vonatkozásában az uniós jog érvényességét és jelenti egyben az átruházott, illetve közösen gyakorolt hatáskörök korlátját. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása, illetve E) cikk (2) bekezdésén keresztül az Európai Unióról szóló Szerződés 4. cikk (2) bekezdése alapján a közös hatáskörgyakorlás nem sértheti Magyarországon szuverenitását (szuverenitáskontroll), másrészt nem járhat az alkotmányos önazonosság sérelmével (identitáskontroll). A szuverenitás és az alkotmányos önazonosságának tiszteletben tartása és védelme legfőbb letéteményese pedig az Alkotmánybíróság. E megállapítás messzire mutató jellegét ugyanakkor rögtön árnyalta is az Alkotmánybíróság, elsőként annak kiemelésével, miszerint a szuverenitás-, illetve az identitáskontroll tárgya nem közvetlenül az uniós jogi aktus, illetve annak értelmezése, így annak érvényességéről vagy érvénytelenségéről, illetve alkalmazásbeli elsőbbségéről sem nyilatkozik. A határozat további részeiben pedig tovább árnyalja a beavatkozás lehetőségét az alkotmányos párbeszédre utalással.²⁵

A szuverenitáskontrollt illetően az alábbi megállapításokat rögzíti:

- mindaddig, amíg az Alaptörvény a független, szuverén államiség elvét tartalmazza és a közhatalom forrásaként a népet jelöli meg, ezeket az uniós klauzula nem üresítheti ki,

²⁴ Indokolás [46]-[67].

²⁵ Indokolás [46], [55]-[56].

- Magyarország az Európai Unióhoz történt csatlakozásával nem szuverenitásáról mondott le, hanem csak egyes hatáskörök közös gyakorlását tette lehetővé, ennek megfelelően Magyarország szuverenitásának fenntartását kell vélelmezni az Európai Unió alapító szerződéseiben megállapított jogokhoz és kötelezettségekhez képest további hatáskörök közös gyakorlásának megítélésakor (fenntartott szuverenitás vélelme).
- a szuverenitás az Alaptörvényben a hatáskörök végső forrásaként és nem hatáskörként került rögzítésre. Ezért a hatáskörök közös gyakorlása sem eredményezheti azt, hogy a nép elveszíti végső ellenőrzési lehetőségét a közhatalom (akár közös, akár egyedi, tagállami formában megvalósuló) gyakorlása felett.

Az alkotmányos identitás fogalma alatt az Alkotmánybíróság határozata Magyarország alkotmányos önazonosságát értette, melynek tartalmát esetről-esetre határozza meg. Az alkotmányos identitás tartalmának meghatározásakor az Alaptörvény egészét, és egyes rendelkezéseit, azok célját, a Nemzeti Hitvallást és történeti alkotmányunk vívmányait veszi alapul. A határozat tartalmaz egy nyílt felsorolást is arról, hogy milyen alkotmányos értékek sorolhatók e körbe: a szabadságjogok, a hatalommegosztás, a köztársasági államforma, a közjogi autonómiák tisztelete, a vallásszabadság, a törvényes hatalomgyakorlás, a parlamentarizmus, a jogegyenlőség, a bírói hatalom elismerése, a velünk élő nemzetiségek védelme. Ezek olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri, ezért attól nemzetközi szerződéssel sem lehet lemondani, attól csak a szuverenitás, az önálló államiság végleges megszűnése foszthatja meg Magyarországot. Mivel pedig a szuverenitás és az alkotmányos önazonosság számos ponton érintkezik egymással, így a rájuk vonatkozó két kontrollt egyes esetekben egymásra tekintettel kell elvégezni.²⁶

Az Alkotmánybíróság e döntésével gyakorlatilag megteremtette annak a feltételrendszerét, hogy az uniós aktusok Alaptörvénybe ütközését vizsgálhassa.²⁷

²⁶ Indokolás [64] – [65], [67].

²⁷ Az Alkotmánybíróság későbbi döntéseiben is nevesítette, hogy e vizsgálat háromféle ellenőrzési lehetőséget biztosít: kivételes esetekben és ultima ratio jelleggel, azaz a tagállamok közötti alkotmányos párbeszéd tiszteletben tartása mellett folytathat alapjogi kontrollt (a közös hatáskörgyakorlás folytán sérül-e valamely alapvető jog lényeges tartalma), szuverenitás, illetve ultra vires kontroll (sérül-e Magyarország szuverenitása, ideértve az általa

Az absztrakció magas foka az indokolásban ugyanakkor legalábbis megnehezítette annak meghatározását, hogy a jövőben konkrétabb alkotmányos problémákat a kvótahatározatban meghatározott teszttel hogyan fog megoldani az Alkotmánybíróság.²⁸ A kvótahatározat továbbélése is azt mutatja, hogy meglehetősen vegyes esetekben került sor a tesztek alkalmazására.

Az Alkotmánybíróság 9/2018. (VII. 9.) AB határozatában a szuverenitáskontrollt illetően kimondta, hogy a fenntartott szuverenitás védelme megszorító értelmezést igényel: mindaddig, amíg a tagállamok által megkötött nemzetközi szerződés nem válik az uniós vívmányok (*acquis communautaire*) részévé,²⁹ a Magyarország által megkötni szándékozott nemzetközi megállapodás esetében vizsgálni szükséges, hogy az Alaptörvény Q) cikke vagy az Alaptörvény E) cikke biztosít számára alkotmányos jogalapot. A *ius cogens* normái, alapelvei és alapvető értékei együttesen olyan mércét alkotnak, amelynek minden következő alkotmánymódosítás és Alkotmány meg kell, hogy feleljen, azonban ezen túlmenően a nemzetközi jog szuverenitást korlátozó hatása nem valamely államok feletti jogrend által valósul meg, hanem az állam önkorlátozása következtében.³⁰ Az identitáskontrollt nem értelmezte tovább, az alapvetően nem is volt az ügyben érintett.

Ezt követően a 2/2019. (III. 5.) AB határozatban az Alkotmánybíróság – többek között – kimondta, hogy az Alaptörvény autentikus értelmezője az Alkotmánybíróság, ezt az értelmezést pedig más szerv által adott értelmezés nem ronthatja le, azt mindenkinek tiszteletben kell tartania. Az Alkotmánybíróság az értelmezés során tekintettel van az Európai Unió tagsággal együtt járó, valamint a Magyarországot nemzetközi szerződés alapján terhelő kötelezettségekre. A határozat abból indult ki, hogy az Alaptörvény E) cikk (1) bekezdése államcélként rögzíti az európai egység

átadott hatáskörök terjedelmét is, illetve identitáskontrollt (sérül-e Magyarország alkotmányos önazonossága). pl. 32/2021. (XII. 20.) AB HATÁROZAT, Indokolás [24]

²⁸ KELEMEN, 2017. 6.

²⁹ A határozat szerint a megerősített együttműködés közjogi értelemben sajátos megítélés alá tartozik, lehet az uniós jog és a nemzetközi jog része is. A határozat ténylegesen nem döntötte el az Egységes Szabadalmi Bíróságról szóló Megállapodás jogi természetét, ugyanakkor teret engedett annak, hogy a Kormány és az Országgyűlés nemzetközi jogként kezelje azt. GOMBOS – ORBÁN, 2021. 833.

³⁰ Indokolás [31].

megteremtésében való részvételt, de a részvétel nem öncélú, hanem az emberi jogok, a jólét és a biztonság kiterjesztését kell szolgálnia.³¹

Az identitási kérdéseket illetően a határozat az európai identitásunkat hangsúlyozza. Eszerint a magyar nemzet állammá alakulásával fejezte ki először európai identitását, amely a történelem során adódott helyzetek által szilárd nemzeti meggyőződéssé érett. Ebből az európai identitásból egyenesen következett az, hogy a rendszerváltást követően Magyarország folyamatosan törekedett az európai integrációban való részvételre, amit országos ügydöntő népszavazás hagyott jóvá.³² A határozat e része egyfajta EU-barát ellenpontja az uniós jog és az alkotmány kollízióját érintő indokolási elemeknek. Nem ad választ ugyanakkor arra, hogy a nemzeti identitás részét képező európai identitás hogyan viszonyul a többi identitáselemmel, melyet szintén az alkotmányos identitásunk részeként kezelünk.

Az uniós jogot illetően először azt rögzíti a határozat, hogy az a tagállamok területén közvetlenül alkalmazandó és a jogalanyok számára közvetlenül is teremthet jogokat és kötelezettségeket. E sajátossága, kötelező jellege azonban az Alaptörvényben foglalt alkotmányos parancson alapul [ami az E) cikkhez jelenti]. Rövid utalás történik továbbá arra is, hogy az uniós jog alkalmazási elsőbbséggel bír a hazai jogalkotó által alkotott belső joggal szemben.³³ Az uniós jog elsőbbségét illetően további megállapítás nem történik, így nem is vonható le ebből általános következtetés, mindazonáltal később, a 32/2021. (XII. 20.) AB határozatban már cizellálta az ezzel kapcsolatos álláspontját az Alkotmánybíróság. Rögzíti továbbá a határozat a kooperatív jogértelmezési kötelezettséget is. Összességében a határozat az uniós jogot nem nemzetek feletti jogként kezeli, hanem „az uniós és a hazai normarendszer egymás mellettisége”³⁴ szóhasználatával él.

Ezen EU jog iránti nyitott indokolási elemeket követi a szuverenitáskontroll érvényesülésére vonatkozó rész, mely rögzíti, hogy az Európai Unió intézményei útján történő hatáskörgyakorlás nem haladhatja meg a nemzetközi szerződésből fakadóan szükséges mértéket, valamint „nem irányulhat több hatáskörre annál, mint amivel Magyarország az Alaptörvény alapján egyébként rendelkezik”, illetve hangsúlyozza a fenntartott szuverenitás elvét.³⁵ A határozat végezetül rögzíti, hogy az uniós és a hazai normarendszer említett

³¹ Indokolás [15], [38].

³² Indokolás [16].

³³ Indokolás [17].

³⁴ Indokolás [35].

³⁵ Indokolás [17].

egymás mellettisége a legtöbb esetben nem okoz alkotmányossági dilemmát, mivel a két normarendszer közös értékrenden alapszik. Ugyanakkor az eltérő mércék alapján eltérő eredményre juthat az Alkotmánybíróság és az Európai Unió Bírósága a nemzeti normák megfelelése tekintetében, ezt az ellentmondást viszont az alkotmányos párbeszéd tiszteletben tartása mellett lehetséges feloldani. Ezzel áll összhangban a határozat végén szereplő rövid utalás az Alaptörvény E) cikk (1) bekezdéséből fakadó, az európai egység kiteljesedése iránti elkötelezettség (Europafreundlichkeit) figyelembe vételére is.³⁶

IV. A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS AZ ALAPJOGOK VÉDELME NEK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A 32/2021. (XII. 20.) AB határozat két szempontból volt eltérés, illetve újdonság a korábban megállapítottakhoz képest. Egyrészt az Alkotmánybíróság kibontotta az alapjogi kontroll tartalmát is: az ugyan a kezdetektől társult a szuverenitás- és az identitáskontrollhoz, ugyanakkor a korábbi döntésekben nem került fókuszba, most viszont e mérce mentén folytatta le elsőként az Alkotmánybíróság a vizsgálatot, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy alapjogi szempontból közelítette meg a kérdést (hogyan hat ki a kontroll nélküli betelepülés a kultúrára és az védhető-e az emberi méltóságon keresztül). Másrészt újdonság az is, hogy az alkotmányos identitást e határozatban kötötte össze a történeti alkotmányunk vívmányai figyelembevételével kapcsolatos követelménnyel.

Az alapjogi kontroll körében ekként arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésében meghatározott közös hatáskörgyakorlás hiányos érvényesülése következtében idegen népesség demokratikus felhatalmazás nélkül tartósan és tömegesen Magyarország területén marad, az sértheti a Magyarországon élők emberi méltóságából eredő önazonosságához fűződő, illetve önrendelkezési jogát.³⁷ Kiemelendő, hogy a határozat a hangsúlyt az állami kontroll meglétére, illetve hiányára

³⁶ Indokolás [35], [49].

³⁷ Ennek oka az, hogy a hatáskörgyakorlás hiányos érvényesülése következtében a Magyarország államterületén élő személyek hagyományos társadalmi környezete demokratikus felhatalmazás, illetve az érintettek bárminemű ráhatása nélkül, az állami kontrollmechanizmusok nélkül változhat meg, e helyzetet az állam által kontrollálhatatlan folyamatot idézhet elő, amely az ember hagyományos társadalmi környezetének kényszerű megváltozásához vezethet, vagy azt eredményezheti.

helyezte, nem pedig a letelepedés és az identitás kapcsolatára, melyhez kapcsolódóan hangsúlyozta, hogy az államot terhelő kötelezettség még kivételesen sem eredményezhet semmilyen, az egyes személyek emberi méltósága közötti különbségtételt, illetve nem érinti az állam azon kötelezettségét sem, hogy maradéktalanul gondoskodjon az állam területén tartózkodó valamennyi személy – így többek között a menedékkérők – emberi méltóságának védelméről.

A szuverenitáskontroll körében a korábbi határozatokban foglaltakat árnyalta a határozat, az EUMSZ-re hivatkozással: eszerint a fenntartott szuverenitás vélelme kétséget kizáróan alkalmazandó minden olyan hatáskörre, amelyet az EUMSZ nem minősít kizárólagos uniós hatáskörbe tartozónak, ezekben az esetekben ugyanis nem csupán az Alaptörvény, hanem maga az EUMSZ is akként rendelkezik, hogy a hatáskörök meghatározott terjedelmének gyakorlására a tagállamok az EUMSZ hatálybalépését követően is jogosultak. Ezzel az Alaptörvény-fókuszú vizsgálattal egy szintre került az EUMSZ bizonyos fokú figyelembe vétele is. Emellett felhívja az efféle utilelvet és az uniós jog elsőbbségét is, noha egyszersem megjegyezte azt is, hogy a tagállami alkotmánybíróságok gyakorlata alapján nem példátlan az EUB által hozott döntés alkalmazhatóságának megkérdőjelezése sem.

A határozat újdonsága e körben az, hogy a fenntartott szuverenitás vélelmére alapozva kimondta azt is, hogy az Európai Unió, illetőleg egyes intézményei a közös gyakorlás céljából átengedett hatásköröket nem csupán akkor gyakorolják az Európai Unió alapító és módosító szerződéseiben megfogalmazott célnak megfelelően, ha másodlagos jogforrásokat alkotnak, hanem a hatáskör gyakorlásának feltétele a megalkotott másodlagos jogforrások hatékony érvényesülésének biztosítása is. Nem lehet ugyanis abból kiindulni, hogy Magyarország véglegesen átengedte az adott hatáskör gyakorlásának jogát az Európai Unió intézményei számára akkor, ha az Európai Unió intézményei nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyják a hatáskör gyakorlására vonatkozó kötelezettségüket, illetőleg erre a közös hatáskörgyakorlásra kizárólag látszólagosan, oly módon kerül sor, hogy az nyilvánvalóan nem biztosítja az uniós jog hatékony érvényesülésének követelményét.

Ebben az esetben tehát nincs rendeltetésszerű hatáskörgyakorlás az Európai Unió részéről, lényegében a ráruházott hatáskörön kívül (ultra vires) cselekszik, ebből következően pedig lehetővé válik Magyarország számára az egyoldalú fellépés, amennyiben:

- a hiányos hatáskörgyakorlásnak alapjogokat kell érintenie vagy állami kötelezettség teljesítését kell korlátoznia,
- csak addig áll fenn, amíg az Európai Unió megteremti az uniós szabályozás hatékony érvényesülésének biztosítékait,
- az egyoldalú cselekvés csak az alapító szerződésekkel összhangban, azok céljait elősegítve lehetséges,
- Magyarországnak fel kell hívnia az Európai Uniót a közös hatáskörgyakorlás szükségességére.³⁸

Hangsúlyozta a testület ugyanakkor azt is, hogy a fenntartott szuverenitás vélelmének ezen alkalmazására kivételesen és kizárólag abban az esetben kerülhet sor, ha az érintett közös hatáskörök gyakorlásának hiánya, illetve hiányos, az uniós jog hatékony érvényesülésének követelményét nyilvánvalóan nem biztosító gyakorlása alapvető jogok sérelméhez, vagy állami kötelezettségek teljesítésének korlátozásához vezethet.

Az identitáskontrollt illetően a határozat kimondta, hogy az alkotmányos identitás és a szuverenitás nem komplementer, hanem egymással több szempontból is összefüggő fogalmak:

- Magyarország – úgy is, mint az Európai Unión belüli tagállam – alkotmányos identitásának megőrzését alapvetően szuverenitása (annak megőrzése) teszi lehetővé,
- az alkotmányos identitás elsősorban szuverén aktuson – alkotmányozáson – keresztül nyilvánul meg,
- Magyarország történelmi küzdelmeit is figyelembe véve, az ország szuverén döntési jogköreinek megőrzésére való törekvés maga is része az ország nemzeti identitásának és – az alaptörvényi elismerésen keresztül – az alkotmányos identitásnak is,
- az állami szuverenitás nemzetközi jogban elismert legfőbb ismérvei hazánk történelmi adottságai folytán szorosan összekapcsolódtak Magyarország alkotmányos identitásával.³⁹

A történeti alkotmányunk vívmányai értelmezésével megkezdődött identitásteremtő (identitás megtaláló) folyamat e döntésben találkozott az alkotmányos önazonosság tartalmának meghatározásával, amikor az Alkotmánybíróság megállapította, hogy Magyarország alkotmányos önazonosságát alkotó értékek a történeti alkotmányfejlődés során jöttek létre. A határozat áttekintette az Alaptörvény által az alkotmányos értelmezés

³⁸ BLUTMAN, 2022. 10.

³⁹ Indokolás [99].

részévé tett történeti alkotmányunk vívmányai közül azokat, amelyek az ország alkotmányos önazonosságát alkotó értékek (köztük a nyelvi, történelmi és kulturális hagyományok védelmét, illetve az ország szuverenitásáért és a szabadságért folytatott küzdelem egyes lépéseit)⁴⁰, és rögzítette, hogy azok a történeti alkotmányfejlődés során jöttek létre, és olyan jogi tényeknek minősülnek, amelyekről nemcsak nemzetközi szerződéssel, de még az Alaptörvény módosításával sem lehetne lemondani, mivel jogi tények jogalkotás útján nem változtathatók meg.⁴¹ Egy adott állam alkotmányos identitása nem egy adott időpillanatban keletkezik: a történeti dimenzió által további megerősítést nyernek egyes alkotmányos intézmények.⁴² Azáltal pedig, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltóság, illetve az alapjogok védelmét ekként történeti kontextusba helyezte, olyan kiemelkedő sarokkővé tette az uniós jog alkotmányossági vizsgálata során az alapjogi kontrollt, melytől nem lehet eltekinteni és minden más szempontrendszer megelőz.

Az Alkotmánybíróság korábban már elismerte az uniós jog elsőbbségét, ettől e határozat sem tér el, bár tartalma alapján azt sem lehet kijelenteni, hogy megerősítette volna ezt az irányt. Az alapjogi kontroll erősítésével ugyanakkor van egy olyan értelme is, miszerint az államnak - ugyan rendkívül kivételes esetben és feltételek fennállása esetén - alkotmányos kötelezettsége fellépni az emberi méltóság védelmében, az ezt veszélyeztető uniós jogi aktusokkal szemben is, amivel végső soron kitérítette azt az alkotmányos felhatalmazást, mely alapján az állam mellőzheti az uniós jog végrehajtását. Helyenként maradt az absztraktabb érvelésnél (pl. nem tisztázza a hatáskör hiányos gyakorlásának egyes aspektusait), és a határozatban meghatározott feltételrendszer meglehetősen laza.⁴³

V. KRITIKAI FOGADTATÁS

Az Alkotmánybíróság önmeghatározásának része, hogy Magyarország szuverenitása, alkotmányos önazonossága védelmének legfőbb letéteményese és ekként szükség esetén beavatkozik az ezeket esetlegesen (meglátása szerint) veszélyeztető folyamatokba. A tanulmány által hivatkozott határozatok ezt a felfogást, illetve igényt mutatták be. Ugyanakkor ténylegesen nem képesek feloldani a dilemmát, ami a két, ellentétes irányba mutató nézőpont jelent:

⁴⁰ Indokolás [102]-[107].

⁴¹ Indokolás [101].

⁴² STUMPF, 2020 233. o.

⁴³ BLUTMAN, 2022 i. m. 7., 10. o.

míg az Európai Unió Bírósága szempontjából az uniós jog független, autonóm jogrend és mint ilyen, elsőbbségre tart igényt, a tagállamok nézőpontjából viszont megkerülhetetlen, hogy az Európai Uniót alkotó jogközösség végső alapját a tagállamok által kötött nemzetközi - tehát az uniós jog érvényesülési körének határait is kijelölő - szerződések képezik és e mozgásteret nem elemezte az Alkotmánybíróság.⁴⁴

Az egyik legfőbb kritika e határozatokkal szemben ekként az, hogy az Alkotmánybíróság vizsgálata vajon milyen tényleges eredményre futtatható ki, különösen, ha az Alkotmánybíróság nem él az előzetes döntéshozatali eljárás eszközével, vagyis ténylegesen egyik irányból sem érvényesül az alkotmányos párbeszéd.⁴⁵ Mindez abból is következik, hogy a döntések nem adnak egyértelmű választ az uniós jog és a magyar jog viszonyára azon túlmenően, hogy megmutatják, az Alkotmánybíróság az Alaptörvény konkrét értelmezésével határokat szabhat az uniós jog magyarországi érvényesülésének.⁴⁶

A szakirodalomban kritikaként jelent meg ezekkel a határozatokkal összefüggésben az is, hogy az Alkotmánybíróság nem teszi világossá, pontosan milyen hatáskört értelmzett magának, mit ért pl. a közös vagy éppen hiányos hatáskörgyakorlás alatt, arra hogyan terjed ki a hatásköre, mi az alkotmányszöveg-szerinti gyökere az alkotmányos identitás fogalmának, illetve az alkotmányos identitás – elszakadva a német gyökerétől – a nemzeti öncélúság magyarázó elveként jelent meg.⁴⁷ Meglehetősen ambivalens viszony rajzolódik ki az Európai Unió Bíróságának gyakorlatát illetően is: ugyan az Alkotmánybíróság saját gyakorlata szerint nem jogosult az EU jogot értelmezni, az Egységes Szabadalmi Bíróságról szóló döntésben mégis hosszan idézte az EUB döntését (az egyik különvélemény meg is jegyezte, hogy ezek az érvek közömbösek), bár következtetést nem vont le belőle⁴⁸, míg a 11/2020. (VI. 3.) AB határozat igyekezett elejét venni az EUB gyakorlat tágan történő értelmezésének. Az alkotmányos identitás fogalmának egyre terjedő használatával kapcsolatban létezik olyan kritika is, amely szerint a haszna megkérdőjelezhető, ugyanakkor hátránya a határozatlanság,

⁴⁴ KÉRI – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY, 2017. 10. o.

⁴⁵ DRINÓCZI, 2017 8., 12-13. o.

⁴⁶ CHRONOWSKI, 2019 i. m. [28].

⁴⁷ CHRONOWSKI - VINCZE - SZENTGÁLI-TÓTH, 2021. 654-664. o.

⁴⁸ CHRONOWSKI, VINCZE, 2018. 480-481. o.

konfliktusokat generál az EU-val, vagy éppen összezavarja az alkotmányjog belső logikáját és visszaéléshez is vezethet.⁴⁹

Az, hogy a tanulmányban bemutatott gyakorlat mennyire jelentette a nemzeti jog védelmét, kérdéses. Bár csak érintőlegesen, de 2010-től kezdve jelen van a határozatokban annak kiemelése, hogy az Országgyűlésnek és a Kormánynak is lehetősége van különböző eljárások, eszközök mentén az ország érdekeit, adott esetben szuverenitását, illetve alkotmányos identitását korlátozó aktusok elleni fellépésre, melyből – illetve gyakorlatilag az új tesztek többrétű korlátok közé szorítottságából – következően levonható az a következtetés is, hogy az Alkotmánybíróság továbbra sem mutat nyitottságot az elvek és a korlátok absztrakt meghatározásán túli, nagyobb fokú beavatkozás lehetőségére. Az irányadó gyakorlat alkotmányértelmezés keretében fogalmazott meg absztrakt válaszokat az Alaptörvény és az uniós tagságból fakadó kötelezettségek között lavírozva, ezen absztrakt követelmények pedig kevésbé alkalmasak arra, hogy konkrét jogszabályi rendelkezések értelmezésében támpontot adjanak. Ebből fakadóan inkább a hatáskör gyakorlásával kapcsolatos védelemként foghatók fel, e körben ugyanakkor nem ezen a szinten dőlnek el a kérdések. Ezt láthatólag az Alkotmánybíróság is figyelembe vette, nem véletlen az egyes állami szervek feladatainak említése. A nemzeti jog védelme leginkább az alkotmányjogi panasz eljárásokban érhető tetten, kérdéses ugyanakkor, hogy a megközelítés mennyire fog gyakorlattá válni, illetve felmerülhet-e még a jövőben az azokban tetten érhető probléma.

ÖSSZEGZÉS

Az uniós jog növekvő térhódításával egyre nagyobb jelentőséget nyertek a tagállami sajátosságok és azok védelme, ezáltal pedig a nemzeti és alkotmányos identitás nyújtotta (látszólagos?) védelem. Tagállami nézőpontból szemlélve a kérdést rögzíthető, hogy a nemzeti és európai identitással kapcsolatos kérdések tisztázása nélkül nem lehet az európai integráció jövőjének alakulásáról állást foglalni, továbbá sikeres európai integrációs politika csak a nemzeti és európai identitás közötti kiegyensúlyozott viszonyra és e két közösségi önazonosságból fakadó követelmények megfelelő figyelembevételére alapozható.⁵⁰ Ezekre a

⁴⁹ SZENTE, 2022. 17. o.

⁵⁰ MARTONYI, 2018. 30, 42., 52. o.

kérdésekre az Alkotmánybíróság megpróbált alkotmányos, egyszerre szuverenista és Európa-barát választ adni. A döntések fogadtatása vegyes volt, a kérdés átpolitizált jellege miatt is. A szakirodalomban túlsúlyban vannak a kritikus hangok, a határozatok vélt hiányosságait és gyakorlati fogódzóként való korlátozott alkalmazhatóságukat hangsúlyozó hangok, miközben a politika talált egy támaszt, melyre hivatkozhat. Mindez kisarkítja, EU-párti vagy EU-ellenes érvelésre egyszerűsíti a vitát, illetve ezáltal eltereli a figyelmet a távlati kérdéstről, miszerint milyen irányban tart Európa és az európai népek szabadsága és jóléte, a sokféleségben való egység milyen jövőképet kellene, hogy feltételezzen. Azonban, ha csak egy hozadékát kellene kiemelni az Alkotmánybíróság 2016-tól kezdődő útkereső tevékenységének, az mégiscsak az alkotmányos értékek alkotmányos identitásként való megfogalmazása és annak történeti kontextusba helyezése lenne, ekként ugyanis szilárd fogódzókat, sarokpontokat rögzített a testület, melyhez gyakorlatában hosszú távon, a körülötte zajló folyamatos változásoktól is érintetlenül következetesen kötni tudja majd magát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BERKES LILLA – FEKETE BALÁZS (2017). Nemzeti Hitvallás: csupán díszítő szavak? *Közjogi Szemle* 10:1 15-25.
- BLUTMAN LÁSZLÓ (2022). Az Alkotmánybíróság határozata arról, hogy egyes uniós jogi aktusok végrehajtása mellőzhető-e az Alaptörvényre tekintettel. Az uniós jog elsőbbsége és az Alaptörvény. *Jogesetek Magyarázata* 2022/1. 5-12.
- CHRONOWSKI NÓRA – VINCZE ATTILA (2018). Az Alkotmánybíróság az Egységes Szabadalmi Bíróságról - zavar az erőben. *Jogtudományi Közlöny* 2018/11., 477-485.
- CHRONOWSKI NÓRA (2019). Az Európai Unió jogának viszonya a magyar joggal. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* <http://ijoten.hu/szocikk/az-europai-unio-joganak-viszonya-a-magyar-joggal>
- CHRONOWSKI NÓRA – VINCZE ATTILA – SZENTGÁLI-TÓTH BOLDIZSÁR (2021). 22/2016. (XII. 5.) AB határozat – az uniós közös hatáskörgyakorlás. In: GÁRDOS-OROSZ FRUZSINA – ZAKARIÁS KINGA (szerk.): *Az alkotmánybírósági gyakorlat. Az Alkotmánybíróság 100 elvi*

- jelentőségű határozata. Második kötet. HVGORAG, TKJTI Budapest, 2021 643-670.
- CSINK LÓRÁNT (2009). Közösségi jogon alapuló jogszabályok és normakontroll. In: Kocsis Miklós - Zeller Judit: A köztársasági Alkotmány 20 éve. Pécs, 363-376.
- CSINK LÓRÁNT – FRÖHLICH JOHANNA (2012). Történeti alkotmány és kontinuitás az Alaptörvényben. *Közjogi Szemle* 2012/1. 9-15.
- CSUHÁNY, PÉTER – SONNEVEND, PÁL (2009). 2/A. § [Európai Unió] In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I. Századvég Kiadó Budapest, 238-269.*
- DEZSŐ MÁRTA (2006). Az Alkotmányból eredő hatáskörök európai kontextusban. In: Fürész Klára – Kukorelli István (szerk.): *Ünnepi kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapja tiszteletére. Rejtjel Kiadó Budapest, 69-79.*
- DEZSŐ MÁRTA – VINCZE ATTILA (2006). Magyar alkotmányosság az európai integrációban. HVG-ORAC Budapest
- DRINÓCZI TÍMEA (2017). A 22/2016 (XII. 5.) AB határozat: mit (nem) tartalmaz, és mi következik belőle Az identitásvizsgálat és az ultra vires közös hatáskörgyakorlás összehasonlító elemzésben. *MTA Law Working Papers* 2017/1. https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_01_Drinoczi.pdf
- GOMBOS KATALIN – ORBÁN ENDRE (2021). 9/2018. (VII. 9.) AB határozat – Európai Szabadalmi Bíróság. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga (szerk.): *Az alkotmánybírói gyakorlat. Az Alkotmánybíróság 100 elvi jelentőségű határozata. Második kötet. HVGORAG, TKJTI Budapest, 821-838.*
- GOMBOS KATALIN – SZIEBIG ORSOLYA JOHANNA (2016). Az Európa-klauszula összehasonlító vizsgálata az Alkotmánybíróság gyakorlatának tükrében. In: Prof. Dr. Balogh Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 159-169.*
- KELEMEN KATALIN (2017). The Hungarian Constitutional Court enters the dialogue on national constitutional identity. *Diritti Comparatii. Comparare i diritti fondamentali in Europa.* <https://www.diritticomparati.it/the-hungarian-constitutional-court-enters-the-dialogue-on-national-constitutional-identity/?print-posts=pdf>
- KENDE TAMÁS (2004). Az európai jog bensővé válása – döntéshozatal, jogalkalmazás. In: Majtényi László – Miklósi Zoltán (szerk.): *És mi lesz az alkotmánnyal? Eötvös Károly Intézet Budapest, 126-132.*

- KÉRI VERONIKA – POZSÁR-SZENTMIKLÓS ZOLTÁN (2017). Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény E) cikkének értelmezéséről. Jogesetek Magyarázata 2017/1-2., 5-15.
- KURUNCZI GÁBOR – VARGA ÁDÁM (2013). Gondolatok az új alaptörvényről, különös tekintettel a nemzeti hitvallásra. In: Varga Norbert (szerk.): Az új Alaptörvény és a jogélet reformja. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 125-137.
- MARTONYI JÁNOS (2018). Nyitás és identitás Geopolitika, világkereskedelem, Európa. Iurisperitus Kiadó Szeged
- NAGY BOLDIZSÁR (2004). Ki a szuverén? (És hol is vannak az ő határai?) In: Majtényi László - Miklósi Zoltán (szerk.): És mi lesz az alkotmánnyal? Eötvös Károly Intézet Budapest, 98-125.
- PACZOLAY PÉTER (2004a). Előszó. In: Paczolay Péter (szerk.): Alkotmányelmélet és európai integráció. Szent István Társulat Budapest, 7-8.
- PACZOLAY PÉTER (2004b). Alkotmánybíráskodás a csatlakozás után. In: Majtényi László - Miklósi Zoltán (szerk.): És mi lesz az alkotmánnyal? Eötvös Károly Intézet Budapest, 169-176.
- SCHANDA BALÁZS – VARGA ZS. ANDRÁS (2020). Alkotmány és alkotmányjog. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András: A magyar közjog alapintézményei. Pázmány Press Budapest, 33-81.
- STUMPF ISTVÁN (2020). Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás. Gondolat Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont Budapest
- SZENTE ZOLTÁN (2022). Constitutional identity as a normative constitutional concept. Hungarian Journal of Legal Studies 63 (2022) 1, 3–20., 17.
- VARGA ZS. ANDRÁS (2016). Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezésében. Iustum Aequum Salutare XII. 2016. 4. 83–89.
- VARGA ZS. ANDRÁS (2018). Az alkotmánybíróságok szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmezésében. Iustum Aequum Salutare XIV. 2018. 2., 21–28.
- WALKER, NEIL (2004). Az európai alkotmányosság és az európai integráció. In: Paczolay Péter (szerk.): Alkotmányelmélet és európai integráció. Szent István Társulat Budapest, 119-148.

ŰRBÁNYÁSZAT A NEMZETKÖZI JOGBAN A VILÁGŰRSZERZŐDÉSEK RENDELKEZÉSEINEK FÉNYÉBEN

Space mining in international law in the light of the provisions of
the international space law treaties

Balla Bulcsú¹

Absztrakt: A XXI. század egyik legnagyobb kihívása Bolygónk kizsákmányolása az egyre növekvő fogyasztói igények kielégítése érdekében. Jó ideje tudjuk már, hogy bizonyos anyagok csak korlátozott mennyiségben találhatóak meg a Földön, a jövő pedig a nyersanyag hiány fenyegetésétől ködös, ezért új erőforrásokat rejtő helyek kiaknázására van szükség. Egy ilyen lehetőség a világűr erőforrásainak kiaknázása űrbányászati tevékenységeken keresztül. Mivel az űrbányászat megvalósítása a világűrjog alaptételeinek lefektetésekor még csak jövőbeli lehetőségként létezett, az akkor megalkotott rendelkezések szegényesen szabályozzák a kérdést. Az űrbányászat napjainkra azonban valós lehetőséggé fejlődött, szükségessé válik tehát az űrbányászat problematikájának mélyreható vizsgálata.

Kulcsszavak: világűr, űrbányászat, erőforrások, nemzetközi szabályozás

Abstract: One of the greatest challenges of the 21st century is the exploitation of our Planet to meet the ever-increasing consumer demands. We have known for a long time that certain substances are only found in certain quantities on Earth, and the future is not clear due to the threat of resource scarcity, so new places with resources need to be exploited. One such option could be the exploitation of space resources through space mining activities. As space mining was only a future possibility when the foundations of space law were laid the provisions adopted at that time poorly

¹ Balla Bulcsú, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, joghallgató.
ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0002-2546-0938>
Email cím: bulcsuballa@gmail.com

regulate the issue. Today, however, space mining has become a real possibility, and an in-depth study of the problems of space mining is required.

Keywords: space, space mining, resources, international regulations

BEVEZETÉS

A világűr kutatás és az űrverseny rohamos fejlődését semmi sem mutathatná jobban, minthogy a XX. századi nagy áttöréseket követően, napjainkban számtalan műhold kering a Föld körül, elmondhatjuk, hogy az emberiség állandó űrállomást működtet és már nem csak az állami cégek rendelkeznek a szükséges erőforrásokkal ahhoz, hogy űrprogramokat hirdessenek meg, aminek következtében kialakult az eddig csak a tudományos-fantasztikum szintjén létező űrturizmus fogalma is. A rohamos technológiai fejlődés és a nagyhatalmak között a hidegháború során kiéleződött, napjainkban pedig ismét fellendült űrverseny a XX. század második felére a nemzetközi jog adaptációját tette szükségessé. A világűr békés és az emberiség érdekében való felhasználásának biztosítására 1967 és 1979 között öt világűrszerződés került kidolgozásra az ENSZ égisze alatt. Ezek a világűrszerződések fektették le a világűrjog alaptételeit, amelyekről be kell látnunk, hogy egyes kérdésekben nem elég részletesek vagy éppen a tudomány jelenlegi állása már meghaladta alkalmazhatóságukat. Ilyen kérdésként merül fel a világűrben található erőforrások kiaknázása is, amelyet jelen munkában a világűrszerződések és az egyéni nemzeti kezdeményezések prizmáján keresztül fogok megvizsgálni.

I. AZ ÖT VILÁGŰRSZERZŐDÉSRŐL RÖVIDEN

1.1. Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket

Az angolul *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies* megnevezést viselő, magyar szakirodalomban helyenként csak *Világűrszerződés*ként hivatkozott első űrjogi szerződést 1967-ben írták alá. A szerződést látványosan befolyásolta az uralkodó hidegháborús légkör,

ugyanakkor olyan alapvető tételeket fektetett le, mint a világűr *res communis omnium usus*² jellege³, ami egyfelől a Szerződés⁴ 1. cikkében megfogalmazott közös és az egyenlőségen alapuló felhasználás elve, másfelől pedig a 2. cikkben megfogalmazott kisajátítási tilalmat garantálnak. A tilalom szerint egyetlen állam sem sajátíthatja ki a világűr, annak bármilyen részét beleértve a Holdat és más égitesteket is, sem a szuverenitás igényével, sem pedig használat vagy foglálás által. Az 1960-as évek óta viszont annyit fejlődött a technológia, hogy említést kell tennünk azokról a magáncégekről, amelyek napjainkban már rendelkeznek azzal a kapacitással, hogy különböző objektumokat vagy űrhajósokat juttassanak a világűrbe, és amelyekre látszólag a tilalom nem alkalmazandó mivel nem, hogy államoknak, még csak állami szervezeteknek sem minősülnek. Felmerül tehát a szerződés elfogadásakor még elképzelhetetlen kérdés, hogy magáncégek szerezhetnek-e tulajdonjogot a világűr bizonyos részei, leginkább az égitestek fölött haszonszerzési célból? A szerződés értelmében azonban, a felelősség akkor is az államot terheli, ha magánjellegű űrtevékenységről beszélünk, vagyis az államok a szerződés aláírásával látszólag kötelezték magukat arra is, hogy a foglálási tilalmat a nem állami tevékenységet végző, magáncégek esetében is betartatják.⁵

1.2. Egyezmény az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról

Az 1968-ban elfogadott második világűrszerződés (*Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space*) célja, ahogyan az a preambulumból is kitűnik, az 1967-ben elfogadott első világűrszerződésbe foglalt mentési és visszaszolgáltatási kötelezettségek konkrétabb kifejezése és továbbfejlesztése volt. Legfontosabb eleme az államok hangsúlyosabb segítségnyújtási és mentési kötelezettsége azon űrhajósokkal szemben, akik baleset, valamilyen veszély

² Mindenki által szabadon használható, kutatható, de senki által nem kisajátítható terület. Ezekkel a területekkel kapcsolatosan az 1900-as évek második felében kialakult koncepció a kontinentális talapzatot túli mélytengerfenék mellett a Holdat és a Naprendszer más égitestjeit is "az emberiség közös örökségévé" nyilvánította.

³ TÓTH, 2021. 67. o.

⁴ TREATY ON PRINCIPLES GOVERNING THE ACTIVITIES OF STATES IN THE EXPLORATION AND USE OF OUTER SPACE, INCLUDING THE MOON AND OTHER CELESTIAL BODIES, 1967.

⁵ UO. 68. o.

miatt, vagy kényszerből végrehajtott leszállás következtében a felbocsátó állam területén kívül, egy másik szerződő fél joghatósága alá tartozó területen, a nyílt tengeren vagy egy egyetlen állam joghatósága alá sem tartozó bármilyen más helyen érnek földet. A szerződés⁶ másik sarkalatos pontja az államok visszaszolgáltatási kötelezettsége azon űrobjektumok, vagy azok alkatrészei tekintetében, amelyek a felbocsátó állam területén kívül érkeznek vissza a Földre.

1.3. Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről

Az 1972-ben aláírt harmadik űrszerződés (*Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*) célja a növekvő tendenciát mutató űrtevékenységhez kapcsolható űrobjektumok által okozott károkért való felelősség szabályozásának kialakítását szolgáló hatékony anyagi és eljárási szabályok lefektetése. A szerződés⁷ 1. cikke a kárt az élet elvesztéseként, testi sérülés vagy egészségkárosodás, az államok, természetes és jogi személyek, valamint a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának elvesztése vagy károsodásaként határozza meg. A szerződés szerint a kártalanítás megfizetése a felbocsátó állam felelőssége, minden olyan kárért, amelyet az általa felbocsátott űrobjektum a felszínen vagy levegőben lévő légitársaságban okozott, azzal a pontosítással, hogy a szerződés értelmében a felbocsátás magába foglalja a sikertelen felbocsátási kísérleteket is, így tehát magába foglalja azokat az eseteket is, amikor a kérdéses űrobjektum nem éri el a világűr határát. A Földön kívüli, más állam űrobjektumában, vagy az azon tartózkodó személyekben, vagy ott található javakban keletkezett károkért az államok csak akkor felelnek, ha a kár azok saját hibájából, vagy olyan személy hibájából következtek be, akiért az állam felelősséggel tartozik. A szerződés továbbá rögzíti azt is, hogy bármilyen károkozás esetén, amelyet egy két vagy több állam által közösen felbocsátott űrobjektum okozott, a kár megfizetése tekintetében a felbocsátó államok együttesen és egyetemlegesen felelnek.

⁶ AGREEMENT ON THE RESCUE OF ASTRONAUTS, THE RETURN OF ASTRONAUTS AND THE RETURN OF OBJECTS LAUNCHED INTO OUTER SPACE, 1968.

⁷ CONVENTION ON INTERNATIONAL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY SPACE OBJECTS, 1972.

1.4. Egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről

Az 1975-ben aláírt negyedik űrszerződés (*Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space*) kidolgozására már az 1960-as években jelentkezett igény, 1962-től az ENSZ Jogi Albizottsága már tárgyalta a szükségességét, később az űrtevékenység növekedésével, illetve az előző három űrszerződéshez kapcsolódóan az államok is megfogalmazták, hogy szükség van rendelkezések elfogadására, amelyek által kidolgozható egy mechanizmus az űrbe bocsátott objektumok azonosítására.⁸ A Föld pályáján keringő űrobjektumok azonosítására, nyilvántartására és követésére azért is szükség van, mivel a pálya befogadóképessége nem végtelen, ezért a Föld körül keringő űrobjektumok száma is véges. Ez a korlátozottság szükségessé teszi annak a nyilvántartását, hogy a pályán lévő űrobjektumok közül, melyik éppen hol található.⁹

1.5. Egyezmény az államok tevékenységéről a Holdon és más égitesteken

Az 1979-ben elfogadott, magyarul általában *Hold-egyezményként* említett megállapodás (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*) az ötödik és egyben utolsó űrszerződés. Jelentősége inkább csak elméleti, mivel ratifikálására alig néhány állam részéről került sor¹⁰ (Magyarország nem ratifikálta), az űrkutatásban nagyhatalomnak számító államok közül pedig csak Franciaország és India írták alá, ugyanakkor ez a két állam sem ismerte el magára nézve kötelezőnek, ezért kötő ereje nincsen az űrverseny résztvevőivel szemben.¹¹ A szerződés¹² 4. cikke szerint a Hold kutatása és használata az egész emberiséget megilleti, ezért azt minden ország javára és érdekében kell végrehajtani, függetlenül azok gazdasági vagy tudományos fejlettségétől. Az egyezmény nyilvánvaló célja tehát, hogy megakadályozza a Hold vagy más égitestek hasznoszerzésre való használatát egyéni érdekektől vezérelve, függetlenül attól, hogy állami vagy magánvállalati

⁸ CONVENTION ON REGISTRATION OF OBJECTS LAUNCHED INTO OUTER SPACE, 1974.

⁹ TÓTH, 2021. 70. o.

¹⁰ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE, 2022. 10. o.

¹¹ KENDE ET AL., 2010.

¹² AGREEMENT GOVERNING THE ACTIVITIES OF STATES ON THE MOON AND OTHER CELESTIAL BODIES, 1979.

tevékenységgel valósulna-e meg a Holdon vagy más égitesteken való tulajdonszerzés, vagy a nyersanyagok kinyerése.¹³ Az 1970-es évek végén tett törekvések egyértelműen tükrözik, hogy az egyezmény kidolgozói felismerték annak a lehetőségét, hogy a jövőben állami és vállalati szinteken egyaránt kivitelezhetővé váljon az űrben való bányászat, mint profitorientált tevékenység. Bár az egyezmény ismét nyomatékosítja, hogy az űrtevékenységet az egész emberiség javára kell megszervezni, az egyenlőség és az együttműködés tiszteletben tartásával függetlenül az államok különböző fejlettségi szintjétől, a nyereség egyenlő elosztásával, mégis látható, hogy pont azok az államok nem ratifikálták vagy ismerték el magukra nézve kötelezőnek, amelyek tényleges kapacitással rendelkeznek ahhoz, hogy különböző objektumokat vagy személyeket az űrbe juttassanak és tényleges bányászati tevékenységet folytathassanak elsősorban a Holdon, de akár más égitesteken is. Az első négy űrszerződés esetében széleskörű elfogadottságról beszélhetünk, mivel láthatóan az államoknak különböző okokból, mint például a saját űrhajósaiknak vagy technológiai megoldásaiknak védelme, érdekükben állt, hogy ratifikálják őket, ugyanakkor ez nem mondható el a Hold-egyezményről. A törést az ENSZ és az államok között az okozta és okozza napjainkban is ezen egyezmény kapcsán, hogy az államoknak, főleg a nagyhatalmaknak, nem áll érdekükben lemondani az égitesteken való tulajdonszerzés lehetőségéről.

II. A VILÁGŰR FELHASZNÁLÁSÁNAK ALAPELVEI

A nemzetközi közjog, mint frissen kialakult és egyre fontosabb szerepet játszó alágaként a világűrjogot elsősorban a felsorolt világúrszerződések formálták. A szakirodalomban kialakult nézőpontok szerint a világűr felhasználásának alapelvei a következők¹⁴:

- Kizárólag békés célú használat
- A világűr az egész emberiség javára való használata
- A szabad kutatás joga
- Az államok együttműködése
- A birtokbavétel tilalma

¹³ TÓTH, 2021. 71. o.

¹⁴ FÁBIÁN, 2018. 159. o.

- A felbocsájtott objektumok és a legénység fölött a felbocsájtó állam megőrzi a tulajdonjogot (az objektumok fölött), a joghatóságot és a kontrollt
- A világűr szennyezésének tilalma
- A katonai fegyverek telepítésének tilalma a világűrben
- Az államok felelősségvállalása a teljes űrtevékenységért, abban az esetben is, ha a felbocsájtó szerv nem állami vállalat
- Az asztronautákat az emberiség küldötteinek kell tekinteni

Bár látszólag ezen alapelvek lefektetésével a XX. század második felében előrelátóan megalapozták a világűr békés, egyenlőségen alapuló és a Föld teljes lakosságát szolgáló használatának kereteit, napjainkban ezen utópisztikusnak tűnő elképzelés egyre inkább szétfoszlani látszik. Hiába fogadtak el az űrkutatóban hátrányban lévő államok, olyan szerződéseket, mint a *Hold-egyezmény*, ha azt amint láttuk az űrkutató szempontjából nagy hatalomnak számító államok nem ratifikálták, nem áll érdekükben olyan korlátokat magukra vállalni, amelyek ellehetlenítik, hogy technológiai előnyüket profitorientált tevékenységek szolgálatába állítsák.

III. AZ ŰRBÁNYÁSZATRÓL

A lenyűgöző technológiai fejlődés, a Föld erőforrásainak korlátozottsága és a magánvállalatok profitszerzési igénye együttesen alakította ki az űrbányászat vízióját. Az emberiség több ezer évig úgy gondolta, hogy a Föld szárazföldi és vízi területe korlátlan, a bolygón található nyersanyagforrások pedig kimeríthetetlenek. Ennek megfelelően az emberi közösségek a nyersanyagok helyi szintű kimerülése vagy szűkössége esetén egyszerűen más helyekre vándoroltak és ott folytatták tovább az életet. Ezzel ellentétben először a XV. században megindult nagy földrajzi felfedezések rávilágítottak arra, hogy a Föld területe igenis korlátozott. Később az ipari forradalom elhozta azt a technológiai fejlődést és rohamos népesség növekedést, ami idővel a bolygó nyersanyag forrásainak véges természetével való szembesüléséhez vezetett.¹⁵ A XXI. századra pedig az űrbányászat lassan nem csak lehetségessé, de szükségessé is válik, a Földön kimerülőben lévő nyersanyagok beszerzésének biztosítására. Bár az első világűrszerződések elfogadásakor, még elképzelhetetlennek tűnt, a XX. század végén már az államok felismerték, hogy rajtuk kívül létrejöhetnek és létezhetnek olyan

¹⁵ PÁNOVICS, 2022. 30–31. o.

vállalkozások, amelyek aktívan bekapcsolódnak az űrversenybe abból a célból, hogy minél nagyobb profitot termeljenek a befektetők számára. A vállalati űrbányászat lehetőségének szikráját először 2012 a frissen létrehozott amerikai *Planetary Resources Inc.* villantotta fel, amikor bejelentette szándékát, hogy aszteroidákon végezzen bányásztevékenységet, amit nem több mint egy éven belül a *Deep Space Industries* is követett.¹⁶ Napjainkban már több hasonló célú start-up kezdeményezésről beszélhetünk, mint például a japán *Ispace Inc.* vagy a német és luxemburgi együttműködéssel létrejött *Blue Horizon*.¹⁷ Egyértelműen látható tehát, hogy az igény megvan az űrben végzett bányászatra a vállalatok részéről. Ugyanakkor az is elmondható, hogy az államok, mint például az USA, aktívan felkarolják ezeket az igényeket azáltal, hogy nem ratifikálják az ezeket korlátozó nemzetközi szerződéseket, valamint saját kezdeményezésű az űrtevékenységet szabályozó törvényeket fogadnak el, hogy megalapozzák azt a törvényi keretet, ami stabilitást biztosít a befektetők számára a kutatás folytatásának tekintetében.

Az űrbányászat lehetsége kapcsán felmerülő legfontosabb kérdés azonban a nemzetközi szinten továbbra is az, hogy az államok egyoldalúan alkotott szabályaitól eltekintve az űrbányászat, mint a világűrben folytatott tevékenység milyen mértékben egyeztethető össze az 1967-ben aláírt, széles körben ratifikált *Világűrszerződés* céljaival és rendelkezéseivel. Az első világűrszerződés a bányászati tevékenység összeegyeztethetősége a szakirodalomban és a gyakorlatban is egyaránt három fő kérdéskör köré rendeződik.¹⁸ Az első kérdés, hogy a világűr kereskedelmi célú használata beletartozik-e a Világűrszerződés 1. cikkének (2) bekezdése által az államok számára garantált kutatási és használati szabadságba? A második felmerülő probléma, hogy az űrbányászat tényleges megvalósulása esetén, hogyan képzelhető el a hasznok szétosztása az államok között a Világűrszerződés szellemében? Végül pedig felmerül a kérdés, hogy hogyan viszonyul a világűrben található természeti erőforrások fölötti tulajdonszerzés, a Világűrszerződés 2. cikkébe foglalt kisajátítási tilalomhoz?

3.1. A világűr használatának szabadsága

Az első nagy kérdés megválaszolásához a *Világűrszerződés* 1. cikkének vizsgálata szükséges. A szerződés szövegéből egyértelműen kitűnik, hogy a

¹⁶ LETERRE, 2017. 3. o.

¹⁷ UO.

¹⁸ UO. 8. o.

kutatási célú űrtevékenység semmilyen mértékben sem korlátozott, ugyanakkor a „szabadon használhatja” megfogalmazás tartalma pontosítás hiányában annál ködösebb. Ahhoz, hogy a világűr és az égitestek használatának korlátait lefektethessük, a használatot, mint fogalmat a szerződés céljainak megfelelően kell értelmeznünk. Az első világűrszerződés célja az volt, hogy egy általános keretet adjon az űrtevékenység szabályozására, és lefektesse azokat az alapelveket, amelyek mentén az államok egyénileg és közösségi szinten is megszervezhetik azt. Ennek fényében véleményem szerint, ami a szakirodalomban is megerősítést nyer a *Világűrszerződés* 1. cikke a kutatási és felfedezési tevékenységek mellett, a világűr szabad használatának elve nem zárja ki a kereskedelmi célú használatot.¹⁹ Az említett szakirodalommal együtt ezen következtetésemet arra alapozom, hogy bár a szerződés nem pontosítja a szabad használat természetét, de konkrétan nem is zárja ki²⁰ a kereskedelmi felhasználást, ahogy teszi azt a 4. cikkben a nukleáris és tömegpusztító fegyverek űrbe juttatásának tilalma esetében. Amennyiben tehát, az államok célja az lett volna, hogy kizárják a világűr kereskedelmi célú felhasználást, azt konkrétan belefoglalták volna a katonai célú felhasználás tilalmához hasonló módon, ezért a szabad használatba bármilyen a konkrétan tiltott tevékenységektől eltérő természetű használat beletartozik. Ezenfelül szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a világűr használata már jó ideje magában foglalja a különböző űreszközök (műholdak, űrszondák, űrállomások) űrbe bocsátását is. 1957 óta az emberiség ezernyi műholdat küldött a világűrbe különböző célokból például a világűr kutatására, a földi időjárás megfigyelésére, vagy a modern kommunikációs eszközök működtetése érdekében.²¹ Ezek között a műholdak között pedig akad olyan is, ami különböző az ezen keresztül nyújtott földi szolgáltatással profitot termel a felbocsájtó vállalatok számára (gondoljunk csak a közelmúltban működésbe helyezett Starlinkre²²), ezen űrtevékenység pedig egyértelműen kereskedelmi jellegűnek mondható, mégis széles körű elfogadottságnak örvend.

¹⁹ UO.

²⁰ TRONCHETTI, 2017. 28. o.

²¹ ESA – SPACE FOR KIDS – SATELLITES, 2018.

²² STARLINK, 2022.

3.2. Az űrbányászatból származó hasznok szétosztása az államok között

Az előző alfejezetben kifejtett álláspont szerint tehát az űrbányászat, mint profitorientált űrbeli tevékenység, nem ellenkezik a *Világűrszerződés* előírásaival és szellemiségével, ezért aktuálissá válik az űrbányászathoz kapcsolódó második nagy kérdés megválaszolása is. Bár a *Világűrszerződés* 1. cikke lehetővé teszi az űrbányászatot, nem korlátok nélkül teszi ezt, mivel (1) bekezdése szerint a világűr felhasználása minden ország javára kell megvalósuljon függetlenül az országok közti gazdasági vagy tudományos fejlettségre vonatkozó különbségektől. Az űrbányászat legnagyobb korlátja tehát, hogy az államok szabadon folytathatnak bányász tevékenységet az űrben, az így szerzett hasznon azonban az összes többi állammal együtt osztoznak, azokkal is, amelyeknek nincs is lehetősége űrtevékenységet folytatni. Ahogyan az a szakirodalomban is hangsúlyozásra került, meg kell említeni, hogy a közös előnyre szóló előírás a *Világűrszerződés* legelején az 1. cikk (1) bekezdésében jelenik meg, mint az űrtevékenység legfontosabb alapelve és csak ezt követően rendelkezik a (2) bekezdés az űrtevékenység szabadságáról.²³ Ennek fontossága abban rejlik, hogy egyértelműen az emberiség közös érdekét kell előtérbe helyezni az államok egyéni profitszerzési érdekével szemben. Az említett (1) bekezdés tehát egy a fejlődő államok érdekeit védő rendelkezésként került bele a szerződésbe, hogy megakadályozza a világűr és a benne található nyersanyagok egyedüli kisajátítását az űrversenyt vezető fejlett államok által. Egyértelmű tehát, hogy a nemzetközi szerződések kötőerejénél fogva, a *Világűrszerződés* aláíró államok kötelesek lennének az űrbányászattal szerzett hasznot a többi állammal megosztani. Felmerül azonban a probléma, hogy a szerződés csak a tagállamokat említi, a magánvállalatokat nem, így ezek látszólag mentesülnek az osztozási kötelezettség alól. A kivétel azért csak látszólagos, mivel a *Nemzetközi Űrjogi Intézet (International Institute of Space Law)* nyomatékosan kifejezte, hogy bár a *Világűrszerződés*be foglalt jogok és kötelezettségek elsősorban az államokra vonatkoznak, azok a magánvállalkozásokat is megilletik és terhelik.²⁴ Ezzel viszont egy gazdasági szempontból elképzelhetetlen helyzet jön létre, mivel a privát tőkével rendelkező, profitorientált magánvállalatok számára egyáltalán nem lenne kifizetődő az

²³ LETERRE, 2017. 14. o.

²⁴ IDEM, 15. o.

általuk finanszírozott bányászati programokból származó bevételek megosztása különböző államokkal. A *Világűrszerződésben* található egyenlő elosztás elve tehát a gazdasági valóságra vetítve, olyan korlátokat szab az űrbányászatnak, ami egyelőre látszólag ellehetetleníti annak tényleges megvalósulását. Ezt orvosolhatta volna az 1979-ben aláírt *Hold-egyezmény*, amely az egyenlő elosztás helyett, a hasznok méltányos elosztását foglalja magába. A lényeges különbséget az jelenti, hogy míg a *Világűrszerződésbe* foglalt egyenlő elosztási elv alapján minden állam ugyanolyan mértékben kell részesülnön a hasznokból, addig a *Hold-egyezmény* értelmében a méltányos elosztás nyitva hagyja a lehetőséget, hogy azok az államok, amelyek pénzt fektetnek az űrkutatásba és fejlesztésbe az űrbányászat megvalósulása érdekében, nagyobb mértékben részesüljenek a hasznokból, mint az ilyen téren passzívnak mondható államok. A *Hold-egyezmény* alkalmazása tehát előre lendíthetné az űrbányászatot mivel a hasznok elosztása szempontjából egy jóval kedvezőbb előírást tartalmaz, mint a *Világűrszerződés*, ez mégsem valósulhat meg abból az okból, hogy a *Világűrszerződéssel* ellentétben, ami a világűr és az égitestek fölötti tulajdonszerzést tiltja, a *Hold-egyezmény* ezt kiterjesztette a Hold természetes erőforrásaira is.²⁵ Ennek következményeként nem került széleskörű elfogadásra, eddig mindössze tizennyolc állam ratifikálta és négy további írta alá,²⁶ azonban az űrkutatásban nagyhatalomnak számító államok közül egy sem. Az űrbányászat ezen kérdése így továbbra is nemzetközi szintű megoldásra vár.

3.3. A kisajátítási tilalom problémája

Az űrbányászathoz kapcsolódó utolsó megválaszolendő kérdés a *Világűrszerződés* 2. cikke által lefektetett kisajátítási tilalom alkalmazása az űrben található természeti erőforrásokra. A világűrre és az égitestekre vonatkozó kisajátítási tilalom nem újkeletű rendelkezés, először az ENSZ 1961. december 20-i közgyűlési határozatában²⁷ jelent meg, amelyben az államok megfogalmazták a világűr és az égitestek felfedezésének és használatának szabadságát és lefektették a kisajátítási tilalom alapkövét. Ez a tilalom végül az 1967-ben aláírt *Világűrszerződés* által kapott nemzetközi jogi kötőerőt a ratifikáló államok számára. A szerződés 2. cikkének értelmében a

²⁵ HOLD-EGYEZMÉNY 11. cikk.

²⁶ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE, 2022. 10 o.

²⁷ Resolution adopted by the General Assembly, 1721 (XVI). International co-operation in the peaceful uses of outer space, 1085th planetary meeting 20 December 1961.

világűr, ebbe beleértve a Holdat és más égitesteket, az államok semmilyen módon nem sajátíthatják ki. A rendelkezés célja, hogy megerősítse az űr minden állam javára való használatát azáltal, hogy ellehetleníti a nagy hatalmak számára, hogy kizárólagos jogokat vagy joghatóságot követeljenek a világűr egyes részei fölött. A kisajátítási tilalmat először 1976-ban nyolc egyenlítő állam: Kenya, Brazília, Kolumbia, Indonézia, Ecuador, Uganda, Zaire²⁸ és Kongó kérdőjelezte meg a Bogota-i Nyilatkozat elfogadásával, amely szerint a geostacionárius pályát²⁹ korlátozott természeti erőforrásnak kell tekinteni s mint ilyen, az alatta fekvő államok joghatósága alá tartozik. A többi állam azonban arra hivatkozva, hogy a kisajátítási tilalom már szokásjoggá vált, ami azokra az államokra is alkalmazandó, amelyek nem írták alá a Világűrszerződést nem fogadták el a Bogota-i Nyilatkozatba foglaltakat.³⁰ A kisajátítási tilalom második megkérdőjelezésére 2001-ben került sor, amikor a NASA³¹ egy küldetés keretében egy űrhajóval leszállt a 433 Eros jelzésű aszteroidán. A sikeres landolás után egy *Gregory Nemitz* nevű személy azt állította, hogy az aszteroida az övé és követelte, hogy a NASA fizessen parkolási és tárolási díjat az űrhajó után. A NASA ezt megtagadta arra hivatkozva, hogy a követelésnek „nincs jogi alapja”.³² Bár elsöre abszurdnak és már-már viccesnek tűnik a történet, mégis egy komoly jogi problémát vetett fel arra vonatkozóan, hogy a kisajátítási tilalom alkalmazandó-e az államokon kívüli más jogalanyokra is. A választ a *Nemzetközi Űrjogi Intézet Igazgatótanácsa (Board of Directors Of the International Institute of Space Law)* adta meg 2004-ben, amikor nyilatkozatot adott ki, amely szerint a magánszervezetek számára is megengedett az űrtevékenységben való részvétel, mindaddig amíg ez államilag engedélyezett és felügyelt. Mivel az államok kötelesek tiszteletben tartani a *Világűrszerződés* 2. cikkét nem engedélyezhetnek olyan intézkedéseket, amelyek ellenkeznek a nemzetközi kötelezettségeikkel, így közvetett módon a *Világűrszerződésbe* foglalt kisajátítási

²⁸ Napjainkban Kongói Demokratikus Köztársaság.

²⁹ A geostacionárius pálya olyan Föld körüli pálya, amely az Egyenlítő síkjában van, és amelyen egy objektumnak a keringési ideje megegyezik a Föld forgási idejével. A geostacionárius pályán lévő objektumok a Föld bármely pontjáról mindig azonos helyen, látszólag mozdulatlanak látszanak, aminek előnye, hogy az ilyen műholdakról sugárzott jelek rögzített antennákkal is foghatóak, anélkül, hogy követni kéne az űrobjektum mozgását.

³⁰ FÁBIÁN, 2018. 159-160. o.

³¹ Hivatalosan: *National Aeronautics and Space Administration*, magyarul: *Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatal*, az Amerikai Egyesült Államok 1958-ban létrehozott kormányzati ügynöksége, az ország civil repüléstani, űrkutatási és űrrepülési szervezete.

³² LETERRE, 2017. 26. o.

tilalom az államokon kívüli többi jogalany által is kötelezően betartandó.³³ Felmerül azonban a kérdés, hogy az égitestekre vonatkozó kisajátítási tilalom magába foglalja-e a természeti erőforrások kisajátításának tilalmát is? Válaszként a *Nemzetközi Űrjogi Intézet Igazgatótanácsa* kimondta, hogy a természeti erőforrások kisajátítására vonatkozó konkrét tilalom hiányában, a *Világűr-szerződés* 2. cikke lehetővé teszi a természeti erőforrások kisajátítását, a szerződésbe foglalt egyéb kötelezettség (hangsúlyozva a hasznok egyenlő szétosztására vonatkozó rendelkezéseket) teljesítése esetén.³⁴ Bár már előzetesen kifejtésre került, hogy a *Hold-egyezmény* alkalmazhatóságát ellehetetleníti az, hogy nagyon kevés állam ratifikálta, az űrben található energiaforrások kiaknázása kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az egyezmény 11. cikkének (5) bekezdése előírta, hogy a jövőben létre kell hozni egy olyan nemzetközi rendszert, amivel szabályozható az űrbeli természeti erőforrások kiaknázása. Láthatóan ebben a kérdésben is igyekezett egy modernebb szemléletű, alaposabb szabályozásra, mint a csaknem tizenöt évvel korábban kidolgozott *Világűr-szerződés*, azonban az államok részéről való elutasítás miatt, ez a rendszer napjainkig sem került kidolgozásra.

3.4. Űrjogi szabályozások az USA-ban és Luxemburgban

Az űrbányászat realitássá válását segítő intézkedésként a világon először az Amerikai Egyesült Államok dolgozott ki és fogadott el egyoldalúan olyan nemzeti szabályozást, ami lehetővé teszi az amerikai magánvállalatok számára, hogy profitszerzési célból bányászati tevékenységet folytassanak az űrben.³⁵ 2015-ben az USA Kongresszusa elfogadta a „*Versenyképes Kereskedelmi Űrindítási Paktumot*”,³⁶ amit az 1979-ben aláírt *Hold-egyezmény* helyébe léptettek azért, hogy előnybe kerüljenek a nemzetközi szintéren az űrbányászati tevékenység megszervezésében nem csak technológiai, hanem jogi szempontból is. Bár a „*Kereskedelmi Űrindítási Versenyképességi Törvény*” (*Commercial Space Launch Competitiveness Act, CSLCA*) a nemzetközi joggal összhangban megtiltja az égitesteken való tulajdonszerzést, a hasznosítást azonban lehetővé teszi.³⁷ A rendelkezés értelmében az aszteroida vagy űrerőforrás kereskedelmi célú hasznosításában részt vevő amerikai

³³ BOARD OF DIRECTORS OF THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF SPACE LAW, 2004. 1-2 o.

³⁴ IISL DIRECTORATE OF STUDIES, 2016. 34. o.

³⁵ BOTH, 2015.

³⁶ TÓTH, 2021. 73. o.

³⁷ UO.

állampolgár jogosult a kiaknázott erőforrás birtoklására, tulajdonlására, szállítására, felhasználására és értékesítésére az USA nemzetközi szinten vállalt kötelezettségeinek a betartásával.³⁸ Véleményem szerint az amerikai kezdeményezés ténylegesen hozzájárulhat az űrbányászati tevékenység megszervezéséhez, mivel úttörőként adja meg a lehetőséget az állampolgárok és a vállalatok számára, hogy égitesteken bányászanak és az így kinyert nyersanyagokat felhasználják vagy kereskedelmi tevékenység keretében tovább adják. Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a rendelkezés szerint mindezen tevékenység csak az USA nemzetközi kötelezettségeivel összhangban folytatható és annak következményként, hogy az USA ratifikálta a *Világűrszerződést* az űrbányászati tevékenységből származó hasznokat a teljes emberiség javára kéne fordítani, ismételten felmerül tehát a profitszerzés és az egyezmény közti konfliktus, ami újra aktuálissá teszi egy nemzetközi rendszer kidolgozásának szükségességét az űrbányászati hasznok szétosztása tekintetében.

Luxemburg nem csak a bányászatban, hanem a globális szintű vállalatok joghatósága alá csábításában is nagy múlttal rendelkező állam. Nem véletlen tehát, hogy Luxemburg nem csak adóparadicsomként, hanem az űrverseny újbóli fellendülése következtében egy hatalmas műholdipar otthonaként is emlegethető. Ezt a szellemiséget látva pedig nem meglepő, hogy az űrbányászatban érdekelt vállalkozásokat is próbálja saját joghatósága alá csalogatni azáltal, hogy nemzeti jogszabályokkal jogalapot teremt az űrbányászati tevékenységnek, elismeri a kitermelt erőforrások fölötti tulajdonjogot és pénzügyi ösztönzést is nyújt az űrkutatással rendelkező magánvállalkozások számára.³⁹ Az amerikai mintát követve 2016-ban *Etienne Schneider* a nyilvánosság elé tárta a világűr erőforrásainak feltárásáról és felhasználásáról szóló törvénytervezetet, 2017-ben pedig a Parlament kisebb változtatásokkal többségi szavazattal elfogadta azt, aminek nyomán 2017. augusztus 1-én törvényi erőre is emelkedett. A törvény indoklása szerint fő célja, hogy jogbiztonságot teremtsen a főképpen aszteroidákon található erőforrások kiaknázása tekintetében azáltal, hogy az 1. cikk tisztázza, hogy ezek az erőforrások kisajátíthatóak. Az amerikai űrerőforrás hasznosítási törvényen túlmutatva, a 2. cikk kimondja, hogy az űrbányászatot az államnak engedélyeznie kell, az engedélyek kiadását pedig a gazdaságért és az űrkutatásért felelős miniszterek végzik. Kezdetben az 1. cikk említést tett a

³⁸ HANNON, 2022. 35. o.

³⁹ FEICHTNER, 2019. 262. o.

nemzetközi jognak való megfelelésről, később ezt mégis kivették. Az 1. cikk most egyszerűen csak kijelenti, hogy az űrerőforrások kisajátíthatóak, ugyanakkor a kormány nyilatkozataiból kitűnik, hogy továbbra is támogatja azt a nézetet, hogy a nemzeti űrjogot a nemzetközi szabályozásoknak megfelelően kell értelmezni, a kiaknázott erőforrások fölötti tulajdonjog jogalapját pedig továbbra is a nemzetközi jogban kell keresni.⁴⁰ A luxemburgi rendelkezés tehát egy kalap alá vonja a nemzeti jogszabályt a nemzetközi joggal, mint kiegészítő normával. A nemzetközi jogban elfogadott előírásokra való hivatkozás és ezek betartásának a megkövetelése legitimálja a luxemburgi nemzeti jogszabály összeegyeztethetőségét a felsorolt világűrszerződésekkel és az előzetesen megvizsgált problémákkal, ezzel egy stabil alapot adva egy olyan nemzeti űrjogi szabályozásnak, ami lehetővé teheti az űrbányászat realitássá válását. Ugyanakkor fontos észrevenni, hogy azzal, hogy a luxemburgi szabályozás, beemeli az erőforrások kisajátításának feltételei közé a nemzetközi jognak való megfelelést, ismét felszínre hozza az űrbányászat egész emberiség javára folytatott jellegének a kérdését, mivel a *Világűrszerződés* szerint az ilyen tevékenységből származó hasznokat az összes állam között egyenlően kell elosztani. Emiatt úgy vélem, hogy a luxemburgi kezdeményezés is nagy mértékben hozzájárul egy tényleges működő az űrbányászt szabályozó nemzetközi rendszer létrehozásához, de megoldást egyelőre nem jelent a problémára mivel, ha kimondja, hogy a luxemburgi magánvállalatok a hasznokon a többi állammal is kell osztozzanak, azzal ellehetetleníti ezeknek a vállalatoknak a helyzetét, ha pedig kihagyja ezt a feltételt, akkor nem felel meg a nemzetközi jogi előírásoknak.

KONKLÚZIÓ

A bemutatott világűrszerződésekkel kapcsolatban elmondható, hogy bár megfelelő módon és pontossággal fektették le az űrjogi szabályozások alapjait, napjainkra bizonyos rendelkezéseik elavulttá váltak, vagy nem alkalmazhatók a XXI. századi realitásokra. Érthető módon az 1960-80-as években a magánvállalatok részvétele az űrtevékenységben az államok mellett legfeljebb az elképzelések és jövőbeni lehetőségek szintjén létezett, 2022-re azonban olyan jelenséggé változott, ami szükségessé teszi a nemzetközi jog adaptációját. Az utolsó elfogadott világűrszerződést követő negyven évet a

⁴⁰ UO. 263. o., DE MAN, 2017. 5–6 o., Luxemburg 2017. évi július 20-i törvény az űrerőforrások feltárásáról és felhasználásáról (Loi du 20 juillet 2017 sur l'exploration et l'utilisation des ressources de l'espace.) 1., 2. cikk.

rohamos technológiai fejlődés, az űrverseny kiújulása jellemezte, amire egyelőre nem érkezett megfelelő nemzetközi jogi válasz. A bemutatott nemzeti törvényi kezdeményezések láthatóan tükrözik az igényt arra, hogy az űrbányászati tevékenységet szilárd alapokra fektetett szabályok mentén lehessen megszervezni az állami és magán szektorban egyaránt. Ezen kezdeményezések legvitatottabb részei a nemzetközi jognak való megfelelési kitétek, mivel az űrjogi szabályozások jelenlegi állása szerint az összes ország javára folytatott űrtevékenység és az űrben található erőforrások profitszerzési célból való kiaknázása kizárják egymást. A megoldást erre a problémára egy új, a modern problémák megoldását célzó űrszerződés kidolgozása és elfogadása jelentené. Az új űrszerződés lehetővé tenné, hogy az államok felülvizsgálják az ENSZ égisze alatt elfogadott eddigi űrszerződések már elavult rendelkezéseit és lehetőséget adna arra, hogy nemzetközi szinten kerüljön szabályozásra az űrbányászat lehetőségének szabályozása. Véleményem szerint szükséges lenne egy a *Hold-egyezmény* által már felvetett nemzetközi rezsim vagy szabályrendszer kidolgozására, ami az egyenlőség helyett méltányossági alapon osztaná szét az államok között az űrbányászatból származó hasznokat. Tagadhatatlan, hogy az államok közül kevesen vannak jelenleg azon a szinten, hogy űrbányászati programokat hirdessenek meg, ha pedig hagynánk, hogy a hasznokat egyedül a fejlett államok élvezzék akkor még nagyobbá válna a szakadék a fejlett és fejlődő államok között. Ennek elkerülése érdekében lenne célszerű egy olyan szabályrendszer létrehozása, ami a hasznok szétosztásának tekintetében egyfelől védi a fejlődő államok érdekeit is, másfelől pedig nem lehetetleníti el a profitszerzést sem teljesen. Emellett a szabályrendszer mellett pedig szükséges lenne létrehozni egy olyan nemzetközi szervet, akár az ENSZ égisze alatt is, amely megszervezné, koordinálná és ellenőrizné a Földön egyre inkább fogyó nyersanyagok űrbeli kiaknázását is, mivel az űrbányászat már egyértelműen nem szimpla jövőbeli vízió, hanem napjaink egyik legizgalmasabb és legfontosabb kérdése, aminek tisztázásával talán hozzájárulhatnánk bolygónk élhetőbbé tételéhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BOTH, ELŐD (2015). Interplanetáris kapzsiság. Űrvilág. Letöltés helye: http://www.urvilag.hu/velemenyek/20151202_interplanetaris_kapzsisag (Letöltve: 2022. 10. 12)

- COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (2022). Status of International Agreements relating to activities in outer space as at 1 January 2022. Letöltés helye: https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/documents/2022/aac_105c_22022crp/aac_105c_22022crp_10_0_html/AAC105_C2_2022_CRP10_E.pdf (Letöltve: 2022. 10. 06)
- DE MAN, PHILIP (2017). Working Paper No. 189 – July 2017. Luxembourg law on space resources rests on contentious relationship with international framework. Leuven Centre for Global Governance Studies. Letöltés helye: https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/2017/189_deman (Letöltve: 2023. 06. 01)
- FEICHTNER, ISABEL (2019). Mining for humanity in the deep sea and outer space: The role of small states and international law in the extraterritorial expansion of extraction. *Leiden Journal of International Law*, 32, 255-274. Letöltés helye: <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/mining-for-humanity-in-the-deep-sea-and-outer-space-the-role-of-small-states-and-international-law-in-the-extraterritorial-expansion-of-extraction/03DD7A15D7C82D5C2BAFAA7014698B6F> (Letöltve: 2022. 10. 13). DOI: 10.1017/S0922156519000013
- FÁBIÁN, GYULA (2018). Nemzetközi jog. Bukarest: Editura Hamangiu
- HANNON, T. PATRICK (2022). Outer Space Mining and the Future of Space Law. Reno: University of Nevada. Letöltés helye: <https://scholarworks.unr.edu/handle/11714/8306> (Letöltve: 2022. 10. 04)
- IISL DIRECTORATE OF STUDIES (2016). Does international space law either permit or prohibit the taking of resources in outer space and celestial bodies, and how is this relevant for national actors? What is the context, and what are the contours and limits of this permission or prohibition?. International Institute of Space Law. Letöltés helye: https://iislweb.space/wp-content/uploads/2020/01/IISL_Space_Mining_Study.pdf (Letöltve: 2022. 10. 09)
- KENDE, T., NAGY B., SONNEVEND P., VALKI L., SZERK. (2019). Nemzetközi jog. Budapest: Wolters Kluwer Hungary Kft. Letöltés helye: https://mersz.hu/hivatkozas/YOV1761_308_p1/#YOV1761_308_p1 (Letöltve: 2022. 10. 11). DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959085> (Letöltve: 2022. 10. 11.)

- LETERRE, GABRIELLE (2017). Providing a legal framework for sustainable space mining activities. Luxembourg: Université DU Luxembourg. Faculty of Law, Economics and Finance
- PÁNOVICS, ATTILA (2022). Potyautasok egy űrhajóban – a hatékony klímavédelmi együttműködés alapproblémája. In: Sziebig, Orsolya Johanna – Tóth, Zoltán Balázs (2022). A klímaváltozás hatásaiból eredő kihívások. Pécs-Budapest: Külügyi Műhely Alapítvány. Letöltés helye: https://kulugyimuhelyalapitvany.hu/wp-content/uploads/2022/09/KulugyiMuhelyAlapitvany_A_klimavaltozas_hatasaibol_eredo_kihivasok.pdf (Letöltve: 2023. 06. 01.)
- STATEMENT BY THE BOARD OF DIRECTORS OF THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF SPACE LAW (2004). On Claims to Property Rights Regarding The Moon and Other Celestial Bodies. Letöltés helye: https://iislweb.space/wp-content/uploads/2020/01/IISL_Outer_Space_Treaty_Statement.pdf (Letöltve: 2022. 10. 09)
- TÓTH, MÁRTON (2021). Az űr nemzetközi jogi szabályozása, különös tekintettel az űrbányászatra, II(2), 66-75 o. Letöltés helye: <https://journals.lib.pte.hu/index.php/polusok/issue/view/499/127> (Letöltve: 2022. 10. 01.). DOI: 10.15170/PSK
- TRONCHETTI, FABIO (2017). Current International Legal Framework Applicability to Space Resource Activities. Bécs: IISL/ECSSL Space Law Symposium. Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/lsc/2017/symp-01.pdf> (Letöltve: 2022. 10. 08)
- ESA – SPACE FOR KIDS – SATELLITES (2018). Letöltés helye: https://www.esa.int/kids/en/learn/Technology/Useful_space/Satellites (Letöltve: 2022.10. 08)
- STARLINK (2018). Letöltés helye: <https://www.starlink.com/> (Letöltve: 2022. 10. 12)
- AGREEMENT GOVERNING THE ACTIVITIES OF STATES ON THE MOON AND OTHER CELESTIAL BODIES (Egyezmény az államok tevékenységéről a Holdon és más égitesteken) (1979). Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intromoon-agreement.html> (Letöltve: 2022.10.06)
- AGREEMENT ON THE RESCUE OF ASTRONAUTS, THE RETURN OF ASTRONAUTS AND THE RETURN OF OBJECTS LAUNCHED INTO OUTER SPACE (Egyezmény az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről)

és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról, kihirdette az 1969. évi 22. törvényerejű rendelet) (1968). Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introrescueagreement.html> (Letöltve: 2022. 10. 06)

CONVENTION ON INTERNATIONAL LIABILITY FOR DAMAGE CAUSED BY SPACE OBJECTS (Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, kihirdette az 1973. évi 3. törvényerejű rendelet) (1972). Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introliability-convention.html> (Letöltve: 2022.10.06)

CONVENTION ON REGISTRATION OF OBJECTS LAUNCHED INTO OUTER SPACE (Egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, kihirdette az 1978. évi 7. törvényerejű rendelet) (1975). Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introregistration-convention.html> (Letöltve: 2022. 10. 06)

TREATY ON PRINCIPLES GOVERNING THE ACTIVITIES OF STATES IN THE EXPLORATION AND USE OF OUTER SPACE, INCLUDING THE MOON AND OTHER CELESTIAL BODIES (Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, kihirdette az 1967. évi 41. törvényerejű rendelet) (1967). Letöltés helye: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introouterspacetreaty.html> (Letöltve: 2022.10.06)

CIVIL SZERVEZETEK ÉS ALAPJOGOK A NEMZETKÖZI SZÍNTÉREN

NGOs and fundamental rights in the international area

Kovács Dániel¹

Absztrakt: Globalizált világunk földrajzi és társadalmi diverzitása mellett nehéz elképzelni egy átfogó, alulról jövő összefogást - holott napjaink alapjogi problémái, mint a szegénység, nemek közötti egyenlőtlenség vagy éppen a klímaválság a civil és állami szféra zökkenőmentes együttműködését feltételezik. Jelen írás célja az államközi kapcsolatok inaktivitása révén kialakult civiliter nemzetközi szervezetek történetének, „filozófiai radar” jellegének bemutatása. Utóbbin, mint alapvetésen keresztül választ keresünk az alapjogvédő INGO-k globális és regionális közösségekkel való együttműködése során fellépő, esetleges népnevelő hozadékainak mibenlétére, illetve a hazai viszonyok által demonstrálni törekszünk a civil és állami szereplők bipoláris viszonyát: az állam finanszírozó szerepe, valamint a közvetlen civil szektor repolitizációs hatásai mentén. A természetszerűen tág, organikus kérdéskörök megválaszolása módszertanilag és stílusztikailag széles repertoáron nyugszik: a külföldi és hazai forrású dogmatika felvázolásán túl az életszerű példák – mint George Flyod esete - illetve egy empirikusan átfogó hazai interjú is a vizsgálódás szerves részét képezik. A kutatás során igazolást nyert a nemzetközi civil szervezetek alapjogvédő praxisának népnevelő hozadéka, a globális és morális közjót előidéző hatásai, továbbá a magyar szocialista viszonyokból kiindulva kimutatást nyert az INGO-k hasznossága a politikai periféria aktivizálása kapcsán. A fent meghatározottakon felül jelen írás mindekori célja egy informatív, az egyetemi

¹ Kovács, Dániel, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, másodéves joghallgató, ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0007-2907-7115>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10089099>

E-mail cím: kovacsDani@gmail.hu

hallgatóságot mégis széles látókörű, progresszív gondolkodásra buzdító gondolatmenet megosztása.

Kulcsszavak: közjó, államközi inaktivitás, népnevelés, diszkrimináció

Abstract: In the geographic and social diversity of our globalised world, it is difficult to imagine a comprehensive civil coalition – although today's fundamental rights problems like poverty, gender inequality or the climate crisis require a seamless cooperation between civil and public sectors. The aim of this study is presenting the history and the 'philosophical radar' role of international civil society organisations that have emerged through the inactivity of inter-state relations. This way, we seek up the possible ethno-educational yields considering the cooperation of INGOs with global and regional communities. Additionally, along the funding role of the state and the repoliticizing effects of the civil sector, we demonstrate the bipolar relationship between civil and state actors. The methodological and stylistic repertoire for answering these naturally broad and organic questions is wide: next to reviving foreigner and national, real-life examples such as the case of George Floyd and an empirically useful interview are also integral parts of the investigation. As a result of the research, the ethno-educational yield of international NGOs in the field of fundamental rights protection has been proven, its effects on the global and moral common goods were confirmed. In addition, as it was demonstrated in the Hungarian socialist context, the usefulness of INGOs is also verified by activating the political periphery. In addition, the aim of this paper is mainly to share an informative thought process and encourage university students to be more broad-minded.

Keywords: common good, interstate inactivity, ethno-education, discrimination

BEVEZETÉS

Ha a világtérképre pillantunk, a megszokott látvány tárul a szemünk elé: az olasz csizma hasonlatot szülő állandósága, az afrikai államok vonalzóval húzott szélei épp úgy élnek a köztudatban, mint Amerika diverzitása vagy Ázsia „szokatlanul” hegemon felosztása.² Ez a vizuális

² MARSÁI, 2019. 40. o.

megközelítés, a térképes ábrázolás a jellineki triász államként való megítéléshez szükséges konjunktív feltételeinek egyikén, az államterület meglétének alapszik. E feltétel fenntartása az állam egyéni érdeke: léte vagy nemléte kardínális az adott állam államként való megítélésében. De létezik-e olyan államközi csoportosulás, ami túlmutat a térképek „monotonitásán”, képletesen átrajzolja ezeket a határokat és az egyéni érdekek halmozásával az osztársadalmi közjó beteljesülését segíti elő? Jelen értekezés célja a fent kilátásba helyezett államközi felosztások egyik alulról jövő (civiliter), emberi jogokat előtérbe helyező típusának bemutatása és vizsgálata, kiemelt figyelmet fordítva a nemzetközi civil szervezetek globális és regionális szerepére a következő hipotéziseket felállítva: egyrészt tudatosan kollaboráció mellett a nemzetközi civil szervezetek a gyakorlatban az alapjogok érvényesülését elősegítő kommunikáció csatornájaként szolgálhatnak az állam és polgárai viszonyában, másrészt e jogvédő közvetítés népszerűsítő szerephez juthat: a közösség számára morálisan pozitív értékeket hordozhat.

I. A CIVIL SZERVEZETEK HELYE AZ ÁLLAMKÖZI KAPCSOLATOK VILÁGÁBAN

A civil szervezetek szemléletes jellemzéséhez célszerű először a nemzetközi kormányközi (állami) szervezetek rövid ismertetése, majd ezen megállapítások „feje tetejére állítása”, azaz inverz megközelítése és kiegészítése.

1.1. A civil szervezet „őse”

A 19. század elején a nemzetközi színtér egyedüli szereplői az államok voltak, egyedül az ő viszonyuk határozta meg a nemzetközi atmoszférát, míg nem egy európai körútjáról hazatérő amerikai festőművészben meg nem fogant a kommunikáció forradalmasításának gondolata valahol az Atlanti-óceán közepén. Samuel Morse „türelmesen várt”, így végül „nem veszített”:³ az 1830-as évek végén szabadalmaztatta távíróját. A készülék használata azonban nemzetközi akadályokba ütközött: a kommunikáció az államhatárok miatt akadozott. Ennek leküzdése végett 1865-ben Párizsban létrehozták a Nemzetközi Távíró Egyesületet, amely az első nemzetközi kormányközi

³ TARJÁN M.

szervezetnek feleltethető meg, ezzel megtörve az államként való megnyilvánulás primátusát. A későbbiek folyamán egyre több hasonló szervezet született, amelyek sokszor már nem szolgáltatás centrikus, sokkal inkább (szakrális) ideológiával átítatott, vagy egyéb általános közérdekű hatáskört gyakoroltak.⁴

E szervezetek definiálására a modern tudomány több ízben tett kísérletet: a Harvard Egyetem jogi kara például olyan entitásnak nevezi őket, „amelyek nemzetközi szerződések által jönnek létre és legalább két állam részvételét feltételezik, amely államok a gazdasági és társadalmi kihívások ellen fognak össze a béke és biztonság megteremtése érdekében”.⁵ Előbbi meghatározást egészíti ki egy magyar jogász, Prandler Árpád okfejtése, mi szerint e szervezetek „állandó struktúrával (...) és (...) nemzetközi jogalanyisággal” is rendelkeznek.⁶

Morse táviróját követően a nemzetközi szervezetek presztízse – az állam szuverenitását féltő vonakodása ellenére - folyamatosan nőtt, tevékenységük pedig az éppen aktuális, globális nehézségek – mint a túlnépesedés, világűr békés célú használata, vagy az 'üvegházhatás' kihatásai – köré rendeződött.⁷

A világháborút követő béke és biztonság iránti érzékenység például az Egyesült Nemzetek Szervejének létrejöttét eredményezte, amely 1945-ös alapítását követően rövidesen a pacifista államok és volt gyarmati országok együttműködésének színterévé vált.

Alapvető emberi jogokat is szem előtt tartó témánk szempontjából megemlítendő az ENSZ Emberi Jogok Főbiztosának Hivatala, amely tevékenységével hozzájárul napjaink emberi jogi (pl. orosz-ukrán háború) feszültségeinek feloldásához.⁸

⁴ KISS, 2019. 1. o.

⁵ OLTER, 2021. 5. o.

⁶ BLAHÓ, PRANDLER, 2005. 60. o.

⁷ BLAHÓ, PRANDLER, 2016.

⁸ ENSZ hivatalos weboldala.

1.2. A nemzetközi civil szervezetek kialakulása

A nemzetközi kormányközi szervezetek (Intergovernmental Organizations) elhatárolása megkerülhetetlen volt témánk szempontjából, hiszen pont ennek a felülről jövő szabályozásnak a hiánya, az állami (államközi) inaktivitás váltotta ki a társadalom alulról jövő cselekvését: az önkéntes alapú, nem kormányközi (International Non-Governmental Organization, INGO), azaz a civil nemzetközi szervezetek létrehozását.

Az államok passzív magatartása bizonyos kérdésekben részben a tenni nem akarásban, részben pedig abban volt keresendő, hogy az állami kéz képtelen elérni és szabályozni az élet minden területét. Azonban az igény, az előző pontban példálózva előhívott társadalmi problémák ez idő alatt sem fogytak, így az 1980-as évekre, a nemzetközi nehézségek (pl. rasszok, nemek miatti diszkrimináció) kulminálásának időszakában a társadalom a határokon átnyúló, globális volumenű, intézményesített programokat kezdeményezett. Ezen programok szervezetbe tömörítése különböző elnevezéseket szült, megfelelően az alapító államok által közvetített értékrendeknek, ideológiának: a konkrét a szervezkedés ratiojának. Példának okáért a keresztény értékeket bekebelező Egyesült Királyságban ezért beszélhetünk karitatív szervezetekről vagy a gazdaság orientált Egyesült Államokban nonprofit tömörületekről.

Azonban – elnevezésétől függetlenül - egy civil szervezetet sem lehet méretre venni, csak méretre szabni, így az érintett államok külön-külön megvalósuló civiliter recepciója az INGO-k palettáját szakirány és a néplélek (Volksgeist) – azaz a regionális társadalom egyedi szervezeti célokat kölcsönző identitása - alapján olyan szélesre duzzasztotta (pl. sport, politika, emberi jogok, regionális nehézségek leküzdése etc.), hogy holisztikus meghatározásuk általános kihívásként emlegetett.⁹ Ezt a kihívást fogadta el és határozta meg az INGO-k fogalmát Szalai Anikó egyetemi docens. Elvei szerint a nemzetközi nem-kormányközi szervezetek (röviden: INGO) a nemzetközi „együttműködés olyan formái, amelyek magánszemélyek vagy magánintézmények által, az államtól független irányítással” jönnek létre, illetve „a nemzetközi jognak nem alanyai”.¹⁰ A szakirodalom egyéb szegmenseivel kiegészítve INGO alatt tehát olyan, az állam határaitól és végrehajtó hatalmától független, magánszemélyek alkotta szerveződést

⁹ VON SAVIGNY, 2002. 24. o.

¹⁰ SZALAI, 2019. 99. o.

értünk, amely az anyagi haszonszerzés kivételével globális jelentőségű céljainak kielégítésére törekszik.¹¹

A fenti megállapítást tovább árnyalja az Európa Tanács rendelkezése, amely az INGO-kat legalább két állam területén működő, valamely társállam belső joga szerint létrejött (lsd. elnevezés változatossága) független szervezetekként jellemzi.¹² A későbbiek folyamán előhívandó Amnesty International például több, mint 150 tagállam együttműködésével küzd az emberi jogok globális és regionális kiteljesedése érdekében.

Felmerülhet azonban a kérdés: miként képesek a nemzetközi szervezetek ellensúlyozni a gyakori államközi disszenzust és az állami inaktivitást? David Lewis olvasatában az INGO-k – megnevezéstől függetlenül - trichotóm rendeltetéssel bírnak, amely a végrehajtást, ösztönzést és együttműködést fogja át.

Végrehajtók, hiszen a nemzetközi platformon hozott döntéseket szubszidiáriusan (adott társállamban) teljesítik (pl. élelmezés – Magyar Vöröskereszt 2020. évi stratégiai összefoglalója); ösztönzően hatnak, hiszen előidézik – tulajdonképpen szocializálják – a társadalmat a progresszív gondolkodásra (kiemelendő az emberi különbségek elfogadására való nevelés), továbbá együttműködő partnerek, hiszen a civil alkotók akaratát programok révén állami szintre emelik.¹³ Ultima ratioként a fenti szervezetek hatásköre, tevékenysége kapcsán még két további megállapítás képezi a gondolatmenet szerves részét. Első, mi alapján az INGO-k olyan „filozófiai radarok”, amelyek képesek felismerni a társadalom pillanatnyi temperamentumát és öncéljait ez alapján megválasztani,¹⁴ amely cél – a második megállapítás szerint irányulhat egy rendszer konzerválására vagy éppen annak megdöntésére.¹⁵ Hasonló ellenállást tanúsított 2021 folyamán a Greenpeace Magyarország, akik a helyi lakosok nemtetszését észlelve – az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog érvényesülését elősegítve több mint 110 civil szervezettel szabtak gátat a MOL Órségi Nemzeti Park területén tervezett szénhidrogén-kút fúrásának.¹⁶

A INGO-k fenti funkciójukat civiliter jellegükhöz hűen sokszor informálisan– közvetlen találkozóik, demonstrációik, elektronikus levelezés

¹¹ REISINGER, 2010. 109. o.

¹² 124/1986 ET.

¹³ LEWIS, 2007. 1. o.

¹⁴ CERNEA, 1988. 8. o.

¹⁵ MORRIS-SUZUKI, 2000. 63–84.o.

¹⁶ MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYE: SZABADÁSÁG ÉS FELELŐSSÉG. XXI: 1.

útján– fejtik ki, ami alkalmat adhat a – Magyarországhoz hasonlóan¹⁷ - történelmileg, szociológiailag apolitikus társadalmak bizalmi megnyerésére és becsatornázására a nemzetközi (alapjogi) szintérre, így láthatjuk: az állam(köz)i kapcsolattartás ezen szervezetekkel sokszor hiánypótló szereppel bír.¹⁸

II. A NEMZETKÖZI CIVIL ÉS ÁLLAMI SZERVEZETEK KAPCSOLATA

A nemzetközi civil szervezetek – akárcsak más „nonprofit” társulások a belterjes érásban – a globális társadalom megkerülhetetlen elemei: gazdasági, szociális és politikai lobbitevékenységük, politikai orientációs törekvéseik elmélyítették szerepvállalásukat a nemzetközi szintéren. A már hangoztatott iskolapélda, az ENSZ gyakorlatában ez a következőképpen valósul meg: a „szervezet gazdasági és szociális tanácsának ülései előtt a több, mint 3000 nemzetközi civil szervezet árnyékülést hív össze”, amely westminsteri mintára alternatívákat, konstruktív javaslatokat dolgoz ki és terjeszt a tanácsok plénuma elé. Ezen javaslatok egyetlen kógens - ám meglehetősen hatékony - ösztönzője a az ajánlásokban, jelentések által gyakorolt nyilvánosság.

Hogy pontosan mit tartalmaznak ezek a javaslatok, taxatív felsorolni lehetetlen a már említett hatásköri diverzitás miatt, amelyet tovább mélyít az 1980-as évektől megfigyelhető – egyesek szerint a baby boom által generált - hatásköri aprózódás.¹⁹

Ez a fragmentálás, az INGO-k számának rohamos növekedése James McCormick professzor szerint aleatorius, kétélű kimenetelű: egyrészt tehermentesítheti együttműködő partnereit, másrészt – kedvezőtlenebb forgatókönyv szerint – dekoncentrálja a civil szervezetek munkáját.²⁰

A fenti teoretikus folyamatot az emberi jogokért folytatott küzdelem vonatkozásában egy közismert gyakorlati példán keresztül célszerű szemléltetni.

A Black Lives Matter egy amerikai, 2013-ban alkotott emberi jogokat védő civil világszervezet, amely elsőszámú missziójának tekintette a feketékkel szemben tanúsított diszkrimináció felszámolását. Közismert INGO-vá és stabil ENSZ napirendi ponttá 2020-ban vált, mikor is egy 46 éves

¹⁷ Ild. a Kádári-alku depolitizáló hatása.

¹⁸ BENEDEK, SCSAURSZKI, 2008. 15. o.

¹⁹ TURNER, 2010 82. o.

²⁰ MCCORMIC, 1980. 76. o.

afroamerikai férfi, George Floyd a rendőri brutalitás áldozatává esett. Az ügy nyilvánossága villámgyorsan eszkalálódott: világszerte tüntetéseket tartottak a BLM támogatásával, „javaslataikban” pedig a rendőri szervezet (mint kormányközi szereplő) felszámolását követelték, az így felszabaduló forrásokat pedig a harmadik szektorba ömlesztették volna.²¹

A mozgalom módszerei kifejezetten radikálisnak, ennek ellenére indokoltnak mondhatóak, hiszen egy feketéket tradicionálisan kirekesztő közegben (lsd. rabszolgatartás, 'separate but equal' archívum stb.) a visszafogott reformjavaslatok nem szöknének szárba.

Az alulról jövő erőfeszítések hatékonynak bizonyultak: különböző reformtervezetek készültek a hatósági rendészet retorzió alá vételére: az érintettek felelősségre vonásával löketet adott a társadalom empatikus gondolkodásának évtizedekig tartó kialakításához, amely tanító célkitűzés tökéletesen megragadja az INGO-k nemzetközi szerepét.

III. A CIVIL ÉS ÁLLAMI SZFÉRA EGYÜTTÉLÉSE

3.1. Emberi jogi INGO-k és a (magyar) állam

Az Alaptörvény E cikkének értelmében a nemzetközi paktumokat Magyarország dualista módon (közvetve) emeli át a magyar jogrendbe.²² Más téren, de hasonló módon zajlik az INGO-k recepciója is, amely folyamatnak köszönhetően a nemzetközi civil szervezetek – nem csak Magyarországon – bekerülnek az adott állam belső joggal dúsitott vérkeringésébe. Az így létrejött (I)NGO-k több szempontból is kettős természetűek.

Egyrészt céljuk szerint kötve vannak az anyaszervezet törekvéseihez, de ugyanakkor önálló szekcióként regionális kérdésekben is eljárhatnak. Így fordulhat elő például, hogy az Amnesty International magyar leányszervezete a téma aktuális hazai érzékenységéhez hűen kiemelt figyelmet fordít az oktatáshoz való jogra, míg az konszenzuálisan effektív oktatási rendszerrel bíró svéd szervezet ettől eltérő célokat – például a bevándorlók, romák jogainak érvényesítését, a nők elleni erőszak megfékezését – tűzték ki fő célként maguk elé.

²¹ KOVÁCS SZITKAY, 2021. 227. o.

²² MAGYARORSZÁG ALAPTÖRVÉNYE: ALAPVETÉS. 2011, E:4.

Kétarcúságuk másrészt a pártállás tekintetében mutatkozik meg, ugyanis autonómiájuk fenntartásának igénye gyakran kollidál az állami források folyósításának esetenként bürokratikus feltételeivel: az állam az, aki ezeket a szervezeteket jogaikban korlátozza vagy párthűséget kíván tőlük. Így a társadalomjobbító célok egyediségének megtartása végett a civil szervezetek hintapolitikát folytathatnak.²³ Habár e jelenséget – érthető módon – magas látencia övezi, a Benedek Gabriella és Scsaurszki Tamás interjújában anonim módon megszólaltatott huszonöt civil szervezet többségi véleménye morális válságként értékeli az állami források kiszervezését, ahol csak az államhoz „közelebbi” szervezetek érvényesülhetnek.²⁴ A válságban rejlő negatív potenciált kiválóan szemlélteti Nárai Mária kutatása, miszerint a szervezetek több, mint 40%-a saját bevallása szerint is finansiális gondokkal küzd – így logikusan következik: a létfenntartás érdekében az egyedi célok a (jogalkotás által) dominánsabb állami igényekhez idomulhatnak.²⁵

Ez alapján konstataálható, hogy a civil és állami szektor viszonya egy hosszú – jogi, pénzügyi és politikai elemekkel tarkított – hullámvasút: a rendszerváltás idején szerzett lendület, a kereslet az elmúlt fél évtizedben alábbhagyott, a szektor érdekelvűvé vált, így a kapcsolati tőke felértékelődött. Ennek következtében – habár a társadalom elfogadta – az állam gyanakvóvá vált e szervezetekkel szemben, nem tűrte ellenvéleményüket. Ennek ellenére a legtöbb civil szervezet formális, informális vagy jogi úton sikeresen kommunikált a döntést előkészítőkkal és törvényhozókkal szuverenitásuk védelmére kényszerülve. Előbbinek köszönhetően innovatív megoldások, új állami tervek és programok láttak napvilágot. A reformok életképességének, law in action voltának igazolása végett ’perteszettek’ is végrehajthattak, amelyekben ellenőrizték a jogalkalmazótól elvárt jog-szabatos magatartást.

Az emberi jogok civil-állami megítélésében kézenfekvő kiemelni az alapvető jogok biztosának tevékenységét. A „nép ügyvédje” inspekciós eljárása során véleményt kérhet ki az adott témában prominens civil szervezettől, amely véleményt javaslataiba, mint ’trójai falóba’ zárva a parlament falai közé viheti. Ezen javaslatok tehát közvetett úton normatívává válhatnak.²⁶

²³ STICKLER, 2000. 29. o.

²⁴ BENEDEK, SCSAURSZKI, 2008. 11. o.

²⁵ NÁRAI, 2003. 101. o.

²⁶ CSINK, 2016. 613. o.

A fent leírtakat kiválóan példázza az Amnesty International Magyarország (AIM) civil szervezet gyakorlata, amely az 1961-es londoni, habeas corpus vonalon mozgó mintára épült és került be a hazai rendszerbe.²⁷ Emberi jogokat védő stratégiai jelentésében a globális cél mellett (nem meglepő módon) regionális irányokat is megjelöl, mint a jogállamiság, a privát szféra védelme vagy a nemek közötti egyenlőség mind gender, mind pedig piaci megközelítésből.²⁸

Utóbbi visszásságra hívja fel a figyelmet Repka Ágnes AIM jelentésében, aki szerint „abban a pillanatban, hogy egy munkavállaló bejelenti, hogy várandós, a munkáltató úgy tekint rá, mint egy ’időzített bombára’”. A munkavállalók ezen hozzáállása a munkabérek vonatkozásában is megmutatkozik: a KSH adatai szerint a nők átlagosan 16%-kal keresnek kevesebbet, mint a férfiak, habár a nemek közötti diszkriminációt a Munka törvénye (is) kifejezetten tiltja.²⁹

A jogtanácsos hosszú okfejtését és interjúalanyainak megszólaltatását követően, de lege feranda javaslatokkal áll elő az érintett minisztériumok számára, amelyek többek között rugalmas munkafeltételeket, a férfiak szerepvállalását, a hatékony panaszeljárást és az ezeket egyesítő, átlátható jogi környezetet helyeznek kilátásba.³⁰

3.2. Az alapjogi INGO-k társadalmi hozadéka Magyarországon

A fentiekből kitűnik, a magyarországi (nemzetközi) civil szervezetek állammal való viszonyának megítélése megosztó: ugyan a társadalmat ösztönző szerepük vitathatatlan, a programok kivitelezése mégis forráshiány köré szerveződő bürokratikus akadályokba ütközhet. Kérdésként merülhet fel tehát: megéri-e fenntartani e kétes viszonyt, avagy eredményes lenne-e az állam – akár (nemzeti) konzultációs stratégiáján keresztül – az állampolgári igények detektálásában és közjó képviselési úton történő előidőzésében?

A közjó jelentésének meghatározása mindeztidáig, a magyar apolitikus hozzáállás eredetének vizsgálatáig, a Kádár-korszak előhívásáig várattott magára. Arisztotelész szerint minden közösség célorientált, valamiféle jó

²⁷ ENCYCLOPEDIA BRITANNICA.

²⁸ AMNESTY INTERNATIONAL MAGYARORSZÁG: STRATÉGIAI CÉLOK, 2019-2022. 5-8. o.

²⁹ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL HIVATALOS OLDALA.

³⁰ REPKA, 2020. 7-8. o.

megvalósítására létesült.³¹ E célkitűzés – a közjó – Takács Péter olvasatában olyan feltételek összessége, amely a közösségi együttműködés elősegítésén keresztül a társadalom békéjét, rendjét, és külső támadásoktól való zavartalanságát szavatolja. Kijelenthetjük tehát: az ember e mozgalmi folyamat résztvevőjeként természeténél fogva zoón politikon, azaz politizáló (az állam ügyeivel foglalkozó) lény.³² Ezen – kezdetben vallási, családi, oktatási célú – értékracionális igényeket szorította vissza a szocializmus során a Kádári-alku, azaz a viszonylagos anyagi jólét, az 1956-os forradalmi események kétoldalú amnesztiája és a kommunista ideológia elfogadásáért cserébe.³³ E gyakorlattal a korábbi értékracionális igények legalitása, széles körű elfogadottsága külső kényszer hatására megtört, a rend felborult: a magyar társadalom elvesztette a felülről jövő változások iránti érzékenységét, érthető módon bizalmatlanná vált a politikát diktáló hatalommal szemben.³⁴

A magyar társadalom politikai visszahúzódása a rendszerváltoztatást követően is érezte hatását: a vidéki polgárok érdektelensége tömeges távolmaradást eredményezett az országgyűlési választásoktól, még akkor is, amikor az országos részvételi átlag már-már az európai átlagot közelítette.³⁵ Szintén politikai passzivitást jeleznek a KSH adatai, amelyek szerint 2002 és 2018 között az aktív választók száma folyamatosan csökkent.³⁶ Az emberi természet azonban nem vész el nyomtalanul: a 2000-es évek folyamán a magyarországi civil szervezetek egy része társadalmi nyitást, növekvő civiliter érdeklődést tapasztalt, így kimondható: a civil szervezetek egyfajta hálóként vonzották be a felülről jövő politika passzivistáit.³⁷ Ezen passzív személyi célcsoport zömmel a transzgenerációs logika folytán apolitikus 7-25 év közötti fiatalság, akinek nevelése, oktatása, a közjóért való küzdelemben való visszavezetése a nemzetközi civil szervezetek kiemelt feladataként értékelhető.³⁸

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk: a passzivitás veszélye folytán az állam önmagában nem képes az állampolgári figyelem megragadására, a társadalmi igények érzékelésére, így a (nemzetközi) civil szervezetek alulról

³¹ ARISZTOTELÉSZ, 1252a

³² TAKÁCS, 2017. 52. o.

³³ SLACHTA, 2019. 91. o.

³⁴ WEBER, 1987 63. o.

³⁵ BÓDI, BÓDI, 2010. 62.o.

³⁶ Központi Statisztikai Hivatal: Részvételi arány az országgyűlési választásokon.

³⁷ BENEDEK, SCSAURSZKI 2008. 10. o.

³⁸ Például az AIM.

jövő ösztökélő jelenléte elengedhetetlen a társadalmi együttműködés fenntartásához. 2022. őszén például különösen kívánatos volt ezen ösztökélő erő a demokráciából kiábrándult, „makropolitika” iránt érdektelen fiatalabb generációk számára: a terhességmegszakítást körülményesebbé tevő 29/2022 BM rendelet kapcsán egyes civil szervezetek – köztük regionális INGO-k (mint az Amnesty International Magyarország) – demonstrációk által számos fiatalot buzdított véleménynyilvánításra az alapjogok (például az emberi méltósághoz, önrendelkezéshez való jog) kapcsán.³⁹ Másrésztől viszont – mint az a korábbi fejezetekből kitűnt – az INGO-k az állam anyagi gyámkodása nélkül sokszor létüket veszélyeztetik, így az állam és INGO-k korábban kifejtett gyakorlati együttműködése kardinális a zoón politikon-ként való kiteljesedéshez.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Amint láttuk, a nemzetközi civil szervezetek meghatározása modern viszonyok között sem egyszerű: a társulások eltérő célterületei, más nemzetközi szereplőkkel és államokkal fennálló viszonyai tovább cizellálják az amúgy is mozaikszerű definíciót. A vizsgálat során egyértelművé vált, hogy ezen szervezetek – némi konzervatív fenntartással – alapjogvédő, népnevelő szerepvállalásuk sokszínűsége révén rugalmas jellemzést igényelnek. A fenti törekvések elősegítése végett az állam és a nemzetközi civil szervezetek megalkusznak: az állam a párthűség és az állami érdekekhez való kötöttség fejében finanszírozza az INGO-k regionális csíráit. És bár e viszony egyes államokban – például Magyarországon – az utóbbi időben kihűlni látszik, az együttműködést a társadalom érdekelvűséget letörő attitűdje mégis igazolni törekszik: ösztönző akaratát belülről, sokszor a nemzetközi modellek regionális keretek közé emelésével bírja rá az állami hatalomra. De mit kaphat az állam ezen apanázsért cserébe?

A nemzetközi szervezetek „filozófia radar” jellege a társadalmi hangulat finom érzékelésével, az állami perifériában meghúzódó apolitikus állampolgárok politikon énjének előhívásával az állam nem várt információra és humán erőforrásra lelhet: a láthatóvá vált igények figyelembevételével pedig csökkenthető a jövőbeli alapjogi konfliktusok eshetősége. Példánk szerint tehát alkotmányosság és moralitás szempontjából is állami megfontolásra adhat okot az abortusz szabályozás köré rendeződő – civil

³⁹ OROSS, 2016. 26. o.

szervezetek segítségével kifejezésre juttatott - társadalmi elégedetlenség. Hipotézisünk első fele tehát beigazolódnak látszik: a nemzetközi civil szervezetek közvetlenségük révén nem csupán elősegítik az állam-polgár eszmecsereét, de törekvéseiken keresztül – mint azt példánk, a Scsaurszki-interjú is sugallja – az elhidegült zoon politikon -okat is képesek visszavezetni a tág értelmű politikába.

Ilyen törekvés például a 'kelsen-i igazságtalanság' letörését célzó kollektív akarat: a nemek közötti gyakorlati diszkrimináció felszámolásának morális alapokból táplálkozó igénye, amely szintén egy nemzetközi szereplő, az Amnesty International praxisán nyugszik.

Jelen gondolatmenet visszanyúlt a nemzetközi civil szervezetek szolgáltatás, szakrális igény, majd világi ideológia szülte gyökereihez, amely alapok a neutrális állam passzivitásával elegyedve „filozófiai radarokká” csúcsosodtak ki: a nemzetközi civil szervezetek progresszív ereje olyan értékeket – empátiát, elfogadást, emberi jogi normákat – közvetít, amire a jogszabályi keretek az emberi viselkedés komplexitása révén szűknek bizonyulnak. Ennek fényében második hipotézisünk beigazolódnak: révén, hogy a jog az erkölcs minimuma, az INGO-k az alapjogok (alaperkölcök) érvényesítése által, a globalizáció arénájában a közjó eseti meghatározása révén a közösségnek választ sugallanak, az államot pedig emlékeztetik arra, mi a jó?⁴⁰ Példánk szerint tehát szükség volt a George Floyd megölésével kiváltott, Black Lives Matter által szított globális társadalmi radikalizmusra, vagy éppen az Amnesty International Magyarország önrendelkezési jogot védő fellángoltatására. E radikális fellépések magukat végül állami cselekvéssé kinőve a mozgalmak résztvevőinek – a törekvések tárgyai, alanyai iránt – empátiát közvetítenek, amely érzést csak megélni, jogszabályok által megkövetelni nem lehet: így a nemzetközi civil szervezetek népszerű szerepe tagadhatatlan.

Habár a nemzetközi civil szervezetek több széles körben elterjedt problémára intézkedéseik ellenére mind a mai napig nem találtak gyógyírt, mégis úgy tűnik, az államok és polgárai közti kommunikáció letisztításával, népszerű szerepükkel, napjaink globális problémái kigyomlálásakor kulcsfontosságú szerepet érdemelnek: így az államok és civil szervezetek nemzetközi harmóniája előbb-utóbb megtérülhet.

FELHASZNÁLT IRODALOMⁱ

⁴⁰ JELLINEK, 1908. 45. o.

- BENEDEK-SCSAURSZKI: Mi és ők? A civil szervezetek és az állam kapcsolata Magyarországon. (2008).
- BLAHÓ–PRANDLER: Nemzetközi szervezetek és intézmények. 60.o. (2005).
- BÓDI FERENC – BÓDI MÁTYÁS: Hol vannak a választók? Politikatudományi Szemle. 62.p. (2010).
- CERNEA, MIHAIL M.: Non-governmental organizations and local development. 8.o. (1988).
- CSINK LÓRÁNT: Az ombudsman. In: Jakab András-Gajdusчек György (szerk.): A magyar jogrendszer állapota. 613.o. (2016).
- DAVID LEWIS: Nongovernmental Organizations, Definition and History. London School of Economics and Political Science. 1.o. (2007).
- GEORG JELLINEK: Die sozialetische Bedeutung von Recht -Unrecht und Strafe. Verlag von O. Häring. 45.o. (1908).
- KISS AMARILLA: A nemzetközi jog különleges alanyai. (In.) Sulyok Gábor (szerk.) Jakab – Könczöl (et al.) 1.o. (2019).
- KOVÁCS SZITKAY ESZTER: A Black Lives Matter mozgalom és a közösségi rendészet. Vol.21. No.2. 227.o. (2021).
- MARSAI VIKTOR: Az államiság problémája az afrikai kontinensen. Dialóg Campus. 40.o. (2019)
- MAX WEBER: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 63.o. (1987).
- MCCORMIC, JAMES M.: Intergovernmental Organizations and Cooperation among Nations. Vol. 24, No. 1. 76.o. (1980).
- MORRIS-SUZUKI, TESSA: For and against NGOs. 63–84.o. (2000).
- NÁRAI MÁRIA: Civil szervezetek egy kisváros életében. Tér és Társadalom. Vol. 17, No. 1. 101. o. (2003)
- OLTER, AGNIESZKA: Intergovernmental organizations (IGOs) as relevant actors in International Relations. 5.o. (2021).
- REISINGER ADRIENN: Civil szervezetek és a civil elit szerepe a társadalmi folyamatokban. Tér és társadalom. 109. o. (2010).
- REPKA ÁGNES: Nemi alapú diszkrimináció a magyar munkahelyeken. Amnesty International Ltd. 7-8.o. (2020)
- SLACHTA KRISZTINA: Társadalmi átalakulás a Kádár-korszakban In: Gőzsy Zoltán-Milbacher Róbert (szerk.): Magyarország a 20. században. 91.o. (2019).
- STICKLER, ARMIN: Nichtregierungsorganisationen, soziale Bewegungen und Global Governance. 29.o. (2000)

- SZALAI ANIKÓ: A nemzetközi együttműködés további szereplői. (In.) Fejes Zsuzsanna- Szalai Anikó (szerk.): Államközi kapcsolatok. 99. o. (2019).
- TAKÁCS PÉTER: A közjó, a közakarat és a közérdek az állam kontextusában. In: Lásánszky-Smuk-Szigeti. Köz/Érdek. 52.o. (2017).
- TARJÁN M. TAMÁS: Morse első sikeres távírókísérlete. Rubicon Online. <https://rubicon.hu/kalendarium/1838-januar-6-morse-első-sikeres-tavirokiserlete> (2019) (Letöltve: 2023.05.28.).
- TURNER, EDWARD A. L.: Why Has the Number of International Non-Governmental Organizations Exploded since 1960? 82.o. (2010).
- OROSS DÁNIEL: A magyar fiatalok politikai részvételének változása. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. 2016. Vol. 5 No. 4. 26.o. (2016).

KÁR ÉRTE SZERELEM (AZ ONLINE TÉRBE ELKÖVETETT ROMANTIKUS CSALÁSOK)

Expensive love
(Romance scams on online platforms)

Tóth Noémi¹

Absztrakt: A tanulmány ismerteti a romantikus csalás, mint bűncselekménytípus fontosabb elemeit és folyamatait. Az online romantikus csalások áldozati és elkövetői oldali jellemzőinek elemzésével bemutatja a felek fontosabb motivációs bázisát, gyakran megfigyelhető kognitív és viselkedési sémáit. Felsorolja az elkövetők fontosabb módszereit és az áldozattá válás azon elemeit, amelyek jelentősen megnövelik annak a kockázatát, hogy a csalók látószögébe kerüljön a leendő áldozat: ilyen például többek között a digitális kompetencia hiánya, a naivitás vagy a rendkívül erős vágyvezérelt gondolkodás. A cikk bemutatja, hogy az áldozat behálózását elősegítő módszerek közül: a profizmussal felépített álprofil létrehozása, valamint a sokat gyakorolt és folyamatosan fejlesztett, speciális, az áldozatra szabott és a bűncselekmény céljaihoz illeszkedő kommunikációs stílus emelkedik ki leginkább.

A dolgozat zárásként kiemeli a figyelemfelkeltő előadások fontosságát a leginkább veszélyeztetett populáció számára, melyhez a szerző bűnmegelőzési javaslatokat és prevenció ajánlásokat is tesz, valamint mellékel egy digitális és papírformában is elérhető plakátot, a szélesebb terjeszthetőség érdekében.

Kulcsszavak: csalás, behálózás, áldozattá válás, prevenció

¹ Tóth, Noémi, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, hallgató.
ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0004-8325-7975>
E-mail cím: noncsi200105@gmail.com

Abstract: The study describes the most important elements and processes of romantic fraud as a type of crime. By analyzing the characteristics of victims and perpetrators of online romantic frauds, it presents the most important motivational basis of the parties and their frequently observed cognitive and behavioral patterns. It lists the most important methods of the perpetrators and the elements of victimization that significantly increase the risk of the future victim falling prey to the fraudsters: for example, lack of digital competence, naivety or extremely strong wishful thinking. The article shows that among the methods that facilitate the entrapment of the victim: the creation of a professionally constructed fake profile, as well as the much-practiced and continuously developed, special communication style tailored to the victim and matching the goals of the crime stand out the most.

In conclusion, the thesis highlights the importance of awareness-raising presentations for the most vulnerable population, for which the author also makes crime prevention suggestions and prevention recommendations, as well as includes a poster available in both digital and paper form, for wider dissemination.

Keywords: fraud, enmeshment, victimization, prevention

BEVEZETÉS

A romantikus csalások az elkövetőtől a majdani áldozat személyének irányába részletes profilozást, behálózást, illetve a sértettel való hetekig vagy hónapokig tartó aktív odafigyelést, beszélgetést és kapcsolattartást követel meg.² A téma fontosságát indokolja, hogy az informatikai bűnözés térnyerése miatt egyes vagyoni elleni bűncselekmények, amelyek eddig az offline térben valósultak meg, napjainkban már informatikai,

²Egy bűnöző hamis vagy lopott online személyazonosságot vesz fel, hogy elnyerje az áldozat szeretetét és bizalmát. A csaló ezután egy romantikus vagy közeli kapcsolat illúzióját használja az áldozat manipulálására és/vagy meglopására. (FBI fogalom meghatározása).

telekommunikációs eszközök igénybevételén alapszanak.³ Az okos eszközök mindennapi életünk nélkülözhetetlen részévé válásának fordulata is aktualizálja ezt a bűncselekménytípust. Az internetes romantikus csalások számának drasztikus növekedését az is alátámasztja, hogy az Amerikai Egyesült Államok Szövetségi Nyomozó Irodája (továbbiakban: FBI) 2021. Évi összegzésében külön fejezetet szánt neki. Az FBI-hoz 24,299 bejelentés érkezett és a harmadik legnagyobb veszteséget okozó bűncselekménynek minősítették 2021-ben, az incidensek számát tekintve, pedig a hatodik helyen áll.⁴ Véleményem szerint ezek a számok azt mutatják, hogy egy egyre inkább eskaláló problémával állunk szemben és nagyobb figyelmet kellene fordítani az internetes romantikus csalások megelőzésére, valamint az általuk okozott károk enyhítésére.

A kiberbűncselekmények háttérökainak feltárásával a kriminológián kívül sokféle tudományterület foglalkozik. Ennek az a legfőbb oka, hogy a „virtuális” kriminális jelenségek a társadalom egészére hatnak, az egyéntől a közösségekig. A kiberbűnözés egyik legismertebb típusa a csalás, ami az elektronikus hálózatokon át közvetlenül vagy közvetve érinti a felhasználókat.⁵ A megtévesztő magatartások egyike a romantikus csalás, ami már a közösségek által interaktív kommunikációra alkalmas internetes platformok elterjedése előtt is ismert jelenség volt, a hagyományos környezetben. Az elkövetők azonban alkalmazkodtak a változásokhoz és az eddig érzelmekre irányuló módszereiket egy jóval modernebb platformra helyezték át. Az online társskereső weboldalak a közösségi platformok és a valós idejű kommunikációra alapuló csatornák ma már arra is lehetőséget adnak az elkövetőknek, hogy sokkal rejtettebb módon működjenek, tartózkodási helyüktől függetlenül.

Azért is találtam kimondottan érdekesnek ezt a fajta bűncselekményt, mert az elkövetői oldal, szinte már a behálózás profizmusával, az áldozatok naivitásának és befolyásolásának köszönhetően egy olyan deliktumot valósít meg, amely büntetendősége kifejezetten nehéz feladat a hatóságok számára.

³ AMBRUS, 2020. 1-22. o.

⁴ FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION, 2021.

⁵ DR. PERGEL 2001. 767. o.

A bűncselekmény bizonyítása és az elkövető felelősségre vonása azért kihívás, mert az áldozat a pénzét önként adja át, gyakran kölcsönökhöz folyamodva, így a kártérítés is problémás. A sokszor banális megtévesztésekkel szemben pedig nem éreznek szimpátiát az emberek, így gyakran az áldozatot hibáztatják, ami a mentális egészség károsulásához is vezethet. Nagymértékben jelenik meg a másodlagos viktimizáció, amely ebben az estében különösen megnyilvánulhat a környezet, a hatóság és az igazságügyben dolgozók szóbeli elmarasztalásában, valamint az eljárás során a történetek indokolatlanul sok megisméltetésében.⁶ Az áldozatokban rendkívül magas a szégyenérzet a történetekkel kapcsolatban, ami a deliktum még inkább látenciában maradását segíti elő.

Úgy gondolom, hogy az áldozat érzelmeibe ágyazott látszólagos romantikus viszony megteremtése teszi ezt a bűncselekménytípust különösen eredményessé és emeli ki a hagyományos csalások közül. Különösen fontos a jelenséggel foglalkozni, hiszen a covid-19 világjárvány-óta a személyes kontaktusok csökkentek, az emberek kénytelenek voltak az internet világába menekülni, annak érdekében, hogy a valóságban távolságot tudjanak tartani, és emellett kapcsolatot tudjanak tartani a külvilággal, szeretteikkel valamint új embereket ismerjenek meg.⁷ A vírus következménye volt, hogy azok a munkahelyek, amelyek megengedhették maguknak otthoni munkavégzésre álltak át, beleértve az iskolákat is.⁸ Ebből kifolyólag az emberek mindennapjaik nagy részét gyakran online töltötték, ez pedig az áldozattá válás, az interneten előforduló bűncselekmények bekövetkezésének esélyét növelte, hiszen az egyén minél több időt tölt az interneten nem megfelelő óvintézkedéseket használva, annál inkább könnyíti meg a bűnözők dolgát.

⁶ BORBÍRÓ, GÖNCZÖL, KEREZSI LÉVAY, 2016.

⁷ SOGA, EVANS, 2021.

⁸ 484/2020. (XI. 10.) KORM. RENDELET.

I. A ROMANTIKUS CSALÁSOK

Az alkalmazott kriminológia c. tankönyv írói a csalásokat csoportosították aszerint, hogy valamely szervezet ellen követtek-e el gazdasági csalást, ez lehet a vezetők vagy az alkalmazottak ellen elkövetett csalás is. Ezen felül csoportosították még a megtévesztés során létrejövő interakciókat közvetlen vagy közvetettségük szerint. A romantikus csalások személyek ellen elkövetett közvetlen kölcsönhatású bűncselekmények.⁹ A másik fél megtévesztésén alapszik, az áldozat önként adja oda a pénzét, általában jóhiszeműen segítségnyújtás céljából.

A kriminálmorfológia módszerével az online térben elkövetett romantikus csalásokat le lehet írni célja szerint, ami jelen esetben a vagyoni haszonszerzés, hiszen az adaton kívül ez a legkönnyebben realizálható haszon. Felépítését tekintve a bűncselekmény egy hamis profil létrehozásával, annak a társkereső oldalakra, alkalmazásokra, valamint közösségi médiás platformokra történő regisztrálásával indul. Majd a potenciális áldozatok behálózása veszi kezdetét. Az áldozatokkal folyamatos kapcsolattartás, bensőséges, romantikus viszony kialakítása következtében az áldozat anyagi kimerítése követi. Az elkövetők akár évekig is fenntartják ezt a kapcsolatot, később, amikor már nem tudják tovább hitegetni, megtéveszteni az áldozatot, egyszerűen eltűnnek. A valótlan, koholt személyek életkora változó, általában illeszkedik a megtévesztendő személyhez, idősebb korú áldozatnál előfordul a fiatalabb álprofil is. Családi állapotuk egyedülálló, kihangsúlyozzák a magányt, ezen kívül gyakori az özvegy. Társadalmi- gazdasági helyzetük leginkább elismert és vagyonos. Nem ritka az orvos, katona, pénzügyi szakértő, olajfúrón dolgozó munkás vagy más elismert, tiszteletben tartott foglalkozású kreált személy. A hamis profilok személyei mindig valamilyen külsőleg vonzó karaktert vesz fel, olyan életkörülményeket, munkahelyet írnak meg a karakternek, amelyek a másik félben szimpátiát vált ki. A fent említett praktikák mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az elkövető sikeresen manipulálni tudja az áldozatot.

⁹ KISS, 2020.

Az online romantikus csalás egy globális bűncselekménytípus. Az internet lehetővé teszi, hogy bárki, bárkit, bárhol elérjen és a megfelelő módszerekkel tévedésbe ejtsen.¹⁰

Az online térben elkövetett romantikus csalások célja a haszonszerzés, ez a krimináleltológiai elemzés során is felmerül. A magatartás előzménye lehet zaklatás, behálózás vagy zsarolás. Ez a csalás típus aktív kommunikáción keresztül zajlik, amelynek színtere az internet és annak különböző platformjai, weboldalai. Ebből következik, hogy ez a csalásfajta nem sorolandó az erőszakos bűncselekmények közé.

Az online tér nagymértékű elterjedése egyfajta paradigmaváltásra készíti az embereket. Fel kell adnunk, hogy csak abban hiszünk, amit látunk. A kapcsolatkeresésre és építésre is hatással van ez a változás, tehát az internetes randizás is érintett. A romantikus csalások esetében, abban nyilvánul meg, hogy amikor elkezdünk beszélgetni egy személlyel az online térben, nem lehetünk biztosak a másik kilétében, addig, amíg nem találkozunk vele az offline világban, vagy alkalmazunk más, megbizonyosodásra alkalmas módszert. Fontos kiemelni, hogy a kibertér erős lélektani befolyással bír, szinte bármilyen tartalmú képet, videót megoszthatunk a másik személlyel, amelyek hatással lehetnek az érzelmeinkre. Ez igaz negatív és pozitív reakcióra is pl.: a hadviselésben bombázásról videók, szenvedő emberekről készült felvételek, a romantikus csalás esetében pedig sajnálat ébresztésére felhasznált, sérülésről készített vagy alkotott kép, vagy éppen virtuális rózsacsokor elküldése.

1.1. A romantikus csalások színtere

„Az ember társas lény, vágyik embertársai közelségére és általános célja a megfelelő partner megtalálása.”¹¹ Az internet átalakítja az emberek mindennapi életének körvonalait, feloldja a

¹⁰ GYARAKI, 2021.

¹¹ KRISTON, 2018.

globális és helyi kérdések közötti határokat, valamint egyre több mindennapi feladat online elintézését teszi lehetővé.¹²

A web 2.0 létrejöttével és elterjedésével az internet bárki számára könnyen elérhetővé vált, 2010 óta a web 3 szemantikus webkorszak jelent meg. Ezáltal az interneten nem csak a közösség kialakítása lett az elsődleges, hanem a személyre szabott tartalmak is pl.: hirdetések. A romantikus csalás esetében olyan személyeket ajánl nekünk az alkalmazás, akik konkrétan számunkra érdekesek és vonzóak lehetnek. A testreszabott felhasználói élményt a mesterséges intelligencia felhasználásával és célzott adatgyűjtés útján információfeldolgozással érik el a szolgáltatók. A nagyvállalatoktól kezdve a magánszemélyekig használni kezdték az egyedi tartalmak ajánlását, illetve gyártását az elérni kívánt közönség számára. Nem kellett sok időnek eltelnie, hogy a bűnözők is felfigyeljenek az új lehetőségekre. Az internetes bűnözés rendkívül elterjedt és jövedelmező ágazata lett a kriminalitásnak, ezen belül az online romantikus csalások száma jelentősen megnőtt az utóbbi években.¹³ A nagy arányú elkövetésszám köszönhető annak, hogy az ilyen jellegű internetes csalások a leginkább technikai tudást nem igénylő bűncselekmények.¹⁴ Emellett nagymértékben hozzájárul a deliktum gyakoriságához a romantikus csalás feltételezhetően magas látenciája, hiszen az elkövetők tisztában vannak, azzal, hogy az áldozatok – szégyenérzetük miatt nem minden esetben fordulnak a hatóságokhoz. Az online szociális médiák nagymértékben könnyítik a kapcsolatok kialakítását. Az internetes platformoknak megvannak az előnyei és hátrányai, rengeteg veszélyt rejtnek magukban, amelyeket a bűnözők ügyesen kihasználhatnak.

Az áldozat és a bűnöző közötti úrt a közösségi média és a különböző randi alkalmazások hivatottak áthidalni. A közösségi média (social media) „internetes alkalmazások olyan csoportja, amely a web 2.0 ideológiai és technológiai alapjaira épül, ami elősegíti, hogy kialakuljon és átalakuljon a felhasználó által

¹² GIDDENS, 2008.

¹³ FLETCHER, 2022.

¹⁴ FLETCHER, 2023.

létrehozott tartalom”.¹⁵ Lehetővé teszik az emberek számára kevés szabadidejük mellett a kapcsolatok ápolására irányuló igényük kielégítését a nap vagy a hét bármely szakában. Új formákat biztosítanak kommunikációhoz, amellyel a valódi interakciók nem rendelkeznek, mint pl. a kommunikáció szüneteltetésének lehetősége, vagy egy érzelemre válasz adása, olyan eszközök repertoárját használva, amelyek felerősítik a nonverbális nyelvezetet (pl.: hangulatjelek, videó és fotó megosztás).

1.2. A romantikus csalások alanyai

A bűncselekmény megvalósulása során két szereplő jelenléte szükséges. Az áldozat jóhiszeműen használja a közösségi oldalakat, randi applikációkat, annak reményében, hogy megfelelő partnert talál magának. Az elkövető pedig a potenciális áldozat behálózásával jogtalan haszonszerzésre törekedve valósítja meg a deliktumot.

1.3. Áldozati oldal

A viktimológia jelenlegi álláspontja szerint az áldozattá válás hátterében a viselkedési és pszichológiai tényezők állnak. Ebben elsősorban az áldozattá válási lehetőséget vizsgálják egy adott személynél. Ezen kívül figyelembe veszik a vonzódást, az illető gyengeségeit, sebezhetőségét és hogy milyen mértékben jelent kihívást az egyén megtámadása az elkövetők számára. Megállapították, hogy az áldozatok viselkedés béli sajátossága is hozzájárul ahhoz, hogy a bűnelkövetők látóterébe kerülnek-e vagy sem.

Hans von Hentig viktimológus a sértetti vétkességet vizsgálta, szerinte egyes áldozat típusok nagyobb eséllyel átverhetőek.¹⁶ Ilyenek például a bevándorlók, magányosak és a kiábrándultak, valamint az ellenszegülők. Hentig áldozati tipológiája az áldozat magatartásának sajátosságán és

¹⁵ KAPLAN, HAENLEIN, 2010.

¹⁶ HENTIG 1948.

körülményein alapult. Úgy vélte az áldozat nem csak passzív elszenvedője az átverésnek, ez pedig az általa létrehozott kategorikus besoroláson is visszakövethető.

Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra, hogy ezek nem feltételezik az áldozattá válást, de megkönnyítik a csalók látóterébe kerülését és későbbiekben a munkájukat is. Ahhoz, hogy valaki áldozattá váljon nem szükséges az összes tényező megvalósulása, több cselekvés, vagy éppen mulasztás (kétfaktoros hitelesítés kikapcsolása a lustaság miatt) külön-külön is növelheti az esélyeket.

Ebben a felgyorsult világban, amiben élünk, az emberek elkezdtek hozzászokni, hogy vágyaik, akarataik a lehető leggyorsabban teljesülnek. Az okos eszközök kifejezetten hatással vannak arra, hogy azonnali érzelmi szükségleteink kielégítésére keltsenek vágyat.¹⁷ A közösségi média egy folyamatos igénykielégítést végez, rendkívül gyorsan válaszol kereséseinkre. A gyorsaság igénye beleszivárgott a mindennapjainkba, ezáltal megjelenik a társkeresési szokásainkban is. Az érzelmi szükséglet kielégítésének igénye és a gyorsulási trend fúziója hiszékenyebbé és türelmetlenné teszi az embereket. Azonnal, mindent akarunk, siettetjük az online ismerkedést, az online eltöltött idő növekedésével, pedig ehhez társul az oldódott önkontroll.¹⁸

A vágyvezérelt gondolkodás szintén a döntéshozatal és a szubjektív megítélés során jut szerephez. Az illető a gondolatmentes során magyarázatot ad saját maga számára bizonyos információkra, anélkül, hogy annak valóságtartamáról megbizonyosodna.¹⁹ Ez egyfajta buborékba zárja a személyt, akiben gyakran téves vélemény alakul ki. Általánosan jellemezi a vágyvezérelt gondolkodókat az optimizmus.²⁰ A romantikus csalások elszenvedőinek esetében halmozottan előfordul ez a gondolkodásmód. Az áldozatok abba a hibába esnek, hogy a csalóval történő online beszélgetéseik során elkezdik a másik fél karaktert kitölteni számukra szimpatikus tulajdonságokkal. Ez nem nehéz, hiszen az elkövetők nem árulnak el túl sok személyes

¹⁷ KOVÁCS, 2021.

¹⁸ NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET, 2020.

¹⁹ MAYRAZ, 2011.

²⁰ NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET, 2020.

információt magukról, így az áldozatnak nagy esélye van ezeket a hézagokat kitölteni. Az ember fantáziája, kifejezetten, ha feloldódást segítő hangvételű beszélgetést folytat, képes hiányos információfoslányokból is kirajzolni a beszélgetőpartnere lélektani figuráját. Az Nemzeti Kibervédelmi Intézet podcast-jében bemutatott tanulmány szerint a potencióális – leggyakrabban női – áldozatok közül sokan, már két-három üzenetváltás után hajlamosak erre a vágyvezérelt gondolkodásra. Ez egyfajta belső profilozás, amely során a vágyvezérelt gondolkodás idealizált tulajdonságokkal látja el a saját maga által alkotott lélektani figurát. Ez mély érzelmekhez is vezethet. Gyakran jár az önigazolás jelenségével, a becsapott elkezd megérteni az átverőjét.²¹ Képesek olyan dolgokat kitalálni, amelyek a realitástól messze állnak, pl.: ha a beszélgető partner eltűnik, majd egy hét múlva újra ír, az azért lehetett, mert eltörtek a karjai. Ezekkel a romantikus csalók tisztában vannak és ki is használják.

Az indulatvezérelt viselkedés hatására tetteinket nem gondoljuk kellőképpen át. A felfokozott érzelmek és a csalók behálózó képessége befolyásolják az embereket, a vágyvezérelt gondolkodás ezt még impulzusibbá teszi és egy gyors, kevésbé meggondolt cselekvésre készíti az illetőt.²²

Az internetfüggőség egy viselkedési addikció, amelynél nem az internet használata jelenti a problémát, hanem annak mennyisége és minősége. Függőségről akkor beszélhetünk, ha az egyén, munkájára és az online téren kívüli életére is hatással van, ez a hatás pedig destruktív.²³ A függőségekre jellemzően a megvonásra agresszívan, ingerülten reagál, folyamatosan jelen akar lenni az online világban és hiába realizálja a problémát, nem képes abbahagyni az internetezést.²⁴ Az internetfüggőség nagy mértékben hozzájárul az áldozattá válás kockázatához, hiszen minél több időt tölt valaki az online térben annál nagyobb eséllyel találhatják meg a bűnözők. Aki az interneten több időt tölt, több oldalt böngészik, ezáltal nagyobb digitális lábnyomot hagy maga

²¹ NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET, 2020.

²² NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET, 2020.

²³ GALÁN, 2014.

²⁴ KISS, 2018.

után, akár a regisztrációival, a keresési előzmények sűtijeivel, vagy a szándékosan hagyott reakcióival. Ezek a cselekvések akarva-akaratlanul is adatokat rögzítenek rólunk, amelyeket ellenünk felhasználhatnak.²⁵

Az internetfüggőség egyik prekuzora lehet a fomo jelenség. Az emberek félnek, hogy lemaradnak valamilyen népszerű tartalomról, (trending-ről) ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom fear of missing out-nak (fomo, félelem a kimaradástól). A fomo-t úgy definiálják, mint átható félelem attól, hogy másoknak pozitív, meghatározó élményekben lehet része, amelyekből pedig az illető kimarad, ezért a fomo erősen befolyásolja azt a vágyat, hogy folyamatosan kapcsolatban maradjon azzal, amit mások csinálnak.²⁶

Az Egyesült Államokra vonatkozó kutatások megállapították, hogy az internet felhasználók több mint fele a közösségi médiákon keresztül tájékozódik a legfrissebb hírekről. Ebből következik, hogy a különböző hírportálok óriási befolyással bírnak, hiszen az emberek elhiszik, amit az általuk látogatott weboldal ír. A nem megfelelő mértékű kétely könnyen eredményezheti az emberek megtévesztését. A médiatudatosság rendkívül fontos, hiszen a biztonságos internet használat és kompetenciák mellett, nagymértékben hozzájárul a csalások kikerüléséhez, hiánya pedig rengeteg veszélyt hordoz. A tudatosságnak ki kellene terjednie a számítástechnikai eszközök kezelésének alapszintű használatára, ide sorolva a billentyűzetet, monitort, de az alapvető szoftverek kezelése is elengedhetetlen pl.: Microsoft Office programok felhasználói szintű ismerete vagy a böngészőprogram megfelelő használata. A médiatudatosság rendkívül fontos, hiszen a biztonságos internethasználat és kompetenciák mellett, nagymértékben hozzájárul a csalások kikerüléséhez, hiánya pedig rengeteg veszélyt hordoz.²⁷

A Nemzeti Kibervédelmi Intézet Kibertámadás című podcastjének, Közösségi média, első felvonás nevé részében tárgyalják a közösségi médiák szerepét az emberek életében. A hazai kutatások is szemmel láthatóan mutatják, hogy az internetes

²⁵ ŞİMŞEK, DERYA, 2019. 201-210. o.

²⁶ PRZYBYLSKI, 2013.

²⁷ BALÁZS, 2021.

és a különböző online platformok használata nagyon magas számokat produkálnak.²⁸ 2018-ban a magyarországi lakosság átlagos napi internet fogyasztása 3,8 óra ez azonban a fiataloknál legalább 5,3 órára emelkedik. A 15-24 év közötti korosztálynál majdnem százszázalékos online felhasználói arányt mért a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, a mérések eredménye 98% lett. A 98%-ból 83% használja a Meta Messenger nevű kommunikációs alkalmazását, de a többi videó és hangüzenetet megosztó alkalmazás is nagy számokkal van jelen a statisztikákban.²⁹ Ezek a számok alátámasztják a kijelentést, miszerint a kommunikáció nagy része online térben zajlik. Ez nem véletlen, hiszen az internet lehetőséget ad arra, hogy bárkivel, bárholnan beszéljünk, óriási mértékben megkönnyítve ezzel a kommunikációt és az információ- illetve adatáramlást, amit az emberek ki is használnak, hiszen az információ és az adat manapság az egyik legnagyobb érték. Összességében elmondható, hogy sok esetben az online kommunikációra használható platformok és weboldalak kerültek előtérbe a valós, személyes beszélgetés helyett.

A túlzott megosztást a közösségi média problémás használatának egyik legelterjedtebb formájaként azonosították. A túlzott megosztás magába foglalja a személyes tapasztalatok szükségtelenül részletes feltárását, amelyben a felhasználók „többet árulnak el belső érzéseikről, véleményükről és szexualitásukról, mint személyesen, vagy akár telefonon keresztül”. A közösségi médiában a serdülők túlzott megosztása jelentős probléma a digitális korban, és potenciálisan online megszegyenítést, internetes zaklatást, személyazonosság-lopást, csalást és más biztonsági kockázatokat segíthet elő.

A közösségi média felhasználóival készített félig strukturált interjúk kvalitatív elemzésével Jenny Kennedy 2018-ban megállapította, hogy a túlzott megosztás a közösségi médiában a norma, és a valahova tartozás vágyával társul.³⁰ A túlzott megosztás szorongással, figyelemfelkeltéssel és problémás közösségi médiahasználattal járt. Ezek az eredmények arra

²⁸ NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET, 2020.

²⁹ NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG, 2018.

³⁰ DOBSON, CARAH, ROBARDS, 2018. 265-280. O.

utalnak, hogy az online térben történő túlzott megosztásnak van néhány közös vonása a technológiával kapcsolatos viselkedési függőségekkel. Az áldozati oldalon nagymértékben megmutatkozik a digitális kompetenciák hiánya, a rendkívül naiv viselkedés és a vágyvezérelt gondolkodás. Ezen felül magányosak és az interneten alakítanak ki maguknak társaságot. Az online térben lévő személyekkel bensőséges, közeli viszonyt élnek meg, amelyhez ragaszkodnak, saját maguknak fedik el a csalásra, átverésre utaló jeleket

II. ELKÖVETŐI OLDAL

Az elkövetőket a kiberdeviancia jellemzi. A kiberdeviancia online térben megnyilvánuló olyan magatartás, amely a társadalom által egyáltalán nem, vagy csak szűk rétegek által elfogadott, rosszallást kiváltó, normasértő habitus. Veszélyes az egyénre és a közösségre.

Az elkövető számára három elem szükséges a csalás megvalósításához. Az első és legfontosabb a lehetőség. Az online tér ezt nagymértékben megkönnyíti, hiszen globális elérhetőséget biztosít szinte bárkihez. A romantikus csalók a közösségi médiákon és társskereső alkalmazásokon, weboldalakon való megjelenésük, pedig még célzottabb lehetőséget kínál. A második elem a pénzügyi nyomás. A csalások motivációja a vagyoni haszonszerzés, tehát a nyomás többnyire megvalósul. Ez több okból is bekövetkezhet, pl.: létminimum megteremtése vagy a meglévő életszínvonal fenntartása, esetleg annak javítása. A harmadik komponens a racionalizálás, melynek funkciója a csaló erkölcsi normáinak a bűncselekmény elkövetésével való tény összeegyeztetése, tudatosítása önmagában.

A csalók miután elhatározzák magukat a bűncselekmény elkövetése mellett megkezdődik a megvalósítás szakasza. Elkezdnek hamis profilokat készíteni, más emberek személyazonosságát, képeit felhasználva. Népszerűek a magas beosztású, amerikai haditengerészek, katonák, gyakori az orvos és mérnök, hiszen ezek mind olyan munkák, amelyek kellő komolyságot, hivatástudatot igényelnek, ezáltal megbízhatóságot sugároznak az áldozat irányába. Ezek a kreált felhasználók

általában kifejezetten helyes/szép emberek képeit mentik le. Gyakori az özvegy, jó vagy meglehetősen tehetősi vagyoni helyzettel rendelkező profil. Ez azt engedi feltételezni a potenciális áldozat számára, hogy beszélgetőpartnere jómódú, tehát nem fog pénzt kérni, amennyiben mégis, gond nélkül visszafizeti a kölcsönt. A beszélgetések célja elsősorban a behálózás, az áldozat szerelembe ejtése. A csalók úgy tesznek, mintha törődnének az áldozataikkal.³¹ A bensőséges, romantikus kapcsolat kialakítását különböző kifejlesztett praktikákkal érik el, pl.: folyamatos chatelés. Az elkövetők folyamatosan személyes találkozókat, videó chat beszélgetéseket ígérnek, ezek azonban sohasem fognak megtörténni. Előre kitalált kifogások, közbejövő halaszthatatlan teendők gátolják meg a kicsit is személyesebb interakciókat. Ahogy egyre tovább húzza az átverést, figyeli az áldozat összes reakcióját és amikor úgy érzi alkalmas az időzítés ő maga ajánlja fel a találkozás lehetőségét. Ez azonban valamilyen külső, állítása szerint tőle független ok miatt meghiúsul pl.: katonánál a vezetőség nem engedi el, zárolják a számláját és így nincs pénze az utazásra. Sokszor előfordul, hogy balesetet szenved az illető és a kórházi kezelésekre fizetésére kér pénzt. A csalók minden esetben több indokkal és magyarázattal rendelkeznek, hogy az akadály leküzdése érdekében miért kell az áldozatnak pénzt utalnia. Többször kihangsúlyozza beszélgetéseik során, hogy innentől kezdve a találkozás már nem rajta múlik, hanem az áldozaton. A törbe csalt személy büntudata, kíváncsisága és romantikus érzelmei, valamint a nyomás hatására elutalja a pénzt. A sikeres tranzakció(k) után a csaló eltűnik, az áldozatot letiltják a különböző platformokon és elérhetetlenné válnak. Az áldozat sokáig reménykedik, hitegeti magát, hogy ez valamilyen technikai probléma lehet, meghibásodás a szerverekben vagy bármilyen félreértés. Később jön a realizáció, miszerint csalás áldozata lett.

A romantikus csalások rengeteg gyakorlást és profizmust, szinte már szaktudást igényelnek. Olyan szofisztikált, manipulatív módszereket alkalmaznak, amelyek az áldozatok számára fel sem tűnnek. Készítettem interjút egy olyan áldozattal, akinek a

³¹ SORELL, WHITTY, 2019. 342-361. o.

beszélgető partnere egy egyedülálló apuka volt. Az állítólagos édesapa beszélgetéseik során többször bevonta a gyermeket is, aki folyamatosan „anya”-ként szólította az áldozatot. Ez rendkívül manipulatíván hatott az áldozatra, az érzelmeit nagyon nagymértékben befolyásolta, számára ez nagyon megható és mély kapcsolatot jelentő gesztus volt. A megtévesztést nehéz észrevenni, csak később derült ki, hogy a csalónak soha nem is volt gyermeke, a kisfiút is a csaló játszotta el a beszélgetéseik során. A romantikus csalást pedig még nehezebb, hiszen ilyenkor az áldozat mély és erős érzelmeket táplál azzal a személlyel szemben, aki őt átveri. Ez nem véletlen, a bűnözők rendkívül valódinak és gondoskodónak tűnnek. Céljuk, hogy a lehető legmélyebb kapcsolatokat építsék ki, hogy a velük szembenálló bármit megtegyen számukra. Bensőséges, bizalmas viszonyt alakítanak ki. Kihasználják a másik személy magányát.

Az elkövetők a módszereiket folyamatosan bővítik és fejlesztik. A módszereiket segítik a továbbiakban felsorolt tényezők. Az áldozatokkal ellentétben minél több ilyen tényező valósul meg, annál kedvezőbb számukra a kibertér.

Az online tér adta anonimitás kihasználása az egyik leginkább a csalók előnyére fordítható lehetőség. A személyes, offline térben történő interakciók elkerülésével teljesen ismeretlen tud maradni a valódi énük. Az álca fenntartásának érdekében az elkövetők képesek hamis okiratokat is beszerezni, de gyakran használnak hivatalosnak tűnő áldokumentumokat is.

Elsősorban ártalmatlan ismerkedésnek tűnik, a célja viszont a potenciális áldozat megtévesztése. A köznyelv elsősorban a szexuális cselekményre való rávétellel azonosítja. Úgy gondolom itt is helytáll, hiszen ugyanazokat a módszereket használja és az online térben elkövetett romantikus csalások esetében is valósulhat meg az interneten keresztül szexuális tevékenység.

Az online térben elkövetett romantikus csalások kulcsfontosságú eleme egy, esetleg több, jól felépített álprofil. Az áldozat a profillal kommunikál, azzal találkozik és arról dönti el, hogy lát-e esélyt bármilyen kapcsolat kialakítására. A kamu profilhoz hozzátartozik a kitalált/ellopott emberek személyisége is. A közösségi médiákon és randi oldalakon feltöltött profiljaikat frissítik, a trendeknek megfelelő, modern külsejű és ideológiájú

álprofilot hoznak létre. Kialakítanak egy sémát, amelyet alkalmaznak az áldozataikkal folytatott beszélgetéseik során. A sikeres megtévesztések után levonják a következtetéseket, kudarc esetén tanulnak hibáikból és másképp kommunikálnak a következő alkalommal.

A karakter kommunikációján rengeteg minden múlik, a csalók folyamatosan kísérleteznek a legcélravezetőbb szavak és kommunikációs stratégiák használatával. Próbálnak minél gyorsabban az áldozatok bizalmába férkőzni, ezt pedig bókokkal, és romantikus üzenetekkel érik el; de sokszor mutatják magukat hasonló vallásúnak, meggyőződésűeknek is, mint a potenciális áldozat. Folyamatosan elérhetőek az áldozatok számára, eltűnésük, késői válaszájuk legfeljebb a pénzkérés előtt történik meg, de ezt is az őket ért szerencsétlenségnek álcázzák, így még inkább az áldozat szimpátiájának elnyerésére törekednek. A megtévesztett ezt úgy éli meg, hogy az elkövető folyamatosan kereste őt az elmúlt időszakban, de a csalóval történt incidens annyira komoly, hogy még válaszolni se tudott számára, pl.: annyira súlyos sérüléseket szerzett. Ez még inkább a kért pénz elutalására ösztönözi az illetőt.

A csalók egyik technikája a minimális gondolkodási és döntési idő hagyása egy-egy szituációban. A behálózás elején gyorsítják az érzelmek kialakulását, rendkívül rövid időn belüli mély érzelmek hangoztatásával csavarják az ujjaik köré az áldozatot. Ennek a technikának a hatására az áldozat nehezen képes racionális döntést hozni, hiszen az érzelmi nyomás mellett megjelenik az idő szűke, ami fokozottan emeli a stressz szintet.

KONKLÚZIÓ

A vizsgált bűncselekményhez fűződő társadalmi elítélő hozzáállás az áldozatok irányába olyan kiemelkedően súlyos problémákhoz vezethetnek, mint a látenciában maradás, vagy akár az elszenvedőkben kialakuló lelki eredetű terhek.

Véleményem szerint a megelőzés a lehető leghatékonyabb megoldás. A probléma gyökerét kell megkeresni, amelyet a felhasználók online szokásai, valamint a bűncselekménytípus ismeretlensége adja. Alapvető, felhasználói tudás megszerzése

tanfolyamokon való részvétellel vagy kurzusok indításával sok embernek nyújthatna segítséget a bűncselekmény elkerülésében, ezzel mentesítené őket a csalók okozta károk alól. A megelőzés másik oldala az emberek figyelmének felhívása erre a bűncselekménytípusra. Reményeim szerint, azzal, hogy e deliktum egyre nagyobb publicitást kap, és az emberek tudomást szereznek arról, hogy romantikus csalások léteznek és bárki áldozattá válhat, aki nem kellően óvatos, akkor nagyobb valószínűséggel figyelnek fel az árulkodó jelekre. Az árulkodó jelek között megjelenik a nagyon rövid ismeretség után rendkívül erős érzelmek kimutatása pl.: házasságkötésre felhívás vagy szerelem kifejezése. Ide tartozik a személyes adatok, banki adatok, intim képek, videók kérése is. A semmitmondó, általános jellegű üzenetek is figyelemre érdemes jelek. Nagyon fontos kiemelni, hogy e jelek észlelése csak gyanúra adhat okot és felismerésük után nagyobb odafigyeléssel és óvatossággal kell kommunikálni beszélgetőpartnerünkkel.

Arra való tekintettel, hogy a bűnmegelőzés az az eszköz, amellyel a leginkább fel lehet lépni egy ilyen típusú bűncselekménnyel szemben, az emberek tudatosítása lenne a legcélravezetőbb.

Ezen okból kifolyólag, egy figyelemfelhívó plakátot készítettem, amelyen feltüntettem azokat a jeleket, amelyek észlelésüknél relációval feltételezhetjük az online beszélgető partnerünkről, hogy csaló.

Kár érte szerelem
(Az online térben elkövetett romantikus csalások)

R♥MANTIKUS CSALÓK♥

És azok a GYANÚS JELEK, amelyek alapján az feltételezhető, hogy csalóval állunk szemben.

- ♥ Nagyon rövid ismeretség után erős érzelmeket kezd kifejezni.
- ♥ A beszélgetőpartner profilján szereplő képek nem egyeznek a Google-on található képekhez tartozó névvel.
- ♥ Gyakran nem emlékszik rólunk tényekre.
- ♥ Semmitmondó üzenetek.
- ♥ Intim képeket, videókat, hangfájlokat kér.
- ♥ Személyes adatokat kér.
- ♥ Pénzt, ajándékokat vagy banki belépési adatokat kér.

1. ábra: Romantikus csalók gyanús jelei. Forrás: saját szerkesztés.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről.
- AMBRUS, ISTVÁN (2020). A koronavírus járvány és a büntetőjog, MTA Law Working Papers, Letöltés helye: <https://jog.tk.hu/mtalwp/a-koronavirus-jarvany-es-a-buntetojog> (Letöltve: 2023.05.21.)
- SHIELDS DOBSON, NICHOLAS CARAH, BRADY ROBARDS (2018) Digital Intimate Publics and Social Media, palgrave macmillan
- ANDREAS MARCUS KAPLAN, MICHAEL HAENLEIN (2010), Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, Letöltés helye: <https://www.webatlas.it/pdf/kaplan-haenlein-users-of-the-world-unite.pdf> (Letöltve: 2022.07.18.)
- ANDREW K., PRZYBYLSKI (2013), Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. Computers in Human Behavior, Letöltés helye: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563213000800#!> (Letöltve: 2022.08.25.)
- ANTHONY, GIDDENS (2008), Szociológia, Osiris Kiadó, Budapest,
- FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION, (2021). Internet Crime Report, Letöltés helye: https://www.ic3.gov/Media/PDF/AnnualReport/2021_IC3_Report.pdf (Letöltve: 2022.07.27.)
- BALÁZS, LÁSZLÓ (2021), Digitális kommunikáció és tudatosság, Letöltés helye: http://komnev.hu/wp-content/uploads/2021/02/TK13print_vegleges.pdf (Letöltve: 2022.08.02.)
- BORBÍRÓ A., GÖNCZÖL K., KEREZSI K., LÉVAY M., (2016) Kriminológia, Wolters Kluwer, Budapest
- DR. PERGEL, JÓZSEFNÉ (2001). A számítógépes csalás és egyéb számítógépes bűncselekmények. Statisztikai Szemle, 79 (9), 767. oldal, Letöltés helye: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2001/2001_09/2001_09_763.pdf (Letöltve: 2023.06.02.)
- EMMA, FLETCHER (2022), Reports of romance scams hit record highs in 2021, Federal Trade Commission Letöltés helye:

- <https://www.ftc.gov/news-events/data-visualizations/data-spotlight/2022/02/reports-romance-scams-hit-record-highs-2021> (Letöltve: 2023.06.11.)
- EMMA, FLETCHER (2023), Romance scammers' favorite lies exposed, Federal Trade Commission, Letöltés helye: <https://www.ftc.gov/news-events/data-visualizations/data-spotlight/2023/02/romance-scammers-favorite-lies-exposed> (Letöltve: 2023.06.11.)
- GALÁN, ANITA (2014), Az internetfüggőség kialakulása és prevalenciája, Letöltés helye: https://metszetek.unideb.hu/files/201401_17_galan_anita_1.pdf (Letöltve: 2022.09.02.)
- GUY, MAYRAZ (2011), Wishful Thinking, The University of Sydney, Letöltés helye: <https://econpapers.repec.org/paper/mlbwpaper/1172.htm> (Letöltve: 2022.07.23.)
- GYARAKI, RÉKA (2021), A közösségi média hatása a kiberbűncselekmények elkövetésére, Magyar Rendészet (2021/2), 67—82. oldal, Letöltés helye: http://real.mtak.hu/127954/1/04_Gyaraki_67-82_MR_2021_2.pdf (Letöltve: 2022.08.04.)
- HANS, VON HENTIG (1948), The Criminal and His Victim – Studies in the Sociobiology of Crime. IV. The victim, Yale University Press, New Haven
- KOVÁCS, DÁVID (2021), A szervezeti változások okozta szorongás és az ezt befolyásoló tényezők vizsgálata, Letöltés helye: <http://szd.lib.uni-corvinus.hu/14138/> (Letöltve: 2022.08.07.)
- MASASHI SOGA, MALDWIN JOHN EVANS (2021), Impacts of the COVID-19 pandemic on human–nature interactions: Pathways, evidence and implications. People and Nature, Letöltés helye: <https://besjournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/pan3.10201> (Letöltve: 2022.08.02.)
- KISS, TIBOR (2018), Agresszió a cybertérben, Letöltés helye: <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16186/Agresszi>

- [o%20a%20cyberterben.pdf?sequence=1](#) (Letöltve: 2022.07.04.)
- KISS, TIBOR (2020). Kibervédelem a bűnügyi tudományokban, Dialóg Campus, Budapest
- KRISTON, EDIT (2018), A család fogalma a társadalmi innováció sűrűjében, különös tekintettel a jogi és szociológiai megközelítésre, Letöltés helye: <https://www.proquest.com/docview/2406322327> (Letöltve: 2022.08.03.)
- NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET (2020), A közösségi média veszélyei - ünnepi kiadás, Kibertámadás! Podcast: Letöltés helye: <https://open.spotify.com/episode/2f62sbpiBbNrnSdxXMrF3i?si=a8fbc0a119b149d8&nd=1> (Letöltve: 2022.08.23.)
- NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET (2020), A közösségi média veszélyei - ünnepi kiadás, Kibertámadás! Podcast: Letöltés helye: <https://open.spotify.com/episode/2f62sbpiBbNrnSdxXMrF3i?si=a8fbc0a119b149d8&nd=1> (Letöltve: 2022.08.23.)
- NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET (2020), Közösségi Média biztonsága, első felvonás, Kibertámadás! Podcast: Letöltés helye: <https://open.spotify.com/episode/6Ipa5edAJvwT4K7eGL08PO?si=871b0ce832184b49&nd=1>, (Letöltve: 2022.08.25.)
- NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET (2020), Közösségi Média biztonsága, első felvonás, Kibertámadás! Podcast: Letöltés helye: <https://open.spotify.com/episode/6Ipa5edAJvwT4K7eGL08PO?si=871b0ce832184b49&nd=1> (Letöltve: 2022.08.25.)
- NEMZETI KIBERVÉDELMI INTÉZET (2020), A közösségi média veszélyei - ünnepi kiadás, Kibertámadás! Podcast: Letöltés helye: <https://open.spotify.com/episode/2f62sbpiBbNrnSdxXMrF3i?si=a8fbc0a119b149d8&nd=1> (Letöltve: 2022.08.23.)
- NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG, (2018), Lakossági internethasználat, online piackutatás, Letöltés helye: https://nmhh.hu/dokumentum/202180/lakossagi_internethasznalat_2018.pdf (Letöltve: 2022.07.02.)

- NURAY ŞİMŞEK, ŞAHİN DERYA (2019), Internet Addiction, Cyberbullying, and Victimization Relationship in Adolescents: A Sample from Turkey. Journal of addiction nursing, 201-210. oldal, Letöltés helye: https://journals.lww.com/jan/Abstract/2019/07000/Internet_Addiction,_Cyberbullying,_and.10.aspx (Letöltve: 2022.07.14.)
- TOM SORELL, MONICA WHITTY (2019), Online romance scams and victimhood. Security Journal, 342-361. oldal, Letöltés helye: https://romancescamsnow.com/wp-content/uploads/2019/01/Sorell-Whitty2019_Article_OnlineRomanceScamsAndVictimhood.pdf (Letöltve: 2022.08.05.)

A KONZULI TEVÉKENYSÉGEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA ÉS ELTÉRŐSÉGEINEK ÁLLAMONKÉNTI VIZSGÁLATA

The Comparison and Examination of the Divergence of Consular Functions on a State-by-State Basis

Pozsonyi Réka¹

Absztrakt: A tanulmány alapját képző konzuli érdekvédelemről szóló elemzés céljaként tűztem ki, hogy kiderüljön, az egyes államok konzuli gyakorlatának eltérősegeire hatást gyakorolnak-e az ország bizonyos tényezői, és a kiválasztott, kutatás kiindulópontjaként szolgáló, eltérő adatokkal rendelkező hat államot alapul véve tapasztalható-e összefüggés az eltérő konzuli gyakorlatok és az állam különböző adottságai közt. Az országok kiválasztása során figyelembe vettem azokat az általam meghatározónak gondolt tényezőket, amik befolyásolhatják az állam ezen gyakorlatát, így az emigráltak, a célországba érkező turisták és a nemzeti jövedelem mértékét vettem alapul, ennek eredményeképp a következő államokra esett a választásom: Ausztrália, Egyesült Államok, Franciaország, India, Kína és Mexikó. A kutatás keretében végzett összehasonlító vizsgálat eredményeképp a tanulmány elején állított hipotézisem részben igazolódott be, valóban léteznek egyedi, más államokban nem fellelhető konzuli gyakorlatai egyes országoknak. Továbbá akadnak olyan sajátosságai az államoknak, amelyek hatással vannak a konzuli védelem jellemzőire, így a különböző adatú államok esetében eltérnek a gyakorlatok is, ilyen tényező az emigráltak száma, a kulturális kezdeményezéseket pedig a nemzeti kulturális örökség globális hatása is befolyásolja, ellenben a nemzeti jövedelemre és a turistákra vonatkozó felvetésem nem bizonyult igaznak. Az eltérőségek hangsúlyozásának céljából összehasonlító táblázat szemlélteti a különbségeket, illetve térkép ábrázolja, hogy a kutatásban résztvevő államok konzuli hálózata milyen mértékben kiterjedt a szintén az elemzés részét képző országokban.

¹ Pozsonyi Réka, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi igazgatás szak, hallgató.
E-mail cím: rekucii2222@gmail.com

Kulcsszavak: érdekvédelem, konzuli funkciók, konzuli gyakorlat összehasonlítása, külföldi tartózkodás, emigráció

Abstract: The purpose of this study, based on the consular functions, was to find out if the consular practice of a state is influenced by certain factors of a country, and whether or not, regarding the chosen six countries, having different data and serving as a basis for the research, connections can be discovered among the divergent consular practices and different factors of a state. In course of choosing the states, the following factors I consider influential for the consular practice of a state were taken into account: number of emigrants, international tourists and GDP. Therefore, Australia, China, France, India, Mexico and the US form parts of the research. As a result of the comparative examination, a part of the hypothesis, claimed at the beginning of the study, proved to be right, certain unique consular customs only exist in the practice of a particular state. Furthermore, certain characteristics of a country really can have an impact on the consular protection, for this reason the practices of states having various features differ from each other. Such a factor can be the number of emigrants, and the cultural initiatives are affected by the global influence of one's national cultural heritage, however, the thesis with respect to the impact of the tourists and GDP didn't prove to be right. In order to emphasize the divergences, the distinctions are demonstrated by a chart, and besides, a map illustrates the distinct of the wideness of the consular representation of the states in the countries also being part of the research.

Keywords: consular protection, consular functions, comparison of consular practices, staying abroad, emigration

BEVEZETÉS

A konzuli feladatok mindig is kiemelkedő jelentőséggel bírtak a történelem folyamán, azonban az elmúlt években különösen nagy hangsúly helyeződött a konzuli érdekvédelemre. Az utóbbi évtizedekben a külföldi mobilitás mértéke folyamatosan növekedett, nem csak a turizmus szempontjából, hanem a külföldi munkavállalók, így a más országban letelepülők aránya szintén nőtt, ebből kifolyólag az államok konzuli funkcióinak szerepe felértékelődött, nagyobb igény mutatkozott a konzuli

támogatások igénybevételére, az állam segítségnyújtására. A válsághelyzetek, például felkelések, terrorcselekmények számának emelkedése a 21. században szintén előidézte az érdekvédelmi funkciók érvényesülését, létfontosságú ugyanis, hogy a konzuli képviselőt képes legyen egy esemény bekövetkeztét követően támogatást, segítséget nyújtani egy időben a külföldön tartózkodó honosok számára, így a konzuli segítségnyújtásra vonatkozó igény növekedéséből kifolyólag szeretném az érdekvédelmi funkcióra helyezni a hangsúlyt.²

2020-ban a Covid-vírus következtében hozott intézkedéseknek köszönhetően több állam is lezárta határait, így számos állampolgár ragadt külföldön, főleg oktatás, munka, turizmus vagy családlátogatás következtében. Ennek eredményeképp az államok segítségnyújtása a külföldön rekedt állampolgárok számára megsokszorozódott, a hazatelepítés, mint konzuli funkció előtérbe került a legtöbb ország konzuli védelmének értelmében. A legtöbb állam a konzuli feladatokat illetően hasonló intézkedéseket tett a helyzet kezelése érdekében, azonban előfordultak eltérések a konzuli segítségnyújtás területén, melyek nem csak a vírushelyzet kezelésekor voltak fellelhetők, hanem már jóval előtte is.³

A konzuli feladatoknál az egyes államok gyakorlatában elkülöníthetők bizonyos törzsfeladatok, melyek szinte minden államban azonosak, de előfordulnak speciális, az adott állam gyakorlatában egyedül, máshol fel nem lelhető vonások, és az eltérésekre vonatkozóan léteznek olyan tényezők az egyes államok esetében, mely szabályszerűségeknek köszönhetően megmagyarázhatók a különbségek. Az előforduló különbségeket, eltérő gyakorlatokat a választott országok tekintetében összehasonlító elemzéssel fogom feltárni.

Jelen kutatásban arra a kérdésre keresem a választ, hogy van-e valami magyarázata, szabályszerűsége annak, hogy a konzuli funkciókat illetően eltérések tapasztalhatók bizonyos országok közt, és milyen indoka lehet az eltérő gyakorlatoknak. A kutatásban szereplő országokat bizonyos szempontok alapján választom ki megfelelő összehasonlítási alap érdekében, így kérdéses, hogy az emigránsok száma hatást gyakorol-e a konzuli funkciókra, és ha igen, a nagyobb és kisebb emigránssal rendelkező országok konzuli funkciói hogy térnek el. A szelekcióm másik szempontja a nemzeti jövedelem, így arra is kifogok térni, hogy a különbségeknek van-e kapcsolata

² HOORENS ET AL., 2019. 7.o.

³ MCDERMID ET AL., 2022.

a nemzeti jövedelem mértékével, tehát függ-e az ország konzuli érdekvédelem módja a nemzeti jövedelmének nagyságától.

A turizmus fellendülése szintén nagy jelentőséggel bír ezen a területen, hiszen egy magasabb létszámú nemzetközi turistával rendelkező ország valószínűleg nagyobb hangsúlyt fektet a konzuli védelemre, mint egy kevesebb turistával rendelkező.

Mivel az egyes államok különböző intézményeket, programokat hoztak létre a konzuli funkciók ellátásának megkönnyítése érdekében, így arra is kifogok térni az elemzésben, hogy milyen oka van ezen létesítmények alapításának az egyes területeken. Feltevésem szerint ugyanis léteznek olyan tényezők az egyes államok esetében, melyeknek köszönhetően megmagyarázhatók az eltérések, így azon jelenségeket szeretném feltárni egy-egy államot illetően, melyekből kiindulva levezethetők a különbségek egyes országok gyakorlatában.

Az összehasonlító vizsgálatban szereplő államok közt szerepel Franciaország, Kína, Mexikó, az Egyesült Államok, Ausztrália, illetve India, ugyanis India, Mexikó, illetve Kína 2020-ban beletartoztak a négy legtöbb emigránssal rendelkező ország közé, következtetésképpen úgy gondolom, hogy eltérnek bizonyos konzuli gyakorlataik azon országokétól, ahonnan kevesebben emigráltak, például az Egyesült Államokból.⁴ Manapság szintén egyre gyakoribb, hogy a diákok külföldi egyetemre járnak, így a külföldön való tartózkodás idejének növekedésével arányosan a konzuli támogatásra vonatkozó igény is nő. 2010-ben a 3,7 millió nemzetközi diák ötödét tették ki kínai, valamint indiai állampolgárok, így valószínűnek tartom, hogy ezek az államok még nagyobb hangsúlyt fektetnek a konzuli védelem biztosítására.⁵

A GDP alapján a vizsgálatban szerepelni fog alacsony, közepes, illetve magas nemzeti jövedelemmel rendelkező állam, így a választott országok közül a magasabb GDP-vel rendelkező országként 2021-ben az Egyesült Államok, Ausztrália, Franciaország, alacsonyabb GDP-vel rendelkező országként Mexikóra és Indiára esett a választásom, Kína pedig középtájon helyezkedik el.⁶

Továbbá azért is tartom fontosnak, hogy Franciaország szerepeljen a vizsgálatban, mert egyik ország volt azon kevésből, aki biztosított elszállásolási lehetőséget vészhelyzet esetén a Covid-vírus ideje alatt a külföldön rekedt francia állampolgárok részére, ennek eredményeképp az

⁴ WORLD POPULATION REVIEW, 2020.

⁵ UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS, 2010.

⁶ THE WORLD BANK, 2021.

adott államban azonos állampolgárságú személyek fogadtak be embereket. Franciaországot azért is találtam még jelentősnek, mert már a Covid megjelenése előtt is többféle típusú konzuli támogatási formát biztosított, valamint ezeket a segítségnyújtási típusokat általában nem kell visszatérítenie a támogatást igénybe vett állampolgárnak, ellentétben azokkal az országokkal, akik kölcsönök formájában segítik állampolgáraikat.⁷

Az összehasonlító vizsgálat eredményeként kiderül, milyen területen és milyen mértékben térnek el a konzuli feladatok az egyes államokban, valamint tisztázódik, hogy egy ország mely jelenségei hatására tapasztalhatók eltérések, és vannak-e összefüggések a tényezők között.

I. A KONZULI FUNKCIÓK ELTÉRŐSÉGÉNEK ÖSSZEHAONLÍTÁSA AZ EGYES ÁLLAMOK GYAKORLATÁBAN

Az alapvető konzuli feladatokat tekintve az 1963. évi Bécsi Konzuli Egyezmény (továbbiakban: BKE) egyfajta keretet ad az államok számára, megmutatja az irányvonalat a konzuli tevékenységekre vonatkozóan, így az összes országnak van egy fő jogforrása, amiből kiindulhat mikor kialakítja a konzuli tevékenységeinek részleteit. Az egyezmény bemutatja a törzsfeladatokat, ide tartoznak például közigazgatási feladatok, érdekvédelem vagy segítségnyújtás, azonban ezek tágabb tevékenységeket takarnak, melyeket szűkíteni kell, ez a kétoldalú egyezmények vagy az állam belső konzuli joga által történik a konzulok felelősségi körének tisztázása céljából, valamint, hogy az állampolgárok és a nemzetközi közösség is információval rendelkezzen, milyen típusú szolgáltatások, és milyen feltételekkel, mely esetekben vehetők igénybe az állampolgárok külföldön tartózkodása során.

Ugyan már a kutatás alapjaként szolgáló eltérő adottságok is befolyásolhatják egy állam konzuli gyakorlatát, ezeken kívül még a konzuli feladatok megismeréséhez kiindulópontként szolgáló szabályozásnál is eltérések tapasztalhatók, mivel előfordul, hogy ameddig egy ország belső konzuli törvénnyel sem rendelkezik, egy másik állam már alkotmányi szinten szabályozza az érdekvédelem kérdését.

⁷ BMC INFECTIOUS DISEASES, 2021.

1.1. A belső konzuli jog megléte és a konzuli érdekvédelem szabályozása alaptörvényi szinten az egyes államokban

Belső konzuli joggal nem minden állam rendelkezik, mely kiegészítené a BKE, mint fő jogforrás által üresen hagyott réseket. Azonban a belső konzuli törvényhez való kötöttség hiánya azt is jelenti, hogy nagyobb szabadságot, rugalmasságot élvez a képviselő egy adott szituációról való döntés meghozatalában a helyzet részleteinek és a tények figyelembevételével. Azokban az országokban, melyek nem rendelkeznek konzuli joggal, a BKE rendelkezéseit egy meghatározott irányvonal gyakorlatának keretei, vagy konzuli karták, alapokmányok egészítik ki. Ilyen esetekben szintén nincsen törvénybe ütköző akadálya annak, hogy a védelmet állampolgársággal nem rendelkező személy kapja meg, mely esetenként előnyösnek bizonyulhat.⁸

Franciaország tekintetében az egyetlen, alaptörvényben megjelenő, külföldön tartózkodó állampolgárokra vonatkozó jog a Nemzetgyűlésben és a Szenátusban való képviselő, az alkotmány tehát csak a Franciaországon kívül élő állampolgárok választójogát emeli ki, az érdekvédelmet nem szabályozza.⁹

Franciaország esetében a belső konzuli jog hiányának következtében létrejött egyfaja rendelet a képviselőkre vonatkozóan, mely mindössze a francia állampolgárok védelméről és érdekeiről való megbizonyosodást tartalmazza, ezen belül azonban a képviselő diszkrecionális joga a segítségnyújtásról való döntés. Szemben az érdekvédelmi funkciókkal, a közigazgatási tevékenységeket, mint útlevelhez, anyakönyvezéshez kapcsolódó feladatokat a rendelet részletesebben fejt ki.¹⁰

Ausztrália Franciaországhoz hasonlóan szintén nem hozott létre kifejezett konzuli törvényt, a konzuli kartával határozza meg az igénybe vehető védelmet, szolgáltatásokat, tájékoztatást nyújt a támogatások mértékéről és feltételeiről, magában foglalva a képviselő jogkörén kívül eső eseteket (pl. jogi tanácsadás), ezáltal egy átfogóbb képet biztosítva arról, hogy a külföldi tartózkodás alatt milyen esetekben lehet fordulni a képviselőhez, és csökkentve az elvárásokat. Ausztrália tekintetében sem az állampolgárságból fakadó jog a konzuli érdekvédelem igénybevétele, nincs garantálva a segítségnyújtás külföldön, egy illegálisan cselekvő személyt illető

⁸ HOORENS, 2019. 8-15.o

⁹ FRANCE'S CONSTITUTION OF OCTOBER 4, 1958. 24.(5)

¹⁰ DECREE NO. 76-548. JUNE 16, 1976. 11-12.

védelem esetében rugalmassággal rendelkezik az állam, nincs erre vonatkozó kötelezettsége.¹¹

Mexikót illetően az alkotmány a külföldön bebörtönzött állampolgárookra vonatkozóan engedélyezi, hogy hazaszállítsák őket és büntetésüket a hazájukban töltsék.¹² Az előző államokkal szemben Mexikó rendelkezik egy külképviseletre vonatkozó belső törvénnyel, melyben megtalálható, hogy a mexikói állampolgároknak jogukban áll a megalapozottan igényelt, megfelelő konzuli védelem igénybevétele, azonban a törvény nem részletezi konkrétan milyen helyzetekben kell segítséget nyújtani az állampolgároknak.¹³

Az USA-t illetően törvény szabályozza a konzuli jogkört, a *Foreign Affairs Manual* nevezetű könyvben vannak részletesen összeszedve a Külügyminisztérium szervezetéhez kapcsolódó szabályozásokon kívül a konzuli képviselethez tartozó felelősségi körök, kiegészítve kézikönyvekkel, melyek az egyes esetekre vonatkozó eljárásokról, konkrét lépésekről nyújtanak tájékoztatást.¹⁴

India esetében szintén törvénybe vannak foglalva a konzuli funkciók, így indiai nemzetiségűeknek, vagy indiai útlevelel rendelkező személyek részére történhet segítségnyújtás, viszont nem található a törvényben a védelemhez való jog indiai állampolgárságból való fakadása, illetve a védelem mértéke is korlátozott lehet, ide sorolva a meggondolatlanul történő kockázatvállalás, vagy illegális cselekedet esetét.¹⁵

Kínát illetően már alaptörvényi szinten van szabályozva az érdekvédelem, ez alapján az állam megvédi a jogait és érdekeit a külföldön tartózkodó állampolgároknak, azon személyeknek, akik már hazatértek, az érdekvédelem megfogalmazása pedig itt is tág.¹⁶ Fontos kiemelni, hogy a konzuli képviselet nincs kötelezve az automatikus menedéknyújtásra, a döntés az állampolgár illegális cselekedetének következtében történő, képviselettől való segítségkérést követően születik meg.¹⁷

¹¹ AUSTRALIAN GOVERNMENT, DEPARTMENT OF FOREIGN AFFAIRS AND TRADE, 2020-21.

¹² MEXICO'S CONSTITUTION OF 1917. 18.(7).

¹³ FERNÁNDEZ, 2019. 63. o.

¹⁴ U.S DEPARTMENT OF STATE. CONSULAR AFFAIRS. FOREIGN AFFAIRS MANUAL, 2023.

¹⁵ GOVERNMENT OF INDIA, MINISTRY OF EXTERNAL AFFAIRS, 2023.

¹⁶ CONSTITUTION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA. 1982. 50.

¹⁷ GUIDE TO CHINA'S CONSULAR PROTECTION AND SERVICES OVERSEAS, 2023.

A vizsgált országok közül csak Kína alkotmányában van biztosítva az érdekvédelemhez való jog, a konzuli támogatás kiemelésének jelensége itt magyarázható a külföldön élő állampolgárok kiemelkedő számával, a nemzetközi turisták arányával. Szintén eltérnek a gyakorlatok a belső törvények meglétét, a konzuli képviselet funkcióinak és jogkörének belső jogban való megjelenését illetően, mint Mexikó esetében átláthatóságot, kevesebb rugalmasságot, azonban az állampolgároknak a védelemről való bizonyosságot biztosítva, vagy Ausztrália esetében nagyobb döntési szabadságot, a helyzet körülményeinek mérlegelésére való lehetőséget biztosítva. A konzuli védelem alaptörvényi szinten történő szabályozásán, valamint a belső konzuli jog meglétén kívül további eltéréseket figyelhetünk meg országonként a konzuli funkciókra vonatkozóan, ezen különbségek államonként vizsgálva kerülnek kifejtésre a következő alfejezetben.

1.2. A sajátos konzuli funkciók államonkénti bemutatása

A konzuli funkciók alapvető jellemzői és formái államonként hasonlóak, azonban felfedezhetők eltérések egyes országok esetében. Ezek a jellegzetességek lehetséges, hogy csak egy ország esetében mutatkoznak meg, azonban előfordulnak olyan sajátosságok is, melyek több állam gyakorlatában is fellelhetők, az elemzés során pedig kiderül, beigazolódik-e az a felvetés, hogy összefüggés tapasztalható a különbségek közt az államok vizsgált adottságaival, például emigráltak, külföldi turisták, nemzeti jövedelem arányával kapcsolatban.

1.2.1 Ausztrália

Ausztrália konzuli gyakorlatában nagy hangsúlyt fektet az esetek komolyságának felmérésére abból a célból, hogy a legsúlyosabb helyzeteket vegye előtérbe a konzuli képviselet, szemben azokkal az ügyekkel, amelyekben a személyeknek lehetőségük van a hosszabb várakozási időre. A helyzetek komolyságának vizsgálatára és megállapítására az ország létrehozott egy súlyossági mátrixot, melynek segítségével könnyen behatárolható, melyik szituációnak kell elsőbbséget élveznie. Azon kívül, hogy a mátrix segítségével van a konzulátusnak a súlyosság értékelésében, szintén előnyös abból a szempontból, hogy ezáltal az ausztrál képviseletek a világ minden részén

hasonló segítséget tudnak nyújtani azonos esetekben, így biztosított az egységesség.¹⁸

Az értékelési rendszer állampolgárok számára nehezen megtalálható, az egyes kategóriák értelmezése és a helyzetek értékelése is csak összetett értelmezés eredményeként valósulhat meg, így a várható konzuli támogatás saját helyzetre vonatkozó becslésénél egyszerűbb, ha az állampolgár a képviselőre bízva a szituáció értékelését.¹⁹

Ausztrália, szemben Franciaországgal, a kettős állampolgárságú személyek részére és az állandó lakhellyel rendelkezőknek nem ugyanolyan védelmet biztosít, mint a teljes állampolgársággal rendelkezők számára, csakis rendkívüli körülmények közt vehető igénybe a konzuli szolgáltatás, illetve csak abban az országban, ahol a másik állampolgársággal rendelkezik. Az intézkedés szintén a helyzetek fontossági sorrendjének felállítását célzott megkönnyíteni, mivel az állam fő prioritása a konzuli szolgáltatás szempontjából a leg súlyosabb helyzetben lévő állampolgárok védelme.²⁰

Ausztrália az elmúlt években képviselőiteinek számát 12-vel bővítette, ami a világon a legnagyobb mértékűnek bizonyult az elmúlt 40 év vonatkozásában. Szintén sajátos vonás, hogy egyes konzuli képviselők nem a Külgazdasági és Külügyminisztérium kontrollja alatt működnek, hanem egy, az ország exportjának ügyeivel foglalkozó intézmény, az Austrade vezetése által. Ennek az újításnak az előnye, hogy az állam azon országok területein is tud konzuli támogatást nyújtani, amelyek az Austrade-del gazdasági okokból kifolyólag kapcsolatban állnak.²¹ Az intézmény az útlevélhez kapcsolódó és közjegyzői tevékenységeken kívül az érdekvédelem terén is biztosít szolgáltatásokat, például krízishelyzetben, börtönlátogatások során vagy egyszerű tájékoztatás formájában. Hatékonyságát mutatja, hogy 2012-ben összesen 17 országban nyújtott konzuli szolgáltatást, és több, mint 90.000 embernek adott általános tájékoztatást, tanácsot.²²

2016-ban Ausztrália létrehozott egy krízishelyzetekre gyorsan reagálni képes intézményt, a *Global Watch Office*-t azzal a céllal, hogy a tengerentúli vészhelyzetekre, állampolgárok tájékoztatását illetően az állam megfelelő időben tudjon válaszolni.²³ Ausztrália konzuli érdekvédelmére helyezett

¹⁸ HOORENS, 2019. 10, 25. o.

¹⁹ AUSTRALIAN GOVERNMENT, DEPARTMENT OF FOREIGN AFFAIRS AND TRADE, 2022.

²⁰ AUSTRALIAN GOVERNMENT, 2017 FOREIGN POLICY WHITE PAPER, 2017.

²¹ HOORENS, 2019. 19. o.

²² AUSTRALIAN TRADE COMMISSION, 2011-12.

²³ MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS, THE HON JULIE BISHOP MP, 2016.

hangsúlya szintén megjelenik az ausztrál rendőrség bevonásában, ugyanis a külföldön áldozattá vált, különösképpen gyerekek elsődleges felügyeletével a rendőrség rendelkezik, a konzuli képvisellel történő egyeztetést követően.²⁴

Az állam több előkészületet tesz a turisták, ideiglenesen külföldön tartózkodók részére nyújtott támogatásokra vonatkozóan, és kisebb hangsúlyt helyez az emigráltak számára létrehozott kulturális, oktatási, gazdasági szolgáltatásokra. Az ország tengerentúli állampolgárai számára létrehozott intézményrendszere tehát kisebb mértékű, mint például Franciaországé, és a konzuli szolgáltatás is más területre koncentrálódik. Az érdekvédelmi funkciók prioritásáról árulkodik a krízishelyzetek leereagálását segítő mátrix, illetve a külföldi vészhelyzetek esetére kialakított Global Watch Office.

1.2.2 Egyesült Államok

Az Egyesült Államok konzuli gyakorlatában bevett szokás a konzuli ügynökségek létrehozása, ahol a konzuli ügynökök az adott kerületben dolgozó, képviselő irányítása alatt álló, az USA által alkalmazott fogadó ország állampolgárai. Feladataik korlátozottak a konzulhoz képest, az országgal kötött egyezmény határozza meg a tevékenységeit, általában ide tartozik az egyének jólétéről való megbizonyosodás, így az ügynököknek köszönhetően a konzulok az összetettebb, komolyabb ügyekre tudnak fókuszálni.²⁵

Az utazási tanácsokat illetően jellegzetes, hogy az USA nem csak az utazási célpont besorolása alapján szolgál információval, hanem bizonyos csoportok, például diákok, nők, újságírók, óceánjárón utazók, idősebbek számára is külön nyújt tájékoztatást. A részletes ismertetésnek az az előnye, hogy ezáltal az eltérő igényekkel rendelkezők személyre szabott tanácsokkal lesznek ellátva, megelőzve a problémák nagy részét és csökkentve a képviselő feladatainak számát.²⁶

Az USA konzulátusának érdekvédelmi feladatait egyértelműen elősegíti az önkénteskedési lehetőség külföldön élő amerikai állampolgárok által, a Külügyminisztérium listájába való bejegyeztetés keretében, így evakuáció

²⁴ HOORENS, 2019. 26. o.

²⁵ FOREIGN AFFAIRS MANUAL, 2016. 3 FAM 8911 a)-e).

²⁶ U.S. DEPARTMENT OF STATE-BUREAU OF CONSULAR AFFAIRS, 2020.

vagy vészhelyzet esetén elérhetővé válnak, továbbá a fogadó állam aktualitásaival kapcsolatban információs forrásként is funkcionálnak.²⁷

Az USA-ban a konzuli kölcsönök visszatérítését rugalmas és empatikus rendszer jellemzi, ugyanis a hazatelepítések során a kölcsön a csekk megérkezésétől számította, 30 napon belüli visszafizetésére vonatkozó szabály ellenére lehetőséget nyílik a kölcsön visszafizetésének elengedésére egy kérelem kitöltése által, a bíráló pedig a szociális helyzet alapján történik.^{28,29} A kölcsönök bizonyos helyzetekben történő elengedésének eredményeként a diplomáciai és konzuli szolgáltatásokra, különösen a hazatelepítésekre vonatkozó ráfordítások összege 2021-ben kimagasló, 157,885 ezer dollár volt.³⁰

Ami a letartóztatott, börtönbe került állampolgárokat illeti, az USA kivételesen nagy hangsúlyt fektet ezen személyek jólétére, ugyanis az általános tájékoztatáson kívül biztosít számukra olvasnivalót, vitaminokat, megbizonyosodik a konzuli képviselőt arról is, hogy megfelelő egészségügyi ellátást kap-e az állampolgár, valamint rendszeresen látogatja az illetőt. A vallást is komolyan veszi az állam, a képviselő elintézheti az állampolgár vallásához tartozó pap rendszeres látogatását a börtönben.³¹

Látható, hogy az USA-nak igen fejlett és kiépült a konzuli intézményrendszere, óriási forrásokat biztosít a tengerentúli állampolgáraik védelmére, és nagy hangsúlyt helyez a közigazgatási feladatokon túl az érdekvédelemre, azon belül is főképp a börtönbe került vagy letartóztatott személyekre, az evakuációra, amire vonatkozóan egy kidolgozott tervvel rendelkezik. Azt, hogy az USA ilyen mértékben képes támogatni a tengerentúli állampolgárokat, a külföldön élő amerikai állampolgárságúak önkénteskedési lehetőségének és a konzuli ügynökségeknek is köszönhető.³²

1.2.3 Franciaország

²⁷ FOREIGN AFFAIRS MANUAL, 2011. 7 FAM 072 (1).

²⁸ U.S. DEPARTMENT OF STATE-BUREAU OF CONSULAR AFFAIRS, 2021.

²⁹ DEPARTMENT OF HEALTH & HUMAN SERVICES ADMINISTRATION FOR CHILDREN AND FAMILIES, 2019.

³⁰ DEPARTMENT OF STATE, FOREIGN OPERATIONS, AND RELATED PROGRAMS, 2022. 43.

o.

³¹ U.S. DEPARTMENT OF STATE-BUREAU OF CONSULAR AFFAIRS, 2023.

³² HOORENS, 2019. 28. o.

Franciaországot illetően kiemelkedik a konzuli érdekvédelem hatékony megvalósulását segítő intézmények nagy száma, a következő szervezetek egyaránt a külföldön élő állampolgárok számára lettek kialakítva. A Külföldi Franciák Uniójának jelentőségét mutatja, hogy 1980-ig az egyetlen, külföldi franciákat képviselő intézmény volt, ma pedig már több, mint 100 országban található képvisellete. Hatásköre igen széles, kulturális és közigazgatási feladatokon kívül elősegíti a külföldön élő francia állampolgárok részére ugyanazon jogok biztosítását, mint az anyaország területén tartózkodók számára, illetve krízishelyzetekben megfelelő támogatás nyújtását az elérhető technológiák által.³³ Olaszországon kívül az Európai Unión belül egyedül Franciaországban található egy, konzuli funkcióhoz kapcsolódó konzultatív intézmény, a *Conseil consulaire*. Tagjait az összes konzuli kerületben élő francia állampolgár választja, feladata vélemény formálása a konzuli kerületekben hivatalosan bejegyzett állampolgárok érdekvédelmét érintő ügyekben.³⁴ Az ország konzuli intézményrendszerére fektetett hangsúlyt az is mutatja, hogy a világon az egyik legjobban kiépített konzuli képviseletrendszerrel rendelkezik, továbbá kimondott területekre, például nyelv megőrzésére, oktatásra vonatkozóan is létesítésre kerültek intézmények.

Szintén egyedi Franciaország esetében, hogy egy nem Európai Unió országgal kötött kétoldalú szerződésben kölcsönösen elismer 160 képzettséget Quebec-kel, a munkavállalók beilleszkedésének segítésére, így az állampolgároknak rövid időn belül joguk lesz egy adott szakma végzésére a másik fél területén. Másik jellegzetes vonás a francia konzuli gyakorlatban banki szolgáltatások nyújtása kifejezetten a külföldön élő állampolgárok részére, a *Banque Transatlantique* szoros kapcsolatban áll a konzuli képviselletekkel és egyéb civil szervezetekkel ebből a célból.³⁵

Az állam álláspontja szerint a legjobban kiépített konzuli védelmi rendszerrel rendelkezik az Európai Unió belül, ugyanis a tagországok közül Franciaország az egyetlen, aki kialakított egy meghatározott, külföldi állampolgárok számára szánt anyagi forrást, amire közvetlenül jelentkezhetnek az egyének, illetve szintén kiemelkedő az emigráltak számára elérhető juttatások nagy aránya.³⁶ Az állam ezen kijelentése túlzásnak hat annak fényében, hogy nincs alkotmányos szinten szabályozva, valamint nem jár alanyi jogon a konzuli a védelem, mint például Kína esetében, az

³³ L'UNION DES FRANÇAIS DE L'ÉTRANGER.

³⁴ LAFLEUR, VINTILA, 2020. 196. o.

³⁵ WEINAR, 2017. 89-96. o.

³⁶ LAFLEUR, 2020. 198. o.

állampolgárokra nézve ugyanis nem mondható a legjobb rendszernek, ha a képviselő diszkrecionális joga alapján bizonytalanság övezi a támogatás nyújtását.³⁷³⁸

A nehéz helyzetben lévő állampolgárok részesülhetnek meghatározott időre szóló támogatásban, maximum hat hónap erejéig, azonban ez csak kivételes helyzetben ítéltethető oda a személyeknek. A határon túli állampolgároknak szánt támogatások sora szintén hosszadalmas, ide sorolva az *Allocation à durée déterminée* (ADD) nevezetű támogatást, vagy a Consular Council for Protection and Social Action nevezetű szervezet, melyek a külföldön bajbajutott személyek részére való adomány vagy kölcsön biztosítására lettek létrehozva.³⁹⁴⁰

Az ország esetében jelentős, hogy nem minden esetben kellett visszatéríteni a költségeket a súlyos körülményekben szenvedőknek szánt hazatelepítésekre vonatkozóan, 2016-ban több mint 230 alkalommal az állam állta az utazás megszervezésének kiadásait.⁴¹ A szituációk eltérőségéből kifolyólag nincsenek a támogatás odaítélésének feltételei kifejezetten megszabva, így a konzuli képviselő, a biztosítás meglétének, anyagi helyzet figyelembevételével diszkrecionális joggal rendelkezik a kölcsön folyósításáról.⁴²

Franciaország a Covid ideje alatt komoly hazatérítési tervet hozott létre, légitársaságokkal való kollaboráció által 2020-ban igen nagyszámú francia állampolgárnak segített a hazajutásban.⁴³ Az állam 50.000 €-val költött többet a hazatelepítés finanszírozására 2020-ban, mint az azt megelőző évben, azonban még mindig nagyobb volt a száma az alacsony anyagi helyzetből eredő támogatásnak, mint az egészségügyi problémához kapcsolódóan.⁴⁴

Azon személyek számára, akik külföldön ragadtak Franciaország létrehozott egy programot, melynek keretében lehetőség volt azonos nemzetiségű, a fogadó országban élők segítségét kérni lakhatás szempontjából. A konzuli védelmet illetően Franciaország még egy újabb

³⁷ DECREE NO. 76-548, 1976. 11-12. o.

³⁸ FRANCE'S CONSTITUTION OF OCTOBER 4, 1958. 24(5).

³⁹ ASSOCIATION DÉMOCRATIQUE DES FRANÇAIS À L'ÉTRANGER, 2016.

⁴⁰ ASSOCIATION DÉMOCRATIQUE DES FRANÇAIS À L'ÉTRANGER, 2016.

⁴¹ LAFLEUR, 2020. 198. o.

⁴² HOORENS, 2019. 27. o.

⁴³ LAFLEUR, 2020. 198. o.

⁴⁴ MINISTÈRE DE L'EUROPE ET DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES, 2021. 50-51. o.

pénzügyi támogatási formát is kialakított, melyet a Covid által nehéz gazdasági helyzetbe került, külföldön tartózkodó állampolgárok vehettek igénybe.⁴⁵

A kettős állampolgárságú személyek részére nyújtott védelem is kivételes az ország gyakorlatában, mivel ugyanolyan mértékben és feltételekkel van garantálva számukra a konzuli védelem, mint a csak francia állampolgársággal rendelkezők számára. Abban az esetben, ha a fogadó állam nem ellenzi, a támogatás azokra a letartóztatott személyekre is kiterjed, akik a másik állampolgárságuk szerinti ország területén lettek őrizetbe véve.⁴⁶

Franciaország konzuli jellegű tevékenysége már a történelem folyamán is megjelent, a támogatás mértéke, minősége folyamatosan növekedik, így a jelenleg kiválóan működő, francia állampolgárok külföldi védelmével és képviselésével foglalkozó rendszer igen széles és változatos feladatkörrel rendelkezik.⁴⁷ Szemben a közigazgatási feladatokkal, az érdekvédelmi funkcióra kisebb hangsúly helyeződik a szabályozás területén, a rendeletben részletesebben szabályozásra kerültek a közigazgatási tevékenységek, így az érdekvédelmi ügyekben nagyobb döntési szabadsággal bír a konzuli képviselő.⁴⁸

1.2.4 India

India esetében megfigyelhető, hogy nagy hangsúlyt helyez az emigráltak támogatására, 2009-ben alakult meg az *Indian Community Welfare Fund*, (továbbiakban: ICWF) melynek egyik fő célja a bajbajutott tengerentúli állampolgárok számára védelem nyújtása, például baleset vagy betegség esetén, valamint foglalkozik a konzuli intézményrendszer fejlesztésével, és a kulturális téren is tevékenykedik, hozzájárul nemzeti ünnepek, fesztiválok szervezéséhez. Érdekessége az intézménynek, hogy bizonyos helyzetekben a támogatást nem kell visszafizetni az igénybevevőnek, fedezheti a bírságot, hozzájárulhat anyagilag a letartóztatott személyek elengedéséhez, valamint tiszteletdíjat biztosít az indiai nyelvet, kultúrát oktató tanároknak.⁴⁹

A juttatások, védelem igénybevevőinek száma kimagasló volt, 2019-ig a megalapítás évétől, 2009-től nézve az ICWF körülbelül 145.000 indiainak segített többek közt anyagilag, elszállásolásra, hazatelepítésre vonatkozóan,

⁴⁵ MCDERMID, 2022.

⁴⁶ HOORENS, 2019. 10. o.

⁴⁷ EUROPA INSTITUTE BUDAPEST, 2005. 91-106. o.

⁴⁸ DECREE NO. 76-548, JUNE 16, 1976. 12. o.

⁴⁹ MINISTRY OF EXTERNAL AFFAIRS, GOVERNMENT OF INDIA.

ennek köszönhetően a munkavállalók magabiztosabban indultak külföldi útjukra munkavégzés céljából.⁵⁰

Az emigrált állampolgárokra fordított figyelem jelentőségét az érdekvédelem szempontjából továbbá bizonyítja, hogy az ICWF a 100.000-tól nagyobb indiai állampolgárral, és a 20.000 fölötti indiai tanulóval rendelkező országokban központok kialakítását kezdeményezi.⁵¹

A férjük által elhagyott vagy bántalmazott tengerentúli nőkre vonatkozóan is létrehozásra került egy anyagi támogatási rendszert, melyet 2012-ig 84-en vettek igénybe. Civil szervezetek felől történik a segítségnyújtás. Egyedi vonás az indiai gyakorlatban, hogy a külföldön élő vagy turistáskodó nők számára ilyenfajta védelmet biztosít, valamint, hogy egyes bevont civil szervezetek támogatásukat a vészhelyzetben lévők helyett a férjük által elhagyott nőkre fordítják.⁵²

Az országot tekintve jellemzően az érdekvédelemre helyezi a hangsúlyt, azonban nemcsak a turisták számára kerültek intézmények megalakításra, hanem az emigrált állampolgárok számára is ugyanúgy elérhető számos támogatás, vészhelyzetet, vagy az indiai kultúrát terjesztő tevékenységet illetően.

1.2.5 Kína

Kína nagyszámú emigráltjainak és turistáinak köszönhetően a konzuli képviseletek feladatainak száma igen nagymértékű, így az államnak újításokat kellett bevezetnie a konzuli funkciók hatékony végrehajtásáért a folyamatosan növekvő esetekből kifolyólag. A központi kormány helyi szervei segítik a konzuli feladatok ellátását, ugyanis osztoznak a központi szinttel a felelősségben bizonyos állampolgárok külföldi védelméről. Azokban a régiókban, ahova az adott állampolgár vagy multinacionális cég hivatalosan tartozik, a helyi szervezet is kiveszi a részét az érintett személyek tengerentúli védelméről. A helyi szervek feladatai közé tartozik vészhelyzet esetére tervek kidolgozása, vagy segítségnyújtásként a külföldre küldött erők megszervezésének vezetése.⁵³ A külföldön munkát vállaló kínaiak magas számának köszönhetően 2009-ben született meg a szabály, mely alapján az

⁵⁰ MINISTRY OF EXTERNAL AFFAIRS, GOVERNMENT OF INDIA, ANNUAL REPORT 2019-20. 312. o.

⁵¹ EMBASSY OF INDIA, GOVERNMENT OF INDIA, INDIAN COMMUNITY WELFARE FUND.

⁵² MINISTRY OF EXTERNAL AFFAIRS, GOVERNMENT OF INDIA, LEGAL AND FINANCIAL ASSISTANCE TO INDIAN WOMEN DESERTED BY THEIR OVERSEAS INDIAN SPOUSES.

⁵³ XIA, 2021. 260. o.

elsődleges felelősség az állampolgár külföldi biztonságának garantálását illetően azt a céget terheli, amelyik a megkötött szerződés alapján külföldön foglalkoztatja.

Több országnál is megfigyelhető tervek kidolgozása külföldi állampolgárok segítésére, Kína azonban egy háromlépcsős mechanizmust alakított ki a gyors reagálás érdekében, melyben az első rész a megelőzési fázis, ennek keretében erősítik a védelmet nyújtó intézmények kapacitását, információval, vészhelyzetre vonatkozó figyelmeztetéssel szolgálnak. A második fázis a vészhelyzetekre, például evakuációra vonatkozóan tartalmaz reagálási tervet, a harmadik kategória pedig a védelem kiadásainak vonzatairól rendelkezik.⁵⁴

Kínánál látható, hogy a kiemelkedően magas külföldi munkavállalóinak köszönhetően az állam egy háromszintű konzuli intézményrendszert alakított ki, így a konzuli képviselet feladatát az érintett cégen kívül a kormányzat azon helyi szervei is segítik, amelynek régiójába az adott vállalat vagy állampolgárok hivatalosan tartoznak.⁵⁵

1.2.6 Mexikó

A konzuli képviseletrendszer kiterjedtségét illetően Mexikó rendelkezik a világon a legnagyobb számú, 50 konzulátussal egy ország területére vonatkozóan, az USA-ban. Ugyan az államok közül mindössze 25-ben található képviselet, a konzuli kerületek kialakítása miatt az egész országot lefedi a konzuli rendszer.⁵⁶

Egyedi vonás Mexikó konzuli gyakorlatában a védelemre fordított összeg nagysága, csak az USA-n belül körülbelül 8 millió dollárt fordít évente a külföldön tartózkodó állampolgárok jogi képviseletére. Szintén évente több millió dollárt költ az állam a hazatelepítésekre, valamint a kisebbségek számára fordítói szolgáltatásokra, így 2010-ben csak a konzuli védelemre fordított összeg elérte a 20 millió \$-t.⁵⁷

Mexikó esetében nem található egy külföldön tartózkodó állampolgárokkal foglalkozó szervezetekből kiépített konzuli intézményrendszer, egy kiterjedtebb hatáskörű intézmény, az *Institute for Mexicans Abroad* (továbbiakban: IME) nevezetű szervezet foglalkozik

⁵⁴ XIA, 2011. 205-211. o.

⁵⁵ XIA, 2011. 205, 212. o.

⁵⁶ SCHULDT, 2019. 17.o

⁵⁷ JOSEPH, 2012. 229-230.o

egyszerre kulturális, oktatási, konzuli érdekvédelmi feladatokat érintő kezdeményezésekkel, programokat hoz létre, így igyekszik az országon kívül élő állampolgárokat szorosabb kapcsolatba hozni az állammal. A Külügyminisztérium irányítása alatt áll, és jellemzően az USA-ban található konzuli képviseleteknél látják el feladataikat az IME dolgozói, így pontosan azokra a területekre, személyekre tud koncentrálni, ahol a legtöbb mexikói él.⁵⁸ A mexikói emigránsok 95%-a az USA-ban telepedett le, így ez a fő magyarázata a programok ezen országra való fókuszálásának. Általában nem jellemző, hogy a küldő államból történik az állampolgárok beilleszkedését elősegítő programok koordinálása, Mexikó esetében azonban a kormány ezen kezdeményezéseknek a fő vezetője.⁵⁹

Az állam külföldi honosainak jellemzően az oktatást, egészségügyet és a banki szektorhoz kapcsolódó szolgáltatásokat illetően szervez kezdeményezéseket, fő cél a külföldön élő állampolgárok részére megőrizni az anyaország kultúráját, nyelvét, tehát jellemzően az integrálódás elősegítésére helyeződik nagyobb hangsúly.⁶⁰

1.3. Összehasonlító táblázat

Az államonként eltérő konzuli gyakorlatok átláthatóbb összevetésének céljából táblázatban foglaltam össze a különbségeket a következő szempontok alapján.

Szempon- tok	Ausztrá- li	Egyesült Államok	Franciaor- szág	India	Kína	Mexikó
Konzuli védelem szabályoz- ása alkotmán- yos szinten	Nincs	Nincs	Nincs, csak a választój- og gyakorlás a	Nincs	Szabályoz- va van	Nincs

⁵⁸ LAGLAGARON, 2010. 10-12.o

⁵⁹ LAGLAGARON, 2010. 1. o.

⁶⁰ LAGLAGARON, 2010. 14-15. o.

A konzuli tevékenységek összehasonlítása és eltérőségének államonkénti vizsgálata

Konzuli törvény megléte	Nincs, konzuli karta formájában nyújt tájékoztatást	Van, kézikönyvekkel kiegészítve	Nincs, rendeletet szabályoz	Van	Nincs, közigazgatási jogban szabályoz	Van
Kettős állampolgárság elismerése védelem nyújtásáért	Csak a másik állampolgársággal rendelkező állam területén, súlyos esetekben	Korlátozott. Letartóztatott személyeknél nem minden fogadó ország ismeri el a kettős állampolgárságot.	Igen	Nem	Nem	Igen
Konzuli kölcsön visszafizetésére vonatkozó kötelezettség	Van-6 hónap	Eltérő. 30 nap vagy elengedhető kérelemmel	Eltérő. Evakuációnál jellemzően nem	Eltérő. ICWF dönt	Van	Jellemzően nincs
Emigráltak részére saját kultúrát, nyelvet erősítő intézmények	Inkább krízishelyzetre fókuszál	Kint élők érdekeit szolgáló intézmények dominálnak. (ACA)	Rengeteg kulturális, nyelvi, szociális érdekeket elősegítő intézmény	Nemzeti kultúrát terjesztő intézmények (ICCR, ICWF)	Nyelvet, kultúrát népszerűsítő programok	Integrációs segítő kulturális, oktatási, egészségügyi szolgáltatások

Mobil applikáció külföldi turisták részére	Van, értesítés krízishelyzetben, és fordításra	Van, értesítés, információ és vészhelyzetben	Van, tájékoztat	Nincs	Van, vészhelyzetben képviselő elérése, vízum, útlevelek	Nincs
Védelem alanyi jogból eredése	Nem	Igen	Nem	Nem	Igen, kivéve menedékg	Igen
Eljárás jellegű szolgáltatások megléte	Nem biztosít tolmácsot, jogi képviselőt, csak elérhető. Hozzájártozók értesítése	Tájékozta tás helyi eljárásról, jogi képviselő elérhető ége, jólét biztosítás a (olvasnivaló, vitamink), adott valláshoz tartozó pap látogatása . Hozzájártozók értesítése.	Hozzájártozók értesítése	Lehetség es a helyi szervezetekkel való tárgyalás kedvezőbb feltételek biztosítás áról	Jogi védelem, tolmács elérhető égenek biztosítás a	Hozzájártozók értesítése, jogi képviselő

1.4. Elemzés

A különböző szempontok alapján kiválasztott államoknál az egyes tényezők mentén történő elemzésénél megnézem, hogy a vizsgált szempont összefüggésben áll-e az eltérő konzuli gyakorlatokkal.

Az első szempont az emigráltak száma volt, a vizsgálatban résztvevő országok közül 2020-ban India, Kína, majd Mexikó rendelkezett a legnagyobb számú külföldön letelepedett állampolgárral. India esetében kiderült, hogy az emigrált személyeknek változatos támogatásokat kínál, a kultúrára, oktatásra nagy hangsúlyt fektet csakúgy, mint Kína és Mexikó, akiknek szintén prioritása a külföldön élő honosoknak népszerűsíteni az anyaország kultúráját, segíteni a beilleszkedést. Emigráltak száma alapján Franciaország következik, itt különösen nagy figyelem helyeződik a határon túli franciák támogatására nem csak a kultúra, hanem szociális juttatások szempontjából is. A vizsgált államok közül Ausztrália rendelkezik a legkevesebb külföldi honossal, konzuli gyakorlatában pedig láthatóan a krízishelyzetekre helyezi a hangsúlyt, szemben az emigránsok támogatásával. Az USA esetében szintén kevés a külföldön élő állampolgárok száma, és szintén kevesebb az érdekeiket támogató, szavazáshoz, egészségüghöz kapcsolódó kezdeményezések aránya.⁶¹ Összességében a vizsgálatban szereplő államok alapján megállapítható, hogy azok az országok, akik több külföldi honossal rendelkeznek, mint India, Kína vagy Mexikó, előtérbe állítják az őket támogató kezdeményezéseket, intézményeket, és kiemelkedő hangsúlyt fektetnek a kulturális fejlődés erősítésére, szemben Ausztráliával vagy az USA-val, ahol az emigráltak kis számából következhet a prioritás vészhelyzetekre történő helyezése az integrálódást célzó programok helyett.

A különböző kulturális programok, kezdeményezések arányában is eltérőség mutatkozik, ennek oka adódhat az egyes országok kulturális örökségéből, mennyire tartják lényegesnek a kultúra megőrzését, így az egyes államok nemzeti kulturális örökségeinek, például történelem, építészet, irodalom, gasztronómia globális hatásainak jelentőségét veszem alapul. A 2021-es évből kiindulva India, Kína, Mexikó és Franciaország az első 13 országban szerepelnek a nemzeti kultúra világ többi országára gyakorolt hatását illetően, az USA és Ausztrália ezen államokhoz képest hátrébb áll a rangsorban.⁶² A legnagyobb mértékben Franciaországnál és Mexikónál látható a kulturális programok rendszerének kiépítettsége, de Kína és India is jelentős hangsúlyt fektet az emigráltak számára a kulturális kezdeményezések biztosítására, a nyelv használatának megőrzése, fenntartása minden esetben kiemelkedik. Ezzel szemben az USA, valamint Ausztrália nem hoz létre a kultúrájuk terjesztése érdekében intézményeket, így a rangsorban előrébb

⁶¹ AMERICAN CITIZENS ABROAD, 2022.

⁶² IRELAND, 2021.

elhelyezkedő államok valóban jobban fókuszálnak a kultúra terjesztésére a külföldi honosok számára. Eltér tehát a kulturális támogatások súlya attól függően, hogy mekkora befolyással bír a nemzet kultúrája világszerte.

A turisták arányát illetően, a Covid előtti, 2019-es adatokat figyelembe véve kínai állampolgárok 154 millió alkalommal utaztak külföldre.⁶³ Az Egyesült Államokban ez a szám még nagyobb, 171 millió.⁶⁴ Ezzel szemben Indiából 27 millió, Ausztráliából 11 millió alkalommal választották a külföldi utazást.⁶⁵ Ami Mexikót és Franciaországot illeti, az ezekből az államokból történő indulások aránya középtájon helyezkedik el.⁶⁶⁶⁷

Összességében 2019-ben Kínából, illetve az USA-ból indult a legtöbb turista külföldi útra, és valóban beigazolódott, hogy a kínai és az amerikai állam is komoly tervvel rendelkezik a külföldön végbemenő krízishelyzetek, vagy akár letartóztatások kezelésére a képvisellel rendelkező országokban. Franciaországból és Indiából közepes mennyiségű, Mexikóból és Ausztráliából pedig a legkevesebb turista indult külföldi útra, tehát a legszembetűnőbb jelenség az, hogy Ausztráliánál a kevés turista ellenére a krízishelyzetek prioritást élveznek. Így, habár Mexikó esetében is a kevés külföldi turisták számából adódhatna a kisebb fókusz krízishelyzetekre, a turisták aránya nem feltétlenül befolyásolja a konzuli képviselet vészhelyzetek megoldására, terveire helyezett hangsúlyát.⁶⁸

Egy ország gazdasági helyzete hatást gyakorolhat a konzuli védelemre fordított összegre, így a választott államoknál a GDP-t vettem alapul. Az állítás, miszerint a magasabb nemzeti jövedelmű országok nagyobb mértékű anyagi támogatást biztosítanak, nem teljesen igazolódott be, gazdaságilag fejlettebb államoknál csak az USA, illetve Franciaország esetében, abból következően, hogy mindkét államban lehetőség van a konzuli kölcsön elengedésére. Ausztrália szintén magasabb GDP-vel rendelkezik, mégis kötelező a kölcsön visszatérítése, ezzel szemben Mexikó és India, mint alacsony jövedelmű, és Kína, mint középtájon elhelyezkedő országnál egyaránt lehetőség van mentesülni a kölcsön visszafizetése alól, így a

⁶³ STATISTA, LEADING DESTINATION COUNTRIES OF OUTBOUND TOURISTS FROM CHINA IN 2018, BASED ON TOURISM POPULARITY INDEX, 2018.

⁶⁴ STATISTA, THE MOST POPULAR DESTINATIONS FOR U.S. TRAVELERS ABROAD, 2020.

⁶⁵ WALKTHROUGHINDIA, TOP 15 MOST VISITED COUNTRIES BY INDIAN TRAVELLERS, 2017.

⁶⁶ TOURISMREVIEW, FAVOURITE DESTINATIONS OF FRENCH TRAVELLERS, 2018.

⁶⁷ THE WORLD BANK, INTERNATIONAL TOURISM, NUMBER OF DEPARTURES, 2020.

⁶⁸ THE WORLD BANK, INTERNATIONAL TOURISM, NUMBER OF DEPARTURES, 2020.

gazdasági helyzete egy államnak nem feltétlenül indokolja a konzuli érdekvédelem mértékét.⁶⁹

1.4.1 A vizsgált államok konzulátusainak száma – térkép

1. ábra Saját szerkesztésű^{70 71 72 73 74 75}

A fent található térképen szemléltetem, hogy a vizsgálatban szereplő államok konzuli kapcsolatai főképp mely, szintén a kutatásban résztvevő országok irányában kiterjedtek. Az adott ország zászlója fölött látható, pontosan mennyi képvisellet tart fenn a célországban, a számok azon

⁶⁹ THE WORLD BANK, INTERNATIONAL TOURISM, NUMBER OF DEPARTURES, 2020.

⁷⁰ RÉPUBLIQUE FRANCAISE. SERVICE-PUBLIC.FR.

⁷¹ AUSTRALIAN GOVERNEMENT, OUR EMBASSIES AND CONSULATES OVERSEAS.

⁷² EMBASSIES.

⁷³ GOB.MX, CONSULADOS DE MÉXICO EN EL EXTERIOR. 2023.

⁷⁴ MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA, MISSIONS OVERSEAS, 2023.

⁷⁵ USEMBASSY.GOV, WEBSITES OF U.S. EMBASSIES, CONSULATES, DIPLOMATIC MISSIONS, AND OFFICES PROVIDING CONSULAR SERVICES, 2023.

államok esetében foglalják magukban a nagykövetséget, ahol a fővárosban nem jött létre külön képviselő a konzuli funkciók ellátására.

KONKLÚZIÓ

Az utóbbi időben végbemenő események, pl. a Covid vírus, a terrorizmus, a külföldi mobilitás mértékének növekedése rengeteg területre hatást gyakoroltak, így érdemesnek tartottam megvizsgálni az állampolgár külföldi létének védelméhez kapcsolódó konzuli érdekvédelmet eltérő adatokkal rendelkező államoknál, hogy a különböző adottságú országok megfelelő összehasonlítási alapot adjanak.

A kutatás tárgyát képző vizsgálat során rálátást nyertem az egyes országok konzuli gyakorlatára, ezáltal láthatóvá váltak bizonyos különbségek, így a kezdetben kiválasztott, szelekció tárgyát képező tényezők közti összefüggések fennállásának kérdésére is választ kaphattam az elemzés során. A kutatás középpontjaként szolgáló állítás, mely alapján fellelhetők egyedi vonások egyes országok konzuli gyakorlatában, és léteznek szabályszerűségek arra vonatkozóan, hogy a különböző tényezőkkel rendelkező országok esetében az eltérések közt összefüggés tapasztalható, részben beigazolódott. Valóban található olyan tipikus jellemzők néhány államnál, amik máshol nem léteznek, pl. Franciaországnál a kettős állampolgárságúaknak azonos feltétellel nyújtott védelem, a kimagasló szociális támogatás, kulturális vagy oktatási szolgáltatás mértéke, az USA esetében a börtönben lévő személyeknek vitamin, olvasnivaló, és adott valláshoz tartozó pap biztosítása.

Az országok konzuli gyakorlatában fellelhető különbségek közti összefüggésekre vonatkozó állítás csak részben bizonyult igaznak, bizonyos tényezők hasonlóan befolyásolják az állam konzuli gyakorlatát, az emigráltak száma, illetve az ország nemzeti kulturális örökségének globális hatása egyaránt befolyásolja az intézkedéseket. A nagyobb mértékű külföldi honossal rendelkező államok például Kína, Mexikó, India, valamint Franciaország nagymértékű kulturális és szociális lehetőséget nyújtanak, és a globálisan befolyásosabb nemzeti örökségű államok tekintetében megfigyelhető a kiemelkedő számú kulturális program aránya, ezzel szemben a turisták és a nemzeti jövedelemre vonatkozó felvetések azonban nem feltétlenül gyakorolnak hatást az érdekvédelmi feladatokra.

Láthatóvá vált a vizsgálat során, mely államok helyeznek nagyobb hangsúlyt a turisták támogatására krízishelyzet bekövetkeztében, ezen

országokhoz tartozott az USA, Ausztrália, ettől függetlenül azonban a többi ország gyakorlatában is megtalálhatók a vészhelyzetek kezelésére vonatkozó intézkedések. A külföldi honosok képviselőjének széleskörű feladatokat magában foglaló rendszere pedig igen kiépített Mexikó, Kína, India és Franciaország esetében, beleértve a szociális, kulturális, oktatási jellegű szolgáltatásokat. A kutatás által szintén kiderült, hogy bár van egy fő, meghatározó alapként szolgáló törvénye a konzuli feladatoknak, meglepő módon mégsem egységesek a gyakorlatok államonként, még a belső konzuli jog formái is változnak.

A téma középpontjában álló érdekvédelem úgy gondolom, a közeljövőben nem fog számottevő átalakuláson átesni, ugyanis a Covid ideje alatt létrejövő, felkészültségi szint növelését igénylő hatástól az elkövetkező években nemigen keletkezhet a konzuli védelem még nagyobb fejlődését követelő eset. Az elmúlt évek időszaka segítette felkészülni az államoknak egy hasonló helyzet gördülékenyebb kezelésére, ugyanis a legtöbb országnak ekkor kellett a legnagyobb mértékű hazatelepítést megszerveznie, egyszerre kezelni utazási, elszállásolási, pénzügyi gondokat, melyeket tovább nehezítettek a határlezárások és utazási korlátozások.⁷⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

Nemzetközi jogforrások

Constitution of the People's Republic of China. 1982.

Decree No. 76-548 of relating to consuls general, honorary consuls and vice-consuls and consular agents. June 16, 1976. 11-12.
<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000019110913/>
(Letöltve: 2022. 10. 05.)

France's Constitution of October 4, 1958.

Mexican Foreign Service Law. 1994.

Mexico's Constitution of 1917.

U.S Department of State. Consular Affairs. Foreign Affairs Manual.
<https://fam.state.gov/> (Letöltve: 2022. 10. 15.)

⁷⁶ INTERNATIONAL CENTRE FOR MIGRATION POLICY DEVELOPMENT, 2020.

Szakirodalmak

- HOORENS, S. – NEDERVEEN, F. – NIEMI, T. E. – JORDAN, V. – COX, K. – BENTINCK, M. (2019). Consular services to citizens abroad: insights from an international comparative study. RAND Corporation.
- LAFLEUR, J. M. – VINTILA, D. (2020). Overview of the National Social Security System and Main Migration Features in China. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 3). A Focus on Non-EU Sending States. Springer.
- LAFLEUR, J. M. – VINTILA, D. (2020). Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for French citizens abroad. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2). Springer.
- MELISSEN, J. – FERNÁNDEZ, A. M. (2011). Consular Affairs and Diplomacy.
- SCHULDT, R. D. M. (2019): Migrant claims and consular protection services in the United States: An analysis of Mexico's Department of Protection Administrative Data, 2010-2015.
- WEINAR, A. (2017). Mobile French Citizens and La Mère-Patrie: Emigration and Diaspora Policies in France. Emigration and Diaspora Policies in the Age of Mobility. Springer.

Folyóiratok, kiadványok, tanulmányok

- DEPARTMENT OF STATE, Foreign Operations, and Related Programs. Congressional Budget Justification. 43. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/03/FY-2023-Congressional-Budget-Justification-Final-03282022.pdf> (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- FERNÁNDEZ, J. (2019). Mexican Consular And Diplomatic Functions Vis-À-Vis Private International Law And Nationality Conflicts: Towards A New Normative Framework For The Twenty-First Century. Mexican Law Review. 7(1), 63. <https://www.scielo.org.mx/pdf/mlr/v12n1/2448-5306-mlr-12-01-57.pdf> (Letöltve: 2022. 10. 29.)
- JOSEPH, D. H. (2012). Mexico's Concentration on Consular Services in the United States. The Hague Journal of Diplomacy. 7. 229-230.
- KECSKÉS D. GUSZTÁV (2005). Állampolgárság Európában. A francia állam gondoskodása külföldön élőpolgáraitól. Europa Institut Budapest, 91-106. <https://www.europainstitut.hu/index.php/24-sonstiges/918-allampolgarsag-kecskes> (Letöltve: 2023.04.01)
- KÜL-VILÁG. A nemzetközi kapcsolatok folyóirata. 1(2), 138-139. http://www.epa.uz.ua/00000/00039/00024/pdf/EPA00039_kulvilag_2_011_01-02_schiffner.pdf (Letöltve: 2022.09.25.)

- LAGLAGARON, L. (2010). Protection through Integration: The Mexican Government's Efforts to Aid Migrants in the United States. 10-12. https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/IME_FINAL.pdf (Letöltve: 2022. 10. 29.)
- MCDERMID, P. – CRAIG, A. – SHEEL, M. – SEALE, H. (2022). How have governments supported citizens stranded abroad due to COVID-19 travel restrictions? A comparative analysis of the financial and health support in eleven countries. BMC, 22(161). <https://bmcinfectdis.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12879-022-07155-2> (Letöltve: 2022. 09. 23.)
- MINISTÈRE DE L'EUROPE ET DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES (2021). Rapport du Gouvernement sur la situation des Français établis hors de France. 50-51. https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/rapport_du_gouvernement_sur_la_situation_des_francais_etablis_hors_de_fr_final_cle01df4a.pdf (2022. 10. 21.)
- Ministry of External Affairs: Annual Report 2019-20. 312. https://www.mea.gov.in/Uploads/PublicationDocs/32489_AR_Spread_2020_new.pdf (Letöltve: 2022. 10. 23.)
- XIA, L. (2021). Consular Protection with Chinese Characteristics: Challenges and Solutions. The Hague Journal of Diplomacy. 16. 260.

Internetes források

- American Citizens Abroad. <https://www.americansabroad.org/about-us/who-we-are/> (Letöltve: 2022. 10. 29.)
- Association Démocratique des Français à l'Étranger. Consular Council for Protection and Social Action. <https://www.francais-du-monde.org/2016/03/16/ccpas/> (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- Association Démocratique des Français à l'Étranger. Welfare. <https://www.francais-du-monde.org/vivre-a-letranger/aide-sociale/> (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- Australian Government. Our embassies and consulates overseas. <https://www.dfat.gov.au/about-us/our-locations/missions/our-embassies-and-consulates-overseas#c> (Letöltve: 2022. 11. 27.)
- Australian Government, Department of Foreign Affairs and Trade. Consular Services. (2020-2021). <https://www.dfat.gov.au/about-us/our-services/consular-services/consular-state-play-2020-21> (Letöltve: 2022. 10. 15.)

- Australian Government. Assisting Australians Overseas. 2017 Foreign Policy White Paper. (2017). <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/2017-foreign-policy-white-paper/fpwhitepaper/foreign-policy-white-paper/chapter-five-keeping-australia-and-australians-safe-secure-and-free-3.html#chart-title-5-1> (Letöltve: 2022. 10.22.)
- Australian Government. Department of Foreign Affairs and Trade. Risk Factors Screening Tool. <https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/risk-factors-screening-tool> (Letöltve: 2022. 10. 22.)
- Australian Trade Commission. Annual Report 2011-12. (2012). <https://www.austrade.gov.au/AnnualReport2011-12/program-2-1.html> (Letöltve: 2022. 10. 22.)
- Australian Bureau of Statistics. Most popular countries for Aussie travellers in 2019. (2020). <https://www.abs.gov.au/articles/most-popular-countries-aussie-travellers-2019> (Letöltve: 2022. 11. 18.)
- BMC. Table 1 Comparison of financial assistance offered to citizens abroad in six countries as of June 2021. (2021). <https://bmcinfectdis.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12879-022-07155-2/tables/1> (Letöltve: 2022. 09. 23.)
- Business Standard. China launches mobile app for emergency response to its citizens abroad. (2018). https://www.business-standard.com/article/pti-stories/china-launches-mobile-app-for-emergency-response-to-its-citizens-abroad-118092600684_1.html (Letöltve: 2022. 11. 05.)
- Department Of Health & Human Services Administration For Children And Families. U.S. Repatriation Program Repatriation Loan Waiver and Deferral Request Form. https://www.acf.hhs.gov/sites/default/files/documents/orr/loan_waiver_request_form_0.pdf (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- Embassies. <https://embassies.net/search> (Letöltve: 2022. 11. 27.)
- Embassy of India. Indian Community Welfare Fund. (2023). <https://embassyofindiayangon.gov.in/IndianCommunityWelfareFund> (Letöltve: 2022. 11. 18.)
- Embassy of India. Notice regarding Dual Citizenship. (2023). <https://www.indianembassyusa.gov.in/Publicind?id=9> (Letöltve: 2022. 10. 29.)
- Gob.mx. Consulados de México en el Exterior. (2023). <https://portales.sre.gob.mx/directorio/index.php/consulados-de-mexico-en-el-exterior> (Letöltve: 2022. 11. 27.)

- Government of India. Consular, passport and visa division. Guide to Consular Services. (2022). <https://mea.gov.in/guide-to-consular-services.htm> (Letöltve: 2022. 10. 15.)
- Guide to China's Consular Protection and Services Overseas. (2023). <http://vancouver.china-consulate.gov.cn/eng/topic/6/> (Letöltve: 2022. 10. 15.)
- International Centre for Migration Policy Development. National consular services are stretched to the limit by COVID-19. (2020). <https://www.icmpd.org/news/national-consular-services-are-stretched-to-the-limit-by-covid-19> (Letöltve: 2022. 12. 21.)
- Ireland, S. Revealed: World's Best Countries For Cultural Heritage Influence, 2021. (2021). <https://ceoworld.biz/2021/01/31/best-countries-for-cultural-heritage-influence-2021/> (Letöltve: 2022. 11. 05.)
- L'Union des Français de l'Étranger. <https://ufe.org/presentation/> (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- Minister for Foreign Affairs. Global Watch Office. (2016). <https://www.foreignminister.gov.au/minister/julie-bishop/media-release/global-watch-office> (Letöltve: 2022. 10. 22.)
- Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. New version of the Advice to Travelers app (2021). <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/the-ministry-and-its-network/news/2021/article/new-version-of-the-advice-to-travelers-app-dec-16-2021> (Letöltve: 2022. 11. 05.)
- Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. What the consulate can do for you. (2021). <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/services-aux-francais/ce-que-le-consulat-peut-faire-pour-vous/> (Letöltve: 2022. 11. 20.)
- Ministry of External Affairs. Legal and Financial Assistance to Indian Women Deserted by their Overseas Indian Spouses. (2022). <https://www.mea.gov.in/legal-and-financial-assistance.htm> (Letöltve: 2022. 10. 23.)
- Ministry of External Affairs, Government of India. Indian Community Welfare Fund. (2022). <https://www.mea.gov.in/icwf.htm> (Letöltve: 2022. 10. 23.)
- Ministry of External Affairs. Repatriation to India. (2022). <https://www.mea.gov.in/repatriation-to-india.htm> (Letöltve: 2022. 10. 29.)
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Missions Overseas.

- https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/
(Letöltve: 2022. 11. 27.)
- onlyAUSTRALIA & NZ. Emergency APP For Travellers. (2023).
<https://www.onlyaustralia.com.au/australia/emergency-app-travellers>
(Letöltve: 2022. 11. 05.)
- Relaciones exteriores. ATTENTION TO MEXICANS IN EMERGENCIAS.
<https://consulmex.sre.gob.mx/reinounido/index.php/es/visas/112>
(Letöltve: 2022. 11. 20.)
- République Francaise. Service-Public.fr. (2022). <https://lannuaire.service-public.fr/ambassades/8d900e46-df47-40d2-8fc4-bbfae6ddc17e>
(Letöltve: 2022.11.27.)
- Smarttraveller.gov.au. Consular Services Charter. (2022).
<https://www.smarttraveller.gov.au/consular-services/consular-services-charter> (Letöltve: 2022. 10. 15.)
- Statista. Leading destination countries of outbound tourists from China in 2018, based on tourism popularity index. (2018).
<https://www.statista.com/statistics/978124/china-leading-destination-countries-based-on-tourism-popularity-index/> (Letöltve: 2022. 11. 18.)
- Statista. The Most Popular Destinations for U.S. Travelers Abroad. (2020).
<https://www.statista.com/chart/18742/most-popular-destinations-with-us-travelers/> (Letöltve: 2022. 11. 18.)
- The World Bank. International tourism, number of departures. (2020).
[https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.DPRT?end=2018&most recent year desc=true&start=1995&view=map&year=2019](https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.DPRT?end=2018&most%20recent%20year%20desc=true&start=1995&view=map&year=2019) (Letöltve: 2022. 10. 15.)
- The World Bank. GDP per capita (Current US\$). (2021).
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?view=map>
(Letöltve: 2022. 09. 23.)
- TourismReview. Favourite destinations of French travellers. (2018).
<https://www.tourism-review.com/top-destinations-for-french-travelers-news10832> (Letöltve: 2022. 11. 18.)
- U.S. Department of State-Bureau of Consular Affairs. Arrest or Detention of a U.S. Citizen Abroad.
<https://travel.state.gov/content/travel/en/international-travel/emergencies/arrest-detention.html> (Letöltve: 2022. 10. 21.)
- U.S. Department of State-Bureau of Consular Affairs. Information for U.S. Citizens about a U.S. Government-Assisted Evacuation.

<https://travel.state.gov/content/travel/en/international-travel/emergencies/for-evacuated-citizens.html> (Letöltve: 2022. 10. 21.)

UNESCO Institute for Statistics. Global Education Digest 2010, Comparing Education Statistics Across the World. (2010). <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/global-education-digest-2010-comparing-education-statistics-across-the-world-en.pdf> (Letöltve: 2022. 09. 25.)

USEmbassy.gov. Websites of U.S. Embassies, Consulates, Diplomatic Missions, and Offices Providing Consular Services. <https://www.usembassy.gov/#I> (Letöltve: 2022. 11. 27.)

Walkthroughindia. Top 15 Most Visited Countries by Indian Travellers. (2017). <https://www.walkthroughindia.com/around-the-world/top-15-most-visited-countries-by-indian-travellers/> (Letöltve: 2022. 11. 18.)

World Population Review. Immigration by Country. (2020). <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/immigration-by-country> (Letöltve: 2022. 09. 23.)

A KAZAHSZTÁNI FILMPOLITIKA ALAPVETŐ JELLEMZŐI ÉS HATÁSA A FILMMŰVÉSZET FEJLŐDÉSÉRE

Basic features of Kazakhstan film policy and its effect on the
development of cinematography

Kozhabergenova Anel¹

Absztrakt: A posztszovjet térség népei számára az egyik legnagyobb kihívás a nemzeti identitás keresése és kialakítása. Ennek egyik eszköze a mozi. A Szovjetunióban a mozi a kezdetektől fogva a szocialista és kommunista ideológia propagandájának fontos eszköze volt, a független Kazahsztán kormánya pedig folytatta ezt a hagyományt, de új céljai felé irányítva azt. Ebben a tanulmányban a filmgyártás területét érintő hivatalos állami és jogi dokumentumok elemzése alapján megpróbáljuk azonosítani a kortárs Kazahsztán filmpolitikájának fő irányait. Elemezve a kortárs kazah filmművészet meglévő tudományos kutatásait is megpróbáljuk nyomon követni a filmművészet fejlődésének tendenciáit az állami politikával összefüggésben.

Kulcsszavak: Kazahsztán, kultúrpolitika, film, ideológia, történelem

Abstract: One of the main challenges for the peoples of the post-Soviet space is the search and formation of national identity. One of the tools for its creation is cinema. In the Soviet Union cinema from the very beginning was an important tool for the propaganda of socialist and communist ideology. The government of already independent Kazakhstan continued this tradition, but directing it to its new goals. In this study, based on the analysis of official

¹ Kozhabergenova Anel, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, doktoranduszhallgató.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0006-5092-094X>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10089092>

Email cím: anelec.9319@gmail.com

state and legal documents concerning the sphere of film production, we will try to identify the main directions of film policy in contemporary Kazakhstan. Also analyzing the existing scientific research of contemporary Kazakh cinema we will try to trace the tendencies in its development in connection with the state policy.

Keywords: Kazakhstan, cultural policy, film, ideology, history

BEVEZETÉS

A posztszovjet térség népei számára az egyik legnagyobb kihívás a nemzeti identitás keresése és kialakítása. Ennek egyik eszköze a mozi.

A Szovjetunióban a mozi a kezdetektől fogva a szocialista és kommunista ideológia propagandájának fontos eszköze volt, a független Kazahsztán kormánya pedig folytatta ezt a hagyományt, de új céljai felé irányítva azt.

Ez a tanulmány a *posztkoloniális* elméleten alapul. Homi K. Bhabha² és Frantz Fanon³ posztkoloniális kutatások középpontjában áll a nemzeti identitás és kultúra. Ez az elmélet a *nemzeti identitást* nem egy előre meghatározott kijelentésnek tekinti, hanem az identitás előállításának folyamatának és a szubjektum átalakulásának, amely során a szubjektum elfogadja ezt a képet. Következésképpen a nemzeti identitás kialakulása a kultúrában mindig egy nép átfogó erőfeszítéseinek összessége a gondolkodás területén, „amelynek célja azoknak a cselekedeteknek a leírása, igazolása és dicsérete, amelyekkel ez a nép létrehozta önmagát és fenntartja létét”.⁴

A filmet, mint a nemzeti identitás kialakításának eszközét a posztkoloniális elméletben, nem csupán egy másodrendű tükörnek tekintik, amely azt hivatott tükrözni, ami már létezik, hanem a reprezentáció olyan formájának, amely képes új típusú szubjektumokként elhelyezni minket, és ezáltal lehetővé teszi számunkra, hogy felfedezzük, kik is vagyunk.⁵

A posztkoloniális elmélet jó elméleti keret a független Kazahsztán korai éveinek tanulmányozására. Ha az elmúlt 15 év filmművészetéről beszélünk, akkor a *dekolonialista kritika* fogalma tűnik megfelelőbbnek. „A *dekolonialista fordulat* vagy választás a kortárs kritikai elmélet egy olyan

² BHABHA, 1994.

³ FANON, 1963.

⁴ FANON, 1963, p. 233.

⁵ HALL, 1989, 80. o.

irányzata, amely a modernitás projektjének radikális újragondolásával foglalkozik, elválaszthatatlan kapcsolatban annak sötét oldalával - a gyarmatosítással, a modernitás aloldalával”.⁶ A fő különbség e fogalmak között az, hogy a *dekolonialista kritika* a gondolkodás területével foglalkozik, míg a *posztkoloniális elmélet* a politikával. Emellett ezen a területen a kutatók úgy vélik, hogy a gyarmatosítást a modern világban még mindig nem sikerült legyőzni. Nelson Maldonado-Torres kutató szerint a dekolonialista kritika a gyarmatosítás eredményeként kialakult hosszú távú hatalmi struktúrákkal foglalkozik, amelyek meghatározzák a kultúrát, a munkát, az interszubjektív viszonyokat és a tudástermelést.⁷ A gyarmatosítás azon következményeivel foglalkozik, amelyek a könyvekben, a tudományos kritériumokban, a kulturális mintákban, az emberek józan eszében és önképében, reményeikben és törekvéseikben, valamint a modern élet számos más aspektusában állandóan élnek. „Bizonyos értelemben mi, modern alattvalók, mindenhol és minden nap belélegezzük a gyarmatosítást”.⁸

A dekolonialista művészet képviselői a maguk részéről a nyugati eszmék és elvek ellen tiltakoznak műveikben, nemzeti eredetükhöz visszatérve alkotnak, legyen az a kaukázusi kozmológia vagy a szufizmus.⁹

Ebben a tanulmányban a szerzők elemzik a témában rendelkezésre álló szakirodalmat, a szakpolitikai dokumentumokat és magukat a filmeket. Különösen a kazah és külföldi filmkutatók cikkeinek és monográfiáinak narratív elemzését végezték el. Elemezték azokat a hivatalos politikai dokumentumokat is, amelyek között szerepelnek a kultúra területén az állami politika fejlesztési irányait meghatározó állami programok, illetve a jogerős törvények. Az elemzés alapján megpróbáljuk azonosítani a filmpolitika fő irányait a mai Kazahsztánban, valamint megpróbáljuk nyomon követni az állami politikával kapcsolatos fejlődési tendenciákat.

Meg kell jegyezni, hogy a tanulmány fő tárgya a kortárs kazah filmművészet. Ezért csak a filmgyártással kapcsolatos kérdésekre fogunk összpontosítani és kihagyjuk a filmforgalmazással és -terjesztéssel kapcsolatos kérdéseket az országban.

⁶ TLOSTANOVA, 2015; a kérdésről részletesen lásd: Tlostanova, 2018.

⁷ TLOSTANOVA, 2015.

⁸ TLOSTANOVA, 2015.

⁹ TLOSTANOVA, 2015.

I. AZ ÁLLAMI FILMPOLITIKA JOGI KERETE

A kazahsztáni filmművészet és a nemzeti politika kapcsolatát vizsgálva elsőként az a tény hívja fel a figyelmet, hogy az elmúlt néhány évben a filmipar állami szabályozása fokozódni kezdett. Ezt elsősorban az a tény jelzi, hogy 2019 előtt a kazahsztáni filmipart az általános *Kulturális törvény* szabályozta, amelynek mindössze hat cikke kapcsolódott közvetlenül a filmgyártáshoz. Ezeket 1996. december 24-én léptették hatályba, majd 2006. december 15-én módosították.¹⁰ A kazah filmszakértők és politikai döntéshozók véleménye szerint azonban ez a törvény túl általános volt ahhoz, hogy érdemi ereje vagy hatása legyen.¹¹ Hiányzott „egy világos koncepcionális apparátus és normák, amelyek a filmgyártás, a forgalmazás, a tárolás, az elmúlt évek egyedülálló filmgyűjteményének sokszorosítása és digitalizálása terén az interakció minden aspektusát feltárják”.¹² Ezért 2016-ban a *Kazah Köztársaság Kulturális Minisztériumának* kezdeményezése hangzott el arról, hogy a filmművészet területén új törvénytervezetre van szükség.

A Kazah Köztársaság filmművészetről szóló törvénye jóváhagyta az állami politika alapelveit a filmművészet területén, meghatározta a *kormány és a Kazah Köztársaság Kulturális és Sportminisztériumának* hatáskörét a filmművészet területén, valamint jóváhagyta a *Nemzeti Filmművészetet Támogató Állami Központ* létrehozását. A központ feladatai közé tartozik a nemzeti filmként való elismerésért folyamodó filmes projektek állami pénzügyi támogatása. A törvény meghatározza a film nemzeti filmként való elismerésének feltételeit is). Ezek a feltételek különösen a következők:

1) film tartalma:

- a film Kazahsztán nemzeti történelmének vagy modern életének eseményeit mutatja be,
- elkötelezett a világtörténelem problémáinak és eseményeinek, amelyek társadalmi és kulturális jelentőséggel bírnak Kazahsztán számára,
- hozzájárul Kazahsztán imázsának és tekintélyének nemzetközi szintű erősítéséhez.

2) filmgyártás:

- filmgyártók (producers) – Kazahsztán állampolgárai vagy Kazahsztán területén nyilvántartásba vett jogi személyek,

¹⁰ KAMZA, 2021.

¹¹ A kérdésről részletesen lásd: KAMZA, 2021.; MANAKBAYEVA and NIKOLAYEVA, 2021.

¹² MUKANOVA, 2017.

- a film gyártásával, forgalmazásával és vetítésével kapcsolatos teljes munka legalább 70%-át Kazahsztánban bejegyzett szervezetek végzik,
- a filmkészítők (forgatókönyvíró, rendező, operatőr, produkciós tervező, zeneszerző) között a külföldi állampolgárok legfeljebb 50%-a.

Valamint a külföldi filmművészeti szervezetekkel közösen készült film nemzetközi megállapodás alapján nemzetinek minősíthető.¹³

Figyelmet kell fordítani a nyelvi kérdésre is. A jogszabályok szerint Kazahsztán államnyelve a kazah nyelv.¹⁴ Az ország minden állampolgára köteles kazahul beszélni. A kazah nyelvet az országban a társadalmi kapcsolatok minden területén használják, beleértve a közigazgatást, a törvényhozást, a jogi eljárásokat és az irodai munkát. Ugyanakkor az állami szervezetekben és a helyi önkormányzatokban az orosz nyelvet hivatalosan a kazah nyelvvel egyenrangúan használják. Ezenkívül az oktatási intézményekben a kazah és az orosz nyelv kötelező tantárgyak, és szerepelnek az oktatási diplomában szereplő tudományágak listáján.¹⁵

A jogszabályoknak megfelelően a filmek terjesztése Kazahsztán területén kazah és más nyelveken történik.¹⁶ A nemzeti filmek forgalmazásának azonban kazah nyelven kell történnie, és más nyelveken is történhet, ha elérhető kazah felirat. Azokat a külföldi filmeket, amelyek forgalmazása és vetítése Kazahsztán területén nem kazah nyelvű moziban zajlik, kazah nyelvű szinkronnal vagy felirattal kell ellátni. Ugyanakkor a szinkronizálás és a feliratozás tartalmának fordítása nem torzíthatja el azok fő jelentését.¹⁷

*Aigerim Manakbayeva*¹⁸ és *Assel Kamza*¹⁹ kutatók szerint a törvény fő céljai a nemzeti filmművészet fejlesztése, külföldi befektetések vonzása a kazahsztáni filmgyártásba, valamint a filmgyártás állami finanszírozásának igazságos elosztása. Vagyis a törvény fő funkciója a filmstúdiók és a rendezők közötti pénzüsszegek elosztása.

Ahogy *Rico Isaacs* írja, a Szovjetunió összeomlása utáni első napokban az állam nem fordított figyelmet a filmiparra.²⁰ Az ok nyilvánvaló: a kormány

¹³ A FILMMŰVÉSZETRŐL, 2019.

¹⁴ A NYELVEKRŐL A KAZAH KÖZTÁRSASÁGBAN, 1997.

¹⁵ A NYELVEKRŐL A KAZAH KÖZTÁRSASÁGBAN, 1997.

¹⁶ A FILMMŰVÉSZETRŐL, 2019.

¹⁷ A FILMMŰVÉSZETRŐL, 2019.

¹⁸ MANAKBAYEVA, 2020.

¹⁹ KAMZA, 2021.

²⁰ ISAACS, 2018.

a kommunista rendszerből a kapitalista társadalomba való gyors átmenetre összpontosított, ami mély válságot okozott, amely háttérbe szorította a kulturális kérdéseket. A helyzet a 2000-es évek elején megváltozott: a javuló gazdasági helyzet a filmgyártásba történő befektetések növekedését vonta maga után, de a finanszírozás konkrét filmes projektekre (például a *Nomád*²¹) irányult.²² Ezért az ország fő filmstúdióját - a *Kazakhfilm*et - úgy kezdték tekinteni, mintha „állami megrendelésre” dolgozna, a forgatókönyvírók és rendezők a kulturális minisztérium által írt tervek szerint dolgoznak a témákon.²³

Ugyanakkor azonban Kazahsztánban is megjelentek a magánfilmgyártók. *Gulnára Abikeeva* szerint a *Nomád* filmterv grandiózus jellege ellenére a hazai forgalmazásban sikeresebb volt az *Ákán Satajev* által rendezett és egy magánstúdió által gyártott *Gengszter* (2007) című film.²⁴ Folytatva kutatását *Abikeeva* azt is írja, hogy „2010-ben tíz egész/teljes estés játékfilm készült, amelyek közül négyet a Kazakhfilm stúdió gyártott: *Bunkó, Ki vagy te, Ka úr?, A szerelem iróniája, A rózsaszín nyúl története*. Hat pedig – magánstúdiókban: *Gashyk Zhurek avagy koktél egy csillagért, Paradise for Mum, 999, Trubadúr, 25 Tenge és Tsutsvang. Tíz filmből nyolc került a mozikba. A Kazakhfilm aktívan népszerűsítette filmjeit a forgalmazásban, így A szerelem iróniája, A rózsaszín nyúl története és Bunkó jó eredményeket ért el. De egyik film sem tudta elérni egy magánstúdió Gashyk Zhurek avagy koktél egy csillagért című képének pénzügyi sikerét - 147,2 millió tenge 52 millió tenge költségvetés mellett”.²⁵ A szerző 2010-et a kazah filmművészet kommercializálódásának kezdeteként jelöli meg. UNESCO adatai szerint különböző forrásokból adódóan a magán filmvállalatok és filmstúdiók száma 2019-ben 64 és 120 között volt.²⁶*

A fentiekből megállapítható, hogy a kazah filmművészetben az elmúlt 15 évben kialakult egy olyan tendencia, hogy a magántermelők és filmstúdiók által készített filmek több nézőt vonzanak, mint az állami megrendelésre készültek. Ez arra utal, hogy a kormány fokozatosan kezdte elveszíteni a filmipar feletti ideológiai kontrollt. Lehetséges tehát, hogy ez volt az egyik oka a filmtörvény elfogadásának, azaz a kormány kísérletet tesz arra, hogy visszaszerezze az ellenőrzést e terület felett.

²¹ SZERGEJ BODROV, 2005.

²² ISAACS, 2018.

²³ ISAACS, 2018.

²⁴ ABIKEYEVA, 2022.

²⁵ ABIKEYEVA, 2022, 57. o.

²⁶ UNESCO, 2021.

A filmtörvényen kívül számos hivatalos dokumentum is befolyásolja az ország filmpolitikáját. E dokumentumok közé tartoznak az államelnöki rendeleteken alapuló állami programok, koncepciók és stratégiák, amelyek meghatározzák a közpolitika fejlesztésének irányát, és az intézményi reformok végrehajtását célozzák. Ezek különösen a következők:

1. *A Kazah Köztársaság állami identitásképzésének koncepciója* (1996);
2. *A Kazahsztán 2030 stratégia* (1997);
3. *A Kazahsztán 2050 stratégia* (2012);
4. *Nursulat Nazarbajev A nemzet terve – 100 konkrét lépés* című programja;²⁷
5. *Kazahsztán identitásának és egységének megerősítésére és fejlesztésére vonatkozó koncepciók* (2015);
6. A projekt *Hazafias törvény Mangilik El* (2016).
7. *Nursultan Nazarbajev Egy pillantás a jövőbe: a köztudat modernizálása* című politikai dokumentum.²⁸

Annak ellenére, hogy a fent felsorolt dokumentumok többsége nem vonatkozik közvetlenül a filmművészetre, a kultúrpolitika általános fejlődésének irányát jelölik ki. A kultúra fő narratívái, amelyeket ezek a dokumentumok támogatnak, a következők: polgári hazafiság; a hatóságok támogatása; egység és harmónia a Kazahsztánban élő valamennyi etnikai és vallási csoport között; nemzetbiztonság, amely magában foglalja a vallási szélsőségek elleni küzdelmet és a nemzeti identitás. A kormány azonban a nemzeti identitást inkább a nemzeti történelem, a hagyomány, a művészet és kevésbé a filozófia és a mitológia szempontjából vizsgálja.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan valósulnak meg ezek a narratívák a moziban

II. A KAZAHSZTÁNI NEMZETI FILMPOLITIKA TÖRTÉNETE

Az érintett források jellegétől, valamint a felvetett kérdések terjedelmétől és mélységétől függően két fő elméleti és módszertani megközelítést lehet azonosítani, amelyeket a kutatók a kérdés tanulmányozásakor követnek: a kronológiai és a tematikus megközelítést.

²⁷ NAZARBAJEV, 2015.

²⁸ NAZARBAJEV, 2017.

Ebben a szakaszban a kronológiai megközelítés szerint végzett tanulmányokat tekintjük át.

A kronológiai megközelítést tekintve *Gulnara Abikejeva* javasolta a kazahsztáni nemzeti filmművészet 2005 előtti fejlődésének egyértelmű periodizációját:²⁹

1. szakasz - 1964-1972. Bár hagyományosan az 1953 és 1964 közötti időszakot tekintik olvadásnak, az 1963-1964-es éveket tekinthetjük az olvadás kezdőpontjának a kazah filmiparban, amikor olyan filmek jelentek meg, mint *A verseny*,³⁰ *A nevem a Kojá*,³¹ valamint *Tolomush Okeyev* és *Bolat Shamshiev* első dokumentumfilmjei. Az olvadás végét 1972-ben olvashatjuk, abban az évben készültek el az olyan nagy epikus filmek, mint a *Kyz-Zhibek*³² és a *Rusztam és Szubrab*,³³ és a *Tryzna*.³⁴ „A közép-ázsiai filmművészetben az olvadás a nemzeti filmek megjelenésével kezdődött és a teljes betiltásukkal ért véget”.³⁵

2. szakasz – *Peresztrojka* (1985-1991). Ebben az időszakban új kazah újhullámos rendezők jelentek meg, akik új típusú hősöket hoztak a képernyőre, megváltoztatták a filmek esztétikáját és elkezdtek foglalkozni a nemzet történelmi örökségével. Ennek az időszaknak a kulcsfilmjei a *Rasid Nugmanov* által rendezett *Tű* (1988) és a *Szerik Aprimov* által rendezett *Végállomás* (1989) voltak, „amelyek a szovjet társadalom hanyatlásáról állítottak fel szigorú diagnózist”.³⁶

3. szakasz – 1992-1997. „Ezt az időszakot az 1990-es évek eleji függetlenség miatti eufóriától a megoldatlan társadalmi és gazdasági problémák miatti depresszióig tartó 1997-1998-as időszak jellemzi”.³⁷ A kazah új hullám népszerűsége a végéhez közeledik. A közhangulat tükröződik a korszak filmjeiben, amelyek közül a legjelentősebbek a *Dárján Omirbajev* által rendezett *Kardiogram* (1995), az *Amir Karakulov* által rendezett *Az utolsó vakáció* (1996) és *Alekszandr Baranov* által rendezett *Sanghaj* (1996).

4. szakasz – 1998-2005. Ezt az időszakot a posztkoloniális reflexivitás folytatása jellemzi. A filmkészítők továbbra is újragondolják a szovjet múltat, mint például a *S. Narymbetov* „Leyla imája” példaként szolgál. A rendezők

²⁹ ABIKEYEVA, 2006.

³⁰ BOLAT MANSUROV, 1963.

³¹ ABDULLA KARSAKBAEV, 1963.

³² SZULTÁN-AHMET HODZSIKOV, 1972.

³³ BENZION A. KIMJAGAROV, 1972.

³⁴ BOLAT MANSUROV, 1972.

³⁵ ABIKEYEVA, 2006, 52. o.

³⁶ ABIKEYEVA, 2006, 141. o.

³⁷ ABIKEYEVA, 2006, 153.o

történelmi témákban is elmélyednek és ennek az időszaknak a leghíresebb filmje *Ivan Passer* és *Szergej Bodrov* közös kazah-francia filmje, a *Nomád* (2005).³⁸ *Gulnara Abikeeva* kutatása retrospektív, és segít meglátni a kazahsztáni filmpolitika sajátosságainak történelmi okait.

A kronológiai megközelítésből kiderül, hogy Kazahsztán 2005-ig tartó nemzeti filmművészete sok tekintetben hasonlít más posztszovjet országok (például Oroszország,³⁹ Kirgizisztán,⁴⁰ Ukrajna⁴¹) filmművészetéhez, és megfelel a posztkoloniális elméletnek.

A szovjet filmművészet a kezdetektől fogva szorosan kötődött a nemzeti politikai valósághoz. „A forradalom szülötte, forradalmi művészetként indult”⁴². Az 1930-as években azonban a központosított ellenőrzés szigorodása miatt a kreativitás megfulladt és a film fokozatosan sima politikai propagandává változott.⁴³

Ez a tendencia a második világháborút követő első évtizedben érte el csúcspontját. „...*Soba a művészetben a propaganda, a kárívóan erőszakos elem nem szorította ki minden más elemét ilyen határozottsággal, nem igazta le őket olyan erővel, mint a Németország feletti győzelem után. Ezért úgy gondolom, hogy joggal tekintetjük a Sztálin halála előtti nyolc háború utáni évet (vagy inkább az 1946-tól, az ideológiai kérdésekről szóló első központi bizottsági határozatoktól kezdődő hét évet) a szovjet szocialista művészet csúcspontjának, klasszikus érettségének időszakának. Ebben az összefüggésben a háború utáni filmek e művészet példaképeinek tűnnek, a Sztálinról szóló filmek pedig e művészet egyedülálló mérveit*”⁴⁴ Sztálin halála után az állam és a filmművészet viszonya hullámzóan változott: a kormány megerősítette és meglazította a mozi feletti hatalmát.

Az 1960-as évektől 2005-ig tartó átmenet a szovjet filmművészetről a nemzeti filmművészetre Kazahsztánban és más posztszovjet országokban megfelel a *Frantz Fanon* által leírt, a gyarmati kultúrából a nemzeti kultúrába való átmenet folyamatának.

Frantz Fanon a gyarmati kreatív értelmiség nemzeti gondolkodásának fejlődésében három fázist különböztet meg: 1. asszimiláció a metropolisz kultúrájához; 2. emlékezés saját nemzeti eredetükre; 3. ellenállás a gyarmati

³⁸ ABIKEYEVA, 2006.

³⁹ A kérdésről részletesen lásd: VAN GORP, 2011; KRISTENSEN, 2008; KOSINOVA, 2022.

⁴⁰ A kérdésről részletesen lásd: JURJEVA, 2009; CHAPRON, 2013; TOKOJEVA, 2020.

⁴¹ A kérdésről részletesen lásd: NEBESIO, 2000; SEMIHAT, 2009; FIRST, 2015.

⁴² LAWTON, 2002, 19.o.

⁴³ LAWTON, 2002.

⁴⁴ MARKIS, 2022, 104-105.o.

hatalommal szemben.⁴⁵ Miután az első szakasz elmúlt, az 1960-as években valamennyi szovjet köztársaságban megkezdődött a nemzeti öntudatra ébredés és a nemzeti öntudat kialakulásának folyamata. *Szergej Paradzsanov Az elfeledett ősök árnyai* (1964) című filmje jelentette ennek a folyamatnak a kezdetét. A film az Ukrajnában élő hucul népcsoport életét, hagyományait és hiedelmeit mutatja be. Ez persze nem jelenti azt, hogy az 1960-as évek előtti szovjet filmek teljesen figyelmen kívül hagyták volna a szovjet köztársaságok őslakos népeinek nemzeti identitását. Ez azonban csak azért történt, hogy bemutassák a szovjet köztársaságok baráti életét, azt, hogy a kommunista ideológia hogyan egyesíti a különböző nemzetiségeket. A *Dzsigit lány*⁴⁶ és a *Szeretett orvosunk*⁴⁷ című kazah filmek például a nemzeti viselet elemeit és a kazah nemzethez közel álló hegyvidéki és sztyeppés tájképeket mutatták be. Ugyanakkor a kutatók ezeket a filmeket „formájukban nemzeti, tartalmukban szocialista” filmeknek nevezik.⁴⁸ Fő céljuk az volt, hogy bemutassák a szovjet népek barátságát, a bőséges és boldog életet a kolhozban és általában a szovjet nép vidám életét.

Paradzsanov filmje viszont egy olyan életet mutatott be, amely különbözött a kommunista utópiától. *T. Amiryan* szerint *Paradzsanov* filmje áttörést jelentett, mert a kereszténység és a pogányság törvényeinek alávettett kis közösség életét költőien ábrázolta.⁴⁹ Ez meglehetősen kockázatos döntés volt egy hivatalosan ateista államban.

1985 és 1991 között kezdődött a rendszerrel szembeni nyílt ellenállás harmadik szakasza. Kazahsztánban az olyan filmek, mint *A Tűz*⁵⁰ és a *Végállomás*⁵¹ a szovjet társadalom csúnya aspektusait mutatták be. *A Tűz* című film a kábítószerrel és a kábítószer-kereskedelemmel foglalkozik. *A Végállomás* című film a szovjet kazah falu nyomorúságos és reménytelen életét tárta elénk.

A Szovjetunió 1991-es összeomlása után, egészen 2005-ig a kazah filmművészet fejlődése a posztkoloniális diskurzus keretében folytatódott. A kazah újhullámos filmesek továbbra is kritizálják a szovjet múltat és bemutatják a kommunizmusból a kapitalizmusba való átmenet társadalmi

⁴⁵ FANON, 1963, 222-223. o.

⁴⁶ PAVEL BOGOLJUBOV, 1955.

⁴⁷ SÁKEN ÁLYMÁNOV, 1957.

⁴⁸ ABIKEYEVA & SABITOV, 2020, 60. o.

⁴⁹ AMIRYAN, 2019, 50. o.

⁵⁰ RASID NUGMANOV, 1988.

⁵¹ SZERIK APRIMOV, 1989.

problémáit. Ezzel egyidejűleg a kormány elkezdte a kazahok nemzeti identitását kereső filmpolitikáját. E keresés során történelmük újragondolása felé fordulnak, amelyet a szovjet időszakban csak a marxista elmélet prizmáján keresztül láttak. Így a *Nomád*, amely a kazah kánság Oroszországhoz való csatlakozás előtti történetét dolgozza fel, a korszak állami filmpolitikájának fő projektjének tekinthető.

Összefoglalva, kronológiai kutatásunk feltárta, hogy az állami filmpolitika Kazahsztánban az 1990-es évek végére nyúlik vissza és annak ellenére, hogy nem volt jogszabályi keret a végrehajtásához, az egyes filmes projektek szelektív finanszírozása és az állami közbeszerzés révén valósult meg. Ez bizonyos mértékig a szovjet filmpolitika hagyományainak folytatásának tekinthető.

Míg, mint korábban említettük, 2005 előtt a kazahsztáni filmipar a posztkoloniális diskurzus része volt, addig 2005 és 2020 között a helyzet megváltozott. Az elmúlt 15 évben a kazahsztáni filmek tematikus palettája jelentősen bővült, ezért a kutatók a korszak filmművészetének elemzése érdekében a tematikus megközelítésre támaszkodnak. A tematikus megközelítéssel kapcsolatos kutatásokat az alábbiakban tárgyaljuk.

III. A FILMPOLITIKA FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB TENDENCIÁI A MAI KAZAHSZTÁNBAN

Rico Isaacs számos kazah kortárs filmet tanulmányozva több tematikus csoportot vagy narratívát azonosított. Ezek a következők: etnikai, polgári, vallási és társadalmi-gazdasági narratívák.⁵²

Az etnikai tematikus csoport filmjei érzelmileg a kazah népcsoporthoz, annak történelméhez, népéhez és hazájához szólítanak.⁵³

Az első tematikus csoportba tartozó filmek cselekménye három központi motívumnak van alárendelve. Az első az a gondolat, hogy meg kell védeni a hazát az idegen megszálló erőkkel szemben. Ez a motívum a korai és késő középkor történelméhez kapcsolódó történetekben jelenik meg, amikor a kazah nemzet kialakulása és a más népek (például mongolok, orájak stb.) elleni folyamatos küzdelem zajlott. A második motívum a kazah etnikai identitás bemutatása a hagyományos élet, a táj és a nyelv révén.⁵⁴ Az első

⁵² ISAACS, 2018.

⁵³ ISAACS, 2018, 124. o

⁵⁴ ISAACS, 2018, 124. o

két motívum megtalálható a *Nomád*, a *Jaujurek Myn Bala*⁵⁵ és a *Tomiris*⁵⁶ című filmekben. A harmadik motívum a mai hatalom legitimációja Kazahsztánban.⁵⁷ Ez a leghatékonyabban a *Nazarbajev* elnök életének szentelt filmsorozatban valósul meg: *Gyermekkorom égboltja*,⁵⁸ *Tűzes folyó*,⁵⁹ *Vashegy*,⁶⁰ *A zárt kör megtörése*⁶¹ és *Így alakultak a csillagok*.⁶²

A filmek második tematikus csoportja a polgári identitás és a polgári hazafiság előmozdítására irányuló állami politikának felel meg.⁶³ Ezek közé tartozik *Rusztem Abdrasev Ajándék Sztálinnak* (2009) és *Slambek Tanjekel Az ígéret földje* (2011) című filmje. Itt is három fő cselekménymotívum azonosítható. Az első az etnikumok közötti harmónia és stabilitás üzenete. A második a barátságos és gondoskodó kazah emberek képe. *B. Kilyshbaeva* és *O. Boretzky* kutatók ezt a motívumot „posztszovjet etnonacionalizmusnak” nevezik.⁶⁴ A harmadik motívum a sztálinizmus, az elnyomás és a deportálások időszakának történelmi értelmezése. Úgy gondoljuk, hogy a vallási szélsőségekkel foglalkozó filmek is ebbe a csoportba sorolhatók. Például a *S. Utepbergenov* rendezésében készült *A hatodik poszjt* (2018) című film.

A fentiekből következik, hogy az etnikai és polgári tematikus csoportok hivatalosnak nevezhetők. A kormány támogatja őket és a filmpolitika az eredménye. Ezekbe a tematikus csoportokba tartozó filmek történetei megfelelnek a *Nazarbajev* hivatalos dokumentumaiban és programcikkeiben megfogalmazott elképzeléseknek. Ezek a következők: polgári hazafiság; a hatóságok támogatása; egység és egyetértés a Kazahsztán területén élő valamennyi etnikai és vallási csoport között; nemzetbiztonság, beleértve a vallási szélsőségek elleni küzdelmet; nemzeti identitás.

Isaacs a harmadik tematikus csoportot vallási csoportnak nevezi.⁶⁵ Nem az iszlámra, hanem a kazahok iszlám előtti vallására, a tengrizmusra utal. *A tengrizmus* az ősi mongolok és törökök vallási hiedelemegyüttese.⁶⁶ A

⁵⁵ ÁKÁN SATAJEV, 2011.

⁵⁶ ÁKÁN SATAJEV, 2019.

⁵⁷ ISAACS, 2018, 153. o.

⁵⁸ RUSZTEM ABDRASEV, 2012.

⁵⁹ RUSZTEM ABDRASEV, 2013.

⁶⁰ RUSZTEM ABDRASEV, 2013.

⁶¹ RUSZTEM ABDRASEV, 2015.

⁶² SZERGEJ SZNEZSKIN, 2016.

⁶³ ISAACS, 2018, 154. o.

⁶⁴ KYLYSHBAEVA & BORETSKY, 2019, 148. o.

⁶⁵ ISAACS, 2018, 175. o.

⁶⁶ TENGRIANSZTVO – RELIGIJA TJURKOV, 2013.

tengrizmus sajátossága a természet istenítése volt. A tengrianizmus legfőbb istensége az Ég – *Tengri* – volt. Szimbolikus szinten a tengrizmus filozófiai és spirituális eszközként létezett a kazahok és a sztyeppe kapcsolatának megértéséhez. A tengrizmus mitológiája elsősorban *Jermek Turszunov*, *Akhat Ibrayev*, *Szergej Bodrov* és *Guka Omarova* műveiben létezik. *Turszunov Kelin* (A meny) (2008) és *Shal* (Az öregember) (2012) című filmjei mutatják be a legmarkánsabban a tengrizmus mitológiáját. Ezeket a filmeket az állami kazah filmstúdió készítette, de a kazah nemzet etnikai és polgári narratívákon kívüli reprezentációját nyújtják. Ez azt jelenti, hogy az állam a képek poliszémikus jellege miatt nem képes ellenőrizni a filmművészeti alkotásokhoz kapcsolódó többszörös jelentéstartalmakat.⁶⁷

A társadalmi-gazdasági tematikus csoportba tartozó filmek a kortárs államiságról és a polgárok mindennapi életben folytatott küzdelmeiről szólnak.⁶⁸

Úgy véljük, hogy a filmek két alcsoportját különböztethetjük meg ebben a csoportban. Az elsőbe az *Ákán Satajev*, *Abát Ibrayev*, *Farkhát Saripov*, *Nurtasz Ádambáj*, *Kairzsán Orynbekov* és *Báján Jesentájevá* által rendezett kereskedelmi népszerű filmek tartoznak. Ezek a rendezők a melodramáktól és vígjátékoktól kezdve a thrillereken át a tragédiáig sokféle filmet készítenek. Filmjeikben különböző módon és mélységben érintik a mai kazah társadalom társadalmi problémáit: korrupció, bürokrácia, bűnözés, hagyományos értékek elvesztése stb.⁶⁹

A második alcsoport filmjeinek fő motívuma az akut szocialitás. Ez a megrendítő szocialitás a *dühösek mozijának* megjelenéséhez kapcsolódik, amely az igazságosság és az önbeszéd kérdéseit veti fel.⁷⁰ Ezt a fajta mozit *gerilla mozinak* is nevezik. *Adilbán Jerzsánov* rendező kezdeményezése volt, hogy 2014-ben a *Likbez* orosz almanachban meghirdesse a *gerilla mozi* irányzatát. „A *gerilla mozi* három pillére a következő: 1. Nincs költségvetés. Költségvetés nélkül kell filmet készítened. Ezt a szabályt szigorúan be fogjuk tartani. 2. Társadalmi realizmus. Történetek csak a modernitásról, csak reálisak és csak társadalmiak. Ki akarja próbálni a társadalmi realizmus régi meghatározását? Szívesen. Nekünk tetszik. 3. Új forma. A mozi standard formáinak, mint

⁶⁷ ISAACS, 2018, 176. o.

⁶⁸ ISAACS, 2018, 200. o.

⁶⁹ ISAACS, 2018, 201. o.

⁷⁰ KYLYSHBAEVA & BORETSKY, 2019, 148. o.

polgári megnyilvánulásnak az elutasítása. Csak a tiltakozás formája, csak a lázadás formája, csak az új”.⁷¹

A *Fekete, fekete ember*⁷² című filmje jó példa a társadalmi-gazdasági narratívára. A film a korrupció és az emberi tehetetlenség kérdéseit feszegeti a hatóságok önkényével szemben a mai kazah társadalomban. A film azt a helyzetet mutatja be, amikor a rendfenntartó erők tisztviselői, akiknek az állampolgárokat kellene védeniük, ahelyett, hogy kötelességüknek eleget tennének, segítenek a gazdag bűnözőknek, hogy elrejtsek bűneiket és büntetlenül maradjanak.

A kortárs kazah filmművészetben felvetett számos különböző téma létezése azt mutatja, hogy a kormányzati politika nem képes teljes mértékben irányítani ezt a területet.

Azt is megmutatja, hogy a kortárs kazah filmművészet túllép a posztkolonialis elméleten, amely elsősorban az etnikai és polgári identitásra összpontosít. Az olyan filmek, mint a *Kelin*⁷³ és a *Shal*⁷⁴ inkább a dekolonialitás fogalmába illeszkednek.⁷⁵

Így a *Shal Hemingway Az öreg halász és a tenger* című művén alapul, de a kazah valóságban játszódik. *Hemingway* szimbólumai – a tenger, a halak és a cápák – helyébe a saját szimbólumai lépnek; azok, amelyek közelebb állnak hozzá és népéhez – a sztyeppék a birkák és a farkasok. A szemantikai tartalom és a karakterek kitöltése azonban nem marad el az eredeti történettől.

Úgy gondoljuk, hogy ez a film a dekolonialista művészet példája, mivel a dekolonialista stratégiák egyikét követi: „amikor az ember a gyarmati mátrix magjában másként és erőteljenként létezik, az ősi hangok, szagok, színek és ízek befogadása és aktív újrahasonosítása, valamint a világgal való interakció, a létezés és az érzékelés szisztematikusan megtagadott formáinak újratereemtése szükségyszerűséggé, érzéki válaszlépéssé válik, hogy ellenálljon a gyarmatosításnak és újból és dachból építse saját létezését”.⁷⁶ *Jermek Turszunov* rendező filmjében így megy vissza ősei gyökereihez, felidézve a tengrizmus mitológiáját, amelynek prizmáján keresztül helyreállítja a kazahok ősi kapcsolatát a sztyeppével.

A *Fekete, fekete emberben* korrumpált kormánytisztviselők megpróbálnak bemártani és megölni egy ártatlan embert. Az egyetlen ember, aki megpróbál

⁷¹ PARTIZANSZKOJE KINO, 2014.

⁷² ADILHÁN JERZSÁNOV, 2019.

⁷³ JERMEK TURSZUNOV, 2008.

⁷⁴ JERMEK TURSZUNOV, 2012.

⁷⁵ FANON, 1963.

⁷⁶ TLOSTANOVA, 2015.

segíteni az áldozaton, egy helyi rendőr és egy fiatal újságíró, aki *Nyugatról* érkezett, és a nyugati eszméket akarja bevezetni a kazah társadalomba. Végül az újságíró erőfeszítései eredménytelennek bizonyulnak. A rendező egy olyan felvételt mutat, amelyben az újságíró elejtett *Montesquieu A törvények lelkéről* című művét a sárban hagyják és nem engedik neki felvenni, ami szó szerint azt mutatja, hogy az újságíró által vallott nyugati eszméket a sárba tiporják. A filmkészítő talán így próbált tiltakozni a *Nyugat* ellen, amelynek a gyarmatosítás által képviselt eszméi a kortárs kazah társadalom számos problémáját okozták. Végül a sztyeppe, amely ősidők óta a nomád kazahok számára az otthon és a menedék szimbolikus jelentése, a korrump hatóságok áldozata számára az egyetlen megváltássá válik. Egy rendőr elrejt az áldozatot barátja tanyáján, távol a civilizált világtól, a vad sztyeppék közepén.

Ez a film is megfelel a dekolonialista kritika elveinek. Kritizálja és ironizálja a nyugati igazságossági eszményeket és visszavezeti a kazah nézőt a sztyepei identitásához, amely túlmutat az etnikumon és a történelmen.

Mivel a dekolonialista kritika inkább a gondolkodással és a tudattal foglalkozik, mint a politikával, arra lehet következtetni, hogy a kortárs kazah filmművészet fejlődésének új szakaszába lép, ahol a mozi eltávolodik a politikai befolyástól, és független művészetté válik.

KONKLÚZIÓ

Kutatásunk során világossá vált számunkra, hogy a kazahsztáni filmipar, amely a szovjet időkben alakult ki, hosszú időn keresztül kapcsolatban állt a politikával. A függetlenség időszakában a kazah mozipolitika átvette a szovjet politika néhány jellegzetességét, mint a filmek segítségével az állami ideológia népszerűsítése és az állam gyakorolja a számára megfelelő filmek megrendelését. Az állami filmpolitika előmozdítására szolgáló jogszabályi keret hiányában azonban a kazah kormány csak az állam ideológiai igényeinek megfelelő filmes projektek finanszírozásával valósította meg azt.

Míg a szovjet filmpolitika célja a szocializmus eszméjének népszerűsítése, a szovjet állampolgár modelljének megteremtése és a szovjet köztársaságok népeinek nemzeti identitásának eltörlése volt, addig a független Kazahsztán filmpolitikája éppen ellenkezőleg, a nemzeti identitás kialakítására, a szovjet hatóságok kritikájára és a nemzeti történelem újragondolására összpontosított. Ezen túlmenően a „megrendelésre készült”

mozi az országon belül az etnikumok és vallások közötti egyenlőség és barátság eszméjének népszerűsítését szolgálta.

Ugyanakkor a kazah filmművészetről szóló kortárs tanulmányok azt mutatják, hogy a mozipolitika a filmek többrétegű szimbólum- és jelentésrendszere miatt még mindig nem képes teljes mértékben ellenőrizni valamennyi film ideológiai tartalmát.

2005 óta Kazahsztánban megkezdődött a filmgyártás kommercializálódása, ami szintén gyengítette az állami filmpolitika befolyását. Az utóbbi években a filmművészet tendenciaszerűen új fejlődési szakaszba lépett, a politika háttérbe szorult és a film önálló művészetté vált, amely a kortárs társadalom problémáinak széles spektrumával szembeni tiltakozás és kritika platformjává válhat.

Ennek eredményeképpen a 2019-ben elfogadott filmtörvény kétféleképpen is értelmezhető. Egyrészt pozitívan befolyásolhatja a filmművészet fejlődését, mivel átláthatóbbá teszi a filmgyártás állami támogatásának elosztási eljárását. Megerősíti továbbá a kazah nyelv pozícióját az országban azáltal, hogy kötelezővé teszi a kazah szinkronizálást vagy feliratozást a hazai és külföldi filmekben. Másrészt a törvényt úgy is fel lehet fogni, mint a kazahsztáni filmgyártás kormányzati ellenőrzésének megerősítésére tett kísérletet. Mivel a törvény elsősorban a nemzeti filmművészet fejlesztését célozza és a kormányra ruházza annak meghatározását, hogy mi tekinthető nemzeti filmnek, és milyen tartalommal kell rendelkeznie a filmeknek ahhoz, hogy a nemzeti film címre jogosultak legyenek.

A kazah filmművészetről szóló kortárs tanulmányok továbbá azt mutatják, hogy a mozipolitika nemcsak a filmművészet teljes területét képes lefedni, hanem a mozi egyfajta lencsévé is válhat, amelyen keresztül a kutatók elemezhetik a köz-, kulturális és szociálpolitikát, és azonosíthatják annak problémáit és hiányosságait.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A FILMMŰVÉSZETRŐL. (2019). Zakon Reszpubliki Kazahsztan ot 3 janvarja 2019 goda № 212-VI ZRK O kinematografii. Letöltés helye: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000212> (Letöltve: 2022.10.10).
- A KAZAH KÖZTÁRSASÁG ÁLLAMI IDENTITÁSKÉPZÉSÉNEK KONCEPCIÓJA. (1996). Raszporjajzenije prezidenta Reszpubliki Kazahsztan ot 23 maja 1996 N2995. Konceptcija formirovanija goszudarsztvennoj identicsnoszti

- Reszpubliki Kazahsztan. Letöltés helye: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005634&pos=3;-106#pos=3;-106 (Letöltve: 2022.10.10).
- A KAZAHSZTÁN 2030 STRATÉGIA. (1997). Sztrategija Kazahsztan – 2030. Letöltés helye: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970002030> (Letöltve: 2022.10.10).
- A KAZAHSZTÁN 2050 STRATÉGIA. (2021). Sztrategija Kazahsztan – 2050. Letöltés helye: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (Letöltve: 2022.10.10).
- A NYELVEKRŐL A KAZAH KÖZTÁRSASÁGBAN. (1997). Zakon Reszpubliki Kazahsztan ot 11 ijulja 1997 goda № 151-I O jazikah v Reszpublike Kazahsztan. Letöltés helye: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034 (Letöltve: 2022.10.10)
- A PROJEKT HAZAFIAS TÖRVÉNY MANGILIK EL. (2016). Patrioticheskiy akt Mangilik El. Letöltés helye: https://www.inform.kz/ru/patrioticheskiy-akt-mangilik-el-polnyy-tekst_a2897380 (Letöltve: 2022.10.10).
- ABIKEYEVA, G. (2006). *Nacionalnoje sztroitelosztvo v Kazahsztane i drugih sztranah Centralnoj Azii, i kak etot procesz otrazsajetszja v kinematografje* [Nemzetépítés Kazahsztánban és Közép-Ázsia más országaiban, és hogyan tükröződik ez a folyamat a moziban]. Almaty: Gylym.
- ABIKEYEVA, G. (2022). Kino kak veduscsaja kreativnaja indusztrija Kazahsztana [A film mint Kazahsztán vezető kreatív iparága]. *Central Asian Journal of Art Studies*, 7 (1), 54-66. doi: 10.47940/cajas.v7i1.545
- ABIKEYEVA, G., & SABITOV, A. (2020). Kino szovetszkogo Kazahsztana: kak rabotali szovetszkije ideologemi [A mozi, mint Kazahsztán vezető kreatív iparága]. *Acta Slavica Iaponica*, 41, 47-72.
- AMRYAN, T. N. (2019). Szvojeobrazije vizualnoj avtofikkii v tvorcsesztove Szergeja Paradzsanova [A vizuális autofikció sajátossága Szergej Paradzsanov munkásságában]. *Kritika i szemiotika*, (2), 47-63.
- BHABHA, HOMI K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- CHAPRON, J. (2013). A Little History of Recent Kyrgyz Cinema. In Rouland, M., Abikeyeva, G., & BEUMERS, B. (Eds.). *Cinema in Central Asia: rewriting cultural histories*. Bloomsbury Publishing.
- FANON, F., SARTRE, J. P., & FARRINGTON, C. (1963). *The wretched of the earth* (Vol. 36). New York: Grove press.
- FIRST, J. (2015). *Ukrainian cinema: Belonging and identity during the Soviet Thaw*. Bloomsbury Publishing.

- HALL, S. (1989). Cultural identity and cinematic representation. *Framework: The Journal of Cinema and Media*, (36), 68-81.
- ISAACS, R. (2018). *Film and Identity in Kazakhstan: Soviet and Post-Soviet Culture in Central Asia*. Bloomsbury Publishing.
- JURJEVA, I. V. (2009). Kyrgyzskoe kino nakanune proryva [Kírgiz mozi az áttörés előestéjén]. *Vesztnik KR/SU*, 9(5), 46.
- KAMZA, A. (2021). *Kazakh cinema and the nation: a critical analysis* (Doctoral dissertation, University of Glasgow).
- KAZAHSZTÁN IDENTITÁSÁNAK ÉS EGYSÉGÉNEK MEGERŐSÍTÉSÉRE ÉS FEJLESZTÉSÉRE VONATKOZÓ KONCEPCIÓK. (2015). Ukaz Prezidenta Reszpubliki Kazahsztan ot 28 dekabrja 2015 N147. Konceptcija ukreplenija i razvitija kazahsztanszkoj identicsnoszti i edinsztva. Letöltés helye: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000147#z4> (Letöltve: 2022.10.10).
- KOSINOVA, M. I. (2022). Kinematograf i vlaszt. Innovacionnie tehnologii v kinematografe i obrazovanii [Kinematográfia és hatalom. Innovatív technológiák a filmművészetben és az oktatásban]. *Materiali i dokladi VIII Mezdunarodnoj naucsno-prakticseszkoj konferencii. Moszkeva: OOO IPP KUNA*. 71-84.
- KRISTENSEN, L. L. F. (2008). 'Russia and Postcolonialism?' Surely, It Should Have Read Neo-colonialism: Aleksei Balabanov's *Brat 2*. In Olofsson, K. (Ed). *From Orientalism to Postcoloniality*. Södertörns högskola.
- KYLISHBAEVA, B. N., & BORETSKY, O. M. (2019). Metodologicseszkiye podhodi v izucsenii szociokulturnoj realnoszti v zerkale kazahsztanszkiego kino [Módszertani megközelítések a szociokulturális valóság vizsgálatához a kazah film tükrében]. *Vesztnik KazNU. Szerija pszihologii i szociologii*, 69(2), 143-151.
- LAWTON, A. (2010). *Before the fall: Soviet cinema in the Gorbachev years*. New Academia+ ORM.
- MANAKBAYEVA, A. (2020). Issues of state support and finance of cinematography in Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*, (3), 135-152.
- MANAKBAYEVA, A., & NIKOLAYEVA, O. (2021). Reflection of Public Policy in Cinema: Sociological Analysis on the Example of Kazakhstan. *Public Policy and Administration*, 20(5), 727-736- o.
- MARKIS, S. (2022). Sztalin v kino [Sztálin a filmművészetben]. V Zszusza Hetényi (red. sost.) *Neprosedseje prosloje: Szobranije szocinenij*. Tom 6, *Esze o literature*. Budapest: ELTE – MűMű.)

- MUKANOVA, A. (2017). *Kino szegodnja - eto induztrija* [A mozi ma egy iparág]. Kazakhstanskaya pravda. Letöltés helye: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/kino-segodnya--eto-industriya/> (Letöltve: 2022.10.12)
- NAZARBAJEV, N. (2015). *Plan nacji – 100 konkretnih sagov* [A nemzet terve - 100 konkrét lépés című programja]. Letöltés helye: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000100> (Letöltve: 2022.10.10).
- NAZARBAJEV, N. (2017). *Programmnyaya stat'ya Vzgljad v budushee: modernizaciya obschestvennogo soznaniya* [Egy pillantás a jövőbe: a köztudat modernizálása című politikai dokumentum]. Letöltés helye: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzgljad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya (Letöltve: 2022.10.10).
- NEBESIO, B. Y. (2000). Questionable Foundations for a National Cinema: Ukrainian Poetic Cinema of the 1960s. *Canadian Slavonic Papers*, 42(1-2), 35-46.
- PARTIZANSZKOJE KINO. (2014). [Gerilla mozi]. Letöltés helye: <http://www.kino-likbez.ru/guideline/manifest> (Letöltve: 2022.10.10.)
- SEMIHAT, E. I. (2009). V poiszkah novih isztocznikov nacionalnoj identicsnoszti: opit szociologicseskogo iszledovaniya szovetszkogo kino [A nemzeti identitás új forrásai nyomában: Szociológiai tanulmány a szovjet moziról]. *Visznik Odesz'kogo nacionalnogo universitetu. Szociologiya i politicsni nauki*, 14(13), 264-269.
- TENGRANSZTVO – RELIGIJA TJURKOV. (2013). [A tengrianizmus – a törökök vallása]. Centr Lva Gumileva. Letöltés helye: <http://su.gumilev-center.ru/tengrianstvo-religiya-tyurkov/> (Letöltve: 2022.10.10.)
- TLOSTANOVA, M. (2015). *Kolonialnoszt perezhivet kolonializm* [Madina Tlostanova: A gyarmatosítás túl fogja élni a gyarmatosítást]. Theory and Practice. Letöltés helye: <https://theoryandpractice.ru/posts/8258-madina-tlostanova-o-dekolonialnom-povorote> (Letöltve: 2022.10.12)
- TLOSTANOVA, M. (2018). *What does it mean to be Post-Soviet?: Decolonial art from the ruins of the Soviet empire*. Duke University Press.
- TOKOJEVA, ZH. T. (2020). Zhanrovoje svoyeobraziye sovremennogo kyrgyzskogo kino [A kortárs kirgiz mozi műfaji eredetisége]. *Vestnik BHU*, (1), 20-24.
- UNESCO. (2021). *Film industries in Central Asia: a view today and towards the future*. Letöltés helye:

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380026>

(Letöltve:

2022.10.12)

Van Gorp, J. (2011). Inverting film policy: film as nation builder in post-Soviet Russia, 1991-2005. *Media, Culture & Society*, 33(2), 243-258.

„NEM ÁLLÍTHATJUK, HOGY VALAMI VÁRATLAN DOLOG LEPETT VOLNA MEG MINKET” – A 2011-ES DÉLKELET-ÁZSIAI ÁRADÁSOK KATASZTRÓFADIPLOMÁCIAI ELEMZÉSE

Disaster diplomacy in practice – Experiences from the 2011 Southeast Asian floods

Papp Bendegúz¹

Absztrakt: A 2011-es szárazföldi áradássorozat Délkelet-Ázsia egyik legnagyobb gazdasági kárral járó katasztrófája volt. Jelen kutatás a folyóáradások katasztrófadiplomáciai hatásait vizsgálja, vagyis azt, hogy a katasztrófa, illetve annak kezelése milyen szerepet játszott a térség politikai kapcsolataiban. A vizsgálat módszertani keretrendszere a CAS-módszer, amelyet négy tulajdonságon és három mechanizmuson keresztül alkalmaznak komplex adaptív rendszerek elemzésénél. A kutatás eredménye szerint az események diplomáciai értelemben kudarcnak tekinthetők: a térség államaira az elzárkózás, a szuverenitásféltség és a politikai érdekek lakosságvédelmi szempontok elé helyezése volt jellemző. Emiatt a magatartás miatt a katasztrófavédelem megelőzési, beavatkozási és helyreállítási fázisa sem volt elég hatékony. Továbbá politikai és biztonsági megfontolások miatt az egyes folyamatokat az államok nem is kezelték egyetlen összefüggő katasztrófaeseményként, mely még inkább megnehezítette a közös fellépést.

¹Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport, külső munkatárs.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-8905-8361>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10058569>

E-mail cím: papp.bend@gmail.com

Kulcsszavak: katasztrófadiplomácia, árvíz, Délkelet-Ázsia, Thaiföld, CAS-módszer

Abstract: The 2011 Southeast Asian floods were a series of events with a huge economic damage in Southeast Asia. This research examines river floods and their effects on disaster diplomacy, namely, what role the disaster and its management played on regional relations. The methodological framework of the study is the CAS method, which is applied on the analysis of complex adaptive systems through four properties and three mechanisms. According to the results, the events can be considered a failure in a diplomatic sense: the states of the region were characterized by aloofness, fear of sovereignty, and putting political interests before the civil protection. Due to this behavior, the prevention, intervention and recovery phases of disaster management were not effective enough either. Furthermore, due to political and security considerations, the states did not even treat the events as a single disaster, which made joint action even more difficult.

Keywords: disaster diplomacy, flood, Southeast Asia, Thailand, CAS method

BEVEZETÉS

A 2011-es monszunidőszak rendkívül megviselte Délkelet-Ázsia szárazföldi országait. A térségben található államok – Kambodzsa, Laosz, Malajzia, Mianmar, Thaiföld és Vietnám – a nyári időszakban állandóan trópusi viharoktól szenvedtek, és habár a halálos áldozatok és az érintettek száma nem számított kirívónak a korábbi évek átlagához képest, mégis rendkívüli hatást gyakorolt a társadalmi–gazdasági berendezkedésre. Mindezek ellenére az érintett államok képtelenek voltak a hatékony együttműködésre, inkább a saját országhatáraikon belül kívánták megoldani a problémát – meglehetősen kevés sikerrel. Ez azért is meglepő, mert 2011-ben a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (Association of Southeast Asian Nations; ASEAN) már létezett átfogó katasztrófavédelmi stratégiája, sőt korábbi katasztrófaeseményeknél sikeres diplomáciai együttműködésről is tanúbizonyságot tettek.² Jerry Velasquez, az UNISDR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction) Ázsiai és Csendes-óceáni Irodájának igazgatója a thaiföldi védekezéssel kapcsolatban jegyezte meg:

² PAPP, 2023.

„Tekintettel arra, amit látunk, az új meteorológiai adatok alapján korszerűsíteni kell a megelőzési intézkedéseket, hogy megfeleljenek az ismert felmerülő kockázatoknak, amelyek a globális hőmérséklet emelkedése, valamint a változó éghajlati és időjárási viszonyok miatt következtek be. Ebben a pillanatban valóban nem állíthatjuk, hogy valami váratlan dolog lepett meg minket.”³

Jelen tanulmány egy regionális katasztrófadiplomáciai elemzést végez a 2011-es szárazföldi áradások relációjában. A fogalom egy új tudományterületet takar, amely azt vizsgálja, hogy a katasztrófák hogyan befolyásolják a nemzetközi kapcsolatokat.⁴ Eszerint minden, katasztrófákkal és katasztrófavédelemmel kapcsolatos nemzetek közötti tevékenység a katasztrófadiplomácia részét képezi. Kiemelendő, hogy bár a katasztrófavédelmi folyamatok jelentős szerepet játszanak a katasztrófadiplomáciában, annak fő fókuszát a katasztrófavédelmi és politikai szereplők között megvalósuló diplomáciai folyamatok képezik. Az ezzel foglalkozó tudományterület igazán csak a 2000-es években vált népszerűvé, 2012-ben jelent meg a téma legmeghatározóbb szerzőjének katasztrófadiplomáciai tankönyve, a „Disaster Diplomacy”.⁵

A tanulmány a következőképpen épül fel. Először az alkalmazott módszertani keretrendszert részletezi, a metodikát megalapozó tudományelméleti keretet, az alkalmazott complex adaptive systems módszert, valamint az esettanulmány felépítését. Ezután következik az esemény ismertetése, a katasztrófa körülményei, illetve annak kezelése. A katasztrófadiplomáciai elemzés fejezetében a CAS-módszertan változói szerinti elemzés olvasható. Végül a tanulmány összefoglalja a fontosabb pontokat, valamint levonja a következtetéseket.

I. MÓDSZERTAN

Jelen kutatás földrajzi kereteit a délkelet-ázsiai régió adja. A katasztrófadiplomácia világában kevés tanulmány foglalkozik földrajzi régiók elemzésével, és így Délkelet-Ázsia vizsgálata egy rendkívül izgalmas lehetőséget nyújt: a jelenséget egy jellegzetes regionális szerv működése közben figyelhetjük meg.⁶ Sőt, mivel a katasztrófavédelmi kérdéskör

³ UNODRR, 2011.

⁴ KELMAN, 2012.

⁵ KELMAN, 2012.

⁶ KELMAN, 2012.

rendkívül hangsúlyos szerepet tölt be a térségben, a folyamat pozitív politikai hatásainak, a kooperációban rejlő lehetőségeknek feltárására különösen alkalmas. A régió alatt így a térség legjelentősebb politikai tömörülése, a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége értendő.⁷ Ennek a tömörülésnek a térség összes állama a tagja (Kelet-Timor és Pápua-Új-Guinea kivételével), valamint katasztrófavédelmi hatásköre is majdnem lefedi a régió egészét.

A katasztrófadiplomácia új diszciplína lévén több összefoglaló elméleti munkán nyugszik.⁸ Ami a tudományterület módszertanát illeti, az egységes keret kidolgozására csupán néhány kísérlet történt, és jelenleg sincs egységes, általánosan elfogadott metodológia.⁹

Jelen tanulmány egy kvalitatív esettanulmányi elemzés keretein belül alkalmazza a komplex adaptív rendszerek (complex adaptive systems; CAS) szempontrendszerét: ez a társadalomtudományi keretrendszer Holland¹⁰ nevéhez fűződik, az elemzés során a társadalmi, gazdasági és politikai állapotok közötti átmenet, a folyamatos változás tényére koncentrálnak.¹¹ A módszer alapvetően kvalitatív elemzésre szolgál, a katasztrófadiplomáciában alkalmazott kvantitatív keretrendszer kialakítására csupán néhány próbálkozás történt, és ezen kutatások korlátozott eredményekkel jártak.¹

A CAS-módszer szakirodalma alapvetően az adaptált modellnek négy tulajdonságát (*non-linearity, diversity, flow, aggregation*) és három mechanizmusát (*tagging, internal models, building blocks*) különbözteti meg.

A nonlinearitás (*non-linearity*) mint első tulajdonság egy olyan jelenséget jelöl, ahol a rendszer működése során apró változtatások következményei nagyban eltérnek egymástól az idő során.¹² Erre jó példa, ha egyetlen személy észreveszi a szökőár előjeleit (apró alkotóelem), amelynek köszönhetően egy egész partszakaszt lehet idejében figyelmeztetni és kiüríteni, és esetlegesen több ezer emberéletet megmenteni (következmény). Erre az esetre példa a 2004-es indiai-óceáni cunami esete Srí Lankán, ahol egy tízéves brit kislány a földrajzórán tanultak miatt percekkel korábban felismerte a csapás közeledtét.¹³

⁷ Tagok: Brunei, Fülöp-szigetek, Indonézia, Kambodzsa, Laosz, Malajzia, Mianmar, Szingapúr, Thaiföld, Vietnám.

⁸ DAHLBERG, RUBIN, VENDELØ, 2010. Pelling, Dill, 2010.

⁹ COMFORT, 2000. KELMAN, 2012.

¹⁰ HOLLAND, 1995.

¹¹ PAPP, 2022A.

¹² COMFORT, 2000.

¹³ CHAPMAN, 2005. 354. o.

A diverzitás (*diversity*) jelentése, hogy hasonló tulajdonságokkal rendelkező egyének vagy egységek ugyanarra a hatásra különböző módon reagálnak, ezzel új folyamatokat indítanak el. A katasztrófadiplomáciában ez a tulajdonképpeni szereplőket jelöli, vagyis a diplomátákat, politikusokat, nemzetközi szervezeteket, civil szervezeteket, a médiát, magánszektort és egyéb szereplőket.

A flow a harmadik tulajdonság, amely szerint az akciók, anyagok, eszmék és emberek azonos közegben való áramlása katalizátorként működik a független egyének között. Ilyen „áramlási funkciót” lát el például egy katasztrófásújtotta területre érkező segélyszállítmány vagy a közösségi médiában, e-mailben, telefonon vagy hagyományos postán küldött dokumentumokban történő információáramlás.¹⁴

Az aggregáció mint tapasztalatfelhalmozás (*aggregation*) az egyének azon képességét mutatja, amikor a közös cél érdekében visszatérő mintázatok szerint lépnek egymással kapcsolatba.¹⁵ Jó példák erre a különböző katasztrófavédelmi keretrendszerek, vagyis amikor egy-egy szervezet (pl.: ENSZ) egy megadott protokoll szerint koordinálja a segélyezést, és a különböző államok ezt a csatornát felhasználva vesznek részt a katasztrófadiplomáciában.

A társítás (*tagging*) mint mechanizmus a segítséget igénylő és biztosító egységek összekötését jelenti.¹⁶ Nemzetközi kapcsolatokban a hasonló érdekeket kereső államok és más szereplők összekötését jelenti a társítás.¹⁷

A belső modell (*internal models*) a közös előfeltételekre utal, amely a rendszer alrendszerei vagy alkotórészei közötti interakciót befolyásolja.¹⁸ Ez a katasztrófadiplomáciában két olyan kormányra vonatkozatható, amelyek ideológiája, külpolitikai elképzelése vagy a harmadik fél iránti magatartása hasonló.¹⁹

Az utolsó mechanizmus az alkotóelemek (*building blocks*). Ezek a rendszer azon egységei, amelyek használatával létrehozzák a visszatérő interakciók komplex rendszerét, mint pl.: a kommunikációs lépéseket.²⁰ Katasztrófadiplomáciában ezek az alkotóelemek lehetnek a

¹⁴ KELMAN, 2012. 79. o.

¹⁵ COMFORT, 2000. 281. o.

¹⁶ COMFORT, 2000. 282. o.

¹⁷ KELMAN, 2012. 79. o.

¹⁸ COMFORT, 2000. 283. o.

¹⁹ KELMAN, 2012. 79. o.

²⁰ COMFORT, 2000. 283. o.

katasztrófavédelemben használt egységek (pl.: meteorológiai állomások), illetve a diplomáciában használt platformok (pl.: hivatalos fórumok, bármi, ami információt küld, továbbít vagy fogad).²¹

Fontos megemlíteni, hogy az egyes változóknál felvett értékek nem skálázhatók, azok alapvetően kvalitatív kutatáshoz nyújtanak segítséget. A Kelman által tipologizált korábbi elemzések a szempontrendszer változóit három kategóriára osztotta: *korlátozott* (limited), *jelenlévő* (present), valamint *újonnan megjelent* (recently present).²² Jelen tanulmány megtartja a hármas osztást, azonban az alábbi szinteket különbözteti meg: *kevésbé, korlátozott*, valamint *jelentős*. A változó a megfelelő értéket a rendelkezésre álló források alapján, a megfigyelhető katasztrófadiplomáciai folyamatok alapján veszi fel.

Az esettanulmány általános katasztrófadiplomáciai képét nem értékelhetjük egyszerű „siker”-ként vagy „kudarc”-ként, a CAS-módszer változóinak összesítése ilyen módon nem lehetséges. Az esetről alkotott átfogó képet a megadott tulajdonságok és mechanizmusok, a megfigyelhető katasztrófavédelmi és diplomáciai folyamatok alapján állítjuk össze. Mindazonáltal a katasztrófadiplomáciai elemzés fókuszát alapvetően a diplomáciai, politikai folyamatok és az egyes szereplők közötti kapcsolatok adják, nem a katasztrófaelhárítás sikeressége. A katasztrófát, mint jelenséget katalizátorként vizsgálja, illetve annak hatását az érintett országok kapcsolatrendszerére.

II. EREDMÉNYEK

A katasztrófa egységes vizsgálata meglehetősen nehéz feladat, ugyanis bár a folyók áradása egy jól lehatárolható időintervallumhoz köthető, a tudományos irodalom, az ASEAN vezetői által tett megnyilatkozások és a média is inkább több kisebb katasztrófáról számolt be – az érintett országok bontásában. Pusztán néhány híradásban²³ és elemzésben²⁴ kezelték egységesen a 2011-es eseményeket. Magyar nyelven egyáltalán nem született tudományos publikáció a jelenségről, csupán a média számolt be róla meglehetősen szűk keretek között.²⁵

²¹ SZAKÁLI, 2022.

²² KELMAN, 2012. 80. o.

²³ ASEAN, 2011a. ASEAN, 2011e.

²⁴ TRAN, 2011. Torti, 2012.

²⁵ INDEX, 2011. MTI, 2011.

2.1. Az esemény körülményei

A 2011-es áradások óriási pusztítással jártak, a délkelet-ázsiai térség egyik legnagyobb gazdasági kárral történő katasztrófájaként hivatkozhatunk rájuk. Azonban, mint az a régió földrajzi adottságaiból, vízrajzából és időjárási viszonyaiból sejthető, az eset nem nevezhető előzménynélkülinek az Indokínai-félszigeten.

A nagy folyamok mindig rendkívül hangsúlyos szerepet töltek be Délkelet-Ázsia szárazföldi civilizációiban. Az öntözés, csatornázás, szállítmányozás, illetve később a vízerőművek kialakítása mind elengedhetetlen tényezők voltak a régió országainak gazdasági fejlődésében.²⁶ Nem véletlen, hogy a 2011-es folyóáradások sorozata elsődlegesen az államok gazdasági szektorát érintette, és így a modern történelem egyik legnagyobb gazdasági kárral járó eseményeként vonult be a történelembe. A csapást tovább súlyosbította az a tény, hogy a térség legnagyobb városai, illetve legsűrűbben lakott területei a nagyobb vízfolyások mentén találhatók, így egy árvizek által kifejezetten veszélyeztetett térségről beszélhetünk.

Mivel a régió vízrajza rendkívül sűrű, továbbá a nagyobb folyamok mellékfolyóikkal együtt a térség összes államára kiterjednek, egy-egy nagyobb vízhozamú időszak nagyban befolyásolja az államok társadalmi és gazdasági életét. A történelmi adatok szerint bár nem mindennapos jelenség az árvíz az Indokínai-félszigeten, mégis elég gyakori ahhoz, hogy a regionális árvízkezelés, a térségi együttműködési stratégia felkészüljön még az ilyen kirívó természeti csapások menedzselésére is.²⁷ A katasztrófa előtt 2000-ben történt az utolsó hasonló jellegű katasztrófaesemény, ahol a Mekong folyó áradása óriási pusztítást végzett a félsziget középső és keleti részén.²⁸ A 2011-es esemény így semmiképpen nem nevezhető előzménynélkülinek, ugyanakkor az okozott kár mérte mindenképpen példátlan.

A vizsgált áradások a térség rendkívül csapadékos monszunidőszakára vezethetők vissza. 2011. májusa és júliusa között az esőzések mértéke abszolút átlagosnak vagy átlagalattinak tekinthető. Az évszak második felében (augusztustól szeptemberig) azonban az időjárás sokkal csapadékosabbá vált, a lehullott esővíz megterhelte az egyébként is bővizű folyókat. ²⁹A helyzetet tovább nehezített három, csapadékban meglehetősen gazdag tájfun: a Haitang

²⁶ DINH et al., 2012.

²⁷ MEKONG RIVER COMMISSION, 2014.

²⁸ TORTI, 2012.

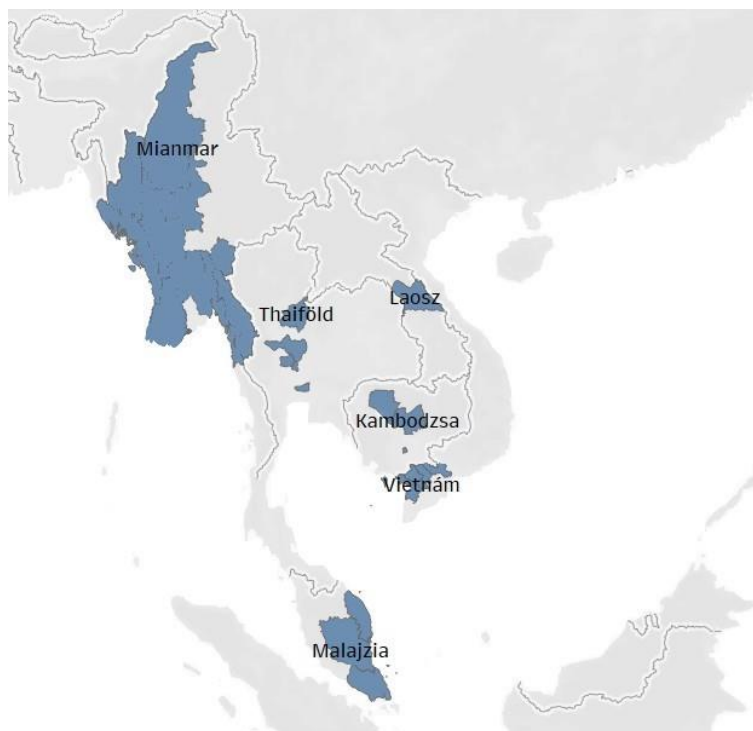
²⁹ MEKONG RIVER COMMISSION, 2014.

szeptember 26-án, a Nesat szeptember 30-án, illetve a Nalgae október 5-én csapott le Délkelet-Ázsia keleti részére.³⁰

Így az év az első csapásait a trópusi viharoktól szenvedte el a régió, elsősorban Malajzia, Thaiföld és Laosz. A folyamatos esőzések miatt azonban megáradtak a folyók, villámárvizeket okozva az Indokínai-félsziget összes országában. Későbbi kutatások is azt bizonyították, hogy a 2011-es áradásokat elsősorban az esőzések, és nem a regionális vízfolyások által megtáplált folyamok túláradása okozta.³¹ Az első folyóáradások Thaiföld északi részén voltak megfigyelhetők a monszunidőszak kezdetén, így júliusban még a viharok és a villámárvizek egyszerre sújtották a lakosságot. Később a kiáradt folyók elárasztották Kambodzsa, Vietnám, Laosz és Mianmar számos régióját, többszáz halálos áldozatot követelve, tönkre téve több ezer lakóházat és ugyanennyi hektár termőföldet. Az alábbi ábra (1. ábra) a 2011-es viharok és árvizek által leginkább érintett területeket ábrázolja. A katasztrófa Mianmar majdnem egészét lefedte, illetve elsősorban Thaiföld északi és középső, Kambodzsa és Laosz középső, Vietnám déli, illetve Malajzia nyugati, szárazföldi tartományaiban okozott károkat.

³⁰ OCHA, 2011.

³¹ LOC ET AL., 2020.

1. ábra. A 2011-es viharok és árvizek által leginkább érintett délkelet-ázsiai országrészek. Készítette a szerző az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztésért Felelős Ügynökségének összeállítására alapján.³²

Ami a statisztikákat illeti, a 2011-es áradások által végzett pusztítás mértéke meglehetősen bizonytalan – ez a jelenség általában a délkelet-ázsiai katasztrófaeseményeknél megfigyelhető. A különböző államok kormányai, a térségben dolgozó szervezetek, illetve a regionális humanitárius segítségnyújtók is más-más módszertant alkalmazva gyűjtötték össze saját katasztrófastatisztikájukat, amelyek markánsan eltérnek egymástól.³³ Ezen okból kifolyólag az elemzés az okozott károkat is a Nemzetközi Katasztrófa-adatbázis adatai alapján foglalja össze az alábbi táblázatban (1. táblázat).

Fontos megállapítás, hogy a viharok és villámárvizek halálos áldozatainak száma nem kiemelkedő a régió átlagos katasztrófaeseményeihez képest. A halottak nagy része (877 fő) Thaiföldön hunyt el, a többi ország

³² USAID, 2011.

³³ THUT, 2011.

„pusztán” néhány száz fős veszteséget szenvedett el. Az érintettek száma azonban óriási (18,9 millió), ez az érték a folyók által elárasztott területek nagyságára vezethető vissza, amely így az érintett háztartások nagy számában nyilvánult meg. Az érintettek nagy része szintén Thaiföldre (10,2 millió), illetve Laoszhoz (5,5 millió) köthető. A vihar és az áradások okozta gazdasági kár soha nem látott mértéket öltött Délkelet-Ázsiában: a több, mint 41 milliárd dollárnyi összeggel a régió modern kori történelmének gazdasági értelemben legpusztítóbb eseménysorozatával állunk szemben. Meg kell említeni, hogy ennek az értéknek túlnyomó részét Thaiföld szenvedte el 40,3 milliárd dollárral. Összességében az emberi és anyagi kár tekintetében megállapítható, hogy a katasztrófa Thaiföldön végezte a legnagyobb pusztítást, mindazonáltal az összes délkelet-ázsiai szárazföldi állam – kisebb mértékben ugyan, de – komoly károkat szenvedett.

Ország	Halott (fő)	Érintett (ezer fő)	Gazdasági kár (millió USD)
Thaiföld	877	10 216	40 317
Kambodzsa	247	1640	521
Vietnám	122	1361	219
Mianmar	151	35	2
Laosz	48	5670	174
Malajzia	2	20	n. a.
Összesen	1447	18 942	41 233

1. táblázat. Forrás: saját szerkesztés.

A 2011-es áradások emberi és gazdasági veszteségei az ASEAN-tagországokban. Készítette a szerző a Nemzetközi Katasztrófa-adatbázis adatai alapján.³⁴ Szürkével kiemelve a kizárólag trópusi viharoktól elszenvedett károk

Az eseménysorozat oka a mai napig nem teljesen tisztázott, a tudományos publikációk több körülményt azonosítanak a katasztrófa kiváltó tényezőjeként.³⁵ Az okok között szerepelnek természeti eredetűek, mint a 2011-es trópusi viharok intenzitása és civilizációs eredetűek is, mint a regionális vízmenedzsment és árvízi védekezés hiányosságai. Ezen elemzések

³⁴ GUHA-SAPIR, BELOW, HOYOIS, é. n.

³⁵ BIDORN ET AL., 2015. Gale, Saunders: 2013.

megjelenésükkor azt feltételezték, hogy a hasonló mértékű árvizek gyakoribbá válhatnak a térségben, amely előrejelzés sajnos valóban igaznak bizonyult: legutóbb 2020-ban szenvedett el történelmi mértékű csapást Vietnám, Indonézia és a Fülöp-szigetek.³⁶

2.2. Katasztrófakezelés

A 2011-es katasztrófa egy rendkívül csapadékos monszunidőszak, több heves trópusi vihar, az árterületek nem megfelelő földhasználat, illetve az elmaradt és téves árvízvédelmi intézkedések eredményeként óriási pusztítást végzett az Indokínai-félsziget egészén.³⁷ Az alábbiak az események kezelését részletezi.

Az előrejelzés tekintetében kiemelendő, hogy a trópusi viharokra való figyelmeztetés időben megtörtént a Thai Meteorológiai Központ részéről, sőt a korábbi viharesemények tanulságait levonva 2011-ig számos fejlesztés történt az ügynökségnél.³⁸ Mindazonáltal a riasztás csak a viharkár megelőzése érdekében történt, azok nem vonatkoztak a közeledő villámárvizekre.³⁹

Ennek ellenére a lakosság történelmi okokból kifolyólag rá van kényszerítve az önmentésre és a magas fokú katasztrófatudatosságra, és ezen képességeket a 2011-es események kapcsán is kamatoztatni tudták.⁴⁰ Az elmaradt vagy kései tájékoztatás ellenére a Mekong-deltában a lakosság igyekezett megtenni a szükséges előkészületeket, még többen is, mint ahány háztartáshoz az árvíz híre a hivatalos csatornákon eljutott volna. A családi vállalkozások, boltok, éttermek igyekeztek önmagukat biztosítani, ezáltal csökkentve az okozott gazdasági kárt.⁴¹ A nem megfelelő figyelmeztetési rendszer tehát súlyosbította a helyzetet, de a lakosság tudatossága nélkül a károk még súlyosabbak is lehettek volna.

A beavatkozás fázisában az érintett államok kormányai és az országokban tartózkodó civil szervezetek azonnal reagáltak az eseményekre. Thaiföld bevetette a szárazföldi-, a haditengerészeti- és a légierőt, evakuációs központokat létesített (elsősorban oktatási intézmények épületeiben), illetve

³⁶ COCA, 2020.

³⁷ POAPONSAKORN, MEETHOM, 2013.

³⁸ ZIEGLER ET AL., 2012.

³⁹ LOC ET AL., 2020.

⁴⁰ PAPP, 2022b.

⁴¹ CHINH ET AL., 2016.

rengeteg önkéntes is részt vett a mentési folyamatokban.⁴² Kambodzsában a beavatkozás nagy részét a nemkormányzati szervezetek végezték, mint például a World Vision vagy a Save the Children – a kormányzat hozzájárulása a védekezéshez meglehetősen alacsony volt. Laosz és Mianmar nem kért nemzetközi segítséget, és állításuk szerint sikeresen meg is birkóztak a katasztrófa kezelésével.⁴³

A nemzeti vöröskereszt-szervezetek elsősorban élelemmel, felszereléssel és egyéb eszközökkel járultak hozzá az érintett lakosság ellátásához. A Vietnámi Vöröskereszt a családokat látta el segély-, illetve élelmiszercsomagokkal. A Thai Vöröskereszt szintén élelmiszert és higiéniai eszközöket osztott szét az érintettek között. A Kambodzsai Vöröskereszt már egészen korán, az augusztusi viharok megjelenésekor elkezdte a lakosság ellátását, amely elsősorban élelmiszercsomagokat, ruhákat, takarókat és szűnyoghálókat jelentett.⁴⁴ Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Mianmar, Kambodzsza, Vietnám és főként Thaiföld nagy mértékben korlátozta a külföldről érkező segélyeket, ugyanis meglátásuk szerint a katasztrófát egyedül is megfelelően tudták kezelni.⁴⁵

A regionális összefogást október 12-én indítványozta az ASEAN, felhívva a figyelmet a szervezeten belüli összefogásra.⁴⁶ Ennek ellenére az államok elzárkóztak a nemzetközi segítség fogadása elől, a katasztrófa tényét és annak kezelését inkább saját legitimitációjuk bizonyítására használták fel.⁴⁷ A térségi összefogás csupán két elemben volt fellelhető. Indonézia jelentős, 3,1 millió dollárnyi összeggel járult hozzá a hat érintett állam megküzdési költségeihez.⁴⁸ Továbbá Thaiföldre érkezett egy ötfős ERAT-csapat,⁴⁹ amely a kormányzat logisztikai tevékenységét támogatta.⁵⁰ Ezen kívül más regionális összefogás nem volt megfigyelhető.

Az ASEAN katasztrófavédelmi központja, az AHA-központ (ASEAN Coordinating Centre for Humanitarian Assistance on Disaster Management) a katasztrófával majdnem azonos időben, 2011 novemberében

⁴² SUWANNARAT, 2011.

⁴³ USAID, 2011.

⁴⁴ HONG KONG RED CROSS, 2011.

⁴⁵ BIDORN ET AL., 2015.

⁴⁶ ASEAN, 2011d.

⁴⁷ THOMALLA ET AL., 2018.

⁴⁸ ASEAN, 2011c.

⁴⁹ Emergency Response and Assessment Team: az ASEAN katasztrófavédelmi központjának (AHA-központ) beavatkozóegysége.

⁵⁰ ASEAN, 2011f.

alakult meg Jakartában, azonban a centrum ekkor egyáltalán nem járult hozzá a tényleges katasztrófavédelmi tevékenységhez, és a továbbiakban is kizárólag az alapítás ügyeivel volt elfoglalva.⁵¹ Érdekes, hogy az ASEAN vezetői szintén novemberben kiadtak egy nyilatkozatot az árvízi védekezésről, amelyben leszögezték, hogy a hosszú távú együttműködésre koncentrálnak, illetve céljuk, hogy egy közösséget építsenek ki.⁵² Látható tehát, hogy a szövetség intézményei nem vettek részt a közös katasztrófavédelmi munkában.

Globális viszonylatban viszont számos humanitárius jellegű támogatás érkezett a térségbe. Többek között az Európai Tanács 13,9 millió eurót ajánlott fel az érintett országoknak, míg a legtöbb kárt elszenvedő Thaiföld több nemzetközi szervezettől is kapott felajánlásokat –többek között a Kanadai Nemzetközi Fejlesztési Ügynökségtől (1 millió dollár), az USAID-től (850 ezer dollár)⁵³ és a Világbanktól (45,7 millió dollár).⁵⁴

A 2011-es szárazföldi áradások bár óriási pusztítást végeztek, nem voltak példanélküliek, és a hasonló jellegű események várhatóan egyre gyakoribbá válnak. Éppen ezért lett volna szükséges a megfelelő felkészülés, a vízvédelmi létesítmények kiépítése, illetve egy árvízvédelmi jogszabályi keret megalkotása.⁵⁵ Viszont mivel a térség államai nem voltak megfelelően felkészülve, az egyébként is kirívó katasztrófaesemény még súlyosabb következménnyel járt.⁵⁶ A vizsgált jelenség tehát egy komplex eseménysorozat eredménye, amely nemzetállami katasztrófakezeléssel, és ezáltal kevés nemzetközi és korlátozott regionális együttműködéssel járt együtt.

III. KATASZTRÓFADIPLOMÁCIAI ELEMZÉS

A katasztrófa nemzetállami fókuszú kezelése, valamint a nemzetközi segítségtől való részleges elzárkózás miatt a 2011-es áradások katasztrófadiplomáciai folyamatai meglehetősen korlátozott mértékben valósultak meg. Továbbá, bár az eseménysorozat idején már az ASEAN-nak létezett katasztrófavédelmi jogszabályi kerete (ASEAN Agreement on

⁵¹ ASEAN, 2011a.

⁵² ASEAN, 2011b.

⁵³ USAID, 2011.

⁵⁴ THE WORLD BANK, 2011.

⁵⁵ MEKONG RIVER COMMISSION, 2011b. 59. o.

⁵⁶ POAPONSAKORN, MEETHOM, 2013.

Disaster Management and Emergency Response; AADMER), a regionális végrehajtó szerv, az AHA-központ még kialakítás alatt volt.

A *nonlinearitás* tulajdonsága *kevésbé* volt jelen a 2011-es áradások kezelésénél. Mivel a trópusi viharok és a villámárvizek jelenségét az ASEAN nem egyetlen nagy katasztrófaként, hanem több kisebb káreseményként kezelte, nem volt megfigyelhető jelentős nemzetközi összefogás sem. *Nonlinearitás*ról nem beszélhetünk, mivel az egyes aktorok döntéseinek hosszútávú következményei is az együttműködés hiányában és az elzárkózásban nyilvánultak meg.

A *diverzitás* minden katasztrófaeseménynél megfigyelhető, jelen esetben azonban kifejezetten *korlátozott* mértékben találkozhatunk vele. Mivel az összes, katasztrófa által érintett állam bizonyos mértékben elzárkózott a nemzetközi segélyezés elől, az egyes aktorok döntései közötti különbség nem volt szembeötlő. A differenciáltság egyedül Indonézia felajánlásánál és a Thaiföldre küldött ERAT-csapatnál ütközik ki, mivel a többi délkelet-ázsiai állam nem nyújtott semmiféle segítséget. Ennélfogva egyértelműnek látszik, hogy a délkelet-ázsiai közösség sem regionális katasztrófaként értékelte az eseményeket, és pusztán a thai kormány megküzdéséhez tervezett kis mértékben hozzájárulni.

A harmadik tulajdonság, a *flow* szintén *kevésbé* volt megfigyelhető a 2011-es áradások kezelésénél. Gyakorlatilag semmiféle regionális összefogást nem tapasztalhattunk az ASEAN-ban, a mentőcsapatokat és a segélyszállítmányokat kizárólag az érintett államok kormányai koordinálták. A viharok és a villámárvizek előrejelzésénél bár a térség országai rendelkeztek információval, azt nem sikerült becsatornázni a helyi védekezésbe. Ezáltal kizárólag a nemzetállamok biztosították a katasztrófavédelmi tevékenységek és eszközök áramlását, a katasztrófadiplomáciai együttműködés *flow*-ja nem volt jelen.

Az *aggregáció*, vagyis a katasztrófavédelmi együttműködés képessége viszont bizonyos szinten megjelent a 2011-es eseményeknél. Az AADMER a regionális katasztrófavédelmi keretrendszerként 2009-től hatályban volt, ezáltal a kooperáció jogszabályi alapja az államok rendelkezésére állt. Ez az alapidokumentum gyakorlatilag megteremtette a veszélyhelyzet-kezelési kooperáció lehetőségét, illetve a benne foglaltakat már korábban érvényesítette a szervezet a 2008-as Nargis-ciklon kapcsán. Éppen ezért érdekes, hogy egy olyan óriási gazdasági kárral járó esemény, mint a 2011-es áradás, nem aktiválta az AADMER-t. A jogszabályi kereteken túl azonban más katasztrófavédelmi kooperációs felület nem állt az ASEAN

rendelkezésére, ugyanis az AHA-központ csak a katasztrófásorozattal azonos időben, 2011. novemberében alakult meg. Az együttműködési képesség, vagyis *aggregáció* jelenléte tehát *korlátozott* volt.

Az első mechanizmus, azaz a *társítás* egyáltalán nem volt érzékelhető a 2011-es eseményeknél. Mivel nem történt közös, regionális katasztrófakezelés, sőt, Thaiföldön kívül gyakorlatilag egyik állam sem kapott említésre méltó segítséget, a társítók szerepe okafogyottá vált. Thaiföld is kizárólag a saját katasztrófavédelmébe csatornáztatta be a nemzetközi segítséget, ezért az első mechanizmus *kevésbé* volt jelen a kezelésben.

A *belső modell* szintén *kevésbé* volt érzékelhető. A regionális fellépés gyakorlatilag egy ERAT-csapat thaiföldi bevetésében és egy rendkívül korlátozott segélyezési folyamatban érhető csak tetten. Ennek a jelenségnek egyik legfőbb oka a tényleges regionális összefogástól való elzárkózás volt az érintett államok részéről. A katasztrófa kezelése tehát nem nevezhető közös „belső” regionális megküzdésnek.

Az utolsó mechanizmus, az *építőelemek korlátozott* mértékben volt jelen az áradások kezelésénél. Elsősorban a már tárgyalt öt fős ERAT-csapat és a nemzeti vöröskereszt társaságok által szállított élelmiszer- és egyéb segélycsomagok alkották a regionális védekezés alkotóelemeit. Azonban ezen építőelemek sem igazán válhattak a regionális katasztrófadiplomácia közvetítőközegévé az érintett államok külföldi segítségtől való elzárkózása miatt.

A 2. táblázat tartalmazza a 2011-es áradások katasztrófadiplomáciai attribútumait. Mint látható, a tulajdonságok és a mechanizmusok közül jelentős mértékben egyik sem volt jelen az eseményeknél, és korlátozott szinten is csupán három attribútum volt jellemző. A fenti adatokból is jól látszik, hogy a vizsgált eseménysorozat és annak kezelése katasztrófadiplomáciai értelemben kudarcnak tekinthető. Az érintett államok elzárkóztak a nemzetközi segítségnyújtástól, még az óriási károkat szenvedett Thaiföld is meglehetősen kevés külföldi segítséget fogadott el. Éppen ezért regionális katasztrófavédelem hiányában katasztrófadiplomáciai folyamat sem valósult meg.

„Nem állíthatjuk, hogy valami váratlan dolog lepett volna meg minket” – A 2011-es délkelet-ázsiai szárazföldi áradások katasztrófadiplomáciai elemzése

Tulajdonság/mechanizmus	Mérték	Megnyilvánulás
non-linearitás	kevésbé	az érintett államok mind elzárkóztak a külföldi segítség elől
diverzitás	korlátozott	Indonézia felajánlása és ERAT-csapat Thaiföld számára
flow	kevésbé	pénz- és információáramlás jelentős hiánya
aggregáció	korlátozott	AADMER mint közös katasztrófavédelmi keretrendszer, azonban az AHA-központ csupán alakulófélben volt
társítás	kevésbé	kizárólag Thaiföld működött társítóként a saját határain belül
belső modell	kevésbé	ERAT-csapat és kis mértékben regionális segély
építőelemek	korlátozott	ERAT-csapat és nemzeti vöröskereszt társaságok segélyszállítmányai

2. táblázat. A 2011-es szárazföldi áradások katasztrófadiplomáciai attribútumai. Forrás: saját szerkesztés.

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány célja a 2011. évi délkelet-ázsiai áradások katasztrófadiplomáciai elemzése volt. A tudományterület elméleti hátterének felállítása, valamint az alkalmazott módszertani szempontrendszer ismertetése után felrajzolta az esemény körülményeit, az alkalmazott katasztrófakezelést, illetve megvizsgálta a katasztrófadiplomáciai folyamatokat a megadott változók mentén.

Az eredmények alapján a 2011-es események katasztrófadiplomáciai kudarcként értékelhetők. Amellett, hogy a katasztrófaelhárítás – főként a

felkészülési, illetve megelőzési fázis alatt – nem funkcionált megfelelően, a diplomáciai folyamatok sikertelensége kiemelendő. Az óriási veszteségek ellenére a térség államaira az elzárkózás, a szuverenitásféltség és a politikai érdekek lakosságvédelmi szempontok elé való helyezése volt jellemző.

Ez a jelenség azért is meglepő, mert 2011-re Délkelet-Ázsia már megtapasztalt több modern értelemben vett katasztrófaeseményt, és többkevesebb sikerrel sikerült is közösen menedzselnie azokat. Továbbá 2011-ben alakult meg a térségi katasztrófavédelemért felelős AHA-központ, amely új intézmény lévén nem tudott részt venni az elhárításban. Az ASEAN így nemzetállami hatáskörben hagyott egy regionális szinten is óriási gazdasági kárral járó természeti csapást és annak kezelését. Az érintett országok mind a megelőzésben, a beavatkozásban és a helyreállításban is saját erejük demonstrálásának és legitimitációjuk védelmének lehetőségét látták. Ezért feltételezhető, hogy nemzetállamiszemszögből nem is volt szükség regionális együttműködésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BIDORN, B., CHANYOTHA, S., KISH, S., DONOGHUE, J., BIDORN, K., MAMA, R. (2015). The Effects of Thailand's Great Flood of 2011 on River Sediment Discharge in the Upper Chao Phraya River Basin, Thailand. *International Journal of Sediment Research*, 30(4), 328–37. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1016/j.ijsrc.2015.10.001>
- CHAPMAN, C. (2005). Get off the Beach--Now! [Interview by David Cyranoski]. *Nature*, 433(7024), 354. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1038/433354a>
- CHINH, D., BUBECK, P.J., DUNG, N., KREIBICH, H. (2016). The 2011 Flood Event in the Mekong Delta: Preparedness, Response, Damage and Recovery of Private Households and Small Businesses. *Disasters*, 40(4), 753–78. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1111/disa.12171>
- COMFORT, L. (2000). Disaster: Agent of Diplomacy or Change in International Affairs? *Cambridge Review of International Affairs*, 14(1), 277–94. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/09557570008400342>
- DAHLBERG, R., RUBIN, O. VENDELØ, M. (szerk.) (2016). *Disaster Research: Multidisciplinary and International Perspectives*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.

- DINH, Q., BALICA, S., POPESCU, I., JONOSKI, A. (2012). Climate Change Impact on Flood Hazard, Vulnerability and Risk of the Long Xuyen Quadrangle in the Mekong Delta. *International Journal of River Basin Management*, 10(1), 103–20. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1080/15715124.2012.663383>
- GALE, E., SAUNDERS, M. (2013). The 2011 Thailand Flood: Climate Causes and Return Periods. *Weather*, 68(9), 233–37. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1002/wea.2133>
- GUHA-SAPIR, D., BELOW, R., HOYOIS, PH. (é. n.). EM-DAT: The CRED/OFDA International Disaster Database. Brüsszel: Université Catholique de Louvain. Letöltés helye: <http://www.emdat.be/> (Letöltve 2023. 03. 16.)
- HOLLAND, J. (1995). *Hidden Order: How Adaptation Builds Complexity*. Reading: Addison-Wesley.
- KELMAN, I. (2012). *Disaster Diplomacy*. New York: Routledge.
- LOC, H. H. ET AL. (2020). Local rainfall or river overflow? Re-evaluating the cause of the Great 2011 Thailand flood. *Journal of Hydrology*, 589, 125368. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2020.125368>
- PAPP B. (2022a). *Katasztrófadiplomáciai Esettanulmány – Egy Lehetséges Módszertani Keretrendszer*. *Hadtudomány*, 32(1), 154–68.
- PAPP, B. (2022b). „Egy ASEAN, Egy Válasz” – Normavizsgálat a Délkelet-Ázsiai Katasztrófavédelmi Együttműködésben. *PEACH Műhelytanulmányok*, 2022(29), 1–47.
- PAPP B. (2023). *Szövetségünket Megkeresztelte a Ciklon” – A 2008-as Nargis-Ciklon Katasztrófadiplomáciai Elemzése*. *Külügyi Szemle*, megjelenés alatt.
- PELLING, M., DILL, K. (2010). Disaster Politics: Tipping Points for Change in the Adaptation of Sociopolitical Regimes. *Progress in Human Geography*, 34(1), 21–37. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1177/0309132509105004>
- POAPONSAKORN, N., MEETHOM, P. (2013). *Impact of the 2011 Floods, and Flood Management in Thailand*. Jakarta: Economic Research Institute for ASEAN and East Asia.
- SZAKÁLI M. (2022). A COVID-19 járványkitörés kormányzati kezelésének korlátai Indonéziában. *Külügyi Műhely*, 4(1), 239–259. DOI azonosító: <https://doi.org/10.36817/km.2022.1.11>
- THOMALLA, F. ET AL. (2018). *Long-Term Recovery Narratives Following Major Disasters in Southeast Asia*. *Regional Environmental Change*,

18(4), 1211–22. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1007/s10113-017-1260-z>

TORTI, J. (2012). Floods in Southeast Asia: A Health Priority. *Journal of Global Health*, 2(2), DOI azonosító: <https://doi.org/10.7189/jogh.02.020304>

ZIEGLER, A. ET AL. (2012). Floods, False Hope, and the Future. *Hydrological Processes*, 26(11), 1748–50. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1002/hyp.9260>

ASEAN (2011a). ASEAN Humanitarian Assistance Centre Launched, Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://asean.org/asean-humanitarian-assistance-centre-launched/> (Letöltve 2023. 03. 16.)

ASEAN (2011b). Asean Leaders' Statement on Cooperation in Flood Prevention, Mitigation, Relief, Recovery and Rehabilitation. Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://www.asean.org/wp-content/uploads/archive/documents/19th%20summit/Flood.pdf> (Letöltve 2023. 03. 16.)

ASEAN (2011c). Six ASEAN Member States Receive Flood Assistance from Indonesia. Jakarta: Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://asean.org/six-asean-member-states-receive-flood-assistance-from-indonesia/> (Letöltve 2023. 03. 16.)

ASEAN (2011d). Statement by the Chair of ASEAN on the Floods in Southeast Asia. Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://asean.org/wp-content/uploads/2021/09/Flood.pdf> (Letöltve 2023. 03. 16.)

ASEAN (2011e). ASEAN Ready to Respond to Disaster-Hit Areas. Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://asean.org/asean-ready-to-respond-to-disaster-hit-areas/> (Letöltve 2023. 03. 16.)

ASEAN (2011f). The ASEAN-Emergency Rapid Assessment Team Dispatched to Respond to Floods in Thailand. Association of Southeast Asian Nations. Letöltés helye: <https://asean.org/the-asean-emergency-rapid-assessment-team-dispatched-to-respond-to-floods-in-thailand/> (Letöltve 2023. 03. 16.)

HONG KONG RED CROSS (2011). Hong Kong Red Cross: Southeast Asia Floods and the Philippines Typhoons 2011 – Information Bulletin 1. Hong Kong: Hong Kong Red Cross, 2011. október 12. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/report/philippines/southeast-asia-floods-and->

„Nem állíthatjuk, hogy valami váratlan dolog lepett volna meg minket” – A 2011-es délkelet-ázsiai szárazföldi áradások katasztrófadiplomáciai elemzése

[philippines-typhoons-2011-%E2%80%93-information-bulletin-1](#)

(Letöltve 2023. 03. 16.)

MEKONG RIVER COMMISSION (2014). Annual Mekong Flood Report 2011.

Mekong River Commission. Letöltés helye:

<http://www.mrcmekong.org/assets/Publications/basin-reports/Annual-Mekong-Flood-Report-2011.pdf> (Letöltve 2023. 03. 16.)

OCHA (2011). A Combination of Typhoons and Greater than Average Rainfall Has Affected More than 6.5 Million People in Southeast Asia.

Genf: United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. Letöltés helye:

https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/OCHA_ROAP_SE%20Asia%20Floods_snapshot_111010.pdf (Letöltve 2023. 03. 16.)

SUWANNARAT, P. (2011). Report. Bangkok: 24/7 Emergency Operation Center for Flood, Storms and Landslide. Letöltés helye:

https://www.adrc.asia/documents/disaster_info/2011/12/EOC_Report_16_Dec-eng.pdf (Letöltve 2023. 03. 16.)

THE WORLD Bank (2011). The World Bank Supports Thailand's Post-Floods Recovery Effort. Washington: The World Bank, 2011. október 17.

Letöltés helye: <https://www.undrr.org/news/floods-reveal-risk-reduction-gaps-thailand> (Letöltve 2023. 03. 16.)

UNODRR (2011). Floods Reveal Risk Reduction Gaps in Thailand. Genf: United Nations Office for Disaster Risk Reduction – Regional Office for Asia and Pacific, 2011. október 17. Letöltés helye:

<https://www.undrr.org/news/floods-reveal-risk-reduction-gaps-thailand> (Letöltve 2023. 03. 16.)

USAID (2011). Southeast Asia – Floods. Washington: United States Agency for International Development. Letöltés helye:

https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00J4C8.pdf (Letöltve 2023. 03. 16.)

COCA, N. (2020). Sink or Swim? An Historic Year of Floods in Asia. Washington: Devex, 2020. december 11. Letöltés helye:

<https://www.devex.com/news/sink-or-swim-an-historic-year-of-floods-in-asia-98752> (Letöltve 2023. 03. 16.)

INDEX (2011). Hatalmas Árvíz Tombol Thaiföldön. Budapest: Index.

Letöltés helye:

https://index.hu/kulfold/2011/10/08/hatalmas_arviz_thaifoldon/ (Letöltve 2023. 03. 16.)

MTI (2011). Már Százan Haltak Meg a Vietnámi Árvízben, Újabb Eső Várható. Budapest: HVG, 2011. november 9. Letöltés helye:

https://hvg.hu/vilag/20111109_vietnam_arviz_halottak (Letöltve 2023. 03. 16.)

THUT, TH. (2011). Burma Flooding Deaths Top 200. Reliefweb. Letöltés helye: <https://reliefweb.int/report/myanmar/burma-flooding-deaths-top-200> (Letöltve 2023. 03. 16.)

TRAN, M. (2011). Cambodia Floods Bring Mounting Disease Toll. London: The Guardian, 2011. november 11. Letöltés helye: <https://www.theguardian.com/global-development/2011/nov/01/cambodia-floods-disease-toll> (Letöltve 2023. 03. 16.).

A SAÚDI ZÖLD KEZDEMÉNYEZÉS: KLÍMASEMLEGESSÉGI PROGRAM AZ ÉLHETŐBB JÖVŐÉRT

The Saudi Green Initiative: climate neutrality programme for a
more liveable future

Prantner Zoltán¹ – Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar²

Absztrakt: Napjaink megnövekedett politikai feszültségeinek köszönhetően globális szinten vált kritikussá az energiabiztonság garantálása. Jelentősen felértékelődött emiatt az energiadiverzifikációs programok és a fenntarthatósági kezdeményezések szerepe. Kiemelten figyelemre méltó emiatt az az előrehaladás, ami Szaúd-Arábiában figyelhető meg a nagyobb energiahatékonyság és ellenállóképesség elérése terén a Saudi Vision 2030-ban megfogalmazott célokkal összhangban. A Szaúdi Zöld Kezdeményezés rendkívül perspektivikus elképzeléseket foglal magában ezzel kapcsolatban a zöld és a kék hidrogén hasznosítására, illetve a nukleáris energiaprogram továbbfejlesztésére, amihez a régió földrajzi viszonyai kimondottan kedvezőek. A tervek megvalósulásával Szaúd-Arábia nemcsak a saját szükségleteit tudja biztosítani, hanem akár a megbízható és megfizethető energia jelentős exportőrévé is válhat a jövőben. Az energiaátállítás és a zöld

¹ Prantner Zoltán, Kodolányi János Egyetem, Jóléti Társadalom Intézet, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, egyetemi docens.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-9739-9748>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/api/author/10053297>

E-mail cím: prantner.zoltan@kodolanyi.hu

² Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, egyiptomi történész, kutató, vendégoktató és hivatalos fordító, Tudományos Kutatási és Technológiai Akadémia, Egyiptom, illetve Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/api/author/10044144>

E-mail cím: abdallah.alnaggar@gmail.com

célok megvalósítása egyúttal lehetőséget teremt az innovációra is a megújuló energiaforrások fejlesztésére és a már meglévő támogató hálózat korszerűsítésére, valamint a hatékonyabb energiafelhasználás kialakítására a lakossági fogyasztók körében, az iparban vagy éppen a közlekedésben. A környezetbarát energia fejlesztését, előállítását és bővítését a szaúdi állam széleskörű nemzetközi együttműködés keretében kívánja végrehajtani. Közös beruházásokat, kutatási programokat és képzéseket alakított ki és indít jelenleg is a közel-keleti és észak-afrikai térségben, amivel a régió energiaátalakulásának vezetőjévé válhat.

Mindezek után jelen tanulmányban a szerzők célja a Szaúdi Zöld Kezdeményezés lényegi elemeinek, eddigi eredményeinek és várható kihatásainak bemutatása, különös tekintettel a szén-dioxid kibocsátás csökkentésére, a természeti erőforrások hasznosítására, a nukleáris energia hatékonyabb felhasználására, valamint a mindezek érdekében kifejtett nemzetközi együttműködésre.

Kulcsszavak: Szaúd-Arábia, Mohamed bin Szalmán, energiabiztonság és átállás, éghajlatvédelmi fellépés, kék és zöld hidrogén

Abstract: Energy security has become critical at global level due to increased political tensions. This has significantly increased the role of energy diversification programmes and sustainability initiatives. The progress that Saudi Arabia has made towards achieving greater energy efficiency and resilience in line with the goals of Saudi Vision 2030 is therefore particularly noteworthy. In this context, the Saudi Green Initiative includes very promising ideas for the exploitation of green and blue hydrogen and the further development of the nuclear energy programme, for which the geography of the region is particularly favourable. If these plans are implemented, Saudi Arabia will not only be able to meet its own needs, but could also become a major exporter of reliable and affordable energy in the future. Achieving energy transition and green targets will also create opportunities for innovation to develop renewable energy sources and modernise the existing support network, as well as to develop more efficient energy use by residential consumers, industry and transport. Riyadh intends to develop, produce and expand clean energy in the context of broad international cooperation. It has developed and is currently developing joint investments, research programmes and training in the Middle East and North Africa to become a leader in the region's energy transformation.

In this paper, the authors aim to present the essential elements of the Saudi Green Initiative, its achievements to date and its expected impact, with a particular focus on reducing carbon emissions, harnessing natural resources, using nuclear energy more efficiently and international cooperation to achieve these goals.

Keywords: Saudi Arabia, Mohammed bin Salman, energy security and transition, climate action, blue and green hydrogen

BEVEZETÉS

Az emelkedő hőmérséklet és a szélsőséges időjárási jelenségek már most is hatással vannak az életminőségre és a gazdasági lehetőségekre. Ezt felismerve, illetve a Királyság regionális és nemzetközi fokozódó szerepének és jóhírnevének növelése érdekében, 2021-ben Mohamed bin Szalmán koronaherceg kettős zöld kezdeményezést – a helyi Szaúdi Zöld Kezdeményezést (*Saudi Green Initiative*) és a regionális Közel-keleti Zöld Kezdeményezést (*Middle East Green Initiative*) – hirdetett meg, amelyek perspektivikus környezetvédelmi, energiaátalakítási és fenntarthatósági programokat foglalnak magukban a fenntartható zöld jövő érdekében. Az éghajlatvédelmi intézkedések ugyanakkor nemcsak az energiapiazarlás visszafogásában vagy a térség zöldítésében mutatkoznak meg. A klímasemlegességre való törekvés tetten érhető az energiaszektor átalakítására és megújítására meghirdetett projektekben is, amelyekben a fosszilis energiahordozók helyett mind nagyobb figyelmet kap a kék és a zöld hidrogén – és nem mellesleg a nukleáris energia – arányának növelése a szaúdi energiamixben. A környezetbarát energia fejlesztése és a természeti erőforrások hatékonyabb kihasználása mellett kiemelt szempontnak számít Szaúd-Arábia természetes élőhelyeinek regenerációja is, ami egyszerre jelent hatékonyabb megoldást a partok eróziója ellen, valamint természetes védelmet az éghajlatváltozás ellen.

Jelen tanulmány céljának tekinti bemutatni a Szaúd-Arábia zöld megújulására meghirdetett elképzelések hátterét, a megfogalmazott célkitűzéseket, valamint az utóbbiak megvalósítására megindított projekteket. A szerzők ennek megfelelően ki kívánják térni az éghajlatváltozás elleni aktuális szaúdi erőfeszítésekre, a kék és a zöld hidrogén, valamint az atomenergia intenzívebb felhasználásában rejlő előnyökre a gazdasági életben, a távlati elképzelésekre, a természetes környezet helyreállítására

irányuló lépésekre, valamint a mindezeket az erőfeszítéseket támogató nemzetközi összefogásra.

I. AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁS ELLENI KÜZDELEM

A világ második legnagyobb kőolajkitermelője, Szaúd-Arábia, ami a világ mindeddig beazonosított kőolajkészletének 16%-át birtokolja, átfogó kezdeményezést indított az éghajlatváltozás, a regionális környezeti kihívások – többek között a magas hőmérséklet, az alacsony csapadékmennyiség, a porviharok és az elsivatagosodás – és a környezetrombolás elleni küzdelem előmozdítására. Ennek szellemében kötelezettséget vállalt arra, hogy 2030-ig 50%-ra – azaz körülbelül 58,7 GW-ra – növeli a megújuló energiaforrások részarányát a nemzeti energiamixben, miközben évi 278 millió tonnával csökkenti szén-dioxid-egyenérték kibocsátását.³ Mindezt a körkörös szén-dioxid-gazdaság (*Circular Carbon Economy*) modelljének megközelítésén keresztül, valamint a tiszta és megújuló energiaforrások hazai és nemzetközi felhasználásra történő fejlesztésével, energiahatékonysági programok megvalósításával, erdősítéssel és tudatos beruházásokkal kívánják elérni olyan köztudottan magas kibocsátású iparágakban, mint a feldolgozó- és építőipar, a bányászat, turizmus, közlekedés és információs technológia.⁴

Az ambiciózus elképzelés megvalósítására a Királyság elsősorban a negatív folyamatok megakadályozására, a regeneratív fejlesztésekre, a természetvédelemre és a fenntartható gyakorlatokra kíván fókuszálni. Mindezek mellett a szaúdi állam elkötelezte magát arra is, hogy szén-dioxid-leválasztási és -hasznosítási projektekbe fektet be azzal a kimondott céllal,

³ Amennyiben Szaúd-Arábiának sikerül megvalósítania azt, hogy 2030-ra a megtermelt villamos energia 50%-a megújuló energiaforrásból származzon, akkor az becslések szerint 15%-kal, vagyis 44 millió tonnával csökkenthetné az ország szén-dioxid kibocsátását 2035-re. A perspektivikus elképzeléssel kapcsolatban azonban elgondolkodtató, hogy az ország villamosenergia-ellátása még 2021-ben döntően a fosszilis tüzelőanyagokon alapult, amikor energiamixében a földgáz aránya 61%, míg a kőolajé 39% volt. Forrás: BAKR–SAMAHA, 2022; KINGDOM OF SAUDI ARABIA, 2021; INDEPENDENT, 2022.

⁴ A Nemzeti Energiaszolgáltató Vállalatot (Tarshid) például kimondottan azzal a céllal hozták létre, hogy ösztönözze a kormányzati épületek energiahatékonyságát és a magánszektor energiahatékonysági szolgáltatásokba történő beruházásait. Az energiafogyasztás csökkentésére egy nagyszabású programot hirdetett meg a köz- és kormányzati eszközök és létesítmények teljes körének utólagos átalakítására, ami 110.000 kormányzati épületet, 35.000 állami iskolát, 100.000 mecsetet, 2.500 kórházat és klinikát, valamint 2 millió közvilágítási lámpát érint. Forrás: ZAWYA, 2020.

hogy naponta 1.500 tonna szén-dioxidot tudjon kivonni a légkörből. Az erőfeszítések legfőbb célja emiatt a Mohamed bin Szalmán koronaherceg által az ország olajbevételektől való kitettségének csökkentésére és a lakosság életminőségének javítására 2016 áprilisában bejelentett Vision 2030 fenntartható programjainak összehangolása, amibe szervesen illeszkedik a 2021 októberében szintén a trónörökös által útnak indított éghajlatvédelmi intézkedések útterve, a Szaúdi Zöld Kezdeményezés.⁵

Utóbbi egységesíti a környezetvédelmi, az energiaátalakítási és fenntarthatósági programokat az emisszió csökkentésére, Szaúd-Arábia zöldítésére, valamint a föld és a tenger védelmére, amelyek megvalósítására a szaúdi vezetés mindeddig 77 kezdeményezést indított el. A kormány mindezek mellett létrehozta a Nemzeti Megújuló Energia Programot is az ország megújulóenergia-potenciáljának maximalizálására, egy olyan hosszú távú stratégiai projektet, amelyet a Szaúdi Jövőkép 2030-al (*Saudi Vision 2030*) és a Szaúdi Zöld Kezdeményezéssel párhuzamosan kívánnak végrehajtani.

A program mielőbbi hatékony végrehajtását sürgeti, hogy az éghajlatváltozásra rendkívül érzékeny Szaúd-Arábia a Világbank és az EU Joint Research Centre 2020 jelentése alapján kilencedik legnagyobb fosszilis tüzelőanyagokból származó szén-dioxid kibocsájtó volt a Földön az egy főre jutó 14,6 tonna értékkel 2019-ben, ami akkor a 4,5 tonna globális átlag több mint háromszorosának felelt meg.⁶ Ugyanekkor az állam földterületének alig 2%-a alkalmas művelésre, miközben az elsivatagosodás, a légszennyezés a vízhiány állandó problémát jelent. Az utóbbi évtizedekben kibontakozott gazdasági és ipari fejlődés ugyanekkor jelentősen – 2000 és 2015 között évente átlagosan 6%-kal – növelte a hazai energiafelhasználást, ami 2030-ig várhatóan 4-5%-kal fog emelkedni évente.⁷ Ráadásul a tisztább energiára való átállás jelentős nyersolajkészleteket szabadítana fel, amelyeket azután világszerte árakon lehetne exportálni, jelentősen növelve ezzel az állam bevételeit

⁵ Az energiabiztonság, a gazdasági növekedés és jólét, valamint a fenntarthatóság és az éghajlatváltozás hármas pillérére épülő Saudi Vision 2030 stratégiai keret elképzeléseit és célkitűzéseit részletesebben lásd: KINGDOM OF SAUDI ARABIA, é.n.

⁶ TRIOLLET, MARTINEZ, 2021; THE WORLD BANK, 2020.

⁷ Az Egyesült Államok Nemzetközi Energiaügyi Hivatala szerint 2020-ban az akkor mintegy 34 millió lakosú ország a bolygó 11. legnagyobb energiafogyasztója volt. Elgondolkodtató volt ezzel kapcsolatban az is, hogy a villamosenergia-fogyasztás mintegy 40%-át a háztartások adták, és ennek több mint kétharmadáért a légkondicionálók voltak felelősek az országban, ahol a nyári hőmérséklet akár 50 Celsius-fokig is emelkedhet. Forrás: ENGLAND – AL-ATRUSH, 2022; SAUDI ARABIA, 2021.

és biztos anyagi háttérrel teremtve ezáltal a kormány grandiózus fejlesztési terveinek további finanszírozásához.⁸

A szaúdi vezetés az első kézzelfogható lépéseket a kibocsátások ellensúlyozására a tömegközlekedés volumenének növelése terén kívánja megtenni vasútvonalak és egyéb, alacsony szén-dioxid kibocsátású megoldások építésével. Ezzel párhuzamosan már üzembe helyezték az első hidrogéntöltő állomásokat és javában zajlik a dél-koreai Hyundai Motor által szállított elektromos haszonjárművek és buszok tesztelése a gazdasági megvalósíthatóság szempontjából. Felmerült továbbá hidrogén üzemanyagcellás elektromos autókhoz kapcsolódó gyártókapacitások létrehozása is észak-amerikai és európai vállalatok bevonásával.⁹ A Nemzetközi Energiaügynökség szerint ezek az erőfeszítések – a többi kezdeményezéssel párosulva – lehetővé teszik a szén-dioxid kibocsátás 60%-os csökkentését a régióban. Ezzel párhuzamosan az Állami Befektetési Alap szándéka szerint több mint 10 milliárd dollárt kíván befektetni 2026-ig minősített zöld projektekbe, beleértve a megújuló energiát, a tiszta közlekedést és a fenntartható vízgazdálkodást.¹⁰

A szaúdi monarchia deklarált célja mindezekkel kapcsolatban a főként fosszilis tüzelőanyagok elégetéséből származó üvegházhatású gázok nettó nulla érték elérése 2060-ra, tíz évvel az Egyesült Államok után, ugyanakkor lehetőleg Kína és Oroszország előtt, aminek a megvalósítására több mint 180 milliárd dollár értékű beruházást jelentett be.¹¹ A Szaúdi Zöld Kezdeményezés emiatt nagy hangsúlyt kíván fektetni a kutatásokra, a legjobb gyakorlatok cseréjére és a technológiai fejlesztésekre a fenntarthatóság és a zöld energia intenzívebb felhasználásának irányába. Mindezekhez az ország kiváló

⁸ Jelenlegi becslések szerint a megújuló energiák energiamixben való részesedésének növelésével Szaúd-Arábia akár nettó 130 milliárd dolláros megtakarítást is elérhetne 2030-ig. Forrás: ENGLAND – AL-ATRUSH, 2022.

⁹ A tervek szerint például a New York-i székhelyű Hyzon Motors elektromos teherautók összeszerelő üzemét építené, míg a franciaországi székhelyű Gaussin elektromos közúti és terepjáró gépjárműveket gyártó üzemeltetést létesítené. Forrás: NAKANO, 2022.

¹⁰ Az Állami Befektetési Alap már le is zárta első zöld kötvénykibocsátását 3 milliárd dollár értékben a Rijádban tartott Future Investment Initiative konferencia első napján, ahol 1,4 millió tonna szén-dioxid-kibocsátási egység sikeres árverését bonyolították le a világ eddigi legnagyobb szén-dioxid-kibocsátási kreditértékesítése során 2022. október 25-én. Forrás: ARAB NEWS, 2022a; ARAB NEWS, 2022b.

¹¹ Ugyanakkor a szaúdi trónörökös azt is hangsúlyozta, hogy e célkitűzésekkel párhuzamosan a Királyság továbbra is vezető szerepet kíván betölteni a globális olajpiacok biztonságának és stabilitásának megerősítésében. Forrás: SABA – AZHAR – RASHAD, 2021; SAUDI GREEN INITIATIVE, 2022.

adottságokkal rendelkezik nemcsak anyagi tartalékai, hanem természeti erőforrásai tekintetében is. Bőségesen áll rendelkezésére ugyanis a kék hidrogén előállításához szükséges földgáz, illetve a zöld hidrogén kinyeréséhez elengedhetetlen napenergiaforrások és földterületek.

II. KÉK HIDROGÉN-NAGYHATALMI AMBÍCIÓK

Kedvező háttérének birtokában a szaúdi állam vizsgálat tárgyává tette azt is, hogy saját szükségleteinek kielégítése mellett miként válhatna a világ legnagyobb hidrogénszállítójává. Ennek tudható be többek között az a már 2021-ben megfogalmazott stratégiai célkitűzés is, ami 2030-ra évi 2,9 millió tonna, 2035-re pedig évi 4 millió tonna tiszta – kék és zöld – hidrogén előállítását irányozta elő.¹² Ezzel kapcsolatban Abdulaziz bin Szalmán energiaügyi miniszter már be is jelentette, hogy a 200 billió köblábnyi tartalékokra becsült Dzsafurah földgázmező fejlesztésére 110 milliárd dolláros projektet¹³ irányoztak el, amit alapvetően a kék hidrogén előállítás volumenének növelésére kívánnak fordítani 2024-től.¹⁴ Mindezzel párhuzamosan a monarchia növekvő piaci részesedésre kíván szert tenni az elkövetkező évtizedek során a kék hidrogén, valamint különösen a kék ammónia formájában.¹⁵ Az előzmények és a tapasztalatok alapján erre minden lehetőség adott és komoly igény mutatkozik globális szinten a szaúdi megújuló energiaforrásokra.¹⁶ A szaúdi Aramco ugyanis már sikeresen szállított 40 tonna kék ammóniát Japánba 2020 szeptemberében, ami az ellátási lánc kiépülése mellett egyértelműen bizonyította, hogy a meglévő technológiai megoldások milyen szinten képesek költséghatékony, méretezhető és alacsony kibocsátású megoldásokat biztosítani.¹⁷ Alig fél évvel később a szaúdi állami olajvállalat egyetértési megállapodást kötött a Hyundai OilBank Co. vállalattal, amiben a felek megegyeztek arról, hogy a dél-koreai

¹² MIRZA, 2021.

¹³ Az Aramco megfontolás tárgyává tette külföldi befektetők bevonását is a nagy léptékű Dzsafurah-projekt megvalósításába. Forrás: NAIR, MARTIN, 2021.

¹⁴ MARTIN, EL WARDANY, 2021.

¹⁵ Az ammóniaszintézis és a kibocsátások szén-dioxid-leválasztásának, hasznosításának és tárolásának kombinációjából előállított ammónia.

¹⁶ Szakértők már 2020-ban úgy vélték, hogy a kedvező kormánypolitikák esetén a hidrogének előállításának költségei kevesebb, mint harmadára eshetnek vissza, miközben a globális piacokon az eladásukból származó bevételek elérhetik az évi 700 milliárd dolláros értéket 2050-re. Forrás: FEDER, 2020.

¹⁷ ARAMCO, 2020.

fél cseppfolyósított földgáz szállítmányokat vesz át az Aramcótól, amelyeket hidrogénné alakít át, a folyamat során kibocsátott CO₂-t pedig visszaszállítja Szaúd-Arábiába.¹⁸

A fentiekhez társult az üzemanyag iránti globális kereslet ugrásszerű növekedése az orosz–ukrán háború 2022. februári kitörését követően. A megváltozott körülmények hatására, azon belül is döntően az Oroszországból Európába érkező gáz kiváltására irányuló erőfeszítéseknek köszönhetően, az LNG-kereskedelem értéke egy év alatt megduplázódott és meghaladta a 450 milliárd dollárt.¹⁹ Szaúd-Arábia fokozta emiatt együttműködését az Európai Unió számos országával, 2022. december végén pedig együttműködési szándéknyilatkozatot írt alá Japánnal a körkörös széngazdaság, a szén újrahasznosítása, a tiszta hidrogén és az üzemanyag-ammónia területén.²⁰ Abdulaziz bin Szalmán energiaügyi miniszter legutóbb 2023. január közepén folytatott megbeszélést brit kollégájával, Grant Shapps-szal a tiszta hidrogén területén való együttműködés kilátásairól, a szén-dioxid-leválasztással, -szállítással és -tárolással kapcsolatos technológiák fejlesztéséről és honosításáról, a szakértelem cseréjéről, valamint a vonatkozó szabályozások és politikák kidolgozásáról.²¹ Nem sokkal ezt követően Aramco is bejelentette, hogy mintegy 100 milliárd dollárt kíván befektetni a földgázkitermelésbe a jelentős tartalékokkal rendelkező Szaúd-Arábiában. Az így kinyert plusz készleteket a megnövekedett helyi kereslet kielégítése mellett főleg exportra szánja kék hidrogén formájában, aminek az előállításához jelenleg keresi a lehetőséget az Egyesült Államokban és Ázsiában részesedés megszerzésére egy helyi LNG-üzemben.²²

III. A ZÖLD HIDROGÉN INTENZÍVEBB FELHASZNÁLÁSA

A megújuló energiaforrásokból származó zöld hidrogén új ipari ágazatot jelenthet Szaúd-Arábia számára. Ehhez ideálisak az ország földrajzi adottságai, mivel nagy része a napfényövezetben található, és nagy kiterjedésű sík területekkel rendelkezik a napelemek számára. A napenergia intenzívebb kiaknázása emiatt vezető szerepet játszik a kormány széleskörű Nemzeti Megújuló Energia programjában, ami 2022–2023-ban 15 GW megújuló

¹⁸ ARAB NEWS, 2022c.

¹⁹ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY, 2023.

²⁰ REUTERS, 2022a.

²¹ ARAB NEWS, 2022d.

²² MATHIS, STAPCZYNSKI, 2023.

energiával kívánja bővíteni az ország energiakapacitását, támogatva ezzel a kormány éghajlatvédelmi célkitűzéseit és a gazdaság diverzifikációs stratégiáját.²³

Az ambiciózus célkitűzések megvalósítására az energiatermelő és vízsótlanító erőműveket fejlesztő ACWA Power már 2019 novemberében az elektromos hálózathoz csatlakoztatta, 2021 áprilisában pedig ténylegesen üzembe is helyezte a 300 megawattos Sakaka naperőművet, az ország első megújuló közüzemi energia-projektjét, aminek a kapacitása 44.000 épület áramellátását tudja biztosítani.²⁴ Szintén meghatározónak volt tekinthető, amikor Rijád hét, összesen 3 gigawatt kapacitású napenergia-projektre kötött megállapodást még szintén 2021 áprilisában, 2021 augusztusában pedig megkezdte a termelést az ország első szélerőműparkja, a Dumat Al Dzsandal, ami akár 70.000 háztartás áramellátására is képes.²⁵ Emellett kezdetét vette az olyan futurisztikus városok kiépítése is, mint amilyen a NEOM.²⁶ A tervek szerint az 500 milliárd dolláros high-tech megváros már kimondottan 100%-ban megújuló energiával fog működni a rijádi székhelyű ACWA Power és a pennsylvaniai székhelyű Air Products közös vállalkozásának köszönhetően. Az 5 milliárd dolláros zöld hidrogénprojekt üzembe állítását követően a világ legnagyobb megújuló hidrogén-ammóniává alakuló létesítménye lesz 4 GW megújuló kapacitásával, amely évente 1,2 millió tonna zöld hidrogén

²³ A Nemzeti Megújuló Energia programjának egyik távlati célkitűzése 40 GW energia termelése a zöld hidrogén felhasználásával 2030-ig, ami a megújuló kapacitások kétharmadának felel meg. Forrás: ECONOMIST INTELLIGENCE, 2023.

²⁴ BELLINI, 2019.

²⁵ REUTERS, 2022b; AL-JAZEERA, 2021; EVERILL, 2023.

²⁶ A NEOM a tervek szerint 10, régióknak elnevezett projektből fog állni, amelyekből eddig négyről hoztak nyilvánosságra részleteket. Az első a 200 méter széles és 170 km hosszúságú The Line, amelyben 9 millió embernek kívánunk otthont nyújtani. A második a nyolcszög alakú kikötőváros, az Oxagon lesz a NEOM régió legdélebbi részén. Északon a 60 négyzetkilométeres Tojana síparadicsomot kívánják kialakítani a Sarwat-hegységben, amit a 2029-es Ázsiai Téli Játékok házigazdájának szánnak. Legvégül a Vörös-tengeren kialakított 840.000 négyzetméteres Sindalah kikötőivel és szállodáival jacht-üdülőhely lesz. Forrás: RAVENSCROFT, 2023.

előállítására lenne képes.²⁷ A létesítmények első szakasza várhatóan 2025-ben lép működésbe és összesen 10.000 négyzetmérföldön fog elterülni.²⁸

A Szaúdi Zöld Kezdeményezés az éghajlati válság leküzdése és a királyság globális piaci részesedésének növelése mellett a magánszektor számára is kiemelt befektetési lehetőséget, a munkavállalók számára pedig kiegyensúlyozott minőségi elhelyezkedést jelent hosszútávon. Előbbi kapcsán mindenképpen említésre méltó a Szaúdi Zöld Kezdeményezés keretében a 2021. októberi Szaúdi Zöld Kezdeményezés Fórumán bemutatott több mint 60 kezdeményezés első hulláma, ami csak önmagában 190 milliárd amerikai dollár értékű befektetést jelent a zöld gazdaság növelésébe. Utóbbi vonatkozásában pedig elegendő talán utalni az Amerikai–Szaúd–Arabiai Üzleti Tanács azon véleményére, ami szerint a Királyság megújuló energiaszektora akár további 750.000 munkahelyet teremthet 2030-ig a jelenlegi prioritások fennmaradása esetén.²⁹

IV. AZ ATOMENERGIA FELHASZNÁLÁSA

A kétségkívül lenyűgöző anyagi befektetések ellenére azonban még így is évekre lesz szükség ahhoz, hogy a kék és a zöld hidrogénből kinyert energia érezhetően mérsékelni tudja a látványosan növekvő szükségleteket. Az időfaktor pedig ebben a tekintetben lényeges, mivel az előrejelzések szerint az aktuális növekedési ütem alapján az energiaigény, ami már 2019-ben elérte a 62,7 GW-ot, 2030-ra várhatóan meg fogja haladni a 120 GW-ot, ami a jelenlegi energiaellátás mindössze 50%-ának felel meg.³⁰ Emiatt a tiszta energiaforrásokkal kapcsolatos kezdeményezések kiegészítéseként Rijád nagyratörő nukleáris energiaprogram végrehajtásába is kezdett az ország energiabiztonságának megerősítésére és a fenntartható növekedés támogatására. Utóbbi részeként az Atom- és Megújuló Energiaforrásokkal Foglalkozó Abdullah Királyi Város már meg is alkotta az atomenergia-iparra vonatkozó terveket, 2017-ben pedig bejelentette a szaúdi nemzeti

²⁷ Összevetésként érdemes megjegyezni, hogy energetikai szempontból az évi 1,2 millió tonna zöld hidrogén mintegy évi 5 millió hordó kőolajnak felel meg. A képet tovább árnyalja, ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a sivatagi királyság még a nyersolajkitermelésének csökkentése után is naponta 10,38 millió barrel kőolajat hozott a felszínre 2023 januárjában. Forrás: KERN, 2023; NAKANO, 2022.

²⁸ ARAB NEWS, 2022e.

²⁹ ARAB NEWS, 2021.

³⁰ MALEK, 2022.

atomenergia-projektet. Ezt követte a Szaúd-Arábiai Nukleáris Energia Holding Társaság működésének megindulása 2022 tavaszán, miközben akkor már javában zajlott az ország első kísérleti atomreaktorának létesítése.³¹ A folyamat jelenleg azon szakaszában tart, amikor a szaúdi állam már készen áll arra, hogy érdemi ajánlatokat írjon ki és azokról megbeszéléseket folytasson – aktuálisan Dél-Korával, Franciaországgal, Kínával és Oroszországgal – annak a kettő nyomottvizes reaktorral üzemelő erőműnek a megépítésére, ami a hazai, Dzsebel Szaíd és Medina uránlelőhelyekről kinyert készletek felhasználásával várhatóan 2,8 GW-os összteljesítményre lesz képes.³² Emellett Abdulaziz bin Szalmán herceg energiaügyi miniszter egyetértési nyilatkozatot írt alá Rijádban Catherine Colonna francia külügyminiszterrel 2023. február elején az atomenergia békés célú felhasználásáról és a két ország jövőbeli együttműködési lehetőségeiről a különböző energetikai területeken (többek között a megújuló energia, a tiszta hidrogén és a villamosenergia-összekötés területén).³³

Az elképzelések megvalósítása azonban nem csak az emelkedő energiaszükségletek folyamatosan kielégítésére jelentene megoldást úgy, hogy az ahhoz alkalmazott eljárás egyben jelentős hozzájárulást is jelentene a globális felmelegedés elleni küzdelemhez. Az atomenergia felkarolásával várhatóan a megújuló és alternatív energiák területén történő új tanulási, képzési és munkalehetőségek megteremtése mellett egyszerre lehetne növelni az energiaforrások diverzifikációját, valamint az atomenergia hasznosítását a hidrogéngáz előállításához vagy éppen a tengervíz sótalánításához. Utóbbi különösen fontos szempont lehet azon előrejelzések alapján, amelyek szerint a standard viszonyítási dátumot figyelembe véve az ország vízigénye 2030-ra napi 7 millió köbméter lesz, ami 3 millió köbméterrel haladja meg a jelenlegi kapacitást.

³¹ Az első atomreaktor, aminek az alapkövét Mohamed bin Szalmán koronaherceg rakta le King Abdulaziz City for Science and Technology épületében, gyakorlatilag egy alacsony teljesítményű kutatóreaktor lesz a képzési és kutatási/fejlesztési tevékenység támogatására. Forrás: GORNALL, 2022.

³² Szaúd-Arábia 16 atomreaktort kíván építeni 2040-ig, összesen 80 milliárd dollár értékű beruházással. Forrás: KOREA JOONGANG DAILY, 2022; NOVA.NEWS, 2023.

³³ TRADE ARABIA, 2023.

V. HOSSZÚ TÁVÚ TERVEK ÉS ELKÉPZELÉSEK

A perspektivikus folyamat további kibontakozását mutatja, hogy amíg 2020-ban Szaúd-Arábia kevesebb mint 730 GWh-t termelt megújuló energiaforrásokból, ami az ország villamosenergia-termelésének 0,2%-át tette ki, addig 2022 harmadik negyedében a szaúdi Nemzeti Megújuló Energia Programban már 13 új megújulóenergia-projekt volt fejlesztés alatt, összesen 11,4 GW kapacitással, 9 milliárd dolláros becsült beruházási értékkel.³⁴ Emellett öt új – három szél és kettő nap – megújulóenergia-project elindítása került bejelentésre 2022 szeptemberében összesen 3.300 megawatt kapacitással a Nemzeti Megújuló Energia Program részeként.³⁵ Mindezen túl Abdulaziz bin Szalmán herceg energiaügyi miniszter a 2022 novemberében megtartott COP27 konferencián megtartott Szaúdi Zöld Kezdeményezés fórumán három további projektet – köztük egy „körkörös-szén-dioxid-gazdasággal foglalkozó tudásközpont” létrehozását –, valamint egy 2023-ra tervezett üvegházhatásúgáz-kreditrendszert jelentette be.³⁶ Ismertetése került a szaúdi kormány azon elhatározása is, aminek az értelmében közös fejlesztési megállapodást írtak alá az Aramcóval és partnereivel a világ legnagyobb tervezett szén-dioxid-leválasztási és -tárolási központjáról. A Dzsubail Industrial Cityben található központ 2027-re kezdi meg működését, és az első fázisban 9 millió tonna CO₂ kinyerésére és tárolására lesz képes.³⁷ Tervbe vették továbbá további 10 megújulóenergia-projekt fejlesztésére vonatkozó elképzelés véglegesítését és további 840 MW napelemes energia csatlakoztatását a hálózatukra 2023-ban.³⁸

VI. A TERMÉSZETES KÖRNYEZET REGENERÁLÁSA

Az infrastrukturális beruházások mellett a szaúdi fél kiforrott stratégiával rendelkezik a környezetvédelmi politikájukban megmutatkozó hiányosságok beazonosítására és a természet alapú megoldások kidolgozására. Ennek egyik alapvető elemét képezi annak a felismerése, hogy Szaúd-Arábia

³⁴ BELL, 2022.

³⁵ ABDELAZIZ, 2022.

³⁶ A központ célja, hogy elősegítse a nemzetközi együttműködést a körforgásos széntechnológia területén, valamint megkönnyítse az információk és a legjobb gyakorlatok megosztását az állami és a magánszektor szereplői között. Forrás: SAUDI GAZETTE, 2022a.

³⁷ GULF BUSINESS, 2022.

³⁸ BELL, 2022.

természetes élőhelyeinek regenerációja a leghatékonyabb megoldást képezi a partok eróziója ellen, miközben természetes védelmet is nyújtanak az éghajlatváltozás ellen, mivel a fák ötször több szenet kötnek meg, mint a trópusi erdők. Emiatt alapvetően ez volt az a motivációs ereje annak a törekvésnek, ami 10 milliárd fa ültetését és mintegy 200 millió hektár leromlott földterület helyreállítását vállalta fel az országban az elkövetkező évtizedek során.³⁹ A városi területek és a sivatag zöldítését a bejelentések alapján a felhővetés módszerével, a szennyvíz újrahasznosításával és kevésbé öntözésigényes fafajta telepítésével kívánják megvalósítani. Mintegy 100 gondosan kiválasztott őshonos és alkalmazkodó fafajta természetnek emiatt az erre a célra fenntartott faiskolákban, mielőtt az ország 62 jóváhagyott helyszínén elültetnék őket, hogy helyreállítsák a természetes növénytakarót, megvédjék a biológiai sokféleséget és megkössék a talajt a porviharok elleni védelem érdekében.⁴⁰ Ezekből a Szaúdi Zöld Kezdeményezés meghirdetése óta már több mint 18 millió fa került elültetésre, mintegy 60.000 hektár leromlott földterület rehabilitációjára került sor, valamint 17 új kezdeményezés indult be országsszerte a természetes zöldfelületek helyreállítására és az éghajlatváltozás hatásai elleni védekezés érdekében.⁴¹ A 10 milliárd fával kapcsolatos célkitűzéshez hozzájárulva a NEOM bejelentette, hogy 2030-ig 1,5 millió hektár földterületet rehabilitálnak, és 100 millió őshonos fát, cserjét és fűszernövényt ültetnek.⁴²

Továbbá a szaúdi állam területének 30%-át – azaz mintegy 600.000 négyzetkilométert – védett területnek kívánják nyilvánítani, annak a programnak a keretében, amely a megritkult vadállomány újratelepítésére és gondozására irányul.⁴³ Eközben a part menti élőhelyeket is igyekeznek megóvni, ezért a tengeri biodiverzitás védelme érdekében intézményt hoztak létre a korallzátonyok megőrzésére és a Vörös-tengeri tengeri teknősök élőhelyének védelmére.

³⁹ Ez a cél a talajromlás visszafordítására irányuló globális erőfeszítések 4%-ának, valamint az egybillió fa elültetésére irányuló erőfeszítések 1%-ának felel meg. Forrás: AGONOR, 2022.

⁴⁰ SAUDI GAZETTE, 2022b.

⁴¹ TRADE ARABIA, 2022.

⁴² NEOM, 2022.

⁴³ AGONOR, 2022.

VII. NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS

A Szaúdi Zöld Kezdeményezés ugyanakkor nem kizárólag a sivatagi királyság területére korlátozódik. A környezetbarát energia fejlesztését, előállítását és bővítését Rijád széleskörű nemzetközi együttműködés keretében kívánja végrehajtani. Ennek részeként Szaúd-Arábia már csatlakozott ahhoz a globális kezdeményezéshez, ami a 2020-ben rögzített metánkibocsátás szintjét 30%-kal kívánja csökkenteni 2030-ig. Együttműködik emellett az ENSZ Nyugat-Ázsia Gazdasági és Szociális Bizottságával (The United Nations Economic and Social Commission for West Asia), hogy regionális központot hozzon létre a kibocsátáscsökkentés előmozdítása érdekében, valamint az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezményével a következő, 2023-as MENA Klíma Hét megrendezésében is. Mindezen túl az éghajlatváltozással kapcsolatos közös erőfeszítések stabil pontot képeznek Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok viszonyában is. Ennek tudható be többek között John Kerrynek, Biden elnök különleges elnöki klímavédelmi megbízottjának részvétele a Közel-Keleti Zöld Kezdeményezés 2021 októberében megtartott első csúcstalálkozóján, ahol a megjelent államok kimondottan azzal a céllal gyűltek össze, hogy egy regionális paktumot hozzanak létre az erőforrások egyesítésére a közös tengeri, szárazföldi és légi területek védelmére.⁴⁴

A Közel-Keleti Zöld Kezdeményezés, aminek részét képezi a Szaúdi Zöld Kezdeményezés, kiváló platformot biztosít arra, hogy az Arab Liga államainak bevonásával megfelelően tudják ellensúlyozni a fosszilis tüzelőanyagok kedvezőtlen hatásait. A kezdeményezés, amit ugyancsak Mohamed bin Szalmán koronaherceg indított el 2021-ben, alapvető céljának tekinti regionális szén-dioxid-kibocsátás csökkentését több mint 60 százalékkal. Deklarált elhatározása emellett még 50 milliárd fa ültetése a Közel-Keleten, valamint 200 millió hektárnyi tönkrement terület helyreállítása. Mindezeketől a globális szén-dioxid-szint 2,5%-os csökkenését remélik elérni.⁴⁵

A megfogalmazott célkitűzések valóra váltására Szaúd-Arábia közös beruházásokat, kutatási programokat és képzéseket alakított ki és indít jelenleg is a közel-keleti és észak-afrikai térségben, amivel a nemzetközi partnerség elmélyítése mellett a régió energiaátalakulásának vezetőjévé válhat.

⁴⁴ AZHAR, SABA, 2021.

⁴⁵ ARAB NEWS, 2022f.

Utóbbi egyértelműen tetten érhető például azokban a regionális kezdeményezésekben, mint amilyen a főzéshez szükséges tiszta tüzelőanyag-megoldások kifejlesztése vagy egy olyan regionális befektetési alap létrehozására, amely elsősorban a tervezett körkörös szén-dioxid-gazdaság technológiai megoldásainak finanszírozására irányul. A két kezdeményezés összértéke a becslések szerint együttesen 10,4 milliárd dollár, amelynek 15%-át Szaúd-Arábia fogja finanszírozni.⁴⁶ A tervek között felmerült továbbá egy regionális klímaváltozási központ létrehozása és egy felhőbeültetési program indítása is. Mohamed bin Szalmán koronaherceg az egyiptomi Sarm-es-Sejken a COP27 klímaváltozási konferencián bejelentette azt is, hogy országa 2,5 milliárd dollárral fog hozzájárulni a Közel-Kelet Zöld Kezdeményezéshez az elkövetkező 10 év során, aminek a székhelyét a királyságban kívánják kialakítani.⁴⁷

KONKLÚZIÓ

A Mohamed bin Szalmán koronaherceg által meghirdetett Szaúdi Zöld Kezdeményezés céljairól elmondható, hogy azokat nemcsak merésznek és rendkívülinek, hanem egyenesen a lehetetlennel határosnak lehet tekinteni. Az ország zöld átállása jelenleg minden ágazatban teljes lendülettel zajlik és már most tapasztalható, ahogyan a tiszta hidrogén hazai fogyasztása – például a közlekedésben – hogyan járul hozzá a szaúdi gazdasági tevékenységek szén-dioxid-profiljának csökkentéséhez. A folyamat további kibontakoztatására dollármilliárdokat fektetnek be az olajbevételekből erdősítésbe, a zöld hidrogénbe, valamint a szén-dioxid-leválasztási és –csökkentési stratégiákba. A kutatások és fejlesztések mellett a kezdeményezés a legmagasabb szinten élvezi a szaúdi vezetés támogatását, aminek a megújuló energiaforrások iránti egyértelmű elköteleződését a klímavédelmi rendeletek mellett jól mutatják a meghirdetett és jelenleg folyamatban lévő pénzügyi kötelezettségvállalások, a nagyszabású kezdeményezések, valamint a szél- és naperőművek építése országszerte.

A kétségkívül perspektivikus elképzeléssel kapcsolatban természetesen kritikai felhangok is elhangzottak, amikor egyes klímaszakértők az éghajlatváltozás megoldásával kapcsolatos narratívák tudatos félremagyarázásával vádolták meg a Királyságot annak érdekében, hogy

⁴⁶ ARAB NEWS, 2022b.

⁴⁷ ARAB NEWS, 2022f.

ezáltal tompítsa a fosszilis tüzelőanyagok kivonására indított kampány élet. Ezek az észrevételek ugyanakkor egyoldalúan közelítik meg a komplex kérdéskört, amikor megfeledkeznek – vagy legalábbis nem vesznek tudomást – annak gazdasági és politikai vetületeiről. Így elsiklanak olyan alapvető faktorok felett, mint például a rendelkezésre álló fosszilis készletek korlátozottsága. Vitatott, hogy mikor fognak a jelenleg beazonosított mezők kimerülni, az azonban biztos, hogy nem fognak örökké kitartani. Az is egyértelmű, hogy a Királyság legfőbb bevétele az olaj- és gázkészletek értékesítéséből származik. Elengedhetetlen emiatt már most más, lehetőleg hasonló volumenű bevétellel kecsgetető jövedelemforrás felfedezése, mivel a fejlesztések a legoptimistább várakozások szerint is évtizedeket vesz igénybe. Ezt pedig nem csak szükségnek, hanem egyfajta kényszernek is tekinthetjük a szaúdi vezetés részéről, hiszen belföldön a monarchia egyik biztos alapja a magas életszínvonal fenntartása. A belpolitikai stabilitás fenntartása mellett ugyanolyan fontosak a külpolitikai aspektusok is, hiszen a Közel-keleti Zöld Kezdeményezés például nem csak a vezetőszerp magához ragadását jelenti Szaúd-Arábia számára, hanem regionális dominanciájának megerősítését is. Legvégül a monarchia a globális energiaátállás pártfogójává is válhat a tiszta hidrogénkészleteknek az alacsony szén-dioxid-kibocsátású energiaforrások iránt érdeklődő szénhidrogén-importőr országok számára történő proaktív értékesítésével. Ezzel kapcsolatban talán elegendő utalni az OPEC (Kőolaj-exportáló Országok Szervezete) hosszú távú jövőjének bizonytalanságára, amelyben Szaúd-Arábia aktuálisan vezetőszerpet tölt be. Kérdéses ugyanis, hogy a fosszilis készletek fokozatos kimerülése és a kőolaj értékesítésének visszaesése milyen változásokat fog generálni a globális gazdasági élet üttöerének számító szervezetben, ami széles spektrumon mozoghat az egyszerű névváltoztatástól egészen az idejét múltjává vált tömörülés megszűnéséig.

A külső és belső dimenziók által teremtett körülmények emiatt mondhatni már kijelöltek egyfajta követendő utat Szaúd-Arábia számára. A megfogalmazott ambiciózus célkitűzések végrehajtása ellenben még a kezdeti fázisban van, azok végső eredményeiről és hatékonyságáról az aktuális eredmények alapján még korai és elhibázott lenne véleményyt alkotni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABDELAZIZ, DANA YASSER (2022). Saudi Arabia launches 5 renewable projects to produce 3,300 MW energy. Arab News. Letöltés helye:

<https://www.arabnews.com/node/2169081/business-economy>

(Letöltve: 23.02.2023)

AGONOR, THEOPHILUS (2022). Middle east's journey to 50 billion trees. DGB Group. Letöltés helye: <https://www.green.earth/blog/middle-east-journey-to-50-billion-trees> (Letöltve: 26.02.2023)

AL-JAZEERA (2021). Saudi Arabia's first wind farm begins electricity production. Al-Jazeera. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/8/saudi-arabias-first-wind-farm-begins-electricity-production> (Letöltve: 22.02.2023)

ARAB NEWS (2021). Saudi Energy Ministry to help SABIC develop renewable energy projects. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1976926/business-economy> (Letöltve: 23.02.2023)

ARAB NEWS (2022a). PIF completes biggest ever carbon credit auction. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2188391/business-economy> (Letöltve: 26.02.2023)

ARAB NEWS (2022b). Saudi Arabia bolsters its green initiatives amid climate change concerns. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2196976/business-economy> (Letöltve: 26.02.2023)

ARAB NEWS (2022c). Saudi Arabia to ship gas to South Korea and take CO2 back. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/1819876/business-economy> (Letöltve: 24.02.2023)

ARAB NEWS (2022d). Saudi, UK ministers discuss clean hydrogen, renewable energy cooperation. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2231546/business-economy> (Letöltve: 03.03.2023)

ARAB NEWS (2022e). NEOM's CEO expects green hydrogen project to be ready in 2025. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2004416/business-economy> (Letöltve: 24.02.2023)

ARAB NEWS (2022f). Saudi Arabia commits \$2.5bn to Middle East green initiative: Crown Prince. Arab News. Letöltés helye: <https://www.arabnews.com/node/2195206/business-economy> (Letöltve: 26.02.2023)

- ARAMCO (2020). World's first blue ammonia shipment opens new route to a sustainable future. Letöltés helye: <https://www.aramco.com/en/news-media/news/2020/first-blue-ammonia-shipment> (Letöltve: 24.02.2023)
- AZHAR, SAEED – SABA, YOUSEF (2021). Saudi Arabia outlines plans under Mideast Green Initiative. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/business/cop/mideast-green-initiative-invest-104-bln-says-saudi-crown-prince-2021-10-25/> (Letöltve: 26.02.2023)
- BAKR, AMENA – SAMAHA, YOUSRA (2022). Saudi Arabia's Energy Transition Ramps Up. Energy Intelligence. Letöltés helye: <https://www.energyintel.com/00000183-45f9-dcbb-a1b7-4dfbc9ad0000> (Letöltve: 25.02.2023)
- BELL, JENNIFER (2022). Saudi Arabia progresses with its 2030 climate action plan: Energy Minister. Al-Arabiya News. Letöltés helye: <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2022/11/12/Saudi-Arabia-progresses-with-its-2030-climate-action-plan-Energy-Minister> (Letöltve: 25.02.2023)
- BELLINI, EMILIANO (2019). Saudi Arabia's 300 MW Sakaka solar plant comes online. PV Magazine, 27 November 2019. Letöltés helye: <https://www.pv-magazine.com/2019/11/27/saudi-arabias-300-mw-sakaka-solar-plant-comes-online/> (Letöltve: 22.02.2023)
- ECONOMIST INTELLIGENCE (2023). Saudi Arabia launches world's largest solar-power plant. Economist Intelligence. Letöltés helye: <https://www.eiu.com/n/saudi-arabia-launches-worlds-largest-solar-power-plant/> (Letöltve: 05.03.2023)
- ENGLAND, ANDREW – AL-ATRUSH, SAMER (2022). Saudi Arabia's green agenda: renewables at home, oil abroad. Financial Times. Letöltés helye: <https://www.ft.com/content/3fba03c9-9326-4d7c-bd0c-74fdf2b2ebf8> (Letöltve: 05.03.2023)
- EVERILL, THOMAS (2023). Recent Developments for Renewable Energy in Saudi Arabia. The Borgen Project. Letöltés helye: <https://borgenproject.org/developments-for-renewable-energy-in-saudi-arabia/> (Letöltve: 22.02.2023)
- FEDER, JUDY (2020). H2 Economy: Hype, Horizon, or Here? Journal of Petroleum Technology. Letöltés helye: <https://jpt.spe.org/h2-economy-hype-horizon-or-here> (Letöltve: 04.03.2023)
- GORNALL, JONATHAN (2022). How clean nuclear energy will put Saudi Arabia ahead of the climate-change curve. Arab News. Letöltés helye:

<https://www.arabnews.com/node/2132771/saudi-arabia> (Letöltve: 05.03.2023)

GULF BUSINESS (2022). Saudi Arabia announces three projects to advance climate action at SGI Forum. Gulf Business. Letöltés helye: <https://gulfbusiness.com/saudi-arabia-announces-three-projects-to-advance-climate-action-at-sgi-forum/> (Letöltve: 26.02.2023)

INDEPENDENT (2022). Saudi pledges 50% of electricity to come from renewables. Independent. Letöltés helye: <https://www.independent.co.uk/climate-change/sgi/renewables-energy-cop27-b2217736.html> (Letöltve: 25.02.2023)

INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2023). Gas Market Report, Q1-2023. Letöltés helye: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c6ca64dc-240d-4a7c-b327-e1799201b98f/GasMarketReportQ12023.pdf> (Letöltve: 03.03.2023)

KERN, MICHAEL (2023). OPEC's Oil Production Drops In January As Saudi Arabia Cuts Output. Oilprice.com. Letöltés helye: <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/OPECs-Oil-Production-Drops-In-January-As-Saudi-Arabia-Cuts-Output.html> (Letöltve: 24.02.2023)

KINGDOM OF SAUDI ARABIA (2021). Updates First Nationally Determined Contribution. 2021 Submission to UNFCCC. Letöltés helye: <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/202203111154---KSA%20NDC%202021.pdf> (Letöltve: 25.02.2023)

KINGDOM OF SAUDI ARABIA (é.n.) Saudi Vision 2030. Letöltés helye: https://www.vision2030.gov.sa/media/rc0b5oy1/saudi_vision203.pdf (Letöltve: 25.02.2023)

KOREA JOONGANG DAILY (2022). Korea wants to build first Saudi nuclear power plant. Korea JoongAng Daily. Letöltés helye: <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/11/16/business/economy/korean-nuclear-nuclear-power-saudi-nuclear/20221116161803385.html> (Letöltve: 05.03.2023)

MALEK, CALINE (2022). Saudi Arabia joins club of Middle East's 'green energy' leaders. Arab Renewable Energy Commission. Letöltés helye: <https://arec.org.jo/en/2022/03/28/saudi-arabia-joins-club-of-middle-east-green-energy-leaders/> (Letöltve: 05.03.2023)

MARTIN, MATTHEW – EL WARDANY, SALMA (2021). Saudi Arabia to Use \$110 Billion Gas Field for Blue Hydrogen. Bloomberg. Letöltés helye:

- <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-10-24/saudi-arabia-to-use-110-billion-gas-project-for-blue-hydrogen> (Letöltve: 03.03.2023)
- MATHIS, WILL – STAPCZYNSKI, STEPHEN (2023). Saudi Aramco Eyes Stake in Foreign LNG Plant as Demand for Fuel Surges. Bloomberg. Letöltés helye: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-03-01/aramco-eyes-stake-in-foreign-lng-plant-as-demand-for-fuel-surges?srnd=deals#xj4y7vzkg> (Letöltve: 03.03.2023)
- MIRZA, ADAL (2021). Saudi Aramco plans new green hydrogen, ammonia project. Argus. Letöltés helye: <https://www.argusmedia.com/en/news/2267651-saudi-aramco-plans-new-green-hydrogen-ammonia-project> (Letöltve: 24.02.2023)
- NAIR, DINESH – MARTIN, MATTHEW (2021). Aramco Considers Opening \$110 Billion Gas Project to Investors. Bloomberg. Letöltés helye: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-09-09/aramco-said-to-eye-opening-110-billion-gas-project-to-investors> (Letöltve: 03.03.2023)
- NAKANO, JANE (2022). Saudi Arabia's Hydrogen Industrial Strategy. Center for Strategic and International Studies. Letöltés helye: <https://www.csis.org/analysis/saudi-arabias-hydrogen-industrial-strategy> (Letöltve: 24.02.2023)
- NEOM (2022). NEOM launches Regreening Initiative for planting 100 million trees. Letöltés helye: <https://www.neom.com/en-us/newsroom/neom-regreening-initiative> (Letöltve: 26.02.2023)
- NOVA.NEWS (2023). Saudi Arabia announces its intention to produce uranium for the development of the nuclear programme. Nova.news. Letöltés helye: <https://www.agenzianova.com/en/news/saudi-arabia-uranium-nuclear-power-plants/> (Letöltve: 05.03.2023)
- RAVENS-CROFT, TOM (2023). Everything you need to know about Saudi mega-project Neom. Dezeen. Letöltés helye: <https://www.dezeen.com/2023/02/14/neom-guide-line-saudi-arabia/> (Letöltve: 24.02.2023)
- REUTERS (2022a). Japan minister signs clean energy cooperation document during Saudi visit. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/business/energy/japan-minister-signs-clean-energy-cooperation-document-during-saudi-visit-2022-12-25/> (Letöltve: 05.03.2023)
- REUTERS (2022b). Saudi Arabia signs agreements for seven new solar projects –SPA. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/middle->

[east/saudi-arabia-signs-agreements-7-new-solar-projects-spa-2021-04-08/](#) (Letöltve: 22.02.2023)

SABA, YOUSEF – AZHAR, SAEED – RASHAD, MARWA (2021). Top oil exporter Saudi Arabia targets net zero emissions by 2060. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/business/cop/saudi-arabia-worlds-biggest-oil-exporter-unveil-green-goals-2021-10-23/> (Letöltve: 22.02.2023)

SAUDI ARABIA (2021). U.S. Energy Information Administration. Letöltés helye: <https://www.eia.gov/international/analysis/country/SAU> (Letöltve: 22.02.2023)

SAUDI GAZETTE (2022a). Saudi Arabia announces three new climate action projects at Green Initiative Forum. Saudi Gazette. Letöltés helye: <https://saudigazette.com.sa/article/626876> (Letöltve: 23.02.2023)

SAUDI GAZETTE (2022b). Saudi Arabia unveils new climate action initiatives at second Green Forum. Saudi Gazette. Letöltés helye: <https://www.saudigazette.com.sa/article/626856/SAUDI-ARABIA/Saudi-Arabia-unveils-new-climate-action-initiatives-at-second-Green-Forum> (Letöltve: 26.02.2023)

SAUDI GREEN INITIATIVE (2022). Targets: Reducing Emissions. Letöltés helye: <https://www.saudigreeninitiative.org/targets/reducing-emissions/> (Letöltve: 22.02.2023)

THE WORLD BANK (2020). CO2 Emissions (Metric Tons Per Capita). Letöltés helye: <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC> (Letöltve: 22.02.2023)

TRADE ARABIA (2022). Saudi Arabia to build largest CCS hub in Jubail. Trade Arabia. Letöltés helye: http://www.tradearabia.com/news/CONS_403085.html (Letöltve: 26.02.2023)

TRADE ARABIA (2023). Saudi, France to boost co-operation in nuclear energy sector. Trade Arabia. Letöltés helye: http://www.tradearabia.com/news/OGN_406000.html (Letöltve: 05.03.2023)

TRIOUET, R. – ALVAREZ MARTINEZ, A.F. (2021). JRC Annual Report 2020. Publications Office of the European Union, Luxembourg. Letöltés helye: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC123071> (Letöltve: 22.02.2023)

ZAWYA (2020). Saudi Arabi-based Shaker Group reports full-year revenue growth of 14.1%. Zawya. Letöltés helye:

<https://www.zawya.com/en/markets/saudi-arabi-based-shaker-group-reports-full-year-revenue-growth-of-141-okvcymb8> (Letöltve: 25.02.2023)

KÍNA XXI. SZÁZADI GAZDASÁGI ELŐRETÖRÉSE A BRAZIL-AMAZÓNIAI RÉGIÓBAN

China's 21st century economic advancement in the
Brazilian Amazon

Kara-Szabó Zoltán Sebestyén¹

Absztrakt: Kína növekvő beruházásai és importja az Amazonas-medence térségében, illetve térségéből aggodalmakat váltott ki a régió környezeti hatásaival és geopolitikai következményeivel kapcsolatban. Brazília amazóniai nyersanyagai kulcsfontosságú szerepet játszanak Kína globális keresletének kielégítésében. Eközben Kína nagybefektetései az amazóniai infrastruktúrába, energiába és mezőgazdaságba fontos feladatot látnak el az ország hosszú távú élelmiszer-stratégiájának és nyersanyagellátásának biztosításában. A tanulmány Brazília Kínába irányuló növekvő exportjának és a kínai régiós beruházásoknak a következményeit vizsgálja, hangsúlyozva, hogy Brazíliának fel kell mérni a kínai kapcsolat hatásait, és fenntartható gazdasági fejlesztési stratégiákat kell kidolgoznia a régióban, ha nem akar Kína egyenlőtlen partnerévé válni.

Kulcsszavak: Brazília, Kína, Közvetlen külföldi befektetések, Nyersanyagexport, Geopolitika

Abstract: China's increasing investments and imports in and from the Amazon Basin respectively have raised concerns about the environmental impacts and geopolitical implications of the region. Brazil's Amazonian raw materials play a key role in meeting China's global demand. Meanwhile, China's large

¹ Kara-Szabó Zoltán Sebestyén, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Iskola Új- és Jelenkori egyetemes történelem doktori programjának hallgatója.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0005-2242-9179>

E-mail cím: sebestyzen.zoltan.szabo@gmail.com

investments in infrastructure, energy and agriculture in the Amazon play an important role in securing the country's long-term food strategies and raw material supplies. The study examines the implications of Brazil's growing exports to China and Chinese investments in the region, stressing that Brazil needs to assess the impact of its relationship with China and develop sustainable economic development strategies in the region if it does not want to become an unequal partner to China.

Keywords: Brazil, China, Foreign direct investment, Commodity export, Geopolitics

BEVEZETÉS

Brazília és az Amazonas-Medence elválaszthatatlan egységet alkot: az amazóniai esőerdő több mint 60%-a Brazília határain belül található, így Brazília kulcsfontosságú szereplővé válik a régió gazdaságában és zöldpolitikájában. Brazília jelenlegi kulcsfontosságú szerepe az Amazonas-kérdésben azonban nemcsak a hatalmas területi átfedésnek köszönhető, hanem annak is, hogy az ország a 2000-es évekre Latin-Amerika legerősebb gazdaságává vált, sőt, Brazília a történelem egyetlen korábbi időpontjában sem volt még ilyen erős.² Brazília politikai hozzáállása és geopolitikai stratégiái a térségben kulcsfontosságúak az esőerdő jövője szempontjából, azonban Brazília nemzetközi státusza meglehetősen ellentmondásos: az ország általános adatai igen impozánsnak tűnhetnek, (a világ 9. legnagyobb gazdasága a GNP alapján³, 5. a népesség és terület alapján⁴), azonban Brazília gyenge hadsereggel rendelkezik, és a világ egyik legegyszerűsebb országa egy instabil társadalmi struktúrával.⁵ Brazília elsősorban a népességére és erőforrásaira, nyersanyagaira támaszkodik a hatalmi szférában: az ország leggazdagabb erőforrása és nyersanyaglelőhelye Amazónia, ezért válik az esőerdő kulcsfontosságúvá az egész brazil geopolitikai

² WILKINS, REZENDE, 2022. 95. o.

³ INTERNATIONAL MONETARY FUND, 2019.

⁴ UNITED NATIONS STATISTICAL DIVISION, 2021.

⁵ WILKINS, REZENDE, 2022. 100-108. o.

gondolkodásban, és a brazil gazdaságpolitika igyekszik is kihasználni az erőforrásait: 1970 óta vannak hivatalos adataink az éves erdőirtási arányokról, az elmúlt 50 évben az esőerdő több, mint 20%-át vágták ki.⁶

Brazília igyekszik elismertetni magát vezető entitásként a nemzetközi intézményekben, de ezek a nagyhatalmi törekvések eddig csak részben sikerültek: és az ország továbbra is elégedetlen a jelenlegi rend kulcsfontosságú aspektusával.⁷ Brazília inkább a keleti kapcsolatai felé orientálódott a 2000-es években, kiváltképpen Kína, Oroszország és India felé: ezen kapcsolatok ékes példája lett a BRIC csoport megalakulása is: 2009-ben Brazília, Oroszország, India és Kína Jekatyerinburgban megtartották az első csúcstalálkozójukat, amelyen belül megállapodtak, hogy szorosabb gazdasági, később esetlegesen politikai együttműködéssel fognak fellépni a „nyugattal” szemben.⁸ A 2000-es évek második felére már Kína lett Brazília első számú kereskedelmi partnere és egyben az egyik fő beruházója is: ma már számos állami tulajdonú kínai vállalat és befektetés van jelen Brazíliában és Amazóniában egyaránt.⁹ A cikkben bemutatom, hogy a XXI. századi kínai kereslet Brazília felé elsősorban Amazónia nyersanyagainak beszerzésére összpontosul, míg a helyi kínai beruházások az esőerdei nyersanyagok szállításának a hatékonyságát akarják megnövelni a térségben és csökkenteni a költségeket hosszú távon, biztosítva Kína hosszútávú nyersanyag és élelmiszerstratégiáit. Ilyen termékek például a szója, a vasérc vagy a marhahús: azok a nyersanyagok és termények, amik az amazóniai erdőirtás legfőbb mozgatórugói. A kínai kereskedelem ezzel az egyoldalú kereskedelmi portfólióval egyrészt egy nagyarányú környezeti pusztításra, másfelől pedig állandó nyersanyagexportra készíti Brazíliát. A cikkben áttekintem a brazil-kínai kereskedelem növekedését és export változásait 2000-2020 között, illetve bemutatom a régióban lévő kínai gazdasági-politikai jelenlétet a hangsúlyosan kínai közvetlen külföldi befektetések (FDI) és

⁶ NOBRE, 2014. 29. o.

⁷ WILKINS, REZENDE, 2022. 111. o.

⁸ BRICS 2022 CHINA, 2022.

⁹ SANTORO, 2022. 75. o.

beruházások típusainak felvázolásával, konkrét példákon keresztül.¹⁰

I. KÍNAI-BRAZIL KERESKEDELEM

1.1. 2000-es évek – gyors növekedés

A 2000-2010-es évek brazil kereskedelem logikájára nagy hatással voltak a nagyon kedvező, általánosan emelkedő tőzsdei nyersanyagárak, és a keresletként megjelenő óriási Kína, ami rendkívül jövedelmezővé tette Brazília számára a nyersanyagexportot.¹¹ A mezőgazdaságban és a bányászatban az exporttermékek kitermelésének esetében Brazília jelentős komparatív előnnyel bír, így azt sem mondhatjuk, hogy a piaci hatások rákényszerítették volna Brazíliát arra, hogy kedvezőtlen piaci szerepet vegyen fel.^{12,13} A 2000-es évek nyersanyagár-robbanásának valódi árát az esőerdő fizette meg: Brazília exportportfóliójában olyan jelentős térigényű, a termelés során súlyosan környezetpusztító módszereket igénylő nyersanyagok váltak a legjelentősebbé, mint a vasérc vagy a szójabab. A szójabab termesztése mélyen problematikus volt az esőerdő szempontjából: a szójababmezők terjedése brazil Amazóniában 2006-ig az egyik legnagyobb kárt okozta az esőerdőkben.¹⁴

A XXI. században Brazíliában jelentős hangsúlyeltolódást látunk a brazil kereskedelmi kapcsolatokban: a XX. században hagyományosan erősebb európai és amerikai kereskedelmi kapcsolatok helyébe Kína lépett az első helyre a 2010-es évekre, mindezt tette pedig úgy, hogy a kínai-brazil kapcsolatok nem mutatnak korábbra mutató jelentős beágyazottságot. A *BACI* adatbázisa szerint 2000-ben Brazília teljes exportjának

¹⁰„A közvetlen külföldi befektetés (FDI) a határokon átnyúló befektetések olyan kategóriája, amelyben az egyik gazdaságban rezidens befektető tartós érdekeltséget és jelentős befolyást szerez egy másik gazdaságban rezidens vállalkozásban.” Forrás: OECD I LIBRARY, 2023.

¹¹ VIEIRA, OURIQUES, 2016. 402.

¹² ZDRÁHAL ET AL., 2021. 132. o.

¹³ PINNEIRO, BONELLI, 2007. 108. o.

¹⁴ SANTORO, 2022. 77. o.

mindösszesen 2%-át tette ki a Kína felé kínált export, míg az ország exportjának majdnem negyedét, 23,9%-ot tette ki az USA-val való kereskedelem.¹⁵ Az amerikai kapcsolatok nem csak méreteit tekintve, hanem komplexitásában is jelentősebbek voltak a kínainál: Brazília legfontosabb exportágazatai az USA felé a közlekedés és a gépgyártás voltak.¹⁶ A Kína számára nyújtott exporttermékek elsősorban a nyersanyagokra összpontosultak: Brazília kínai exportportfóliójának kb. harmadát, 29,2%-át a szójabab tette ki, amit szorosan követett a vasérc exportja, (24%) míg a harmadik helyen, az első két cikktől jócskán lemaradva a faforgács (4,65%) kivitele következett.¹⁷ Az exportarányokat tekintve az figyelhető meg, hogy az USA-nak nagyobb szüksége volt a brazil ipar termékeire, míg Kína kereslete elsősorban a brazil mezőgazdasági cikkekre és nyersanyagokra irányult a historikus export statisztikák alapján. A 2000-es brazil import arányokat tekintve látható az Egyesült Államok gazdasági dominanciája: Brazília importjának negyede, 25%-a érkezett az USA-ból, míg a Kínából érkező import mindössze 2,29%-a volt az ország teljes behozatalának. Mind az amerikai és a kínai import esetében a gépipari termékek voltak a legjelentősebbek, például számítógépek vagy irodai gépkatrészek.¹⁸

A brazil-kínai kapcsolat 2000-ben még nem volt jelentős. Kína a saját nyersanyagéhségének csillapítására használta a brazil piacot, míg Brazília elsősorban gépipari és vegyipari cikket importált. Kína azokat a terményeket igényelte Brazíliától, amelyek a kitermelésének súlyos környezeti hatásai voltak az Amazonas-medencére. A vasércexportot tekintve Kína a harmadik legnagyobb partnere volt Brazíliának Japán (18%) és Németország mögött (14%) ugyanebben az évben.¹⁹ Az arányokat tekintve azonban már ekkor világosan látszott, hogy a brazil-kínai kereskedelemben Brazíliának a nyersanyagexportőr szerepe jutott, és ez egyre jelentősebbé vált a következő 20 évben.

15 THE OBSERVATORY OF ECONOMIC COMPLEXITY (OEC), 2022.

16 OEC, 2022.

17 OEC, 2022.

18 OEC, 2022.

19 GURMENDI, 2001. 4. o.

2000 és 2010 között Brazíliának a kínai kapcsolatai fejlődtek messze a legdinamikusabban: 2005-re a brazil export Kína felé 669%-os növekedést ért el 2000-hez képest, messze túlszárnyalva Brazília bármelyik másik partnerét.²⁰ A Kína felé kínált brazil exportot továbbra is az ásványkincsek (vasérc, kőolaj) és a szójabab kivitele határozta meg; e három termék tette ki a teljes brazil export 75%-át Kína felé.²¹ 2005 és 2010 között tovább élénkültek a brazil-kínai cserekapcsolatok: a nagy robbanás már korábban megtörtént, de a következő 5 évben így is képes volt a brazil kivitel 46,2%-os növekedést elérni Kína felé. 2009-re Kína lett az elsős számú cserepartner Brazília számára: a kb. évi 1 milliárd USD-s export mindössze 9 év leforgása alatt évi 21 milliárd USD óriáskereskedelemmé duzzadt.²² Az elsős számú brazil exportcikkek továbbra is nyersanyagok voltak: a 21 milliárd USD-s kínai export 37%-át, a vasérc, 30,2%-át a szójabab, 6%-át pedig a nyersolaj tette ki.²³

1.2. 2010-es évek – Kína előretörése a régióban – Belt and Road

A *Belt and Road Initiative* (BRI) a 2010-es évek fontos kínai geopolitikai és integrációs stratégiája, aminek célja, hogy Kína szorosabbá tegye a gazdasági és politikai kapcsolatait a fejlődő országokkal a kereskedelem élénkítésével és agresszív külföldi befektetésekkel: Hszi Csin-ping, a Kínai Népköztársaság elnöke hangsúlyozta, hogy Kína vezetésével egy új platformot fognak kiépíteni a közös fejlődés érdekében.²⁴ Bár a Belt and Road kezdeményezés leginkább a Kínához földrajzi értelemben vett közelebbi hatalmakkal való integrációs politikát célozta meg, szélesebb perspektívában a tervben szerepet kaptak az Ázsián túli területek is.²⁵ Kína régiós előretörése megkérdőjelezhetetlenné vált: 2022-re Kína lett a dél-amerikai kereskedelem elsős számú

20 OEC, 2022.

21 OEC, 2022.

22 OEC, 2022.

23 OEC, 2022.

24 Hszi, 2017.

25 Bővebben a Belt and Road kezdeményezésről: OECD, 2018.

partnere,²⁶ Brazília, Chile és Peru esetében Kína lett az elsőszámú exportpartner.²⁷ Brazília esetében a 2009-es kínai, 21 milliárd USD-s export több, mint háromszorosára nőtt, 2020-ra elérte a 67,9 milliárd USD-t.²⁸ A 2000-es években jelentős vasérc, kőolaj, szójabab és faforgács exportja mellett a szarvasmarhaexport vált egyre fontosabbá: 2010-ben a fagyasztott marhahús exportja Kína felé összesen 5 millió USD volt, 2020-ra már 4,04 milliárd USD-ra rúgott.²⁹

Azt látjuk, hogy Kína kereskedelme igen egyoldalú a latin-amerikai régió felé. 2015 és 2019 között a teljes latin-amerikai export 70%-át Kína felé összesen 6 nyersanyag tette ki: a szójabab, olajmagok, nyersolaj, rézérc, vasérc és finomított réz.³⁰ Wintgens a tanulmányában ki is fejezi az aggodalmát azzal kapcsolatban, hogy a kínai kormányzati kommunikáció ellenére, miszerint a Kína és Latin-Amerika gazdasági kiegészítik egymást, (és ahogyan a Belt and Road kezdeményezés is a közös fejlődést hangsúlyozta) a kereskedelmi struktúra a két makrogazdaság között valójában aszimmetrikus mintázatot mutat: a dél-amerikai régió egy perifériás, nyersanyagellátó szerepbe kerül, ahogy a történelemben már korábban történt a nagyhatalmakkal és az erősebb gazdaságokkal szemben.³¹ A nagyfokú nyersanyagexport-függőség nagyon veszélyeztetetté teszi a latin-amerikai régiót, mivel az országok gazdasági teljesítménye súlyosan függővé válik a nyersanyagok aktuális piaci árától, ami egy változó, ingadozó piaci környezetben súlyosan visszaüthet.³² Az előző húsz évben a piac többnyire kedvező feltételeket biztosított a nyersanyagexportnak, így a brazil nemzetgazdasági stratégia a kockázatos piaci szerep ellenére is szívélyes partnere volt Kínának. A szójabab értékesítésére Kína biztos keresletet jelent a brazil gazdaság számára, mivel az nélkülözhetetlen alapanyagként

²⁶ ROY, 2022.

²⁷ Az említett országok exportaránya Kína felé 2019-ben: Chile (31,8%) Peru (27,8%), Brazília (13,4%) forrás: OEC, 2022.

²⁸ OEC, 2022.

²⁹ OEC, 2022.

³⁰ WINTGENS, 2022. 3. o.

³¹ WINTGENS, 2022. 3-4. o.

³² GIORDANO, MICHALCZEWSKY, DE ANGELIS, 2019. 8-17. o.

szolgál az ország élelmiszeriparában, de maga nem tudja megtermelni magának azt a helyi éghajlat szárazsága miatt: ha Kína megtehetné, saját szóját ültetne, mivel a fehérjében gazdag gabona létfontosságú a sertések hizlalásához, de egy tonna szójabab előállításához kb. 1500 tonna vízre van szükség, márpedig Kínának nincs elegendő vízforrása ennek kielégítésére, így a jelenlegi földrajzi viszonyok között Kína sosem lehet szójababból önellátó ország.³³ Attól függetlenül tehát, hogy a szójabab piaci ára kritikus hatással van az egész brazil gazdaságra, úgy tűnik, hogy Kína állandó szójababimportőrként jelen lesz a világpiacon, ami a világ legnagyobb szójatermelője³⁴ (Brazília) és a világ legnépesebb országa (Kína) között kényelmes helyzetet teremt.

II. KÍNAI BEFEKTETÉSEK AMAZÓNIÁBAN

Az elmúlt két évtizedben Kína számos latin-amerikai ország jelentős kereskedelmi partnerévé, hitelezőjévé és a közvetlen külföldi befektetések (FDI) szolgáltatójává vált.³⁵ Kína jelentős mértékben, 2010 óta kb. évi 10 milliárd USD-t fektetett be a latin-amerikai régióba.³⁶ A kínai cégek pedig villámgyorsan az egyik legjelentősebb külföldi befektetőkké és szereplőkké váltak az olajiparban és a bányászatban Argentínában, Venezuelában, Kolumbiában, Ecuadorban és Brazíliában.³⁷ a kínai tőke ilyen nagyfokú áramlása a latin-amerikai régióba újszerű: ha 2011-es adatokat nézzük akkor azt látjuk, hogy Kína közvetlen külföldi tőkebefektetései több, mint 71%-a Ázsiában landolt, míg Latin-Amerikában csak a 13%-a.³⁸ A képet tovább árnyalja, hogy a régiós kínai befektetések 92%-a Brit Virgin szigetekre, és a Kajmán-szigetekre került, míg a maradék 8%-on osztozott Brazília, Peru, Venezuela és Argentína.³⁹ 2011-ig a legnagyobb

³³ CHAN, ARAÚJO, 2020.

³⁴ STATISTA, 2022.

³⁵ WINTGENS, 2022. 4. o.

³⁶ CHEN, LUDEÑA, 2014. 8. o.

³⁷ CHEN, LUDEÑA, 2014. 8. o.

³⁸ CHEN, LUDEÑA, 2014. 9. o.

³⁹ CHEN, LUDEÑA, 2014. 10. o.

kínai befektetői szektorok a lízing, a pénzügyi közvetítés, és a bányászat voltak, míg a 2010-es évek második felében kulcsfontosságúvá váló infrastrukturális beruházások ekkor még nem érték el a 4%-ot a Kínai Népköztársaság Kereskedelmi Minisztériuma (MOFCOM) által közzétett statisztikák szerint.⁴⁰ A kínai befektetések Brazíliában 2018-ra már több, mint 59 milliárd USD-ra ugrottak: Kína 4. legnagyobb befektetési célállomása Brazília lett.⁴¹ Brazília kiemelt régió belüli jelentőségét emeli ki, hogy 2018-ra az összes régiós kínai befektetés több, mint fele immár Brazíliában landolt.⁴² A 2010-es évekre a kínai befektetések profilja is megváltozott: a lízing és egyéb pénzügyi közvetítések helyébe az autó, gépgyártás és telekommunikáció lépett: olyan kínai telekommunikációs és elektronikai zászlóshajók, mint a *Lenovo* és a *Huawei*, ebben az időszakban kezdték el hódító útjukat Brazíliában.⁴³ A kínai pénzügyi szektor is nagy lépést tett a latin-amerikai terjeszkedésben azzal, hogy az *Industrial and Commercial Bank of China* (ICBC) is belépett a brazil nagy bankok társaságába, elsősorban azért, hogy támogassa a helyi kínai befektetési műveleteket.⁴⁴ 2014 óta az energiatermelés és -átvitel, illetve a kulcs infrastrukturális és logisztikai beruházások gazdagítják a kínai befektetési portfóliót Brazíliában: úgy tűnik, hogy a 2010-es évek második felére Kína a hosszútávú élelmezési és energiabiztonsági stratégiáit igyekszik biztosítani Brazíliában.⁴⁵

Az brazil export tanulsága szerint Kína részéről a XXI. századi brazil kapcsolatok főszerepe a kezdetektől fogva a nyersanyagok beszerzése volt: a brazil export nagy részét, éppen ahogy 2000-ben, úgy 2020-ban is túlnyomórészt a brazil nyersanyagexport jellemzi. A szójabab, vasérc és kőolaj mellé új szereplőként felzárkózott a fagyasztott marhahús exportja a 2010-es években, azonban ezek mind olyan nyersanyagok és termékek, amelyek kitermelésének fő helyszíne az amazóniai esőerdő. A

40 CHEN, LUDĚŇA, 2014. 10. o.

41 CARAMURU, LINS, FERREIRA 2019. 27. o.

42 TORRES, 2019. 17. o.

43 TORRES, 2019. 22. o.

44 TORRES, 2019. 22. o.

45 TORRES, 2019. 32. o.

befektetéseket tekintve Brazília lett az egyik legnagyobb kínai befektetői célpont. A pénzügyi szektor mellett 2014 óta egyre nagyobb szerepet kaptak a 2010-es évek második felében a kínai infrastruktúrális és energiaátviteli befektetések, amik igyekeznek a kínált nyersanyagok relatíve magas brazil logisztikai költségét csökkenteni, így biztosítva Kína állandó nyersanyagéhségét és élelmezési stratégiáját. A másik oldalról Brazília igyekszik kihasználni a bányászatban és a mezőgazdaságban lévő komparatív előnyeit, még akkor is, ha ezzel a nyersanyagexportfüggőségét fenntartja, és vállalja az ezzel járó kiszolgáltatottabb piaci szerepet, amennyiben a brazil gazdasági stratégiának van egyáltalán döntési lehetősége, vagy felveszi a történeti és geopolitikai valósága szerint adott, determinált piaci pozícióját. Ebben a kereskedelmi kapcsolatban pedig elkerülhetetlenné válik az amazóniai gazdálkodás, és erdőirtás kérdése is, hiszen ez a terület adja a Kínának kívánatos nyersanyagok jó részét, és itt merülnek fel a legsúlyosabb logisztikai problémák is, amit maga az esőerdő ökoszisztémája és szociális struktúrája okoz.

Kína és Brazília közötti gazdasági megerősödés tehát mindenképpen figyelemreméltó. A kínai befektetések eloszlása szerint a teljes kínai befektetések mindösszesen 8%-a került Észak-Brazíliába, ettől függetlenül azonban Kína – első alkalommal – de jelentős szereplővé vált az Amazonban: jelentős importőr, és fogyasztója az esőerdő javainak, és jelentős befektetővé is vált a helyi infrastruktúrában.⁴⁶

2.1. Infrastruktúra

„2005 és 2019 között Kína braziliai beruházásai az energiaágazatban (72 százalék) és a bányászatban (7,4 százalék) koncentráálódtak, a közlekedési projektek az összes beruházás 6 százalékát kapták, 4 milliárd dollár értékben.”⁴⁷ Egész Brazília infrastruktúrális állapotára jellemző az általános elhanyagoltság: a brazil kormány az ország GDP-jének kevesebb, mint 3%-át

⁴⁶ SANTORO, 2022. 77-79. o.

⁴⁷ CARIELLO, 2021. 23-26. o.

fekteti az infrastruktúrába, ami miatt a szállítás magas költségekkel jár.⁴⁸ Brazília vasúthálózata összesen kb. 30 ezer kilométer hosszú, ami súlyosan elmarad pl. Kínáétól (146 ezer km), vagy az USA-étól (202 ezer km).⁴⁹ Az ördög a részletekben rejlik: hiába tűnik Brazília aspiráns nagyhatalomnak, ha olyan kritikus infrastruktúrában, mint a vasút, évtizedes hiányosságokban szenved. A vasúti hálózat hiányosságát a brazil kormány is felismerte a 2010-es években, és 2016-ban elindították az *Investment Partnerships Program-ot*, (Programa de Parceria em Investimentos PPI) ami külső tőkebevonással, és koncessziókkal igyekszik javítani a vasúti hálózat sűrűségén. A cél, hogy 3000 km-el bővítsék az országos vasúthálózatokat 2024-ig. A kínai befektetőknek kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy elkezdhessék kiépíteni a számukra létfontosságú útvonalakat az Amazonas régióban, így tudják csökkenteni a nyersanyagok szállításakor keletkező extraköltségeket.⁵⁰ Brazíliában a kínai befektetésekre a felvásárlások és fúziók a jellemzők: az országban 2010 és 2013 között a kínai befektetések 85 százalékát fúziókkal és felvásárlásokkal kapcsolatos ügyletek tették ki, ez a szám 2014 és 2017 között 95 százalékra nőtt.⁵¹

Az Amazóniában lévő kínai vasúti befektetéseik között találjuk a *Pará Railwayt*, ami a kínai állam tulajdonában lévő *China Communications Construction Company* (CCCC) és a brazil *Vale* óriás bányászati cég közös vállalkozása, aminek a célja, hogy egy 500 km hosszú vasútvonalat építsenek ki Marabá városából a barcarenai kikötőbe, így elérve, hogy a világ legnagyobb vasércbányájából, a *Carajás Complex*-ből kibányászott ércet hatékonyabban tudják eljuttatni a kikötőkbe.⁵²

Másik példa a *Ferrogrão Railway Project*, ami Mato Grosso államot akarta szorosabban összekötni az amazóniai Pará állammal azért, hogy egy új kereskedelmi útvonalat teremtsen olyan nyersanyagoknak és terményeknek, mint a kukorica, szója,

⁴⁸ ABDENUR, FOLLY, SANTORO, 2021. 9. o.

⁴⁹ ABDENUR, FOLLY, SANTORO, 2021. 9. o.

⁵⁰ ABDENUR, FOLLY, SANTORO, 2021. 9. o.

⁵¹ HIRATUKA, 2022. 10. o.

⁵² KEMENY, 2022.

cukor és olajszármazékok.⁵³ A Ferrogrão, vagy „gabonavonat” elsősorban szóját szállítana az Amazonas belső részeiről az északi folyami kikötőkbe a Tapajós folyó mentén, majd pedig tovább az Atlanti-óceánig.⁵⁴ Mato Grosso az ország legnagyobb szójababot termeltek csak ebben az egy államban.⁵⁵ Kínának mint a brazil szójabab legnagyobb importőrének stratégiai fontosságú növelni a régió hatékonyságát. A Ferrogrão terv egyelőre fennakadt a rostán, mivel civil és politikai kezdeményezések sikeresen felleptek a projekt ellen. Az építkezések nagyon súlyos humanitárius és környezeti pusztítást hagynának maga után, mivel a vasútvonal terve nem volt tekintettel arra, hogy a sínek nagyon gazdag esőerdős területen, és rajta számos őslakos törzs lakhelyén gázolnának át. A vasútvonal a Jamanxim Nemzeti Parkot szelne át, amely egy közel 900 000 hektáros természetvédelmi egység, ahol már így is a legmagasabb az illegális erdőirtás aránya az amazóniai természetvédelmi egységek között.⁵⁶ A brazil Legfelsőbb Bíróság 2021-ben fel is függesztette a projektet.⁵⁷ A terv egyelőre még csak papíron létezik, de a szándék megmutatkozik. A kínai állami tulajdonban lévő vasúti infrastrukturális befektetések biztosítani szeretnék az amazóniai termények hatékonyabb és olcsóbb szállítását a tengerentúlra.

2.2. Bányászati befektetések

A 2020-as brazil exportarányokból láthattuk, hogy a vasérc és kőolaj kitermelése nagy szerepet kapott a brazil és kínai kereskedelmi kapcsolatokban. A brazil bányászat szerepe kiemelkedő a dél-amerikai országok között. Brazíliában 2021-ben 52 amazóniai bányászati projekt indult el, vagy már működött, míg a régióban második Peruban 20, Guyanában és Ecuadorban pedig 15, illetve 14 bányaprojekt volt aktív.⁵⁸ Az amazóniai

⁵³ ABDENUR, FOLLY, SANTORO, 2021. 12. o.

⁵⁴ CHAN, ARAÚJO, 2020.

⁵⁵ BRAZILIAN AGRICULTURAL RESEARCH CORPORATION, 2022.

⁵⁶ ABDENUR, FOLLY, SANTORO, 2021. 16-17. o.,

⁵⁷ GLOBO, 2021.

⁵⁸ VISCIDI, PHILLIPS, 2021. 27. o.

bányászat jelentősége ellenére azonban a brazil-amazóniai kínai cégek csak visszafogott szerepet játszanak a befektetésekben, sőt Brazíliában szinte egyáltalán nincsenek is jelen.⁵⁹

Bár az amazóniai bányabiznisz többsége idegen cégek kezében van, a kínai részesedés igen kicsi. A területen kanadai bányászati cégek uralják a területet. Brazíliában a kanadai bányászati eszközök egyedül kb. 8 milliárd USD-t tettek ki 2019-ben.⁶⁰ Olyan kínai óriások, mint pl. a *Zijin Mining Group*, a *China Railway Construction Corporation*, *Tongling Nonferrous* és *China Minmetals*, összesen 7 darab ecuadori, perui, illetve guyanai bányászati projektnek a többségi, vagy 100%-os tulajdonosai, ami a kb. 100 működő projekthez képest nem magas szám.⁶¹

2.3. Energiaberuházások

Az elsősorú energiaforrás az esőerdőben a víz, és a kínai befektetések is általánosan a vízenergia fejlesztését célozzák meg.⁶² Az esőerdőben lévő víz potenciáljának meghódítása nagy szerepet játszott az Amazonia gazdasági integrációjának történetében. Az 1964-től 1985-ig tartó brazil katonai diktatúra volt az első olyan rezsim, ami nagyszabású építkezéseket és befektetéseket indított az amazóniai kincsekért, a legnagyobb teljesítménye az 1984-ben felavatott, a mai napig kultikus jelentőséggel bíró Tucuruí vízerőmű lett.⁶³ 2022-re jelentősen megnövekedett a térségen belül a vízerőművek és a gátak száma. Jelenleg 32 vízerőmű működik, és 31 további áll tervezési fázis alatt. Kína aktív szereplő a brazil-amazóniai energiaberuházásokban: kínai cégek 6 vízerőmű-projektbe fektettek a brazil esőerdőben.⁶⁴ A vízenergia megújuló energiaforrás, azonban számos környezeti és hatékonysági problémát vet fel az Amazonasban. A hatékonyság és a környezetszennyezés a régióban összefügg, mivel a vízerőművek

⁵⁹ VISCIDI, PHILLIPS, 2021. 29. o.

⁶⁰ VISCIDI, PHILLIPS, 2021. 29. o.

⁶¹ VISCIDI, PHILLIPS, 2021. 29. o.

⁶² REED, HUI 2022.

⁶³ WEGNER, FERNANDES, 2018. 368. o.

⁶⁴ WENZEL ET AL., 2022.

kialakítása az esőerdőben erőteljes erdőpusztítással jár. A vízenergia-projektek jelentős környezeti és társadalmi lábnyomot hagynak maguk után.⁶⁵ A víztározó-alapú vízenergiaprojektek építése a földtakaró és a tájképi minták változásának egyik fő mozgatórugója a térségben.⁶⁶ Az erdőpusztítás folyamatával egyidejűleg romlik az erőművek hatékonysága, mivel a vágott területeken a csapadékosság csökken, ami szárazsághoz vezet, a megfelelő mennyiségű eső nélkül a turbinák nem tudnak megfelelő mennyiségű energiát generálni. Ez kifejezetten igaz a folyóvízi projekteknél, ahol az apadó vízmennyiség miatt nem jut elég víztartalék a szárazabb időszakra az energiatermeléshez.⁶⁷ Így történhet meg az az abszurd helyzet, hogy egyes, főleg sík területi vízerőmű projektek károsanyag-kibocsátása meghaladhatja akár egy fosszilis erőművét is.⁶⁸ Az amazóniai vízerőművek kiemelkedő példája a Belo monte-i vízerőmű, ami a világ harmadik legnagyobb vízerőműve az amazóniai Xingu folyónál, de a száraz időszakban a 18 turbinának csak a fele tud működni, ezekben a hónapokban az erőmű teljes kapacitás 3%-át képes megtermelni.⁶⁹ A Belo monte-i vízerőmű egy hatalmas hibának bizonyult, de mellette más erőműveket is csökkentett kapacitáson működtettek az utóbbi 5 évben.⁷⁰ A Belo Monte vízerőmű infrastruktúrája mögött kínai szálak is húzódtak. A kínai energiaóriás, a *State Grid Brazil Holding* egy konzorcium által építi kb. 2.8 milliárd USD-ért a második Belo Monte távvezetékét, amit több, mint 2500 km hosszúra terveznek és az Amazonast a 2010-es évektől a szójatermelés egyre inkább központjává váló szavanna éghajlatú Cerradoval fogja összekötni.⁷¹ A jelenlegi tervek szerint a távvezeték közel 10 rezervátumon keresztül

⁶⁵ WENZEL ET AL., 2022.

⁶⁶ RAY ET AL., 2022. 30. o.

⁶⁷ WENZEL ET AL., 2022.

⁶⁸ ALMEIDA ET AL., 2019. 3. o.

⁶⁹ „Az elmúlt öt évben a Belo Monte átlagosan csak a kapacitás 24%-ával működött. Ez a probléma más Amazonas menti erőműveket is érint. A Tocantins folyón lévő Tucuruíban az átlag 40% volt. Jirau és Santo Antônio, mindkettő a Madeira folyón, átlagosan a kapacitás 49%-án, illetve 55%-án működött.” Forrás: WENZEL ET AL., 2022.

⁷⁰ WENZEL ET AL., 2022.

⁷¹ GALLAGHER ET AL., 2010. 21. o.

haladna át.⁷² A State Grid a nagy játékos a régióban: a teljes brazil energiahálózat 10%-át birtokolja kb. 14200 km-es távvezetékhalózzal.⁷³ A távvezetékek kiépítése tehát hangsúlyos szerepet kap kínai részről. Igyekeznek a szójaföldelemelő területeket összekötni a közlekedés és energiaellátás szempontjából, biztosítva a hatékonyabb élelmiszerstratégia biztosítását Kína számára a tengerentúlon.

2.4. A kínai-amazóniai befektetések lehetséges hatásai

Kínában megvan a lehetőség, hogy globális hatalomként szerepet játsszon az Amazonas-esőerdőben, és megerősítse a nemzetközi szttenderdeket a környezetvédelemben, a braziliai gazdasági szereplőket pedig érdekeltté tegye egy zöldebb gazdaság kialakításában a régióban, amennyiben maga Kína is komolyan veszi a saját zöld kritériumait.⁷⁴ Mivel Brazíliában az amazóniai gazdálkodás mindig is súlyosan problémás volt a környezet és társadalom szempontjából, egy nagyhatalom erősebb jelenléte nemzetközi kontrollt hozhat a gazdaságban. Erre már látunk is kisebb példákat. A COFCO, egy óriás kínai kereskedelmi vállalat és jelentős vásárlója a brazil terményeknek, 2020-ban partnerséget kötött a Világbankkal, hogy minden szójabab vásárlás eredetét ellenőrizni fogják Brazíliában 2023-ig.⁷⁵ A COFCO példája megerősíti azokat a reményeket, amelyek Kínától várják, hogy betöltse egy új ór szerepét az esőerdőben. A negatív hatások azonban igen egyértelműek. Bár lehet Kínának befolyása arra, hogy hogyan folyjon a termelés. Az esőerdőben a bányászat földmunkái, az infrastrukturális projektek és a vízerőművek alacsony hatásfoka mind súlyos negatív hatást eredményeznek. A nyersanyagkereskedelem súlya adja a legnagyobb problémát. A Kína számára kulcsfontosságú brazil termékek mind súlyos környezetszennyező gazdaságokból érkeznek. Hiába fogja ellenőrizni a COFCO a szójababkereskedelmet, ha a szójabab termelése, a vasérc bányászása vagy a marhahús exportja

⁷² GALLAGHER ET AL., 2010. 22. o.

⁷³ TORRES, 2019. 31. o.

⁷⁴ SANTORO, 2022. 79. o.

⁷⁵ COFCO INTERNATIONAL, 2020.

önmagában súlyos terhet ró a környezetre. Amíg ezek a nyersanyagok fogják képviselni Kína első számú igényét Brazília felé, addig a fenntartható projektek csak korlátozott eredményeket fognak tudni elérni. A 2000-es évek óta pedig nem történt jelentős változás (a szintén rendkívül káros marhahús export fejlődésén kívül) a brazil exportportfóliójában.

KONKLÚZIÓ

Brazília XXI. századi megerősödése részben a gazdag ásványkincskészletén és óriási területén alapul. Az ország szarvasmarhatenyésztésben, szőjababtermesztésben, vasércbányászatban is globális szereplő. Ezeknél a termékeknél a termelés helye főleg az Amazónia. Az esőerdő jelentős részét már meghódították/birtokba vették és a világgazdaság szerves részévé vált. Mindeközben a kínai-brazil kereskedelmi kapcsolat óriási fejlődésen ment keresztül 2000-2020 között, Kína lett Brazília legfontosabb gazdasági partnere. Kína jelenléte és állandó nyersanyagéhsége biztos keresletet jelent az amazóniai termékekre. Számos kínai infrastrukturális beruházás és befektetés igyekszik növelni a helyi gazdaság és infrastruktúra hatékonyságát. Kína a *Belt and Road* kezdeményezéssel igyekszik szorosabbá tenni Kína és más fejlődő régiók kapcsolatát úgy, hogy ezek a nagygazdaságok kiegészítsék egymást, azonban Brazília esetében azt látjuk, hogy függő, perifériás mintákat mutató kereskedelmi kapcsolat épült ki, amiben Brazília szinte kizárólag nyersanyagot exportál és gyártási termékeket importál. Kína a régiós befektetéseinek majd 95%-át felvásárlással szerzi meg. Ha Brazíliának valóban nagyhatalmi törekvései vannak, igyekeznie kell, hogy ne tegye magát ennyire függővé a nyersanyagexportnak és Kína felé.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABDENUR, ADRIANA E. - FOLLY, MAIARA - SANTORO, MAURÍCIO (2021). What Railway Deals Taught Chinese and Brazilians in the Amazon. Carnegie Endowment for International Peace. Letöltés helye:

- <https://carnegieendowment.org/2021/08/04/what-railway-deals-taught-chinese-and-brazilians-in-amazon-pub-85088>
(Letöltve: 2023.01.07) ALMEIDA, R. M., SHI, Q., GOMES-SELMAN, J. M., WU, X., XUE, Y., ANGARITA, H., BARROS, N., FORSBERG, B. R., GARCÍA-VILLACORTA, R., HAMILTON, S. K., MELACK, J. M., MONTOYA, M., PEREZ, G., SETHI, S. A., GOMES, C. P., & FLECKER, A. S. (2019). Reducing greenhouse gas emissions of Amazon hydropower with strategic dam planning. *Nature Communications*, 10(1). Letöltés helye: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6753097>
(Letöltve: 2022.12.20. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1038/s41467-019-12179->
- BRAZILIAN AGRICULTURAL RESEARCH CORPORATION, (2022). Letöltés helye: <https://www.embrapa.br/en/soja/cultivos/soja1/dados-economicos> (Letöltve: 2023.03.21)
- BRICS 2022 China, (2022). Letöltés helye: http://brics2022.mfa.gov.cn/eng/gyjzgj/ljldrhwcgwj/202202/t20220222_10644314.html (Letöltve: 2022.10.26.)
- CARAMURU DE PAIVA, MARCOS - LINS, CLARISSA. - FERREIRA, GUILHERME. (2019). Brazil-China, the state of the relationship, Belt and Road, and the lessons for future. CEBRI – Brazilian Center for International Relations. Letöltés helye: https://www.cebri.org/media/documentos/arquivos/1-Paper_Brasil-China_Bilingue_.pdf (Letöltve:2023.03.21)
- CARIELLO, TULIO (2018). Investimentos Chineses No Brasil: o Quadro Brasileiro Em Perspectiva Global. Conselho Empresarial Brasil-China. Letöltés helye: <https://www.cebc.org.br/2019/09/23/investimentos-chineses-no-brasil-2018-o-quadro-brasileiro-em-perspectiva-global/> (Letöltve: 2022.12.10)
- CHAN, MELISSA - ARAÚJO, HERIBERTO (2020). Feeding China Is Wrecking the Amazon. *The Atlantic*. Letöltés helye: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/02/china-brazil-amazon-environment-pork/606601/> (Letöltve: 2023.01.04.)
- CHEN, TAOTAO - LUDEÑA, PÉREZ M. (2014). Chinese foreign direct investment in Latin America and the Caribbean.

- ECLAC Production Development Series 195, United Nations.
Letöltés helye:
<https://repositorio.cepal.org/handle/11362/35908> (Letöltve:
2022.11.27.)
- COFCO INTERNATIONAL (2020). COFCO International aims for full traceability of all directly sourced soy across Brazil by 2023.
Letöltés helye:
<https://www.cofcointernational.com/stories/cofco-international-aims-for-full-traceability-of-all-directly-sourced-soy-across-brazil-by-2023/> (Letöltve: 2022.11.29.)
- GALLAGHER K., GARZÓN P., GRIMM D., MYERS M., RAY R., REID J., ROSENTHAL A., ZHU L. (2019). China and the Amazon: Toward a Framework for Maximizing Benefits and Mitigating Risks of Infrastructure Development. Inter-American Dialogue.
Letöltés helye:
<https://thediologue.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2019/05/China-and-the-Amazon.pdf>
(Letöltve: 2023.03.21.)
- GIORDANO, PAOLO - MICHALCZEWSKY, KATHIA - DE ANGELIS, JESICA (2019). Trade trends estimates: Latin America and the Caribbean 2019 edition 1Q update. Inter-American Development Bank.
Letöltés helye:
<https://publications.iadb.org/publications/english/documents/Trade-Trends-Estimates-Latin-America-and-the-Caribbean-2019-Edition-1Q-Update-en-en.pdf>. (Letöltve:
2023.02.21.) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.18235/0001738>
- GLOBO, (2021). Letöltés helye: <https://g1.globo.com/mt/mato-grosso/noticia/2021/05/19/projeto-de-construcao-da-ferrograo-e-suspenso-pelo-supremo-tribunal-federal.ghtml>
(Letöltve: 2023.05.11.)
- Gurmendi, Alfredo C. (2001). The Mineral Industry of Brazil. U.S. Geological Survey Minerals Yearbook-2000. Letöltés helye:
<https://d9-wret.s3.us-west-2.amazonaws.com/assets/palladium/production/mineral-pubs/country/2000/9504000.pdf> (Letöltve: 2022.10.21.)
- HIRATUKA, CELIO (2022). Why Brazil Sought Chinese Investments to Diversify Its Manufacturing Economy.

- Carnegie Endowment for International Peace. Letöltés helye: https://carnegieendowment.org/files/Hiratuka-China-Brazil-Economy_final_1.pdf (Letöltve: 2023.02.02.)
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2019). Letöltés helye: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx> (Letöltve: 2022.10.22)
- KEMENY, RICHARD (2022). New Pará railway divides the state. China Dialogue. Letöltés helye: <https://dialogochino.net/en/infrastructure/33830-new-para-railway-divides-the-state/> (Letöltve: 2022.12.10.)
- NOBRE, ANTONIO D. (2014). The Future Climate of Amazonia, Scientific Assessment Report. CCST-INPE, INPA and ARA. (Letöltve: 2022.12.28.)
- OECD (2018). The Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape. In: OECD (2018). OECD Business and Finance Outlook 2018. Paris: OECD Publishing. Letöltés helye: https://oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-business-and-finance-outlook-2018/the-belt-and-road-initiative-in-the-global-trade-investment-and-finance-landscape_bus_fin_out-2018-6-en (Letöltve:2023.03.21.) DOI azonosító: https://doi.org/10.1787/bus_fin_out-2018-6-en
- OECD ILibrary, (2023). Letöltés helye: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/foreign-direct-investment-fdi/indicator-group/english_9a523b18-en (Letöltve: 2023.01.04)
- PINNEIRO, ARMANDO C. - BONELLI, REGIS (2008). New Export Activities in Brazil: Comparative Advantage, Policy or Self-Discovery? IDB Working Paper No. R-55 I. Inter-American Development Bank. Letöltés helye: <https://ssrn.com/abstract=1815918> Letöltve: (2023.01.12.) DOI azonosító <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1815918>
- RAY R., ESTEVES P., KEVIN P. G., MA Y., RODRIGUEZ M. E. (2022). A Shifting Course: Environmental and Social Governance During and After the “China Boom” in the Amazon Basin. BU Global Development Policy Center, Boston University. Letöltés helye:

- https://www.bu.edu/gdp/files/2022/09/GCI_WP_024_FI_N.pdf (Letöltve: 2022.11.29.)
- REED, SARITA - HUI, LULU N. (2022). Can China's Amazon footprint evolve into a greener partnership? China Dialogue. Letöltés helye: <https://dialogochino.net/en/trade-investment/53558-china-amazon-footprint-evolve-greener-partnership/> (Letöltve: 2022.12.10)
- ROY, DIANA (2022). China's Growing Influence in Latin America. Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://www.cfr.org/background/china-influence-latin-america-argentina-brazil-venezuela-security-energy-bri> (Letöltve:2023.02.09.)
- SANTORO, MAURÍCIO (2022). China, the Amazon and Climate Diplomacy. In Santoro, Maurício. Brazil–China Relations in the 21st Century. Singapore: Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-981-19-0353-3_4
- STATISTA, (2023). Letöltés helye: <https://www.statista.com/statistics/263926/soybean-production-in-selected-countries-since-1980/> (Letöltve: 2023.03.07.)
- THE OBSERVATORY OF ECONOMIC COMPLEXITY (OEC), (2022). Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/country/bra?yearSelector1=exportGrowthYear6> (Letöltve:2022.10.02.)
- TORRES, GABRIEL DE BARROS (2019). Chinese Foreign Direct Investment in Brazil: Evolution, trends and concerns over critical infrastructure. COLECCIÓN, Vol. 31, Nr. 1. November 2019-April 2020. Letöltés helye: <https://repositorio.uca.edu.ar/bitstream/123456789/9858/1/chinese-foreing-direct-investment%20%281%29.pdf> (Letöltve: 2022.11.23)
- UNITED NATIONS STATISTICAL DIVISION (2021). Letöltés helye: <https://desapublications.un.org/file/1078/download> (Letöltve: 2022.11.01.)
- VIEIRA, PEDRO A. - OURIQUES, HELTON R. (2016). Brazil and the BRICS: The Trap of Short Time. Journal of World-Systems Research, 22(2). Letöltés helye: <https://jwsr.pitt.edu/ojs/jwsr/article/view/628/830>

- (Letöltve: 2022.03:20.) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.5195/jwsr.2016.628>
- VISCIDI, LISA - PHILLIPS, SARAH (2021). Energy and Mining in the Amazon: Corporate and Financing Landscape. Washington, DC: Inter-American Dialogue. Letöltés helye:
www.thedialogue.org/wp-content/uploads/2021/04/Energy-and-Mining-in-the-Amazon.pdf (Letöltve: 2022.11.28)
- WEGNER, RUBIA C. - FERNANDES MARCELO P. (2018). The Amazon and the Internationalisation of Chinese Companies. Contexto Internacional, vol. 40. May/Aug 2018. Letöltés helye:
<https://www.scielo.br/j/cint/a/yP3DvjQP85VvKtTjzbxRnFS/?format=pdf&lang=en> (Letöltve: 2023.01.15) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.1590/s0102-8529.2018400200006>
- WENZEL F., HOFMEISTER N., PAPINI P., GEHM B. (2022). Is hydropower making a comeback in the Amazon? China Dialogue. Letöltés helye:
<https://dialogochino.net/en/climate-energy/51950-is-hydropower-making-a-comeback-> (Letöltve: 2022.12.10.)
- WILKINS, THOMAS S. – REZENDE, LUCAS P. (2022). A Liminal and Transitional Awkward Power: Brazil Betwixt the Great and Middle Power. In: Abbondanza, Gabriele - Wilkins Thomas S. (2022). Awkward Powers: Escaping Traditional Great and Middle Power Theory. Global Political Transitions. Singapore: Springer Singapore. DOI azonosító:
<https://doi.org/10.1007/978-981-16-0370-9>
- WINTGENS, SOPHIE (2022). China's footprint in Latin America. European Union Institute for Security Studies, Brief 9. Letöltés helye:
https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_9_China%20in%20Latin%20America_web.pdf
(Letöltve: 2023. 11.03.) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.2815/15382>
- HSZI, CSIN-PING (2017). Work Together to Build the Silk Road Economic Belt and The 21st Century Maritime Silk Road, Opening speech. The Belt and Road Forum for International

Cooperation. Letöltés helye:
<http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2018/0306/c25-1038.html> (Letöltve:2022.12.07)

ZDRÁHAL, I., HRABÁLEK, M., KADLEC, P., KRPEC, O. (2021).
Brazil's Comparative Advantages and Specialization Dynamics
in Agri-food Trade. *Agris On-Line Papers in Economics and
Informatics*,13(2). Letöltés helye:
[https://www.researchgate.net/publication/352856438_Brazil's
Comparative Advantages and Specialization Dynamics
in Agri-food Trade](https://www.researchgate.net/publication/352856438_Brazil's_Comparative_Advantages_and_Specialization_Dynamics_in_Agri-food_Trade) (Letöltve: 2022.12.15.) DOI azonosító:
<https://doi.org/10.7160/aol.2021.130210>

A BIG DATA NEMZETBIZTONSÁGI HASZNOSULÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

The potential of Big Data for National Security

Eck Gábor¹

Absztrakt: Adatok vezérelte világunkban a Big Datának mélyreható gazdasági, társadalmi és nem utolsósorban biztonsági hatásai vannak. A Big Data segítségével létrehozott új strukturális, információs és technológiai környezetet felügyelő rendszerek magas szinten képesek lehetnek ellenőrizni, irányítani és akár befolyásolni a fenti folyamatokat. Az eddig soha nem látott adatbőség, az állandó digitális jelenlét és technológia új kihívások elé állítja a nemzetbiztonságáért felelős szervezeteket, át kell gondolni az eddig bevett és elégségesnek bizonyult módszereket, eszközöket. Biztonsági szakemberek kezdik felismerni a Big Datában és a hozzákapcsolódó technológiai megoldásokban rejlő lehetőségeket, illetőleg az ezekhez kapcsolódó esetleges veszélyeket. A biztonságért felelős szervezetek feladata, hogy Big Data nyújtotta lehetőségeket úgy integrálja rendszereibe, hogy az megfeleljen a társadalmi, etikai és biztonsági elvárásoknak.

Kulcsszavak: Big Data, nemzetbiztonság, információ, technológia, infokommunikáció

Abstract: In our data-driven world, Big Data has profound economic, social and, not least, security implications. The new structural, information and technological systems created by Big Data to oversee the environment could have the potential to monitor, control and even influence these processes at a high level. The unprecedented abundance of data, the constant digital

¹ Eck Gábor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, doktorandusz hallgató.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-4381-2135>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10083198&view=pubTable>

E-mail cím: eck.gabor@icloud.com

presence and technology are posing new challenges for organisations responsible for national security, and the methods and tools that have been tried and tested and have proved sufficient up to now need to be rethought. Security experts are beginning to recognise the potential of Big Data and related technologies, and the threats they may pose. It is up to security organisations to integrate Big Data into their systems in a way that meets social, ethical and security requirements.

Keywords: Big Data, national security, information, technology, infocommunication

BEVEZETÉS

Ma egy olyan világban élünk, ahol az adat már nem csupán szűk forrásból érkezik hozzánk, hanem teljesen körbeveszi az életünket, befolyásolja azt. Sok esetben mi magunk szolgáltatunk információt, nem egyszer tudtunk nélkül, de legalább is nem kifejezetten szándékosan. Elegendő csak a magunknál tartott okoseszközeink által továbbított, a lokációkra vonatkozó adatokra, akár a közterületeken elhelyezett kamerák felvételeire, vagy a különböző pontgyűjtő-hűségprogramok keretein belül megosztott információkra gondolni. Természetesen nem szabad elfeledkeznünk a közösségi médiáról és az ott elérhető adatok jelentőségéről és mennyiségéről, hiszen az internet használók 93% használja valamelyik közösségi média felületét. 2022 áprilisa és 2023 áprilisa között 150 millió új felhasználó csatlakozott valamelyik közösségi platformhoz, a Föld lakosságának 59,9% jelen van az online közösségi felületeken.²

Az adatközpontú digitális technológia, köszönhetően a tudomány és a technológia fejlődésének, fokozatosan a gazdasági fejlődés új hajtóerejévé vált, ezzel új lendületet adva a digitális területek további fejlődésének.³ A technológiai innovációkban rejlő lehetőségek, mint például a személyre szabott távoroslás, a távmunka, vagy a mobil eszközök által nyújtott új és újabb lehetőségek egyre több ember boldogulását segíti. A növekvő adatforrások, valamint a tárolási és feldolgozási technológiák változásai folyamatos kihívások elé állítják a fejlesztőket, az elemzőket és hozzájuk

² <https://datareportal.com/global-digital-overview#:~:text=Roughly%204.66%20billion%20people%20around,over%20the%20past%20twelve%20months%20>

³ NUCCIO, GUERZONI, 2019.

csatlakozva azon nemzetbiztonsági szakembereket, aki az adatok nemzetbiztonsági érdekből való védelmén és/vagy hasznosulásán tevékenykednek.

A globális internethasználók száma 2022 elején 4,95 milliárdra nőtt, ami a világ teljes népességének 62,5 százaléka, a közösségi platformokat 2021-ben több mint 4.26 milliárd ember használta, 2026-ra ez a szám meg fogja közelíteni a 6 milliárdot.⁴ A létrehozott, rögzített, másolt és felhasznált adatok teljes mennyisége az előrejelzések szerint gyorsan növekedni fog, mérete 2022-ben 97 zettabájt, ami várhatóan 2025-re 181 zettabájtra emelkedik.⁵ A négy legnagyobb tárhely- és szolgáltató cég, mint a Microsoft, az Amazon, a Facebook és a Google 1,2 millió terrabájt mennyiségű online tevékenységből származó adatot tárol.⁶

A Big Data megjelenése jelentős változást hozott a nemzetbiztonság területén is. A nagy mennyiségű adatok elemzése lehetővé teszi a biztonsági szolgálatok számára, hogy azonosítsák azon területeket, ahol a biztonsági kockázatok a legnagyobbak, és hogy hatékonyabban kezeljék a váratlan eseményeket. Az adatelemzés továbbá segíti a nemzetbiztonsági szervek munkáját az előrejelzésben és a prevencióban is, ezzel csökkentve a biztonsági kockázatokat.⁷

A nagy mennyiségű adat gyűjtésének, tárolásának és elemzésének képességével a Big Data értékes támogatást nyújthat, amely javíthatja a nemzetbiztonsági erőfeszítéseket. Az összegyűjtött hatalmas mennyiségű adat miatt azonban aggályok merülnek fel az adatok biztonságával és titkosságával, valamint az elemzésekhez használt adatok pontosságával kapcsolatban. Ez a tanulmány megvizsgálja a Big Data és a nemzetbiztonság közötti kapcsolatot, kiemelve azokat a lehetőségeket, kihívásokat, amelyek meghatározzák egy modern és naprakész információs rendszer működését, továbbá azt, hogy a magánszektorban kifejlesztett és alkalmazott adatelemzési technológiák és adatfeldolgozó technikák milyen módon hasznosulhatnak a nemzetbiztonsági szolgálatok információ feldolgozó, elemző munkája során.

A téma kutatása során áttekintettem a Big Data fogalmi kereteit vizsgáló tudományos munkákat,⁸ figyelemmel arra, hogy a hétköznapijainkba belopózott a Big Data és az azzal kapcsolatos folyamatok, de mindenki a saját

⁴ <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>

⁵ <https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/>

⁶ <https://www.sciencefocus.com/future-technology/how-much-data-is-on-the-internet/>

⁷ HOLLIN, 2015.

⁸ DE MAURO, GRECO, GRIMALDI 2016; LIMAJ, BILALI 2018.

szakterületén fontos jellemzőket helyez előtérbe, általánosan elfogadott meghatározása nem ismert. Rengeteg tanulmány fókuszál a Big Data fogalmára, ezek feldolgozása során kifejezetten támaszkodtam Maddalena Favaretto, Eva De Clercq, Christophe Olivier Schneble, Bernice Simone⁹ kutatására. A Big Data általános jellemzőinek, azok összefüggéseinek vizsgálatakor segítségül hívtam Douglas Laney¹⁰ munkásságát, aki elemzésében meghatározza a Big Data vonatkozásában az adatok keletkezésének, terjedésének, forrásainak jellemzőit. Laney ezzel megteremtett egy olyan alaprendszert, melyet a változó világhoz való igazodás jegyében kiegészítve, de a mai napig használunk.

Az cikk első szakaszában áttekintem a Big Data jellemzőit, azok fejlődését, alakulását, a benne rejlő, a döntési rendszereket támogató lehetőségeket. Ezek felhasználásával kísérletet tettem egy, a nemzetbiztonsági szféra részére is alkalmazható és elfogadható Big Data meghatározás alkotására. A második szakaszban bemutatom a Big Data és a nemzetbiztonság lehetséges kapcsolódási pontjait, ahol a nagy mennyiségű adatban rejlő lehetőségek képesek támogatni a biztonsági elvárások teljesítését. A harmadik szakaszban a Big Data nemzetbiztonsági célú alkalmazásának során megjelenő esetleges kihívásokra törekedtem rávilágítani. A tanulmányt a konklúziók kifejtése zárja.

I. BIG DATA

A bevezetésben említett hatalmas mennyiségű adatok, információk, emberi aggyal szinte felfoghatatlanok, de feldolgozásuk, értelmezésük, hasznosításuk sem tartozik a hétköznapi feladatok közé. Rengeteg információt olvashatunk a Big Data kezelésével, feldolgozásával, hasznosításával kapcsolatban ezért érdemes egy rövid áttekintést adnunk a Big Datáról.

A Big Data kifejezéssel találkozhatunk gazdasági, kereskedelmi területeken, a különböző tudomány területeken folytatott kutatások, egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, de érezhetjük hatását egyszerű, hétköznapi tevékenységeink során is. A Big Data sokak számára az eddig megoldhatatlan kihívásokra adandó válaszok lehetőségét rejt magában, ugyanakkor kiterjedt kutatások¹¹ sem voltak képesek egy olyan több

⁹ FAVARETTO, DE CLERCQ, SCHNEBLE, SIMONE 2020.

¹⁰ LANEY 2001.

¹¹ LEONELLI 2020.

tudományra kiterjedő, közös fogalmi meghatározást találni, ami mindenki számára kielégítő volna.¹²

A pontos, tudományos igényességű definíció hiányában az alaposabb megértés érdekében segítségünkre lehet a Big Data jellemzőinek áttekintése.

Laney¹³ szerint a big data fő jellemzője a 3V, azaz Volume (mennyiség), Velocity (sebesség) és Variety (változatosság), ahol a mennyiség az adatok keletkezésére, a sebesség az adatok terjedésére, míg a változatosság az adatok sokszínű forrásaira vonatkozik. Az elmúlt évek során a klasszikus 3V további jellemzőkkel egészült ki, mint a Variability (változékonyság), a Virtual (virtualitás), a Veracity (hitelesség), végül, de semmiképpen sem utolsósorban a Value (érték). Álláspontunk szerint a hetedik V, az érték, ami igazán megmutatja a Big Data jelentőségét, hiszen a kinyerhető érték, az adatok feldolgozása, strukturálása és kezelése következtében előkerülő plusz mondanivaló, amely egy gyorsabb, egy több forrású és különböző formátumokból, architektúrákból kinyert extra tartalom. Ezek alapján kijelenthető, hogy a Big Data valódi értékét nem az azt alkotó adatok képviselik, hanem az azokból kinyert információ többlet.

A kinyert extra tartalom vagy tudás jelentős mértékben képes befolyásolni, átalakítani a hétköznapi folyamatokat, így hatással van az üzleti világban zajló események megértésében, a pénzügyi, kereskedelmi irányvonalak alakításában. Elegendő az ügyfelek szokásait, viselkedését, választási módjait összegző adatok elemzése során kinyert minták felismerésére, modellek kialakítására gondolnunk. A Big Datához kapcsolódó értékek jelentős eredményeket képesek felmutatni az egészségügyi helyzet optimalizálásában, a tudományos élet, a kutatások támogatásában.¹⁴ Gondoljunk csak az orvosi képzőképző diagnosztikai eljárások gépi elemzésére vagy a tudományos kutatásokat kísérő nagymennyiségű adatok feldolgozáshoz alkalmazott számítási kapacitásokra.

A fentiek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a Big Data olyan különböző forrásokból összegyűjtött, strukturált, félig strukturált és strukturálatlan adatok, információk gyűjteménye. Ennek a hatalmas mennyiségű és folyamatosan, gyorsan bővülő adathalmaznak a kezelése hagyományos adatfeldolgozó eszközökkel nehézkes. Ezek az adatok felhasználhatók az analitikai alkalmazásokban, például a prediktív modellezésben és a gépi tanulásban, a kinyert többlet információ, tudás nagy

¹² FAVARETTO, DE CLERCQ, SCHNEBLE, SIMONE 2020.

¹³ LANEY 2001.

¹⁴ MAGYARORSZÁG MESTERSÉGES INTELLIGENCIA STRATÉGIÁJA 2020-2030.

mértékben képes támogatni a különféle döntés előkészítő, támogató folyamatokat, rendszereket.

II. A BIG DATA ÉS A NEMZETBIZTONSÁG

A nagy mennyiségű adatok kiemelt fontossággal bírnak a biztonságos környezet, a nemzetbiztonsági aspektusokkal rendelkező eljárások menetében is, átalakítják a hírszerzési ismereteket, tevékenységeket és szervezeteket, hatással vannak a nemzetbiztonsági fenyegetésekre, valamint átalakítják a jelenlegi és jövőbeli hírszerzési tevékenységet és döntéshozatalt. A jövőben sokkal nagyobb hangsúly fog kerülni az adatgazdálkodásra, az információ áramlásának és megosztásának jelentősége tovább emelkedik, valamint az információ technológiai szerepe is emelkedni fog a nemzet biztonságát garantáló tevékenységek során.

A nemzet biztonságáért felelős szervezet az adatok növekvő száma egyre összetettebb kihívások elé állítja. Munkájuk során információkat gyűjtenek, kezelnek és elemeznek a lehető legtöbb forrás bevonásával a biztonság érdekében.

Ennek során meg kell küzdeniük a nagy mennyiségű adatok jelentette kihívásokkal. Rövid idő alatt rengeteg új típusú adat keletkezik, melyek jelentős mértékben képesek a hagyományos adatbázis-kezelő rendszereket, elemző programokat és folyamatokat túlterhelni. Ezen problémák egy részével a magánszektor a saját maga területén már megküzdött (direkt marketing, ügyfél elégedettség mérése, stb).¹⁵ Az általuk kifejlesztett, alkalmazott adatelemzési technológiák és adatfeldolgozó technikák ígéretesek lehetnek a nemzetbiztonsági szolgálatok információ kinyeréssel kapcsolatos akadályainak leküzdésében.

2.1. Big Data, mint lehetőség

A rendelkezésre álló adatokkal kapcsolatos tevékenység mindig is jelen volt a biztonsági szférában és folyamatosan fejlődött felhasználva a rendelkezésre álló technikákat és technológiákat. A papíralapú adatfeldolgozásokat felváltották a számítógépes rendszerek, a pusztán az emberi agy kapacitására hagyatkozó elemzéseket, értékeléseket, ma már különböző értékelő, vizualizáló, kapcsolatháló elemző programok segítik. A

¹⁵ HOFACKER, MALTHOUSE, SULTAN 2016.

napjainkra jellemző megnövekedett adatmennyiségekkel való célirányos és hatékony gazdálkodás érdekében kiemelt figyelmet kell fordítani a rendelkezésre álló újszerű opciók integrálására a meglévő rendszerekbe. Érdeemes áttekinteni azokat a Big Data rendszereiben rejlő lehetőségeket, melyek az adat vezérelt világunkban a nemzetbiztonságért felelős szervezetek hatékonyságának fokozása érdekében gyorsítani, pontosítani tudják az információhoz jutást. A biztonság garantálása szempontjából a Big Data eszközök egyik fő és talán legfontosabb hozzájárulása a hírszerzési adatok feldolgozása során érhető el:

1. Kiemelt jelentőséggel bírnak az osztályozási lehetőségek melynek során az adatbázisokból elérhető entitások különböző besorolási kategóriákhoz rendelnek hozzá. A besorolási kategóriák alkalmazásával jól azonosíthatóvá válik az adott objektum/entitás biztonsági szempontú osztályozása, ezen keresztül a kapcsolódó tevékenység kockázati szintje pontosabban értékelhető, azonosítható.

2. A változatos közösségi média felületeken felbukkanó adatok átvizsgálása szinte kivitelezhetetlen a hasonlósági jellemzők alapján folytatott csoportosítás, klaszterezés¹⁶ nélkül. Ezen hatalmas mennyiségű adatok elemzése, téma szerinti csoportosítása hozzá segíthet a közösségi média használóinak tipizálásához.¹⁷ Az így kinyert információk segíthetnek eldönteni, hogy a nemzetbiztonsági szempontból látókörbe került közösségi platform használó rejt e magában valós biztonsági kockázatot, vagy csak sajátos módon érvényesíti a véleménynyilvánításhoz való jogát.

3. A nagymennyiségű adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy adatbányász eljárások segítségével azokban minták váljanak felismerhetővé. Ilyen lehet például a különféle forrásokból származó információs jelentések összevetése.¹⁸ Ezek a látókörbe került személy múltbéli magatartásáról, kapcsolatairól vagy meggyőződéseiről szóló adatok, továbbá a pénzügyi, oktatási profiljainak elemzésén keresztül keletkezett információk. A minták használatára és azok felismerésére jó példa a New York állam által használt bűnüldözési és terrorizmus ellenes jelző rendszer. A rendszer a korai figyelmeztető jelzések érdekében ellenőrzi az esetleges célszemélyek utazási, szállodai, az általuk használt gépjárművekkel kapcsolatos szokásait.¹⁹

¹⁶ Itt klaszterezésen adatok, entitások hasonlóságokon alapuló csoportosítását kell érteni.

¹⁷ ALSAYAT, EL-SAYED 2016.

¹⁸ SHAHRIAR HOSSAIN, BUTLER, BOEDIHARDJO, RAMAKRISHNAN, 2012.

¹⁹ <https://publicintelligence.net/new-york-state-law-enforcement-terrorism-indicators-reference-card/>

4. A mintáktól való eltérés vizsgálata választ adhat arra, hogy az azonosított adat, elem vagy tevékenység megfelel-e az eddig ismert mintáknak.

5. Az önállóan alkalmazkodni és tanulni képes, gépi tanulási eljárások a feldolgozott és az újonnan megjelenő adatok szintetizálásával támogatják a biztonságot. Különböző adatbázisokhoz hozzáféréssel rendelkező rendszerek lekérdezéseken keresztül személyeket azonosíthatnak, kapcsolatokra világíthatnak rá, új mintákon keresztül új attitűdökre hívhatják fel a figyelmet.

Kijelenthető, hogy a nemzetbiztonsági szervezetek elemzési tevékenységén a Big Data alkalmazások változtattak,²⁰ változtatni fognak. Ez nem kétséges, de azt nehéz prognosztizálni, hogy a hagyományos adatfeldolgozó, elemző rendszereket mikor és milyen határfokon fogja teljesen kiváltani. Ugyanakkor elvitathatatlan az, hogy a magánszektorban elért eredmények felhasználása nélkül a sikerekhez vezető út nemcsak jóval hosszadalmasabb lesz, de sokkal rögzesebb is.

III. KIHÍVÁSOK

A Big Data rendszerek használata lehetővé teszi, hogy a nemzetbiztonsági szervezetek sokkal hatékonyabban gyűjtsék, elemezzék és hasznosítsák a rendelkezésre álló információkat, ezzel támogatva a biztonság magasabb szintre emelését. Segíti az adatok gyorsabb feldolgozását és az azonnali értelmezését, ami fontos az olyan helyzetekben, amikor az idő kritikus szerepet játszik. Az adatelemzésnek köszönhetően a rendszerek képesek észlelni a szokatlan tevékenységeket, mint például a terrorista csoportokat, a kibertámadásokat és más biztonsági fenyegetéseket. Ugyanakkor számos olyan kihívással is szembe kell néznünk a Big Data alkalmazása során melyek a biztonsági kérdéseken felül egyéb jogi, társadalmi, technológiai és gazdasági kérdéseket is feszegetnek.

3.1. Hamis pozitív és hamis negatív eredmények

A Big Data elemzési technológiák alkalmazása révén a nagy mennyiségű adatokból kinyert információk lehetővé teszik a nemzetbiztonsági hatóságok számára, hogy előre jelezzék a lehetséges

²⁰ LYON, MURAKAMI 2020.

fenyegetéseket és azonosítják a potenciális bűnözőket. Azonban az ilyen technológiák használata során gyakran előfordulhat, hogy a rendszer tévesen azonosít valakit, ami komoly jogi és társadalmi következményekkel járhat. 2013-ban a bostoni futóversenyen bekövetkezett robbantás helyszínén és az odavezető utakon elhelyezett köztéri kamerák, ipari kamerák, valamint a nézők által rögzített felvételek elemzése során több hibás azonosítás is történt. Először egy afroamerikai férfit hoztak összefüggésbe a robbantással, később egy szaúdi férfit tartoztattak le,²¹ mire sikerült a valódi elkövetőket azonosítani.

Az adatelemzés során a rendszerek olyan mintákat és viselkedéseket keresnek, amelyeket összefüggésbe hozhatnak a biztonsági fenyegetésekkel. Azonban, ha a rendszer rossz mintát talál, az hamis pozitív, vagy negatív eredményekhez²² vezethet, ami azt jelenti, hogy egy olyan tevékenységet észlel, amely nem jelent valós fenyegetést, vagy nem ismeri fel a veszélyhelyzetet.

A hamis eredmények oka lehet a nagy mennyiségű adatok rendszerezésében és elemzésében alkalmazott algoritmusok hibája. Ez akkor tud előfordulni amikor nincs megfelelően általánosítva az algoritmus és túlilleszti az adatokat, amelyek alapján betanították.²³ Az algoritmusoknak olyan sémákat kell felismerniük, amelyek azonosak vagy hasonlóak a korábbi bűncselekmények vagy terrorista tevékenységek sémáival. Az algoritmusok azonban tévesen azonosíthatnak olyan mintákat is, amelyek csak véletlenül hasonlítanak a korábbi sémákra, ezért az algoritmusok által felismert minták és összefüggések közötti kapcsolatokat emberi elemzőknek kell értelmezniük. Azonban a Big Data elemzési technológiák használata során nem csak a hamis pozitív eredmények jelenthetnek problémát a nemzetbiztonság területén. Az ellenkező eset, azaz a hamis negatív eredmények is előfordulhatnak, amikor az adatok elemzése és értelmezése során egyáltalán nem sikerül azonosítani egy valós fenyegetést vagy bűncselekményt. Ez szintén komoly veszélyt jelenthet a biztonságra, mivel a hatóságok képtelenek lehetnek a megfelelő lépéseket megtenni az időben történő beavatkozás érdekében. A hamis negatív eredmények születésének fő okai a hiányzó adatok és az érzékeny információk védelme miatti korlátozott hozzáférés. Az adatok védelme

²¹ <https://news.yahoo.com/saudi-national-questioned-boston-bombings-allegedly-flagged-terror-134039390.html>

²² YEE, CHU, 2015.

²³ <https://learn.microsoft.com/ru-ru/azure/machine-learning/concept-manage-ml-pitfalls?view=azureml-api-2>

szempontjából szükséges korlátozások miatt az adatok meghatározott részei nem állnak rendelkezésre az elemzők számára, ami negatív hatással lehet az elemzés pontosságára és teljességére.

A hamis pozitív és a hamis negatív eredmények hatásai nemcsak a személyiségi jogok megsértésével és a bizalom elvesztésével járnak, hanem a nemzetbiztonság megtévesztésével is. A hamis eredmények miatt az erőforrások a tévesen azonosított személyekre irányulhatnak, miközben az igazi fenyegetések nem kerülnek azonosításra. A hamis eredmények hibásan aktiválhatják a rendszereket, ami idő és pénz veszteséggel járhat, nem beszélve a nemzetbiztonsági szervezetek társadalmi megítélésében keletkező károkról.

Ezért a Big Data elemzése során a hamis eredmények minimalizálása érdekében egyaránt biztosítaniuk kell a pontos és megbízható adatokat, az algoritmusok és a feldolgozási folyamatok alapos ellenőrzését, valamint az emberi értelmezés és értékelés lehetőségét.

3.2. Társadalmi és etikai kérdések

Hajlamosak vagyunk úgy gondolni a Big Data technológiára, hogy az mindig megbízható és pontos, mindent megold önállóan, pusztán kérdezni kell tőle.²⁴ Az igaz, hogy a nagy adathalmazok és azok adatelemzése, az így kinyert információ, valamint az azon keresztül keletkező többlet tudás kiterjedt felhasználása és alkalmazása rendkívül hasznos a nemzetbiztonsági célok elérésében, de az adatok átfogó elemzése önmagában nem jelent biztonságot. A helyes döntések meghozatalához az adatokat a megfelelő módon kell értelmezni és felhasználni.

A nagy adathalmazok elemzése és értelmezése bonyolult folyamat, amely magas szintű szakértelmet igényel. Megfelelő szakértői csoportokat kell létrehozni annak érdekében, hogy az adatokat hatékonyan lehessen felhasználni, és a szükséges személyi és pénzügyi erőforrásokat is biztosítaniuk kell a Big Data alkalmazások kezeléséhez. Az adatelemzéshez és az adatok kezeléséhez szükséges eszközök és szoftverek komplexek lehetnek, és a kezelésük is nagy kihívást jelenthet.

A Big Data nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy az állampolgárok biztonságban érezzék magukat, ugyanakkor a nemzetbiztonsági célzatú Big Data alkalmazások számos társadalmi és etikai kihívást hordoznak magukban.

²⁴ NEEDLE, 2015.

A rendszer működtetése a nagy mennyiségű adatok gyűjtése és elemzése során rengeteg technikai eszközt és szakértelmet igényel, valamint az adatok biztonságos tárolása és védelme is kiemelten fontos feladat. Egyetlen hibás beállítás vagy megfelelő védelem nélküli adatbázis könnyen célpontjává válhat a hackerek, vagy ellenérdekelt titkos szolgálatok támadásainak. Éppen ezért a Big Data rendszerek, mint minden más informatikai hálózat, állandóan fejlesztéseket, karbantartást és frissítéseket igényelnek, amik nagyon magas költségekkel járnak. Az említett költségek magukkal hozhatják a központosítás szükségességét, figyelemmel arra, hogy az adatokat gyűjtő és elemző rendszerek kialakítása, fenntartása és fejlesztése központi irányítást igényel.

Ezek a központosított rendszerek erősíthetik a nemzetbiztonsági szervek által folytatott adatgyűjtésekből származó adatok feldolgozásához, felhasználásához kapcsolódó társadalmi aggodalmakat és bizalmatlanságot.

Napjainkban kiemelt jelentőségű kérdés a személyiségi jogok, azon belül is a magánélet, a magán titok és a személyes adatok védelmének teljes körű biztosítása. Az emberek nem aggódhatnak az őket esetleg érintő adatgyűjtésekkel és az így megszerzett adatok felhasználásával kapcsolatos kérdések miatt, különösen a magánéletükre vonatkozó adatok esetében. Ha az emberek úgy érzik, hogy az adatokat visszaélésre használják fel, vagy nem megfelelően biztonságosak, akkor elveszítik a bizalmukat a rendszer iránt. 2013-ban Edward Snowden²⁵ nyilvánosságra hozta, hogy az Amerikai Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Ügynöksége /NSA/²⁶ a Prism projekt keretein belül 2007 óta, a globális internetes, informatikai cégóriások úm. Apple, Google, Microsoft, Facebook, Youtube stb. közreműködésével, szervereikhez biztosított hozzáféréseken keresztül, valós időben tudta nyomon követni a felhasználók e-mailjeit, chat és hívás kommunikációját, videóit, fényképeit. A tömeges adatszerzések, megfigyelések nagyban befolyásolják az állampolgárok és a kormányzat közötti bizalmi viszonyt. Az emberek ráébredtek arra, hogy a terrorizmus elleni küzdelem égisze alatt a mindennapi életük került indokolatlanul nagyító alá. A bizalomvesztést jól érzékelteti, hogy 2013. nyaratól Obama elnök népszerűsége folyamatosan esett vissza és az amerikai társadalom többsége úgy gondolta, hogy rosszul végzi a munkáját.

27

²⁵ GREEWALD 2014.

²⁶ NATIONAL SECURITY AGENCY.

²⁷ <https://news.gallup.com/poll/116479/barack-obama-presidential-job-approval.aspx>

A döntéshozóknak egyensúlyt kell találniuk a nemzetbiztonság garantálása, az állampolgárok védelme és az egyéni jogok tiszteletben tartása között. A biztonságról való állami gondoskodáson túl, a nem megkerülhető kérdések közé tartozik az adatok védelme, az emberi jogok és méltóság, valamint a magánélet tiszteletben tartása.

Az adatelemzés és az információtechnológiai fejlesztések robbanásszerű növekedése lehetővé teszi, hogy az államok nagy mennyiségű adatot gyűjtsenek az állampolgáraikról. Az adatokat csak a megfelelő intézkedésekkel lehet hatékonyan felhasználni, és a végső döntésnek mindig figyelembe kell vennie az állampolgárok érdekeit és jogait is, és felvetnek néhány fontos kérdést a nemzetbiztonság és az állampolgári szabadságjogok közötti egyensúly kapcsán.

KONKLÚZIÓ

A nagy adathalmazok nemzetbiztonsági felhasználása az elmúlt években jelentős figyelmet kapott. A nemzet biztonságáért felelős szervezetek analitikai megközelítéssel képesek lehetnek felismerni és megérteni azokat a mintákat és jellemzőket, amelyek segíthetnek a biztonságra veszélyt jelentő események, személyek és tevékenységek korai azonosításában.

A Big Data nemzetbiztonsági területen történő alkalmazása értékes és teljesen újszerű rálátást biztosít a potenciális biztonsági fenyegetésekre, fokozhatja a nemzetbiztonsági erőfeszítéseket. A nagy mennyiségű adatok kiemelt fontossággal bírnak a biztonságos környezet garantálásában, a nemzetbiztonsági aspektusokkal rendelkező eljárások menetében, átalakítják a hírszerzési ismereteket, tevékenységeket és szervezeteket, valamint hatással vannak a nemzetbiztonsági fenyegetések kezelésére, illetőleg formálják a jelenlegi és jövőbeli hírszerzési tevékenységet és döntéshozatalt. A nemzet biztonságára leselkedő veszélyek elhárítása érdekében a hagyományos hírszerzési területeket ki kell terjeszteni egy teljes körű, minden forrást figyelembe vevő, az új típusú adatokat is felhasználó adatfeldolgozó rendszerek kiépítésére, ezzel jelentős előrelépési lehetőséget biztosítva a korai előre jelző rendszerek működtetésének.

A Big Data lehetőséget ad a nemzetbiztonsági szervezetek számára, hogy hatékonyabban dolgozzanak a fenyegetések kezelésén és a nemzetbiztonság megőrzésén. Azonban, az adatelemzés kihívásai és a felmerülő aggályok azt mutatják, hogy az adatgyűjtés és elemzés megfelelő kezelése létfontosságú. Kiemelt figyelmet kell fordítani az adatvédelem és

biztonság kihívásaira, a hamis pozitív és hamis negatív eredményekből fakadó pontatlanságok kiküszöbölésére. A nemzet biztonságáért felelős szervezeteknek az adatbiztonsági és adatvédelmi intézkedések mellett biztosítaniuk kell az elemzéshez használt algoritmusok és gépi tanulási modellek pontosságát. Csak ezekkel az óvintézkedésekkel lehet kiaknázni a Big Data előnyeit a kockázatok minimalizálása mellett.

A szervezeteknek gondoskodniuk kell a megfelelő biztonsági intézkedésekről, a társadalmi és etikai kérdések kezeléséről, valamint a technológiai függőségből fakadó kockázatok minimalizálásáról annak érdekében, hogy a Big Data elemzés az elvárt eredményeket hozza a nemzetbiztonság terén.

A nemzetbiztonsági szervezetek elemzési tevékenységén a Big Data alkalmazások változtattak, változtatni fognak, de azt megjósolni, hogy a hagyományos adatfeldolgozói, elemző rendszereket mikor és milyen határfokon fogja teljesen kiváltani nem lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALSAYAT, AHMED – EL-SAYED, HODA (2016). Social media analysis using optimized K-Means clustering. 2016 IEEE 14th International Conference on Software Engineering Research, Management and Applications (SERA), Towson, MD, USA, 61-66. <https://doi.org/10.1109/SERA.2016.7516129>
- DE MAURO, ANDREA – GRECO, MARCO – GRIMALDI, MICHELE (2016). A formal definition of Big Data based on its essential features. Library review, Vol. 65, Issue 3, 122-135. <https://doi.org/10.1108/LR-06-2015-0061> Letöltés helye: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/LR-06-2015-0061/full/html> (Letöltve: 2023.05.25.)
- FAVARETTO, MADDALENA – DE CLERCQ, EVA – SCHNEBLE, CHRISTOPHE OLIVIER – ELGER, BERNICE SIMONE (2020). What is your definition of Big Data? Researchers' understanding of the phenomenon of the decade. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0228987> (Letöltve: 2023.03.16.)
- GREENWALD, GLEEN (2014). A Snowden-ügy. HVG Kiadó. ISBN 9789633041833
- HOFACKER, CHARLES F. – MALTHOUSE, EDWARD CARL – SULTAN, FAREENA (2016). Big Data and consumer behavior: imminent

- opportunities. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 33 No. 2, 89-97. <https://doi.org/10.1108/JCM-04-2015-1399> (Letöltve: 2023.05.26.)
- HOLLIN, RUPERT (2015). [Drilling into the Big Data Gold Mine: Data Fusion and High-Performance Analytics for Intelligence Professionals.](https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801967-2.00002-1) <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-801967-2.00002-1> (Letöltve: 2023.05.25.)
- HOSSAIN, M. SHAHRIAR – BUTLER, PATRICK –BOEDIHARDJO, ARNOLD P. – RAMAKRISHNAN, NAREN (2012). Storytelling in entity networks to support intelligence analysts. *Proceedings of the 18th ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining*, 1375–1383. <https://doi.org/10.1145/2339530.2339742> (Letöltve: 2023.03.16.)
- <https://datareportal.com/global-digital-overview#:~:text=Roughly%204.66%20billion%20people%20around,over%20the%20past%20twelve%20months%20> (Letöltve: 2023.05.26.)
- <https://learn.microsoft.com/hu-hu/azure/machine-learning/concept-manage-ml-pitfalls?view=azureml-api-2> (Letöltve: 2023.05.25.)
- <https://news.gallup.com/poll/116479/barack-obama-presidential-job-approval.aspx> (Letöltve: 2023.05.25.)
- <https://news.yahoo.com/saudi-national-questioned-boston-bombings-allegedly-flagged-terror-134039390.html> (Letöltve: 2023.05.25.)
- <https://publicintelligence.net/new-york-state-law-enforcement-terrorism-indicators-reference-card/> (Letöltve: 2023.05.25.)
- <https://www.sciencefocus.com/future-technology/how-much-data-is-on-the-internet/> (Letöltve: 2023.03.10.)
- <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/> (Letöltve: 2023.03.10.)
- <https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created/> (Letöltve: 2023.03.10.)
- LANEY, DOUGLAS (2001). 3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety. Gartner. Letöltés helye: <https://studylib.net/doc/8647594/3d-data-management--controlling-data-volume--velocity--an> (Letöltve: 2023.03.16.)
- <https://blogs.gartner.com/doug-laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-ControllingData-Volume-Velocity-and-Variety.pdf> (Letöltve: 2023.05.24.)
- LEONELLI, SABINA (2020). Scientific Research and Big Data. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition). Letöltés helye:

<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/science-big-data/>
(Letöltve: 2023.05.26.)

LIMAJ, EVERIST – BILALI, EDONA (2018). Big Data Systems: A renewed definition of the concept. 11th IADIS International Conference Information Systems Letöltés helye:

https://www.esearchgate.net/profile/Everist-Limaj/publication/326081575_Big_Data_Systems_A_Renewed_Definition_Of_The_Concept/links/5b372a770f7e9b0df5dc7f75/Big-Data-Systems-A-Renewed-Definition-Of-The-Concept.pdf (Letöltve: 2023.05.25.)

LYON, DAVID – WOOD, DAVID MURAKAMI (2020). Big Data Surveillance és Security Intelligence: The Canadian Case. University of British Columbia Press ISBN 9780774864190

MAGYARORSZÁG MESTERSÉGES INTELLIGENCIA STRATÉGIÁJA 2020-2030, Letöltés helye:

<https://digitalisjoletprogram.hu/files/6f/3b/6f3b96c7604fd36e436a96a3a01e0b05.pdf> (Letöltve: 2023.05.25.)

NEEDLE, DAVID (2015). Big data has peaked, and that's a good thing. Datainformed.

<http://datainformed.com/nate-silver-big-data-has-peaked-and-thats-a-good-thing/>
<https://www.dataversity.net/why-nate-silver-thinks-big-data-has-peaked/> (Letöltve: 2023.05.24.)

NUCCIO, MASSIMILIANO – GUERZONI, MARCO (2019). Big data: Hell or heaven? Digital platforms and market power in the data-driven economy. Competition & Change, 23(3), 312–328.

<https://doi.org/10.1177/1024529418816525> (Letöltve: 2023.05.26.)

YEE, STEPHANIE – CHU, TONY (2015). A visual introduction to machine learning. R2D3. Letöltés helye: <http://www.r2d3.us/visual-intro-to-machine-learning-part-1/> (Letöltve: 2023.03.16.)

A TÖRÖK VÉDELMI IPAR FEJLŐDÉSE ÉS A STRATÉGIAI-VÉDELMI KAPCSOLATOK ERŐSÖDÉSE TÖRÖKORSZÁG ÉS A FÜGGETLEN TÜRK KÖZTÁRSASÁGOK KÖZÖTT¹

The development of the Turkish defense industry and the strengthening of strategic-defense relations between Türkiye and the independent Turkic States

Biró Dávid²

Absztrakt: A török védelmi ipar mindig szoros kapcsolatot ápolt az állami szereplőkkel és a török fegyveres erők vezetőségével. A védelmi iparág fejlődése több fontos korszakot is megélt a köztársaság 1923-as alapítása óta. Ebben a száz évben számos bel- és külpolitikai tényező hatással volt a török védelmi ipar fejlődésére és szoros összefonódására az állami szférával. Az elmúlt néhány évtized strukturális átalakításai és a 20 éve hatalmon lévő AKP (törökül: Adalet ve Kalkınma Partisi) kormányzat célkitűzése nyomán a védelmi iparág egy több milliárd dolláros vállalkozássá nőtte ki magát, amelynek eredményeként már nem csak a hazai iparra, hanem exportra is termelnek.

A Szovjetunió felbomlásával egy új geopolitikai küzdőtér bontakozott ki a Dél-Kaukázusban és Közép-Ázsiában. Törökország már az 1990-es években megpróbált hegemon szerepre törni a független türk köztársaságok (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán)

¹ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Biró Dávid, Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Programjának doktorandusza. Kutatási területe: Törökország külpolitikája.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-3583-1985>

MTMT profil: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10073689>

körében. Bár az elmúlt 30 év változó és különböző mélységű kapcsolatokat eredményezett a felek között, a stratégiai-védelmi együttműködések a '90-es évektől kezdődően fokozatosan erősödtek és ezen új független köztársaságok jelentős stratégiai megállapodásokat kötöttek Ankarával, amelyek érintették az állomány kiképzését és modernizációját is. A fokozatosan fejlődő török védelmi ipar egy új és egyre meghatározóbb régióban törekedett a vezető szerep megszerzésére. Ebben nagy segítségére volt a közös nyelv, történelem, amelyek miatt a helyi országok többször is előnyben részesítették Törökországot Oroszországgal vagy éppen Kínával szemben.

Jelen tanulmány célja, hogy röviden áttekintse a török védelmi ipar fejlődését, átalakulását, bemutasson néhány meghatározó vállalatot és technikai újítást. Emellett kiemelem Törökország és a független türk köztársaságok közötti stratégiai-védelmi kapcsolatok legfontosabb pontjait.

Kulcsszavak: Törökország, védelmi ipar, hard power, Közép-Ázsia, türk köztársaságok

Abstract: The Turkish defense industry has always maintained close relations with state actors and the leadership of the Turkish armed forces. The development of the defense industry has experienced several important periods since the founding of the republic in 1923. In the last hundred years, many domestic and foreign political factors have influenced the development of the Turkish defense industry and its close intertwining with the state sphere. Following the structural transformations of the last few decades and the objectives of the AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*) government, which has been in power for 20 years, the defense industry has grown into a multi-billion-dollar enterprise, as a result of which they no longer produce only for the domestic industry, but also for export.

With the dissolution of the Soviet Union, a new geopolitical battleground unfolded in the South Caucasus and Central Asia. Already in the 1990s, Türkiye tried to gain a hegemonic role among the independent Turkic Republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan). Although the past 30 years have resulted in a varying depth of relations between the parties, strategic-defense cooperation has gradually strengthened since the 1990s, and these newly independent republics have concluded significant strategic agreements with Ankara, which also affected the training and modernization. The gradually developing Turkish defense industry strove to gain a leading role in a new and increasingly relevant region, in which the

common language and history, which often favored Turkey over Russia or even China, were of great help.

The purpose of this study is to briefly review the development and transformation of the Turkish defense industry, to present some key companies and technical innovations. In addition, the most important features of the strategic-defense relations between Türkiye and the independent Turkic Republics are highlighted.

Keywords: Türkiye, defense industry, hard power, Central Asia, Turkic countries

BEVEZETÉS

A török hadsereg kitüntetett szerepet töltött be a Török Köztársaság immár száz éves történetében és nincs ez másként ma sem. A török haderő és védelmi ipar számos átalakuláson ment keresztül ebben a száz esztendőben. A változásokat és a török haderő presztízsének megítélését számos bel- és külpolitikai tényező befolyásolta.

A török haderő nem volt alárendelve jelentős civil kontrollnak, sajátos helyzetéből fakadóan nagyban képes befolyásolni az országban zajló politikai és gazdasági folyamatokat egyaránt.

Az ország történelmét áttekintve fontos mérföldkőnek tekinthetjük a katonai puccsok időszakát (1960, 1971, 1980, 1997, 2016),³ a ciprusi válság következményeit, amelynek során 1975 és 1978 között az Amerikai Egyesült Államok minden katonai eszközre kiterjedő fegyverszállítási és eladási embargót tartott fenn Törökországgal szemben. Meghatározó időszaknak számít a Szovjetunió felbomlása utáni időszak, amelynek során megélnék a kapcsolatok (beleértve a stratégiai, katonai együttműködéseket) a független türk köztársaságokkal.⁴ A 2002 óta hatalmon lévő AKP vezetés során az arab tavasz, a 2016-os sikertelen katonai puccskíséret, a Türk Tanács (majd 2021-től Török Államok Szervezete néven) 2009-es létrejöttét és a 2022-ben kibontakozó orosz-ukrán háborút kell kiemelnünk, mint olyan eseményeket, amelyek hatottak a török haderő fejlődésére és sokszor átalakulásra készítették azt.

³ AL JAZEERA, 2016.

⁴ Részletesebben lásd BIRÓ, 2021. 39-62. o.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

A Török Védelmi Ipar (rövidítve: TVI) belső fejlesztése szempontjából is több korszakhatárt kell megemlítenünk. Az első korszak, a köztársaság létrejöttétől egészen Atatürk haláláig terjed (1923-1938). A második korszak az 1938-1974-es időszakot öleli át, amely a ciprusi válsággal ér véget.⁵ A következő időszak 1974-1985 közé esik, tehát az 1980-as katonai puccs utáni rendezésekkel zárul.⁶ Ezt követi az 1985 és a 2016-os sikertelen puccskísérlet között tartó korszak, illetve egészen pontosan a török állami berendezkedés 2018-os átalakulásával kezdődik a jelenleg is tartó periódus.⁷ Jelen tanulmány során elsősorban az 1985-ös átalakulás utáni időszak kerül a fókuszba, amely korszakhatár talán a legnagyobb strukturális átszervezéseket hozta a török haderő és a védelmi ipar életében. Majd a tanulmány másik fókuszpontja a 2002 óta bekövetkezett jelentős változások sora, amelynek során Recep Tayyip Erdoğan miniszter és köztársasági elnök (majd 2018-tól elnök) vezetésével a hadsereg valamennyi dimenziójában jelentős átalakulások mentek végbe, amelynek keretében jelentős ipari és infrastrukturális változásokat hajtott végre. Ennek során bővültek a kapacitások és a TVI jelentős állami támogatása lehetővé tette, hogy Törökország *hard power* képességét számos regionális és globális területen alkalmazni tudja, többek között a független türk köztársaságok tekintetében. Így jelen tanulmány második felében Törökország és a független türk köztársasági stratégiai-védelmi együttműködéseinek jelentősebb fejezetei kerülnek kiemelésre.

I. A TÖRÖK VÉDELMI IPAR (TVI) FŐBB KORSZAKAINAK ÁTTEKINTÉSE

Az Oszmán Birodalom hanyatlása során, majd bukását követően a török védelmi ipar a 18. századtól kezdve küzdött, hogy lépést tartson az európai technológiai fejlődéssel, és az első világháború alatt nagymértékben veszített hatékonyságából és termelékenységéből.⁸ Jelentős infrastruktúra ezen a területen a köztársasági időszak kezdetére átöröklődött, és a tevékenységek a szabadságharc alatt és után néhány gyártóüzemre

⁵ A konfliktus múltbéli és jelenlegi problémái kapcsán részletesebben lásd EGERESI, 2019. 50-63. o.

⁶ Többféle felosztással lehet találkozni e témában. Én İsmail Demir, a török védelmi ipar vezetőjének korszakolására támaszkodtam. <https://tju.edu.tr/en/prof-dr-ismail-demir>

⁷ IISS, 2018.

⁸ Lásd pl. BEŞİRLİ, 2004. 169-203. o.

korlátozódtak. Az 1920-as évek második felében számos fegyvergyár és hadianyaggyár létesült az országban. Teljesen hazai tőke bevonásával, Törökország első és legnagyobb magánszektorbeli védelmi ipari gyáranak alapjait 1925-ben fektette le Şakir Zümre az isztambuli Aranyszarv-öbölben.⁹ Az 1930-as években a Nuri Killigil lőfegyver- és lőszergyártó létesítményei Isztambulban voltak az első magáncégek, amelyek fegyvereket gyártottak a TVI számára.¹⁰ A nemzeti védelmi ipar létrehozására irányuló kezdeményezések ellenére a második világháború kitörésével egyidejűleg megnövekedett külföldi katonai segélyek, köztük az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok, valamint Törökország NATO-csatlakozása által nyújtott adományok és segélyek megakasztották az újonnan feltörekvő TVI fejlődését.¹¹ A Törökországnak nyújtott támogatás nagyban hozzájárult a Török Fegyveres Erők (rövidítve: TFE) fejlődéséhez.

A második világháború után Törökország úgy döntött, hogy csatlakozik a nyugati szövetségi rendszerhez, többek között azért is, mert a Szovjetunió közelsége fenyegetően hatott az országra. Törökország 1950-ben csapatokat küldött a koreai háborúba (1950-1953), majd 1952-ben felvételt nyert a NATO-ba. Törökország számára az 1952-es NATO csatlakozás ismét fontos lépcsőfoknak számított a katonai potenciál fejlődése kapcsán.¹² Ez természetesen számos kötelezettséggel is járt. A NATO felkérte a tagállamokat, hogy hozzanak létre olyan különleges műveleti egységeket, amelyek szovjet invázió esetén fegyveres ellenállást szervezhetnek.¹³ Minden NATO tag, beleértve Törökországot is, különleges egységeket alakított ki.¹⁴ A török fegyveres erők számára szükséges fegyverek, eszközök és azok fejlesztésére irányuló erőfeszítések a Honvédelmi Minisztérium 1954. évi kutatás-fejlesztési osztályának létrehozásával újabb szintre léptek és idővel szisztematikus kapcsolat jön létre a honvédelmi szolgálatok által igényelt eszközök és felszerelések megfelelő mértékű biztosítása és a nemzeti iparosítási törekvések között.¹⁵

⁹ RAKIPOĞLU, 2022.

¹⁰ SAVUNMA SANAYII DERGİLİK, 2019.

¹¹ ÜSTÜN, 1997. 31-52. o.

¹² Törökország és a NATO viszonyáról részletesebben lásd PÉNZVÁLTÓ, 2018. 106-126. o.

¹³ Az egyik hírhedtté vált különleges alakulatot az 1971-es államcsíny után hozták létre „Speciális Hadviselési Osztály” (törökül: *Özel Harp Dairesi*, ÖHD) néven. Vö: USLU, 2008.

¹⁴ YANAROCAK, SPYER, 2021. 3. o.

¹⁵ ÖZLÜ, 2021. 231. o.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

Az 1974-es ciprusi válság idején felmerült az igény a Törökország szövetségeseitől beszerzett védelmi felszerelések használatára. Az Egyesült Államok és néhány más szövetséges által állított akadályok azonban egyértelműen rávilágítottak a más országoktól való abszolút függőség hátrányaira a védelmi szükségletek kielégítésében.¹⁶ A hadműveletek során nőtt az igény a hazai nemzetvédelmi rendszerek és eszközök előállítására és azok fejlesztésére.¹⁷ A Törökországgal szemben elrendelt fegyverembargóra adott török reakció miatt erősödött a légi, haditengerészeti és szárazföldi erők fejlesztésére irányuló kísérlet. A kiemelt területek közül állami forrásból olyan védelmi vállalatok jöttek létre, mint a TUSAŞ (törökül: *Turkish Aerospace*, 1973), az ASELSAN (1975), később az ASPİLSAN (1981) és a HAVELSAN (1982).¹⁸ A haderő modernizációja azt is jelentette, hogy a török fegyveres erőket minden harcnevelésben fejleszteni kellett, nem beszélve a háttértámogató rendszerek kiépítéséről (eszközök, alkatrészek, gyógyszerek).

II. VÉDELMI IPARFEJLESZTÉSI ÉS TÁMOGATÁSI IGAZGATÓSÁG (SAGEB) LÉTREJÖTTE – AZ 1985-2002 KÖZÖTTI IDŐSZAK MÉRLEGE

Az 1985-ös év meghatározó korszakhatárnak tekinthető a török fegyveres erők életében. A belpolitikai nehézségek és a számos külpolitikai kihívás után fejlett, ütőképes hazai védelmi ipart kiszolgáló infrastrukturális fejlesztések korszaka kezdett kibontakozni.

A SAGEB (törökül: *Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı*) a 3238. számú törvény értelmében 1985-ben jött létre és megalakulásával jelentős változást hozott a honvédelmi iparágban. Rögzítették a SAGEB legfontosabb feladatait, irányait és a vonatkozó strukturális változásokat. Ennek értelmében megalakult a Védelmi Ipari Végrehajtó Bizottság, a Véderőipari Főkoordinációs Tanács és létrejött a Védelmi Ipari Támogatási Alap. A struktúra kialakításának célja, hogy elősegítse a török fegyveres erők modernizációját és javítsa a kommunikációt a fejlesztési iparágak között.¹⁹

¹⁶ KARAGÖZ, 2004. 107-130. o.

¹⁷ YORULMAZ, 2023. 6. o.

¹⁸ DEMİR, 2020. 24. o.

¹⁹ 3238, SAVUNMA SANAYII İLE İLGİLİ BAZI DÜZENLEMELER HAKKINDA KANUN. 7/11/1985.

Nem sokkal a SAGEB megalakulása után jelentős átalakulás következett be a struktúra élén 1989-ben, amikor a korábbi SAGEB helyett létrejött az SSM (Védelmi Ipari Altitkárság, törökül: *Savunma Sanayii Müsteşarlığı*).²⁰

A SAGEB, majd az azt felváltó SSM egy új történelmi korszak kezdetét jelentette, amelynek során elindult a szükséges fegyverek, eszközök és felszerelések lehető legnagyobb arányú és gazdaságos előállítása a TFE részére. Egyértelmű célként mutatkozott meg a hazai ipar infrastruktúrájának elsődleges kihasználása, fejlett technológiai kutatások és fejlesztések irányába történő elmozdulás, így ezen irányok lefektetésével a török fegyveres erők kiszolgálását érintő lehető legtöbb eszközt és felszerelést a hazai piacon akartak előállítani.²¹

Ezen intézkedések, átszervezések idővel utat nyitottak a magánszektor és az állam szoros kapcsolata felé, amelynek célja a kutatás és fejlesztés révén a honvédelmi iparág kiszolgálása lett. A saját fejlesztések eredményeként Törökország eljutott arra a szintre a NATO-n belül, hogy egy folyamatosan importra szoruló ország helyett idővel exportra is képessé vált.

A folyamatos fejlesztéseknek és a szoros együttműködéseknek köszönhetően a 2000-es évekre fejlődött a török páncélosállomány, a repülőgép- és a helikoptergyártás. Mégis azt látjuk, hogy a kitűzött eredményeket nem érték el az ezredfordulóra. Mindezek többek között Törökország akkori pénzügyi helyzetében és politikai preferenciáiban keresendők, különösen a védelmi ipari politika tekintetében.²² Az SSM-et is érintette a 2018-as elnöki rendszerre való átállás. Ennek értelmében innentől kezdve az SSB (A Védelmi Iparágak Elnöksége – törökül: *Savunma Sanayii Başkanlığı*) elnevezés vált hivatalossá.²³

III. AZ AKP KORSZAK

A 2001-es gazdasági válság²⁴ nagy mértékben érintette a védelmi ipart is, amely ennek következtében nagyfokú visszaesést mutatott. Ebben az évben lépett hatályba a „Technológiai Fejlesztési Zónákról (rövidítve: TFZ)” szóló törvény, amely egy tudományos, társadalmi és kulturális platform

²⁰ DEFENSE INDUSTRY AGENCY, 2023.

²¹ DEMİR, 2020. 25. o.

²² ECONOMIC REPORT, 2013.

²³ DEFENSE INDUSTRY AGENCY, 2023.

²⁴ JAROSIEWICZ. 2013. 1-2. o.

elképzelése volt, amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy lehetőséget biztosítson a vállalkozóknak, kutatóknak és akadémikusoknak, hogy bekapcsolódjanak a kutatás-fejlesztési programokba (kimondottan a haderő számára). A török haderő és védelmi kapacitások jelenlegi helyzetének tükrében külön érdemes kiemelni, hogy 2004-ben a Védelmi Ipari Végrehajtó Bizottság (törökül: *Savunma Sanayii İcra Komitesi*, rövidítve: SSİK)²⁵ Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök és Vecdi Gönül (2002-2011) akkori honvédelmi miniszter jelenlétében²⁶ határozott döntést hozott arról, hogy törölni kell az addigi pilóta nélküli harci járműveket és taktikai, harci helikoptereket, valamint a modern harckocsikat érintő beszerzési projekteket és új, saját fejlesztésekre kell átállni.²⁷ Ennek eredményeképpen több saját fejlesztést is bevezettek (például az Altay nemzeti harckocsi-projekt).²⁸

Korábban a török védelmi ipar nagy mértékben függött a külföldi importtól (különösen az USA-tól). A 2000-es évek közepétől az ország fokozatosan egy sokkal önállóbb modellre állt át, amelynek bázisát az erős kutatási és fejlesztési alap jelentette. A török védelmi iparág így egy több milliárd dolláros iparágga alakult át.²⁹

A 2000-es évek második felének fő célkitűzései a következők voltak: a termelés versenyképes struktúráján belüli fejlesztése, aktív részvétel nemzetközi együttműködési tevékenységekben a közös gyártás, tervezés és kutatás-fejlesztés (K+F) területén, valamint ennek érdekében a szükséges infrastruktúra kialakítása és technológiai és vezetési know-how megszerzése.³⁰ Az állam azt az irányt tűzte ki maga elé, hogy olyan szakértői ellátó intézményeket biztosítson a török fegyveres erők számára, amelyek egyedülálló hazai technológiai megoldásokat kínálnak a honvédelmi ipar fejlesztési céljának, valamint az ország stratégiai védelmi és biztonsági igényeinek kielégítése érdekében versenyképes, a nemzetközi piaccal integrált védelmi ipart teremtsen meg.

Törökország 2002-2012 közötti gazdasági átalakulása közvetlenül tükröződött a védelmi ipar fő trendjeiben. A kritikus technológiák előállítására

²⁵ SAVUNMA SANAYII İCRA KOMİTESİ, 2023.

²⁶ HÜRRIYET, 2004.

²⁷ SSTEK, 2023.

²⁸ BMC, 2023.

²⁹ WORLD BANK, 2023.

³⁰ YORULMAZ, 2023. 9. o.

és a tervezési képességek minél teljesebb körű optimalizálása érdekében egyedi tervezési programok indultak.³¹

A 9/11-et követő időszakban egyre világosabbá vált a biztonságpolitika kérdése, a terrorizmus fenyegetése Törökország számára is, amely tovább ösztönözte az iparágat a fejlődésre. Fokozatosan kezdtek beérni a „technológiai fejlesztési zónákról (TFZ)” szóló törvény eredményei is.³² A kormány a TFE modernizációs igényeivel összhangban a K+F (projektekre összpontosított, a kutatás-fejlesztési költségvetés korábban elhanyagolható mértéke 2010-re 1,2 milliárd USD-ra nőtt).³³

Ágazat	%
szoftver és információ fejlesztés	61
elektronikai ipar	9
védelmi ipar	9
tervezés	6
távközlés	3
gyógyszeripar	3
speciális anyagok	2
orvosi és biológiai szektor	2
autóipar	1
egyéb	4

1. számú táblázat. A TFZ-kben a K+F-t végző vállalatok ágazati megoszlása (2010)
(A táblázat a szerző saját szerkesztése) Forrás: Defence Turkey, 2010.

Nem kétséges, hogy a 2002-óta hatalmon lévő AKP nagy hangsúlyt fektetett a védelmi ipar és a TFE fejlesztésére. A fejlődés mértéke látszik a különböző beruházások mennyiségén is. A 2002-es 9 milliárd USD védelmi költség 2019-ra meghaladta a 20 milliárd USD-t, majd a COVID utáni éveket tekintve 2021-ben 15 milliárd USD felett zárt.³⁴ Valamint 2002-ben mindössze 66 olyan projektet valósítottak meg 5,5 milliárd dolláros költségvetéssel, amelyek a védelmi ipar köré csoportosultak.³⁵ Ezzel szemben

³¹ DEMIR, 2020, 29. o.

³² 4691 Technology Development Area Law, 6, July, 2001.

³³ DEMIR, 2020, 37. o.

³⁴ MACROTRENDS, 2023.

³⁵ DEMIR, 2020, 37. o.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

2020-ra a kapcsolódó projektek száma megtízszereződött (kb. 700) és Törökország már 1000 kis- és középvállalattal, kutatóintézetrel és egyetemmel büszkélkedhet a védelmi iparban, amelyek összesített költségvetése eléri a 60 milliárd dollárt.³⁶ A 2018-as elnöki rendszerre való áttérés a védelmi ipart is érintette, hiszen az SSM a 703. számú elnöki rendelettel új megnevezést kapott, innentől Védelmi Iparágak Elnökségének (törökül: *Savunma Sanayii Başkanlığı*, SSB) nevezik.³⁷

Törökország védelmi kapacitása regionális szinten is kiemelkedik a többi ország közül. A 2000-es évek végén egyértelmű dominancia mutatkozik a régió államai között, 2021-re egyedül Irán költött többet védelmi kiadásokra Törökországnál,³⁸ ám a két haderő fejlettsége eltérő szinten van. Török védelmi költségvetés visszaesése részben a COVID-19 és az országban hosszú évek óta húzódó gazdasági válsággal magyarázható.³⁹

	2008 milliárd dollár	2021 milliárd dollár
Törökország	16,81	15,479
Görögország	10,57	8,079
Bulgária	1,16	1,216
Örményország	0,40	0,619
Grúzia	1,09	0,302
Irak	3,12	4,728
Szíria	1,73	N/A
Irán	11,08	24,589

2. számú táblázat: Védelmi költségvetések Törökország és a környező államok viszonylatában

(A táblázat a szerző saját szerkesztése. Forrás:

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS>)

³⁶ DEMİR, 2020, 37. o.

³⁷ 2/7/2018 TARIHLI VE 703 SAYILI KHK'NIN 121 INCI MADDESI
<https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanun-hukmunde-kararnameler/anayasada-yapilan-degisikliklere-uyum-saglanmasi-amaciyla-bazi-kanun-ve-kanun-hukmunde-6>

³⁸ Lásd az 1. számú táblázatot.

³⁹ EGERESI, 2020. 4-7. o.

IV. AZ ASELSAN (*ASKERI ELEKTRONIK SANAYI*)

Az ASELSAN a TFE egyik legjelentősebb vállalata, amelyet 1975-ben hoztak létre. A vállalat hivatalos közlése szerint a jelenlegi részvények 74,20%-a az alapítvány tulajdonában van, a fennmaradó 25,8%-a pedig a Borsa İstanbul részvénye.⁴⁰ Az évek során a cég Törökország legnagyobb védelmi és elektrotechnikai vállalatává nőtte ki magát. A Defense News 2022-es TOP100-as listájának 49. helyét foglalta el.⁴¹

A vállalat termékprofilja között megtaláljuk a kommunikációs és információs technológiák fejlesztését, radartechnológiát, optikai eszközöket, repüléstechnikai fejlesztéseket és a pilóta nélküli drón technológiát, valamint szárazföldi, haditengerészeti fegyverrendszereket és légvédelmi rakétarendszerek fejlesztését és gyártását.

Az ASELSAN nem csak a török piacot látja el az általa fejlesztett rendszerekkel és technológiákkal, hanem jelen van a nemzetközi piacon is. A cég több mint 10 000 alkalmazottat foglalkoztat és a vállalat az éves bevételének 7%-át saját finanszírozású kutatási és fejlesztési tevékenységekre fordítja.⁴²

A 2022-es adatok szerint 35,3 milliárd török líra bevételt ért el (amely meghaladja az 1,8 milliárd dollárt), 82 országba exportálnak, termékeinek száma meghaladja a 700-at, 100 stratégiai partnerrel rendelkeznek és 29 leányvállalatot tartanak fenn.⁴³

4. 1. ASELSAN Bakü

Az ASELSAN szoros együttműködést épített ki az azerbajdzsáni fegyveres erőkkel, és minden évben új projektekkel fejleszti tovább ezeket a kapcsolatokat. Az 1990-es évek elejétől Azerbajdzsán függetlenségének visszanyerésével Törökországnak lehetősége nyílt arra, hogy szoros kapcsolatot ápoljon Azerbajdzsánnal. Ennek része volt az azerbajdzsáni hadseregnek az első karabahi háború (1988-1994) alatt nyújtott katonai támogatás. A háború során az azeri hadsereg az ASELSAN által biztosított kommunikációs eszközöket használta.⁴⁴

⁴⁰ ASELSAN A.Ş., 2022.

⁴¹ DEFENSE NEWS, 2022. <https://people.defensenews.com/top-100/>

⁴² ASELSAN A.Ş., 2022.

⁴³ ASELSAN A.Ş., 2022.

⁴⁴ DEFENSE HERE, 2023.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

A szorosabb együttműködés jegyében 1995-ben megkezdtek egy képviseleti iroda felállítását Bakuban. A növekvő kommunikációs és elektronikai igények miatt a felek úgy döntöttek, hogy 1998-ban 100%-os ASELSAN tőkével megalapítják az ASELSAN Baküt, az ASELSAN első külföldi leányvállalatát. Ugyanebben az időszakban új szerződéseket írtak alá katonai területen, különösen a katonai rádiók kapcsán.⁴⁵

A több mint 25 éve Bakuban működő cég célja, hogy állandó és hosszú távú azerbajdzsáni projektek aláírásával csökkentse Azerbajdzsán külföldi forrásoktól való függőségét. Az azeri és a török fegyveres erők rendszeresen hajtanak végre közös műveleteket. Az ASELSAN az azeri hadseregnek 2010-ben például éjjellátó készülékeket biztosított, majd 2011 végére az azeri csendőrséget is felszerelte új telekommunikációs eszközökkel.⁴⁶ 2016 óta jelentős projekteket valósítottak meg az azeri légierővel. Aláírták a szerződést a légi platformok és a földi irányítóközpontok ASELSAN rádiókkal való harci felszerelésére. 2020 szeptemberében az ASELSAN által az azerbajdzsáni fegyveres erőknek szállított modern kommunikációs eszközöket, radarokat, elektrooptikát, elektronikus hadviselési rendszereket és sok más terméket széles körben és hatékonyan használták a 44 napos 2. karabahi háborúban.⁴⁷

A regionális biztonsági és katonai együttműködés mellett az ASELSAN Bakü professzionális kommunikációs eszközök értékesítését és fővonalis kommunikációs eszközök kölcsönzését is nyújtja azerbajdzsáni civil intézményeknek, szervezeteknek, cégeknek és magánszemélyeknek és a cég életében egyre nagyobb szerepet kap a fenntarthatóság is.⁴⁸

4. 2. Kazakhstan Aselsan Engineering (KAE)

A Kazah Köztársaság elnöke és a Török Köztársaság elnöke 2010-ben megállapodást kötött arról, hogy a két ország védelmi iparának fejlesztése érdekében egy vegyesvállalatot fognak létrehozni. E megállapodás 2011-ben nyerte el végső formáját, amikor a Kazakhstan Engineering és az ASELSAN Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. megállapodást kötött egymással és ezzel megalakult a Kazakhstan Aselsan Engineering. Egy évvel ezután 2012-ben megkezdődtek az építési munkák a Nur-Sultan Speciális Gazdasági Övezet

⁴⁵ ÇALKAYA, 2022.

⁴⁶ DEFENSE HERE, 2023.

⁴⁷ DEFENSE HERE, 2023.

⁴⁸ ASELSAN Sustainability Principles Compliance Framework Report, 2022.

területén található létesítményben és 2013 folyamán a gyártás is elindult.⁴⁹ A KAE a kommunikációs és információs technológiák, radar- és elektronikus hadviselés, elektrooptika, repüléstechnika, fegyverrendszerek, modernizáció, parancsnoki irányítási rendszerek, közlekedés, biztonság, valamint a kommunikáció és az információs technológia területén működő termékek és rendszerek fejlesztésére és gyártására jött létre. A cég közlése szerint (akárcsak az anyavállalat) a KAE küldetésének és jövőképének megfelelően innovatív, preferált, megbízható, környezetbarát és technológiai vállalként folytatja tevékenységét a fenntartható növekedési célok keretein belül.

A cég legfrissebb profilja szerint⁵⁰ éjjellátó készülékeket, lézeres és hőérzékelő irányzékot, mesterlövész puska optikát, hadászati felhasználású telekommunikációs eszközöket és számos kapcsolódó kiegészítőt gyárt. Ezen túlmenően harckocsik és harci helikopterek modernizációját is végzik, kompakt tűzvezérlő rendszerek, távirányítású stabilizált fegyverrendszerek, szoftveresen definiált taktikai rádiórendszerek, illetve interkommunikációs rendszerek fejlesztését is beleértve.

Az ASELSAN Bakü és a Kazakhstan Aselsan Engineering jó példája Törökország és a független türk köztársaságok egyre szorosabb stratégiai-védelmi összefonódásának. Az érintett országok kapcsolata azonban már jóval korábban, a Szovjetunió felbomlásának idején megkezdődött, és számos hadászati együttműködést eredményezett, amelyből valamennyi fél megpróbált kellően profitálni.

V. TÖRÖKORSZÁG ÉS A FÜGGETLEN TÜRK KÖZTÁRSASÁGOK JELENTŐSEBB VÉDELMI EGYÜTTMŰKÖDÉSEI

A Szovjetunió összeomlása új stratégiai kapcsolatokat eredményezett Törökország és a független türk köztársaságok között. Törökország fokozatosan arra törekedett a régióban, hogy politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat egyaránt kiépítsen ezen országokkal, valamint új lehetőségként mutatkozott a katonai együttműködések fejlesztése is. Ankara többek között a NATO szövetségeseként a Nyugatot is szimbolizálta ezen országok körében, és kaput nyithatott számukra Európa felé. A közös nyelvnek, közös kulturális gyökereknek köszönhetően dinamikus fejlődtek a két- és

⁴⁹ KAE (Kazakhstan Aselsan Engineering), 2023.

⁵⁰ KAE Catalogue, 2022.

többoldalú kapcsolatok ezen országok között. Az 1990-es évek elején Turgut Özal miniszterelnök, majd köztársasági elnök (1989-1993) hírhedt szlogenje az „Adriától a kínai nagy falig”⁵¹ tartó török/türk befolyási övezet elgondolása tükrözte a török szándékok erősségét, majd az ún. „török modell” is lehetőségként mutatkozott ezen új független államok számára.⁵²

Bár az 1990-es évek nagy török víziói végül nem érték el végleges céljukat, abban az évtizedben a Törökország által biztosított katonai együttműködések fokozatosan mélyítették az együttműködést a felek között.

A NATO Békepartnerségi (PfP) programok képezték az alapjait a '90-es évek védelmi kapcsolatainak, amelynek egyik fő pillére az volt, amikor 1994-ben NATO PfP Képzési Központot hoztak létre Ankarában. Törökország ekkor korlátozott pénzügyi segítséget nyújtott a régió országainak katonai együttműködési megállapodásokon keresztül. Azerbajdzsánnal fenntartott védelmi kapcsolatok már az első karabahi háború időszakában fontos szerepet játszottak, mivel Törökország komoly katonai támogatást nyújtott Bakunak. A török és az azeri fél 2010-ben kötött katonai megállapodása tovább erősítette a stratégiai partnerséget, amelynek következtében került sor a nagyszabású TurAZ Eagle hadgyakorlatokra⁵³ 2015-ben, 2016-ban, 2018-ban és legutóbb 2022-ben.⁵⁴ E gyakorlatok során jelentős számú szárazföldi, páncélos és légiereő vett részt a hadgyakorlatokban. A 2020-as 44 napos (második) hegyi-karabahi háború is meghatározónak tekinthető a török-azeri kapcsolatokban. Ankara jelentős katonai (elsősorban technikai) támogatást nyújtott Bakunak a konfliktusban, amelynek során leginkább az azeri légi fölényrel – beleértve vadászgépeket és drónokat⁵⁵ – sikerült katonailag felülkerekednie az örmény haderőn. Ankara lehetőséget látott arra, hogy Oroszország kárára proxyháborút folytasson a térségben. Ezzel jelentős mértékben próbálta csorbítani Moszkva hegemoniáját a Kaukázus térségében.⁵⁶ Azonban a konfliktust lezáró 2020 november 10-i egyezmény értelmében orosz fegyveres erők tartózkodhatnak a hegyi-karabahi területeken, amely inkább erősíti Moszkva pozícióit a térségben.⁵⁷ Ám nem kizárt, hogy az orosz-ukrán konfliktus kimenetelétől függően

⁵¹ BALCI, 2017. 229. o.

⁵² Részletesebben lásd pl: BAL, 2000.

⁵³ ANATOLIAN EAGLE, 2023.

⁵⁴ AZERNEWS, 2023.

⁵⁵ ARMY TECHNOLOGY, 2020. TURKISH AEROSPACE, 2020.

⁵⁶ DILLEEN, 2020.

⁵⁷ PRESIDENT OF RUSSIA, 2020.

Azerbajdzsán ismét megpróbálkozik majd egy katonai offenzívával Hegyi-Karabah teljes területének visszaszerzése reményében. Mevlüt Çavuşoğlu török külügyminiszter 2020. november 12-én, Bakuban elmondta, hogy országa továbbra is támogatja Azerbajdzsánt minden további lépésben, amelyet Hegyi-Karabah felszabadításának érdekében tesz.⁵⁸ Azerbajdzsán győzelme Örményországgal szemben és a Hegyi-Karabahot körülvevő hét megszállt körzet kialakítása a török diplomáciai és katonai segítség nélkül nem lett volna lehetséges.

A Kazahsztánnal létrejött első katonai megállapodás nem sokkal az ország függetlensége után került ratifikálásra. Adokumentumot 1993-ban írták alá Almatiban, a rákövetkező évben Mehmet Gölhan török védelmi miniszter (1993-1995) látogatása nyomán számos, haditechnikai fejlesztésről, katonai kiképzésekről szóló és oktatást érintő megállapodást írtak alá a felek.⁵⁹ Egy 1998 júniusában aláírt szerződés 500 000 dollárnyi haditechnikai támogatást biztosított Kazahsztánnak.⁶⁰ A 2000-es évek is számos együttműködést eredményezett a kazah és török fél között. A fő cél egyértelműen a kazah fegyveres erők modernizációja, haditechnikai és anyagi támogatása volt. A török erők a kazah különleges erők kiképzését is megkezdték Törökországban és Kazahsztánban. Létrehozták a török vezérkar műszaki képviselőjét Almatiban, amely a korábban létrehozott védelmi attasé iroda kiegészítéseként működött.⁶¹ Emellett 2005-től Törökország tanulás céljával katonai ösztöndíjakat nyújt kazahsztáni katonáknak. A Magas Szintű Stratégiai Együttműködési Tanács (*High Level Cooperation Council*) 2012-es alapítása hozzájárult egy intézményi mechanizmus létrehozásához, a két ország közötti stratégiai kapcsolatok továbbfejlesztéséhez.⁶² Kiemelendők az ún. „*Steppe Eagle*” hadgyakorlatok, amelyeket 2003 óta tartanak Kazahsztánban (elsősorban Kazahsztán, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia részvételével), amelynek 2017-es második szakaszában több mint 700 katona vett részt, kiegészülve török, kirgiz és tádzsik erőkkel.⁶³ Ezenkívül az ASELSAN jelenléte is nagy jelentőséggel bír az országban, hiszen a török és kazah védelmi ipari vállalat

⁵⁸ KUZIO, 2020.

⁵⁹ HOVSEPYAN, 2010. 83. o.

⁶⁰ HOVSEPYAN, 2010. 85. o.

⁶¹ MCCARTHY, 2007. 226. o.

⁶² TUIMEBAYEV, 2015.

⁶³ MOYTE, 2018.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

és a Kazakhstan Aselsan Engineering 2012-ben 44 millió dollár értékű megállapodást írt alá.⁶⁴

Bár a 2000-es évek második feléig kevésbé volt jelentős stratégiai partnere Üzbegisztán a török félnek, az elmúlt időszakban fokozatosan erősödött a két ország stratégiai partnersége. Törökország Üzbegisztánnal fennálló politikai kapcsolatai nagyon instabilak voltak. Mindez megakadályozta a további kétoldalú megállapodások nagyobb intenzitását a stratégiai együttműködések terén. A török és az üzbég védelmi minisztérium 2000 októberében megállapodást írt alá a katonai és haditechnikai fejlesztéseket érintő, valamint a biztonsági kérdéseket érintő együttműködésről, különösképpen a terrorizmus elleni harcról.⁶⁵ A TFE vezérkari főnöke, Hüseyin Kıvrıkoğlu 2002-ben megállapodást írt alá az üzbég féllel, amely összesen 1,2 millió dollár értékben haditechnikai eszközök szállítását biztosította Üzbegisztán számára,⁶⁶ majd 2003-ban pedig megállapodást írt alá a terrorizmus elleni küzdelemről.⁶⁷ Erdoğan 2003-as üzbegisztáni útja során aláírt egy újabb katonai együttműködésről szóló megállapodást, amely az üzbég katonák kiképzését irányozta elő – a terrorizmus elleni harc jegyében – és az üzbég légierő tisztjei Törökországban vehettek részt kiképzéseken.⁶⁸ Karimov üzbég elnök 2016-os halála után a felek érezhetően közeledni kezdtek egymáshoz. Mirzijojev elnök 2017 októberében Törökországban találkozott Erdoğannal, és a találkozó lehetőséget biztosított a két ország vezetői számára, hogy új stratégiai partnerség kiépítését kezdeményezzék.⁶⁹ A felek 2022-ben tovább erősítették stratégiai megállapodásaik sorát. A Bakhodir Kurbanov üzbég védelmi miniszter vezette delegáció 2022 novemberében Törökországban tárgyalt, ahol a beszámolók szerint kiemelt figyelmet szenteltek a katonai szférában folytatott kétoldalú együttműködés jelenlegi helyzetének és további kilátásainak, a harci kiképzés, a katonai oktatás és a védelmi ipar fejlesztésének.⁷⁰ A megbeszélések követően a két miniszter kormányközi keretmegállapodást írt alá Üzbegisztán és Törökország katonai és haditechnikai együttműködésének fejlesztéséről.

⁶⁴ SATKE, MICHEL, KORKMAZ, 2014.

⁶⁵ MCCARTHY, 2007. 226. o.

⁶⁶ GEDIK, 2016. 104. o.

⁶⁷ AYDIN, 2013. 473. o.

⁶⁸ MCDERMOTT, FARKHAD, 2003.

⁶⁹ YALINKILIÇLI 2018. 31. o.

⁷⁰ THE THASKENT TIMES, 2022.

Törökország és Kirgizisztán védelmi kapcsolatai 1993-ban kezdődtek. Kezdetben Ankara technikai segítséget nyújtott Biskeknek, majd a tényleges együttműködések elmélyülése az évtized végén kezdődött. A katonai felszereléseket és kommunikációs eszközöket érintő támogatások összesen csaknem egymillió dollárt jelentenek, bár a 2000 októberében aláírt kormányközi megállapodásban 1,5 millió dollár támogatását biztosították.⁷¹ Szintén a 2000-es években vette kezdetét a török-kirgiz különleges erők együttműködése a terrorizmus elleni harcban. A török állam a 2000-es években jelentős mennyiségű modern katonai felszerelést biztosított a kirgiz hadsereg számára.⁷² Kirgizisztán Védelmi Minisztériuma és a török vezérkar 2009 januárjában újabb megállapodást kötöttek egymással, amelynek értelmében katonai-technikai segítségnyújtást biztosítottak a kirgiz fegyveres erőknek.⁷³ A Kirgizisztánnak nyújtott török katonai segélyek összege 2013-ra elérte a 13 millió dollárt.⁷⁴ Törökország korlátozott katonai támogatásokat is nyújt kirgiz katonai hallgatóknak. Emellett a török hadsereg időről időre kiképzési programokat is szervez kirgiz katonák számára.

A Kirgiz Köztársaság fegyveres erőinek volt vezérkari főnöke Aszanbek Alimkozsoev 2015-ben megállapodást kötött Törökországgal. Ennek értelmében 2016-tól Törökország több kvótát biztosít Kirgizisztán számára a katonai kiképzésekre, emellett Kirgizisztán katonai képviselői megkezdték a munkát Izmirben, a NATO központjában.⁷⁵ A két ország stratégiai kapcsolatának jegyében a felek megállapodtak abban, hogy katonai intézetet alapítanak Kirgizisztánban a kirgiz fegyveres erők számára.⁷⁶

Törökország és Türkmenisztán kapcsolata meglehetősen ambivalensnek mondható. Türkmenisztán a legtöbb esetben távol marad a különböző nemzetközi együttműködésektől, vagy megfigyelői pozícióra törekszik. A stratégiai-védelmi együttműködések terén azonban több alkalommal is elfogadta a felajánlott támogatást, együttműködést. Türkmenisztán 1992-ben 30 katonai kadétot küldött kiképzésre, 1993 áprilisáig több mint 300 türkmén kadét és fiatal tiszt kapott kiképzést Törökországban. 1998-ra több mint 1000 türkmén katonai személyt képeztek ki, és csak abban az évben 100-120 tiszt a Védelmi Minisztériumtól és további

⁷¹ MCCARTHY, 2007. 226. o.

⁷² MCCARTHY, 2007. 226. o.

⁷³ HOVSEPYAN, 2010. 86. o.

⁷⁴ Vö: BALCER, BACHEV, 2013. 4-7. o.

⁷⁵ MAKANBA, 2020.

⁷⁶ TODAY.KG, 2019.

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

60 az Állami Határszolgálatról tartózkodott Törökországban.⁷⁷ Különösen szoros az együttműködés Ankarával a haditengerészet területén. Tulajdonképpen 2010 óta a Dearsan⁷⁸ hajógyártó cég biztosítja Türkmenisztánnak a járőrhajókat és támadó motorcsónakokat,⁷⁹ és a 2019-ben aláírt szerződés értelmében a török Gülhan és Dearsan cégek korvetthajót építenek Türkmenisztánnak.⁸⁰ Törökország 2008 és 2017 között 396 millió dollár értékben adott el Türkmenisztánnak katonai felszerelést és egyéb eszközöket.⁸¹ A közelmúltban pedig élénken érdeklődtek az új típusú török drónok iránt.⁸²

VI. A TÖRÖK DRÓNOK HÓDÍTÁSA KÖZÉP-ÁZSIÁBAN – A BAYRAKTA TB2 ÉS AZ ANKA

A Bayraktar TB2 egy pilóta nélküli taktikai drón, amelyet a Baykar cég fejlesztett ki és különböző típusait jelenleg is gyártja. A Bayraktar TB2 földi vezérlőállomásból, földi adatterminálból, és távoli terminálból is irányítható. A Baykar technológiai felhalmozásának és képességeinek köszönhetően a teljes rendszert Törökországban állítják elő.⁸³

Jelen típus képes hírszerzési, megfigyelési és felderítési, valamint fegyveres támadási küldetések végrehajtására. 2014 óta továbbra is sikeresen hajt végre küldetéseket a török fegyveres erőknél, a csendőrségnél és a török nemzeti rendőrségnél, sőt a közelmúltban megindult a török drónok nemzetközi értékesítése Ukrajnának, és számos türk köztársaság, valamint európai ország is bejelentkezett érte. Ez a fejlesztés rendkívül megbízhatónak mondható, hiszen a Bayraktar TB2 tartja a török repülés történetének rekordját az időben (27 óra 3 perc) és a magasságban (27 030 láb).⁸⁴

A szíriai, líbiai és karabahi harcokban kipróbált Bayraktar TB2 eddig számos légvédelmi rendszer, radar, páncélozott jármű, rögzített célpont és katonai személyzet semlegesítésében játszott szerepet. A legnagyobb főpróba talán a második karabahi háború idején zajlott, ahol a Bayraktar TB2 nagyon

⁷⁷ MCCARTHY, 2007. 225. o.

⁷⁸ DEARSAN, 2023.

⁷⁹ TURAN, 2023.

⁸⁰ DEARSAN, 2023.

⁸¹ BARAN, 2018. 69. o.

⁸² THE EURASIAN TIMES, 2021.

⁸³ TURKISH DEFENCE NEWS, 2022.

⁸⁴ TURKISH DEFENCE NEWS, 2022.

súlyos veszteségeket okozott az örmény hadseregnek. Sebészi pontossággal tudta felszámolni az örmény harcállásokat és tankokat. Az eredményességet persze annak is köszönheték, hogy az örmény hadseregben nem volt rendszeresítve olyan elhárító eszköz, amellyel le tudták volna lőni a török drónokat.⁸⁵

A török fejlesztések éles bevetésen tanúsított eredményessége több országot is arra sarkallt, hogy fontolóra vegyék ezen típus beszerzését. Ukrajna volt az első jelentősebb megrendelő, ahova drónok szállítása még azelőtt megkezdődött, hogy Oroszország 2022. február 24-én megtámadta volna az országot. Az év májusában Ukrajna 12db TB2-t és a hozzá kapcsolódó operációs rendszereket is megkapta, majd további 24-et rendelt.⁸⁶

Az eredményesség és precizitás mindenki számára láthatóvá vált. Törökország 96 TB2-es drónt szállított világszerte,⁸⁷ beleértve Lengyelországot, az első európai vásárlót.⁸⁸ A potenciális vásárlók között szerepel az Egyesült Királyság, Magyarország, Lettország, Litvánia, Szaúd-Arábia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Szlovákia, Uruguay és Albánia.⁸⁹

Azerbajdzsánon túl a legtöbb türk állam is bejelentkezett a török drónokért, így Közép-Ázsia vált a TB2 drónok egyik legfontosabb piacává. Türkmenisztán lett az első közép-ázsiai köztársaság, amely 2020 decemberében beszerezte a TB2 drónokat.⁹⁰ Ám mégis inkább Kirgizisztán volt az első jelentősebb közép-ázsiai partner, amely 2021-ben megállapodást írt alá Törökországgal harci drónok beszerzéséről.⁹¹ A megállapodás értelmében a biskeki kormány meg nem határozott számú Bayraktar TB2-t rendelt.⁹² A másik meghatározó partnere Törökországnak Kazahsztán e téren; a felek 2022-ben kötöttek megállapodást arról, hogy közösen gyártanak török drónokat. Ez esetben viszont nem a Bayraktar TB2 drónokról, hanem egy másik török dróntípusról, az Anka⁹³ drónokról szól a megállapodás. Az

⁸⁵ TURKISH DEFENCE NEWS, 2022.

⁸⁶ DAILY SABAH, 2019.

⁸⁷ OZBERK, 2021.

⁸⁸ ADAMOWSKI, 2021.

⁸⁹ BEKDIL, 2022.

⁹⁰ GLOBAL DEFENSE CORP, 2021.

⁹¹ TASTEKIN, 2022.

⁹² BEKDIL, 2022.a

⁹³ Az Anka 2010 decemberében hajtotta végre első repülését. A drón fegyveres változatára, az Anka-S-re vonatkozó tömeggyártási megállapodást 2013 októberében írták alá, és 2017-ben került be a Török Fegyveres Erők rendszerébe. A drón számos küldetést tud

Anka-t gyártó Turkish Aerospace Industries közlése szerint e drónokat a török és a kazah szakemberek együtt fogják előállítani egy új kazahsztáni gyárban. Ezzel a megállapodással Kazahsztán lesz az első Anka-gyártó bázis Törökországon kívül.⁹⁴

Azonban nem e két ország az egyetlen, amely török drónokat vásárol a térségben. Kirgizisztán 2022-ben aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Tádzsikisztán megvásárolt egy Bayraktar TB2-t,⁹⁵ ami a két ország között kibontakozó növekvő fegyverkezési verseny jele. Ráadásul a kirgiz vezetés jelezte nemtetszését Ankarának, hogy e lépés feszültségekhez vezethet. Bár a törökök kevés információt tettek közzé a fenti eladásról, mégis bizonyosnak tűnik az ügylet. Az, hogy Kirgizisztán török drónokat használ a Tádzsikisztánnal folytatott határvitában, nehéz helyzetbe hozza Törökországot a közép-ázsiai kapcsolatok kiegyensúlyozását illetően, egy olyan régióban, ahol régóta igyekszik kiterjeszteni befolyását. Mindenekelőtt az látszik, hogy Törökország nem csak a türk országokat kívánja drónokkal ellátni, hanem számos egyéb üzleti szempontot is figyelembe vesz az értékesítések során.

A Bayraktar drónok beszerzése kapcsán Üzbegisztán és Kazahsztán is tárgyalásokat folytat Törökországgal.⁹⁶ Minden bizonnyal egyfajta láncreakciót indított el az első közép-ázsiai állam drónbeszerzése, így a többiek fokozatosan követik azt, hogy ne maradjanak le a fegyverkezési versenyben, és ebben Törökország partnernek látszik. Azonban, ahogy az fentebb is olvasható, számos egyéb stratégiai-védelmi területen tart fenn kapcsolatokat Törökország Azerbajdzsánnal és a közép-ázsiai köztársaságokkal.

KONKLÚZIÓ

Összességében kijelenthetjük, hogy a török védelmi ipar az elmúlt közel negyven évben jelentős fejlődésen ment keresztül. Bár már az 1985 utáni átszervezésekben is látszódott egy új irányvonal, a tényleges változások 2002 után következtek be. Itt mindenképpen ki kell emelnünk Erdoğan elnök világos és határozott elképzeléseit, amellyel át akarta formálni a török védelmi

végrehajtani, beleértve a valós idejű hírszerzést, megfigyelést, felderítést, valós idejű közvetítést és követést. BEKDIL, 2016.

⁹⁴ BEKDIL, 2022.a

⁹⁵ BEKDIL, 2022.b

⁹⁶ Tastekin, 2022.

ipart és a fegyveres erőket. Ez nem lett volna lehetséges, ha a védelmi kapacitás fejlesztésébe nem vonták volna be a kommunikációs területen érdekelt vállalatokat, és nem fektettek volna a know-how képesség kiaknázásába vagy éppen az egészségügybe. A kutatás-fejlesztési modell pedig hosszútávú irány megvalósítását tette lehetővé, amellyel a nemzeti ipari kapacitásból exportra is tudtak termelni, és ezzel erősödtek a stratégiai-védelmi együttműködések más országokkal. Mindezek természetesen nem valósulhattak volna meg a kellő emberi erőforrás hiányában, így kiemelendő az a mérnöki munka, teljesítmény, amelyet a védelmi ipar vállalatai fel tudtak sorakoztatni.

Az ilyen szintű védelmi kapacitás fejlődésének elmaradása azt is jelenthette volna, hogy a Törökországgal való stratégiai együttműködések idővel csökkennek vagy elhaltak volna a független türk köztársaságok körében. Ezzel szemben az 1990-es évektől kezdve azt tapasztaljuk, hogy a védelmi kapcsolatok dinamikusan fejlődtek. Bár az AKP előtti korszak teljesen más környezetet jelentett az együttműködésekben, a 2002 utáni időszakban jelentősen felgyorsultak az együttműködések. Törökország mind a kiképzésben, mind a felszerelések biztosításában, a hadseregek modernizációjában és természetesen az új típusú török fegyverek értékesítésében is kivette a részét, és ezen államok az esetek többségében örömmel vállalták a partnerséget Ankarával. Ehhez természetesen az is kellett, hogy a drónok és más modern harceszközök jól vizsgálzzanak a harcmezőkön, amelyek elsősorban a szíriai, líbiai, hegyi-karabahi és ukrajnai hadszíntereken mutatták meg valós erejüket.

Bár a COVID-19 és a tartós gazdasági válság Törökországban némi visszaesést eredményezett a védelmi iparban, így kérdéses, hogy vajon tudja-e Törökország hosszútávon biztosítani ezt a színvonalat a gyártásban és fejlesztésben, valamint képes lesz-e alkalmazkodni az új haditechnikai kihívásokhoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2/7/2018 TARIHLI VE 703 SAYILI KHK'NIN 121 INCI MADDESI. Letöltés helye:
<https://www.lexpera.com.tr/mevzuat/kanun-hukmunde-kararnameler/anayasada-yapilan-degisikliklere-uyum-saglanmasi-amaciyla-bazi-kanun-ve-kanun-hukmunde-6> (Letöltve: 2023.04.12.)
- 3238, SAVUNMA SANAYII ILE İLGİLİ BAZI DÜZENLEMELER HAKKINDA KANUN.
7/11/1985. Letöltés helye:

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3238.pdf> (Letöltve: 2023.04.12.)

4691 TECHNOLOGY DEVELOPMENT AREA LAW, 6, July, 2001. Letöltés helye: <http://www.lawsturkey.com/law/technology-development-zones-law-4691> (Letöltve: 2023.04.12.)

ADAMOWSKI, JAROSLAW (2021). Poland to buy Turkish Bayraktar TB2 drones. Defense News. Letöltés helye: <https://www.defensenews.com/global/europe/2021/05/24/poland-to-buy-turkish-bayraktar-tb2-drones/> (Letöltve: 2023.04.12.)

AL JAZEERA (2016). Timeline: A history of Turkish coups. Letöltés helye: <https://www.aljazeera.com/news/2016/7/16/timeline-a-history-of-turkish-coups> (Letöltve: 2023.04.12.)

ANATOLIAN EAGLE (2023). Letöltés helye: <https://www.anadolukartali.tsk.tr/Custom/AnadoluKartaliEN/124> (Letöltve: 2023.04.12.)

ARMY TECHNOLOGY (2021). Bayraktar TB2 Tactical UAV. Letöltés helye: <https://www.army-technology.com/projects/bayraktar-tb2-tactical-uav/> (Letöltve: 2023.04.12.)

ASELSAN (2022). Sustainability Principles Compliance Framework Report. Letöltés helye: https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_SUSTAINABILITY_REPORT_2021.pdf (Letöltve: 2023.04.12.)

ASELSAN A.Ş. (2022). Letöltés helye: <https://www.aselsan.com/en> (Letöltve: 2023. 04.12.)

AYDIN, MUSTAFA (2012). Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkileri. Baskın Oran (szerk.). Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3 (2001-2012), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

AZERNEWS (2023). 'TurAz Eagle – 2022' Joint Flight-Tactical Exercises wraps up in Azerbaijan. Letöltés helye: <https://www.azernews.az/nation/199167.html> (Letöltve: 2023.04.12.)

BAL, IDRIS (2000). Turkey's Relations with the West and the Turkish Republics: The rise and fall of the Turkish Model. Aldershot, Hampshire, Ashgate, 2000.

BALCER, ADAM, BECHEV, DIMITAR (2013). Turkey as a mid-sized power in the post-Soviet region: implications for the EU. Warsaw, European Council on Foreign Relations. pp. 1-12.

BALCI, ALI (2017). Türkiye Dış Politikası. İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar. İstanbul, Alfa Yayınları 3. basım.

- BARAN, TÜLAY (2018). Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi ve Savunma Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerini Değerlendirilmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı 2. pp. 58-81. DOI azonosító: <https://doi.org/10.29131/uiibd.429369>
- BEKDİL, BURAK EGE (2016). Turkish Drone Anka Makes Debut Flight. Defense News. Letöltés helye: <https://www.defensenews.com/industry/2016/02/07/turkish-drone-anka-makes-debut-flight/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- BEKDİL, BURAK EGE (2022a). Turkey’s defense industry eyes export expansion as government navigates geopolitical stage. Defense News. Letöltés helye: <https://www.defensenews.com/top-100/2022/08/08/turkeys-defense-industry-eyes-export-expansion-as-government-navigates-geopolitical-stage/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- BEKDİL, BURAK EGE (2022b). Turkish drones arouse desire, dispute in Central Asia. Defense News. Letöltés helye: <https://www.defensenews.com/global/europe/2022/05/13/turkish-drones-arouse-desire-dispute-in-central-asia/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- BEŞİRLİ, MEHMET (2004). Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 15. pp. 169-203.
- BİRÓ DÁVID (2021). Törökország és a türk országok kapcsolata (1991–2018): Integrációs törekvések, gazdasági együttműködések és stratégiai kapcsolatok. Nemzet és Biztonság, 2021/3. szám. pp. 39-62.
- BMC (2023). Altay. Letöltés helye: <https://www.bmc.com.tr/en/defense-industry/altay/technical?tab=altay> (Letöltve: 2023.04.12.)
- ÇALKAYA, MUSTAFA (2022). ASELSAN, Bakü’deki ADEX Fuarı’nda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’i ağırladı. Letöltés helye: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aselsan-bakudeki-adex-fuarinda-azerbaycan-cumhurbaskani-alievi-agirladi/2680253> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DAILY SABAH (2019). Ukraine, Turkey have signed deal for 12 Bayraktar TB2 UAVs, Poroshenko says. Letöltés helye: <https://www.dailysabah.com/defense/2019/01/12/ukraine-turkey-have-signed-deal-for-12-bayraktar-tb2-uavs-poroshenko-says> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEARSAN (2021). Türkiye’den Türkmenistan’a Dearsan C92 Korvet Teslimatı. Letöltés helye: <https://www.dearsan.com/tr/haberler/turkiyeden-turkmenistana-dearsan-c92-korvet-teslimati> (Letöltve: 2023.04.12.)

A török védelmi ipar fejlődése és a stratégiai-védelmi kapcsolatok erősödése Törökország és a független türk köztársaságok között

- DEARSAN (2023). Letöltés helye: <https://www.dearsan.com/tr> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEFENCE TURKEY (2010). Letöltés helye: <https://www.defenceturkey.com/en/content/technology-development-zones-in-turkey-472> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEFENSE HERE (2023). ASELSAN Bakü 25 yaşında. Letöltés helye: <https://www.defensehere.com/tr/aselsan-baku-25-yasinda> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEFENSE INDUSTRY AGENCY (2023). Letöltés helye: <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=2> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEFENSE NEWS (2022). TOP100 Defense Companies. Letöltés helye: <https://people.defensenews.com/top-100/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- DEMİR, İSMAIL (2020). Transformation of the Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise. Insight Turkey, Vol. 22., No. 3. pp. 17-40.
- DILLEEN, CONNOR (2020). Turkey forges a strategic future independent of Russia and the West. The Strategist. Letöltés helye: <https://www.aspistrategist.org.au/turkey-forges-a-strategic-future-independent-of-russia-and-the-west/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- ECONOMIC REPORT (2013). The Turkish 2000-01 banking crisis. Letöltés helye: <https://economics.rabobank.com/publications/2013/september/the-turkish-2000-01-banking-crisis/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- EGERESI ZOLTÁN (2020). A koronavírus járvány Törökországban: válságból válságba. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések, 2020/13. Pp. 1-10.
- EGERESI ZOLTÁN (2019). Kelet-mediterráneumi gázkincs: a ciprusi válság új dimenzióban. Nemzet és Biztonság, 2019/2. szám. pp. 50-63.
- GEDİK, ALPER (2016). Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Sonrası Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri. Konya, Aybil Yayınları.
- GLOBAL DEFENSE CORP (2021). Turkmenistan showcase Turkish Bayraktar TB2 drone. Letöltés helye: <https://www.globaldefensecorp.com/2021/10/05/turkmenistan-showcases-turkish-bayraktar-tb2-drone/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- HOVSEPYAN, LEVON (2010). Military-Political Aspects of Cooperation Between Turkey and the Central Asian countries. Overall Dynamics of Development, Central Asia and the Caucasus, Vol. 11, No. 2.

- HÜRRIYET (2004). Tank ve helikopter ihaleleri iptal edildi. Letöltés helye: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tank-ve-helikopter-ihaleleri-iptal-edildi-225670> (Letöltve: 2023.04.12.)
- IISS (2018). Letöltés helye: <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/turkeys-new-presidential-system> (Letöltve: 2023.04.12.)
- JAROSIEWICZ, ALEKSANDRA (2013). Turkey's economy: a story of success with an uncertain future. OSW Commentary, No. 120. pp. 1-6.
- KAE (KAZAKHSTAN ASELSAN ENGINEERING) (2023). Letöltés helye: <https://www.kae.com.kz/en/about-company.html> (Letöltve: 2023.04.12.)
- KAE CATALOGUE (2022). Letöltés helye: <https://www.kae.com.kz/uploads/catalogue.pdf> (Letöltve: 2023.04.12.)
- KARAGÖZ, MURAT (2004). US Arms Embargo against Turkey - after 30 Years. An Institutional Approach towards US Policy Making. Perceptions, Vol. 9, No. 4. pp. 107-130.
- KUZIO, TARAS (2020). Turkey Forges a New Geo-Strategic Axis from Azerbaijan to Ukraine. Rusi. Letöltés helye: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/turkey-forges-new-geo-strategic-axis-azerbaijan-ukraine> (Letöltve: 2023.04.12.)
- MACROTRENDS (2023). Turkey Military Spending/Defense Budget 1960-2023. Letöltés helye: <https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/military-spending-defense-budget> (Letöltve: 2023.04.12.)
- MAKANBA, GULMIRA (2020). Turkey donates military equipment to Kyrgyzstan. 24kg. Letöltés helye: <https://24.kg/english/172035-Turkey-donates-military-equipment-to-Kyrgyzstan/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- MCCARTHY, MICHAEL J. (2007). The Limits of Friendship: US Security Cooperation in Central Asia. Air University Press.
- MCDERMOTT, ROGER N., TOLIPOV, FARKHAD (2003). Military Reform in Uzbekistan: Defending the Priorities. The Central Asia-Caucasus Analyst. Letöltés helye: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/8318-analytical-articles-caci-analyst-2003-8-27-art-8318.html> (Letöltve: 2023.04.12.)
- MOYTE, CPL. NICHOLAS (2018). Steppe Eagle 2018: Interoperability with Partner Countries in Action. DVIDS. Letöltés helye: <https://www.dvidshub.net/news/290073/steppe-eagle-2018-interoperability-with-partner-countries-action> (Letöltve: 2023.04.12.)

- OZBERK, TAYFUN (2021). In first, Turkmenistan shows off Bayraktar TB2 drone. Defense News. Letöltés helye: <https://www.defensenews.com/unmanned/2021/10/01/in-first-turkmenistan-shows-off-bayraktar-tb2-drone/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- ÖZLÜ, HÜSNÜ (2021). The Foundation and Development of Turkey's Defense Industry in the Context of National Security Strategy. Perceptions. Autumn-Winter, Vol. 26., No. 2. pp. 216-240.
- PÉNZVÁLTÓ NIKOLETT (2018). Törökország és a NATO viszonya 1991-től napjainkig. Nemzet és Biztonság, 2018/3. szám. pp. 106_126.
- PRESIDENT OF RUSSIA (2020). Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. Letöltés helye: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384> (Letöltve: 2023.06.06.)
- RAKIPOĞLU, ZEYNEP (2022). Savunma sanayi öncüsü Şakir Zümrü'nin torunundan İHA-SİHA'ya 'muhteşem' yorumu. Letöltés helye: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/savunma-sanayi-oncusu-sakir-zumrenin-torunundan-ih-sihaya-muhtesem-yorumu/2553815> (Letöltve: 2023.04.12.)
- SATKE, RYSKELDI, MICHEL, CASEY, KORKMAZ, SERTAÇ (2014). Turkey in Central Asia: Turkic Togetherness? The Diplomat. Letöltés helye: <https://thediplomat.com/2014/11/turkey-in-central-asia-turkic-togetherness> (Letöltve: 2023.04.12.)
- SAVUNMA SANAYİ DERGİLİK (2019). Türk modern savunma sanayisinin kurucusu Nuri Killigil. Letöltés helye: <https://savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/Turk-modern-savunma-sanayisinin-kurucusu-Nuri-Killigil> (Letöltve: 2023.04.12.)
- SSTEK (2023). Savunma Sanayii İcra Komitesi. Letöltés helye: <https://www.sstek.com.tr/savunma-sanayii-icra-komitesi-toplantisina-iliskin-aciklama> (Letöltve: 2023.04.12.)
- TASTEKIN, FEHİM (2022). Are Turkish drones complicating disputes in Central Asia? Al-Monitor. Letöltés helye: <https://www.al-monitor.com/originals/2022/09/are-turkish-drones-complicating-disputes-central-asia> (Letöltve: 2023.04.12.)
- THE EURASIAN TIMES (2021). Bayraktar TB2 Drones: Turkmenistan Proudly Parades Its Newly Acquired Deadly Turkish UAVs On Independence Day. Letöltés helye: <https://eurasianimes.com/bayraktar-tb2-drones-turkmenistan-proudly-parades-its-newly-acquired-deadly-turkish-uavs-on-independence-day/> (Letöltve: 2023.04.12.)

- THE TASHKENT TIMES (2022). Uzbekistan, Turkey sign agreement on military cooperation. Letöltés helye: <http://tashkenttimes.uz/national/10064-uzbekistan-turkey-sign-agreement-on-military-cooperation> (Letöltve: 2023.04.12.)
- TODAY.KG (2019). Турция построит Военный институт для армии Кыргызстана. Letöltés helye: <https://today.kg/news/80154/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- TURAN (2013). Turkmenistan buys eight warships in Turkey. Letöltés helye: https://www.turan.az/ext/news/2013/6/free/politics_news/en/11954.htm (Letöltve: 2023.04.12.)
- TURKISH AEROSPACE (2021). Anka. Letöltés helye: <https://www.tusas.com/en> (Letöltve: 2023.04.12.)
- TURKISH DEFENCE NEWS (2022). Bayraktar TB2 Armed Unmanned Aerial Vehicle. Letöltés helye: <https://www.turkishdefencenews.com/bayraktar-tb2-armed-unmanned-aerial-vehicle/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- USLU, EMRULLAH (2008). Tackling the PKK: New Directions for Turkey's Special Forces. The Jamestown, Vol. 6, No. 14. Letöltés helye: <https://jamestown.org/program/tackling-the-pkk-new-directions-for-turkeys-special-forces/> (Letöltve: 2023.04.12.)
- ÜSTÜN, SENEM (1997). Turkey and the Marshall Plan. The Turkish Yearbook of International Relations, No. 27 (May), pp. 31-52. DOI azonosító: <https://doi.org/10.1501/Intrel.0000000254>
- WORLD BANK (2023). Letöltés helye: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2020&locations=TR&start=2000> (Letöltve: 2023.04.12.)
- YALINKILIÇLI, EŞREF (2018). Uzbekistan as a Gateway for Turkey's Return to Central Asia. Insight Turkey, Vol. 20, No. 4. pp. 27-43.
- YANAROCAK, HAY EYTAN COHEN, SPYER, JONATHAN (2021). Turkish Militias and Proxies. Trends-JISS, 1-15.
- YORULMAZ, MURAT (2023). The Effects of Turkish Defense Industry's Transformation on Turkish Foreign Policy. Journal of the Human and Social Science Researches, Vol. 12, No.1., 1-21. DOI azonosító: <https://doi.org/10.15869/itobiad.11867366>
- ZHANSEIT TUIMEBAYEV (2015). Kazakhstan-Turkey Strategic Partnership Can Serve as Example. The Astana Times. Letöltés helye: <https://astanatimes.com/2015/04/kazakhstan-turkey-strategic-partnership-can-serve-as-example/> (Letöltve: 2023.04.12.)

„A BOLDOG BÉKEIDŐK” ÉS ÖRÖKSÉGÜK – A 19. SZÁZAD BÉKETEREMTŐ DIPLOMÁCIAI ESZKÖZEINEK ÁTALAKULÁSA ÉS MODERN KORI JELENTŐSÉGE, FÓKUSZBAN A KONFERENCIADIPLOMÁCIÁVAL

"The happy times of peace" and their legacy - the transformation of the 19th century's peace-making diplomatic tools and their importance in modern times, with a focus on conference diplomacy

Piróth Emese¹

Absztrakt: A tanulmányban a konferenciadiplomácia mint diplomáciai eszköz és annak a béke percepciójához fűződő kapcsolatát mutatom be 19. századi keretek között. A vizsgálódás fő intervalluma az 1815 és 1914 közötti időszak, mely jelentős újításokat hozott a nemzetközi együttműködés rendszerében, hosszabb távon hozzájárulva a ma is működő rendszer kialakításához. A vizsgált korszak törekvései azonban rövidtávon a 20. század eleji események tekintetében nem bizonyultak eredményesnek. Ezzel kapcsolatban a háttérben húzódó okokra keresem a választ.

Kulcsszavak: béke, konferenciadiplomácia, Európai Koncert, Bécsi kongresszus, békemozgalom

Abstract: This study presents the notion of conference diplomacy as a diplomatic tool and its relation to the perception of peace within the framework of the 19th century. The primary interval of the investigation is the period between 1815 and 1914, which brought significant innovations into the system of international cooperation and in the longer term contributed to

¹ Piróth Emese, Külgazdasági és Külügyminisztérium, nemzetközi oktatási referens

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0002-2800-7098>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10089090>

E-mail cím: Emese.Piroth@mfa.gov.hu.

the formation of the system that still operates today. However, the efforts of the examined era did not prove to be successful in the short-term concerning the events of the beginning of the 20th century. In this regard, the author of the article is looking for an answer to the underlying reasons.

Keywords: peace, conference diplomacy, European Concert, Vienna Congress, peace movement

BEVEZETÉS

Már a 19. századnál jóval korábban is voltak az emberi közösségekben olyan szervezett összejövetel, találkozási pontok, melyekkel az ember a kollektív megoldásra törekvő, kompromisszumokra nyitott énjét szerette volna felhasználni a saját és közösségének céljai elérése érdekében, vagy problémái megoldására.² Az emberek közötti kommunikáció szükségessége mögött jelentős részben az érdekek és a biztonság megtartása, elérése áll a mai napig és ezek a tényezők sokszor bizonyítottan erősebbnek bizonyulnak az egymás közötti versengésnél, egyben idő- és költséghatékonynak is a vitás kérdések, konfliktusok rendezése esetén. Mindezen és más, főleg politikai és gazdasági tényezők hatására nemcsak a természetesen és sokszor spontán szerveződő közösségek rétegeiben, de a legmagasabb, állami szerveződés szintjén is egyre gyakoribbá és kedvező körülmények esetén tartóssá is vált a felek közötti interakció.³ Ezek az átlagosnál magasabb szintű és komoly társadalmi kérdéseket boncolgató találkozási pontok legtöbbször szintén a saját állami és közösségi érdekek hatékonyabb érvényesítése érdekében valósultak meg és váltak – főleg az egymással szomszédos államok esetében – bilaterális és multilaterális szinten gyakorivá már a korai időszakokban.⁴ Az összejövetel meghatározóak voltak a vizsgált időszakban, egyben a tanulmány által taglalt fő fogalom, a béke érdekében tett erőfeszítések egyik fő eszközeként is szolgáltak.

² SPILLER, 2002, 3.o.

³ MOSLEY, 1971, 319.o.

⁴ SILLE, 2015, 473.o.

I. A KONFERENCIADIPLOMÁCIA MEGJELENÉSE ÉS FEJLŐDÉSI ÍVE

A béke és a biztonság igénye már a békekonferenciák és békemozgalmak 19. századi virágzásánál jóval korábban is fontos, mondhatni létfontosságú volt az emberi közösségek számára. Az ember hamar felismerte, hogy a jó kapcsolatok megtartása és a hatékony érdekérvényesítés érdekében olcsóbb módszer a fegyverkezés és a háborúzás helyett a szomszédokkal való kommunikáció, akár szervezett körülmények között is. A görög városállamok esetében például a mindennapi életre vonatkozó tárgyalások egyre gyakrabban kezdtek politikai színezetű témákkal is foglalkozni és a hozzájuk kapcsolódó szabály- és törvényrendszer kialakításával együtt egyre több formális szerződés és szövetség jött létre a felek között. Ezek közül számosnak az eredete – a jelenlegi történelmi ismeretek alapján – a 4. századra tehető, de a Közel-Keleten bizonyos adatok szerint már körülbelül 5000 évvel ezelőtt is voltak politikai jellegű tárgyalások és jöttek létre nyomukban egyezmények, melyek elsősorban a közösségek védelme érdekében születtek és azt a célt szolgálták, hogy a felek kölcsönösen segítsék egymást veszély esetén.⁵ A közösségek, népek közötti kapcsolatokban bekövetkezett békésebb módszerek felé való szemléletmódbeli elhajlás egyben annak a másik tendenciának is a következménye volt, hogy egyre nagyobb tér és figyelem juthatott a filozófiai elméleteknek és a politikai gondolkodók fejtegetésének. A gondolkodók meghatározó szerepe és közösségi szinten hitelesnek vélt gondolataik elősegítették azt, hogy az államok felsőbb rétegében elinduljon egy általános objektív vizsgálódás a kollektív közösségi erősségek és nehézségek felmérése céljából, mely később egyeseket logikusan arra sarkalt, hogy békés módon igyekezzenek rendezni a nézeteltéréseiket és kommunikációba bocsátkozzanak egymással.⁶ Ezen törekvések ellenére a tárgyalások szervezésének és az egyezmények kötésének gyakorlata az ókorban még gyerekcipőben járt. Az összejövetelek nemzetközi szervezettségi szintje még alacsony volt, egyezményeik pedig a kor igényeinek megfelelően jóval egyszerűbbek voltak mind tartalmilag, mind szerkezetileg a jelenlegi elvárásokhoz képest. A konferencia sem számított elismert, hatékony eszköznek a diplomáciában, hiszen az államok még nem rendelkeztek sem

⁵ MOSLEY, 1971, 319.o.

⁶ MEERTS, 2016, 500.o.

állami intézményekkel, sem küldöttekkel erre a feladatra, ezen helyzet azonban hamar megváltozott az egyes nemzetek igényeihez mérten.⁷

A konferencia, majd később az egyre népszerűbbé váló konferenciadiplomácia a diplomáciai eszköztár olyan darabjává vált, melynek sokféle formája és variációja alakult ki a történelem során, hatékonysági foka azonban a különböző természetű problémák esetében a mai napig vitatott. Diplomáciai eszközként jelentősége abban keresendő, hogy határokon átívelő diplomáciai kérdések esetében lehetőséget szolgáltat arra, hogy a bilaterális szint fölé vihetők legyenek a tanácskozások és akár egy adott témában véghez vitt hosszabb tárgyalási folyamatnak meghatározó elemeként segítheti a döntéshozatalt. A multilaterális találkozók, bár magasabb szintű rendezettséget és szigorúbb szabályokat követelnek meg, a felek közötti egyenlőség érzetét kelthetik a résztvevőkben. A különböző háttérű és adottságú országok között a konferenciák segíthetik a közös pontok megtalálását, és a problémákra adandó megfelelő és a szokásosnál összetettebb válaszlehetőségek kidolgozását. Meghatározó hátrány azonban, hogy a sokszor hosszadalmas procedúrák lassítják a döntési folyamatot, valamint az a tényező, hogy adott esetekben a tagok nem élveznek egyenlőséget, a döntés természete ki van téve a nagyhatalmi dinamikának.⁸

A konferenciadiplomácia kezdetei a reneszánsz idejére tehetőek. Az államok egymás városaiban diplomáciai pozíciókat létesítettek, a diplomáciai tárgyalásokon kettőnél több fél és mediátorok is részt vehettek. Az első meghatározó események a 17. századra datálhatók, első helyen az 1648-as vesztfáliai békekonferenciával, melynek különböző helyszíneken (Münsterben és Osnabrückben) tartott rendezvényei egyben az első híres konferenciáknak is tekinthetők. Bár eszköztárában és tárgyalási módszereiben újdonságokat hozott ez a konferenciasorozat, a felek az egymás közötti tárgyalásokat inkább titokban és négy szemközt, esetleg egy mediátor jelenlétében folytatták le. Az első multilaterális elemeket is tartalmazó konferenciasorozatot 1815-ben, a napóleoni háborúk lezárásaként tartották Bécsben. A Bécsi Kongresszuson a vesztes fél, Franciaország is aktívan részt vehetett a tárgyalási folyamatban, azonban a résztvevő államok közül a vesztesen és a nagyhatalmokon (Oroszország, Ausztria, Poroszország, Nagy-Britannia) kívül a többi résztvevő csak konzultálási lehetőséget kaphatott.⁹ A Bécsi Kongresszus volt az első, amely olyan elemeket és kérdéseket hozott

⁷ MOSLEY, 1971, 319–323.o.

⁸ MEERTS, 2016, 499–500.o.

⁹ MEERTS, 2016, 501.o.

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

fel, melyek ma is jelen vannak e területen.¹⁰ Az 1919-es párizsi békekonferencia csupán annyiban mutatott változást, hogy a tárgyalások főleg trilaterálisak voltak és a vesztes felek nem vehettek aktívan részt a tárgyalási folyamatban. Az első igazi multilaterális tárgyalási rendszer a felépítésében már a későbbi nemzetközi szervezetekre hasonlító, de biztonsági szempontból kevésbé hatékonynak bizonyuló Népszövetség égisze alatt jött létre. Ténylegesen hatékonyak a multilaterális diplomáciai konferenciákat lebonyolító ENSZ mutatkozott, mely egyben egy új, a mainak megfelelő szintre is emelte a konferenciadiplomáciát.¹¹

A felvázolt fejlődési ívből a 19. század és törekvései emelkednek ki a béke fenntartásáért és a nemzetek közötti kapcsolatok megerősítéséért tett erőfeszítések szempontjából, sokan ezért is hivatkoznak rá a „béke évszázadaként”. E század adott otthont az államközi szinten folytatott békekongresszusoknak és konferenciáknak, valamint a korban alapított béketársaságok és kutatók által szervezett békekonferenciáknak. A korszak eredményeinek hátterében egy gondolkodásmódbeli változás állt, mely kiegészült különböző politikai, szellemi és művészeti irányzatokkal is (többek között ide tartozik a *Pax Britannica* és a *Pax Austriana*, a francia *Belle Époque* és az európai nagyhatalmi koncert is), hátteréül szolgálva azoknak. Bár a tanulmány további részei megvilágítják azt is, hogy miért erős kifejezés a korszakra a „béke évszázada” elnevezés, a benne zajló változások és a fejlődési ív nem hagyható figyelmen kívül, öröksége a mai napig a diplomáciai eszközrendszer részét alkotja.

II. „A BÉKE ÉVSZÁZADA”

A 19. század egy bizonyos részét, az Osztrák–Magyar Monarchia időszakát a magyar szakirodalom „boldog békeidőkként” emlegeti, az angol nyelvű szakirodalom pedig a „béke évszázadaként” (*the century of peace*) vagy „száz év békéjéeként” (*Karl Polanyi: The Hundred Years' Peace*) hivatkozik rá, az 1815 és 1914 közötti békés időszakot értve alatta.¹² Több, ehhez hasonló, országspecifikus elnevezés is született a században (például *Pax Britannica*, *Pax Austriaca/Pax Habsburgica*), mely magában rejti a béke (*pax*) kifejezést. Már ezek az elnevezések is érzékeltethetik, mennyire fontos szerepet kapott a béke

¹⁰ Például meghívottak személye, nagyhatalmak és kishatalmak szerepe, egy fennmaradó rendszer létrehozására való törekvés. Részletesen lásd: KAUFMANN, 1996, 9.o

¹¹ MEERTS, 2016, 500–502.o.

¹² LYBECK, 2010, 1.o.

kérdése a 19. század európai társadalmában, nemcsak a háborús konfliktusokat egyre gyakrabban elszenvedő civilek, de a politikai vezetés szintjén is. Bár a korszak és az azt követő 20. század az alapvető történelmi ismeretek tudatában távolról sem mondható békésnek és idillinek, így nem beszélhetünk diadalmenetről és kiteljesedésről, viszont szó eshet az államok közötti szorosabb kooperáció kezdeteiről és ezen együttműködés 20–21. századi örökségéről.

A nemzetközi rendszer alapjának a mai napig a harmincéves háború (1618–1648) lezárásaként 1648-ban megkötött vesztfáliai béke által létrehozott, hatalmi egyensúlyon alapuló rendszer tekinthető, mely meghatározta azt, hogy állam és államok közössége alatt mit lehet érteni, egyben bevezette az állami gyakorlatba a *szuverenitás* fogalmát.¹³ A rendszer az egyik alternatívája volt azoknak a törekvéseknek, amelyek a vesztfáliai békét megelőzően az emberiség egységességének megteremtését célozták a keresztény egyházak által, egyben így akarták garantálni a békét is. A „keresztény Európa” és a „keresztény béke” koncepciója azonban 1648-ban már elavultnak számított, helyét az egymástól független államok közösségének gondolata vette át.¹⁴ A szuverenitás fogalmát *Thomas Hobbes* (*Leviatán*, 1651.) és *Jean Bodin* (*Az államról*, 1576.) filozófusok alapozták meg és kerekítették ki az abszolutizmus elméletének segítségével.¹⁵ Bár az *abszolút hatalom* eredetileg teológiai terminus volt, az isteni jogalap¹⁶ legitimizációs eszközzé válásával egyre nagyobb népszerűségnek kezdett örvendeni világi körökben is.¹⁷ Az uralkodó és a hatalmának isteni eredetéhez kapcsolódó elképzelés hozzájárult ahhoz, hogy emberi eredetű intézmény a döntéseit ne kérdőjelezhesse meg. A rendszer gyengeségének volt tekinthető, hogy az egyensúly kibillenésére csak a megfelelő kapacitásokkal rendelkező államok tudtak eredményesen reagálni. A 18. század ebből a szempontból az államok közösségében uralkodó konszenzus okán még képes volt fenntartani a stabilitást egy ideig, de a felvilágosodás eszméinek terjedése felgyorsította

¹³ CHRONOWSKI-PETRÉTEI, 2020, 3.o.

¹⁴ ALBRECHT-CARRIÉ, 1968, 1.o.

¹⁵ CHRONOWSKI-PETRÉTEI, 2020, 3–4.o.

¹⁶ A királyt a világi hatalmak tekintetében a jogn kívül más nem korlátozhatja. (Sashalmi, 2011, 23.) A szuverenitás és az abszolutizmus kérdéskörében ld. még: *The Encyclopedia of Political Thought* "Sovereignty" (Ted H. Miller, DOI: 10.1002/9781118474396.wbept0964), és "Absolutism" (Mark Hulliung, DOI: 10.1002/9781118474396.wbept0002) szócikkek.

¹⁷ SASHALMI, 2011, 19-27.o.

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

azon folyamatokat, melyek a fennálló rendszert megkérdőjelezték és a későbbiekben meggyengítették.¹⁸

A felvilágosodás korában *Voltaire*-nek is köszönhetően terjedt el az a gondolat, hogy minden forradalom fő és végső célja a béke, ennek ellenére fennáll annak a lehetősége is, hogy a végső kimenetel a béke ellentéte lesz.¹⁹ A gondolat első feléhez a 18. század végi Franciaországban talán a béke mellé odahelyezhető lett volna az aktorok által a „biztonság” szó is, lévén minden fél fő célja a biztonság megteremtése volt. A látszólag egyező célok akkor váltak egymásnak ténylegesen ellentmondóvá, mikor a francia uralkodó, XVI. Lajos király a felvilágosult abszolutizmus jegyében maga köré gyűjtötte a korabeli értelmiséget (mint vélt támogatói réteget) annak érdekében, hogy hatalma biztosítva legyen. Számításai végül nem bizonyultak helyesnek és szembe kellett néznie először tanácsadói körének kritikáival, majd a publikussá váló kritikák hatására saját népének haragjával is. A külső, nemzetközi segítség gyengének bizonyult és ez a forradalom kirobbanásához, valamint addig nem tapasztalt erőszakhullámokhoz vezetett. A forradalom nemcsak felfalta saját gyermekeit, de létre is hozott egyet Bonaparte Napóleon személyében. Napóleon sajátos adottságai és tehetsége segítségével egy olyan francia birodalom kiépítését tűzte ki célul, mely egyedülállónak számított a korabeli Európában, egyben meg is félemlítette a környező domináns államokat. Egyedül Poroszország, Nagy-Britannia és a feltörekvő Habsburg Birodalom volt a tevékenységére nézve fékező hatással. Mint a francia forradalom esetében is, úgy itt is elmondható, hogy mindkét fél és annak szövetségesi rendszere békét akart minél előbb,²⁰ viszont az eltérő érdekek és erőviszonyok csak az egyik fél számára tették elérhetővé azt.²¹ Az újabb forradalmaktól és a diktátoroktól való félelem egységbe kovácsolta Napóleon ellenségeit és ez a koalíció nem csak a hódító háborúk beszüntetését akarta elérni, de azt is biztosítani akarta, hogy hozzá hasonló személyek a későbbiekben ne tudjanak más szuverén államok létrejöttére tölni, ezért többoldalú párbeszédet kezdeményezett.²² Ennek a többoldalú párbeszédnek a szolidaritás vált az alapjává, eszközévé pedig a célra való összpontosítás és a szövetségesek közötti rendszeres eszmecsere. Ebben az újszerű együttműködésben a leginkább az számított innovatívnak, hogy a

¹⁸ ALBRECHT-CARRIÉ, 1968, 1.o.

¹⁹ KENDE, 1989, 239.o.

²⁰ ZAMOYSKI, 2007, 6–7.o.

²¹ ZAMOYSKI, 2007, 6–7, 11.o.

²² ALBRECHT-CARRIÉ, 1968, 4.o.

felek felismerték azt, hogy csak egymással kooperálva, multilaterális keretek között érhető el a gyors rehabilitáció és a tartós béke az európai kontinensen.²³

A 19. században a béke és egyensúly érdekében tartott nagyhatalmi találkozót *kongresszusoknak* nevezték, de a század későbbi évtizedeiben egyre gyakrabban kezdték el használni a *konferencia* elnevezést is.²⁴ A korszak európai koncertként (*concert of Europe*)²⁵ híresült el, nagyhatalmi tevékenységének és tanácskozásainak szinte minden részét megkérdőjelezték már a hozzá kapcsolódó területeken tevékenykedő szakértők, főleg azon kérdések mentén, amelyek a hosszabb távú hasznosságának mérlegét igyekeznek megvonni, a mandátumát igyekeznek megvitatni²⁶ és igazságosságának mértékét (országok közötti alá-és fölérendeltségi viszony érvényesülése) áll szándékukban megítélni. Emellett az is kérdéses, hogy a tanácskozásokon meghozott döntések pontosan kikre vonatkoztak és milyen mértékben sikerült rövid és hosszú távon betartani, illetve betartatni őket. Az európai koncert korabeli megítélését többféle módon lehetséges kategorizálni, ezek közül érdemes például kiemelni *Carsten* (1970) és *Lascurettes* (2017) gondolatait. *Carsten* szerint egyes csoportok az európai koncertben a nagyhatalmi status quo megőrzésére alkalmas eszközt, a hatalmi egyensúlyt fenntartó eszközt, valamint nemzetközi intézményt láttak.²⁷ *Lascurettes* az európai koncertre vonatkozó véleményeket szintén három kategóriába osztotta a jól ismert elméleti keretek mentén. A legszkeptikusabb véleményt a realisták fogalmazták meg, mely szerint a koncert csak „retorikai fellengzés

²³ GHERVAS, 2019, 95-111. o., továbbá a témakörben ld. még: GHERVAS, STELLA: Balance of Power vs. Perpetual Peace: Paradigms of European Order from Utrecht to Vienna, 1713–1815. *The International History Review*, Volume 39, (2017) - Issue 3, pp. 404-425.o.

²⁴ SATOW, 1979, 229.o.

²⁵ Az „európai koncert” kifejezés a 19. században épül be szervesen a diplomáciai szókészletbe, először, az 1814. márc. 1-jén megkötött chaumont-i szerződésben, valamint az aacheni kongresszus 1818. nov. 15-i jegyzőkönyvében említik ilyen formában. Az európai koncert fogalmához ld. még: GOEDELE DE KEERSMAEKER: *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory*, 2017, kiemelten a "Multipolarity, Balance of Power and Universal Monarchy" c. fejezet, 209-228.o.

²⁶ Kétféle domináns variáció létezik arra, hogy 1815-től pontosan meddig tartott az európai koncert: az egyik 1820-ig datálja csupán (ennek oka az, hogy egyes nézetek szerint az 1820-as évek belső forradalmainak is köszönhetően 1822 után nem voltak lényeges nagyhatalmi találkozók). A másik variáció és egyben legelfogadottabb nézet szerint egészen az első világháború kezdetéig; ennek oka az, hogy bár a nagyhatalmi találkozók egy idő után megrikkultak, békekongresszusokat rendszeresen tartottak a világháború kirobbanásáig. Erről részletesen lásd: LASCURETTES, 2017, 13–15.o.

²⁷ THOMPSON, 1973, 102.o.

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

volt”. A liberálisok primitív, de hasznos eszköznek tartották a béke fenntartására – egy intézményt láttak benne. A konstruktivisták nem az intézményi jellegre fókuszáltak; helyette a koncertet a nemzetközi közösség eszméjének kialakítójaként ítélték meg, melyet a közös célok és a közös tenni akarás hajt.²⁸

Az európai koncert és az idejében megvalósult kongresszusok fő célja tehát a jövőre vonatkozó aggodalmak feloldása volt, mely magába foglalta a békés egymás mellett élest, az egyensúly fenntartását, a területi stabilitást és a forradalmak elfojtását. A rejtett cél azonban az volt, hogy az egyeduralomra törekvést és a nagyhatalmak által diktált normáktól való eltérést megakadályozza. A területi stabilitás megőrzése érdekében az államok között pufferzónákat alakítottak ki, melyek a konfliktusok kialakulásának lehetőségét igyekeztek csökkenteni. A koncert idejében megvalósuló és oda sorolható kongresszusok közül a legfontosabbnak ítélték mind hozzá is tettek valamit a mechanizmus alapelveinek kialakításához. A számos alapelv közül jelen tanulmányban kizárólag a négy legfőbb elvet emeljük ki. Az első a már korábban többször említett nagyhatalmi szerep, mint az egyensúly és béke fenntartását biztosító entitás kiemelése. A második alapelv egy, az 1814-es *chaumont*-i szerződésben megfogalmazott és a bécsi záróokmányban megerősített szabály, mely szerint az államoknak minden, a többi államot is érintő döntéséhez szükséges a többi állam beleegyezése. A harmadik alapelv a nagyhatalmak rendszeres találkozója egy laza konzultációs mechanizmus keretében, melynek ötlete az 1815-ös Négyes Szövetség megkötésekor született meg. Az 1815-ös, Szent Szövetséget létrehozó szerződés mondta ki a negyedik alapelvet, mely szerint a nagyhatalmak csak azokat a politikai intézményeket fogják elfogadni és támogatni, amelyek forradalom-ellenesnek és konzervatív gondolkodásúnak bizonyulnak.²⁹

Az európai koncert rendszeréről összességében elmondható, hogy működésében rugalmas és alkalmazkodó volt, de minden hiányzott belőle, ami hosszabb távon hatékonyá tette volna. Egyrészt hiányoztak a bürokratikus alapok, hiszen meghatározva egy rendszerezett procedúra vagy folyamatkövetési irány gyanánt, másrészt pedig a szerződések nem tartalmaztak biztonsági garanciákat és intézményes elköteleződéseket sem.³⁰ Továbbá, az előző fejezetben már említett módon, a kongresszusok némelyikében, például az 1815-ös Bécsi Kongresszuson is jelen volt a

²⁸ LASCURETTES, 2017, 1–4.o.

²⁹ LASCURETTES, 2017, 4–6.o., 10–12.o.

³⁰ LASCURETTES, 2017, 2–4.o.

tárgyalási folyamatokban egy jelentősnek mondható egyenlőtlenség a felek között: a nagyhatalmak döntési joggal rendelkeztek, míg a kisebb hatalmak csak konzultatív szerepben vettek részt az eseményen és az idő nagy részében szalonokban, operaelőadásokon, bálokon és körutakon mulatták az időt. Ez a rétegződés, bár rövidtávon hatékonyabb tárgyalási folyamatokat és gyorsabb döntéshozatalt hozott a felek számának alacsony mértéke miatt, hosszabb távon nem válhatott egy hatékonyan működő nemzetközi rendszer részévé.³¹ A koncert idejében született diplomáciai eredményekhez hasonlóak nem születtek korábban – a gyakori személyes találkozók kedvező hatással voltak az államok viselkedésére és nemzetközi viszonyaira. A rendszer hatékony oldalát bizonyítja az a tény, hogy a korszakban viszonylag elenyésző mennyiségű államközi konfliktusról beszélhetünk. Ez az állítás azonban csak a magasabb szintekre volt igaz, hiszen a 19. század számos belső konfliktussal és társadalmi problémával volt teletűzdelve, melyekre a választ a társadalom alacsonyabb szintjein mozgó béketársaságok keresték.

III. A BÉKEMOZGALMAK JELENTŐSÉGE

Az izmusok tekintetében a 19. század fontos fordulópontnak, egyben virágkornak is nevezhető.³² Nem csupán a béke, de számos más, főleg társadalmi problémákhoz kapcsolódó téma mentén jöttek létre olyan változatos eszméirányzatok, mint a nacionalizmus, a pacifizmus, a feminizmus vagy a millenarizmus. A felsoroltak legtöbbször alapjául a nonkonformizmus szolgált, mely a létező rendszer ellen lázadott és a millenarizmus eszméjének támogatásán keresztül a béke fenntartásáért harcoló alacsonyabb társadalmi szerveződésekhez is hozzájárult. A millenarizmus a viktoriánus nonkonformista filantropia részeként az 1830-as évektől megjelenő, sajátosságaiban keresztény jellegzeteségeket hordozó „izmus” volt, mely az Úr eljövételének körülményeire helyezte a hangsúlyt és a 19. századi felsőbb, értelmiségi körökben számított közismertnek. A szakirodalom megkülönböztet elő- és utómillenarizmust, mindkettő a Jelenések és Dániel könyvének bibliai próféciáiból indult ki, viszont nézeteik

³¹ MEERTS, 2016, 501.o.

³² KURUNMÄKI, MARJANEN, 2018, 261.o.

Az izmusok korabeli kérdésköréhez kapcsolódóan ld. még: JANI MARJANEN - JUSSI KURUNMÄKI - LIDIA PIVOVAROVA - ELAINE ZOSA: The expansion of isms, 1820-1917: Data-driven analysis of political language in digitized newspaper collections. *Journal of Data Mining & Digital Humanities*, 2020 (DOI: <https://doi.org/10.46298/jdmhdh.6159>).

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

eltértek abban a tekintetben, hogy a második eljövétel vagy a millenniumi ezer év lesz-e előbb.³³ A millenarizmus szellemiségével és eszméinek terjedésével hozzájárult ahhoz, hogy olyan békemozgalmak és béketársaságok alakulhassanak, mint az 1816-ban megalapított *London Peace Society*, mely a 19. században az egyik első jelentős béketársaságnak tekinthető. Bár a társaság tevékenysége hamar hanyatlásnak indult, a későbbiekben alakuló társaságok száma már nem volt ennyire elenyésző, és az általuk alkotott hálózat élet- és cselekvőképes tudott maradni.³⁴

A millenarizmus mellett közvetve a nacionalizmus is hozzájárult ahhoz, hogy az európai koncert rendszere alternatívát kaphasson a békemozgalmak tevékenységében. A nacionalizmus a francia forradalom után is virágzott, teret és legitimitást adva további forradalmaknak és felkeléseknek.³⁵ A problémák megoldása érdekében az értelmiség szerveződve kívánt fellépni, ennek hatására már a napóleoni háborúk végén is megjelentek békemozgalom-kezdeményezések az angolszász országokban (főleg Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban). A kezdeti békemozgalmak élén vallásos emberek, többek között például a kvékerek álltak, akik a béke hirdetése mellett kötelezték el magukat, petíciók és előadássorozatok szervezésével. Egyesek az 1840-es években még megbízottakat is küldtek a környező országokba a béke fontosságának terjesztésére. A megbízottak Franciaországban és Svájcban olyan támogatókra találtak, akik nyitottak voltak béketársaságok alapítására. Így jött létre 1821-ben a francia *La Société des Amis de la Morale Chrétienne*, majd a svájci *La Société de la Paix de Genève* 1830-ban. Ezek a társaságok díjért írt esszék és egyéb írások közreadásával járultak hozzá az akkoriban divatosnak számító amerikai koncepció, a „Nemzetek Kongresszusának” valóra váltásához, valamint szorgalmazták a döntőbíráskodási záradék beillesztését a nemzetközi szerződésekbe.³⁶

Az első béketársaságok a döntőbíráskodás kérdése mellett viharos vitákat folytattak az igazságos és nem igazságos háború koncepciójának kérdéséről, a kolonizációs területfoglalások morális hátteréről és az erőszak

³³ Az előmillenarizmus szerint Jézus jön el előbb és uralkodik ezer évig a Földön, míg az utómillenarizmus szerint a második eljövétel csak a millennium után fog bekövetkezni. Erről részletesen lásd: TYRRELL, 1978, 78.o.

³⁴ TYRRELL, 1978, 76–86.o.

³⁵ Szigorúan nézve a koncert már az 1820-as évek forradalmi idején elbukhatott volna, hiszen a belső konfliktusok eszkalálódását továbbra sem tudta megakadályozni.

³⁶ NICHOLLS, 1991, 351–352.o.

alkalmazásának kizárólagos körülményeiről.³⁷ Ezen viták háttére abban keresendő, hogy a század közepe táján létrejövő mozgalmak bizalmatlanok voltak az 1815-ös Bécsi Kongresszuson létrehívott elvek irányába és a béke állapotának fenntartásához a jog át- és megreformálásában látták. Ennek érdekében kongresszusaikon, melyek főleg 1843 és 1851 között valósultak meg és a *Congres de Paix* elnevezéssel ismertek a szakirodalomban, sokszor bocsátkoztak jogi vitákba, többek között például afelől, hogy mit is ért a 19. századi ember szuverenitás alatt és mi a célja az államok közötti kapcsolatoknak. Vitáik során megállapították, hogy az igazságos háború egyik alapelveként számontartott *bellicizmus*, pontosabban az, hogy a háborús agresszióknak lehetnek jogos kiváltó okai, a rabszolgasághoz hasonlóan teljesen eltörrendő, helyette pedig a *pacifizizmus* eszméjét szükséges bevezetni. Munkájuknak is köszönhetően születhettek meg a nemzetközi jog alapjai és válhatott a nemzetközi jog tudománnyá 1873-ban Gentben.³⁸ A következő fontos lépés a béke és a nemzetközi jog kapcsolatában a hágai békekongresszusok alkalmával következett be 1899-ben és 1907-ben.³⁹

A 19. századi békemozgalmak esetében a vonatkozó szakirodalom jelentős része az angol-amerikai dominanciát találja jellemzőnek.⁴⁰ Ezt a megállapítást már a fentebb említettek jegyében is érdemes kiegészíteni azzal, hogy a frankofón országok esetében is voltak olyan jelentős személyek és társaságok, melyek világszinten elől álltak, sokszor az angolszász országokkal karöltve. Ezek az országok adtak otthont 1843 és 1851 között a békekongresszusoknak, melyek sorrendben a következő helyeken valósultak meg: 1843-ban Londonban, 1848-ban Brüsszelben, 1849-ben Párizsban, 1850-ben Frankfurtban és 1851-ben Londonban. Ezekon kívül 1853-ban volt még két kongresszus Manchesterben és Edinburghban; ezek közül az elsőt eredetileg Amszterdamban tervezték megrendezni, azonban a háborús helyzet okán népszerűségük csökkenni kezdett és stratégiaileg észszerűbbnek tűnt Angliába áthelyezni a helyszínt.⁴¹ A kongresszusokon az angol középosztálybeli radikálisok domináltak és olyan személyek neve fémjelzte

³⁷ KENDE, 1989, 242.o.

³⁸ WOUTER, 2019, 355–362.o.

³⁹ MAGYARY, 1915, 6–7.o.

⁴⁰ Az Amerikai Egyesült Államok egyes nézetek szerint a kezdeti időszak után mind számban, mind hatékonyságban lekörözte angol társait. Erről részletesen lásd: WOUTER, 2019, 364.o.

⁴¹ *THE ADVOCATE OF PEACE*, 1900, 188–190.o.

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

őket, mint *Richard Cobden*, *August Vissschers*, *Frédéric Pasy*⁴² vagy éppen *Victor Hugo*.⁴³ Közülük *Richard Cobden* emelkedik ki, aki nemcsak a híres angol *Anti-Corn-Law-League* vezető személyisége volt, de igyekezett kamatoztatni a békekongresszusokon a szabadkereskedelmi elméletét is, mint olyan kereskedelmi rendszert, mely közelebb viheti egymáshoz a nemzeteket, távolabb a háborútól.⁴⁴ A nézeteivel szimpatizáló ’cobdeniták’ dominánsnak számítottak az európai kontinensen létező békecsoportokkal szemben, annak ellenére, hogy az európaiak jobban átlátták a társadalmi problémák és a háború kapcsolatát, mint angol középosztálybeli társaik. Ezt felismerve *Cobden* is a különbségek feloldásán munkálkodott, aki igyekezett egyensúlyi helyzetet kialakítani a morális alapelvek és a gyakorlat között annak érdekében, hogy a hálózat hatékonyan tudjon együttműködni a nézetkülönbségek ellenére is. A békemozgalmak életében egyik fordulópontnak az 1849-es párizsi kongresszust tartják, mely után már jelentkeztek a hanyatlás jelei.

A helyzet ellenére hatalmas sikernek bizonyult, hogy az 1851-es londoni kongresszus egyidőben valósulhatott meg a világkiállítással is, így azt sokan a békemozgalom részének tulajdonították. A Kristálypalotát „a béke első templomának” és „a világ nagy háború elleni tiltakozásának” nevezték, mely összehozza a világ nemzeteit és elhozza a „békés és harmonikus testvériség korszakát”.⁴⁵ 1852-ben váratlanul hiúsult meg az amszterdami kongresszus III. Napóleon puccsának köszönhetően, melynek hatására a világ újra hátat fordított a békétörekvéseknek és hadiköltekezésbe kezdett. A pesszimizmus erőt vett ennek következtében a békemozgalmakon is, melyből már a manchesteri és az edinburghi kongresszus sem jelenthetett kilábalást. A középosztálybeli radikalizmus tevékenységének sztereotipizálása általános volt a társadalmak legfelső rétegeinek részéről, akiknek biztonságuk érdekében nem igazán állt szándékában támogatni a békereformtörekvéseket. A békemozgalmak és békekongresszusok első és egyben leglényegesebb hullámát a Szent Szövetséggel azonos módon a krími háború

⁴² 1991-ben ő volt az, aki Henri Dunanttal közösen átvehette az első Nobel-békedíjat. Erről részletesen lásd: WOUTER, 2019, 367.o.

⁴³ WOUTER, 2019, 365–367.; KENDE, 1989, 242–243.o.

⁴⁴ Elméletének hatékonyságával John Stuart Mill is egyetértett. Hivatkozza: KENDE, 1989, 243.o.

⁴⁵ Ezen, és ehhez hasonló megjegyzésekkel jellemezték a világkiállításra érkező delegációk a Kristálypalotát, és hasonlóan vélekedett az építményről a korabeli feljegyzések alapján Viktória Királynő és Albert herceg is. Erről részletesen lásd: NICHOLLS, 1991, 366.o.

(1853–1856) indította el a végleges megszűnés útján, bár alapjai csak 1859-ben szűntek meg a Nemzetközi Békekongresszusok Mozgalma szervezőbizottságának felosztatásával. Fontos azonban megjegyezni, hogy a cobdeniták programjának bizonyos elemei még a késő 20. századi békeprogramoknak is részei voltak.⁴⁶

Az 1870-es évektől az újfajta háborúk, az ipari és technológiai forradalom ütemének felgyorsulása, valamint a német, illetve az olasz egység létrejötte nagymértékben megváltoztatta a békemozgalmak természetét, újfajta társaságokat hozva létre. A század végére megsokszorozódott a száma a nemzetközi találkozóknak és új típusú államközi találkozókat szerveztek; ilyenek voltak a Hágai Békekonferenciák (1899 és 1907), illetve az 1899-ben alapított Interparlamentáris Unió. Egy újfajta pacifista megközelítés terjedésének részévé vált *Alfred Nobel* vagyona is, melynek kamatából 1901 óta békedíjat adományoznak a békéért legtöbbet tevékenykedő személyek részére.⁴⁷ Az egyre növekvő nemzetközi ellenségeskedés és a nacionalista tevékenységek azonban megállították az egyébként hasznosnak és ígéretesnek mondható folyamatokat, melyek a béke nemzetközi megszilárdításért folytak hol nagyobb, hol kisebb hatékonysági fokkal, és egy ideig a nők számára is lehetőség nyílt a békéről való elmélkedésre.⁴⁸

IV. A 19. SZÁZADI BÉKEKONGRESSZUSOK ÉS BÉKEDIPLOMÁCIA ÖRÖKSÉGE

A 19. század közepétől meginduló folyamatok nem kedveztek a nagyhatalmak által kialakított rendszernek és gyakran sodorták hullámvölgyekbe a békemozgalmak tevékenységének népszerűségét is. A férfiak számára járó egyetemes választójog elfogadása, 1871-ben a német, illetve az olasz egység létrejötte, a technológiai és ipari forradalom, a nyomtatott médiumok természetének és hírigényének változása, valamint a nemzeti és kollektív öntudat fejlődése hozzájárult ahhoz, hogy a nagyhatalmak közötti viszonylagos egyensúly megboruljon.⁴⁹ A korszakban továbbá gyakoriak voltak a belső nehézségek társadalmi és államigazgatási szinten, melynek hatásai a nemzetközi térbe is átgűrűztek. A nemzetközi bizonytalanság sebezhetőbbé tette az államokat és az állampolgárokat, így egy

⁴⁶ NICHOLLS, 1991, 352–376.o.

⁴⁷ KENDE, 1989, 243–245.o.

⁴⁸ LOCHNER, 1915, 173–175.o.

⁴⁹ ALBRECHT-CARRIÉ, 1968, 6–7.o.

öngerjesztő folyamat indult meg és vált egyre látványosabbá. A folyamat elindítójaként azonosított legtöbb káros tényező esetében a problémák gyökerét Németország egyre agresszívabbá váló külpolitikájával azonosították.⁵⁰ A problémák megléte ellenére a 19. században csupán két nagyobb volumenű, gyors lefolyású háború – a krími, illetve a francia–porosz háború – zajlott, így a század kiérdemelte a „béke ezer éve” elnevezést. Bár az évtizedek során több fegyveres konfliktussá is eszkalálódó, többségében belső társadalmi konfliktus (például az 1848-as forradalom és szabadságharc Magyarországon) jelen volt az országok életében, ezek a nemzetközi szintésre nem, vagy csak elenyésző mértékben terjedtek ki.

Az egy századnyi, 1815 és 1914 közötti időszakot átszövő európai koncert mechanizmusai, a Szent Szövetség, a kongresszusok, valamint a békemozgalmak együttesen egy újfajta rendszert hoztak létre, melyben a megnevezett célok érdekében nagy számban és gyakorisággal valósultak meg összejövetelek és találkozók a kor adottságai mellett. A hatalmi egyensúly rendszere egyedül a nagyhatalmak érdekeit szolgálta, akik szerepüket megtartva és a feltörekvőket eltaposva tervezték fenntartani vezetői szerepüket a nemzetközi szintéren, azonban az általuk kialakított mechanizmusok az első világháborút megelőző évtizedekben már csak megszokásból működtek, hatékonyságuk vitatott volt.⁵¹ Az államok vezetői csak ritkán kommunikáltak társadalmuk alacsonyabb rétegeivel, akik a saját elképzeléseik mentén alakítottak ki a béke érdekében a hálózatokat. Mivel főleg radikális csoportokról volt szó, ezeknek a szerveződéseknek a sorsa felsőbb támogatás híján ki volt téve a politikai és gazdasági folyamatok természetének, sokuk meglehetősen kérész életűnek bizonyult.⁵²

Az 1890-es években még mindig szilárdnak volt tekinthető a nagyhatalmak által „fenntartott” béke, azonban a 20. század elejére az európai koncert gépezete csak látszólag maradt mozgásban, és az első világháború végére a rendszer a régi formájában rekonstruálhatatlanná és visszaállíthatatlanná vált.⁵³

A korszak aktorai a rövidtávú hatástalanság ellenére olyan gyakorlatokat alakítottak ki, melyek hosszú távon, pár évtizeddel később, a két világháború okozta sokk után egy újfajta rendszer már gondosabb kiépítéséhez járulhattak hozzá. Ilyenek többek között például a diplomácia

⁵⁰ LANGHORNE, 1983, 5–6.o.

⁵¹ LANGHORNE, 1983, 4.o.

⁵² NICHOLLS, 1991, 371.o.

⁵³ POLANYI, 2001, 22.o.

protokolljának alapjai, vagy a nemzetközi jog alapelveinek kidolgozása, de ide sorolhatók még a különböző nagyobb társadalmi és tudományos találkozók, konferenciák és kongresszusok gyakorlati elemeinek a bevezetése is. A 19. századi „jó gyakorlatokat” már *Woodrow Wilson* amerikai elnök is szívesen használta fel az első világháború után (Népszövetség létrejötte) és vele egyetértésben a második világháború utáni időszakban többek között *Winston Churchill* angol miniszterelnök és *Henry Kissinger* amerikai külügyminiszter is visszanyúlt hozzájuk a 20. század második felétől kialakuló, ténylegesen hatékony nemzetközi diplomáciai rendszer kiépítéséhez.⁵⁴ A 20. század újdonságának nevezhető tudományos téren a békekutatás diszciplínájának megjelenése is. A tudományterületen belüli kutatás az 1950-es évek táján indult meg olyan, a mai napig jelentősnek tartott szakértők segítségével, mint *Johann Galtung*. Napjainkban számos európai ország állami vagy államhoz kapcsolódó tudományos intézetbe tömöríti azon szakértőket, akik általánosságban békefenntartással és konfliktuskezeléssel, vagy a kor jelentős kihívásaival foglalkoznak.⁵⁵ Gondolataikat számos szakmai rendezvényen és szakmai kiadványokban teszik közzé, ilyen például a *Journal of Peace Research* és a *Journal of Conflict Resolution*.⁵⁶

A 20. században létrejött és a 21. században is tovább szélesedő rendszer azonban továbbra is bőségesen hordoz magában hiányosságokat és hátrányos tényezőket, melyeket a diplomácia proaktívan gondolkodó szereplői folyamatosan igyekeznek javítani. A 20. századra a konferenciák és kongresszusok résztvevői köre megváltozott. Az egyik pozitívumnak mondható, a legtöbbször által üdvözölt változás a különböző civil szerveződések bevonása a diskurzusba, azonban negatív tendenciának számít az, hogy a politikai tisztséget betöltő személyek mellett a tárgyalástechnikában, diplomáciában jártas szakmabeliek szerepköre meglazult, a döntéshozatal szempontjából sokszor háttérbe szorul a tevékenységük. Ennek hatására, bár szélesebb közönség kerül megszólításra és ezáltal sokoldalúbb a diskurzus, a szakmai háttér hiánya viszont hátráltathatja a folyamatokat és a megfelelő döntések meghozatalát. Egy másik, ehhez kapcsolódó negatív tendencia a békével foglalkozó személyek tevékenységét nézve a csoportok horizontális és vertikális szintjei közötti

⁵⁴ LASCURETTES, 2017, 1.o.

⁵⁵ Ilyen például a stockholmi székhelyű SIPRI (*Stockholm International Peace Research Institute*, www.sipri.org).

⁵⁶ GLEDITSCH ET AL., 2014, 145–148.o.

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

kommunikáció hiánya.⁵⁷ Bár általánosságban a felek közötti eszmecsere a legjobb mód a konfliktusok és a vitás kérdések rendezésére, mégis a résztvevők körének sokrétűsége és a köztük lévő hiányos kommunikáció veszélybe sodorhatja a konferenciadiplomácia legitimitását és megkérdőjelezheti a felek közötti tárgyalások eredményességét. Ebből a szempontból tehát a konferenciadiplomácia, mint diplomáciai eszköz megreformálásra szorul.⁵⁸

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban a konferenciadiplomácia mint diplomáciai eszköz és annak a béke percepciójához fűződő kapcsolatát mutattam be a 19. század keretei között. A vizsgálódás fő intervalluma az 1815 és 1914 közötti időszak volt, mely jelentős újításokat hozott a nemzetközi együttműködés rendszerében, és hosszabb távon a ma is működő rendszer kialakításához járult hozzá. A vizsgált korszak törekvései azonban rövidtávon a 20. század eleji események tekintetében nem bizonyultak eredményesnek. Ezzel kapcsolatban a háttérben húzódó okokra kerestem a választ.

Összességében az a meglátásom, hogy a konferenciadiplomácia a diplomáciai eszköztár olyan részének tekinthető, mely a megfelelő kezekben hatékonyvá válhat, de hanyag munka mellett könnyen elkomolytalanodik. A béke nem egy állandó jelenség – hanem folyamatos és erős a béke fenntartásáért folytatott munka, akkor könnyedén kaphatnak terepet olyan gondolatok és érdekcsoportok, melyek egy nemzetközi konfliktushelyzetet a gyorsnak és hatékonynak tűnő erőszakos módszerekkel szeretnének megoldani, ezzel elindítva az agresszív érdekérvényesítés felé vezető utat. Ez a fentiekben vázolt folyamathoz hasonlóan előbb feladhatja a béke fenntartásának prioritizálását a nemzetközi kapcsolatokban, majd katonai konfliktushoz vezethet.

Az évszázadok során újra és újra megfogalmazódott a béke iránti igény, a tényleges első lépések viszont csak viszonylag későn, a 19. század elején történtek meg. A kezdetleges törekvések kudarcjai a 20. század közepére nyilvánvalóvá tették az emberiség számára, hogy nagyobb

⁵⁷Vertikális szint alatt a társadalmon belül politikai és társadalmi rang szerinti felosztás, horizontális szint alatt a békével foglalkozó állami, tudományos és civil szférához tartozó platformok, többek között a csúcstalálkozók, kongresszusok, konferenciák és éves fórumok értendő.

⁵⁸ MEERTS, 2016, 504–509.o.

figyelemre és körültekintőbb magatartásra van szükség a társadalom vezető és alsóbb szintjein egyaránt. Ennek az igénynek a kielégítésére jött létre eszközként a konferenciadiplomácia. Bár manapság bármilyen formában kínálkozhat lehetőség a béketeremtéshez fűződő tevékenységekbe történő bekapcsolódásra és vélhetően hatalmas összegeket emésztenek fel a békekonferenciák és kongresszusok, viszont a társadalmi szintek, valamint az állami és a civil szféra kommunikációjában létrehozandó egyensúly nélkül nincs lehetőség a hatékonyság növelésére és a rendszer kijátszható marad. A konferenciadiplomácia mindig egy eszköz marad a cél elérése érdekében, de önmagában soha nem lesz elegendő.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBRECHT-CARRIÉ, R. (1968). *The Concert of Europe*. New York: Macmillan. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-00169-9>
- CHRONOWSKI, N., PETRÉTEI, J. (2020). *Szuverenitás*. Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Letöltés helye: <https://ijoten.hu/uploads/szuverenits.pdf>
- GHERVAS, S. (2019). From the Balance of Power to a Balance of Diplomacy?: Peace and Security in the Vienna Settlement. In B. De Graaf, I. De Haan, & B. Vick (szerk.), *Securing Europe after Napoleon: 1815 and the New European Security Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1017/9781108597050.006>
- GLEDITSCH, N. P., NORDKVELLE, J., & STRAND, H. (2014). Peace Research – Just the Study of War? *Journal of Peace Research*, 51(2), 145–158. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1177/0022343313514074>
- HISTORY OF THE PEACE CONGRESSES. (1900). *The Advocate of Peace* (1894–1920), 62(9), 188–190. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/i25751660>
- KAUFMANN, J. (1996). *Conférence Diplomacy*. London: Palgrave Macmillan. Letöltés helye: https://doi.org/10.1007/978-1-349-24913-8_2 Letöltve: MIKOR
- KENDE, I. (1989). The History of Peace: Concept and Organizations from the Late Middle Ages to the 1870s. *Journal of Peace Research*, 26(3), 233–247. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1177/0022343389026003002>
- KURUNMÄKI, J., MARJANEN, J. (2018). Isms, ideologies and setting the agenda for public debate. *Journal of Political Ideologies*, 23 (3), 256–282. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1080/13569317.2018.1502941>

„A boldog békeidők” és örökségük – a 19. század béketeremtő diplomáciai eszközeinek átalakulása és modern kori jelentősége, fókuszban a konferenciadiplomáciával

- LANGHORNE, R. (1983). *The Collapse of the Concert of Europe: International Politics 1890–1914*. London: Macmillan. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-86092-0>
- LASCURETTES, K.M. (2017). *The Concert of Europe and Great-Power Governance Today: What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?* RAND Corporation.
- LOCHNER, L. P. (1915). The International Peace Congress of Women. *The Advocate of Peace*, 173–175.
- LYBECK, E. R. (2010). The Myth of the Hundred Years Peace: War in the Nineteenth Century. *At War for Peace*, 319.
- MAGYARY, G. (1915). *Hadi beszédek*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- MEERTS, P. (2016). *Conference diplomacy*. SAGE. Letöltés helye: <https://doi.org/10.4135/9781473957930>
- MOSLEY, D. J. (1971). Diplomacy and Disunion in Ancient Greece. *Phoenix*. 25(4), 319–330. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/i245351>
Letöltve: MIKOR
- NICHOLLS, D. (1991). Richard Cobden and the International Peace Congress Movement, 1848–1853. *Journal of British Studies*, 30(4), 351–376. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1086/385989>
- POLANYI, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. New York: Beacon Press.
- SASHALMI, E. (2011). Az abszolutizmus. Az abszolút monarchia elmélete. In Képes György (szerk.) *Az abszolút monarchia*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör.
- SATOW, E. M. (1979). *Satow's Guide to Diplomatic Practice*. London: Longman. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1177/004711787900600418>
- SILLE I. (2015). *Illem, etikett, protokoll*. Budapest: Akadémiai kiadó. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1556/9789630597968>
- SPILLER, J. (2002). History of Convention Tourism. *Convention Tourism: International Research and Industry Perspectives*, 3–20. Letöltés helye: <https://doi.org/10.4324/9780203826362>
- THOMPSON, K. (1973). The Concert of Europe - Carsten Holbraad: The Concert of Europe: A Study in German and British International Theory 1815–1914. *The Review of Politics*, 35(1), 101-103. <https://doi.org/10.1017/S0034670500021756>

- TYRRELL, A. (1978). Making the Millennium: The Mid-Nineteenth Century Peace Movement. *The Historical Journal*, 21(1), 75–95. Letöltés helye: <https://doi.org/10.1017/S0018246X00000364>
- WOUTER, D. R. (2019). In Search of a Legal Conscience: Juridical Reformism in the Mid-19th Century Peace Movement. *Studia Iuridica*, (80), 355–374. Letöltés helye: <http://dx.doi.org/10.5604/01.3001.0013.4818> Letöltve: MIKOR
- ZAMOYSKI A. (2007). *Rites of Peace: The Fall of Napoleon & The Congress of Vienna* (First U.S.). New York: HarperCollins.

A RÓZSÁK HÁBORÚJA, MINT ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ

The Wars of the Roses as a war of succession

Horváth Eszter Kata¹

Absztrakt: A tanulmány középpontjában a késő középkori Anglia dinasztikus konfliktusai állnak, illetve ezek összefüggései az öröklési joggal. Célja annak vizsgálata, hogy a XIV., illetve a XV. századi uralkodók milyen jogcímeiken örökölték a trónt, különös tekintettel a nőági öröklés kérdésére, emellett annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a jogszokások mennyiben határozták meg a késő középkor államéletének meghatározó elemét, a trónöröklést. A tanulmány kronologikus sorrendben vizsgálja a III. Eduárd és VII. Henrik között trónra kerülő angol uralkodókat, illetve azokat a jogcímeiket, amelyekre a korona megszerzésekor hivatkoztak, majd párhuzamba állítja a földbirtok öröklésére vonatkozó *common law* szabályokat a trónöröklésre vonatkozó szokásokkal, hiszen az időszak szemléletében a földbirtok és az uralkodói hatalom nem váltak el teljes mértékben egymástól. Ezek alapján a tanulmány megállapítja, hogy a késő középkori Anglia trónöröklési jogcímei rendkívül változatosak voltak, a trón megszerzését jogon kívüli tényezők, tulajdonképpen a való élet körülményei határozták meg. A nőági öröklésre, bár a jog nem zárta ki, csak a legtrikább esetben került sor, az elméleti lehetőség nem jelentette a gyakorlati megvalósulást.

Kulcsszavak: késő középkor, rózsák háborúja, trónöröklés, nőági öröklés

Abstract: This analysis examines the dynastic conflicts of late medieval England, and the correlation between inheritance law and the succession to the throne. The goal of the study is to examine the various claims to the throne of England in the 14th and 15th centuries, specifically female line of

¹ Horváth Eszter Kata, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, hallgató,

MTMT azonosító:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10087962>

succession, and the possibility of a woman having hereditary claims to the throne. Through a chronological evaluation of late medieval English monarchs from Edward III to Henry VII, the study aims to review the arguments on which they rested their claim, then it compares the succession to the throne to the common law rules concerning the inheritance of land, since in medieval England, land was the basis of the ruler's power. Based on these, the study concludes that in late medieval England the fate of the throne was decided mainly in the context of the political circumstances. Female succession – though women were not explicitly excluded from the line of succession – was extremely rare, the hypothetical possibility did not translate to the actualisation of these claims.

Keywords: late medieval England, Wars of the Roses, succession to the throne, female inheritance

A késő középkori Anglia meghatározó dinasztikus konfliktusa, az 1455 és 1485 között lezajló rózsák háborúja – bár történelmi jelentősége vitatott – hosszú idő óta a középkori Angliával kapcsolatos kutatások középpontjában áll. Az időszakot a politikai feszültségek szinte folyamatos fennállása jellemezte, rövidebb fegyveres konfliktusokkal tűzdelve. Az ellentétek középpontjában a trónöröklés kérdése állt, azaz, hogy ki, hogyan és milyen jogcímen nyerheti el az angol trónt. A tanulmány alapját képező kutatás célja ennek a kérdésnek a vizsgálata. Az uralkodók és jogcímeik kronologikus áttekintése után a jog szerepe, annak befolyása a trónöröklésre kerül terítékre.

TÖRTÉNETI ÖSSZEFOGLALÓ

Az ellentét III. Eduárd (1327–1377) örökösei, a York- és a Lancaster-ház tagjai között robbant ki, majd az 1485-ös bosworthi csata után a Tudor-ház trónra kerülésével végződött. III. Eduárd korának egyik leghosszabban uralkodó királya volt, így élete végére több gyermekét is túlélte, köztük legidősebb fiát és örökösét, Eduárdot (a Fekete Herceget) is. Halála után a Fekete Herceg fia, Richárd került a trónra, aki II. Richárd néven 1377 és 1399 között uralkodott. II. Richárd népszerűtlen uralkodónak bizonyult, így 1399-ben lemondásra kényszerült a trónról. Őt unokatestvére, Bolingbroke-i Henrik (*Henry Bolingbroke*) követte IV. Henrik néven, 1399 és 1413 között, aki az első Lancaster-házbeli uralkodó volt. IV. Henrik halála után fia, V. Henrik

uralkodott (1413–1422), akit szintén fia, VI. Henrik (1421–1471) követett a trónon.

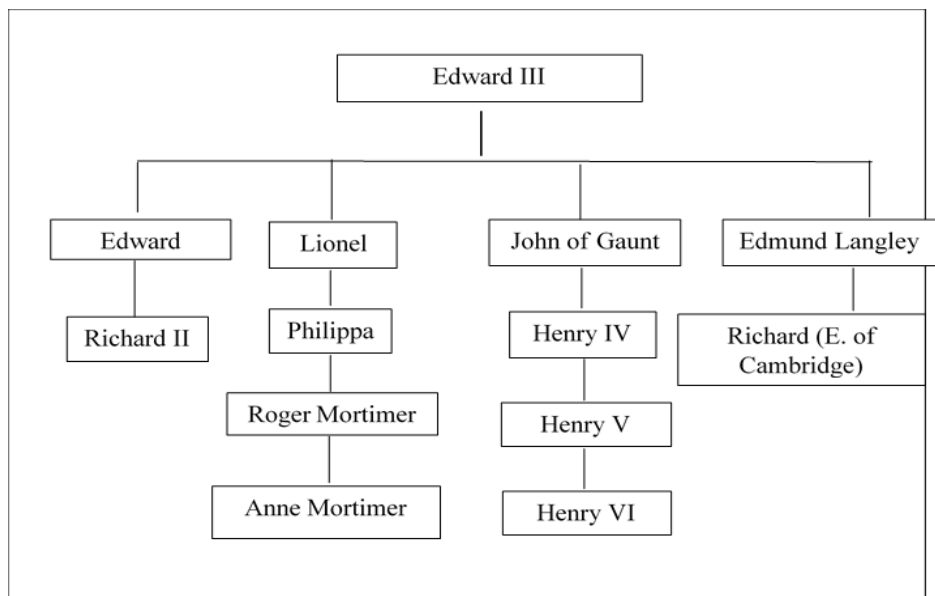
A harcok első szakasza VI. Henrik uralkodása alatt bontakozott ki, akit kortársai alkalmatlannak tartottak, így az 1450-es évektől kibontakozó gazdasági és katonai krízis (vö. a százéves háború, amely angol vereséggel zárult) végül politikai krízisbe torkollott.² Az egyre erősödő és elégedetlen nemesi csoport élére Richárd, York hercege állt (1411–1460), aki amellet, hogy az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb nemese volt, maga is királyi vérből származott. Az elégedetlen nemesek reformokat követeltek, azonban VI. Henrik nem teljesítette követeléseiket, és a reformok katonai erővel való kikényszerítése is Richárd seregeinek vereségével végződött.

A nemesek elégedetlensége azonban nem szűnt meg, a megoldatlan helyzet további harcokat eredményezett, melyek során Richárd, York hercege már nem csak reformokat követelt, hanem bejelentette igényét a trónra, arra hivatkozva, hogy anyai ágon III. Eduárd második legidősebb fiának leszámazottja (míg a Lancasterek csak a harmadik fiú leszámazottai), azaz a trón jogos örököse ő, illetve utódai. Ezzel egyidőben a Yorkok katonai és politikai előnyre is szert tettek. Így 1460-ban megszületett az *Act of Accord*, amelyben kimondták, hogy VI. Henrik halálát követően Richárd, illetve utódai kerülnek majd a trónra. A harcok ennek ellenére tovább folytatódtak, melyek során 1460-ban maga Richárd is életét veszttette, azonban fia, Eduárd folytatta édesapja politikáját, így 1461 és 1471 között megkezdhetette uralkodása első szakaszát, IV. Eduárd (1461–1470 és 1471–1483) néven.

A feszültségek 1469–1470 fordulóján újultak ki, amikor IV. Eduárd addigi támogatója, Richard Neville, Warwick hercege felkelést indított az uralkodó ellen. Ennek célja VI. Henrik és utódainak visszahelyezése volt a trónra. 1471-ben azonban vereséget szenvedtek, így IV. Eduárd uralkodása 1483-ban bekövetkező haláláig zavartalanul folytatódhatott. A harcok utolsó szakasza a IV. Eduárd halálát követő zűrzavaros időszakhoz köthető: halálakor fiai ugyanis még nem voltak elég idősek az uralkodáshoz, így nagybátyjuk, Gloucester-i Richárd vette a kezébe a hatalmat – először fővédnökként (*Lord Protector*), majd IV. Eduárd fiainak eltűnése után királyként (1483–1485). Rövid uralkodása alatt felerősödtek az uralkodóellenes hangok, akik már 1483 decemberében Tudor Henriket ismerték el jogos uralkodóként. III. Richárd uralkodásának végét a Tudor Henrik által vezetett felkelés jelentette, amelynek csúcspontja az 1485-os

² HICKS, 2003. 10.o.

bosworth-i csata volt, itt vesztette életét III. Richárd, és kezdte meg uralkodását VII. Henrik (1485–1509), a Tudor-dinasztia első uralkodója.

1. ábra: III. Eduárd és gyermekei; a York- és Lancaster-házak származása.
Forrás: saját szerkesztés

I. III. EDUÁRD ÉS AZ ÁLTALA MEGHATÁROZOTT ÖRÖKLÉSI REND

III. Eduárd öröklési rendelkezése (1376 vagy 1377) az uralkodó halála utáni időszakra rendezte az angol trón sorsát. Ez alapján a korona III. Eduárd halála után unokájára, a későbbi II. Richárdra szállt, az ő utódok nélküli halála esetén pedig nagybátyja, Genti János (*John of Gaunt*, 1340–1399) és leszármazottai voltak az utódlásban soron következők. Feltűnő, hogy az utódok kijelölése során III. Eduárd második legidősebb fia (Lionel, 1338–1368) és az ő utódjai (lánya, Philippa, 1375–1401, illetve az ő fia, Roger Mortimer, 1374–1398) a háttérbe szorultak, a korona a harmadik legidősebb fiúra és leszármazottaira szállt.

Az angol történelemben nem példa nélküli az utód megnevezése, ez már az angolszász uralkodók idejében is előfordult. A kora középkorban a haldokló uralkodó halálos ágyon tett kijelentése több esetben is meghatározta a trónutódlást. Így például Hitvalló Eduárd (1042–1066) 1066-os halála és Harold Godwinson állítólagos kinevezése is egy ilyen esemény volt, bár ez az eset trónutódlási harcokhoz vezetett, amelyekből végül Hódító Vilmos került ki győztesen, a hastings-i csatában kivívott győzelmével, ahol maga Harold is életét vesztette. Később I. (Oroszlánszívű) Richárd (1189–1199) is hasonlóképpen rendezte az angol trón sorsát, amikor is halálos ágyán öccsét, a későbbi Földnélküli Jánost (1199–1216) nevezte meg utódjaként.

A hitbizomány (*entail*) intézménye a halálos ágyon történő utódmegnevezéshez³ képest biztosabb alapokat adott a korona továbbadására. A hitbizomány lényege, hogy lehetőséget teremt az öröklésre a *common law* szabályaitól eltérő módon is, így nem meglepő, hogy több uralkodó is ezt a módszert alkalmazta örökösei kijelölésére.⁴ Ezekben az esetekben általában nem egy konkrét utód kijelölésére került sor, hanem a trónöröklés vonalát rajzolták ki. Ez történt például a XIII. században, I. Eduárd (1272–1307) utódainak kijelölése során, illetve, ahogy már említettem, a XIV. században, III. Eduárd uralkodása alatt is. I. Eduárd esetében a trón elsősorban fiára, illetve az ő leszármazóira szállt tovább, őket pedig a lányai, illetve az ő leszármazóik követték. Ez azt jelentette, hogy a korona nem csak férfiágon öröklődhetett, hanem elméleti szinten a nőági örökösödés is elfogadott volt. Ezzel szemben III. Eduárd az öröklés rendjéből kizárta női leszármazóit, hiszen a trónöröklés sorrendjét a következőképpen határozta meg: először unokája, Bordeaux-i Richárd örökölte a trónt, őt követte harmadik legidősebb fia, Genti János és leszármazói. Ezzel az eddigre már halott második legidősebb fia, Lionel, Clarence hercege és a lánya, Philippa, nem örökíthették tovább a trónt. Ez a rendelkezés kifejezetten III. Eduárd francia politikája tükrében érdekes, hiszen a francia trónra bejelentett igénye szintén a nőági örökösödés kérdését feszegette; anyján keresztül vezette le igényét a francia királyi címre, ezzel megadva a francia–angol százéves háború alapját. A középkori Anglia öröklési szabályai egyébként nem szűkítették az öröklést a férfiágra, azonban III. Eduárd uralkodása alatt jellemzővé vált,

³ A tanulmányban a továbbiakban a magyar szakkifejezések helyett az angol szakirodalom saját fordításban használt fogalmait alkalmazom, a hazai jogi terminológiával való keveredés elkerülése végett.

⁴ SPRING, 1993. 28.o.

hogy a hűbértokok örökítése is férfiágra korlátozódik.⁵ Ezzel együtt a középkori Anglia történelmében több alkalommal is előfordult, hogy a királyi hatalom nőágon öröklődött, így például a XII. században, I. Henrik (1100–1135) lánya, Matilda esetén, aki bátyja halála után az angol trón örököse lett.

III. Eduárd trónöröklési rendelkezése más szempontból is kiemelkedő jelentőségű volt; érvényesítette az öröklési jog egyik fontos alapelvét, a képviseleti elvet. Ez azt jelenti, hogy a legidősebb fiúgyermek fiúgyermeke előnyt élvezett nagybátyjaival szemben, abban az esetben is, ha az öröklés időpontjára édesapja már nem volt életben. Ez az elv Angliában nagyjából ekkorra, a XIV. századra válik elfogadottá.⁶ Ennek megfelelően III. Eduárd halálát követően II. Richárd került a trónra, egészen 1399-ig, amikor a Lancaster-dinasztia első uralkodója, IV. Henrik szerezte meg a hatalmat.

Felmerülhet a kérdés, hogy mennyire tartották tiszteletben III. Eduárd öröklési rendelkezéseit. Összességében jellemző az időszakra, hogy az uralkodói akarat akkor érvényesülhetett, ha az ország legnagyobb földbirtokosai is egyetértettek vele, vagy legalább nem sértette közvetlen érdekeiket. Uralkodása egy szakaszában III. Eduárd korának egyik legsikeresebb uralkodója volt, amely nagy részben francia katonai sikereinek volt köszönhető. Ezzel együtt, mivel katonai sikerekhez szüksége volt a nemesek támogatására is, ebben az időszakban a nemesség addig sosem látott befolyásra tett szert az ország kormányzásában. Amíg a sikeres külpolitika hatásai tartottak, ez a politika működőképesnek is bizonyult, azonban a százéves háború fordulataival párhuzamosan az uralkodók ereje is erősödött-gyengült a III. Eduárdot követő uralkodók sorában.⁷ Bár ezek a tényezők jogon kívüliek, mégis fontos szerepet játszottak a trón továbbörökítésében, alátámasztva azt a gondolatot, hogy bár léteztek a trónöröklésre vonatkozó szabályok, sok esetben mégsem a jog döntötte el a késő középkori Anglia sorsát.

II. II. RICHÁRD ÉS A MORTIMEREK

II. Richárd hatalomra kerülése – legalábbis az őt követő uralkodók fényében – a korban viszonylag problémamentesnek számított. Eddigre a képviseleti elv elfogadottá vált, illetve III. Eduárd öröklési rendelkezése alapján is Richárd volt a trón jogos örököse, amit az is alátámasztott, hogy

⁵ MCFARLANE, 1973. 272–273.o.

⁶ RÁCZ (szerk.), 1998. 249.o.

⁷ MYERS, 1971. 27.o.

1376-ban, még nagyapja uralkodása alatt iktatták be mint walesi herceget, és kimondták a parlament előtt, hogy Richárd a trón törvényes örököse.⁸ Ezzel együtt uralkodása (1377–1399) nem volt problémáktól mentes, hiszen a trón megszerzésekor még csak 10 éves volt, uralkodása első szakaszában a nemesek tanácsa kormányzott nevében. 1385-ban, amikor II. Richárd betöltötte 18. életévét, illetve elérte első katonai sikereit Skóciában, elkezdte saját akarátát érvényesíteni a kormányzásban. Ennek egyik fontos elemeként kijelölte utódját is; utód nélküli halála esetére unokatestvérét, Roger Mortimert szánta a trónra. Ennek ellenére kérdéses, hogy II. Richárd mennyiben vette komolyan ezt a kijelölést, hiszen a későbbiekben nem mutatta jelét annak, hogy kettejüket valamilyen különleges viszony kötné össze.⁹ Mortimer 1398-as halála azonban lezárta ezt a kérdést.

Az 1399-es év jelentős fordulatot hozott II. Richárd uralkodásában. Eddigre uralkodásának problémái olyan jelentős mértéket öltöttek, amelyet már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Ahogyan ezt már korábban említettem, a trón sorsát sok esetben jogon kívüli tényezők határozták meg, így ebben az esetben is a külpolitikai sikertelenség, az elhúzódó francia háborúk, az ír katonai expedíciók, valamint a skót fenyegetés. A hadsereg fenntartásához pénzre volt szükség, ez a szükség pedig adók formájában öltött testet, amelyekkel szemben azonban a korban erősödő parlament egyre nagyobb ellenérzéseket fogalmazott meg. A XIV. század végére a parlament megkerülhetetlenné vált a kormányzásban, így természetesen abban is egyre erősebb szerepet játszott, hogy ki ülhet a trónon. A parlament, amely a királytól és tanácsától egyre inkább különálló, központi figurája volt a középkori Anglia működésének, egyre inkább megkötötte az uralkodók kezét. Ebben a szervben testesült meg a „nemzet” politikai akarata, amely csak olyan kormányzatot, ezzel együtt pedig uralkodót támogatott, amely a hatékony kormányzás mellett a parlament jogosultságait is tiszteletben tartotta.¹⁰ Ebben a kontextusban válik érthetővé II. Richárd uralkodásának vége. Külpolitikai sikertelensége belpolitikai zavarhoz vezetett, amelyben megerősödhetett ellenzéke, élén unokatestvérével, Bolingbroke-i Henrikkel, a későbbi IV. Henrikkel. 1399-ben, amikor II. Richárd Írországból tartózkodott, Henrik seregei legyőzték az uralkodó seregeit, aki így megszerezte a koronát, ezzel hatalomra segítve a Lancaster-dinasztiát.

⁸ ORMROD, 2016. 197.o.

⁹ BENNETT, 1998. 598.o.

¹⁰ HOLDSWORTH, 1903. 442.o.

Henrik a trón megszerzésekor több jogcímre is hivatkozott. Részben arra, hogy katonai erővel szerezte meg a trónt, azaz a hódítás jogára. Fontos volt emellett az is, hogy Richárd kormányzatával a politikai elit nem volt elégedett: így a jobb, hatékonyabb kormányzásra való képesség is megjelent. Henrik mindezek mellett természetesen hivatkozott származására is, azonban nincsen arra vonatkozó forrás, hogy III. Eduárd öröklési rendelkezését jelölje volna meg jogcímként.¹¹ Henrik hatalomra kerülését a parlament legitímálta: a katonai sikerek után összehívott parlament előtt felolvasták II. Richárd lemondó nyilatkozatát a trónról. Ezt a nyilatkozatot elfogása után tette meg, így a szabad akarat ebben az esetben mindenképp kérdéses. Ezen kívül a fentebb felsorolt jogcímekre hivatkoztak, így Henrik IV. Henrik néven megkezdhetette uralkodását.¹²

II. Richárd uralkodásának végéből, illetve IV. Henrik hatalomra kerülésének körülményeiből is arra következtethetünk, hogy nem csak a jog döntötte el, hogy ki ülhetett a késő középkori Anglia trónjára. II. Richárd a földesurak ereje és ellenérzései hatására veszítette el trónját, hasonlóan elődjéhez, II. Eduárdhoz, III. Eduárd apjához. Ebből a szempontból érdemes lehet párhuzamot vonni III. Eduárd és IV. Henrik között: mind a ketten a bárók erejének segítségével szereztek meg a koronát, elődjük önkéntes trónról való lemondása után, öröklött jogaikra hivatkozva.¹³

III. A LANCASTEREK

Uralkodásának ideje alatt IV. Henrik több alkalommal is megpróbálkozott a trónöröklés rendjének lefektetésével. 1404-ben, rövidesen koronázása után elérte, hogy a parlament elismerje fiát a trón örököséként, illetve mind női, mind férfi leszármazóit, az elsőszülöttség elve alapján megállapított sorrendben. Az időszak politikai eseményeinek hatására (vö. II. Richárd halála, a Mortimerek trónigényeit támogató felkelések) azonban újra felmerült az igény arra, hogy a trón örökítését a férfiágra korlátozzák. Így 1406-ban IV. Henrik a koronát fiára és férfi leszármazóira hagyta, ezt az intézkedését pedig a parlament is megerősítette. Fontos azonban megjegyezni, hogy IV. Henrik csak saját női leszármazóit zárta ki (mivel lányai külföldi dinasztiákba házasodtak be), nem pedig elvi szinten a nőági

¹¹ BENNETT, 1998. 598.o.

¹² MYERS, 1971. 34–35.o.

¹³ UO. 38.o.

örökösödést.¹⁴ Bármennyire is logikusnak tűnik ez az intézkedés, meghozatala után nem sokkal visszavonták, máig sem egyértelmű, hogy pontosan milyen okok által vezérelve.¹⁵ A döntés hátterében esetlegesen a franciákkal való ellentét állhatott: a trónöröklés férfiágra korlátozása túlságosan közel került a francia területre jellemző öröklési jogi szabályokhoz,¹⁶ a száli törvényekhez (*Lex Salica*), amelyek kizárták a nőket az öröklés rendjéből.¹⁷ Ebben is jól látszik a korábbiakban már többször említett gondolat: a trónöröklés rendjének meghatározása nem csak a jog talaján nyugodott, hanem befolyásolta a mindenkori politikai elit világnézete, céljaik is.

Ezzel összefüggésben fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a Lancaster-dinasztia első két királyának uralkodása alatt nem is feltétlenül merült fel az igény arra, hogy a trónöröklés kérdését külön rendezzék.¹⁸ A dinasztia sorsa biztosítottnak látszott, amely alapvetően két tényezővel állt összefüggésben: egyrészt a férfi utódokkal, másrészt pedig a katonai sikerekkel. Ez a tényező V. Henrik uralkodása alatt volt igazán meghatározó, hiszen az angolok részéről ez volt a százéves háború egyik kifejezetten sikeres szakasza.¹⁹ Ezzel együtt ez az időszak az uralkodó hatalmának meggyengülésével is együtt járt: a Lancaster-dinasztia uralkodói, akiket a bárók elégedetlensége juttatott hatalomra, tisztában voltak vele, hogy ugyanilyen könnyen el is veszíthetik a trónt. Ez a helyzet, a katonai expedíciók költségeivel is párosulva, vezetett el VI. Henrik uralkodása alatt a rózsák háborújának kirobbanásához.²⁰

Az apja halálakor még csak 9 hónapos, hosszú ideig kiskorú uralkodó helyett hosszú ideig a legerősebb bárók kormányoztak, így a királyi hatalom tovább gyengült. VI. Henrik nagykorúvá válását követően sem vált energikus, erős vezetővé, így bárói továbbra is jelentős hatalmat élveztek az ország kormányzásában. Mindeközben a százéves háború katonai eseményei is fordulatot vettek, az angolok egyre kevésbé tudták fenntartani katonai fölényüket a költségek túlzónak bizonyultak, így megnőtt az igény a békekötésre Franciaországgal. Bár a gyakorlatban nem VI. Henrik kormányzott, mint uralkodó, a nevében működő kormányzat felelősségét ő

¹⁴ ORMROD, 2016. 211.o.

¹⁵ BENNETT, 1998. 600.o.

¹⁶ UO. 600.o.

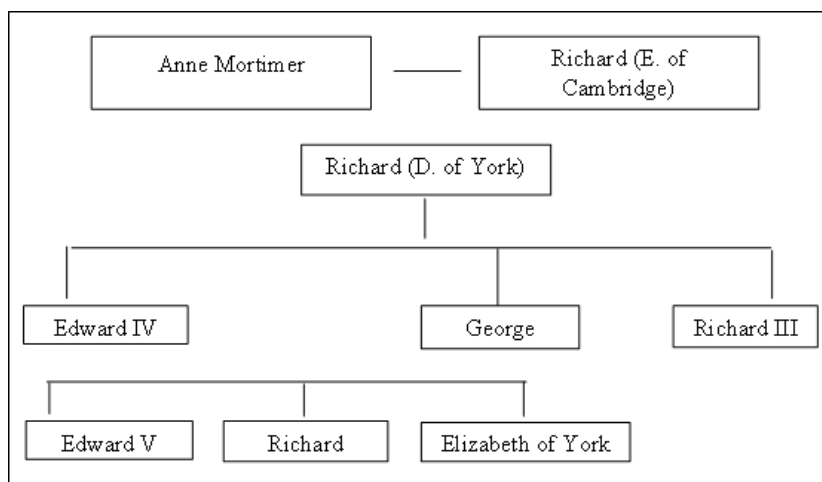
¹⁷ CORCOS, 2012. 1602.o.

¹⁸ BENNETT, 1998. 601.o.

¹⁹ MYERS, 1971. 122.o.

²⁰ MYERS, 1971. 115–118.o.

viselte;²¹ ebből a szempontból erős párhuzamot lehet felfedezni elődjével, II. Richárddal. Míg Richárd esetében nagyrészt uralkodásának a kortársak szemében zsarnoki tendenciái okozták ellenzéke felerősödését, VI. Henriknél éppen az uralkodó gyengekezűsége adott lehetőséget a rivális trónigények megjelenésére a politikai életben. Érdeemes összehasonlítani a helyzetet IV. Henrik hatalomra kerülésének körülményeivel, akinek trónigényét a parlament legitímálta, nem kis részben a jó, hatékony kormányzásra való igény miatt, így VI. Henrik erre való képtelensége sok szempontból megágyazott a York-ház igényeinek.

2. ábra: A York-ház. Forrás: saját szerkesztés

IV. A RÓZSÁK HÁBORÚJA, A YORKOK

Ilyen körülmények között szerzett a politikai szintéren egyre nagyobb szerepet a kor egyik legnagyobb és legbefolyásosabb földbirtokosa, Richárd (York hercege), aki mind anyai, mind apai oldalon III. Eduárd leszármazottja volt. Richárd először az 1450-es években lépett fel reformigényekkel, és alapvetően a kormányzat hatékonyságát kívánta erősíteni, illetve le kívánt számolni politikai ellenfeleivel, kiemelten a király egyik legfontosabb tanácsadójával, Edmund Beauforttal, Somerset hercegével.²² 10 évnyi

²¹ UO. 125.o.

²² JONES, 1989. 285–307.o.

ellenségeskedés után azonban már nem csak reformokkal jelentkezett, hanem bejelentette igényét a trónra, katonai sikerei után megérkezett Londonba, és az üres trónra helyezte kezét. Ezek után ezt a vindikációt a parlament előtt is megismételte, anyján, illetve a Mortimereken keresztül vezette le trónöröklési jogcímét. Ezzel azt állította, hogy a Lancaster-dinasztia jogcíménél erősebb a York-dinasztiáé, hiszen származását III. Eduárd második legidősebb fián (Lionel) keresztül eredeztette, míg a Lancasterek csak a harmadik fiúgyermektől (Genti János). Mindezzel párhuzamosan azt is állította, hogy nőágon keresztül is lehetséges a trón továbbörökítése. Így a kérdés a parlament elé került; erre a szervre maradt a feladat, hogy eldöntse, VI. Henrik vagy Richárd igénye a jobban megalapozott. A parlament ezzel összefüggésben arra jutott, hogy ezt a kérdést nem tudják kielégítően eldönteni, hiszen, bár a *common law* öröklésre vonatkozó szabályai szerint a Yorkok igénye megalapozottabb, a Lancasterek eddigre már 60 éve voltak a trónon, VI. Henrik felkent és megkoronázott uralkodó volt, aki évek óta megkérdőjelezhetetlenül gyakorolta az uralkodók előjogait.²³ A két fél végül kompromisszumra jutott, VI. Henrik maradhatott az uralkodó élete végéig, de Richárdot ismerte el törvényes örököséként. Ez azonban VI. Henrik felesége, Anjou Margit számára elfogadhatatlannak bizonyult, hiszen így VI. Henrikkel közös fia kikerült a trónörökösök köréből.²⁴ Így ezt a megoldást háború követte, melynek során Richárd, York hercege maga is életét vesztette, azonban a hadi események fordulatai úgy hozták, hogy fia, Eduárd meg tudta szerezni a trónt 1461-ben, így IV. Eduárd néven megkezdhette uralkodását.

Ezzel a korona sorsát a gyakorlatban újra jogon kívüli körülmények döntötték el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a Lancaster-dinasztia támogatói nem próbálták érveikkel meggyengíteni a York-dinasztia trónöröklési jogcímét. Közülük John Fortescue (1394–1479), az angol jogtörténet egyik legkiemelkedőbb képviselője emelkedett ki, aki a Lancasterek támogatója volt. Fortescue két indokra hivatkozott, amik miatt a Yorkok nem lehetnek jogos uralkodók. Az első még III. Eduárd idejére utalt vissza. Állítása szerint lányai a parlament előtt lemondtak a trón öröklésére vonatkozó jogaikról. Erről azonban nincsen más forrásunk Fortescue állításain kívül, így erősen megkérdőjelezhető hitelessége.²⁵ Azt is érdemes megjegyezni, hogy Fortescue nem hivatkozott III. Eduárd fentebb ismertetett

²³ BENNETT, 1998. 580–581.o.

²⁴ LYON, 2006. 388.o.

²⁵ ORMROD, 2016. 211.o.

öröklési rendelkezéseire.²⁶ A második érv az elsónél is gyengébb lábakon állt. Arra hivatkozott, hogy Lionel lánya, Philippa, akitől a Yorkok származásukat levezették, valójában nem az apja lánya. Ezt nem támasztja alá semmilyen bizonyíték.²⁷

Bár IV. Eduárd uralkodása nem volt problémáktól mentes, 1471-től kezdve eléggé megszilárdult hatalma ahhoz, hogy az időszak egyik legsikeresebb uralkodója lehessen. Ennek hátterében a király elleni felkelők földjeinek megszerzése, a York-ház hatalmas birtokai, illetve az állt, hogy a harcok során az eddigi, hatalmas befolyással bíró nemesek egy része életét vesztette. A franciákkal való viszony rendezése is nagy bevételekkel járt, így az uralkodó generációk óta először fizetőképessé vált.²⁸ IV. Eduárd helyzete biztosnak tűnt; amennyiben halálakor felnőtt férfigyermekei lettek volna, az angol történelem egészen más irányt vehetett volna, és már ekkor megindulhatott volna az abszolút monarchiához vezető úton.²⁹ Mivel azonban IV. Eduárd halálakor idősebb fia, V. Eduárd csak 12 éves volt, az uralkodó ereje, a központi hatalom újból meggyengült, így újabb trónharcokra került sor. V. Eduárd helyett nagybátyja, Richárd vette kezébe a hatalmat, először fővédnökként (*Lord Protector*), majd IV. Eduárd házasságának érvénytelenné nyilvánítása után királyként.

III. Richárd királyként való megkoronázását a *Titulus Regius* parlament általi elfogadása előzte meg 1484-ben. Ez legitímálta III. Richárd trónigényét, melyből két dologra is következtethetünk: egyrészt tartalma alapján a trónöröklés lehetséges jogcímeire, másrészt pedig arra, hogy a parlament eddigre megkerülhetetlen szerepet játszott a trónöröklés kérdéses helyzeteinek eldöntésében. III. Richárd trónigényének érvényesítése érdekében a következőket fogadta el a parlament: kimondták, hogy IV. Eduárd és Elizabeth Woodville (1437–1492) házassága bigámia miatt érvénytelen, mivel IV. Eduárd már korábban megkötött egy házassági szerződést.³⁰ Ennek megfelelően az ebből a házasságból született gyermekek sem törvényesek, így nem lehet legitim igényük a trónra. Tartalmazott emellett egy utalást magának IV. Eduárdnak a származására vonatkozóan is, hiszen az ő törvényes vagy nem törvényes voltáról is diskurzus zajlott az

²⁶ BENNETT, 1998. 603.o.

²⁷ ORMROD, 2016. 211–212.o.

²⁸ MYERS, 1971. 199.o.

²⁹ UO. 201.o.

³⁰ LEVINE, 1959. 391.o.

időszakban.³¹ Kérdéses azonban, hogy IV. Eduárd fiainak törvényességét mennyiben érintette apjuk esetleges korábban megkötött házassági szerződése, mivel ők 1470-ben, illetve 1472-ben születtek, míg a nő, akivel apjuk korábbi házassága elméletben fennált, 1468-ban halt meg. Így az ő helyzetüket nem érintette volna semmiképpen sem, hiszen a szerződés megszűnt az egyik fél halálával, szüleik pedig nyíltan éltek együtt, úgy, hogy házasságukat mind az egyház, mind a nemzet elfogadta.³² Elizabeth Woodville és IV. Eduárd legidősebb lányát, Yorki Erzsébet (1466–1503) helyzetét azonban befolyásolhatta, hiszen ő 1465-ben született, így törvényessége ezáltal megkérdőjelezhető. Ennek a kérdésnek a Tudorok hatalomra kerülése után lesz nagyobb jelentősége, hiszen a Tudor-dinasztia legitimitációjának nagy része Yorki Erzsébet származásából vezethető le.³³ Mivel azonban VII. Henrik a trón megszerzése után szinte azonnal visszavonta a *Titulus Regius*, ezzel újra törvényesítve IV. Eduárd és Elizabeth Woodville gyermekeit, a trón öröklésének történetében hosszú távon nem játszott szerepet.

A XV. század második felében gyakoribb lett a gyermekek törvényességén alapuló érvelés a trónöröklést érintő diskurzusban. Ennek hátterében azonban nem a családjog változása, hanem sokkal inkább politikai indokok álltak: a trónért vetélkedő Lancaster-, illetve York-házak dinasztikus problémái.³⁴ Fontos mindazonáltal megjegyezni, hogy a legtöbb esetben ezek mindössze a politikai szövegszéd részét képezték. A korban arra használták fel ezt az érvet, hogy alátámasszák az uralkodó kormányzásra való képtelenségét, hiszen, ha valójában nem az uralkodói házból származott az illető, hanem egy házasságon kívüli viszonyból született, az megmagyarázhatta képességeinek hiányát. Ezt bebizonyítani azonban csak egyedül abban az esetben lehetett, ha a házasságtörő anya férje kitagadta a gyermeket. Ezt mind a kánonjog, mind a *common law* alátámasztotta.³⁵ Ennek megfelelően erre az érve építve szinte lehetetlen volt egy uralkodót trónjától megfosztani. Az egyetlen eset, amikor gyermekek törvénytelenységére hivatkoztak a trónöröklés rendjének meghatározása során, az maga a *Titulus Regius* volt, azonban, ahogy ezt már korábban említettem, ebben az esetben az Elizabeth Woodville és IV. Eduárd közötti házasság érvénytelenségére hivatkozva alapozták meg gyermekeik

³¹ UO. 397.o.

³² UO. 391.o.

³³ UO. 392.o.

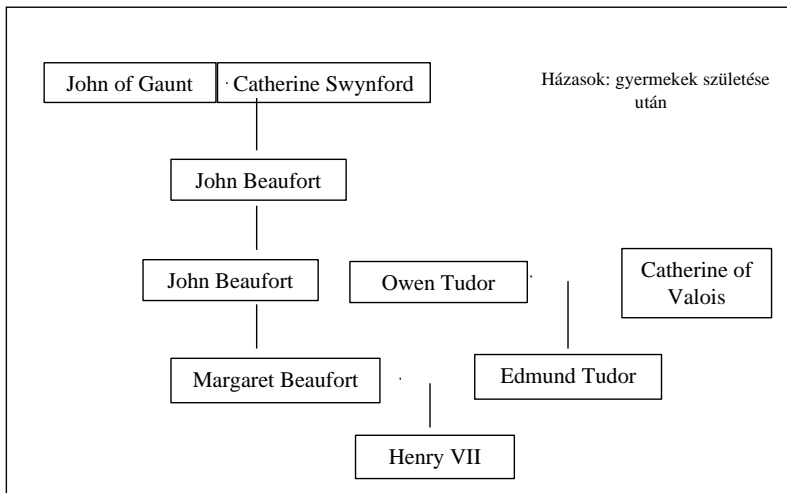
³⁴ ORMROD, 2016. 215.o.

³⁵ ORMROD, 2016. 189.o.

törvénytelenységét, nem pedig egy házasságon kívüli viszony fennállásával. A *Titulus Regius* kapcsán pedig érdemes azt is megjegyezni, hogy ez egy politikai szerv által meghozott dokumentum, nem pedig egy egyházi bíróság, egyházjogon alapuló döntése volt, ami egyébként mérvadó volna a házasságokkal kapcsolatos kérdésekben, így tény-, illetve jogkérdésekben való megalapozottsága mindenképpen megkérdőjelezhető.³⁶

III. Richárd uralkodásában a fordulópontot unokaöccseinek a Towerbe zárása, majd az ezt követő eltűnésük, később pedig haláluk jelentette. Bár a mai napig nem egyértelmű, hogy ki állt ennek hátterében, a közhangulat Richárd ellen fordult. Így a Lancasterek támogatóinak újra megnyílt a lehetősége arra, hogy a Yorkok helyett saját oldalukról kerüljön uralkodó a trónra. 1485-ben, amikor Tudor Henrik megérkezett seregével, támogatóinak száma jelentősen lecsökkent, ami végül Henrik győzelméhez vezetett el a bosworth-i csatában, ahol maga Richárd is életét vesztette.³⁷

V. A TUDOROK

3. ábra: A Tudor-dinasztia származása. Forrás: saját szerkesztés.

³⁶ LEVINE, 1959. 396–397.o.

³⁷ MYERS, 1971. 202–203.o.

VII. Henrik hatalomra kerülése a rózsák háborújának lezárását jelentette, illetve fontos fordulópont volt az angol történelemben – a Tudor-dinasztia uralkodásával zárult le a középkor Angliában. Trónigényét alapvetően két indokra alapozta: egyrészt anyja oldaláról (a Beaufort-család oldaláról) Genti János leszármazottja volt, így a Lancaster-ház tagja, másrészt pedig a hódítás jogára, illetve a hatalom gyakorlati birtoklására, gyakorlására. Igényének megerősítésében felesége, Yorki Erzsébet is nagy szerepet játszott, hiszen IV. Eduárd legidősebb lányaként a legerősebb trónöröklési jogcímekkel elméleti szinten ő rendelkezett.³⁸

A Beaufort-család Genti János és Katherine Swynford (1349–1403) házasságon kívüli viszonyából született gyermekeit jelenti, akiket a szüleik később megkötött házassága után törvényessé nyilvánítottak. Ezt az akkori uralkodó, II. Richárd is megerősítette 1397-ben, amikor többek között azt is kimondta, hogy a Beaufortok ugyanúgy örökölhetnek birtokokat és címeket, illetve viselhetnek tisztségeket, mintha házasság kötelékében született gyermekek lennének.³⁹ A Lancasterek uralkodása alatt a család jelentős tisztségekre tett szert, az ország legjelentősebb főurai közé kerültek. A Yorkok uralkodása alatt a család visszavonulásra kényszerült a politikai szinterről. VII. Henrik anyján, Margaret Beauforton (1443–1509) keresztül tartozott ebbe a családba, trónigényét rajta keresztül vezette le, illetve anyja tagadhatatlanul nagy szerepet játszott a trón megszerzésében.

VII. Henrik trónigénye kapcsán érdekes lehet a párhuzam I. (Hódító) Vilmostal. Mind a két esetben arról volt ugyanis szó, hogy az uralkodócsaláddal viszonylag távoli rokonságban álló személy katonai erővel szerezte meg a trónt, és bár mindketten alátámasztották trónigényüket, a valóságban a trón birtoklása teremtette meg uralkodásuk alapját. I. (Hódító) Vilmos arra hivatkozott, hogy elődje, Hitvalló Eduárd őt nevezte ki utódjának, és ezt Eduárd alattvalói esküjükkal is megerősítették.⁴⁰ VII. Henrik pedig leszármazására hivatkozott anyján keresztül, illetve arra, hogy rajta kívül nincsen más lehetséges férfi trónörökös. Egyikük uralkodása sem volt problémáktól mentes, így például VII. Henrik uralkodásának első szakaszában a kortársak számára sem volt egyértelmű, hogy hosszú távon is ő fog-e maradni az uralkodó; uralma csak 1499 környékén szilárdult meg

³⁸ MYERS, 1971. 203.o.

³⁹ NATHEN, 2017. 41.o.

⁴⁰ BAXTER, 2017. 87.o.

véglegesen, amikor az utolsó lehetséges trónörökösök kivégzése is megtörtént.⁴¹

VI. AZ ÖRÖKLÉSI JOG ÉS A TRÓNÖRÖKLÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Bár a Plantagenet-dinasztia uralkodóit nem kötötték a földbirtok örökítésére vonatkozó *common law*-szabályok az időszakban,⁴² ennek ellenére érdemes a középkori Anglia öröklési jogi szabályait is áttekinteni, hiszen a trón öröklésére vonatkozó konkrét szabályok lefektetése egészen a XVIII. század elejéig, az 1701-es rendezési törvényig (*Act of Settlement*) várattott magára. Ebben az esetben kifejezetten az ingatlanok öröklésére vonatkozó jog kiemelkedő, hiszen a földbirtok jelentősége sokkal több volt, mint minden más személyes tulajdonnak. A középkorban ez adta a gazdaság, a megélhetés alapját, ezzel összefüggésben pedig az állami hatalom alappilléreit is ez teremtette meg. Ebben a kontextusban érhetővé válik, hogy bár elméletileg nem azonos szabályok vonatkoztak a földbirtok örökítésére és a trónöröklésre, mégis hasonló, sokszor azonos elvi alapokon nyugodott a kettő, hiszen ebben az időszakban a föld birtoklása nem vált el teljes mértékben az uralkodói hatalomtól. Így például a normann hódítás időszakában a normann öröklési jog szabályai jelentek meg a trón továbbörökítésében is: ilyen például a birtok felosztása a fiúgyermekek között, vagy az utód kijelölése is.⁴³

Az öröklésre vonatkozó *common law*-szabályok III. Henrik (1216–1272) uralkodásának végére, azaz a XIII. század második felére kezdték el végső formájukat felvenni.⁴⁴ Ez a következő alapszabályokat jelentette: először is azt, hogy az örökhagyó után először a leszármazói juthattak hozzá az örökséghez, a távolabbi rokonok (oldalág, esetleg felmenők) csak őket követően. A távolabbi rokonok közötti öröklést a parentéla-rendszer határozta meg, ebben az esetben alapvetően az örökhagyóhoz való kapcsolat közelsége alapján dőlt el az öröklés.⁴⁵ Így például: ha az örökhagyónak nem voltak saját gyermekei, fiatalabb fiútestvére örökölt, a fiatalabb fiútestvér

⁴¹ MYERS, 1971. 202–203.o.

⁴² ORMROD, 2016. 190.o.

⁴³ BAKER, 2019. 285.o.

⁴⁴ POLLOCK, MAITLAND, 1895. 260.o.

⁴⁵ BAKER, 2019. 286.o.

korábbi halála esetén pedig az ő gyermekei.⁴⁶ A leszármazók közötti öröklés rendjét öt alapszabály határozta meg, ezek a következők: (1) az élő leszármazó kizárta az öröklésből saját leszármazóját; (2) a halott leszármazót saját leszármazói képviselték; (3) az azonos rokonsági fokon lévő férfi leszármazók kizárták a velük egy fokon lévő női leszármazókat; (4) az azonos rokonsági fokon álló férfi leszármazók közül a legidősebb örökölt; (5) az azonos rokonsági fokon álló női leszármazók közösen örökölték.⁴⁷ A képviseleti elv [(2)] elfogadottsága hosszú ideig kérdéses volt, a XIV. század elején válik teljesen egyértelművé. A primogenitúra, avagy az elsőszülöttség elve [(4)] is egyértelműen áthatotta az öröklés rendszerét, mely révén a hűberek alapvetően oszthatatlanok lettek, hiszen abban az esetben, ha volt férfi leszármazó, a földbirtok csupán egyetlen örökösre szállt át.⁴⁸ Jól látható az is, hogy a *common law* öröklési rendszerében a női leszármazók nem voltak kizárva a törvényes öröklés rendjéből, azonban jellemző volt a patriarchális elv, azaz a női leszármazók csak abban az esetben örökölhettek, ha nem voltak férfi leszármazók.

A női leszármazók öröklése mind a hűbértartó, mind pedig a trón örökítése szempontjából fontos kérdés. Az angol jogrendszerben a nők is kaphattak hűbért,⁴⁹ illetve főszabály szerint a korai XII. századtól kezdve abban az esetben, ha nem voltak férfi örökösök, a nők egymás között egyenlően felosztva örökölhették meg felmenőik földbirtokait.⁵⁰ A nőági öröklés jelentősége is nagy volt, hiszen a *common law* szabályai alapján a birtokok 25%-a női örökség volt, illetve a nők 42%-a volt törvényes örökös.⁵¹ Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek a számok elméletben igazak csak, a gyakorlat egészen máshogy alakult: az örökségek nagyjából 8%-a szállt le nőágon.⁵² A különbséget a különféle jogi eszközök okozták, amelyeket nagyrészt kifejezetten annak érdekében hoztak létre, hogy a *common law* szabályainak megkerülésével ne örökölhessenek a nők. Ilyen volt például az ún. *strict settlement* (korlátozó rendezés). Ennek lényege az volt, hogy a női örökös házasságakor megkötött egyezség alapján az apa halála után csak a házasságból született fiúgyermekek örökölhettek – ebből a szempontból

⁴⁶ SPRING, 1990. 275.o.

⁴⁷ POLLOCK, MAITLAND, 1895. 260.o.

⁴⁸ RÁCZ (szerk.), 1998. 250.o.

⁴⁹ UO. 149.o.

⁵⁰ BAKER, 2019. 287.o.

⁵¹ SPRING, 1990. 276.o.

⁵² UO. 277.o.

nagyon hasonlított a hitbizomány intézményére. Ezen kívül az idő múlásával egyre gyakoribb lett az is, hogy már a birtok adományozásakor kimondták, hogy a birtokot csak férfiágon lehet majd tovább örökíteni.⁵³

Hogyan is jelentek meg az öröklés szabályai a nőági öröklés kapcsán a trón örökítésében? Elméleti szinten a trón megörökléséből sem voltak kizárva a női örökösök, a gyakorlatban azonban a legritkábban előforduló eset volt az, amikor egy nő valóban át tudta venni a hatalmat, majd effektíven gyakorolni is tudta azt. Ennek hátterében az a hit állt, hogy politikai és katonai hatalmat hatékony formában csak férfiak tudnak gyakorolni, nők nem.⁵⁴ Ezzel együtt több esetben is előfordult, hogy a nők politikai, illetve adott esetben jogi tudását is felhasználták. Így például Matilda esetén – aki a nőági öröklés kapcsán egyébként is mindenképpen kulcsszereplő –, akit a kora középkori angol politikai elit partnernek tekintett az ország ősi szokásairól szóló vitában, azaz a szokásjog tartalmáról szóló vitákban. Ennek hátterében azonban inkább Matilda saját személyes képességei álltak (nyelvismeret, kormányzási ismeretek, illetve a szerepe fiának uralkodásában), mintsem a nők képességeinek általános elfogadása.⁵⁵ A nők uralkodásával szembeni ellenérzésben a dinasztikus kapcsolatok is fontos tényezők voltak. Mivel az uralkodók lánygyermekai sok esetben más országok uralkodóival kötöttek házasságot, gyakori félelem, illetve nézet volt az, hogy így az ország idegenek fennhatósága alá kerülne, túlságosan nagy teret kapna más hatalom befolyása.⁵⁶

Érdemes röviden áttekinteni a XV. századot megelőző precedenseket is a nőági örökösökre a Brit-szigeteken. Ebben az időszakban alapvetően meglehetősen kevés példa volt erre. A legfontosabb talán a már korábban is említett Matilda, aki bátyja halála után lett apja, I. Henrik örököse, aki 1127 januárjában nevezte meg Matildát örököséként, ezt egy nemesektől kért esküvel is megerősítve. A trón megöröklése esetén nem volt elegendő az, hogy a leszármazó az öröklési jog szabályai szerint megörökölhessen a területet, hanem szükség volt a hűbéresek beleegyezésére is, ebben az esetben ezt esküvel erősítették meg. Bár ebben az időszakban az öröklési jog szabályai sem egyértelműek a nőkre vonatkozóan, hiszen a normann jog szabályai szerint, jóllehet a nők örökölhettek hűbértartást, ez a valóságban azt

⁵³ SPRING, 1990. 278–281.o.

⁵⁴ CORCOS, 2012. 1599.o.

⁵⁵ VAN HOUTS, 2019. 247–264.o.

⁵⁶ LYON, 2006. 365.o.

jelentette, hogy a férjük irányítása alá került a terület.⁵⁷ I. Henrik halála után nem Matilda, hanem nagybátyja, Blois-i István szerezte meg a trónt, arra hivatkozva, hogy I. Henrik halálos ágyán feloldotta a nemeseket korábbi esküjük alól. Ez azt jelentette, hogy maga Blois-i István sem a nőági örökösödés kizártságára hivatkozott, hanem arra, hogy a nemesek nem tartoztak hűséggel Matildának, hiszen apja oldotta fel ezt halálos ágyán. A Matilda és Blois-i István közötti konfliktus polgárháborúba és anarchiába torkollott, de végül kompromisszummal ért véget: István halála után Matilda fia, II. Henrik kerülhetett a trónra. Ez a példa nagyon jól érzékelteti a kor hangulatát a nőági örökösödés kapcsán. Nem gondolták kizártnak, hogy a hatalom nőkön keresztül öröklődjön, csak konkrétan azt, hogy egy nő legyen az uralkodó, a fentebb már ismertetett kulturális-társadalmi okok miatt.⁵⁸ Külön érdekes, hogy maga István igénye is nőágon keresztül volt levezethető: anyja, Normandiai Adél I. (Hódító) Vilmos lánya volt.

Az első eset, amikor egy nyugat-európai államban elfogadták, hogy potenciálisan nő legyen a következő uralkodó, a XIII. századi Skóciában fordult elő.⁵⁹ Ebben az esetben azért került sor női örökös kijelölésére, mert még az oldalági leszármazók között sem volt férfi örökös. Matilda esetéhez hasonlóan az örökösként való megnevezés mellé a hűségeskü párosult a nemesek részéről, azonban Matildától eltérően ezt be is tartották. Ennek hátterében más legitim örökös hiánya állhatott.

A XIII. századi Angliában is jelentős események zajlottak le a trónöröklés szabályaival összefüggésben. I. Eduárd uralkodása alatt, három legidősebb fia halála után lefektetett rendelkezéseiben kimondta, hogy életben maradó fia öröklí a trónt, az ő halála esetén pedig életben maradó lányai. A rendelkezés legfontosabb eleme így tehát az volt, hogy a primogenitúra szabályai mind férfiak, mind nők között érvényesek, illetve azt is kimondta, hogy a trónt csak egy ember örökölheti, a királyságot nem lehet úgy felosztani, ahogyan az egy hűbértörök örökítése esetén történne női leszármazók között.⁶⁰

Ha összességében vizsgáljuk a nők trónöröklését a középkori európai királyságokban, arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a legkritább esetben fordult elő, és csak abban az esetben, ha valamilyen különleges körülmények indokolták azt. Az pedig, hogy egy női trónörökös valóban megszerezze a

⁵⁷ UO. 368.o.

⁵⁸ LYON, 2006. 369.o.

⁵⁹ LYON, 2006. 376.o.

⁶⁰ BENNETT, 1998. 591.o.

hatalmat és hatékonyan uralkodjon, még ennél is ritkább volt. A legtöbb esetben vagy trónharcok követték hatalomra kerülésüket és így veszítették el helyüket a kormányzásban, vagy helyettük férjük, fiuk, esetleg a nemesek által választott tanács uralkodott.⁶¹

ÖSSZEFOGLALÁS, ZÁRÓ GONDOLATOK

Az eddigiekben megkíséreltem átfogó képet adni a késő középkori Anglia trónöröklési viszonyairól. Mivel az időszakban nem volt a trónöröklés szabályait megnyugtatóan és átfogóan rendező jogi dokumentum (és az említett 1701-es *Act of Settlement*ig nem is alkottak ilyet), az uralkodók a trónutódlás kérdésében csak elődeik gyakorlatára, a korábbi precedensekre hivatkozhattak. Így a késő középkori Anglia viharos történetében sok különböző trónutódlási jogcím fordulhatott elő. Közös pont azonban, hogy minden uralkodó esetében történt hivatkozás a leszámazásra, hol kisebb, hol nagyobb súllyal. Ugyanígy gyakori a hatékony kormányzás hiányára való utalás, illetve a trón katonai úton való megszerzése, a főúri csoportokkal együttműködve. Fontos azonban megjegyezni, hogy az időszak uralkodóinak jogcímei minden esetben megkérdőjelezhetőek, mely a dinasztikus konfliktusokkal, illetve a sűrű uralkodóváltásokkal magyarázható. Összességében megállapíthatjuk, hogy a kérdésre vonatkozó átfogó jogi dokumentum hiányában a legtöbb esetben a gyakorlat, azaz a reálpolitika eseményei döntötték el azt, hogy ki ülhet az angol trónon. A késő középkori Anglia politikai fejleményei, intézmény- és alkotmánytörténeti fejlődésének időszaka – bár konfliktusokkal volt terhes – a kora újkori Angliában végbemenő jelentős változásoknak, a parlamentarizmus, alkotmányjog átalakulásának alapját adta. A korszakban egyszerre jelentek meg a régi és az új elméletek, illetve jogi gyakorlatok.⁶² A bemutatott időszak vizsgálata nélkül nem érthetőek meg a későbbi évszázadok eseményei, így azok a gondolatok sem, amelyek a mai napig meghatározzák az angol jogrendszert és alkotmányos berendezkedést.

⁶¹ LYON, 2006. 393.o.

⁶² HOLDSWORTH, 1903. 413.o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AMIN, NATHEN (2017). *The House of Beaufort: The Bastard Line that Captured the Crown*. Stroud: Amberley Publishing
- BAKER, JOHN (2019). *An Introduction to English Legal History*, Fifth Edition. Oxford: Oxford University Press
- BAXTER, STEPHEN (2017). Edward the Confessor and the Succession Question. In: Mortimer, Richard (szerk.). *Edward the Confessor, the Man and the Legend*. Suffolk: Cambridge University Press
- BENNETT, MICHAEL (1998). Edward III's Entail and the Succession to the Crown, 1376–1471. *The English Historical Review*, 113 (452), 580–609. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/578029> (Letöltve: 2022.05.23.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1093/ehr/CXIII.452.580>
- HICKS, MICHAEL (2003.) *The Wars of the Roses, 1455–1487*. Oxford: Osprey Publishing. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.4324/9780203499481>
- HOLDSWORTH, WILLIAM SEARLE (1903). *A History of English Law*, Vol. 2. London: Methuen&Co Ltd.
- KISTELEKI, KÁROLY, LÖVÉTEI, ISTVÁN, NAGYNÉ, SZEGVÁRI KATALIN, RÁCZ, LAJOS, SCHWEITZER, GÁBOR, TÓTH, ÁDÁM (szerk.: Rác, Lajos) (1998). *Egyetemes állam- és jogtörténet, Ókor-feudális kor*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- LEVINE, MORTIMER (1959). Richard III – Usurper or Lawful King? *Speculum*, 34 (3), 391–401. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2850815> (Letöltve: 2022.04.29.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/2850815>
- LYON, ANN (2006). The Place of Women in European Royal Succession in the Middle Ages. *Liverpool Law Review*, (2006) 27, 361–393. Letöltés helye: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10991-006-9007-9> (Letöltve: 2022.05.28.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1007/s10991-006-9007-9>
- McFARLANE., K.B (1973). *The Nobility of Later Medieval England*. Oxford: Clarendon Press
- MYERS, A.R. (1971). *England in the Late Middle Ages*. Harmondsworth: Penguin Books
- ORMROD, W. MARK (2016). *The DNA of Richard III: False Paternity and the Royal Succession in Later Medieval England*. Nottingham Medieval

Studies, 2016 (60), 187–226. DOI-azonosító:
<https://doi.org/10.1484/J.NMS.5.111283>

POLLOCK, FREDERICK, MAITLAND, FREDERIC WILLIAM (1895). The History of English Law Before the Time of Edward I., Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press

RUSZOLY, JÓZSEF (2005). Európa alkotmánytörténete. Budapest: Püski Kiadó

SPRING, EILEEN (1990). The Heiress-at-Law: English Real Property Law from a New Point of View. Law and History Review 8(2), 273–296. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/743994> (Letöltve: 2022.05.26.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/743994>

VAN HOUTS, ELISABETH (2019). The Abbes, the Empress and the ‘Constitutions of Clarendon’ In: Ibbetson, David; Jones, Neil; Ramsay, Nigel (szerk). English Legal History and its Sources – Essays in Honour of Sir John Baker, New York: Cambridge University Press. DOI-azonosító: <https://doi.org/10.1017/9781108672542.013>

A DIPLOMÁCIA ISKOLÁJA MIKSA FŐHERCEG V. KÁROLY NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁR UDVARÁBAN (1544-1548)

The School of Diplomacy
Archduke Maximilian in the Court of the German-Roman
Emperor Charles V (1544-1548)

Ujj Zoltán¹

Absztrakt: Habsburg Miksa (1527–1576) főherceg, I. Ferdinánd (1503–1564) magyar király fia és örököse 1544 és 1548 között kisebb megszakításokkal több, mint három évet töltött el nagybátyja, V. Károly (1500–1558) német-római császár udvarában. Ez az időszak az ifjú herceg, uralkodásra való felkészítésének gyakorlati időszaka volt, amelynek megismerésén keresztül érthetőbbé válik a Habsburg Monarchia működése és a Magyar Királyság kora újkori sorsának alakulása. Miksa – a Habsburg uralkodók többségéhez hasonlóan – ritkán került a magyar történettudomány látókörébe, pedig az ország szempontjából meghatározó évtizedekben volt a politika egyik legfontosabb szereplője. A tanulmány alapjául szolgáló kutatás bécsi levéltári források, valamint magyar és idegennyelvű szakirodalom alapján követi végig a főherceg útját, különös tekintettel a diplomáciai készségek megszerzésére. A főherceg későbbi tevékenységének szempontjából a császár melletti tanulóévek jelentősége tagadhatatlan. Miksa ekkor alapozta meg későbbi ismeretségeinek legtöbbszörét, valamint ismerte meg a Szent Római Birodalom működését, belső feszültségeit. Szintén a vizsgált időszakban tett szert logisztikai és harctéri tapasztalatokra, amelyeket később a magyarországi hadszíntéren kamatoztatott. Előbbiekén túl az idegen hatalmakkal való tárgyalások és a császár tanácsulésein való részvétel útján

¹ Ujj Zoltán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Kora Újkori Magyar Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-0840-6713>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10085682&view=pubTable>

betekintést nyert a szövetségi rendszerek működésébe. Mindezekből következően a császári udvar Miksa számára a diplomácia iskolájává vált.

Kulcsszavak: Miksa főherceg; schmalkaldeni háború; uralkodóneveltetés; dinasztikus politika; Habsburg-ház; kora újkori diplomácia

Abstract: Archduke Maximilian (1527–1576), son and heir of Ferdinand I (1503–1564) spent the years between 1544 and 1548 in the court of his uncle, Charles V (1500–1558), the Holy Roman Emperor during this time. This period served as a practical training for the young prince and retrospectively from his reign, its significance is undeniable. Through the examination of a ruler's upbringing, we can get a better knowledge about the functioning of the Habsburg Empire. Maximilian hardly ever got into the focus of the Hungarian historical science, despite the fact, that he played a key role in some of the most tense decades of the 16th century. The research on which the study has based has been conducted by using archival sources from the Viennese State Archives and relevant literature in Hungarian, English and German languages. It follows through the journey of the Archduke, focusing on the acquire of diplomatic skills. The Archduke grounded most of his later acquaintanceships here and got a better understanding of the Holy Roman Empire and its internal tension. Maximilian took part in battles and obtained logistical and administrative capabilities, which was great use for him in the 1550s when he was Commander-in-Chief in Hungary. Furthermore, through the negotiations with foreign powers and attendance on the emperor's council, he experienced the operation of alliance systems. In light of the versatile knowledge Maximilian acquired here, the emperor's court became The School of Diplomacy for him.

Keywords: Archduke Maximilian; Schmalkaldic War; education of a prince; dynastic politics; Habsburgs; early modern diplomacy

BEVEZETÉS

A kora újkori magyar politika világával és rendi berendezkedésével foglalkozó történetírók feltűnően kevés figyelmet szenteltek az ország működését, igazgatását döntő részben meghatározó jelenség, az uralkodó személyét célzó vizsgálatnak. Ez több okból is meglepő: egyfelől a mindenkori Habsburg uralkodó mai szemmel nézve szokatlan mélységben

vett részt az ország mindennapi ügyeinek vitelében, ezért személyének háttérbe szorítása számottevően torzíthatja egyes események történeti rekonstrukcióját, a kora újkori állam működésének megértését. Továbbá a Habsburg-házból származó uralkodók az ország sajátos történeti fejlődéséből kifolyólag, illetve a nemzeti romantika és az államszocialista korszak történetiszemléletéből következően, meglehetősen negatív értékeléssel rendelkeznek. Mindez annak az ellenére van így, hogy magával a dinasztíával és az élén álló személyekkel behatóbban a magyar történetírás csak elvétve foglalkozott. Az egyes uralkodók életművét a sok közül csupán egyetlen uralmuk alatt állt területi egységre – esetünkben a Magyar Királyságra – fókuszálva lehetetlen átfogóan megismerni, hiszen a magyar állam a késő középkortól dinasztikus monarchiák része volt, így sorsa szorosan összefüggött az uralkodócsalád révén hozzákapcsolódó államokéval.²

Bár a kora újkori Habsburg uralkodókról nemzetközi szinten számos biográfiai összefoglaló látott napvilágot, mindez nem tehermentesíti teljes mértékben a magyar történeti kutatást.³ Ennek oka, hogy ezek a munkák eltérő terjedelemben és változó mélységben foglalkoznak az uralkodó magyarországi tevékenységével, korlátozottan tárják fel annak magyarországi kapcsolatait, viszonyulását a Magyar Királysághoz és annak rendi vezetőihez. Előbbiekén túl a külföldi kutatók által jegyzett munkákból szükségszerűen kimaradnak az adott uralkodó körül a magyar historiográfiában meglévő, kurrens problémákra adott reflexiók is. Mindezekből az következik, hogy a kora újkori magyar uralkodókkal foglalkozó munkákban, a dinasztia magyarországi tevékenységének állandó visszacsatolásban kell állnia a Habsburgok nemzetközi küzdőtéren nyújtott teljesítményével.

Előbbiek figyelembevételével a legkevésbé sem elhanyagolható kérdés, hogy a trónra lépő Habsburg uralkodó milyen ismeretekkel bír. Magyar szempontból ez úgy is értelmezhető, hogy mennyire ismeri az országot és annak működését, milyen magyarországi kapcsolatokkal rendelkezik.⁴ A dunai Habsburg Monarchiában az éppen regnáló uralkodón túl annak

² SASHALMI, 2005. 6–17.o.; PÁLFFY, 2016. 13–29.o.

³ Az osztrák Styria Verlag például az 1970-es években indította útjára a kora újkori Habsburg uralkodókról készült sorozatát, amelynek keretében elkészült I. Ferdinánd: Sutter Fichtner, 1986.; Rudolf: Evans, 1980.; Mátyás: Rill, 1990.; II. Ferdinánd: Franzl, 1978.; I. Lipót: Spielman, 1981.; I. József: Ingrao, 1982. és III. Károly: Rill, 1992. tudományos igényű életrajza.

⁴ FAZEKAS, 2008. 63–71.o.

testvérei, illetve gyermekei, a főhercegek⁵ (akik egyben magyar királyi hercegek) számottevő kompetenciát birtokoltak, s közülük is kiemelkedett a mindenkori trónörökös személye. Tanulmányomban I. Ferdinánd király legidősebb fiának, Miksa főhercegnek (1527–1576), a későbbi II. Miksa császár pályafutásának korai szakaszát ismertetem. Miksa személye több szempontból is egyedi a Habsburg család tagjai között. Egyrészt Ferdinánd király fiaként olyan, a magyar történelemben nagy jelentőséggel bíró események szemlélője, később résztvevője, majd alakítója, mint Buda 1541. évi elvesztése, az 1551–52. évi magyarországi várháborúk vagy a Szigetvár elvesztésével járó 1566-os szultáni hadjárat. Másfelől a spanyol földön nevelkedett atyjával ellentétben Miksa már Közép-Európában született és nőtt fel, s magát kategorikusan német fejedelemnek tekintette, ezért nem kis mértékben hozzá köthető a Habsburgok osztrák (junior) ágának „elnémetesedése”. Személyét külön érdekessé teszi, hogy – a család legtöbb tagjától eltérően – nem elhanyagolható mértékben rokonszenvezett a reformációval.⁶ Utóbbiak különösen a főherceg „tanítómesterével” a messianisztikus küldetéstudattal és birodalomeszmével rendelkező V. Károly császárral való összevetésben tűnnek különösen ellentmondásosnak.⁷

Az ifjú főherceg neveltetésének egy újabb állomásaként 1544 és 1548 között kisebb megszakításokkal, az I. Ferenc francia király majd a schmalkaldeni szövetség ellen háborúzó V. Károly császár kíséretében tartózkodott. Ezekben az években nagybátyja oldalán bejárta a Szent Római Birodalom német és németalföldi területeit, mindeközben pedig tapasztalatokat szerzett, kapcsolatokat épített és személyes kvalitásait csiszolta, a schmalkaldeni háborúban (1546–1547) pedig több alkalommal is tényleges harci cselekményekben vett részt. A császár melletti tanulóévekre meglehetősen zűrzavaros időszakban került sor, mert az 1526. évi mohácsi katasztrófát követően a megállíthatatlannak tűnő Szulejmán szultán seregei már a birodalom keleti területeit fenyegették, ezért az államszövetség erejének összefogására lett volna szükség, ám ezt súlyos belső feszültségek hátráltatták. A birodalom rendjei ugyanis régóta igyekeztek fellépni az általuk túlzottnak tartott császári hatalommal szemben, amely törekvésük Luther Márton színrelépésével vallási színezetet is kapott. Előbbiekből adódóan az 1540-es évek folyamán több, kisebb-nagyobb belháború bontakozott ki a birodalmon

⁵ Tanulmányomban Ferdinánd király gyermekeire vonatkozóan magyar királyi hercegi címük révén a herceg szót a főherceg szinonimájaként használom.

⁶ SUTTER FICHTNER, 2001. 32–49.o.

⁷ KÖRPÁS, 2008. 13–28.o.

belül, jellemzően akkor, amikor a császár éppen a nemzetközi küzdőtéren kényszerült az oszmán-francia szövetséggel megmérkőzni. Erre válaszul V. Károly a kompromisszumok keresése helyett az uralkodói igényeket mindinkább erőből igyekezett érvényre juttatni, amelynek köszönhetően a protestáns rendek és a központi hatalom konfliktusa mindinkább kiéleződött.⁸

I. A FRANCIA HÁBORÚ ÉS NÉMETALFÖLD (1544-1546)

A francia királyok és a német-római császárok már a 15. század óta szinte állandó harcban álltak az Észak-Itália feletti dominanciáért, elsősorban a régió gazdagsága és stratégiai helyzete miatt. V. Károly 1540-ben Milánó hercegévé tette fiát, Fülöp infánst, felbőszítve ezzel a tartományt magának vindikáló Ferenc francia királyt.⁹ Az oszmánok támogatását elnyerő Francia Királyság 1542-ben a spanyol–francia határon, Flandriában és Itáliában egyszerre indított támadást. A birodalom védekezőképessége a vártnál jobban működött, így a francia támadás minden fronton kifulladt, 1543-ban pedig VIII. Henrik angol király is belépett a háborúba a császár oldalán. A győzelem kapujában álló császár 1544 februárjára birodalmi gyűlést hívott össze Speyerben.¹⁰

Miksa főherceg V. Károly melletti szolgálata azt követően vette kezdetét, hogy Ferdinánd király feleségével és fiaival 1544 elején a speyeri birodalmi gyűlésre érkezett. A kortárs itinerárium szerint – amelyet V. Károly titkára, Jean de Vandenesse készített el – a magyar király, a főhercegek és az összes választófejedelem mind ott voltak a császár február 1-jén megtartott ünnepélyes bevonulásán.¹¹ Ferdinánd király azért hozta idősebb fiait (így Miksa mellett Ferdinánd főherceget is) az államszövetség legfontosabb eseményére, hogy bevezesse őket a birodalmi fejedelmek és hercegek körébe, majd a kormányzás művészetét V. Károly mellett sajátítsák el, így a császár mellett töltött időszak jelentősége nem alábecsülendő.¹² A két fiatal hercegnek ez volt életében az első alkalom, hogy huzamosabb időre kikerültek a megszokott, szűkebb családi környezetből.

⁸ GUTTMAN, 2014. 295–300.o.

⁹ Megjegyzendő, hogy a francia király az 1526-os madridi egyezményben lemondott itáliai igényeiről.

¹⁰ Az itáliai háborúhoz lásd: IFJ. BARTA, 1996. 64–66.o.; IFJ. BARTA, 2007. 11–27.o.

¹¹ BRADFORD, 1850. 545.o.

¹² RIGÓ, 2016. 117–150.o.

A februártól júniusig tartó diéta fő témáját a császár Franciaországgal kiújult háborúja szolgáltatta.¹³ Speyerben V. Károly felszólította a rendeket, hogy a Szent Római Birodalom védelme érdekében gyűljenek zászlója alá, továbbá fővesztés terhe mellett megtiltották, hogy a jövőben német katona francia szolgálatba álljon.¹⁴ A feszült hangulatú gyűlések mellett, a szokásoknak megfelelően, számos reprezentatív eseményre került sor, például a Német Lovagrend új nagymesterének beiktatási ceremóniájára, valamint Egmont gróf és Bajorországi Szabina napokig tartó esküvői ünnepségére.¹⁵ A birodalmi gyűlés 1544. június 10-én ért véget, ahonnan a császár Neuschloss-i rezidenciájára távozott néhány napra. A források hiányában nem sikerült megtudni, mikor került sor a főhercegek V. Károly udvarához történő csatlakozására: kérdés, hogy ez már a speyeri diéta alatt megtörtént, vagy az azt követő napokban rendeződött el. Nem tudjuk, hogy pontosan milyen keretek között, mekkora időtartamra képzelték el a két ifjú főherceg császári udvarban való szolgálatát, de úgy tűnik, hogy a császár közvetlen kíséretébe kerültek és részt vettek a hadjárat idején tartott haditanácsokon is.¹⁶ A két főherceg külön kíséretet, tulajdonképpen saját udvart kapott s ennek tagjait a vonatkozó névjegyzék fennmaradásának köszönhetően ismerjük.¹⁷ Az irat szerint Miksát a császár mellé szánták, hogy részt vegyen vele a hadjáratában, míg Ferdinánd főherceget Brüsszelbe készültek küldeni, hogy ott Mária királyné, németalföldi helytartó udvartartásához csatlakozzon kíséretével.¹⁸

Mikor a császár 1544. június 16-án hadseregével ünnepélyesen bevonult Metz városába, Móric szász herceg és Albrecht brandenburgi őrgróf mellett már Ferdinánd király fiai is V. Károly kíséretében voltak.¹⁹ A sereg június további részét is Metzben töltötte, ahol sor került volna a birodalmi gyűlés törvényét megsértő, német katonákat francia szolgálatba toborzó Beichlingen gróf kivégzésére, ám a főúr az előkészített vesztőhelyre érve váratlanul kegyelmet kapott a császártól. A meglepő fejlemények mögött a szász herceg

¹³ A szakirodalom gyakran az 1542-46. évi itáliai háborúként hivatkozik rá.

¹⁴ BRADFORD, 1850. 546.o.

¹⁵ HOLTZMANN, 1903. 36.o.

¹⁶ HOLTZMANN, 1903. 39.o.

¹⁷ ÖStA HHStA Hofarchiv OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 181/21.Verordnung König Ferdinands I. für den Hofstaat des Erzherzog Maximilian auf dem Feldzug (mit Karl V. gegen Frankreich), 1544.05.31.

¹⁸ Ennek ellenére a franciaországi menetelésen végül az alig tizenöt éves Ferdinánd főherceg is részt vett.

¹⁹ BRADFORD, 1850. 546.o.

és Miksa kitartó kérvényezése állt, akik elérték Károlynál, hogy eltekintsen az ítélet végrehajtásától.²⁰

V. Károly serege júliusban indult tovább, hogy Északkelet-Franciaországot félkörívben átszelve jusson el szeptemberben St. Marceau apátságába, ahol a békeszerződés pontjait rögzítették. A hadjáratot csupán szórványos csetepaték és városostromok jellemezték, a francia sereggel való nagyobb ütközetre ezen a hadszíntéren nem került sor. Az egyik hosszabb megállót Saint-Dizier városa jelentette, amelyet a császár ostromolni kezdett. Szeptember 19-én Crépy-ben zajlott le a békeszerződés ünnepélyes megkötése, ezt követően pedig a francia békedelegáció tagjai – Orléans hercege,²¹ Vendome hercege,²² valamint Claude d’Annebault, Franciaország admirálisa²³ – a császárral és a főhercegekkel együtt ebédeltek.²⁴ A béke egyik pontjaként tervbe lett véve Károly orléans-i herceg összeházasítása egy Habsburg főhercegnővel, ennek ürügyén a fiatalembert a császár meg is invitálta udvarába. E frigy leginkább V. Károlynak állt érdekében, aki ezzel is igyekezett a herceg és bátyja, Henrik dauphin közti nézeteltérését a maga javára fordítani.²⁵

Szeptember 23-án a kíséret Orléans hercegével együtt Cambrai-ba érkezett, ahol Habsburg Mária németalföldi helytartó fogadta őket. Itt a császár kísérete két részre oszlott; V. Károly a kíséret kisebbik részével visszatért Le Cateau-Cambrésis-be, hogy hadserege feloszlását felügyelje, míg Miksa az udvartartás másik részével Cambrai-ban maradt. A szórványos források alapján úgy tűnik, a főhercegek az esztendő hátralévő részét, császári nagybátyjuk helyett, többnyire nagynénjük, a németalföldi helytartóságot betöltő Mária királyné²⁶ felügyelete alatt töltötték Ghentben illetve Brüsszelben. November 3-án pedig a főhercegek Mons-ig kísérték a hazafelé tartó orléans-i herceget és nagynénjüket, Habsburg Eleonóra francia királynét. Ezt követően a főhercegek 1545 májusáig Németalföldön tartózkodtak. Az ifjú Miksa V. Károly császár mellett való szolgálatának egyik

²⁰ HOLTZMANN, 1903. 39.o.

²¹ Valois Károly herceg (1522–1545), Ferenc francia király harmadik fia.

²² Antoine de Bourbon herceg (1518–1562), Navarra királya (1555–1562).

²³ Claude d’Annebault (1495 k.–1552) Franciaország marsallja és admirálisa.

²⁴ A békekötés révén a francia király V. Károlyal folyó harca véget ért, ám a császár kihátrálásán felháborodott VIII. Henrikkel még 1546-ig folytatódott a háború.

²⁵ E házasság azonban nem jött létre, ugyanis Károly herceg 1545. szeptember 9-én váratlanul elhunyt. Érdekesség, hogy a Károlynak ígért Mária infánsnőt végül éppen Miksa főherceg vette feleségül 1548-ban Valladolidban.

²⁶ Habsburg Mária magyar királyné (1505–1558), II. Lajos magyar király felesége.

legemlékezetesebb időszaka minden bizonnyal ez volt. Olyannyira lenyűgözte az ország gazdagsága, iparosodottsága és lakosainak szorgalma, hogy évtizedekkel később, a németalföldi szabadságharc kirobbanásakor több levelében is mély bánatát fejezte ki a tartományban történt pusztítás felett.²⁷

Tavasszal a császár birodalmi gyűlést hívott össze Worms-ba, így Brüsszelből a főhercegek Mária királyné kíséretében április végén Diestbe utaztak, majd május 3-án az időközben beérkezett császárral folytatták útjukat Maastricht felé. Május 15-én Halsemben Ferdinánd király is csatlakozott a menethez, így a következő nap együtt vonultak be Worms-ba. A főhercegek jelen voltak a birodalmi gyűlés néhány eseményén, ám ha kaptak is valamilyen reprezentációs vagy egyéb feladatot, ezek minden bizonnyal marginálisak voltak, mert a források nem tesznek róluk említést.²⁸ Mikor 1545 júliusában a birodalmi diéta véget ért, Miksa atya oldalán a cseh korona országaiba távozott, hogy a morvaországi és sziléziai rendi gyűléseken személyes jelenlétükkel biztosítsák a dinasztia képviselőit.²⁹ Augusztusban már Prágában volt, s szerencsés megérkezéséről levélben számolt be a császárnak.³⁰

II. A CHMALKALDENI HÁBORÚ ÉS AZ AUGSBURGI BIRODALMI GYŰLÉS (1546-1548)

A protestáns német rendek egy csoportja 1530-ban János szász választófejedelem hívására Schmalkaldenben gyűlt össze. Az itt létrejövő szövetség az új hit védelmében túl azt a célt is szolgálta, hogy az egyre erősödő császári hatalommal szemben összefogja V. Károly birodalmon belüli ellenzékét. A szövetség egy évtized alatt polarizálta a birodalmat, mert tagjainak gyarapodásával a rendek mindegyike arra kényszerült, hogy elkötelezze magát a szervezkedés mellett, vagy a császár oldalára állva szembe helyezkedjen azzal. Miután a francia háborút kedvező békével sikerült lezárnia és 1545 novemberében Szulejmán szultánnal is tizenöt éves fegyvernyugvásban állapodott meg, a császár végre a birodalom belső ügyeinek rendezéséhez foghatott. Célja a birodalom politikai és vallási egységének megteremtése volt. Elméletben mindkét fél nyitott volt az egyre élesedő ellentétek tárgyalásos rendezésére, gyakorlatban azonban 1545

²⁷ SUTTER FICHTNER, 2001. 13.o.

²⁸ KANNENGIESER, 1891.

²⁹ BIBL, 1929. 35.o.; SUTTER FICHTNER, 2001. 15.o.

³⁰ Miksa főherceg levele V. Károly császárnak. Prága, 1545. 08. 27.

folyamán már a császár és a schmalkaldeniek is háborús előkészületeikkel foglalatoskodtak.³¹ Bár Károly a Habsburg dinasztia minden uralma alatt álló területének erejére, így a spanyol és itáliai koronákon túl az I. Ferdinánd vezette dunai Habsburg Monarchia és a pápa támogatására is számíthatott, míg a schmalkaldenieket ügyes politikával külpolitikai elszigeteltségbe szorította, a gazdag tartományurak és fejlett városok alkotta szövetség önmagában is komoly ellenfélnek bizonyult. Erről árulkodik, hogy Ferdinánd király Miksának címzett, 1547. február 14-én Leitmeritz-ben (ma: Litoměřice) kelt levelében végakarátát is kinyilvánítja.³²

Az ifjú főherceg 1546-ban tért vissza V. Károly kíséretébe, miután ezúttal is egész családjával egyetemben, a regensburgi birodalmi gyűlésre érkezett, ahol több fontos esemény is várt a családra.³³ Egyfelől sor került Anna főhercegnő³⁴ és V. Albert bajor herceg (1528–1579) esküvőjére (Regensburg, 1546. július 4.), emellett megtörtént Miksa hercegnek az Aranygyapjas rendbe való felvétele is. Könnyen elképzelhető, hogy Ferdinánd nem azzal a szándékkal hozta fiait Regensburgba, hogy újfent háborús tapasztalatokat szerezzenek, hiszen a császár neki még 1546. április 18-án is azt írta, hogy nem dönt a háború megindításáról, míg nem beszéli meg terveit részletekbe menően vele.³⁵ Július végén Ferdinánd és családja eltávozott a városból, csak Miksa és Ferdinánd főhercegek maradtak V. Károly mellett. Az érzelmek szabad kimutatását nagymértékben szabályozó korabeli udvari normák fényében izgalmas, hogy a családi búcsúról azt jegyezték fel, az „nem könnyek nélkül zajlott le.”³⁶

2.1. Tűzkeresztség és szökési kísérlet

A birodalmi gyűlés ideje alatt már mind a schmalkaldeniek, mind a császáriak részéről zajlott a seregek összegyűjtése. A császár augusztus 3-án hagyta el Regensburgot, hogy Landshutnál felállt hadai élére álljon; minden bizonnyal már vele tartottak Ferdinánd fiai is.³⁷ A császári sereg 1546. augusztus 26-án érkezett Ingolstadthoz, ahol le is táborozott a Duna

³¹ GUTTMAN, 2014. 295–300.o.

³² Ferdinánd levele Miksának. Leitmeritz, 1547. 02. 14. Latin eredetiből fordítva.

³³ 1546. június 11-én Miksa édesanyjával és testvéreivel Augsburgba érkezik. Viglius 2.o.

³⁴ Habsburg Anna (1528–1590), Ferdinánd legidősebb leánya.

³⁵ ÁVILA, 2022. 19.o.

³⁶ BIBL, 1929. 35.o.

³⁷ BRADFORD, 1850. 556.o.

partján.³⁸ Miksa főherceg János brandenburg-küstrini, illetve Albert Alkibiadész brandenburg-kulmbachi örgróf, valamint Wolfgang von Milchling³⁹ vezette, mintegy háromezer főnyi német nehézlovasságnak parancsolt.⁴⁰ A schmalkaldeniek és a császár serege napokon keresztül farkasszemet nézett egymással a folyó két partjáról, majd augusztus 31-én kisebb összecsapásra is sor került. A herceg a birodalmi lobogót (*Reichsbanner*) védő alakulat tagjaként itt vett részt élete első összecsapásában, amelyet szerencsés módon, sebesülés nélkül átvészelt. Szeptember első napjaiban folytatódtak az előcsatározások, majd a schmalkaldeniek, látván, hogy nem fognak áttörni, szeptember 4-én Neuburgba (ma: Neuburg an der Donau) vonultak, ahol 7-én átkeltek a Dunán.⁴¹

A kor és a Habsburg család szokásait figyelembe véve némileg meglepőnek tűnik, hogy a főhercegek több alkalommal is tényleges harcérintkezésbe kerültek: Ferdinánd király köztudottan távol tartotta magát a csatáktól, így fiainak nagyarányú részvétele minden bizonnyal a „lovagkirály” szerepében gyakran tetszelgő császár hatásának tudható be. Anélkül, hogy a főhercegek harcokban való szerepét túlértékelnénk, megjegyezzük, hogy a részvétel tervezett volt, feltehetően előzetes tájékoztatást is kaptak, hiszen Miksa kísérete tekintélyes mennyiségű hadifelszerelést – páncélokot és fegyverzetet is – hozott magával a birodalomba, amelyek hazaküldéséről a harcok lezárultával külön intézkedni kellett.⁴² Az Ingolstadt környéki összecsapások s a főherceg ebben való részvétele, ha sematikusan is, de megjelenik Tinódi Sebestyén kortárs költeményében: „Császárnak ott mely nagy hívön szolgálta,/ Vitéz Maximilián harcon vala,/ Ferdinándnak öregbik fia vala/ Vitésségén harcon sok csudál vala.”⁴³ Szintén az Ingolstadt körüli harcokhoz kötődik, hogy a főherceg sátrát beszakította egy eltévedt ágyúgolyó, amelyet Miksa haditrófeaként, nem kis büszkeséggel, Anna húgának küldött el Münchenbe.⁴⁴

Miksa eleinte élvezte a táborigényt, hozzá hasonló korú német fejedelmek és hercegek társaságában töltötte idejét, s különösen jó

³⁸ ÁVILA, 2022. 120.o.

³⁹ Wolfgang Schutzbar (1483 k.–1566), a Német Lovagrend nagymestere.

⁴⁰ ÁVILA, 2022. 84.o.

⁴¹ BRADFORD, 1850. 556.o.

⁴² Ludwig Ungnad és Maximilian Polheim, Miksa udvartartásának tagjai hadi fegyverzetük hazaküldéséről.: Loserth, 1896. 43. levél.

⁴³ Első Károl Császár hada Saxóniába, ott kúrfirstnak megfogása, 1546. 113-116. sorok

⁴⁴ BIBL, 1929. 36.o.; A parancsnoki sátrakat igen gondatlanul helyezhették el, ugyanis a császár sátrát is találat érte. ÁVILA, 2022. 129.o.

kapcsolatba került Móric és Ágost⁴⁵ szász hercegekkel, valamint Erik⁴⁶ braunschweig-lüneburgi herceggel. A hónapokig tartó eseménytelen táborozás és menetelés során azonban úgy tűnik, Miksa kezdeti harcikedve és lelkesedése alábbhagyott és ezzel párhuzamosan mintha a főherceg feletti kontroll némileg lazult volna, amit igyekezett is kihasználni. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy mind gyakrabban adta át magát az alkoholnak, azaz az erős borok élvezetének, illetve, hogy Ferdinánd iránymutatásával szembemenve kevés időt töltött saját kísérete társaságában, s inkább a táborozás során szerzett újdonsült ismerőseivel, sőt prostituáltakkal foglalkozott. Mindebben kétségtelenül szerepe lehetett, hogy udvara nagyrészt apja és nagybátyja kipróbált burgund és spanyol hívei alkották, akiknek többségével szemben Miksa ellenérzésekkel viseltetett.⁴⁷

Még 1546-ban a király Miksa öccsét, Ferdinánd főherceget magához rendelte Prágába, míg az idősebb testvér V. Károly mellett maradt, ami rövid úton kellemetlen érzéseket és féltékenységet keltett benne.⁴⁸ Öccse távozását követően Miksa kedélyállapota erőteljesen lehanyatlott, káros szenvedélyeiben méginkább elmerült. A jelek szerint császári nagybátyjával is egyre nehezebben találta a közös hangot, sőt úgy tűnik, hogy Miksa többször szándékosan igyekezett borsot törni V. Károly orra alá. Erről tanúskodik, hogy egy alkalommal némileg részegen, bevallotta testvéreinek, Anna főhercegnőnek, hogy több ízben igyekezett szabotálni a császár parancsait. Arra is akadt példa, hogy a császár sürgősen egy helyre rendelte, aminek csak vonakodva és az időt húzva tett eleget.⁴⁹ Az unokaöccse magatartását rövidúton megalégtelő császár ezért megbízható kamarását, Thomas Perrenot de Chantonay-t küldte Miksa mellé, azzal az utasítással, hogy tartsa szemmel a renitens herceget.

A császár táborában magát egyre kellemetlenebbül érző herceg 1547. február 2-án kapott hírt egy újabb testvére, Johanna születéséről, röviddel ezt követően pedig édesanyja haláláról. Utóbbi szomorú hír minden bizonnyal megrendítette, az anyjához közel álló Miksát és megadta a végső lökést ahhoz, hogy a trónörököshöz szokatlan tette vetemedjen. A főherceg ugyanis 1547. február 5-én az éj leple alatt egy apródja kíséretében megszökött ulmi

⁴⁵ Ágost (1526–1586) szász herceg, szász választófejedelem (1553–1586).

⁴⁶ II. Erik (1528–1584) braunschweig-lüneburgi herceg.

⁴⁷ SUTTER FICHTNER, 2001. 14.o.; BUZEK, 2014. 121.o.

⁴⁸ BIBL, 1929. 40.; SUTTER FICHTNER, 2001. 14.

⁴⁹ BIBL, 1929. 39. A főherceg Bibl által felidézett engedetlenségéről szóló történetek Ferdinánd király 1547. február 14-én Miksának írott leveléből származnak.

rezidenciájáról és Csehország felé indult. A szökést alaposan kitervelte: körletében hátrahagyott egy hamis útvonaltervet, az ellenőrzőpontokon pedig magát, mint „Miksa főherceg Ferdinánd királyhoz igyekvő futárát” azonosította. Chantonnay azonban korahajnalban értesült a herceg szökéséről és embereivel Miksa nyomába szegődött, akit a második postaállomáson sikeresen feltartóztatott, majd visszakísért a táborba.⁵⁰ Az esetről a császár magántitkára, Jean de Vandenesse is megemlékezett. Véleménye szerint Miksa szökésére azért került sor, mert a herceg úgy értesült, atyja, Ferdinánd király hamarosan ütközetet fog vállalni a szász választóval és erős készletet érzett, hogy mellette legyen, amikor harcba bocsátkozik, viszont a császár elutasításától tartva nem akart engedélyt kérni a távozásra.⁵¹

A felesége elvesztése miatt gyászoló Ferdinánd királyt nem is érthette volna rosszabbkor a fia szökéséről szóló hír, hiszen mindeközben a Szászországban gyülekező protestáns seregek éppen a Csehországba való betérésre készültek, hogy kiprovokálják a schmalkaldeniek ügyével rokonszenvező csehek konfliktushoz való csatlakozását. Előbbi sürgető üggyek ellenére Ferdinánd igen hosszú, tizenegy oldalas autográf levelet írt fiainak, amelynek eredeti példányát Miksának, míg másolatát Ferdinánd főhercegnek küldte el. E bensőséges írásában a király csalódottságát fejezte ki afelett, hogy Miksa korábbi ígérete ellenére nem viselte jól magát az udvarban, szemére veti arroganciáját, s figyelmezteti ne akarjon bölcsebb lenni a császárnál „aki egy hatalmas fejedelem (...) és ha bölcsebb is lennél Salamonnál, mivel az Ő [ti. V. Károly] szolgálatában vagy, engedelmességgel tartozol neki, ne legyél hát önfejű és lázadó.”⁵² Emellett erkölcsi parabolákat is idézve korholja a herceget, hogy a mértéktelen alkoholfogyasztással aláassa egészségét, becsületét és jóhírét. A levél egyik hangsúlyos üzenete továbbá a testvérek közti békesség mindenekelőtt való megtartása, ezt mindkét fia lelkére köti, példaként hozva fel az önmaga és testvérei közti köteléket, amely számtalan nézeteltérés és érdekellentét dacára erős maradt.⁵³

⁵⁰ SUTTER FICHTNER, 2001. 15.o.

⁵¹ BRADFORD, 1850. 559.o.

⁵² Ferdinánd levele Miksának. Leitmeritz, 1547. 02. 14. Latin eredetiből fordítva.

⁵³ RIGÓ, 2016. 117–150.o.; SUTTER FICHTNER, 1975. 409–416.o.

2.2. A császár győzelme

1546. október 14-én Ferdinánd megállapodott Móric szász herceggel,⁵⁴ hogy támogatásért cserébe a herceg megkapja a szász választói címet. Ezt követően pedig egyesített seregükkel, gyors hadjáratban Szászország tekintélyes részét elfoglalták. A sikeres hadmozdulat megosztotta a schmalkaldeniek erejét és fellelkesítette a harcok és járványok miatt létszámában megfogyatkozott, Bajorországban veszteglő császári csapatokat, így márciusban V. Károly hadai a csehországi Egerben egyesültek Ferdinánd seregével. Az egyesült sereg szemléléről Istvánffy Miklós a következőképpen számolt be: „A császár parancsára hadijátékot tartottak, különféle harcmozdulatokat mutattak be lovaikkal, ívelt és egyenes irányba, vitézi módon körünyargalva kedves látványt nyújtottak a szemlélődőknek. Ezt látta és dicsérte a két uralkodótestvér, továbbá a nagyreményű ifjú Miksa herceg. (...)”⁵⁵

Közben – az 1547 februári mélypontot követően – úgy tűnik, Miksa rövid időn belül „rendbe szedte” magát: bár a finom ételek és jó borok élvezetét sosem vetette meg, korábbi borgőzös tivornyáinak végeszakadt, akárcsak a prostituáltak látogatásának. A hirtelen „jellemejlődésben” minden bizonnyal több tényező is szerepet játszhatott: így a császári kamarás Miksa mellé delegálásán és Ferdinánd király említett levelén túl nagy súllyal esett latba az előnyös házassághoz szükséges megfelelő reputáció kialakítása.⁵⁶

A Wittenberg és Drezda közt félúton fekvő Mühlberg közelében 1547. április 24-én döntő ütközetre került sor, amely a császári oldal győzelmével végződött. A csatában öccsével együtt ismételten részt vett Miksa főherceg is, erről az ingolstadtihoz hasonló, sematikus formában emlékezett meg Tinódi: „Az jó császár vala szép fegyverében/ Vitéz módra forgódik ő igyében,/ Herceg Maximilián ott az igyben/ Vitéz módra forgódik fegyverében (...)”⁵⁷A győztes mühlbergi ütközet után a császári sereg tovább nyomult és május 4-én a schmalkaldeniek székhelyének számító Wittenberg alatt táborozott le. A következő napon meg is érkezett a városból a brandenburgi választófejedelem által vezetett delegáció, hogy kegyelmet kérjen a fogságba vetett János Frigyesnek és a megadás feltételeiről tárgyaljanak. A megbeszélések több napon keresztül tartottak, az elkészült békeegyezményt

⁵⁴ A schmalkaldeni szövetség vezetője, János Frigyes szász választófejedelem unokatestvére.

⁵⁵ Guitman Barnabás fordítása. Idézi: ÁVILA, 2022. 220.o.

⁵⁶ SUTTER FICHTNER, 2001. 16.o.

⁵⁷ Első Károl Császár hada Saxóniába, ott kúrfirstnak megfogása, 1546. 385–388. sorok

május 19-én írta alá János Ernő herceg⁵⁸ és a választó fia, a későbbi II. János Frigyes. Május 23-án sor került a császár wittenbergi bevonulására, ezzel a háború véget ért.⁵⁹ A következő napon érkezett V. Károly udvarába az elfogott János Frigyes fejedelem felesége, Cleves-i Sybilla, hogy férje szabadon bocsátását kieszközölje, akinek fogadására a császár Joachim Hektor brandenburgi választót és a két főherceget küldte.

A tábori élet kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy a császári sereg spanyol, itáliai és német alakulatai között állandó volt a rivalizálás és az ebből következő kisebb konfliktusok megléte. Ávila szerint a különböző csapatok olyannyira féltékenyek voltak egymásra, hogy Alba hercegnek naponta váltott sorrendbe kellett rendeznie őket, így hol a főszeregbe, hol az előhadba voltak beosztva.⁶⁰ 1547 nyarán, a hallei táborozás idejére tetőztek az indulatok, amikor a spanyolok és a németek között annyira kiéleződtek az ellentétek, hogy a császár személyes beavatkozására volt szükség. Bartholomäus Sastrow német utazó leírása szerint a belharc közvetlen kiváltó oka egy, a németek által a spanyoloktól eltulajdonított ló volt. Károly mellett Miksa is személyesen jelen volt a békéltetési kísérletnél, ahol egy részeg *landsknecht* (gyalogos német zsoldoskatoná) rálőtt a császárra, míg a főherceg puskatussal kapott olyan erejű ütést egy másik elégedetlen némettől, hogy a jobb karján hosszú ideig kötést kellett viselnie.⁶¹

A bizarr jelenetsor ellenére, Miksát lelkesedéssel töltötte el a háború aktív időszaka, amikor a nagyobb eseményektől mentes táborozással ellentétben tényleges katonai műveletekben vett részt. Ennek fényében meglepőnek tűnik, hogy az 1546–47. évi háborús részvétel egyedülálló maradt Miksa életében és a későbbiekben apjához hasonlóan távol tartotta magát a harcoktól. A fennmaradt levelek tanúsága szerint a főhercegi kíséret felszerelésének és ellátmányának mozgatása is komoly logisztikai feladatot jelentett, amit nem sikerült minden esetben hiba nélkül végrehajtani.⁶² Ám az itt megszerzett katonai tapasztalatok kétségtelenül nagy hasznára voltak a hercegnek, mikor az 1551–52. évi várháborúk idején a magyarországi hadszíntér főparancsnoka volt, s Ferdinánd király távollétében rá hárult a

⁵⁸ János Frigyes féltestvére.

⁵⁹ BRADFORD, 1850. 561–562.o.

⁶⁰ HOLTZMANN, 1903. 62.o.; ÁVILA, 2022. 120.o.

⁶¹ ÁVILA, 2022. 207.o.

⁶² Néhány láda felszerelés például elveszett. Loserth, 1896. 36. levél

védelem országos szintű szervezése és összehangolása, illetve az ő véleményét kérték ki például a fontosabb katonai pozíciók betöltése kapcsán.⁶³

2.3 Az augsburgi esztendő

Az oszmánokkal megkötött 1547-es drinápolyi béke, valamint a schmalkaldeni háborúban elért váratlan, döntő győzelem azt a hamis látszatot keltette V. Károly császárban, hogy a Szent Római Birodalomra vonatkozó reformterveit végre keresztülviheti az államszövetség rendjein. Ennek érdekében a háború lezárása után nyomban birodalmi gyűlést hívott össze Augsburgba, ahová július 23-án meg is érkezett.⁶⁴ A birodalom politikai és vallási átszervezése még a látszólagos győzelmi helyzetben is jelentős kihívást jelentett, ezért a reformok végigviteléhez Károly az év hátralévő részét Augsburgban töltötte.⁶⁵ A császár a közel egy évig tartó birodalmi gyűlés folyamán több alkalommal is köszvénytől, illetve sárgaságtól szenvedett, talán ennek is köszönhető, hogy Miksa főherceg egyre több feladatot kapott és nagybátyját is több alkalommal helyettesítette, így például 1547. szeptember 1-jén, a diéta megnyitásán is.⁶⁶ A január 6-i nagymisén Miksa újabb reprezentációs esemény középpontjába került: a szokás szerint ugyanis a brandenburgi választó, a rajnai palotagróf és a cseh király vitték az ünnepi menetben a tömjént, aranyat és mirhát, Ferdinánd király viszont legidősebb fiára hagyta a feladatot. Január 14-én a gyűlés következő ülőszakának nyitóbeszédét ismét a főherceg tartotta, s ebben a császár azon akaratát tolmácsolta a rendek felé, hogy minden eszközével a birodalmi béke helyreállításán dolgozik.

Miksa a hatásos uralkodói reprezentáció elsajátítása szempontjából talán a legkedvezőbb helyre került, hiszen mind a császár, mind a spanyol, burgund és német előkelőségek többsége jelentős energiát fordított a magáról való megfelelő kép kialakítására, így a hercegnek bőven akadt lehetősége ellesni ennek mikéntjét. Maga V. Károly uralkodásának első éveiben szerényebb, visszafogottabb szerepben jelent meg a reprezentációt szolgáló

⁶³ VIROVE CZ, 2015. 45–46.o.

⁶⁴ Augsburg a schmalkaldeni szövetség egyik oszlopos tagja és a háború egyik támogatója volt, ezért vesztes félként komoly hadisarcot kellett fizetnie a császárnak.

⁶⁵ GUITMAN B., KÖRPÁS Z., TÓTH F., B. SZABÓ J., 2019. 259.o.

⁶⁶ November 23-án a császár olyannyira szenvedett a köszvénytől, hogy Augsburgba érkező Mária hűgát is csak hálókamrájában tudta köszönteni.

művészeti alkotásokon, a *Sacco di Roma*⁶⁷ után azonban a *magnifico* jellemezte imázsát: grandiózus bevonulási menetek, a lehető legdíszesebb külsőségek között megtartott ünnepek, beszédek és vallási ceremóniák, illetve a császár emberek fölé emelkedő, elérhetetlen hősként való ábrázolása.⁶⁸ A későbbiek szempontjából úgy tűnik, Miksa leginkább ezt hasznosította saját imázsépítésében, ugyanis a Spanyol Királyságból való 1551. évi hazaútján a portugál uralkodótól jegyajándékba kapott, Szulejmánnak elnevezett indiai elefánttal vonult végig Észak-Itálián, valamint a mai Bajorország és Ausztria területén, látványos kísérete pedig mély nyomot hagyott az átszelt vidékek lakosságában.⁶⁹

A birodalmi diéta időszakából különösen izgalmas Miksa főherceg levéljegyzékének néhány megmaradt példánya. Ezek alapján úgy tűnik a főherceg több német fejedelemmel is kapcsolatot tartott, sőt a schmalkaldeni szövetséget korábban vezető és császári fogságba vetett Fülöp hesseni tartománygróf⁷⁰ számára közvetítőszerepet is vállalt. A grófnak írt válaszleveleiben Miksa beszámol róla, hogy ügyeit szóban próbálta előmozdítani a császárnál, Alba hercegnél és Arras püspökénél is.⁷¹ Izgalmas adalék a főherceg jogkörének feltérképezéséhez, hogy 1547. október 4-én a császár nevében és helyében adott ki több parancslevelet is Innsbruck környéki igazgatási szerveknek, amelyekben a spanyol katonaszökevények feltartóztatására szólítja fel a régió hatóságait.⁷² A kutatás jelenlegi állása szerint nem tudjuk megválaszolni, miért a főherceg nevében kellett e parancsleveleket kiadni; talán köze lehet a császár kéthetes vadásztúrájához, ahonnan csak október 1-jén tért vissza Augsburgba.⁷³ Szintén a főherceg táguló mozgásteréről és politikai aktivitásának fokozódásáról árulkodik, hogy a háború befejezése után nem sokkal nyilvánosan is erélytelennek nevezte apját, amiért nem büntette meg a fellázadt csehországi rendeket, pár hónappal később azonban éppen Miksa járt közben egy kompromittálódott cseh főúr érdekében a császárnál és Ferdinándnál.⁷⁴

⁶⁷ 1527-ben a császár zsoldosai feldúlták, több hónapon keresztül fosztogatták Rómát.

⁶⁸ KÖRÖSI, 2008. 26.o.

⁶⁹ SUTTER FICHTNER, 2001. 27.o.

⁷⁰ Fülöp (1504–1567) hesseni tartománygróf (1509–1567), aki bigámia elkövetése miatt vált hírhedt személyé birodalomszerte.

⁷¹ LOSERTH, 1896. 23., 24., 28., 41., 45., 46., 49. levél

⁷² LOSERTH, 1896. 62. levél

⁷³ BRADFORD, 1850. 556.o.

⁷⁴ SUTTER FICHTNER, 2001. 17.o.

Időközben a házasság kérdése mindinkább időszerűvé vált a húszévesse érett herceg számára. Ferdinánd és Károly már 1545-ben megegyeztek, hogy gyermekeik révén erősíteni fogják intradinasztikus kapcsolataikat, ám azt nem konkretizálták, hogy mely utódokat kívánják összeházasítani. A császári trón és a dinasztia jövőjének kérdésében egészen az 1550-es évekig nem született végleges megegyezés, ezért a megfelelő frigy kiválasztása sokáig tartott, hiszen sem Károly, sem Ferdinánd nem akart olyan házasságot tető alá hozni, amely a saját utódaira nézve kedvezőtlen örökséggel kecsegtet. Ugyanakkor a két család közti kapcsolatok erősítése mindkét fél érdekét szolgálta. Spanyol részről pedig azért is kiemelt ügynek számított, mert a császárnak két leánya és csak egyetlen felnőttkort megért fiúutódja volt Fülöp infáns személyében, míg Ferdinánd királynak tizenhárom gyermeke közül három is fiú volt. Fülöp esetleges halála esetén a spanyol koronák nőági öröklése még nem is okozott volna problémát, ám a Dunai Monarchia államaiban és a Szent Római Birodalomban már annál inkább.⁷⁵ Ezért Ferdinánd és Károly a lehetőségeket gondosan mérlegelve végül Miksa főherceg és a császár másodszülött lánya, Mária infánsnő összeházasítása mellett döntöttek. Ezzel elérték, hogy az infáns idő előtti halála esetén a spanyol korona országai Mária örökségeként, míg a Dunai Monarchia és a császári cím Miksa révén egy kézben maradhassanak.⁷⁶

A császár mellett töltött időszak az udvartartás és az udvari kultúra szempontjából is éles váltást jelentett Miksa főherceg korábbi életmódjához képest. Jóllehet névleg V. Károly kíséretéhez csatlakozott, s ez alapján úgy tűnhetne, csak egyik fejedelem udvarából a másikba került, de valójában saját stábot kapott, amely kicsiben leképezte a kor uralkodói udvarát, és amelynek élén immár ő maga állt. Mindez annak ellenére is igaz, hogy a meghatározó udvarmesteri és kamarási pozíciókba kivétel nélkül V. Károly és Ferdinánd király kipróbált hívei kerültek, s így kapott utasításainak megfelelően alapvetően megszabták a főhercegi kíséret mindennapjait. Fontos megjegyezni, hogy Miksának trónörökösként a vizsgált időszakban nem elsősorban a feladatok személyes végrehajtását, hanem az irányítása alatt álló struktúra hatékony működtetését kellett elsajátítania. Az ehhez szükséges mintákat a császár közvetlen környezetéből mind magára szedhette, majd

⁷⁵ A Szent Római Birodalom *de iure* választómonarchia volt, *de facto* azonban III. Frigyes 1452-es megválasztásától kezdve a császári méltóságot a birodalom 1806-os feloszlatásáig a Habsburg-, illetve Habsburg–Lotaringiai-ház tagjai töltötték be.

⁷⁶ GUITMAN-KORPÁS-TÓTH-SZABÓ, 2019. 265–267.o.; SUTTER FICHTNER, 1976. 261–263.; SUTTER FICHTNER, 2001. 16–21.o.; RIGÓ, 2020. 300-302.o.; LIKTOR, 2020. 1–23.o.

ezeket saját uralkodói gyakorlatába is beemelhette. A tényleges elemeket nehéz beazonosítani e folyamatból, de az elsajátított tudás és a határozottság növekedése jól végig követhető a forrásokon, ezek alapján pedig kijelenthető, hogy V. Károly mellett sajátította el az uralkodói udvar működtetésének mesterfogásait.

ÖSSZEGRZÉS

Bár az általam vizsgált periódus Miksa pályafutásának egy korai szakasza (1544-ben a herceg még csak 17. életében járt), azonban a legkevésbé sem elhanyagolható a későbbiek szempontjából. A patriarchális Habsburg családban és a központosítás felé haladó Dunai Monarchiában egy főherceg ritkán kerül az események sűrűjébe, a kiválasztott időszak éppen ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű. Figyelemmel követhetjük annak a folyamatát, ahogy a főherceg egy sokoldalú, hatalmas kapcsolatrendszer hol többé, hol kevésbé aktív résztvevőjévé válik. Bár Miksa évekkel később keserűen summázta, hogy az egyetlen dolog, amit a császár udvarában töltött idő alatt elsajátított, az a képmutatás művészete, egyik életrajzírója szerint az ifjú herceg többet tanult itt, mint amennyit valaha is beismert volna magának.⁷⁷ Ezekben az években megismerte a birodalom rendjeit, népeit, tájait, mindemellett olyan kapcsolatokat épített ki, amelyek jelentős része még császárságának idején is érezte relevanciáját.

A közvetlen szülői befolyás alól kikerülve és saját udvartartást kapva első kézből sajátíthatta el a kormányzás művészetét nagybátyja oldalán. A Francia Királyság és a schmalkaldeni szövetség ellen vívott háborúban olyan hadügyi és logisztikai jártasságra tett szert, amit később a magyarországi hadszíntéren kamatoztatni is tudott. A háborúkat kísérő diplomáciai játszmák részeseként elleste a külső hatalmakkal való kommunikáció kívánatos módját és a megfelelő imázs kialakításának fontosságát. Mindezek fényében Miksa főherceg császári kíséretben töltött tanulóéveit joggal nevezhetjük a diplomácia iskolájának.

⁷⁷ SUTTER FICHTNER, 2001. 13.o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- HHStA OMeA Sr Hofstaatsverzeichnisse 181/21. Verordnung König Ferdinands I. für den Hofstaat des Erzherzog Maximilian auf dem Feldzug (mit Karl V. gegen Frankreich), 1544.05.31
- HHStA Hausarchiv (1438-1918) Familienkorrespondenz A/1. Konv. 4. Miksa levele V. Károlynak 1545. 08. 27.
- HHStA Hausarchiv (1438-1918) Familienkorrespondenz A 2. Konv. 2. Ferdinánd levele Miksának 1547. 02. 14.

Kiadott források

- ÁVILA Y ZÚÑIGA, LUIS DE (2022). A császár háborúja Németországban. Szerkesztette, fordította, a bevezető tanulmányokat írta: Guitman Barnabás. Budapest: Reciti.
- BRADFORD, WILLIAM (1850). Correspondence of the Emperor Charles V. London.
- LOSERTH, JOHANN (1896). Die Registratur Erzherzog Maximilians (Maximilians II.) aus den Jahren 1547–1551. Wien.
- MAMERANUS, NICOLAUS (1546). Catalogus omnium generalium, tribunorum, ducum primorumque totius exercitus Caroli V. Imp. Aug. & Ferdinandi Regis Roman. super rebelleis & inobedeinteis Germ. quosdam principes ac ciuitates conscripti anno 1546.
- ZWICHEM, VIGLIUS VAN (1877). Des Viglius van Zwichem Tagebuch des schmalkaldischen Donaukriegs. Szerkesztette, fordította, a bevezető tanulmányokat írta: August von Druffel. München.

Szakirodalom

- IFJ. BARTA JÁNOS (1996). „Napkirályok tündöklése.” Európa a 16–18. században. Debrecen.
- IFJ. BARTA JÁNOS (2009). Az itáliai háborúk (1494–1559). In Poór János (szerk.). A kora újkor története. 11–27.o.
- BIBL, VIKTOR (1929). Maximilian II, der rätselhafte Kaiser; ein Zeitbild. Hellerau in Dresden.
- BŮŽEK, VÁCLAV (2014). The Arrival of Habsburg Archduke Ferdinand of Tyrol to Bohemia and His Court. In James R. Palmitessa (szerk.). Between Lipany and White Mountain Essays in Late Medieval and

- Early Modern Bohemian History in Modern Czech Scholarship. 120–148.o.
- EVANS, ROBERT J. W. (1980). Rudolf II. Ohmacht und Einsamkeit. Graz–Wien–Köln.
- FAZEKAS ISTVÁN (2008). Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő. In G. Etényi Nóra; Horn Ildikó (szerk.). Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Budapest: L'Harmattan. 63–71.o.
- FRANZL, JOHANN (1978). Ferdinand II. Graz–Wien–Köln.
- GUITMAN BARNABÁS (2014). Fejezetek a schmalkaldeni háború történetéből. Világtörténet 36(2), 295–317.o. Letöltés helye: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtoritenet/vt_2014_2/guitman.pdf (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- GUITMAN B., KORPÁS Z., TÓTH F., B. SZABÓ J. (2019). A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556. Világtörténet 41(2), 253–293.o. Letöltés helye: <http://real.mtak.hu/94445/> (Letöltve: 2023. 03. 23.).
- HOLTZMANN, ROBERT (1903). Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung (1527–1564). Berlin.
- INGRAO, CHARLES W. (1982.) Josef I. Der vergessene Kaiser. Graz–Wien–Köln.
- KANNENGIESSER, PAUL (1891). Der Reichstag zu Worms vom Jahre 1545. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Schmalkaldischen Krieges. Strassbourg.
- KORPÁS ZOLTÁN (2008). Fiat unum ovile et unus pastor. V. Károly birodalomeszméje és annak megjelenési formái. In G. Etényi Nóra; Horn Ildikó (szerk.). Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Budapest: L'Harmattan. 13–28.o.
- LIKTOR ZOLTÁN ATTILA (2020). Mégiscsak egy család a kettő? A Habsburg-ház „két ágának” egysége a 16. század derekán a családi egyezségek és végrendeletek tükrében – és ennek jelentősége a magyar alkotmánytörténet szemszögéből. Pázmány Law Working Papers (15). Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 1–24.o.
- PÁLFFY GÉZA (2016). A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

- RIGÓ BALÁZS (2016). A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből. *Themis*. 117–150.o.
- RIGÓ BALÁZS (2020). Essay on the Concept of Patriotism in the 16th Century in Early Modern Europe. In Michał, Gałędek (szerk.). *Miasto i państwo na przestrzeni dziejów. Studium historyczno-prawne. Księga Jubileuszowa z okazji czterdziestopięciolecia pracy naukowej oraz 70. urodzin Profesora Tadeusza Maciejewskiego*. Gdańsk: CH Beck Verlag. 297–322.o.
- RILL, BERND (1992). *Karl VI. Habsburg als barocke Großmacht*. Graz–Wien–Köln.
- RILL, BERND (1999). *Kaiser Matthias. Bruderzwist und Glaubenskampf*. Graz–Wien–Köln.
- SASHALMI ENDRE (2005). A nyugat-európai államfejlődés vázlata (1000–1700). II. rész. A modern állam kialakulása, 1450–1713. *Világtörténet* 27(1), 3–29.o.
- SPIELMAN, JOHN P. (1981). *Leopold I. Zur Macht nicht geboren*. Graz–Wien–Köln.
- SUTTER FICHTNER, PAULA (1975). Of Christian Virtue and a Practicing Prince: Emperor Ferdinand I and His Son Maximilian. *The Catholic Historical Review*. 61(3), 409–416.o. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/25019717> (Letöltve: 2022. 12. 04.)
- SUTTER FICHTNER, PAULA (1976). *Dynastic Marriage in Sixteenth-Century Habsburg Diplomacy and Statecraft: An Interdisciplinary Approach*. *The American Historical Review*. 81(2), 243–265.o. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/1851170> (Letöltve: 2022. 12. 04.). DOI azonosító <https://doi.org/10.2307/1851170>
- SUTTER FICHTNER, PAULA (1986). *Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung*. Graz–Wien–Köln.
- SUTTER FICHTNER, PAULA (2001). *Emperor Maximilian II*. New Haven.
- VIROVECZ NÁNDOR (2015). Száműzetéstől főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552). *Hadtörténelmi Közlemények* 128(1), 31–54.o.

AUSZTRÁLIA ÉS AZ INDONÉZ FÜGGETLENSÉG KÉRDÉSE, 1945-1949

Australia and the Question of Indonesian Independence, 1945—
1949

Stempler Ádám¹

Absztrakt: Az 1901-es esztendő mind Holland Kelet-India, mind Ausztrália szempontjából fordulópontnak tekinthető. Az Ausztrál Államközösség brit domíniummá vált, majd az 1930-as évektől kezdve a soron következő kormányok az ország külpolitikáját is fokozatosan a saját kezükbe vették. Holland Kelet-Indiában pedig kihírdették az ún. „Etikai politikát”, mely egy rendkívül szűk réteg számára lehetővé tette, hogy nyugati-típusú oktatásban részesüljenek. Az újonnan felemelkedő értelmiségi réteg a nemzeti eszmék hordozójává vált, és az 1920-as évektől kezdve már egyre szélesebb körökben álmodoztak Indonézia függetlenségéről. A brit domínium és a holland gyarmat között a 20. század első felében nem létesült jelentősebb kapcsolat, a második világháború, Pearl Harbor megtámadása, illetve Délkelet-Ázsia jelentős részének japán megszállása azonban teljes mértékben megváltoztatta a regionális viszonyokat. Ausztrália, elsősorban nemzetbiztonsági okokból kifolyólag elkezdte – kezdetben burkoltan, majd 1947-től nyíltan – támogatni az indonéz függetlenségi mozgalmat. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Ben Chifley által vezetett ausztrál kormány miként vélekedett az indonéz függetlenség kérdéséről, illetve ez az álláspont hogyan változott a függetlenségi háború éveit alatt (1945—1949).

¹ Stempler Ádám az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, egyetemi tanársegéd, kutatási területe tengeri Délkelet-Ázsia nemzeti és függetlenségi mozgalmainak a története.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0002-8529-0611>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10078614>

E-mail címe: stempler.adam@btk.elte.hu

Kulcsszavak: Holland Kelet-India, Indonézia, Ausztrália, függetlenség, dekolonizáció, ENSZ Jószolgálati Bizottság

Abstract: The year 1901 was a turning point for both the Dutch East Indies and Australia. The Commonwealth of Australia became a British dominion, and from the 1930s onwards the successive governments gradually took the country's foreign policy into their own hands. As for the Dutch East Indies, the so-called 'Ethical Policy' was promulgated, which allowed an extremely narrow section of the population to receive a Western-style education. The newly emerging intelligentsia became the bearers of nationalist ideals, and from the 1920s onwards there was a growing ambition of achieving independence for Indonesia. There were no significant links between the British dominion and the Dutch colony in the first half of the 20th century, but the Second World War, the attack on Pearl Harbor, and the Japanese occupation of much of Southeast Asia completely changed regional relations. Australia, mainly for reasons of national security, began to support the Indonesian independence movement, initially covertly and then, from 1947, overtly. This paper seeks to answer the question of how the Australian government under Ben Chifley viewed the issue of Indonesian independence and how this position changed during the years of the war of independence (1945—1949).

Keywords: Netherlands East Indies, Indonesia, Australia, independence, decolonization, United Nations Good Offices Committee

BEVEZETÉS

Ausztrália, mint domínium és a Brit Birodalom "diplomáciai egységének" tagja, nem folytathatott önálló külpolitikát, így nem is kezdeményezhette a diplomáciai kapcsolat felvételét más külföldi nemzetekkel. Annak ellenére, hogy az 1930-as években kezdetleges kereskedelmi kapcsolatok jöttek létre a brit domínium és Holland Kelet-India között, a második világháború előtt Ausztrália meglehetősen közömbös volt északi szomszédjával szemben, így nem csak a külpolitikai korlátok álltak a kapcsolatfelvétel útjában. A csendes-óceáni háború kirobbanása után azonban egyre többekben körvonalazódott a felismerés, miszerint a Brit Birodalom már nem képes garantálni Ausztrália biztonságát. Ennek fényében a John Curtin által vezetett munkáspárti kormány 1942-ben ratifikálta az

1931-es westminsteri statútumot, mint az önálló külpolitika deklarációját.² Időközben a japán erők megszállták a délkelet-ázsiai gyarmatot, Holland Kelet-India adminisztrációja pedig Ausztráliába evakuált. A „száműzetésben” lévő adminisztráció ausztráliai tartózkodása alatt a munkáspárti kormány támogatóinak és számos szakszervezeti tagnak lehetősége volt behatóbban megismerni az indonéz nemzeti mozgalom helyzetét. A második világháború végére az ausztrál kormány, amely szimpatizált az indonéz függetlenség ügyével, elkezdte támogatni az Egyesült Nemzetek Szervezetének gyámsági megoldását. Ennek hátterében a szimpátia mellett elsősorban nemzetbiztonsági megfontolások álltak. Az ausztrál vezetés felismerte, hogy az ország védelmét úgy tudják leginkább garantálni, ha aktívan részt vesznek a térség második világháború utáni rendezésében. Az indonéz, illetve nemzetközi helyzet változásának következtében a munkáspárti kormány kezdeti szimpátiája 1947-re nyílt támogatássá alakult. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a Ben Chifley által vezetett ausztrál kormány miként vélekedett az indonéz függetlenség kérdéséről, illetve ez az álláspont hogyan változott a függetlenségi háború éveit alatt. Ennek megfelelően a tanulmány két fejezetre tagolódik. Az első, „A burkolt pártolás időszaka” című fejezet az 1945 és 1947 közötti periódust vizsgálja, mely időszak során az ausztrál szimpátia már egyértelműen megmutatkozik a különböző jegyzékek és nyilatkozatok alapján, azonban az indonéz függetlenségi törekvések nyílt elismerésére még nem kerül sor. A második, „A nyílt támogatás időszaka” című fejezet pedig az indonéz függetlenségi háború utolsó két évének (1947—1949) ausztrál szempontból történő bemutatására tesz kísérletet. A fent említett folyamatok elemzése során elsősorban az *Australian Department of Foreign Affairs and Trade* által kiadott forrásgyűjteményekre támaszkodtam. Tekintve, hogy a tanulmány középpontjában az ausztrál külpolitika áll, az indonéz nemzeti és függetlenségi mozgalom részletes bemutatására nem kerül sor.

I. A BURKOLT PÁRTOLÁS IDŐSZAKA

Az ausztrál külpolitika már a Brit Nemzetközösség 1938-as birodalmi konferenciáján is felismerte, hogy a brit külpolitikát a csendes-óceáni térségben inkább az Egyesült Királyság érdekei, mintsem a térségben élő

² CLARK, 1989. 256.o.

emberek érdekei vezérelték.³ Ennek az észrevételnek megfelelően az újonnan megválasztott ausztrál miniszterelnök, Robert Menzies, első rádióadásában⁴ a következőt nyilatkozott tette: „*A csendes-óceáni térségben elsődleges felelősségünk és elsődleges kockázataink vannak... Amit Nagy-Britannia Távol-Keletnek nevez, az számunkra a Közel-Észak... Meggyőződésemmé vált, hogy a csendes-óceáni térségben Ausztráliának... saját diplomáciai kapcsolatainak fenntartására kell törekednie a külföldi hatalmakkal*”.⁵ George Pearce szenátor hasonló következtetésre jutott: „*Még fajilag európaiak vagyunk, földrajzilag ázsiaiak. Saját közvetlen ausztrál érdekeinket sokkal inkább foglalkoztatja, hogy mi történik Kínában és Japánban, mint az, hogy mi történik... Belgiumban, Hollandiában, Lengyelországban vagy más, távolabbi országokban*”.⁶ Fontos megjegyezni, hogy a csendes-óceáni háború kitöréséig Ausztráliának nem kellett szembenéznie saját túlélésének biztosításával. Pearl Harbor bombázása és a japán terjeszkedés kezdete azonban vízválasztó volt Ausztrália történelmében.

Ausztrália külpolitikáját, amelyet túlnyomórészt Dr. Herbert Vere Evatt külügyminiszter⁷ alakított, több tényező is befolyásolta, mint például az önrendelkezéshez való jogot lefektető Atlanti Charta aláírása. A nemzetközi dokumentum aláírását követően egyre többen kezdték támogatni az Egyesült Nemzetek Szervezetének gyámsági megoldását. Szintén a befolyásoló tényezők között említhető Holland Kelet-India adminisztrációjának Ausztráliába történő evakuálása.⁸ Az idő múlásával az ausztrál kormány egyre inkább ellenezte a holland gyarmati uralmat, és ez az érzés csak fokozódott, miután a *Tanah Merah Digul* börtön internáltjai is megérkeztek Ausztráliába 1943 júniusában.⁹ Hamarosan az ausztrál hatóságok tudomására jutott, hogy a bebörtönzöttek nem hadi-, hanem sokkal inkább politikai foglyok voltak, akik közül sokan az 1926—1927-es kommunista felkelések idején kerültek börtönbe. A növekvő szimpátia azonban csak másodlagos szempont volt; a második világháború alatt körvonalazódó biztonsági érdekek garantálása vált elsődleges fontosságúvá.

³ SMITH, 2002. 93.o.

⁴ 1939. április 26.

⁵ DAFP, vol. II, 73.

⁶ DUTTON, 2002. 21.o.

⁷ 1941 és 1949 között töltötte be a pozíciót.

⁸ WATT, 1968. 72.o.

⁹ LOCKWOOD, 1970. 40.o.

Ben Chifley¹⁰ és Evatt fő célja az volt, hogy Ausztrália, nemzetbiztonságának védelme érdekében aktívan részt vegyen a térség háború utáni helyreállításában. Mindenáron igyekeztek elkerülni egy nagyhatalmi rendezést, mely figyelmen kívül hagyta volna a régió közepes és kisállamainak az érdekeltségeit. Ennek érdekében az ausztrál kormány részt kívánt venni a japán katonai erők elleni délkelet-ázsiai szövetséges offenzívában. Tekintettel arra, hogy Holland Kelet-India volt Ausztrália legközelebbi szomszédja, továbbá az 1943. november 22-26-i kairói konferencia döntése alapján a holland gyarmat vált az egyik fő támaszponttá a szövetségesek támadása során, a szigetcsoporthoz tartozó üggyei elsődleges fontosságúvá váltak.¹¹ Mivel a brit és holland erők nem voltak jelen a térségben a japán kapituláció idején, Ausztrália felelőssége lett a feltétel nélküli megadás elfogadása. Továbbá a szövetséges csapatok megérkezéséig szintén Ausztrália feladatává vált a hadifoglyok kiszabadítása és a törvényes rend fenntartása Holland Kelet-Indiában.¹² Az ausztrál erők leginkább Kelet-Indonézia területéért voltak felelősek, amely a második világháború alatt a japán haditengerészet fennhatósága alatt állt. Időközben Indonézia első elnöke és alelnöke, Sukarno és Mohammad Hatta, 1945. augusztus 17-én kikiáltották az ország függetlenségét, melyről az ausztrál külügyminisztérium egy augusztus 19-i rádióadásból értesült. Az ausztrál kormány azonban továbbra is a holland szuverenitás helyreállítása mellett állt ki, függetlenül attól, hogy a Chifley-kabinet szimpatizált a függetlenségi mozgalommal.¹³ Mire a szövetséges erők elérték az indonéz szigeteket, az ausztrál katonai erők ellenőrzésük alá vonták Kelet-Indonézia nagyobb városait.

Bár a munkáspárti kormány csak az első holland "rendőri akció" után kezdte hivatalosan támogatni Indonézia önrendelkezéshez való jogát, már a függetlenség kikiáltásától kezdve egyértelmű jelei voltak annak, hogy a Chifley-kabinet a nemzeti mozgalom sikerében érdekelt. A háború utáni ausztrál külpolitikát MacMahon Ball¹⁴ jellemezte a legtalálóbban: *„...bármilyen bonyolult is a helyzet önmagában, Ausztrália érdekei viszonylag egyszerűek. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy Délkelet-Ázsia, és még kevésbé a Csendes-óceán délnyugati része különálló részekre legyen tagolva, amelyek mindegyikében valamelyik*

¹⁰ 1945 és 1949 között Ausztrália miniszterelnöke.

¹¹ WATT, 1968. 73.o.

¹² LEE, 2002. 141.o.

¹³ GEORGE, 1973. 65.o.

¹⁴ Ausztrál akadémikus és diplomata, az ENSZ San Francisco-i konferenciáján az ausztrál delegáció tagja.

európai hatalom teljes szuverenitást élvez”.¹⁵ Állítását Ball azzal igyekezett alátámasztani, hogy egy újabb jelentősebb háború esetén az európai hatalmak elsősorban az európai területeik biztosításával lennének elfoglalva, így a csendes-óceáni térségre már nem tudnának megfelelő mértékben koncentrálni. Mindazonáltal, Ball azt is hozzátette, hogy folyamatos útmutatás nélkül az indonézek egyelőre még nem képesek saját területük kormányzására és védelmére.¹⁶ Annak ellenére, hogy a kormány hivatalosan nem támogathatta az indonéz függetlenséget, a szimpátia jelei egyértelműen megmutatkoztak. 1944—1945 folyamán például több indonéz függetlenségi bizottság alakult Ausztrália nagyobb városaiban. Miután Sukarno kikiáltotta a függetlenséget, az Indonéz Függetlenség Központi Bizottsága (CENKIM) felszólított minden Ausztráliában tartózkodó indonéz állampolgárt, hogy vegyen részt a lázadásban.¹⁷ Emellett E. V. Elliot, az Ausztrál Tengerészek Szakszervezetének elnöke felkérte a *Sarpelindo* (Indonéz Tengerészek Szakszervezete) tagjait, hogy akadályozzák a Holland Kelet-Indiába tartó holland hajókat, ezzel is megnehezítve a gyarmati uralom visszaállítását.¹⁸ A legjelentősebb bojkottra a szeptember 22-23-i hétvégén került sor, amikor indonéz kereskedők megtagadták a holland hajók ellátását Sydneyben, Melbourne-ben és Brisbane-ben. Ezzel egyidejűleg az Ausztrál Vízparti Dolgozók Szövetségének sydney-i tagozata szeptember 20-án gyűlést tartott, amelyen kijelentették, hogy: *„...ez a gyűlés tiltakozik az ellen, hogy a britek japán haderőt alkalmazzanak az indonéziai köztársasági kormány elnyomására, és felszólít minden tagot, hogy helyezzenek embargót minden olyan hajóra, amely lőszerrel vagy bármilyen háborús anyagot szállít az indonéz kormány ellen*”.¹⁹ A holland kormány az ausztrál ellenzékkel együtt arra kérte a Chifley-kabinetet, hogy szüntesse meg a holland hajózásra kivetett embargót. Az ausztrál miniszterelnök azonban kijelentette, hogy a jávai kikötőkbe tartó hajók feltartóztatása a holland hatóságok és saját alattvalóik közötti ügy. Ráadásul, ha maguk a hollandok sem tudják rávenni saját alattvalóikat a munkára, akkor kevésbé valószínű, hogy egy másik ország erre képes lesz.²⁰

¹⁵ DAFP, vol. VIII, 405.

¹⁶ DAFP, vol. VIII, 405.

¹⁷ GEORGE, 1973. 68.o.

¹⁸ LEE, 2002. 142.o.

¹⁹ GEORGE, 1973. 68.o.

²⁰ DAFP, vol. VIII, 303.; DAFP, vol. VIII, 330.

Bár a munkáspárti kormány hivatalos álláspontja továbbra sem változott, egy ausztrál főbiztos batáviai²¹ kinevezésének kérése az indonéz köztársasági kormány jelképes elismeréseként is értelmezhető. Esler Dening, Lord Louis Mountbatten politikai tanácsadója ellenezte az ausztrál kérést, kijelentve, hogy a holland közigazgatás visszatérésének kérdése és a visszatérés feltételei alapvetően a holland gyarmati adminisztráció és az indonézek közötti kérdés.²² Ennek ellenére a Chifley-kormány táviratot²³ küldött Attle brit miniszterelnöknek, amelyben igyekezett hangsúlyozni egy progresszív és liberális közigazgatási rendszer létrehozásának fontosságát Hollandia-Kelet-Indiában. Chifley arra hivatkozott, hogy Sukarno adminisztrációja nem csupán japán kreálmány, mint ahogy azt a hollandok állították. Az indonéz nemzeti mozgalom erős háború előtti gyökerekkel rendelkezik, és Jáva szigetén széles körben elterjedt. Az ausztrál miniszterelnök továbbá hangsúlyozta, hogy nem lenne helyes, ha kizárólag egy hatalom rendelkezne a csendes-óceáni térség jövőjéről. Ennek értelmében a holland erők feltartóztatását tartotta kívánatosnak, mindaddig amíg nem sikerül nemzetközi úton rendezni a kérdést. Az ausztrál kormány nem titkolt célja volt, hogy a második világháborút követő nemzetközi rendezésben a közepes és kisebb regionális hatalmak is kivehessék részüket.

Ennek fényében kisebb sikernek tekinthető, hogy Malcolm Ball-t a Holland Kelet-indiai Szövetséges Erők mellé független ausztrál politikai képviselőnek nevezték ki. Ball 1945. november 7-én érkezett meg Batáviába. Első találkozásuk során Ball Sukarno és Hatta tudomására adta, hogy az ausztrál kormány rendkívül érdekelt az indonéz fejleményekben. Ez az érdekltség nem pusztán Ausztrália védelmével és biztonságával kapcsolatos, hanem az ország azon vágyával is, hogy láthassák „...*csendes-óceáni szomszédjuk gazdasági, társadalmi és oktatási színvonalának nagymértékű javulását*”.²⁴ A függetlenség kérdésének rendezésére Ball egy harmadik fél bevonását vagy az Egyesült Nemzetek megkeresését javasolta.²⁵ A politikai képviselő által küldött jelentések alapján azonban Herbert Vere Evatt közvetlen beavatkozást sürgetett arra hivatkozva, hogy Ausztrália a leginkább érdekelt

²¹ A későbbi Jakarta.

²² DAFP, vol. VIII, 352.

²³ DAFP, vol. VIII, 352.

²⁴ DAFP, vol. VIII, 379.

²⁵ DAFP, vol. VIII, 399.

hatalom a térségben.²⁶ Továbbá a surabayai csata²⁷ alapján az is egyértelművé vált, hogy a britek közvetítésére nem lehet majd számítani a közeljövőben. Evatt hangsúlyozta, hogy beavatkozás alatt nem az indonéz kormány belügyeibe történő beavatkozást érti. A külügyminiszter a következőket javasolta: (1) azonnali harmincnapos fegyverszünet kihirdetése, mely időszak alatt holland erők nem szállhatnak partra; (2) a holland kormány, az indonéz nacionalista mozgalom, a Délkelet-ázsiai Parancsnokság és az ausztrál kormány képviselői a fegyverszünet kezdetétől számított egy héten belül találkozzanak, és az említett időszak alatt folyamatosan ülésezzenek azzal a céllal, hogy megegyezésre jussanak; (3) A Délkelet-ázsiai Parancsnokság irányítása alatt egy ausztrál haderő szálljon partra, hogy megszervezze és felügyelje az összes japán csapat, szövetséges hadifogoly és internált személy összegyűjtését és eltávolítását.²⁸ Annak ellenére, hogy Chifley támogatta a fent említett javaslatokat, a miniszterelnök hangsúlyozta, hogy az ausztrál katonai erők nem lennének képesek fenntartani a közrendet Indonéziában a tárgyalási folyamat alatt.²⁹

Váratlan fordulatra került sor 1946 januárjában, amikor Ukrajna megkereste az ENSZ Biztonsági Tanácsát, hogy vizsgálja ki az indonézek britek és a brit befolyás alatt álló japánok általi elnyomását Holland Kelet-Indiában.³⁰ Norman Mankin, az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának ausztrál képviselője³¹ elutasította az ukrán követelést arra hivatkozva, miszerint az indonéziai helyzet veszélyeztetheti a nemzetközi békét. Mindazonáltal hozzátette, hogy amennyiben minden érdekelt fél hozzájárul egy nemzetközi bizottság összehívásához, az ausztrál kormány nem tiltakozna ellene. Mindemellett, Indonézia földrajzi elhelyezkedéséből kifolyólag, Ausztrália kérelmezné részvételét a bizottságban.³² A Menzies vezette ausztrál ellenzék teljes mértékben visszautasította az indonéz kormánnyal való együttműködést, főleg, ha az egy európai hatalom érdekeit sértené. Azzal Chifley is tisztában volt, hogy amennyiben szeretnének részt venni a térség háború utáni rendezésében, akkor mind az Egyesült Királysággal, mind az

²⁶ DAFP, vol. VIII, 410.

²⁷ A britek ellen, 1945. október 27. és november 20. között vívott ütközett, a függetlenségi háború legnagyobb csatája.

²⁸ DAFP, vol. VIII, 411.

²⁹ DAFP, vol. VIII, 414.

³⁰ HUDSON, 1967. 227.o.

³¹ Ausztráliát az ENSZ Biztonsági Tanácsának ideiglenes tagjává választották 1946-ban.

³² GEORGE, 1973. 96-97.o.

Amerikai Egyesült Államokkal együtt kell működniük. Ennek fényében az ausztrál kormány legfőbb célja az volt, hogy a holland és indonéz felek minél előbb kiegyezzenek egymással. Bár a Batáviába újonnan kinevezett ausztrál politikai képviselő, A. D. Brookes szorosabb kapcsolatot kívánt kialakítani az Indonéz Köztársaság kormányával, a Holland Kelet-Indiával kapcsolatos hivatalos ausztrál politika nem változott. Az 1947-es esztendő második felét megelőzően Brooks volt az egyetlen magas rangú ausztrál politikus, aki nyilvánosan is határozott indonézbarát álláspontot képviselt. Brookes jelentéseiben többször is bírálta a gyarmati rezsimit, többek között kijelentve, hogy „...*a javai holland közösséget elrohasztotta a náciizmus...*”, és az adminisztráció által alkalmazott módszereket „...*csak Gestapo-módszereknek lehet nevezni...*”.³³ Továbbá Brookes hangsúlyozta, hogy Ausztrália külpolitikájának a sarokköve az Atlanti Charta, és teljes mértékben támogatja az „...*indonéz nép függetlenségre és nemzeti fejlődésre irányuló jogos törekvéseit*”.³⁴ Brookes álláspontját Evatt határozottan elutasította, mivel az jelentősen eltért a Chifley-kormány által folytatott hivatalos ausztrál külpolitika irányvonalától.³⁵

Az indonéz miniszterelnök, Sutan Sjahrir, aki ismerte Brookes álláspontját, 1946. június 5-én felvette a kapcsolatot az ausztrál politikussal, amikor nyilvánosságra került, hogy egészségügyi problémái miatt el fogja hagyni a szigetországot. Tekintve, hogy nem bízott a diplomácia megoldás sikerességében, Sjahrir érdeklődött az ausztrál képviselőnél, hogy hajlandók lennének-e napirendre tűzni az indonéz függetlenség kérdését az ENSZ előtt.³⁶ Ekkor Evatt és a Külügyminisztérium még mindig reménykedett abban, hogy megállapodás születhet, ezért Sjahrir kérését is elutasították.³⁷ Az ausztrál vezetésnek figyelembe kellett vennie a kialakulófélben lévő hidegháborús antagonizmust is. Tisztában voltak azzal, hogy a nyugati hatalmak tartózkodnak attól, hogy a kérdést az Egyesült Nemzetek Szervezete keretén belül rendezzék, ugyanis az lehetőséget biztosított volna a Szovjetunió számára, hogy fellépjen a gyarmattartó országok ellen, mint az „...*elnyomott ázsiai népek bajnoka*”.³⁸ A helyzetet tovább bonyolította, hogy a

³³ DAFP, vol. IX, 245.

³⁴ DAFP, vol. IX, 199.

³⁵ DAFP, vol. IX, 199.

³⁶ DAFP, vol. IX, 291.

³⁷ DAFP, vol. X, 8.

³⁸ DAFP, vol. XI, 124.

Linggadjati-egyezmény³⁹ aláírását követően a brit csapatok fokozatos kivonása is megkezdődött. Ennek tükrében az ausztrál politikai képviselő pozíciója is megszűnt, hiszen működését a Holland Kelet-indiai szövetséges csapatok jelenléte legitimálta. Ezt követően a munkáspárti kormány saját független diplomáciai képviselőt kívánt létrehozni. 1947. február 17-én B. C. Ballardot nevezték ki ausztrál főkonzulnak, akinek hatáskörét végül a holland kormány is elismerte.⁴⁰

A Linggadjati-megállapodás aláírása után az ausztrál kormány, elsősorban Ballard jelentései alapján, meglehetősen indonézbarát álláspontot kezdett képviselni. Van Mook⁴¹ május 27-i ultimátuma egyértelművé tette a Chifley-kabinet számára, hogy a holland kormány nem szándékozik betartani a megállapodás feltételeit. Miután az Egyesült Királyság tudomást szerzett a holland tervről, javaslatot tett az Egyesült Államoknak, hogy csatlakozzanak hozzájuk, és közösen ajánlják fel jószolgálati tevékenységüket a holland kormánynak és az Indonéz Köztársaságnak annak érdekében, hogy a feleket egy asztalhoz ültessék.⁴² A munkáspárti kormány meglehetősen csalódott volt, hogy Ausztráliát nem vonták be a kérdés megvitatásába annak ellenére sem, hogy a Külügyminisztérium már több mint egy éve javasolta, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsában vessék fel az "indonéz kérdést". Ahogy Evatt kijelentette: „Egy ilyen jellegű ügyben elvártuk volna, hogy ne cselekedjenek anélkül, hogy figyelembe vennék a mi létfontosságú helyzetünket a térségben... Valójában mind a hollandok, mind az indonézek tudják, hogy hajlandók vagyunk közvetítőként fellépni”.⁴³ Ezt követően Ausztrália saját nemzeti érdekeinek megfelelően kezdett cselekedni, ami elsősorban abban nyilvánult meg, hogy elkezdte szorosabbra fűzni a szálakat Holland Kelet-Indiával. 1947. július 9-én sajtónyilatkozatot adtak ki, amelyben az ausztrál kormány elismerte az Indonéz Köztársaság *de facto* fennhatóságát.⁴⁴ A sajtónyilatkozatot követően a Chifley-kabinet tájékoztatta az Egyesült Királyság képviselőjét július 16-án, hogy amennyiben nem sikerül megállapodásra jutni, az ausztrál kormánynak nem lesz más választása, mint felhozni az ügyet a Biztonsági Tanácsban vagy a

³⁹ Indonézia által 1947 márciusában ratifikált egyezmény, mely elismerte a köztársaság *de facto* fennhatóságát Jáva, Szumátra és Madura felett. A megállapodás továbbá rendelkezett az Indonéz Egyesült Államok létrehozásáról, valamint az említett államszövetség, illetve a holland kormány részvételével megalakuló Holland-Indonéz Unióról.

⁴⁰ LEE, 2002. 152.o.

⁴¹ Hubertus Johannes van Mook, Holland Kelet-India főkormányzója 1942 és 1948 között.

⁴² DAFP, vol. XI, 88.

⁴³ DAFP, vol. XI, 91.

⁴⁴ DAFP, vol. XI, 110.

Közgyűlésben, lehetővé téve a világ közvéleménye számára, hogy megvitassák a holland-indonéz kapcsolatok kérdését.⁴⁵ Öt nappal később megindult az első holland "rendőri akció".⁴⁶ Sukarno nemzetközi beavatkozást, illetve az indonéz függetlenség kérdésének ENSZ előtti megvitatását sürgette.⁴⁷ Sjahrir kérésével ellentétben az ausztrál kormánynak már nem kellett figyelembe vennie más országok érdekeit a Holland Kelet-Indiával kapcsolatos politikáját illetően.

II. A NYÍLT TÁMOGATÁS IDŐSZAKA

1947 júliusára az ausztrál kormány olyan külpolitikai irányvonalat tett magáévá, amely az Atlanti Charta rendelkezéseivel összhangban egyértelműen támogatta az önrendelkezéshez való jogot. Továbbá Ausztrália elkezdte átértékelni a térségben elfoglalt pozícióját: *"Az ausztrál kormány Indonéziával kapcsolatos politikája abból a tényből fakad, hogy Ausztrália nyugati kötődésű és hagyományokkal rendelkező, de Ázsiában található ország. Ausztrália külpolitikájának alapvető eleme az ENSZ-bez való ragaszkodás. Ez nem idealista okokból történik, hanem azért, mert Ausztrália csak egy olyan világban élhet békében és örízheti meg kulturális és politikai függetlenségét, ahol az Egyesült Nemzetek céljait és elveit betartják"*.⁴⁸ Amint az már korábban említésre került, mind az Egyesült Királyság, mind az Egyesült Államok ellenezte az ENSZ Biztonsági Tanácsának bevonását, mert attól tartottak, hogy a Szovjetunió lejárathatja a nyugati hatalmakat.⁴⁹ A nyugati hatalmakat aggodalommal töltötte el, hogy a kommunista propaganda és befolyás lendületet adhat a gyarmati függetlenségi mozgalmaknak. Az ausztrál munkáspárti kormány ellenben arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ügy Biztonsági Tanács elé vitelének megtagadása, ráadásul az egyik érintett fél kérésére, sokkal inkább lejáratja a nyugati hatalmakat az ázsiai népek szemében.⁵⁰

Ennek megfelelően Chifley 1947. július 28-án tájékoztatta Attlee-t, hogy Ausztrália az indonéziai kérdéssel az ENSZ Biztonsági Tanácsához

⁴⁵ DAFP, vol. XI, 116.

⁴⁶ 1947. július 21. és augusztus 5. között zajló holland katonai művelet, melynek elsődleges célja az Indonéz Köztársaság Jáva és Szumátra szigetén birtokolt területeinek visszaszorítása volt.

⁴⁷ DAFP, vol. XI, 133.

⁴⁸ DAFP, vol. XV, 116.

⁴⁹ DAFP, vol. XI, 154.

⁵⁰ DAFP, vol. XI, 155.

fordul.⁵¹ Két nappal később⁵² kiadtak egy sajtónyilatkozatot, amiben nyilvánosságra hozták, hogy a „...*miniszterelnök ma bejelentette, hogy az ausztrál kormány utasította képviselőit a Biztonsági Tanácsban, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 39. cikkelyé*⁵³ *alapján hívják fel a figyelmet... az indonéziai helyzetre*”.⁵⁴ Az ausztrál delegáció szándéka az volt, hogy a Linggadjati-megállapodás 17. cikkelyére hivatkozzon, amely kimondja, hogy a holland kormány, illetve az Indonéz Köztársaság kormánya választottbírósi eljárás útján rendezi az esetlegesen felmerülő vitákat.⁵⁵ Még aznap William Roy Hodgson, Ausztrália képviselője a Biztonsági Tanácsban, tájékoztatta a Tanács elnökét a Jáva és Szumátra szigetén zajló összecsapásokról.⁵⁶ Az ausztrál javaslat egy semleges bizottság felállítását helyezte kilátásba, mely felügyelné az első „rendőri akció” előtti állapotok visszaállítását.⁵⁷ Az indonéz kormány természetesen támogatta a javaslatot. Az amerikai képviselő azonban nem ismerte el a függetlenségi harcot két állam közötti konfliktusként, mivel Kelet-India nemzetközi jogi értelemben nem felelt meg az államokra vonatkozó feltételeknek. 1947. augusztus 1-jén végül az Egyesült Államok javaslatát fogadták el, amely felszólította a feleket, hogy haladéktalanul szüntessék be az ellenségeskedést, vitáikat döntőbíróság vagy más békés eszközök útján rendezzék, és közben folyamatosan tájékoztassák a Biztonsági Tanácsot a rendezés előrehaladásáról.⁵⁸ A tűzszünet augusztus 4-én lépett életbe. Jóllehet, sem Indonézia, sem Ausztrália nem tartotta volna kielégítőnek, ha az Amerikai Egyesült Államok egyedüli hatalomként tölti be a közvetítő szerepet. Az indonéz kormány nem kívánta rábízni a jövőjét egy olyan nemzetre, mely nem ismerte el az államiságát. Ausztrália pedig mindenáron részt szeretett volna venni a háború utáni rendezésben. Ennek megfelelően Chifley közös amerikai-auztrál választottbírósi eljárást javasolt.⁵⁹

Eközben Sjahrir, aki lemondása után Sukarno tanácsadójaként tevékenykedett, lehetőséget kapott arra, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa

⁵¹ DAFP, vol. XI, 174.

⁵² Ezzel párhuzamosan India szintén felvetette a kérdést a Biztonsági Tanács előtt.

⁵³ Ez volt az első alkalom, hogy az ENSZ Alapokmányának 39. cikkére hivatkozva kezdeményeztek eljárást.

⁵⁴ DAFP, vol. XI, 195.

⁵⁵ LINGGADJATI AGREEMENT

⁵⁶ DAFP, vol. XI, 196.

⁵⁷ DAFP, vol. XI, 205.

⁵⁸ DAFP, vol. XI, 224.

⁵⁹ DAFP, vol. XI, 255.

előtt képviselje az indonéz függetlenség ügyét. Sjahrir ismételten, immáron nemzetközi nyilvánosság előtt hangsúlyozta, hogy az indonéz nemzeti mozgalom több évtizedes múlttal rendelkezik, nem pedig a japán okkupáció eredménye. Emellett kiemelte, hogy a hollandok nem tartják tiszteletben a Linggadjati-megállapodás pontjait, ezért követelte, hogy a Biztonsági Tanács állítson fel egy semleges bizottságot a választottbíráskodás, illetve a felügyelet céljából.⁶⁰ Az amerikai fél azonban továbbra sem szeretett volna lehetőséget biztosítani a Szovjetunió számára, ezért végül az a megoldás született, hogy mind Hollandia, mind Indonézia megjelöl egy országot, mely képviselni fogja az érdekét. Ezt követően pedig a két megjelölt ország közösen választja majd ki a felállítandó Jószolgálati Bizottság harmadik tagját. Mivel az Egyesült Államok határozatának elfogadása után egy megállapodás elérése egyre közelebbinek tűnt, a holland kormány megpróbálta biztosítani az elsődleges gazdasági érdekeltségeit Indonéziában. Van Mook 1947. augusztus 29-én kijelölte az Indonéz Köztársaság és a hollandok által birtokolt területek közötti határokat. Az úgynevezett "van Mook-vonal" Kelet- és Nyugat-Jáva mezőgazdasági szempontból legtermékenyebb területeit, valamint Kelet- és Dél-Szumátra ásványkincseit holland fennhatóság alá helyezte.⁶¹ Ezenkívül a van Mook által meghúzott demarkációs vonal magában foglalta az augusztus 4-i tűzszünet előtti első holland „rendőri akció” során elfoglalt területeket, és elzárta a szabad átjárást a köztársaság területére.

Eközben a Jószolgálati Bizottság létrehozása is haladt előre. Hollandia Belgiumot, míg Indonézia Ausztráliát jelölte a bizottságba. Ausztrália és Belgium pedig az Egyesült Államokat választotta harmadik tagként. A három képviselő, Paul van Zeeland⁶², Frank P. Graham⁶³ és R. C. Kirby első találkozására október 20-án került sor New Yorkban.⁶⁴ A gyakorlatban a bizottságot Graham vezette, bár az amerikai képviselő meglehetősen kevés információval rendelkezett az indonéz helyzetről.⁶⁵ Mindeközben a holland katonai erők átlépték a van Mook által meghirdetett demarkációs vonalat, és 1947 novemberében elfoglalták Madura szigetét, ami az érintett feleket még inkább arra készítette, hogy megkezdjék a tárgyalási folyamatot. A Jószolgálati Bizottság első hivatalos ülését Holland Kelet-Indiában 1947. november 8-án

⁶⁰ DAFP, vol. XI, 285.

⁶¹ KENNEDY, 1946. 66-67.o.

⁶² Korábbi belga miniszterelnök.

⁶³ Amerikai akadémikus és észak-karolinai szenátor.

⁶⁴ LEE, 2002. 157.o.

⁶⁵ HOMAN, 1990. 125.o.

hívták össze a USS Renville hadihajón, a megegyezés azonban a vártnál lassabban haladt. A hollandok arról próbálták meggyőzni a bizottságot, hogy az indonéz függetlenségi mozgalom, melynek vezetői kommunista nézeteket vallanak, a japánok kreálmánya, és egyébként is csak a lakosság kisebbségét képviseli. Tekintve, hogy a nyugati hatalmak Holland Kelet-Indiával kapcsolatos fő információforrása maga a holland adminisztráció volt, az indonéz kormány a gyarmati elnyomás részleteire igyekezett felhívni a nyilvánosság figyelmét.⁶⁶ A tárgyalási folyamat során az érintett felek között a legjelentősebb nézeteltérés az 1947. augusztus 4-i tűzszüneti parancs eltérő értelmezéséből fakadt. Az említett kérdés tisztázása érdekében a Jószolgálati Bizottság arra a megállapodásra jutott a demarkációs vonalat illetően, hogy a két fél semmilyen olyan területre nem tarthat igényt, mely fölött a fegyverszünet előtt nem volt fennhatósága.⁶⁷ A holland erők azonban nem voltak hajlandók figyelembe venni az imént említett megállapodást, és folytatták a katonai előrenyomulást az Indonéz Köztársaság által birtokolt területekre. Mivel a fokozódó feszültség kézzelfogható volt, a Jószolgálati Bizottság igyekezett minél inkább felgyorsítani a folyamatokat. Ennek megfelelően december 26-án nyilvánosságra hoztak egy új megállapodástervezetet, az ún. „karácsonyi üzenetet”. A „karácsonyi üzenetben” többek között felszólították a feleket, hogy külön-külön adjanak ki tűzszüneti parancsot, valamint a „van Mook-vonal” mentén hozzanak létre egy demilitarizált övezetet, melynek mindkét oldalán a polgári rendőri erők lennének felelősek a rendfenntartásért a későbbi politikai rendezésig.⁶⁸ A holland kormány december 30-án nyújtotta be az ellenjavaslatát. A javasolt intézkedések alapján egyértelműen fény derült a gyarmati hatóságok azon szándékára, hogy szuverenitásukat a szigetország további területeire is kiterjesszék. Az ellenjavaslat értelmében az ún. Indonéz Egyesült Államok több egyenrangú államból állna, a szuverenitás pedig a szövetségi kormány kezében lenne. Következésképpen az Indonéz Köztársaságnak fel kellene adnia a független szuverenitásra irányuló törekvéseit, és együtt kellene működnie az Indonéz Egyesült Államok megalakításában. A szövetség megalakításáig pedig Hollandia lenne felelős a kormányzásért.⁶⁹ A hollandok nemcsak egy olyan megállapodásra törekedtek, amely a lehető legmagasabb

⁶⁶ DAFP, vol. XI, 458.

⁶⁷ DAFP, vol. XI, 472.

⁶⁸ DAFP, vol. XI, 489.; DAFP, vol. XI, 490.

⁶⁹ DAFP, vol. XI, 494.

szintű hatalmat biztosította volna a gyarmati közigazgatásnak, hanem a szigetvilág felosztására és különálló államok létrehozására is kísérletet tettek.

A holland "rendőri akció" kiterjesztésétől tartva az új indonéz miniszterelnök, Amir Sjarifuddin úgy vélte, hogy egy megállapodás mihamarabbi elérése az egyetlen lehetséges megoldás. A "Renville-megállapodást" 1948. január 17-én írták alá, amely a fent említett holland javaslat főbb pontjait tartalmazta a december 26-i "karácsonyi üzenet" főbb rendelkezéseivel együtt.⁷⁰ A Renville-megállapodás rendelkezései sokkal kedvezőbbek voltak a hollandok számára, mint a Linggadjati-megállapodásé, hiszen az Indonéz Köztársaság feletti holland szuverenitás mellett elismerték a „van Mook-vonalat” is. A megállapodás, amely legitímálta a Köztársaság alávetett helyzetét, tagadhatatlanul csalódást jelentett az indonéz függetlenségi mozgalom számára. Az egyezmény egyetlen pozitívumának az volt tekinthető, hogy az Indonéz Köztársaság fennmaradását immáron amerikai garancia védte. A "Renville-megállapodás" aláírását követően 1948. március 18-án tartották a Józsolgálati Bizottság első ülését, melynek során két jelentős változásra is sor került: Graham elhagyta Batáviát, és Coert du Bois vette át a helyét; valamint Ausztrália kétéves tagsága az ENSZ Biztonsági Tanácsában 1947-ben véget ért. Ez azt jelentette, hogy az ország már csak a Józsolgálati Bizottság tagjaként vett részt az indonéziai kérdésben. A holland kormány üdvözölte mindkét változást, hiszen Ausztrália támogatta leginkább az indonéz függetlenség kérdését, valamint du Bois 1927 és 1930 között batáviai főkonzul volt, és köztudottan a holland álláspont felé hajlott. A Józsolgálati Bizottság ülésének összehívása után a képviselőknek rá kellett jönniük, hogy a Renville-megállapodás aláírása nem könnyítette meg annyira a tárgyalási folyamatot, mint várták.

A „van Mook-vonal” kérdésének rendezését követően egy másik nézeteltérés hátráltatta az előrehaladást. A köztársasági kormány legfőképpen azt sérelmezte a Renville-egyezménnyel kapcsolatban, hogy a megállapodás pontjai csak a hollandok által a rendőri akció során megszállt területeken írtak elő népszavazást az Indonéz Egyesült Államokhoz való csatlakozásról.⁷¹ Voltak, akik az egész köztársaságra kiterjesztették volna a népszavazást, illetve voltak, akik teljes mértékben mellőzték volna. Bár az érintett küldöttségek nem tudták megkerülni a népszavazás kérdését, májusban történt egy említésre méltó esemény: az Egyesült Államok küldöttsége Yogyakartában

⁷⁰ DAFP, vol. XIII, 22.; DAFP, vol. XIII, 23.

⁷¹ DAFP, vol. XIII, 121.

járt.⁷² Az amerikai képviselők először szembesültek a köztársaság és a függetlenségi mozgalom valódi helyzetéről szóló ellentmondásos holland és indonéz narratívákkal. A látogatás jelentősége Charlton Ogburn⁷³ későbbi visszaemlékezéséből egyértelműen kiderül: „*A hollandok egyszerűen nem tudták megnyerni a harcot az indonéz nacionalistákkal szemben, mivel az utóbbiak nem azok a hozzá nem értő, doktriner, nyugatellenes forradalmárok voltak, mint amilyenek a hollandok beállították őket, hanem látszólag értelmes, intelligens férfiak...ha az Egyesült Államok a jövőben bármilyen pozíciót és befolyást akart Indonéziában, nem engedhette meg magának, hogy az indonéz nacionalizmus ellenségévé váljon, és jobb, ha mindent megtesz, hogy Hollandia kiegyezzen a köztársasággal.*”⁷⁴

Miután Critchley⁷⁵ tudomást szerzett az amerikai küldöttség megváltozott hozzáállásáról, valamint arról, hogy az amerikai külügyminisztérium felhatalmazta du Bois-t, hogy a tárgyalásokat saját megfontolásai szerint folytassa le, az ausztrál képviselő 1948. június 10-én egy közös tervezettel állt elő. A Critchley-du Bois közös javaslat⁷⁶ előirányozta egy Alkotmányozó Gyűlés összehívását, ami Ideiglenes Parlamentként is funkcionált volna. Ezt követte volna egy elnök⁷⁷ megválasztásával az Ideiglenes Szövetségi Kormány felállítása. A közös javaslat értelmében legkésőbb egy éven belül szabad választásokat tartanának, hogy a nép maga dönthessen az Indonéz Egyesült Államokhoz fűződő politikai viszonyáról. Maga az Unió akkor jön létre, amikor egyrészt az Indonéz Egyesült Államok Alkotmányozó Gyűlése teljesítette a szuverenitás átadását megelőző, megállapodás szerinti lépéseket; másrészt amikor a Holland Királyság a megegyezés feltételeivel összhangban átadja a szuverenitást az Indonéz Egyesült Államoknak, és ratifikálja az Unió alapokmányát.⁷⁸ A du Bois-Critchley-tervet a holland küldöttség elutasította, mivel az a köztársaság pozíciójának megerősítése mellett van Mook hatalmának korlátozását is javasolta. Ráadásul még az amerikai külügyminisztérium is túlságosan progresszívnek találta, és az amerikai-holland kapcsolatok megromlásától

⁷² HOMAN, 1990. 127.o.

⁷³ Az Egyesült Államok bizottságának egyik tagja.

⁷⁴ HOMAN, 1990. 127.o.

⁷⁵ Tom Critchley, az ENSZ Jószolgálati Bizottságának ausztrál tagja.

⁷⁶ DAFP, vol. XIII, 173.

⁷⁷ Az elnök joga lett volna a miniszterelnök kinevezése, a miniszterelnöké pedig a kabinet összeállítása. Mind a miniszterelnök, mind a kabinet az Ideiglenes Parlamentnek tartozott volna felelőséggel; DAFP, vol. XIII, 173.

⁷⁸ DAFP, vol. XIII, 173.

tartottak.⁷⁹ A holland narratíva arra a két fő állításra épült, hogy a köztársaság csak a lakosság kisebbségét képviselte, és hogy a köztársaság kommunista nézeteket vallott. Az első állítás az amerikai küldöttség Yogyakarta-i látogatása során került megcáfolásra; míg az utóbbi a Madiunban kirobbant felkelés⁸⁰ kíméletlen leverése következtében. Bár a kommunista felkelés leverése segítette a köztársasági ügyet, romboló hatással volt az indonéz függetlenségi mozgalom egységére. Az újonnan kialakuló helyzetre reagálva az ausztrál külügyminisztérium október folyamán több táviratot is küldött az Egyesült Államoknak azzal a céllal, hogy határozottabb hollandok elleni fellépésre bírják rá az országot. Ausztrália megpróbálta meggyőzni az amerikai képviselőket arról, hogy mivel Hollandia anyagilag és politikailag is függ az Egyesült Államok támogatásától, a kormány úgy tudná megoldani a jelenlegi helyzetet, hogy befolyását felhasználva biztosítja a tárgyalások azonnali megkezdését, illetve az elfogadhatatlan holland ellenjavaslatok beszüntetését.⁸¹ Az Egyesült Államok azonnali fellépésre való rábírása nem bizonyult sikeresnek, és november elejére elkerülhetetlennek tűnt egy második holland rendőri akció. Az ausztrál képviselő beszámolt az előrehaladott holland katonai előkészületekről, illetve a blokád kiterjesztéséről a köztársaság által felügyelt fennmaradó területek ellen.⁸² A második holland rendőri akció végül november 18-án vette kezdetét.

Míndeközben a gyarmati politikát át kellett értékelni a hollandiai választások következtében, hiszen a konzervatív katolikus Néppárt jelentős többségével koalíciós kormány alakult meg az anyaországban. A nemrég megválasztott holland kormány egyik első intézkedése az volt, hogy Beel korábbi holland miniszterelnököt a korona főképviselőjévé nevezte ki, átvéve van Mook pozícióját.⁸³ A holland korona új főképviselője 1949. február 26-án jelentette be tervét a szuverenitás átadására vonatkozóan. Beel, elutasítva az ENSZ Jószolgálati Bizottságának korábbi tervezeit, javasolta egy kerekasztal-konferencia összehívását Hágában, hogy megvitassák a szuverenitás mielőbbi átadásának feltételeit és módját. A konferencián

⁷⁹ DAFP, vol. XIII, 212.

⁸⁰ 1948. szeptember 18-án kirobbantott kommunista felkelés, melynek elsődleges célja az „imperialista hatalmakkal” diplomáciai megegyezésre törekvő indonéz köztársasági kormány megbuktatása volt. Az utolsó felkelőket decemberben fogták el. A becslések alapján a felkelés 24.000 áldozatot követelt, beleszámítva a kivégzett vezetőket és lázadókat is.

⁸¹ DAFP, vol. XIII, 277.

⁸² DAFP, vol. XIII, 298.; DAFP, vol. XIII, 299.

⁸³ HOMAN, 1990. 131.o.

továbbá a Holland-Indonéz Unió egyidejű létrehozását, illetve a köztes időszakra vonatkozó intézkedéseket, beleértve a szövetségi átmeneti kormány megalakítását is napirendre tűznék. Beel tervei alapján a konferencián a holland kormány, a köztársasági kormány és a Szövetségi Tanácskozó Gyűlés (*Bijeenkomst voor Federal Overleg*) képviseltetné magát. Utóbbi egy még 1948-ban létrehozott képviseleti testület volt, melynek elsődleges célja az indonéz föderalisták egyesítése és megerősítése volt.⁸⁴ Beel március 12-ét javasolta a konferencia összehívására, azonban március elején jelentették, hogy határozatlan időre elhalasztották, mivel a föderalisták és a republikánusok nem jutottak dűlőre.⁸⁵ Értelemszerűen a föderalisták Az Egyesült Indonéz Államok realizálását támogatták, míg a republikánusok célja egy unitárius állam létrehozása volt. A volt holland miniszterelnök azzal számolt, hogy a konferencia összehívása esetén is a holland álláspont érvényesülne. Hamid szultán, a hollandok által létrehozott Szövetségi Gyűlés vezetője azonban váratlan módon március 3-án a köztársasági kormány visszaállítására szólított fel Yogyakarta-ban, ami jelentősen gyengítette a hollandok pozícióját.⁸⁶

Szembesülve azzal, hogy a föderalisták egyre nagyobb része kezdte támogatni a köztársasági kormányt, Beel elfogadta az ENSZ meghívását a tárgyalások Bataviában történő folytatására.⁸⁷ A tárgyalások eredményeként 1949. május 7-én létrejött az úgynevezett Roem-van Roijen-megállapodás.⁸⁸ A köztársasági küldöttség beleegyezett a gerillaháború beszüntetésébe, emellett a hágai kerekasztal-konferencián való részvételbe. Ezzel szemben a holland küldöttség biztosította az indonézeket a hadifoglyok szabadon bocsátásáról, a Yogyakarta-i köztársasági kormány visszaállításáról, valamint minden holland katonai tevékenység beszüntetéséről.⁸⁹ Június 30-ára a holland erők az utolsó csapatokat is kivonták Yogyakartából, és 1949. augusztus 1-jén tűzszüneti megállapodás született Hollandia és az Indonéz Köztársaság között. A tűzszüneti rendelet végrehajtása után a küldöttségek a hágai kerekasztal-konferenciára indultak. A konferenciát augusztus 23-án hívták össze, és az utolsó plenáris ülést 1949. november 2-án tartották. A kerekasztal-konferencia során megszületett határozat értelmében a Holland Királyság ígéretet tett, hogy „...feltétel nélkül és visszavonhatatlannal átadja az

⁸⁴ LEE, 2002. 163.o.

⁸⁵ VANDENBOSCH, 1950 17.o.

⁸⁶ DAFP, vol. XV, 279.

⁸⁷ DAFP, vol. XV, 345.

⁸⁸ Roem Indonéziát, Roijen pedig Hollandiát képviselte a tárgyalások során.

⁸⁹ DAFP, vol. XV, 376.

Indonézia feletti teljes szuverenitást az Indonéz Egyesült Államok Köztársaságának, és ezáltal az említett Indonéz Egyesült Államok Köztársaságát független és szuverén államként ismeri el".⁹⁰ 1949. december 27-én a holland királynő aláírta a Holland Királyság szuverenitásának Indonéziára való átruházásáról szóló törvényt. Ezzel több mint háromszáz év után véget ért a holland gyarmati időszak a szigetországban. Még aznap Percy Spender, az ausztrál külügyminiszter hivatalosan is elismerte a független és szuverén Indonéziát. Ezzel Ausztrália legfőbb célja teljesült: aktív szerepet játszott a térség második világháború utáni rendezésében.

KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmány arra a kérdésre kereste a választ, hogy a Ben Chifley által vezetett ausztrál kormány miként vélekedett az indonéz függetlenség kérdéséről, illetve ez az álláspont hogyan változott a függetlenségi háború éveitől. Az *Australian Department of Foreign Affairs and Trade* által nyilvánosságra hozott elsődleges források alapján elmondható, hogy az ausztrál kormány Holland Kelet-Indiával kapcsolatos politikája két jól megkülönböztethető szakaszra osztható. A második világháború végéhez közeledve a munkáspárti kormány magáévá tette az Egyesült Nemzetek Szervezetének gyámsági megoldását. Ez a politika az 1947 júliusában kezdődő első holland "rendőri akcióig" tartott. Ebben az időszakban az ausztrál külpolitika fő célja az volt, hogy vezető szerepet vállaljon a délkelet-ázsiai térségben, és részt vegyen a háború utáni béketárgyalásokon. Evatt igyekezett elkerülni egy nagyhatalmi békét, ahol kizárólag az európai gyarmatosító országok diktálták volna a háború utáni rendezés feltételeit. Bár Chifley és a Külügyminisztérium tagjai osztották az Atlanti Charta gyarmatellenes nézeteit, mégis a holland gyarmati uralom visszaállítását részesítették előnyben ebben az időszakban. Az ausztrál álláspont szerint a térség gyarmatai nem tudták vállalni az önkormányzatiság felelősségét, ami elengedhetetlen volt a stabil regionális rend fenntartásához. Továbbá a munkáspárti kormány nem akart beavatkozni az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság érdekeibe. Az Egyesült Államok kormánya a gyarmati rendszer visszaállítását kívánta elérni Nyugat-Európa gazdasági pozíciójának megerősítése érdekében, amellet, hogy a régiót a Szovjetunió terjeszkedésével szemben is védeni kívánta. Az első szakaszban Chifley nem akart beleszólni Holland Kelet-India ügyeibe, annak ellenére, hogy Evatt,

⁹⁰ DAFP, vol. XV, 525.

illetve Brookes többször is közvetlen beavatkozást javasolt. Csak a Linggadjati-megállapodás elfogadása után próbált meg az ausztrál munkáspárti kormány informális kapcsolatokat létesíteni a holland gyarmattal. Ahogy egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a holland kormány a brit csapatok kivonulása után vissza kívánja állítani gyarmati fennhatóságát Kelet-Indiában, a Chifley-kabinet nyilvánosan kezdte támogatni a Köztársaság önrendelkezési és önkormányzati jogát.

Az Egyesült Államokkal való közös döntőbíráskodásra vonatkozó brit javaslat, valamint az első holland "rendőri akció" vízváltót jelentett az Indonéziával kapcsolatos ausztrál külpolitika történetében. A második szakasz akkor kezdődött, amikor az ausztrál kormány az indonéz kérdéssel az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordult, és egészen a szuverenitás átadásáig tartott, melynek során négy évnyi háború után az Indonéz Köztársaság ténylegesen elnyerte a függetlenségét. Ezt a szakaszt elsősorban a Józsolgálati Bizottság tárgyalásai jellemezték. Az ausztrál szerepvállalás első jelentős eredménye a Renville-i megállapodás elfogadása volt 1948 januárjában. A megállapodás megkötése után a munkáspárti kormány fő célja az volt, hogy visszaállítsa az Indonéz Köztársaság *de facto* fennhatóságát a Linggadjati-megállapodásban meghatározott területek felett. Ezt a törekvést azonban jelentős mértékben nehezítették a hollandok töretlen gyarmati ambíciói, melyek a második rendőri akció során is megmutatkoztak. Ben Chifley és Evatt mellett Tom Critchley szerepvállalását mindenképp fontos kiemelni. A Józsolgálati Bizottság ausztrál képviselője jelentős szerepet játszott számos későbbi javaslat kidolgozásában, aktívan részt vett a Biztonsági Tanács határozatainak végrehajtásában, valamint a hágai kerekasztal-konferencián elért megállapodás elérésében is aktívan részt vett. Ausztrália az elsők között volt, akik elismerték Indonézia függetlenségét 1949. december 27-én. Az indonéz függetlenség 1945-ös kikiáltásától egészen a függetlenség 1949-es tényleges elnyeréséig Ausztrália volt az az ország, mely leginkább támogatta az északi szomszédja törekvéseit. Ahogy az források alapján is látható volt, ennek elsősorban nemzetbiztonsági megfontolások álltak a háttérben.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign Policy, 1937—1949, vol. II. Letöltés helye: <https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-02/1939-volume-2> (Letöltve: 2023. 04. 05.)

---, 73 Broadcast Speech by Mr R.G. Menzies, Prime Minister
Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign
Policy, 1937—1949, vol. VIII. Letöltés helye:
[https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-
documents/Pages/volume-08/1945-volume-8](https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-08/1945-volume-8) (Letöltve: 2023. 04. 05.)

---, 303 Chifley to Mountbatten
---, 330 Chifley to Mountbatten
---, 352 Chifley to Mountbatten
---, 379 Ball to Burton
---, 399 Ball to Burton
---, 405 Ball to Burton
---, 410 Evatt to Makin and Chifley
---, 411 Evatt to Makin and Chifley
---, 414 Chifley to Evatt

Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign
Policy, 1937—1949, vol. IX. Letöltés helye:
[https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-
documents/Pages/volume-09/1946-january-june-volume-9](https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-09/1946-january-june-volume-9) (Letöltve: 2023.
04. 05.)

---, 199 Brookes to Burton
---, 245 Brookes to Dunk
---, 291 Sjahrir to Brookes

Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign
Policy, 1937—1949, vol. X. Letöltés helye: [https://www.dfat.gov.au/about-
us/publications/historical-documents/Pages/volume-10/1946-july-
december-volume-10](https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-10/1946-july-december-volume-10) (Letöltve: 2023. 04. 05.)

---, 8 Chifley to Attle

Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign
Policy, 1937—1949, vol. XI. Letöltés helye:
[https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-
documents/Pages/volume-11/1947-indonesia-volume-11](https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-11/1947-indonesia-volume-11) (Letöltve: 2023.
04. 05.)

---, 88 Addison to Australian Government
---, 91 Evatt to Beasley
---, 110 Press Statement
---, 116 Australian Government to Addison
---, 124 Australian Government to Addison
---, 133 Bondan to Chifley

- , 154 Burton to Chifley [1]
 - , 155 Australian Government to Addison [1]
 - , 174 Chifley to Attle
 - , 195 Press Statement
 - , 196 Hodgson to Lie
 - , 205 Throssell to Shann
 - , 224 Australian Delegation, United Nations, to Department of External Affairs
 - , 255 Press Statement
 - , 285 Australian Delegation, United Nations, to Department of External Affairs
 - , 458 Note for Files by Brookes
 - , 472 Chifley to Department of External Affairs
 - , 489 Critchley to Department of External Affairs
 - , 490 Critchley to Department of External Affairs
 - , 494 Critchley to Burton and Kirby [1]
- Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign Policy, 1937—1949, vol. XIII. Letöltés helye: <https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-13/1948-indonesia-volume-13> (Letöltve: 2023. 04. 05.)
- , 22 Renville Agreement
 - , 23 Principles Forming an Agreed Basis for Political Discussions
 - , 121 Critchley to Burton
 - , 173 Du Bois and Critchley to Van Mook
 - , 212 Eaton to Department of External Affairs
 - , 277 Department of External Affairs to Makin, Landale, Eaton and Beasley
 - , 298 Critchley to Burton
 - , 299 Chifley to Evatt
- Department of Foreign Affairs and Trade, Documents on Australian Foreign Policy, 1937—1949, vol. XV. Web. Letöltés helye: <https://www.dfat.gov.au/about-us/publications/historical-documents/Pages/volume-15/1949-indonesia-volume-15> (Letöltve: 2023. 04. 05.)
- , 279 Critchley to Department of External Affairs
 - , 345 Dexter to McIntyre
 - , 376 Critchley to Department of External Affairs
 - , 525 Critchley to Department of External Affairs

Linggadjati Agreement. Letöltés helye:
<http://www.houseof david.ca/linggadjati.htm> (Letöltve: 2023. 04. 05.)

Szakirodalmak

- CLARKE, FRANCIS GORDON (1989). *Australia: A Concise Political and Social History*. Oxford
- DUTTON, DAVID (2002). *A British Outpost in the Pacific*. In Goldsworthy, David (szerk.) *Facing North: A Century of Australian Engagement with Asia*, I. kötet. Melbourne.
- GEORGE, MARGARET L. (1973). *Australian Attitudes and Policies towards the Netherlands East Indies and Indonesian Independence, 1942—1949*. Canberra.
- HOMAN, GERLOF (1990). *The Netherlands, the United States and the Indonesian Question, 1948*. *Journal of Contemporary History*, 25(1), 123-141. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/260724> (Letöltve: 2023. 04. 05.)
- HUDSON, W. J. (1967). *Australia and Indonesian Independence*. *Journal of Southeast Asian History*, 8(2), 226-239. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/20067628> (Letöltve: 2023. 04. 05.)
- KENNEDY, RAYMOND (1946). *Dutch Plans for the Indies*. *Far Eastern Survey*, 15(7), 97-102. <http://www.jstor.org/stable/3022236> (Letöltve: 2023. 04. 05.). DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/3022236>
- LEE, DAVID (2002). *Indonesia's Independence*. In Goldsworthy, David (szerk.) *Facing North: A Century of Australian Engagement with Asia*, I. kötet. Melbourne.
- LOCKWOOD, RUPERT (1970). *The Indonesian Exiles in Australia, 1942-1947*. *Indonesia*, 10, 37-56. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/3350634> (Letöltve: 2023. 04. 05.). DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/3350634>
- SMITH, SHANNON (2002). *Towards Diplomatic Representation*. In Goldsworthy, David (szerk.) *Facing North: A Century of Australian Engagement with Asia*, I. kötet. Melbourne.
- VANDENBOSCH, AMRY (1950). *The Netherlands-Indonesian Union*. *Far Eastern Survey*, 19(1), 1-7. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/3024693> (Letöltve: 2023. 04. 05.). DOI azonosító: <https://doi.org/10.2307/3024693>
- WATT, ALAN (1968). *The Evolution of Australian Foreign Policy 1938—1965*. Cambridge.

A KARLÓCAI BÉKE A KORABELI LONDONI NYOMTATOTT HETILAPOKBAN

The Treaty of Carlowitz in the contemporary printed
London newspapers

Horváth Réka¹

Absztrakt: Az 1699. január 26-án aláírt karlócai béke előzményeit, lefolyását és eredményeit nagy nemzetközi figyelem övezte. Tanulmányomban ezt a nemzetközi figyelmet, pontosabban sajtófigyelmet vizsgálom meg az angol politika szemszögéből két londoni hetilap 1697–1700 közötti hírközlése alapján. A béke amellett, hogy véglegesítette az oszmánok kiszorulását a Magyar Királyság területéről, ezáltal pedig Európából, segített meghatározni a kontinens hatalmi erőviszonyait a „hosszú 18. század” hajnalán. Anglia aktív szerepet játszott a békefolyamatban, amely az angol nyelvű hetilapok tudósításában is tetten érhető, amelyek a nyilvános térben létrejövő politikai diskurzus exponenciálisan növekvő jelentőségű médiumai voltak. A vizsgált témát két különböző típusú hetilap elemzésével közelítem meg. A London Gazette Anglia első működő hetilapja volt, emellett pedig az államhatalom hivatalos sajtóorgánuma, míg a Post Boy-t a cenzúratörvény 1695-ös hatályvesztése után alapították, ezáltal pedig egy kötetlenebb hírközlési módszer és stílus jellemezte. Tanulmányomban többek között azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a békét úgy ábrázolták-e, mint a közel 150 éves oszmán uralom lezárását, és ezzel kapcsolatban a „törökkép”

¹ Horváth Réka, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Kora újkori magyar történeti doktori Program, doktoranduszhallgató.

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/frontend/#view/Publication/SmartQuery/1127/lime.reka@gmail.com>

hogyan változott meg, valamint a békét a Szent Liga teljesítményeként, avagy a Habsburg Monarchia egyéni eredményeként mutatták-e be, a magyarországi problémákat szemléltették-e, illetve, hogy a spanyol örökösödési háború előképe megjelent-e.

Kulcsszavak: angol sajtó, angol hetilapok, karlócai béke, London Gazette, Post Boy

Abstract: The Treaty of Carlowitz (Karlowitz), signed on January 26, 1699, was in the focus of international attention, alongside its precedent, the procedure itself, and its outcome. In my study, I am going to examine this international attention, most importantly from the English political press, based on the reports of two London newspapers published between 1697 and 1700. The Treaty finalised the withdrawal of the Ottoman Empire from the Kingdom of Hungary and therefore from Europe. Moreover, it played an important role in determining the continental power relations at the dawn of the „long 18th century”. England actively took part in the peace process. This can be observed in the English newspapers, which were the mediums, with an exponentially growing significance, of the political discourse coming into existence in the public sphere. I am going to approach the issue by analyzing two different types of newspapers. The London Gazette was the first functioning English and also the government’s official newspaper, whereas the Post Boy was established after the censorship expired in 1695, therefore it had a more unconstrained style of reporting. In my study, I am going to attempt to answer whether the peace is depicted as the end of the 150-year-long Ottoman rule, how the portrayal of the Turks changed, whether the peace is described as the achievement of the Holy League or the Habsburg Monarchy alone, whether the problems in Hungary were demonstrated, and lastly, whether the prefiguration of the War of the Spanish Succession was represented.

Keywords: English press, English Newspapers, Treaty of Carlowitz, London Gazette, Post Boy

BEVEZETÉS

1699. január 26-án született meg a karlócai béke, amely nemcsak az 1684. március 5-én életre hívott Szent Liga Oszmán Birodalom elleni háborúját zárta le, hanem a magyarországi oszmán uralom közel 150 éves időszakát is.² A karlócai béke aktívan foglalkoztatta a nyugat-európai országokat, ugyanis az oszmánok kiűzésének folyamatát állandó jelleggel kísérte nyomon a nyugat-európai, elsősorban az angol sajtó, ami nem meglepő, hiszen a közép-európai térség eseményei nagyban befolyásolták a nyugat-európai erőviszonyokat.³

Jelen tanulmány célja elemezni a karlócai béke megjelenését az angol, pontosabban a londoni politikai nyilvánosság diskurzusában, két hetilap békét érintő hírközlésének tanulmányozásán keresztül. A London Gazette és a Post Boy karlócai békéről szóló tudósításait a következő szempontok szerint vizsgálom meg: a hírközlések mennyire mutatták be a békét úgy, mint az oszmán uralom 150 éves időszakának lezárását; mennyire helyezték bele az Európában éppen zajló hatalmi átrendeződés folyamatába a megállapodást; a magyarok, illetve a magyarországi problémák milyen mértékben jelentek meg; a törökkép hogyan változott meg; a békét mennyire tekintették a Szent Liga teljesítményének vagy mennyire a Habsburg Monarchia egyéni eredményének; a spanyol örökösödési háború előképét mennyire szemléltették, illetve ehhez kapcsolódóan a karlócai békét párhuzamba állították-e a rijswijki békével.

Előjáróban megjegyzem, hogy az elemzésnél néhány dátum szembetűnő lehet, ugyanis van olyan hírközlés, amely egy napra esik magával a tudósított eseménnyel, viszont ez annak tudható be, hogy a XIII. Gergely által 1582-ben bevezetett Gergely-naptárt az „angolszász” országok (Anglia, Írország, Skócia és az amerikai gyarmatok), elsősorban vallási okokból, csupán 1752-

² A Szent Liga tagjai közé I. Lipót császár, III. János lengyel király és a Velencei Köztársaság tartozott, a Liga védnöke XI. Ince pápa volt. GEBEL, 1999. 1–2. o.

³ Az ostromokról meglepő részletességgel tudósítottak az angol sajtóban. Érsekújvár ostromáról bővebben ld. ETÉNYI, 1995.

ben vették át, így a vizsgált korszakban ők még a Julianus-naptárt használták, amely következtében a 11 napos csúszást minden esetben figyelembe kell venni.⁴

I. „[...] BÉKESÉGET CONCLUDÁLÁK, A TÖRÖK NEMZETNEK NAGY GYALÁZATÁVAL ÉS KÁRÁVAL” – A KARLÓCAI BÉKE

1.1. A békekötés nemzetközi előzményei

Az 1699. január 26-án aláírt karlócai békeszerződés méltó lezárása volt a 17. századnak, amely „a békekötések évszázada volt”.⁵ A karlócai béke egy több szempontból is unikálisnak tekinthető egyezmény. Az oszmánokkal kötött békék történetében ez volt az első alkalom, hogy tényleges béke, tehát nem a háborúskodást ideiglenesen felfüggesztő, meghatározott időre szóló fegyverszünet köttetett. Ezen kívül írásban és gyakorlatban is kijelölték a Habsburgokkal közös határvonalat,⁶ tehát egy, „a felek közötti, tárgyalás révén létrejött demarkációs vonal[at], amely mindkét fél részéről elköteleződést feltételez és nemzetközi elismerést élvez”.⁷ Az 1690-es évek végének politikai, diplomáciai és katonai vonatkozású nemzetközi és hazai eseménysorozata több aspektusból nézve is megágyazott a század utolsó békekötésének.

1697 szeptemberében, miután Carl Vaudémont herceg és Octavio Nigrelli gróf leverte a hegyaljai felkelést, ideális lehetőség nyílt egy, az oszmánok elleni hadjárat indítására, ami az 1697. július elején magyarországi főparancsnokká kinevezett Savoyai Eugén vezetése alatt vette kezdetét.⁸ Savoyai szeptember 11-én hatalmas vereséget mért az oszmánokra, akik hatalmas taktikai hibát vétettek azzal, hogy a Tiszán való átkelés helyének Zentát

⁴ FREIBERG, 2000. 10.o.

⁵ KOVÁCS, 2017. 3.o.

⁶ Az újabb kutatások rávilágítottak, hogy a lineáris határfogalom létező jelenség volt az oszmán határkoncepciókban, viszont a Habsburgokkal a karlócai békéig nem történt ilyen határkijelölés. VEINSTEIN, 2008.; PEDANI, 2017.

⁷ VEINSTEN, 2008. 110.o.

⁸ ZACHAR, 2000. 48.o.

választották, ahol a hídon való átkelés közben ütöttek rajtuk. Savoyai Eugén katonai bravúrjának köszönhető győzelem sorsdöntőnek bizonyult az oszmánokkal kötendő béke szempontjából.

1697 ősze az európai politikában is fundamentális változásokat hozott. Szeptember 20-án kezdődtek meg a rijswijki békeszerződések aláírásai, amelyek véget vetettek az azon év májusától szeptemberéig, illetve októberéig tartó békekongresszusnak, ezzel együtt pedig az 1688 óta tartó pfalzi örökösödési háborúnak, amely lényegében az agresszív francia expanzióra adott reakciója volt az augsburgi ligának,⁹ amelynek tagjai közé tartozott Anglia is.¹⁰ A svéd mediációval zajló rijswijki békekongresszus, amely ceremóniális és szabályzati szempontból mintát adott a másfél évvel későbbi karlócai békének, jelentős változásokat hozott az európai politika színpadán, még akkor is, ha inkább fegyverszüneti megállapodásnak tekinthető, mintsem tényleges békének. Kiemelendő, hogy XIV. Lajos elismerte III. Vilmost Anglia legitim uralkodójának.¹¹ Franciaország további nagy engedményeket tett, ami mögött a következő háborúra való előkészület állt, amely releváns szempontnak bizonyult a Habsburg- és a Bourbon-ház spanyol trónigényéből kifolyó konfliktus előrelátható eszkalálódása okán.¹² Fontos hangsúlyozni, hogy ennél a békekötésnél már figyelembe vették az európai hatalmi egyensúly elvét, amely a vizsgált korszakban kezdett szervesen beágyazódni az angol politikai

⁹ A háború közvetlen oka az volt, hogy XIV. Lajos, sógornője révén, igényt tartott a pfalzi választófejedelemségre II. Károly választófejedelem halála után. HÁMORI NAGY, 2014. 330.o.

¹⁰ Az 1689-ben trónra került III. Vilmosnak több oka is volt a XIV. Lajos elleni hadviselésre, amelyek közül a legfontosabb az európai és tengerentúli „gyarmati” érdekütköztetés, az angol trónról eltávolított katolikus II. Jakab francia támogatottsága, illetve az európai hatalmi egyensúlyt potenciálisan felborító francia hegemoniatörekvés volt. KOVÁCS, 2004. 89.o.

¹¹ Ez azért is számított jelentősnek, mert a háború alatt, 1692-ben II. Jakab még megpróbálkozott az angol trón megszerzésével, és francia segítséggel tengeri csatát kezdeményezett, amely vereséggel zárult számára. RIGÓ, 2018. 286.o.

¹² A területi elosztásokról bővebben ld. FREY – FREY, 1995. 389–390.o.

gondolkodásba.¹³ A 18. század elejére Európában egy többpólusú hatalmi rendszer alakult ki, ami már nem csupán „a Habsburg- és Valois- (majd Bourbon-) család dualizmusán és antagonizmusán alapult”.¹⁴

1.2. A béke megkötése

Bár Buda 1686-os visszafoglalása után már „megkezdődtek a békepuhatolózások a harcoló felek közt”, az oszmánok a zentai vereség után nyilvánították ki tényleges békeszándékukat, igaz, ekkor már jóval gyengébb alkupozícióból indulva.¹⁵ A résztvevők 1698. október 25-én érkeztek meg a tárgyalás színhelyéül szolgáló, neutrális területnek számító Karlóca melletti mezőre.¹⁶ Maguk a tárgyalások november 13-án kezdődtek meg, Habsburg–oszmán értekezletekkel. A két fél megállapodásának legnagyobb akadályát Erdély kérdése jelentette, amelyhez eleinte mindketten ragaszkodtak.¹⁷ Végül ebből a „vitából” a császár került ki nyertesén, ezzel pedig megszületett a két fél közt a béke, amit a korábbi megállapodásokhoz hasonlóan meghatározott időre, 25 évre kötöttek.

I. Lipótnak az állt érdekében, hogy birodalmának keleti részét mielőbb konszolidálja, így figyelmét egyrészt a közelgő spanyol korona körüli konfliktusnak, másrészt pedig az itáliai hűbérbirtokok rendezésének tudja szentelni,¹⁸ amely miatt érdekütközés állt fent közte és XII. Ince pápa között.¹⁹ A Habsburgok után következtek a velenceiek, akikkel a megegyezés nem zajlott gördülékenyen, ugyanis egyik fél sem mutatkozott hajlandónak területi engedményekre, olyannyira, hogy a

¹³ SCHVÉD, 2021. 210.o.

¹⁴ KOVÁCS, 2017. 18.o.

¹⁵ F. MOLNÁR, 2008. 42.o.

¹⁶ ABOU-EL-HAJ, 1967. 501.o.

¹⁷ ABOU-EL-HAJ, 1967. 500.o.

¹⁸ Az itáliai hűbéresek hűségének megerősítése fontos „programként” szerepelt Lipót spanyol-politikájában, ugyanis ezáltal növelhette saját befolyását a Mediterráneumban. FREY – FREY, 1978. 482.o.

¹⁹ A közép- és észak-itáliai területek nagy része egyszerre ismerte el a pápa és a császár fennhatóságát. HANLON, 2008. 305.o.

tárgyalások ideiglenesen meg is akadtak.²⁰ Ekkor következtek a lengyel–oszmán értekezletek. Az Oszmán Birodalom 1672 augusztusában elfoglalta Kamieniec Podolskit, amely az egyik legerősebb lengyel erődítmény volt, így nem meglepő, hogy a béketárgyalásokon is ez számított kulcskérdésnek a lengyelek számára.²¹ Végül Kamieniec Podolskit visszakapták ugyan, de teljesen kiürítve, utóbbit pedig lepusztítva. A lengyelek után következtek az oroszok, akik 1687 után kezdtek el aktívan részt venni a törökellenes harcokban. A karlócai tárgyalásokon hátrányból indultak, hiszen utolsónak ültek a tárgyalóasztalhoz, ráadásul nem értesültek szövetségeseik értekezleteinek eredményeiről. Végül, a Szent Liga tagjainak legnagyobb meglepetésére, 1699. január 24-én az oszmánok és az oroszok két évre szóló fegyverszüneti megállapodást írtak alá, amelyre nem hívták meg a Liga képviselőit.²²

A váratlan fegyverszüneti megállapodás cselekedetre sarkallta a szövetségeseket, akik igyekeztek nyomást gyakorolni a velencei követre, Carlo Ruzzinire, aki a Szenátus határozata nélkül nem kívánt megállapodásra jutni, így kénytelen volt elfogadni, hogy a bécsi és a lengyel delegátus írja alá Velence nevében a békeokmányt 1699. január 26-án, azzal a kiegészítéssel, hogy az aláírást követő hat hónapban a köztársaságnak még van lehetősége tárgyalásokat folytatni az oszmánokkal a határrendezésről Bécsben. Végül Silvestro Valier dózse 1699. február 7-én ratifikálta a békét.²³ A karlócai béke megkötése után következett a megegyezés nehezebb része, a határvonalak kijelölése, amely Luigi Ferdinando Marsigli bolognai gróf irányítása alatt zajlott, aki geopolitikai tanácsadóként vett részt a tárgyalásokon.

²⁰ F. MOLNÁR, 2008. 63–64.o.

²¹ KOŁODZIEJCZYK, 1999. 145.o.

²² F. MOLNÁR, 2008. 69.o.

²³ F. MOLNÁR, 72.o.

II. A KARLÓCAI BÉKE A LONDON GAZETTE ÉS A POST BOY HÍRKÖZLÉSÉBEN

Mielőtt rátérek a vizsgált témára, pár szóban bemutatom a forrásokat. Anglia első sajtótermékei a corantok és a pamfletek voltak, amiket a periodikus hírlevelek (newsletterek), hírkönyvek (newsbookok) és hírlapok (newspaperek) követtek.²⁴ Ezeket nem könnyű differenciálni, ugyanis egy-egy sajtótermék több műfaj jegyeit is magán viselhette. A newsletter és a newspaper műfajai között különösen nehéz különbséget tenni. A newsletter, mivel a 15. században már ismert kéziratos hírközlésből fejlődött ki, ennek sajátosságai megtalálhatóak rajta. A newspaperek rossz hírnévnek örvendtek, ugyanis a műfajt összekapcsolták a cenzúra intézményével, így a kiadók általában newslettereknek nevezték lapjaikat, de a valóságban a két műfaj ötvözetei voltak.²⁵ A periodikákban nem volt véleményformálás, a kiadói interpretáció az információk szelektálásán és tudatos hírközlésén érhető tetten, viszont a kiadó maga nem „kommunikált” közvetlenül az olvasóival. Miután az 1662-es sajtóengedélyezési törvényt (Licensing of the Press Act) nem újították meg 1695-ben, a cenzúra intézménye gyakorlatilag eltöröltődött és elkezdődhetett a periodikus sajtó felvirágozása,²⁶ amelynek jelen dolgozat egyik forrása, a Post Boy is a terméke, míg a másik forrás a kormány hivatalos hetilapjának számító London Gazette, így a két forrás két különböző álláspontból közelíti meg a vizsgált témát.²⁷

A Post Boy egyike volt annak a három hetilapnak, amelyeket az említett cenzúratörvény megszűnte után alapítottak, szinte azonnal.²⁸ A másik két lap a Flying Post és a Post Man voltak; ez a három lap jelentette a London Gazette számára a legnagyobb „konkurenciát”. A hetilapok népszerűségét nehéz számszerűsíteni, kevés konkrét adat áll rendelkezésünkre, amely pontos képet adna egyrészt az eladott példányszámokról,

²⁴ A coranto holland, míg a pamflet német eredetű műfaj.

²⁵ RAYMOND, 2003. 98–160.o.

²⁶ Bővebben ld. ROBERTSON, 2020.

²⁷ Ez volt az első „hivatalos hetilap”, amit 1665-ben alapított Joseph Williamson külügyminiszter-helyettes. RAYMOND, 2003. 157.o.

²⁸ WALKER, 1974. 698–699.o.

másrészt a kinyomtatott lapok mennyiségéről (általában többet nyomtattak, mint amennyit eladtak), nem beszélve arról, hogy a London Gazette számainak egy részét nem értékesítették, hanem hivatali személyeknek adták oda, így még nehezebb a kalkuláció. Egyes periódusokból viszont több adat maradt fent erre a kérdésre vonatkozóan. Az 1690-es évek közepén a London Gazette egy számából átlagosan nagyjából 10.000 példányt értékesítettek,²⁹ míg 1705–1707 között átlagosan 7300 példányt adtak el.³⁰ Mindkét időszakban körülbelül 900-1000 példányt továbbítottak hivatali személyeknek.³¹ A Post Boy esetében pedig, amelyet nem heti kétszer jelentettek meg, mint a London Gazette-t, hanem heti háromszor, 1704–1712 között átlagosan 3000-4000 eladott példányszámáról beszélhetünk,³² így 1704-ben a harmadik legnagyobb példányszámban eladott lap volt.³³

A zentai csatát követően erősen érzékelhetővé vált a béke szükségessége, amely a hetilapok tudósításaiban is megmutatkozott. A London Gazette első, békét kilátásba helyező hírközlése az 1697. december 6–9-ei számban található, amelyben megjelent a szerencse szimbóluma is, ugyanis a hetilap arról értesítette az olvasóit, hogy a kedvezőtlen hadi események, „kiegészülve a legutóbbi hadjárat egyéb szerencsétlenségeivel, békére fogja ösztönözni a törököket”.³⁴ Ugyanúgy decemberben, a Post Boy 1697. december 11–14-ei tudósításában hasonló hírrel találkozhatunk, itt viszont szinte tényként közölték le, hogy „azt

²⁹ GLAISYER, 2019. 68.o.

³⁰ Ezek a számok nagyban függtek az éppen aktuális külpolitikai helyzettől, hiszen például a spanyol örökösödési háború eseménydúsabb időszakában értelemszerűen megnőtt az érdeklődés a hírek iránt. CHILDS, 1987. 103.o.

³¹ GLAISYER, 2019. 68.o.

³² SCARBOROUGH, 2018. 102–103.o.

³³ 1704-ben hetente átlagosan 44.000 hetilapot jelentettek meg, ebből a Post Man-é volt 11.600, míg a Post Boy-é 9000. BLACK, 1987. 12.o.

³⁴ The London Gazette, 1697. december 6–9. Num. 3347. Vienna, Nov. 30. „[...] together with their other Misfortunes the last Campagne, will very much encline the Turks to a Peace. [...]”.

mondják, hogy a törökök hajlanak afelé, hogy békét kössenek a szövetségesekkel, bármilyen feltételek mellett”.³⁵

A bevezetésben felállított szempontrendszerből elsőként azt vizsgálom meg, hogy a békét mennyire tekintik egy majdnem 150 éves megszállás lezárásának. Röviden azt lehetne mondani, hogy semennyire, ugyanis mindkét hetilap elsősorban a visszafoglaló háború lezárásaként szemléltette a békét, nem beszélve arról, hogy a béketárgyalásokat érintő tudósításokban Magyarország inkább jelent meg földrajzi helyként, mint politikai entitásként.³⁶ Ennek egyetlen hírközlés mond némileg ellent, amely a London Gazette 1698. január 6–10-ei számában olvasható, miszerint Seremetyev herceg,³⁷ aki akkortájt érkezett Moszkvából Bécsbe, „audiencián volt a császárnál, ahol előadta neki, hogy a cár azt kívánja, hogy azok az uralkodók, akikkel szövetségben áll a törökök ellen, ne akarjanak békét kötni velük, amíg ki nem űzik őket Európából”.³⁸ Itt Európa geopolitikai fogalomként jelent meg, ami implikálja a hódoltság időszakát, viszont nincs *expressis verbis* leírva, hogy a béke egy több mint száz éves időszak lezárása lesz, még akkor sem, amikor arról tudósítottak az 1697. november

³⁵ The Post Boy, 1697. december 11–14. Venice, Nov. 25. „[...] ’Tis said that the Port is inclined to make Peace with the Allies, upon any Terms whatsoever”.

³⁶ Ebben az időszakban elsősorban olyan hírekben szerepelt Magyarország, amelyek a béketárgyalás helyszínéről szóltak, több ízben kiemelve, hogy valószínűleg Magyarországon lesz. The London Gazette, 1698. június 20–23. Num. 3403. Vienna, June 14. „[...] The Emperor’s Ministers have had several Conferences about the Proposals of Peace made by the Turks, and it is believed the Emperor will shortly name his Plenipotentiaries for the Treaty which probably will be at some place in Hungary. [...]”.

³⁷ Borisz Petrovics Seremetyev (1652–1719) herceg, aki I. Péter cár szolgálatában fényes karriert futott be, 1697–1699 között a cár engedélyével járt Varsóban, Bécsben, Velencében, Nápolyban, Szicíliában és Máltán is, valószínűsíthetően diplomáciai céllal. GEBEI, 1995.

³⁸ 1697 [helytelen datálás; 1698]. január 6–10. Num. 3356. Vienna, Jan. 1. „The Prince Sceremet [Seremetyev], who lately arrived here from Muscovy, has had an Audience of the Emperor in which he represented to his Imperial Majesty, that the Czar his Master, does very much desire that the Princes who are ingaged with him in an Alliance against the Turks, will not think of making any Peace with them till they are quite driven out of Europe [...]”

4–8-ai számban, hogy a Banja Luka környéki keresztények nagyon vágytak arra, hogy kikerüljenek az oszmán kormányzat alól.³⁹

A London Gazette „narratívájában” kizárólag az oszmánok vágytak békére, ők voltak azok, akik inkább rászorultak a hadiállapotok beszüntetésére, holott ez nem teljesen korrelál a tényekkel.⁴⁰ Ez alapvetően a törökkép megváltozásához kapcsolódik. A két hetilap hírközlésénél – a korábbi ábrázolásokhoz viszonyítva – humanizált ellenségképpel találkozhatunk, akik sok esetben sajnálatra méltó benyomást kelthettek az olvasóban. A London Gazette 1698. február 24–28-ai hírközlésében azt olvashatjuk, hogy az oszmánok valószínűsíthetően hajlani fognak a békére „általánosságban minden ügyük rossz állapota okán, de főleg a szegénység miatt, ami a hosszú és költséges háborúnak köszönhető”.⁴¹ A béketárgyalás természetéből adódóan fontos volt, hogy a felek erkölcsi szempontból nézve egyenrangúak legyenek, így a barbár-pogány törökkép használata jelen helyzetben már nem volt szerencsés, hiszen Európa keresztény uralkodói tárgyaltak a – Post Boy szavaival élve – hitetlenekkel. A London Gazette ehhez mérten egyáltalán nem élt pejoratív jelzőkkel, az oszmánokat ugyanolyan tárgyalópartnereknek tekintette, mint a többi szövetségest. Az 1698. augusztus 25–29-ei számban, amelyben szó esett a békefeltételekről, ki is emelték, hogy „azt jelentették, hogy a szultán feltételei méltányosak”.⁴² Az 1698. szeptember 22–

³⁹ The London Gazette, 1697. november 4–8. Num. 3338. Vienna, Oct. 26. „[...] They intended to march directly to Bagnaluca [Banja Luka], and to possess themselves of some places of strength, which may enable them to establish Winter Quarters in those parts, and to give protection to the Christians that shall be desirous to free themselves from the Turkish Government. [...]”

⁴⁰ The London Gazette, 1698. május 30–június 2. Num. 3397. Venice, May 23. N.S. „[...] These Letters say, the Turks appear generally very desirous of Peace, and that the Sultan himself shews a great Inclination to it. [...]”

⁴¹ The London Gazette, 1697 [helytelen datálás; 1698]. február 24–28. Num. 3370. „[...] Whence it is conjectured, That the Turks moved by the ill posture of their Affairs in general, and particularly by the Poverty to which their Country is reduced by a long and expensive War, are inclined to a Peace. [...]”

⁴² The London Gazette, 1698. augusztus 25–29. Num. 3422. Vienna, Aug. 20. „[...] The Sultans Proposals for a Peace, are in general, reported to be so Reasonable, that ’tis believed they will be complied with by this Court; [...]”

26-ai számban pedig, a mediátorok oszmán táborba való megérkezésénél azt olvashatjuk, hogy „a törökök nagy tisztelettel és barátságuk kifejezésével szórakoztatták őket”.⁴³

Ahogy a törökkép, úgy a keresztény-koalíció képe is gyökeresen megváltozott a béke idejére. A *London Gazette* 1684. március 13–17-ei számában még tudósított a Liga létrejöttéről,⁴⁴ azonban a karlócai béketárgyalásoknál már egyszer sem találkozhatunk ezzel a névvel, sem a *London Gazette*-ben, sem a *Post Boy*-ban. Amennyiben a koalíció békéjéről esett szó, mindkét hetilap az „allies”, tehát a szövetségesek szót használta, vagy azt, hogy a császár és a szövetségesei⁴⁵ vagy a császár szövetségesei.⁴⁶ Mindkét hetilapban a császárt általában külön kiemelték a szövetségesek mellett. Ez kimutatható a követek tevékenységeiről szóló tudósításokban is, ugyanis a Habsburg követek jóval gyakrabban jelentek meg a hírekben, mint keresztény társaik. A követtevékenységekről szóló beszámolókon az angol érdekltség megjelenése is érzékelhető, ugyanis William Paget is számottevően gyakran szerepelt a tudósításokban, sőt, titkárával, Georg Philip Schreyerrel is találkozhatunk,⁴⁷ amely mutatja Paget szerepének jelentőségét a békekongresszuson.

⁴³ The *London Gazette*, 1698. szeptember 22–26. Num. 3430. Vienna, Septemb. 17. „[...] Mediators of the Peace; made their Publick Entry in the Turkish Camp with great Solemnity, and were entertained by the Turks with such Respect, and Expressions of Friendship [...]”

⁴⁴ The *London Gazette*, 1683 [helytelen datálás; 1684] március 13–17. Num. 1912. Lintz, March 7. „On the 29th past, the League against the Turks was Signed [...]”

⁴⁵ The *London Gazette*, 1698. április 18–21. Num. 3385. Venice, April 12. „[...] The last Advices from Turkey say, the Visier and some other of the Chief Officers of that Court, shewed a great Disposition to enter upon a Treaty of Peace, with the Emperor and his Allies [...]”

⁴⁶ The *Post Boy*, 1699. február 7–9. Num. 599. Hague, Feb. 10. „The Reason why the Venetian Ambassador did not sign the Peace at the same time as the other Allies did, was, that he still expects the Return of a Courier, with the last Orders of the Republick: However, all Hostilities are ceas'd between both parties, the Ottoman Port having acknowledg'd them as Friends and Allies of the Emperor [...]”

⁴⁷ The *London Gazette*, 1698. szeptember 1–5. Num. 3424. Vienna, Aug. 23. „Divers Conferences have been lately held at this Court concerning the Business of the Peace, and it's believed, Mr. Schreyer, my Lord Paget's Secretary will be dispatch'd back in 3 or 4 dayes [days]; [...]”

Mind a London Gazette-ben, mind a Post Boy-ban megtalálható a „keresztény hercegek”, vagy a „keresztények” képe, akik viszont nem a konkrét kongresszushoz köthető eseményekben jelentek meg, hanem a békéről szóló általánosabb tudósításokban, amikor kollektíven kívánták megnevezni az oszmánokkal tárgyalókat. A London Gazette-ben ilyenek között az 1699. március 23–27-ei számban találkozunk, amikor arról tudósítottak, hogy Szmírnában a lakosok kitörő örömmel fogadták a keresztények és a törökök közti békét;⁴⁸ a Post Boy-ban pedig az 1699. január 24–26-ai számban, amelyben arról esett szó, hogy a reis efendi ámbrát nyújtott a keresztény követeknek.⁴⁹ Mindkét esetben a keresztény szó egy kollektív jelzőként szerepelt, de nem (feltétlen) a koalíció megnevezése céljából; főleg, hogy a rijswijki tárgyalásokról szóló hírközlésben is találkozhatunk ezzel a kifejezéssel.⁵⁰ Fontos hangsúlyozni XII. Ince pápa (1691–1700) szerepét,⁵¹ ugyanis a London Gazette kiemelten foglalkozott a pápa és a császár közti itáliai birtokok ürügyén fennálló konfliktussal, amely odáig fajult, hogy a pápa nem adott audienciát a császár követének. Erről az

⁴⁸ The London Gazette, 1699. március 23–27. Num. 3482. Venice, March 14. N.S. „[...] By some Ships arrived here from Smyrna [Szmírna/Ízmir] we have an Account, that the News of the Conclusion of the Peace between the Christians and the Turks was received there with great Joy of the Inhabitants. [...]”.

⁴⁹ The Post Boy, 1699. január 24–26. Num. 593. Milan, January 7. „[...] The said Effendi has presented the Christian Plenipotentiaries with Amber [...]”. Az „amber” szó szerint borostyánt jelent angolul, viszont jelen esetben valószínűsíthetően az ámbráscet beleiből nyerhető ámbrára gondoltak, amely fontos alapanyaga volt illatszereknek és gyakran szolgált diplomáciai ajándékként. Többek között 1665-ben Kara Mehmed pasa is vitt (egyebek mellett) nagyjából 1,2 kg ámbrát a bécsi udvarba diplomáciai ajándékként, amely mutatja kimagasló értékét. REINDL-KIEL, 2005. 120. o.

⁵⁰ The London Gazette, 1697. október 25–28. Num. 3335. Madrid, October 11. N.S. „On the 3d Instant arrived here Don Martin d’Estreere, with the Treaty of Peace concluded at Ryswicke between the Catholick and most Christian Kings [...]”.

⁵¹ XII. Ince pápa folytatta XI. Ince törökellenes politikáját és elődjével, VIII. Sándorral ellentétesen nagy mértékű anyagi támogatást nyújtott az Oszmán Birodalom elleni harchoz. MIHALIK, 2021. 635.o.

eseményről a lap 1698. december 29–január 2-ai számában tudósított.⁵²

A béketárgyalások menetéről mindkét lap részletesen közölt le híreket. A London Gazette aprólékosabban és hitelesebben tudósított, hírközlései nagyjából megfeleltethetőek a valós eseményeknek, míg a Post Boy híreit nézve az az érzésünk támadhat, hogy a hetilap inkább törekszik az olvasók figyelmének felkeltésére, mintsem az informálására. Azon kívül, hogy sok esetben valóban leközölte a tárgyalások szignifikánsabb történéseit, sokszor forráshíven ismertetve bizonyos dokumentumokat,⁵³ több hírközlésének célja láthatóan a döbbenetkeltés volt, amire kiváló példa az I. Lipót és fia elleni összeesküvés, amelyben meg akarták mérgezni őket és amiben a hírközlés szerint a császár gyóntatója is részt vett.⁵⁴ Az 1699. február 7–9-ei számában, amelyben arról tudósítottak, hogy Carlo Ruzzini visszaküldte a békefeltételeket Velencébe elbírálásra, a hír után leírták, hogy az Oszmán Birodalom első követe azzal tréfálgzott, amikor a lengyelek és a törökök közti különbségről beszélt, hogy „nem tudta, hogy háborúban állnak Lengyelországgal, ugyanis a törökök minimum hat éve egy lengyelt sem láttak”.⁵⁵

⁵² The London Gazette, 1698. december 29–január 2. Num. 3458. „[...] The Pope has lately given Audience to all the Foreign Ministers, except the Emperor’s Ambassador, the Differences betwe[e]n his Imperial Majesty and this Court, concerning the Imperial Fiefs in the Ecclesiastical State, not being yet adjusted [...]”.

⁵³ A Post Boy az 1699. február 11–14-ei számában ismerteti a lengyel–török szerződés pontjait és tartalmát, amely az adott szám híreinek ¼-ét teszi ki, így a terjedelmi kereteket figyelembe véve nem citálom.

⁵⁴ The London Gazette, 1697. szeptember 14–16. Num. 369. Vienna, Sept. 7. „[...] They talk here of a horrid Conspiracy against the Lives of the Emperor, and the King of the Romans; and that a certain French Gentleman, who has lived long at the Imperial Court, is the Author thereof, and that divers Jesuits, among whom was the Emperor’s Confessor, in all about 200 Persons were his Accomplices; their Design was to have poisoned their Majesties, or to have carried them away. [...]”.

⁵⁵ The Post Boy, 1699. február 7–9. Num. 599. „[...] The first Ambassador of the Ottoman Port, Reys Effendi, made a Jest pleasant enough upon the Poles, in speaking about the Differences between the Port and Poland; and said, He

A Post Boy nemcsak tréfás anekdotákat, hanem kétes híri szövegszövegeket és intrikákat is leközölt számaiban, viszont ezek minden esetben relevanciával bírtak a nemzetközi politikára nézve is. Kiemelten sokat foglalkozott a lap az előreláthatólag bekövetkező spanyol korona körüli konfliktussal. 1699. január 24–26-ai számában arról tudósított, hogy Spanyolország királya kijelölte a bajor herceget, József Ferdinándot örökösévé, „abban az esetben, ha Őfelsége utód nélkül halna meg, amihez azt beszéljük, hogy a királyné nagyban hozzájárult”⁵⁶ Ennek a bajor hercegnek az 1699-es halála kapcsán a Post Boy 1699. február 4–7-ei⁵⁷ és 7–9-ei számában⁵⁸ hosszan leírta, hogy ez a haláleset miért jelenthet problémát az európai politikai helyzetben, ismertette a spanyol örökségre igényt tartók családi viszonyát (!). A hetilap hírközléseiből remekül kiolvasható a spanyol örökség körüli problematika, ami veszélyeztette az európai békét, miként az 1699. február 23–25-ei számban is olvasható, amelyben a hetilap leközölte, hogy a bajor herceg halálának híre felzaklatta az

did not know that the Port was at War with Poland, for the Turks had not seen a Pole at least these six Years. [...]

⁵⁶ The Post Boy, 1699. január 24–26. Num. 593. Milan, January 7. „[...] Our last Letters from Spain continue still to say, That the King of Spain has declared the Electoral Prince of Bavaria, his Successor, in case his Catholick Majesty dies without Issue, to which, as it is said the Queen contributed very much.”.

⁵⁷ The Post Boy, 1699. február 4–7. Num. 598. Vienna, Jan. 28. „[...] That the Electoral Pr. of Bavaria died on Friday last; this will cause great Alterations in the Affairs of Spain, and the succession of that Crown for the Princes which the Elector has now, are not descended from the Spanish Line, as this was, and consequently 'tis believed that the Emperor will not fail to employ his Efforts, as soon as the Affairs of the Truce, and the King of Romans Marriage are brought to an end, to sollicit the King of England, and the States General, to have the Act, or separate Article, pass'd in the Year 1689 renew'd [renewed], by which they promis'd to employ all their Efforts to make the Succession of the Crown of Spain devolve upon a Prince of the House of Austria.”.

⁵⁸ The Post Boy, 1699. február 7–9. Num. 599. Hague, Feb. 10. „And now according to the Last Will and Testament of Philip IV, which has been since confirm'd by the Reigning King, the House of Austria is to succeed after those that are descended from the second Princess of Spain, who had been marry'd to the Emperor, and of whom this deceased young Prince was descended; and after the House of Austria, the Duke of Savoy's Children are to succeed; with the Exclusion of the Princes of France that are descended from the Infanta Maria Thereze, who was marry'd to Lewis XIV.”.

államot, hiszen félő, hogy ki fog újulni az a háború, amit a rijswijki béke lezárt, nyomatékositva, hogy ha a spanyol uralkodó utód nélkül hal meg, „az új bajokba fogja belesodorni Európát.”⁵⁹ Ezzel szemben a London Gazette erről nem tudósított, a spanyol királlyal kapcsolatos hírek többsége általában arról szólt, hogy javul az egészségügyi állapota,⁶⁰ viszont a spanyol koronát övező potenciális háborús konfliktusról nem született hírközlés.

A két hetilap európai hatalmi átrendeződést érintő hírközlései között a legnagyobb különbség tehát a spanyol örökösödési háború előképének tudatosítása. A Post Boy a rijswijki békét a még ki nem robbanó spanyol örökösödési háborúval kötötte össze, a rijswijki békekongresszus eredményeitől és az ehhez kapcsolódó spanyol korona körüli konfliktustól tette függővé a kontinens pacifikálódását. A karlócai békéről folyamatosan tudósított, nem csökkentve a jelentőségét, viszont egyértelműen nem helyezte a béketárgyalást az európai hatalmi viszonyok konstans mozgásának origójába. A rijswijki békéről szóló tudósításokban az olvasó szeme előtt kirajzolódik az európai politika látképe, a békeállapot beállása és ennek az európai hatalmi viszonyokra való hatása. A Post Boy így fogalmazott: „A béke egy új fejezetet nyit meg, amely az ellenségek újraegyesülésével, harmóniában és összhangban társul”.⁶¹ Ez a tudósítás az univerzális béke beálltát és az európai hatalmi harcok lecsillapodását feltételezné, viszont a valóságban már a kortársak is tudták, hogy a rijswijki béke inkább egy fegyverszüneti

⁵⁹ The Post Boy, 1699. február 23–25. Num. 606. Hague, Feb. 24. „[...] As the Immature Death of the Electoral Prince of Bavaria has much surprized all the Christian World; so it has particularly disturbed this State, they fearing it may renew the War so lately brought to an end by the Peace of Riswick, since the succession of Spain, in case of his Catholick Majesty dies without Issue, is like to involve Europe in new Troubles. [...]”.

⁶⁰ The London Gazette, 1698. október 17–20. Num. 3437. Madrid, Octob. 1. N.S. „The King of Spain’s Health grows better every day.”; The London Gazette, 1698. december 12–15. Num. 3453. Madrid, Nov. 26. „The King of Spain continues in good health; and has of late been several times present in the Council State. [...]”.

⁶¹ The Post Boy, 1697. december 28–30. Num. 414. Vienna, December 18. „[...] The Peace opens now a new Scene, which quite changes the face of Affairs by the Reunion of the Enemies Puissance, which Reunites all with a Common Tye of Concord and good Correspondence. [...]”.

megállapodásnak volt tekinthető. Ezzel szemben a karlócai békéről nem született ilyen hírközlés, nem deklarálták az európai béke beálltát és a hatalmak közti harmónia megszületését. A London Gazette, kormányzati lap révén, került a túlságosan „nyílt hírközlést”, csak olyan eseményekről tudósított, amelyeknek hitelessége kevésbé volt megkérdőjelezhető. Kerülte az intrikákról, szóbeszédekről való tudósítást ezekben a kérdésekben.

Az utolsó szempont, ami alapján összehasonlítom a két lap karlócai békére vonatkozó hírközléseit, az a magyarokról, illetve a magyarországi helyzetről szóló tudósítások aspektusa. A karlócai békéről szóló híreknél a magyar nemesség főleg annak kapcsán szerepelt, hogy az országgyűlés összehívását kívánják az uralkodótól. Ez a London Gazette 1699. március 23–27-ei számában olvasható,⁶² az 1699. április 6–10-ei számban pedig már azt láthatjuk, hogy a császár ígéretet tett a diéta összehívására húsvét utánra,⁶³ a következő számban pedig azt, hogy ezt elhalasztották a következő év júniusára.⁶⁴ Egy számot még külön kiemelek, az 1699. április 3–6-ait, amelyben leírták, hogy a Királyi Kamara Pozsonyból Budára lesz áthelyezve, ugyanis a Királyság közepén helyezkedik el, így ez a kényelmesebb megoldás. Ennek a tévhirnek a leközléséből több dologra is következtethetünk. Látható, hogy Buda központisége mind földrajzi, mind politikai értelemben aktívan jelen volt az angol sajtóban, amit ráadásul

⁶² The London Gazette, 1699. március 23–27. Num. 3482. Vienna, March 12 „[...] The Hungarian Noblemen and Gentlemen, who came to attend the King and Queen of the Romans in their Entry here, have Petitioned the Emperor, that he would cause a Diet to be held at Presbourg [Pozsony; ma: Bratislava] of the Estates of that Kingdom, in order to settle divers Matters, which his Imperial Majesty has promised them to do so soon as the Condition of his Affairs will permit at that Assembly; upon which they have returned their Thanks to the Emperor, and are gone home very well satisfied [...]”.

⁶³ The London Gazette, 1699. április 6–10. Num. 3486. Vienna, April 1. „[...] It's thought, the General Diet of Hungary, which the Emperor has promised to hold in Person at Presburgh, to settle the Affairs of that Kingdom which are put into great Disorder by the late War, will meet a few days after Easter.

⁶⁴ The London Gazette, 1699. április 10–13. Num. 3487. Vienna, April 4. „[...] The Meeting of the General Diet of the Kingdom of Hungary at Presburgh [Pozsony/Bratislava], is put off till next June.”.

összekapcsoltak az államigazgatási szervekkel, amely a visszafoglalt terület kormányzatot érintő jegyeinek angol politikai gondolkodásba való beágyazódását illusztrálja. Ez a *Post Boy*-ban is előkerült, amely szintén többször tudósított a lehetséges országgyűlésekről. Az 1699. április 18–20-ai számában hírül adta, hogy a diéta összehívását kis időre elhalasztják, emellett pedig itt is olvasható, hogy a Királyi Kamarát Pozsonyból Budára helyezik át, a városnak az előbbieken a *London Gazette*-ben már említett lokációjából adódóan.⁶⁵ Az 1699. május 4–6-ai számban arról tudósított, hogy a rendek kérvényezik, hogy az uralkodó hívjon össze országgyűlést, de a király, mielőtt kérésüknek eleget tenne, „néhány millió fizetésére fogja kötelezni őket”.⁶⁶

A *London Gazette*-ben az országot érintő problémákról diszkrét tudósítást olvashatunk. A fentebb már citált 1699. április 6–10-ei szám úgy fogalmazott, hogy a Királyság „nagy zavargásokban van”, az 1699. április 13–17-ei szám pedig rablókról számolt be, akik az utakon portyáznak.⁶⁷ A *Post Boy* szintén tudósított az ország helyzetéről, hozzátéve, hogy a segédcsapatok okozzák a legnagyobb problémát, akik a hátralékuk kifizetéséig nem hajlandóak elhagyni a szállásukat,⁶⁸

⁶⁵ *The Post Boy*, 1699. április 18–20. Num. 629. Vienna, April 11. „[...] The Hungarian Diet will be put off for some time, and the Royal Chamber removed from Presburg [Pozsony/Bratislava] to Buda, which is situated in the middle of the Kingdom, and consequently more convenient. [...]”.

⁶⁶ *The Post Boy*, 1699. május 4–6. Num. 639. Vienna, April 25. „[...] Several of the Grandees and States of Hungary arrive here daily, to Assist at the Conferences held in relation to the Military and Political Affairs of that Kingdom, as also sobicit [solicit] a Diet, but ‘tis [it is] said, that before the same is granted them, they will be obliged to pay some Millions. [...]”.

⁶⁷ *The London Gazette*, 1699. április 13–17. Num. 3488. Vienna, April 8. „[...] Some of the Gallies of the Emperor’s Fleet on the Danube are ordered to pass up and down that River, for the security of Vessels laden with Merchandizes against Robbers; who disturbing likewise very much the Roads in Hungary, Parties are daily sent out from Buda, Esseck [Eszék/Osijek], and Peter-Waradin [Pétervárad/Petrovaradin], to pursue them.”.

⁶⁸ *The Post Boy*, 1699. május 4–6. Num. 639. Vienna, April 25. „[...] The Hungarians continue to make great Complaints of the Disorders which the Troops commit, particularly the Auxaillaries, for which reason the marching home of the said Troops is hastning with all expedition, and they would have been sent home sooner, if we could have paid them their Arrears. [...]”; *The Post Boy*, 1699. május 9–11. Num. 638. Vienna, May 2. „The Auxillary Troops

viszont a London Gazette-tel ellentétben a Post Boy több ízben tudósított a magyar protestánsokat ért sérelmekről. Ehhez kapcsolódóan beszámolt arról, hogy „várható, hogy a határon élő magyarok török területekre vonulnak vissza, hogy ott szabadon gyakorolhassák a vallásukat, egyéb előnyök mellett”, ami után rögtön az szerepelt, hogy ez a mondat egy török kiadványon szerepelt, és meg kell akadályozni, hogy így történjen.⁶⁹ Kérdéses, hogy a lap miért közölte le ezt a hírt. Egyrészt lehet figyelemfelkeltés, másrészt bújtatott felekezeti szimpátia, mindenesetre látható, hogy az angol politikai diskurzusban jelen volt a magyar protestánsok helyzete, amit a szövetségi rendszerek ellenére, állandó jelleggel tárgyaltak.

ÖSSZEGRZÉS

Konklúzióként a vizsgált szempontrendszer egyes pontjai alapján konkretizálok a kapott következtetéseket, kezdve az előzményekkel. A zentai csata hordereje a korabeli londoni sajtóban is vitathatatlan. A hetilapok részletesen ismertették a csata menetét, bemutatva Savoyai Eugén katonai bravúráját és az oszmánok végzetes katonai melléfogását, a szűk hídon való átkeléssel. Részükről nem volt pontatlan úgy jellemezni a csatát, mint „a törökök felett aratott legnagyobb győzelmet”, hiszen rögtön a csata után egyértelművé vált, hogy elsősorban ez a győzelem fogja a feleket mielőbb tárgyalóasztalhoz ültetni. Ebből a szempontból nézve logikus, hogy nem a törökök Európából való kiűzésének toposzát használták, hiszen mindkét lap igyekezett „legitimálni” az oszmánokkal folytatott tárgyalásokat, így a korabeli hadi és politikai helyzethez alkalmazkodva nem

refuse to leave their Quarters in Hungary before their Arrears be paid them [...]”.

⁶⁹ The Post Boy, 1699. május 23–25. Num. 641. Vienna, May the 16th. „It being expected the Hungarians who Inhabit the Frontiers, will retire in Troops to the Turkish Dominions, to enjoy there the liberty of their Religion and other Advantages, mention'd in the Publication lately made by the Turks; we are therefore considering of means how to prevent the same, by Guarding the Avenues as much as possible. The Grandees who are here in great Numbers, insist still upon a Diet. [...]”.

vallási alapon lévő ősellenségképet kívántak felrajzolni, hanem politikai szempontból egyenrangú tárgyaló felek közti konszenzuskeresést. Ez inkább igaz a London Gazette-re, mint a Post Boy-ra, hiszen ez utóbbi rendszerint hitetleneknek nevezte az oszmánokat, ám ehhez hozzátartozik ennek a hetilapnak az eltérő hírközlési stílusa.

Mindkét lap tudósításaiban megfigyelhető, hogy aprólékosan és árnyaltan prezentálták az európai hatalmi viszonyok konstans változásait, felismerve a fajsúlyosabb eseményeket, állandó reakcióban állva velük. A karlócai békét egyik hetilapban sem egy kétpólusú hatalmi szembenállás lezárásaként illusztrálták. A Szent Liga nem keresztény koalícióként, hanem mint szövetségi rendszer jelent meg. Magát a Ligát egyszer sem nevezték nevén, általában a „császár és szövetségesei” kifejezést használta mindkét lap, amiből érzékelhető a Habsburg Monarchia növekvő nemzetközi politikai súlyának jelensége. Ez különösen igaz a későbbi hírközlések ismeretében, ugyanis a karlócai béke még 1702-ben is többször szerepelt tudósításokban, viszont kizárólag a Habsburgokkal való kapcsolatra vonatkoztatva, általában olyan kontextusban, hogy az oszmánok szigorúan be kívánják tartani a karlócai békében foglaltakat, amely az örökösödési háború kezdetén nem volt mellékes információ.⁷⁰

Amennyiben az európai hatalmi átrendeződés színtereiről szóló hírközléseket vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a London Gazette nem „priorizált”; igyekezett egyformán tudósítani a fontosabb politikai eseményekről. A rijswijki békekongresszus, a lengyel királykoronázás és a karlócai béketárgyalások történéseiről nagyjából egyforma mértékben számolt be, kerülve az interpretációt, elsősorban a szigorúan vett tényanyagra korlátozva a hírközléseit, míg a Post Boy a kontinens pacifikálódása szempontjából láthatóan nagyobb hangsúlyt fektetett a rijswijki

⁷⁰ The London Gazette, 1702. július 16–20. Num. 3828. Vienna, July 12. „[...] Considerable Sums of Money are sent to Croatia to buy Provisions for the Imperial Army in Italy, which the Emperor’s Officers were doing there as well as in the Turkish Territories, and meet with all the Friendship and Assistance they can desire from the Turks, who shew a great Inclination to maintain the Treaty of Carlowitz, notwithstanding the great Endeavours lately used with those People to perswade them to break with the Emperor.”.

tárgyalások eseményeire, a spanyol trónigények körüli konfliktussal összekapcsolva és ezektől függővé téve a kontinens kollektív békéjét. A *Post Boy*-ban a spanyol örökösödésről több ízben vészjósló tudósítást olvashatunk, explicit módon kijelentve, hogy a konfliktus eskalálódása „meg fogja zavarni Európa nyugalját”,⁷¹ melyből látható az európai hatalmi egyensúly fogalmának beágyazódása az angol politikai diskurzusba. Ennek ellenére nem lehet azt mondani, hogy a lap hanyagolta volna a karlócai béke eseményeit, hiszen jelentős mennyiségű és részletességű békéhez kapcsolódó hírt közölt le, amelyben a magyarországi események is helyet kaptak.

A vizsgált lapokban a magyarokról szóló hírközlés általánosságban két csoportra: a lázadókról, illetve az elégedetlen nemesekről szóló tudósítások csoportjára osztható, amely a századforduló magyarországi helyzetét nézve helytállónak mondható. A lázadókról szóló hírközlések végig kísérték a karlócai békefolyamatról szóló tudósításokat. A nemesekről a béke megkötése előtt ritkán esett szó, csupán abban az esetben, amikor arról tudósítottak, hogy elégedetlenek a háborúhoz való anyagi hozzájárulás mértékével, amelyet csökkenteni kívánnak.⁷² A béke megkötése után a magyar rendek már többször jelentek meg mindkét hetilap hírközlésében, leginkább az országgyűlések témakörénél. Annak ellenére, hogy a vizsgált korszakban, tehát az 1697–1700 közötti időszakban I. Lipót nem hívott össze

⁷¹ *The Post Boy*, 1699. február 16–18. Num. 603. Paris, February 21. „[...] ‘Tis said that the Emperor pretends to oblige his Catholick Majesty, to declare himself publicly [publicly] upon the choise of a successor in favour of the Arch Duke Charles Second, Son to his Imperial Majesty, and so to perpetuate by that means, the Spanish Monarchy in the House of Austria, and since by the Memorial it appears, That the King seems also resolved to maintain his Rights which the Laws and Customs have established in favour of the Dauphin, our Politicians judge thereby, that if the succession of Spain comes to be Vacant, the same must be fill’d by him, whose Army shall be Triumphant, which will very much Trouble the repose of Europe.’”

⁷² *The London Gazette*, 1698. április 18–21. Num. 3385. Vienna, April 12. „[...] The Nobility of Hungary have lately Petitioned for an Abatement of the Contributions they are Charged with towards the Supplies that Province has consented to give for carrying on the War, but this Court did not think fit to comply with them in this Point. [...]”.

országgyűlést, mégis mindkét hetilap több ízben tudósított róla, hogy a rendek fontosnak tartják összehívni az ország problémáinak megoldása végett, ami azt jelenti, hogy a magyar országgyűlések problémaköre, amely szignifikáns konfliktusforrásnak bizonyult a rendek és az uralkodó közt, aktívan jelen volt az angol politikai párbeszédben, amelynek elsődleges médiuma a sajtó volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABOU-EL-HAJ, RIFAAT A. (1967). Ottoman Diplomacy at Karlowitz. *Journal of the American Oriental Society*, 87 (4), 498–512. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/597591> (Letöltve: 2023.04.03.) DOI-azonosító: <https://doi.org/10.2307/597591>
- BLACK, JEREMY (1987). *The English Press in the Eighteenth Century*. London–Sydney: Croom Helm
- CHILDS, JOHN (1987). The Sales of Government Gazettes during the Exclusion Crisis, 1678–81. *The English Historical Review*, 102. (402), 103–106. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/572414> (Letöltve: 2023.04.03.)
- F. MOLNÁR MÓNIKA (2008). *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699–1701)*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.
- FREIBERG, MALCOLM (2000). Going Gregorian, 1582–1752: A Summary View. *The Catholic Historical Review*, 86 (1), 1–19. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/25025653> (Letöltve: 2023.04.03.)
- FREY, LINDA – FREY, MARSHA (1978). The Latter Years of Leopold I and His Court, 1700–1705: A Pernicious Factionalism. *The Historian*, 40 (3) 479–491. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/24445044> (Letöltve: 2023.04.03.)
- FREY, LINDA – FREY, MARSHA (SZERK.) (1995). *The Treaties of the War of the Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary*. Westport, Connecticut – London: Greenwood Press.
- G. ETÉNYI NÓRA (1995). A 17. századi közvéleményformálás és propaganda Érsekújvár 1663-as ostromának tükrében. *Aetas*, 10 (1), 95–140.
- GEBEI SÁNDOR (1995). Ny. I. Pavlenko: Borisz Petrovics Seremetyev (1652–1719). *Klió*, 4 (2), Letöltés helye: <http://www.c3.hu/~klio/klio952/klio086.html> (Letöltve: 2022.04.02.)

- GEBEI SÁNDOR (1999). A karlócai béke kelet-európai összefüggései. *Történelmi Szemle*, 41 (1–2), 1–29.
- GLAISYER, NATASHA (2019). «Published by Authority»: The „London Gazette”, 1665–1780. *População e Sociedade*, 32, 65–80. Letöltés helye: <https://www.cepese.pt/portal%20/pt/populacao-e-sociedade/edicoes/populacao-e-sociedade-n-o-32/published-by-authority-the-london-gazette-1665-1780> (Letöltve: 2023.04.03.)
- HANLON, GREGORY (2008). The Italian States. In Peter H. Wilson (ed.) *A Companion to Eighteenth-Century Europe*. Oxford: Blackwell Publishing. 304–321.
- HÁMORI NAGY ZSUZSANNA (2014). Franciaország és a Német-római Birodalom a 17. században. Francia diplomáciai és területszerző törekvések. *Világtörténet*, 36 (2), 319–336.
- KOŁODZIEJCZYK, DARIUSZ (1999). Az oszmán „katonai lemaradás” problémája és a kelet-európai hadszíntér. *Aetas*, 14 (4), 142–149.
- KOVÁCS ZOLTÁN (2004). „Vérszopó zsoldosok” vagy szükséges szövetségesek? Adalékok a brit kontinentális szubvenciók történetéhez, 1715–89. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 9 (3), 83–118.
- KOVÁCS ZSOLT (2017). Az európai hatalmi egyensúly kialakulása az 1697-es rijswijki béke során. *Külügyi Szemle*, 16 (3), 3–22. Letöltés helye: https://kki.hu/assets/upload/01_Kovacs.pdf (Letöltve: 2023.04.03.)
- MÍHALIK BÉLA VILMOS (2021). A Szentszék magyarországi egyházpolitikája a 17. század végén. *Történelmi Szemle*, 63 (4), 631–671.
- PEDANI, MARIA PIA (2017). The Ottoman-Venetian Border (15th–18th Centuries). Mariateresa Sala (ford.). *Velence: Edizioni Ca’Foscari*. Letöltés helye: <https://edizionicafoscari.unive.it/it/edizioni/libri/978-88-6969-138-6/> (Letöltve: 2023.04.03.) DOI-azonosító: <http://doi.org/10.14277/978-88-6969-138-6>
- RAYMOND, JOAD (2003). *Pamphlets and Pamphleteering in Early Modern Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.

- REINDL-KIEL, HEDDA (2005). East is East and West is West, and Sometimes the Twain Did Meet. Diplomatic Gift Exchange in the Ottoman Empire. In Colin Imber, Keiko Kiyotaki, Rhoads Murphey (eds.). *Frontiers of Ottoman Studies*. Vol. II. London–New York: I.B. Tauris & Co. Ltd. 113–123.
- RIGÓ BALÁZS (2018). II Jakab (1685–1688) államelmélete – Fejedelmi parainesis a száműzetésből (1692). *Jogi tanulmányok 2018. Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak konferenciáján 2018. június 7.* Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. 285–296.
- ROBERTSON, RANDI (2020). Habermas and the English Public Sphere Reconsidered. Freedom of the Press, c. 1695. *Journal of Interdisciplinary History of Ideas*, 9 (17) Letöltés helye: <https://journals.openedition.org/jihi/991> (Letöltve: 2023.04.03.)
- SCARBOROUGH KING, RACHAEL (2018). All the News that’s Fit to Write: The Eighteenth Century Manuscript Newsletter. In Siv Gøril Brandtzæg, Paul Goring, Christine Watson (eds.). *Travelling Chronicles. News and Newspapers from the Early Modern Period to the Eighteenth Century*. Boston–Leiden: Brill. 95–118. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/10.1163/j.ctvbqs8w9.10> (Letöltve: 2023.04.03.)
- SCHVÉD BRIGITTA KINGA (2021). „to preserve Europe, and to maintain our Post of holding the Ballance” – Az univerzális monarchia és az európai hatalmi egyensúly Charles Davenant 1701. évi politikai pamfletjeiben. In B. Székely Dorottya Piroska – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla (szerk.). *Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában*. Budapest: Gondolat Kiadó. 207–227.
- ZACHAR JÓZSEF (2000). Császári csapatok 1697-ben Magyarországon. In Tamás Edit (szerk.). *Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára*. Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum. 41–53.

- VEINSTEIN, GILLES (2008). Megjegyzések az Oszmán Birodalom európai határaitól (14–18. század). *Magyar Szemle*, 17 (1–2), 93–115.
- WALKER, R. B. (1974). The Newspaper Press in the Reign of William III. *The Historical Journal*, 17 (4), 691–709. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2638552> (Letöltve: 2023.04.03.)

MAGYAR PIACKUTATÁS INDIÁBAN MENDE TIBOR JELENTÉSEI ALAPJÁN (1948-1949)

Hungarian market research in India based on Tibor Mende's
reports (1948-1949)

Olajos Artúr¹

Absztrakt: A 20. század közepén végbement társadalmi és gazdasági folyamatok eredményeként Magyarország és India között egy teljesen új viszonyrendszer kezdett kiépülni. Ez megteremtette a magyar kormány számára is a szükségességét az Indiában fellelhető lehetőségek felmérésének. A magyar állam a második világháborút követően a Szovjetunió bábámmává vált, ugyanakkor kérdéses, hogy a magyar államnak az Indiával való kapcsolatépítésében milyen mértékben volt jelen Moszkva, mennyire határozta meg az Indiával való összeköttetés kialakítását. 1948. július 16-án a magyar állam nevében piackutatási céllal útnak indították Mende Tibort, hogy vizsgálja meg, a magyar állam számára milyen lehetőségek is adóttak a dél-ázsiai térségben. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár dokumentumaiban részletes betekintést nyerhetünk Mende munkájába. Az általa írt jelentések segítségével elemezni tudjuk a magyar állam ilyen irányú törekvéseit, annak gazdasági, politikai vonatkozásait, illetve azokat az egyéb külső és emberi tényezőket, amelyek befolyásolni tudták a két állam viszonyát. Ezek mellett, megismerhetjük azokat a realitásokat, amelyek a két ország kereskedelmét ekkor jellemezheték, továbbá az 1949-ben létrejött első magyar-indiai árucserforgalmi megállapodást, illetve annak hatását.

Kulcsszavak: Mende Tibor, piackutatás, Magyarország, India, Szovjetunió, kereskedelem, gazdaság, politika

¹ Olajos Artúr, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem Doktori Program, doktoranduszhallgató.

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0003-1408-2641>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10084993>

E-mail cím: olajos.artur@gmail.com

Abstract: As a result of the social and economic processes that took place in the middle of the 20th century, a completely new system of relations began to develop between Hungary and India, which created the need in the Hungarian government to assess the opportunities available in India. After the Second World War, the Hungarian state became a puppet state of the Soviet Union, but at the same time it is questionable to what extent Moscow was present in the Hungarian state's relationship with India, and to what extent it determined the development of the connection with India. On July 16, 1948 Tibor Mende was sent on a market research mission on behalf of the Hungarian state to investigate the available opportunities in the South Asian region. The documents of National Archives of the Hungarian National Archive give a detailed insight into Mende's work. The reports written by him helps to analyze the Hungarian state's efforts in this case, its economic and political aspects, as well as the other external and human factors that could influence the relationship between the two states. In addition to these, we can learn about the realities that characterized the trade between the two countries at that time, as well as the first Hungarian-Indian trade agreement in 1949 and its impact.

Keywords: Tibor Mende, market research, Hungary, India, Soviet Union, trade, economy, politics

BEVEZETÉS

A magyar külpolitikában az ország geopolitikai helyzete miatt mindig is jelen voltak a nagyhatalmi politika hatásai.² Miután véget ért a második világháború az 1945-1948 közötti időszak alatt kiépülő szocialista diktatúra keretében végleg felszámolták az önálló külpolitikát, Magyarország elfoglalta a helyét a Szovjetunió által felépített keretrendszerben.³ Viszont megfigyelhető, hogy voltak olyan külkapcsolatok, amelyeknek általában nem tulajdonítunk nagy jelentőséget, hiszen nem illeszkednek bele az egyén világgépébe vagy egy adott időszak narratívájába. Mindeközben, ha közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, akkor egy fontos tény nem hagyhatunk figyelmen kívül, még pedig azt, hogy a magyar állam jogilag, mint független

² BORHI, 2015. 34.o.

³ BÉKÉS, 2011. 95.o.

állam létezett az 1949-es alkotmány után is.⁴ Noha minden lépés a moszkvai utasításoknak megfelelően vagy azokhoz igazodva történt, azonban mégis például a magyar állam nevében jártak el a magyar politikusok, küldöttek, diplomaták a külföldi kapcsolatokat illetően, úgy is mondhatjuk, hogy Magyar Népköztársaság neve volt ott a nemzetközi szerződéseken és nem a Szovjetunióé.

A második világháborút követően a magyar államot egy teljesen új helyzet elé állították, azonban mégis vannak olyan jelenségek, amelyek egy-egy anomáliának tűnhetnek, olyan valaminek, amely valóban szuverén állam jellemzői lehetnek. Ilyen furcsaságnak tűnhet az, hogy 1948-ban Magyarország részéről egy indiai piackutatás veszi kezdetét.⁵ Amíg Közép- és Kelet-Európában megindult az egyes államok „szovjetizálása”, addig ezzel párhuzamosan Indiában 1947 után, a függetlenség elnyerését követően megindult az önmeghatározás időszaka. Maguk mögött hagyva a brit fennhatóságot és a gyarmati státuszt, meg kellett teremteni azt a belső kohéziót, amely az alapvető stabilitást biztosítani tudta, illetve előre mozdította az ország gazdasági fejlődését.⁶ Ennek részeként jó viszonyra törekedtek a világ keleti és nyugati felével egyaránt.⁷ Ebből kifolyólag pedig úgy tűnik Magyarországgal is. Már a második világháború előtt beszélhetünk valamilyen mértékű kereskedelemről Magyarország és a dél-ázsiai térség között, viszont most teljesen új alapok jöttek létre mindkét régió számára politikai és gazdasági téren egyaránt. Éppen ezért 1948-ban a Kereskedelmi Minisztérium megbízta Mende Tibor közgazdászt egy a térséggel kapcsolatos piackutatás lefolytatásával.⁸

Mende Tibor (1915-1984) egy magyarországi zsidó család leszármazottja 1938-ban Londonba költözött valószínűsíthetőleg az évtized végén kialakult antiszemita légkör elkerülésének érdekében. (Csak kettő, a *Tekintet*⁹, illetve az *Új Kelet* című folyóiratban van rövid utalás származását illetően.¹⁰) Beiratkozott a London School of Economics-ba, ahol közgazdasági diplomát szerzett.¹¹ A második világháború idején különböző

⁴ 1949. ÉVI XX. TÖRVÉNY – A Magyar Népköztársaság alkotmánya

⁵ AZ 1947. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 16-ÁRA ÖSSZEÍVOTT ORSZÁGGYŰLÉS NAPLÓJA II. KÖTET, 746.o.

⁶ MUKHERJEE, MALONE, 2011. 87.o.

⁷ RAUCH 2008. 6. o.

⁸ GAZDASÁGI ÉLET, 1948. 7.o.

⁹ LITVÁN, 1991. 42-43.o.

¹⁰ ÚJ KELET, 1955. 1.o.

¹¹ ENCYCLOPÆDIA UNIVERSALIS

baloldali lapokban tűnt fel írásaival (*Reynold's News, Tribune, Fortnightly Review*). A háború utolsó éveiben az Amerikai Egyesült Államok (USA) Tájékoztatásügyi Minisztériumának a londoni sajtószolgálatának a munkatársaként dolgozott.¹² 1946-tól a Párizsi Politikai Tanulmányok Intézetének előadójaként, illetve a *New York Herald Tribune* (a későbbi *International Herald Tribune*) gazdasági újságírójaként dolgozott.¹³ Egy évvel később Budapestre érkezett, hogy a lap számára tudósításokat írjon.¹⁴ Ezután egy rövid időre a magyar állam szolgálatába állt, 1948. március 25-én a Dinnyés Lajos vezette kormányzat kinevezte a washingtoni magyar követség kereskedelmi attaséjává.¹⁵ Kutatóként, a gyarmatbirodalmak megroppanása foglalkoztatta. Az 1950-es években Dél-Amerika és Ázsia több országában is megfordult (pl. Burma (Mianmar), Indonézia, Japán).¹⁶ A harmadik világban zajló folyamatokról írt munkáit több nyelvre is lefordították, amelyek közül *Beszélgetések Nebrual* című írása lett az egyik legismertebb¹⁷, amely az 1955. december 31-e és 1956. január 9-e között *Jawabarlat Nebru* indiai miniszterelnökkel folytatott személyes megbeszéléseit tartalmazta.¹⁸

Tanulmányom azon kutatásokat igyekszik gyarapítani, amelyek Magyarország külkapcsolatait vizsgálják a 20. század második felében. Az 1948-1949-ben Mende Tibor által végzett indiai és pakisztáni piackutatásról készült jelentések többsége elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, amelyek lehetővé teszik, hogy árnyalni tudjuk a magyar állam ázsiai külkapcsolatait, rekonstruálni tudjuk Magyarország és India gazdasági kapcsolatainak születését. Ezeknek a jelentéseknek köszönhetően számos kérdést vizsgálni tudunk Indiával kapcsolatban. Mennyire volt valóságalapja, hogy a magyar fél a Szovjetunió gazdasági kapcsolatrendszerébe való integrálódás közben, egy ugyan piacgazdaságnak tűnő, de ugyanakkor erőteljes állami beavatkozásokkal befolyásolt indiai piacon, saját vagy más érdekeit képviselni tudja? Milyen alapokat raktak le, milyen benyomást hagytak maguk után azok a személyek, akik Magyarországot képviselték az országban? Továbbá az indiai vezetést milyen politikai és gazdasági megfontolások érdekelték a magyarországi lehetőségeket vizsgálva?

¹² ÚJ MAGYARORSZÁG, 1947. 3.o.

¹³ ENCYCLOPÆDIA UNIVERSALIS

¹⁴ MAGYAR NEMZET, 1947. 2.o.

¹⁵ VASS, 2004. 159.o.

¹⁶ ENCYCLOPÆDIA UNIVERSALIS

¹⁷ MAGYAR NEMZET, 1984. 10.o.

¹⁸ MENDE, 1956. 6.o.

I. KEZDETI TAPASZTALATOK ÉS GAZDASÁGI PERSPEKTÍVÁK

Miután Mendét visszarendelték az USA-ból, 1948. július 16-án megbízták, hogy végezzen piackutatást Indiában, illetve Pakisztánban.¹⁹ Ezzel kapcsolatban a *Gazdasági élet* című folyóirat készített is vele interjút, melynek alapján betekintést tudunk nyerni a magyar kormány által az indiai piaccal kapcsolatban megfogalmazott előzetes elképzelésekbe az 1940-es évek végén.²⁰ Nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy ezeket az elképzeléseket milyen körülmények között fogalmazták meg, vagyis, hogy valóban komolyan gondolták az Indiával való terveket vagy csak az ország függetlenségének reprezentálására akarták-e az Indiával való kapcsolatfelvételt felhasználni. Viszont, ha ezek valós elképzelések, akkor lehetőségünk van betekinteni abba, hogy ekkor Magyarországon hogyan is képzeltek el az Indiával való gazdasági kapcsolatokat.

A háború utáni Magyarországon végbement változások, illetve India és Pakisztán függetlenedése szükségessé tették, hogy felülvizsgálja a magyar kormány a térséggel kapcsolatos politikáját. A térséget, mint nyersanyagszerző piacot jelölték meg, elsősorban a juta és a gyapot szempontjából. Ezek mellett pedig kis mennyiségben más nyersanyagok és vegyi anyagok voltak azok, amelyeket relevánsnak tekintettek. Export tekintetében pedig korábban Magyarországról főképp nehézipari árukat (pl. mozdonyokat), illetve speciális termékeket (pl. izzólámpát), ezek mellett pedig kis mértékben nyersanyagot és élelmiszert (pl. bort, paprikát, faárut) szállítottak ki a térségbe. Mende elmondása alapján azonban India és Pakisztán függetlenedése az új termékek számára teremtett lehetőséget, ezek az országok keresni fogják azokat a lehetőségeket, ahol a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok nem járnak politikai tényezőkkal. Továbbá mindkét állam jelentős ipari fejlődés előtt állt, így hatalmas felvevőpiaci lehetőséget rejtettek magukban a magyarországi gépipar és fogyasztási cikkek számára.²¹ Tehát egyet érthetünk azzal, hogy nagy valószínűséggel se Indiában, se Pakisztánban nem gondoltak ekkor még arra, hogy Magyarországon majd egy szocialista diktatúra veszi kezdetét pár hónapon belül.

1948. szeptember 23-ára Mende már két hónapja várakozott Londonban az Indiába való elindulásra, amikor *Krishna Menon* nagykövet

¹⁹ VASS, 2004. 214.o.

²⁰ GAZDASÁGI ÉLET, 1948. 7.o.

²¹ GAZDASÁGI ÉLET, 1948. 7.o.

(*High Commissioner of India*²²) az indiai belügyminisztérium kérésére *Nebru* megvárására intette, ugyanis információik szerint „közveszélyes kommunista”²³ volt. Végül mivel ezt mind túlkapásnak ítélték, útjára indulhatott azzal a kikötéssel, hogy Indiába érkezése után Új-Delhibe utazik és ott megvárja a miniszterelnököt.²⁴ Ebből egyrészt következtethetünk a keleti és nyugati blokk országai közötti ellentétek korai megjelenésére a harmadik világ országaiban is. Erre Mende is utalást tesz, hiszen a beutazás nehézségeit is ebben látja.²⁵ Másrészt viszont egy, a személyéhez köthető tényező is szerepet játszhatott. A meglátása alapján nagyobb jelentősége volt annak, hogy ő korábban az USA szolgálatában állt, ekkor azonban egy szovjet érdekszférába tartozó országot képviselt.²⁶ Ezek mellett azonban nem kizárt mindkét tényező együttes hatása sem. Miután 1947 márciusában az USA elnöke *Harry S. Truman* meghirdette a kommunizmussal szemben a feltartóztatás politikáját, amely elképzelésnek részét képezték a harmadik világ országai is,²⁷ nem elképzelhetetlen, hogy kapóra jött Mende helyzete politikai céljaikhoz. Volt egy olyan személy az indiai kormány számára, akire rá tudtak mutatni, mint lehetséges veszélyes elemre. Ha pedig bebizonyosodott volna, hogy valóban kockázatot jelent Mende személye, akkor az akár bizalmat is ébreszthetett volna az USA kormányzata irányába, amelyre a későbbiekben valamilyen jellegű indiai amerikai érdekeket lehetett volna építeni. Továbbá felhasználhatták volna a személyét más országokkal szemben is, mint negatív példát.

Emellett viszont fontos megvizsgálnunk *Nebru* hozzáállását az ügyszökhöz. India gazdasági fejlődésének és az életkörülmények javításának érdekében hajlandó volt az egyes kapcsolatokat tisztán gyakorlatias szempontból nézni, politikai rendszertől függetlenül.²⁸ A kortársak „pozitív

²² A pozíció megnevezésének pontos fordítása „India főbiztosa”, ugyanakkor a Brit Nemzetközösségen kívüli államokkal szemben elfogadható a „nagykövet” megnevezés. A diplomáciai használatban a főbiztos rangban és szerepben egyenértékűnek tekinthető a nagykövettel. A terminológiai különbségek ellenére a nemzetközösségi főbiztosok 1948 óta ugyanazt a feladatot látják el a közösség országai közötti és az azon kívüli államokkal kapcsolatban is.

²³ BESZÉLGETÉS AZ INDIAI HIGH COMMISSIONER-NÉL, 1.o.

²⁴ BESZÉLGETÉS AZ INDIAI HIGH COMMISSIONER-NÉL, 1-2.o.

²⁵ BESZÉLGETÉS AZ INDIAI HIGH COMMISSIONER-NÉL, 1-2.o.

²⁶ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével., 1.o.

²⁷ WEISSMAN, 2013. 113.o.

²⁸ BHATIA 1990. 106-107.o.

külpolitikaként” is nevezték azt, ahogy a függetlenség után az 1940-es évek végén állt az egyes államokhoz annak érdekében, hogy India elfoglalhassa helyét a független nemzetek között.²⁹ Az ország gazdasági növekedése stagnált, a népességszámához képest a világgazdasági súlya elenyésző volt. Ebből az állapotából kellett kimozdítani az állam gazdaságát.³⁰ Szóval logikus lépésnek tűnik az, hogy a Mendével szemben felmerült információknak ekkor nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, hanem hagyták őt elindulni Indiába, hogy végezhesse a munkáját, amelytől a Magyarországgal való gazdasági kapcsolatok fejlődését várhatták.

Miután Mende megérkezett Új-Delhibe, október 25-én keltezett jelentésében már arról tudott beszámolni, hogy sikeresen megkezdte tárgyalásait az indiai kereskedelmi minisztériummal (*Ministry of Commerce and Industry*). Ezen kívül személyes kapcsolatai is nagymértékben gyarapodtak *Braj Kumar Nebrun* keresztül, hiszen ekkor ő Új-Delhi egyik legbefolyásosabb embere volt, mint pénzügyi államtitkár és a miniszterelnök unokaöccse. Ezek az ismeretek Mende felismerése szerint rendkívül fontosak voltak kiküldetésének eredményességében.³¹ Indiában a függetlenség elnyerése után nem egy esetben politikai vagy személyi okok voltak azok, amelyek meghatározták azt, hogy például az üzleti életben ki milyen lehetőségekhez férhet hozzá.³² Mendének tehát azzal, hogy személyesen is kapcsolatba tudott lépni *B. K. Nehruval*, egy olyan kontaktra sikerült szert tenni, amelyen keresztül mind a politikai, mind az üzleti körök felé nyitni tudott, könnyebben tudott valódi piackutatást végezni.

Gazdasági szempontból Mende szerint mindenképpen revideálni kellett a magyar-indiai viszonyt, hiszen tisztában volt azzal, hogy India ekkor már egy iparosodó ország.³³ Sőt, a harmadik világ legrégebb és legnagyobb iparával rendelkező állama volt (globálisan ekkor pedig a hetedik legnagyobb iparral rendelkező ország), így itt nem lehetett akármit eladni. Azonban az ország iparának a méretei vitathatóak, amennyiben nem az ipar termelését, hanem az iparnak a bruttó hazai termékhez (GDP) való hozzájárulását vagy a foglalkoztatási rátát nézzük.³⁴ Lehetetlennek tehát Mende sem tartotta a helyzetet, azonban látta, hogy a már meglévő indiai piac, illetve a jelenlévő

²⁹ PANDA 1949. 49.o.

³⁰ DALMIA, MALONE 2012. 1038-1039.o.

³¹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 1.o.

³² VARSHNEY, 1964. 47.o.

³³ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 1.o.

³⁴ DESAI, 2021. 110.o.

versenytársak nehezíteni fogják a célok elérését. Ilyen volt például Csehszlovákia, amelynek képviselői már igen korán hivatalszervezetet építettek ki, illetve követséget tartottak fenn és folyamatosan reklámozták a hazai termékeiket annak ellenére, hogy komoly sikereket az indiai piacon ekkor még nem értek el.³⁵ Vagyis azt mondhatjuk, hogy ekkor Indiában még arra is sor kerülhetett, persze, ha valóban beszélhetünk önálló magyar törekvésekről, hogy a Szovjetunió érdekszférájába tartozó országok a harmadik világ piacain, mint versenytársak is tekinthettek egymásra. Azonban nem szabad elfelejteni az akkori helyzettel kapcsolatban azt, amit Mende is megállapított, hogy az elkövetkezendő egy-két évet a magyar államnak a kapcsolathálózat és a kereskedelmi szervek kiépítésével, illetve reklámozással kellene tölteni, ha eredményeket akar majd elérni. Ugyanis ezekben látja a megfelelő gazdasági kapcsolatok kialakításának lehetőségét az indiai piacon.³⁶ Tehát, ha Európán kívül egymásra versenytársként tekinthettek a második világháború után a szocialista táborba tartozó országok, akkor az egyes államok külkapcsolatainak fejlettségi szintjében megmutatkozó eltérések nagyban akadályoztak bármilyen fajta, akár államközi versengést is. Indiában pedig, ha bármilyen téren is volt, akár a legkisebb mértékű rivalizálás az egyes szocialista országok között, azt minden bizonnyal gyorsan felül írta az 1950-es évek közepétől meginduló szovjet gazdasági érdeklődés India irányába,³⁷ amely egyértelműen itt is a szovjet érdekek követését vont maga után. Mivel azonban Mende egyik jelentésében sincs arra utalás, hogy szovjet érdekek mit kívánnának meg a magyar államtól Indiában, így ekkor még ezt kizárhatjuk.

Míndezek mellett azonban szükség volt valamilyen kiinduló pontra a Magyarország és India közötti gazdasági kapcsolatok fellendítéséhez. Mende ezen a téren egy kereskedelmi szerződés fontosságát emelte ki, hiszen az indiai kormány nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy az egyes államokkal folytatott kereskedelem szerződéses keretek között bonyolódjon. Ennek egyik oka az volt, hogy megakadályozzák a nyersanyagok ellenőrizetlen kiáramlását, amelyeket keményvalutájú országok felé biztonsággal el lehet adni. Az ekkor puhavalutájú országoknak nevezett államok felé (mint Magyarország), csak abban az esetben volt lehetséges nyersanyagot exportálni, ha onnan gazdaságfejlesztési szempontból fontos iparcikkeket lehetett behozni.³⁸ Mindez természetesen annak az importhelyettesítő

³⁵ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 2.o.

³⁶ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 2.o.

³⁷ MENON, 1978. 732.o.

³⁸ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 2.o.

gazdaságfejlesztő politikának volt a része, amely az 1980-as évekig jellemezte az indiai állam gazdaságpolitikáját.³⁹ Viszont emellett, ahogy Mende is megállapítja, lehetséges volt a kereskedelem indiai partnerekkel, azonban csak olyan termékeket volt lehetséges bármikor Indiába exportálni, amelyek szabad behozatali listán voltak (*Open General Licence*). Azonban az ezekkel járó bürokrácia Mende elmondása alapján az összes indiai kereskedő réme, így célszerű volt, ha egy államközi szerződés keretét biztosított az eladásra szánt termékek számára. C. C. Desai, az indiai Kereskedelemügyi Minisztérium külkereskedelmi államtitkára is ezt erősítette meg. Egyetértett, hogy a magyar kormány szempontjából felesleges Indiában nem állami szereplőkkel kapcsolatot létesíteni, mert azoktól csak nagyon kevés árut tudnának beszerezni, illetve kevés indiai nyersanyaghoz férne hozzá a magyar kormány.⁴⁰ Tehát láthatjuk, hogy milyen jellegű kereskedelem felelne meg leginkább az indiai fél számára. Ezt tekinthetjük az importhelyettesítő iparosítás egyik eszközének olyan módon, hogy nem hagyják, hogy esetleg olyanok kezébe kerüljön az Indiába importált áru, akik esetleg azt tovább exportálták volna saját hasznuk érdekében. Desai elképzelési szerint érdemes lett volna pár héten belül megalkotni egy memorandumot, amelyben rögzítették volna, hogy a két fél milyen termékeket tudna a másik számára szállítani.⁴¹ Összefoglaló jelleggel tehát láthatjuk, hogy az indiai kormány nem zárkózott el attól, hogy a magyarországi export is megjelenhessen az indiai piacon, ugyanakkor annak mindenképpen valamilyen keretet akartak adni, valamilyen hivatalos formában rögzíteni vagy tisztázni a kereskedelmi kapcsolatokat, illetve azt leginkább az indiai kormány kezébe adni és nem más indiai piaci szereplőknek.

Mende az indiaiaktól szerzett információk alapján megállapította, hogy elsősorban a nehézipari termékekkel kapcsolatban van komoly érdeklődés Indiában. Ilyen terület volt többek között a mezőgazdaság is, amely a fejlesztésre törekvések miatt, amely piacot jelenthetett a mezőgazdasági gépek mellett a műtrágya export számára is. Emellett még az elektromosipari cikkek iránti érdeklődést érdemes kiemelni, ezen a téren azonban például az amerikai vállalatokkal nehéz volt felvenni a versenyt azok alacsony árai miatt. Ezeken kívül kiemelendő a *plywood* (ragasztott falemez), melyet például a teásdobozok készítéséhez is felhasználtak, továbbá az orvosi eszközök, illetve a cement iránti érdeklődést, amelyekről Mende minél

³⁹ DESAI, 2021. 106.o.

⁴⁰ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 2-3.o.

⁴¹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 2-3.o.

szélesebb körben igyekezett tudakozódni, hogy akár az azonnali export is megoldható legyen.⁴² Azonban annak fényében, hogy a háború pár éve ért véget és ennek részeként körülbelül a nemzeti vagyon 40%-a semmisült meg, továbbá az ipari kapacitások a jóvátételi kötelezettségek miatt jelentős mértékben lecsökkentek, illetve az itt állomásozó szovjet csapatokat is el kellett látni,⁴³ előre tudható volt, hogy ezeket a jelentős lehetőségeket a magyar állam egy bizonyos ideig és mértékig az Indiával való kereskedelemben kénytelen lesz kihagyni.

A magyar állam számára India legértékesebb termékeiként a jutát, a pamutot, a csillámot, és a cyanitot jelölték meg, ezeknek a kivitele azonban (mint a legtöbb nyersanyagé) engedélyköteles volt. Tekintve, hogy Pakisztán minimálisra csökkentette a juta-exportot India irányába (ami nélkülözhetetlen volt az ország jutfeldolgozóipara számára), ez volt az egyik leginkább szabályozott nyersanyag az indiai külkereskedelemben. Még a keményvalutájú országok is csak kis mennyiségben kaphatták ezt az árucikket.⁴⁴ Az egyetlen esélye Magyarországnak az élelem exportja volt, hiszen az indiai kormány számára az ellátási zavarok megszüntetése az ország gazdaságfejlesztési céljai elérésének egyik központi kérdése volt.⁴⁵ Azonban a juta exportja élelemért cserébe akár vissza is üthetett volna. Mivel ebben az időszakban India rendelkezett a világ legnagyobb teljesítőképességű jutaiparával⁴⁶, így azt mondhatjuk, hogy minden gramm jutára szüksége volt annak működtetésére. Tehát ha nincs juta, akkor sokan elesnek a megélhetésüktől, amely új belső problémákhoz vezethet. Azonban, ha van elég juta, amely bevételt biztosít az emberek számára, de nincs elegendő mennyiségű élelem, amelyet meg lehet vásárolni, akkor az szintén belső problémákhoz vezethet.

A kereskedelmi tárgyalások mellett felmerült továbbá a technikai kooperáció lehetősége is. Az indiai kormány minél korábban választ szeretett volna kapni ebben az ügyben. Jelentésében Mende is amellet érvelt, hogy érdemes foglalkozni ezzel és ennek érdekében minél több információt kell gyűjteni a kérdést illetően. Összehasonlításképpen megemlíti, hogy a csehszlovákiai tárgyalópartnerek már tettek ebben a témában ajánlatot az indiai üzletfelek irányába és elkezdték a gazdasági együttműködés

⁴² MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 4-5.o.

⁴³ POZSONYI, SZÓKÉNÉ, 2020. 673.o.

⁴⁴ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 5.o.

⁴⁵ BHATIA, 1990. 106.o.; MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 10/1948., 1.o.

⁴⁶ DESAI, 2021. 110.o.

megalapozását.⁴⁷ Azonban egy magyar-indiai gazdasági kooperáció gondolata igazából ekkor még elképzelhetetlennek tűnik, hiszen az 1950-es években a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsán (KGST) belüli együttműködésen és az azon belül való autarkias elképzelések megvalósításán volt a hangsúly a gazdaságpolitikai döntések meghozatalában,⁴⁸ így nem valószínű, hogy ekkor a magyar vezetés részéről egyáltalán fontolóra vették egy indiai partnerrel való együttműködést gondolatát.

1948. október 27-én Mende tárgyalásokat folytatott *K. C. Bakble* vasúti főbiztossal (*High Commissioner of Railway*) Magyarországon gyártott mozdonyok megrendeléséről. Ebből kiderült, hogy az angol, francia és amerikai behozatalok le tudják fedni India jelenlegi szükségleteit, éppen ezért a magyarországi importnak nincs nagy jelentősége. *Bakble* leginkább a szállítási időt emelte ki, amely más országokhoz képest Magyarország esetében is kedvezőtlennek számított. A politikai faktorokat tekintve pedig azt állította, hogy a magyar államnak a szocialista blokkhoz való tartozása nem játszott szerepet a döntésben.⁴⁹ Ha azt nézzük, hogy az Indiába való beutazásakor *Menon* és *Nehru* is eltekintett a Mende személyével kapcsolatos hírektől, akkor azt mondhatjuk, hogy hihetünk *Bakble*-nak, hogy Magyarországgal szemben is csak a gyakorlatias szempontoknak van jelentősége. *Bakble* kihangsúlyozta, hogy egy általános áttekintési folyamat zajlott az indiai vasutakat illetően arról, hogy Indiának szüksége van-e újabb mozdonyokra és vagonokra, ennek során pedig ismét felveszik majd a kapcsolatot a magyarországi partnerekkel. Azonban ezeknek a többszöri kihangsúlyozása Mende véleménye szerint arra engedett következtetni, hogy ez talán mégsem így van.⁵⁰ Ezek alapján arra következtethetünk, hogy van valamennyi ellenérzés egyes személyekben Indiában Mendével szemben azért, akiket képvisel, ugyanakkor a tárgyalásokat ekkor ezek érdemben csak kis mértékben befolyásolják, kimondottan Magyarország iránt ekkor nem igen voltak negatív benyomások.

Mende jelentései alapján Indiában meglehetősen kis tudással rendelkeztek a kelet-európai térségről gazdasági szempontból. Ezt abból következtette ki, hogy ugyan több cég is ajánlatot kért Magyarországról,⁵¹ nem voltak tisztában vagy kevés információval rendelkeztek a gazdasági

⁴⁷ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948., 5.o.

⁴⁸ KÖVES, 2003. 638.o.

⁴⁹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 7/1948., 1.o.

⁵⁰ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 7/1948., 1.o.

⁵¹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 7/1948., 2.o.

lehetőségeikről.⁵² Mende elmondása alapján Csehszlovákia volt igen ismert a kelet-európai országok közül, sőt, azok marketing-tevékenységének köszönhetően meglehetősen sok ismerettel rendelkeztek Indiában az országról.⁵³ Ez nagyrészt annak is betudható, hogy korán, már 1945-ben elkezdték a politikai és kulturális kapcsolatokat ápolni a dél-ázsiai térséggel,⁵⁴ amelyeket később India függetlenedése után hamar a gazdasági relációk megtámogatására tudták felhasználni. Mende feljegyzése szerint az indiai *„intellektuális körökben itt meglehetősen érdeklődés van Csehszlovákia iránt [...] az átlagos indiai lényegesen többet tud és nagyobb szimpátiával beszél Csehszlovákiáról, mint bármely más keleteurópai államról”*⁵⁵.

II. TALÁLKOZÓK NEHRUVAL

1948. október 15-ei Bombaybe való érkezése után Mende levelet kapott miszerint a helyi rendőrfőnök kísérené őt Új-Delhibe.⁵⁶ Ez a korábbi *Menon*nak tett ígérete miatt felháborította őt.⁵⁷ Ez az apró incidens is jó példája annak, hogy miért érezhette azt, hogy az ideológiai, politikai okok mennyire játszottak szerepet a vele való tárgyalások során. Később azonban a Kereskedelmi Minisztérium igyekezett ezt jóvá tenni és tárgyalások során rendkívül udvariasan bántak vele. Viszont a véleménye ezzel kapcsolatban is az volt, hogy mindez csak azért történik, hogy ellensúlyozzák ezt az Indiába való utazásával kapcsolatos ügyet. A Minisztériumban való tárgyalásokat követően Mende és a vele utazó felesége november 13-án találkozott először *Nehrual*. A beszélgetés nagyjából első 10 percében leginkább két témára koncentráltak. Az első Mende indiai fogadtatása volt, amellyel kapcsolatban felvetette, hogy bizonyára az USA-ból származnak a róla szóló híresztelések, vádak, amit *Nehru* nem is cáfolt, de nem is erősített meg.⁵⁸ Ezzel minden bizonnyal az volt a cél, hogy a beszélgetés során a gyakorlatias kérdéseken maradjon a hangsúly, olyanokon, amelyek a két ország közötti gazdasági kérdések szempontjából fontosak. Noha valószínűleg a Mendével

⁵² MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 9/1948., 1.o.

⁵³ FELJEGYZÉS CSEHSZLOVÁKIA INDAI KÉPVISELETÉRŐL, 1. o.

⁵⁴ DESAI, 1973. 47.o.

⁵⁵ FELJEGYZÉS CSEHSZLOVÁKIA INDAI KÉPVISELETÉRŐL, 1.o.

⁵⁶ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 1.o.

⁵⁷ BESZÉLGETÉS AZ INDAI HIGH COMMISSIONER-NÉL, 2.o.

⁵⁸ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 1.o.

kapcsolatos előzetes információk hatására, foglalkoztatta *Nebrut* annak kérdése, hogy milyen szerepet játszott Mende Magyarországon, illetve az oda való visszatérése előtt, mégis a hangsúly azon volt, hogy Mendének Indiában miket sikerült intéznie, amióta ott tartózkodik.⁵⁹

A következő 40 percben *Nebru* Magyarország gazdasági helyzetéről érdeklődött, minél átfogóbb képet akart kapni, többek között a földreform kérdéséről, az államosítások és alapvetően a második világháború utáni újjáépítés fejleményeiről. Ilyen téren Mendének sikerült is meglepnie őt, számszerű eredményeket tudott felmutatni.⁶⁰ Összehasonlításuképpen Magyarországon ekkor a népesség egyötöde (1949-ben 21,6%)⁶¹, míg Indiában a népesség kb. 10%-a (1950-ben 10,8%) dolgozott az iparban⁶². Elmondása alapján *Nebru* nem számított arra, hogy az ország alapvető természeti adottságai mellett ilyen jelentős volt az iparral foglalkozók aránya az ország népességében. A két országban rejlő lehetőségekről való tárgyalást követően pedig magyar részről felvetette Mende egy állandó kereskedelmi küldött lehetőségét is, mely *Nebru* számára is szimpatikus ötlet volt, azonban tekintve, hogy nem állt rendelkezésre elegendő képzett szakembere az indiai kormánynak, ideiglenes jelleggel a prágai követet nevezte volna ki budapesti kereskedelmi küldöttnek. A kérdésre, hogy Indiában marad-e küldött, csak azt a választ kapta, hogy ez a tárgyalások kimenetelétől függ.⁶³ Az egész találkozó körülbelül 80 percig tartott, kapcsolatépítés szempontjából azonban rendkívül sikeresnek tekinthetjük. Láthatjuk tehát, hogy Mende szakmai felkészültségét nem lehet megkérdőjelezni, naprakész információt tudott szolgáltatni a feltett kérdésekre, ami úgy tűnik, hogy igencsak imponálhatott *Nebru* számára. Az indiai kormányfő saját otthonába ebédre invitálta Mende Tibort és feleségét.⁶⁴

Ez a november 16-i ebéd inkább volt személyes jellegű. *Nebru* megosztotta vele például személyes történetét, amikor 1938-ban Budapesten járt, azonban végül 3 nap helyett 3 hétig maradtak lánya megbetegedése miatt.

⁵⁹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 1.o.

⁶⁰ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 1-2.o.

⁶¹ ORGOVÁNYI, 1997. 1024.o.

⁶² SETHURAMAN, 1974. 675.o.

⁶³ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 1-2.o.

⁶⁴ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 2.o.

Mivel viszont végig a Palatinus szállóban maradt lánya mellett, így legközelebb, amikor Európába utazik, ha van rá lehetősége, szívesen ellátogatna Magyarországra is. Az ebéden további vendégek voltak *Nebru* lánya (*Indira Gandhi*) és nővére, illetve annak gyermekei, a miniszterelnök személyi titkára, továbbá *B. K. Nebru* is. A jelentésben meg nem nevezett személyi titkár nem véletlenül volt jelen az ebéden. *Nebru* azért hívta meg, hogy bemutassa személyesen is Mendének ezt a személyt, azért, hogy amennyiben Mendének bármire szüksége van indiai tartózkodása során, hozzá nyugodtan fordulhat majd.⁶⁵ A gesztus értékelése során megállapíthatjuk, egyrészt ez része annak az udvariasságnak, amely az államok közötti kapcsolatokat általában jellemzi, másrészt ebben a helyzetben *Nebru* igyekezett ellensúlyozni az Indiába való beutazással kapcsolatos kezdeti kellemetlenséget. Továbbá *Nebru* alapvetően is igyekezett, hogy minél több ország irányába jó viszonyt alakítson ki, hogy fel tudja mérni annak lehetőségét, hogy mire számíthat India az adott partnertől. Noha azt mondhatjuk, hogy a magyar állam is profitált ebből a kivételesnek is tekinthető lehetőségből, azonban Mende, mint szakember, személyes kapcsolatait illetően mindenképpen. Miután ennek a személyes találkozásnak híre ment Indiában, a helyi politikai paletta minden szegletéből meghívások érkeztek Mende irányába.⁶⁶ Azonban azt tekintve, hogy a későbbiekben egyáltalán nem került elő Mende egyik jelentésében sem ez a személyi titkár, kérdéses, hogy ez a gesztus valóban lendített-e Mende munkáján vagy szimbolikus jelentőségű volt és pusztán a tudat elég volt az indiai piaci szereplőknek, hogy Mende személyesen is tárgyalt *Nebrunál*, így Mende nem szorult rá arra, hogy segítséget kérjen egy-egy személy felkereséséhez. Illetve felmerülhet az az egyszerű magyarázat is, hogy nem akart szívességet kérni, ami esetleg korlátozhatta volna a lehetőségeit.

III. A PAKISZTÁNI TAPASZTALATOK

A *Nebrunál* való találkozás után 1948 novemberében Mende Pakisztánba utazott, hogy pár hét alatt ott is felmérje a piaci lehetőségeket. Az itt eltöltött néhány hét tapasztalatai alapján megfogalmazódott benne az a

⁶⁵ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével, 2-3.o.

⁶⁶ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ-TÓL MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUMNAK, 1.o.

vélemény, hogy ehhez az országhoz képest India egy igen iparosodott állam.⁶⁷ A tisztánlátás érdekében azonban érdemes ezt az állítást a statisztikai adatok oldaláról is megvizsgálni. Ha az 1948-as indiai „*az ipari politikáról szóló nyilatkozatot*” (*Factories Act*) vesszük alapul, akkor ebben az időszakban Indiában 14569 darab 20 főnél több embert foglalkoztató ipari vállalkozást találunk, amelyek összesen körülbelül 3,142 millió embert foglalkoztattak, amivel szemben Pakisztánban csak 1406 hasonló vállalkozást találnánk, amelyek együttesen nagyjából 206 ezer embert foglalkoztattak.⁶⁸ Azonban erre még azt mondhatjuk, hogy India méretéből adódóan Pakisztánhoz képest ebben nincs semmi különleges. Éppen ezért fontos viszont a foglalkoztatási arányokat és az előállított értéket figyelembe venni. India esetében a dolgozó népesség 72,35%-át a mezőgazdaság és a bányászat, 10,8%-ot az ipar, 16,85%-ot pedig a szolgáltatások és egyéb tevékenységek foglalkoztattak 1950-1951-ben,⁶⁹ miközben Pakisztánban a foglalkoztatottak 7,08%-a dolgozott a mezőgazdaságban és a bányászatban, 76,49% az iparban, 16,43% pedig a szolgáltatásokban és egyéb foglalkozásokban.⁷⁰ A foglalkoztatási adatoknál azonban sokkal meggyőzőbb lehet, ha a bruttó nemzeti termék (GNP) értékét nézzük, ugyanis míg India esetében annak 16,69%-át adja az ipar,⁷¹ addig Pakisztán esetében annak csak 9,44%-át.⁷²

Mende pakisztáni tapasztalatai alapján két fontos következtetésre jutott a dél-ázsiai térséggel kapcsolatban. Először is arra, hogy bizonyos nyersanyagok szempontjából lehet érdekesebb Pakisztánra koncentrálni, például azért is, mert maga India is szinte teljesen a pakisztáni nyersjuttatás-behozataltól függ,⁷³ hiszen ipari szükségleteinek 75%-át onnan szerezték be ebből az árucikkből.⁷⁴ Továbbá Pakisztán az iparosodottságnak olyan alacsony fokán áll, hogy szinte bármilyen terméknek a piaca tudna lenni.⁷⁵ Véleménye szerint talán Pakisztánra kellene úgy tekinteni, mint a térségbeli fontosabb kereskedelmi partnerre.⁷⁶

⁶⁷ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 15/1948., 1. o.

⁶⁸ NADEEM, 1970. 10.o.

⁶⁹ SETHURAMAN, 1974. 675.o.

⁷⁰ AHMAD, 1972. 29.o.

⁷¹ SETHURAMAN, 1974. 675.o.

⁷² AHMAD, 1972. 14.o.

⁷³ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ jelentése: Jelentés száma: 17/1948., 1.o.

⁷⁴ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ jelentése: Jelentés száma: 7/1948., 2.o.

⁷⁵ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ jelentése: Jelentés száma: 18/1948., 2.o.

⁷⁶ KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 77/1949., 1.o.

IV. A NEHEZÍTŐ TÉNYEZŐK

A rábízott munkával kapcsolatban Mendének többféle nehézsége is támadt. Egyrészt semmilyen jellegű kisegítőszemélyzet nem utazott vele, így neki és feleségének kellett elvégeznie szinte egy kereskedelmi iroda munkáját.⁷⁷ Másrészt Budapestről a kooperáció legkisebb jelét sem érezték munkájukkal kapcsolatban.⁷⁸ Ezt jól mutatja, hogy az első 15 hivatalos jelentésére és az azokban feltett kérdésekre, csak késve, amikor azok már nem voltak aktuálisak vagy semmilyen választ nem kapott.⁷⁹ A Mende-felé való pontos kommunikáció hiánya szinte minden szinten megfigyelhető volt. Egy alkalommal például Bíró Miklósnak (a Nehézipari Központ (NIK) küldöttje) a leveléből kellett értesülnie arról, hogy feladatul kapta, hogy őt be kell mutatnia a releváns kontaktoknak.⁸⁰ Talán a legelképesztőbb eset viszont az volt, amikor a magyar-indiai diplomáciai kapcsolatfelvételtől is a sajtóból kellett értesülnie. A kapcsolatfelvétel módjáról pedig a helyi külügyi államtitkárral folytatott vacsoráján ismerte meg a részleteket, vagyis, hogy arra Moszkván keresztül került sor, továbbá, hogy az indiai kormánynak szándékában áll Budapesten kirendeltséget felállítani.⁸¹ Azt mondhatjuk, hogy már itt elkezd megmutatkozni az a koncepciótlanság, amellyel az indiai magyar próbálkozásokat ekkor jellemezni lehet. Viszont figyelembe kell venni azt is, hogy Magyarországon ekkor milyen körülmények uralkodtak a vezetést tekintve. A kommunista politikusokon kívül szinte mindenki veszélyeztetve érezte magát. Az 1948-as évben is folytatódtak a koncepciók perек. Ilyen volt ebben az évben például a Földművelési Minisztérium dolgozói ellen lefolytatott perек sora a mezőgazdaság mielőbbi kollektivizálása érdekében. Ha valakiket pedig nem koholt vádak által, akkor valamilyen átszervezéssel állítottak félre. Erre jó példa a hadsereg vezetésének átalakítása 1948 folyamán, ahol is az év április 22-én felállították az új Katonai Bizottságot, amely élére a párthoz hű személyeket nevezték ki.⁸² Vagyis az önálló törekvések hiánya és a hazai kiszámíthatatlanság keverékének eredményeként értékelhetjük, hogy Mendét lényegében miért nem értesíthették megfelelő

⁷⁷ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 36/1949., 2.o.

⁷⁸ SZEMÉLYES LEVÉL. Karachi, 1.o.

⁷⁹ SZEMÉLYES LEVÉL. Karachi, 1.o.

⁸⁰ SZEMÉLYES Levél. Karachi, 1.o.

⁸¹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ-TÓL MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUMNAK, 1.o.

⁸² MAJTÉNYI, MIKÓ, SZABÓ, 2012.

módon a két állam kapcsolatát meghatározó fontosabb lépésekről, noha szükség lett volna rá, ha már megbízták azzal, hogy utazzon ki Indiába és végezzen ott piackutatást. Továbbá azt, hogy egyáltalán nem egy átgondolt kiküldetésről van szó, jól mutatja az is, hogy Mendét milyen anyagi körülmények között küldték ki Indiába.

Mende kint tartózkodása során gyorsan rájött, hogy saját pozíciójából fakadó, az európaiakkal szembeni társadalmi elvárásoknak milyen anyagi vonatkozásai vannak. Lényegében 1948 decembere óta szinten minden héten volt olyan jelentése, amelyben valamennyi pénzt volt kénytelen kérni munkája folytatásához. Az anyagiakkal kapcsolatos frusztrációjára jó példa az 1949. április 5-én írt jelentése, amelyben megfogalmazta, miszerint vagy nem olvassák elszámolásait, vagy pedig azt gondolják róla, hogy nem a valós összegeket írja meg bennük.⁸³ A történet talán legabszurdabb eleme, amikor 1949 márciusi jelentésében beszámol arról, hogy hat hónap kint tartózkodás után végre pontosan ki tudta számolni egy neki kiküldött pénzösszeghez mellékelt levélből, hogy mennyi a havi bérezése. Ez alapján havi 1000 rúpiának megfelelő összeget kapott fizetésképpen, ami nem bizonyult elegendőnek. Összehasonlításképpen ismét egy csehszlovák példával élve fejt ki, hogy az ottani kormány által kiküldött attasé havi 5000 rúpiás bérezésben részesült. Saját számításai szerint ahhoz, hogy önmagát és feleségét el tudja tartani, napi 90-95 rúpiára lett volna szüksége, ezzel az összeggel, azonban nem tudta tartani a lépést a hozzá hasonló pozícióban tevékenykedőkkel, hiszen elmondása szerint az ott élő európaiaknak a helyi társadalmi elvárásoknak megfelelően előkelőbb életet kellett volna folytatnia, mint az átlagembereknek.⁸⁴ Társasági összejöveteleken, vacsorákon, fogadásokon kellett részt vennie annak érdekében, hogy fenn tudja tartani a fontosabb személyes kapcsolatait, azonban ezeket anyagi korlátai csak nehezen tették lehetővé.⁸⁵ Ehhez hozzájárult még, hogy szállodában kellett laknia, hiszen a magyar állam ekkor még nem rendelkezett indiai ingatlantulajdonnal, illetve feladataiból adódóan folyamatos utazásra kényszerült,⁸⁶ az ország méreteiből adódóan pedig az utazási költségek jelentős összegeket tettek ki.⁸⁷ Volt olyan alkalom is, hogy arról számolt be, hogy nem tud majd egyik városból a másikig

⁸³ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 41/1949., 1.o.

⁸⁴ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 34/1949., 3.o.

⁸⁵ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 34/1949., 3.o.

⁸⁶ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 36/1949., 3.o.

⁸⁷ SZEMÉLYES LEVÉL. Karachi, 1.o.

eljutni, ha belátható időn belül nem kap további anyagi támogatást.⁸⁸ Ezen kívül megemlítendő összegek voltak még a folyamatos levelezés és csomagküldés is, amelyek a piackutatás alapvető részei.⁸⁹

Az, hogy magával a piackutatás vonatkozásával kapcsolatban felmerülhet annak a nehézsége, hogy a megbízott személy alapvető tevékenységeket ne tudjon jól elvégezni, több mindenre is következtetni enged. Először is az a lehetőség, hogy a megbízónak, jelen esetben a magyar kormányzatnak, amelyet ekkor már egyenesen Moszkvából irányítanak, nem volt komoly célja egy magyar-indiai kereskedelmi szerződés megkötése. Ennek azonban ellent mond az a tény, hogy nem függesztették fel Mende megbízását, illetve más feladatot sem kapott az indiai piackutatás helyett. Másodszor a nehézségekkel kapcsolatban, hogy anyagi okokból nem tudták a munkáját megbízhatóan pénzelni, de az, hogy végül is rendszeresen kisegítették, hogy folytatni tudja munkáját azt mutatja, hogy az anyagi keretek megvoltak a munka elvégzéséhez. Szóval, ha ezt a két tényt számításba vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy akár a független Magyarország illúziójának fenntartása érdekében valamilyen látszatszerződést biztos akartak kötni, de megvoltak azok a külső tényezők, amelyek másodrendűvé tették egy kereskedelmi szerződés megkötését. Ilyen lehet akár a frissen megalakult KGST keretrendszer felépítése a Szovjetunió érdekszférájában.⁹⁰

V. AZ 1949-ES MAGYAR-INDIAI KERESKEDELMI SZERZŐDÉS ÉS ANNAK KÖRÜLMÉNYEI

1948 decemberében a magyar és az indiai állam közötti kereskedelmi szerződés megkötésével kapcsolatos tárgyalások nem az eltervezettek alapján indultak. Részben a korábban felsorolt anyagi problémák miatt, viszont ezekhez később egyebek is csatlakoztak. Mende nagyon sokáig arra sem kapott választ, hogy egyáltalán lesz-e bármilyen szerződéskötés az indiai kormánnyal. Ő azonban továbbra is érvelt emellett a több száz millió embert számláló hatalmas piacbán rejlő lehetőség mellett.⁹¹ Végül az 1949-es év elején úgy tűnt, hogy a gazdasági kapcsolatok fejlesztése fellendül, a magyar kormány elszánta magát egy kereskedelmi kirendeltség létrehozására.⁹² Ennek

⁸⁸ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 18/1948., 4.o.

⁸⁹ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 34/1949., 3.o.

⁹⁰ GERŐCS, PINKASZ, 2017. 16-17.o.

⁹¹ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 18/1948., 1.o.

⁹² SZEMÉLYES LEVÉL. Bombay, 1.o.

érdekében Mende kiküldetését hat hónappal meghosszabbították és megbízták, hogy azonos év március elsejével kezdje el Bombayban a kirendeltség megszervezését.⁹³ Továbbá immáron kellő mennyiségű információ birtokában és az előkészítő tárgyalások eredményeit tekintve elkezdte egy kereskedelmi szerződéskötés előkészítését,⁹⁴ azonban az első megbeszélések a meglepetés erejével hatottak, ugyanis elég barátságtalan fogadtatásban részesült. 1949 márciusában nyíltan kijelentették számára, hogy Magyarországra semmilyen mértékig nincs ráutalva India, minden terméket be tudnak szerezni máshol és olcsóbban.⁹⁵ Igazából az következett be, amire számítani lehetett, elsősorban a legalapvetőbb gyakorlatias szemponttal fogadták Mendét az indiai tárgyalópartnerek, vagyis, hogy Magyarországról importálni nincs értelme. Úgy pedig, hogy igazából a magyar kormány se törekszik saját szándékából a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére, úgy számos hibát is felhalmozott már a tárgyalások megkezdése előtt.

Mende a piaci tényezők mellett igen részletesen kifejti, hogy milyen egyéb tényezők voltak azok, amelyek miatt úgy állt hozzájuk az indiai fél ahogyan. Elsősorban probléma volt, hogy a magyar állam tárgyalásokat kezdeményezett Pakisztánnal is, miközben India háborúban állt az országgal. Ezt nem kis mértékben ellenszenves lépésnek tarották. Másik meglátása szerint a tárgyalásokon mutatott szakmai inkompetencia sem volt bizalomgerjesztő. Többször is előfordult, hogy irreális mennyiségekről és árakról kaptak információkat az indiai partnerek, illetve volt, hogy még ezek sem voltak feltétlenül konkretizálva. A kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos előzetes tárgyalások után pedig hónapokig senki sem vetette fel az indiai tárgyalópartnereknek az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Továbbá fő probléma volt az is, hogy nem egy szakemberekből álló nagyobb delegáció, hanem két ember (Mende és Bíró) képviselték a magyar államot a tárgyalásokon.⁹⁶ Végül súlyos problémaként merült fel, hogy India ekkorra már adott el nyersanyagot a magyar államnak ígéretekért cserébe, ezeket azonban azóta sem váltották be.⁹⁷ Ha eddig nem volt egyértelmű, akkor ezek után már az indiai tárgyalópartnerek is valószínűleg megértették, hogy ha a kezdeti intenció még az akkori magyar kormány sajátja is volt és Mende valóban piackutatási szándékkal tartózkodik kint, a tárgyalások végkimenetele szinte mindegy lesz

⁹³ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 34/1949., 1.o.

⁹⁴ SZEMÉLYES LEVÉL. Bombay, 2.o.

⁹⁵ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 35/1949., 1-2.o.

⁹⁶ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 35/1949., 2.o.

⁹⁷ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 37/1949., 1.o.

a két állam szempontjából, attól komolyabb gazdasági, kereskedelmi folyamatokra nem valószínű, hogy számítani kell.

Az Indiával való kezdeti tárgyalásokat követően Mende ismét felvetette jelentéseiben, hogy ha szükséges, akkor Pakisztán felé még mindig könnyen fordulhat Magyarország érdeklődése, hiszen az elkövetkezendő három-öt évben ott mindent el lehetne adni. Indiával szemben viszont Csehszlovákia példáját lenne érdemes követni, vagyis felállítani egy kereskedelmi kirendeltséget és keretszerződés nélkül folytatni a kereskedelmet.⁹⁸ Mivel nem ismerik Magyarországot Indiában, így valamelyest gyanúval kezelik azt, azonban az India adta lehetőségeket meg kell próbálni kiaknázni.⁹⁹ Többek között az erős indiai brit gazdasági érdekekkel, amelyek igyekeztek az országot a kapitalista világhoz kötni vagy legalább azt elérni, hogy ne csatlakozzon a szocialista blokkhoz, amúgy is nehéz lenne versenyre kelni.¹⁰⁰ A kisebb országok nehezen tudtak labdába rúgni az indiai piacon az angolszász országokkal szemben. Elég, ha csak a Brit Nemzetközösséget és India kereskedelmét nézzük. Indiának a teljes külkereskedelmének nagyjából 45%-a magával a Nemzetközösséggel bonyolódott, amelyből 28%-ot csak az Egyesült Királyság tett ki.¹⁰¹

A magyar-indiai tárgyalások előrehaladtával az indiai fél enyhülése mutatkozott meg,¹⁰² Mende jelentései alapján a barátságtalan légkör a tárgyalások utolsó hetére eltűnt.¹⁰³ Ez arra is utalhat, hogy a kemény hangvétel a korábban felsorolt problémák mellett részben akár tárgyalási taktika is lehetett. Végül 1949. április 8-án sikeresen aláírták a magyar-indiai kereskedelmi szerződést. Ez az első árucsereforgalmi megállapodás a két ország között egy globális jegyzéket tartalmazott a két ország számára. Ez taglalta, hogy mely árucikkeket szállíthattak külön engedély nélkül a két ország között.¹⁰⁴ Lényegében elmondhatjuk tehát, hogy egyik fél sem kötelezte el magát semmivel kapcsolatban a másik fél irányába,¹⁰⁵ ami pedig valóban tükrözi azt a kimenetelt, amelyre a korábbi jelek utaltak, vagyis, hogy olyan megállapodás fog születni, amely nem fog hamar komolyabb hullámokat

⁹⁸ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 35/1949., 3.o.

⁹⁹ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 37/1949., 2.o.

¹⁰⁰ ZINS, 1986. 547.o.

¹⁰¹ SINGH, 1985. 475.o.

¹⁰² KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 38/1949., 1.o.

¹⁰³ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 42/1949., 1.o.

¹⁰⁴ MAGYAR NEMZET, 1949. 2.o.

¹⁰⁵ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 42/1949., 1.o.

kelteni. Azonban azt nem lehet mondani, hogy nem volt jelentősége a szerződésnek. Egyrészt az indiai piacon elkezdtek megismerni az ekkor Magyarországról importálható termékeket,¹⁰⁶ másrészt az ország több figyelmet kapott Indiában, hiszen a szerződés híre megjelent az indiai sajtóban.¹⁰⁷ Tehát összességében végül mindegy, hogy a magyar kormánynak az önálló indiai törekvéseiről beszélünk vagy moszkvai sugalmazásról, jóváhagyásról, sokkal többet egy kezdeti szerződéssel nem tudott volna a magyar vezetés elérni Indiában.

1949 áprilisában szinte azonnal a megállapodás aláírása után Mende tovább utazott Kalkuttába,¹⁰⁸ ahol az elmondása alapján a korábbinál már eredményesebb munkát tudott végezni. Képviseleti megállapodásokat terjesztett fel Magyarországra, illetve mintarendeléseket intézett indiai partnerek kérésére.¹⁰⁹ Azonban úgy érezte a magyar állami partnerek nem megfelelő módon viszonyulnak hozzá, így több jelentésében is hangot adott ennek.¹¹⁰ Jelentéseiből is kitűnik, hogy az államosításokat és a rendszerellenesnek bélyegzett személyek eltávolítását követően sokszor alulképzett, de rendszerhű elemek kerültek fontos pozíciókba.¹¹¹ Több jelentésében is megjelenik, hogy valóban ez volt a helyzet, például olyan formában, hogy (enyhén cinikus módon) megjegyzi, hogy ha kéri, akkor szívesen küld Indiáról és Pakisztánról falitérképet.¹¹² Emellett pedig volt, hogy nyíltan is kijelentette, hogy tényleges szakembereket küldjenek Indiába, különben a magyar állam hírneve szenved csorbát az egyes tárgyalások során.¹¹³ Hogy ezek a „szakemberek” miként nehezítették meg Mende munkáját is, arra jó példa egy 1949. május 9-ei jelentés, amelyben megírja, hogy a magyar féltől kapott levél szerint nem tud a magyar állam cementet exportálni Indiába, amelyet Mende be is jelentett az indiai kormányknak, majd másnap egy, a Kelimpextől származó levél másolatában azt a hírt kapta, hogy havi 5,000 tonna cementet készek exportálni egy jelentéktelen kis bombayi

¹⁰⁶ MAGYAR NEMZET, 1949. 2.o.

¹⁰⁷ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 42/1949., 2.o.

¹⁰⁸ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 42/1949., 3.o.

¹⁰⁹ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 44/1949., 1.o.

¹¹⁰ MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 18/1948., 5.o.; Külföldi képviseltek osztályának-IV/2: Jelentés száma: 45/1949., 3.o.

¹¹¹ ROMSICS, 2010. 323. o.; Külföldi képviseltek osztályának-IV/2: Jelentés száma: 45/1949., 3.o.

¹¹² KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 45/1949., 3.o.

¹¹³ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 43/1949., 1-2.o.

cégnek.¹¹⁴ Ez a fajta szervezetlenség és félretájékoztatás jól mutatja ismét a konkrét hazai elképzelések hiányát, ugyanakkor azt is, hogy valamilyen érdekek mentén, megindult az 1940-es évek vége felé a magyar-indiai kereskedelem. Hogy születőben volt a motiváció a Magyarország és India között folytatandó kereskedelemre, az megfigyelhető abban is, hogy amikor Mende bizonyos jelentéseiben szidalmazta az egyes magyarországi exportálókat,¹¹⁵ akkor annak igenis lett következménye és a Politikai Főosztály tényleges lépéseket tett a hibák forrásának felszámolására, a felelősök felelősségre vonására.¹¹⁶

A magyarországi partnerek azonban nem csak Mende számára okoztak nehézségeket, hanem időnként az indiai kormány számára is kényelmetlenné tették a helyzetüket. A *Times of India* című lap levelezési rovatában több, az indiai kormány kereskedelmi politikáját bíráló levél jelent meg, melyek között fellelhetők olyanok is, amelyek Magyarországgal kapcsolatosak. Többek között a magyar dízelmotorok behozatalára szóló engedély kibocsátását bírálják, hiszen addig a pontig egyetlen ilyen sem hoztak még be Indiába.¹¹⁷ Azonban az ilyen megállapodások mögött még nem feltétlenül kell keresni valamilyen politikai indokot. Az ilyen pillanatnyi hullámvölgyek betudhatók annak, hogy az indiai kormányzat a már korábban tárgyalt fejlesztéspolitika, az importhelyettesítő iparosítás érdekében már az ország méretei miatt is kénytelen volt vállalni azt a kockázatot, hogy megállapodásokat köt, akár a szovjet érdekszférából több olyan üzletféllel is, akikkel korábban nem.

A viszontagságok ellenére azonban Magyarországról nézve Mende kiküldetése sikeresnek tekinthető. Az első magyar-indiai kereskedelmi megállapodáson kívül sikeresen felmérte, hogy konkrétan milyen termékek esetében lehetne versenyképes a magyar gazdaság Indiában. Ezek közül a főbb cikkek a következők voltak: „*Gamma cikkek, Kis Diesel-motorok [...] Akkumulátorok, Szigetelő csigák [...] Áram-mérők, Elektromos orvosi műszerek, Mindennemű ipari felszerelési cikkek, valamint Vasúti gördülőanyag, illetve részek, Víz mérőórák. [...] Ez egyáltalán nem teljes lista*”.¹¹⁸ Az egyes árucikkek mellett részletes jegyzeteket készített azokról a tényezőkről, melyeket figyelembe kell

¹¹⁴ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 46/1949., 3.o.

¹¹⁵ KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 46/1949., 3.o.

¹¹⁶ FELJEGYZÉS A MAGYAR-INDIAI KAPCSOLATOK TÁRGYÁBAN, 1-2.o.

¹¹⁷ KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 79/1949., 1.o.

¹¹⁸ KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 74/1949., 2.o.

venni a magyar-indiai gazdasági kapcsolatokat illetően.¹¹⁹ Ezek alapján könnyen fel tudta vázolni, hogy a magyarországi vezetés és az állami exportvállalatok munkamódszere miért nem megfelelő. Mindenképpen fontosnak tartotta azt, hogy növelni kellene az Indiában tartózkodó szakemberek számát. Pozitív példaként ismét Csehszlovákia esetét emelte ki, akik hozzávetőlegesen kétszáz szakembert tartanak folyamatosan az országban. Ezen kívül fontosnak tartja, hogy Új-Delhiben állandóan tartózkodjon valaki, aki a gazdasági kapcsolatok részét képező hivatalos adminisztrációt intézi, illetve Bombayben valaki a kereskedelmi kapcsolatokat is ápolja. Érdeemesnek tartja továbbá egy kisebb kiállítás megszervezését a közeljövőben annak érdekében, hogy bemutassák a Magyarországról importálható termékeket az indiai üzleti élet tagjainak.¹²⁰

Azonban Mende jelentései nem csak egyoldalúak, vagyis nem csak azzal kapcsolatban nyújtanak információt, hogy Indiában mit kell figyelembe vennie a beutazó személyeknek, oda exportálóknak, onnan importálóknak, hanem arról is javaslatokat fogalmaz meg, hogy Magyarországon mit lehet tenni az Indiában való gazdasági sikerek elérése érdekében. 1949 decemberi hazautazása előtt írt jelentéseiben is kiemeli példaként, hogy fontos lett volna nem lebecsülni az indiai piacot, hiszen más európai piacokhoz hasonlóan itt sem dőlhettek hátra a vállalatok és élvezhetik a gyümölcsét az exportált termékeknek. A kereskedelmi tárgyalások tekintetében többek közt éppen ezért ki is emeli, hogy szükség lenne olyan munkatársak alkalmazására, akik rendszeresen beszélik az angol nyelvet, hiszen számtalan alkalommal kellett neki segítséget nyújtani a magyarok által küldött angol nyelvű levelek lefordításában és nem az indiai fél hiányosságai miatt.¹²¹

ÖSSZEFOGLALÁS

Mi is tehát a lényeg, amelyet Mende jelentéseiből megtudhatunk Magyarország és India államközi kapcsolatairól, az azt befolyásoló gazdasági, politikai és egyéb, például személyes tényezőkről, illetve ezek jellemzőiről? Egyrészt megállapíthatjuk, hogy a magyar állam számára India, mint egy hatalmas nyersanyag lelőhely volt érdekes, ahol jelentős mennyiségben lehet iparcikket értékesíteni. Azonban szembe kellett nézni azzal a ténnyel, hogy

¹¹⁹ KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 96/1949., 1.o.

¹²⁰ KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 96/1949., 2.o.

¹²¹ KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 96/1949., 3.o.

a független Indiában amellet, hogy a vezetés gyakorlatias okoknál fogva ugyan érdekelt a magyar gazdasági lehetőségek kiaknázásában, a politikai tényezők is befolyásolni tudják a gazdasági lehetőségeket mindkét oldalon. A jelentésekből ugyan nem lehet kimutatni, hogy Moszkvából beleszóltak-e az indiai magyar törekvésekbe, azonban azok súlyát vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy ha volt is olyan indiai gazdasági érdekltség, amelyet fejleszteni kívántak, az akkori gazdasági kormányzatot jobban lekötötte a KGST-be való beintegrálódás kezdete. A személyes kapcsolatokat tekintve azt mondhatjuk, hogy Mende kiváló lehetőségekre tett szert, és ha nagyobb mozgástere lett volna, már ekkor újabb üzleti kilátásokat nyithatott volna meg a két ország között.

A személyes kapcsolatokat tekintve nem feledkezhetünk meg arról a kérdésről, hogy vajon Mende saját kvalitásai, vagy az őt körülvevő közeg, esetleg a Magyarország irányába való őszinte érdeklődés volt, ami új összeköttetésekhez vezethetett. Például megállapíthatjuk, hogy az, hogy egyáltalán érdeklődést mutattak Indiában Magyarország irányába is annak volt betudható, hogy partnereket kerestek az importhelyettesítő iparosítás megvalósításához. Azok a korábbi kereskedelmi kapcsolatok, amelyek már évszázadok vagy évtizedek óta működtek, például melyeket a Brit Nemzetközösség országaival tartott fenn India, képesek voltak kiszolgálni az ország igényeit. Nem zárkózott el az indiai vezetés a magyarországi alternatíváktól, bizonyos mértékig kedvező fogadtatásra is találtak, azonban a második világháborút követő magyar gazdasági körülmények és a moszkvai döntéshozás által az ország gazdaságra gyakorolt hatása, továbbá az Indiában való ismeretlenség jelentős limitáló tényezőként hatott a kapcsolatokra.

A fő cél az indiai kormány számára az volt, hogy leginkább a keményvalutájú országokra koncentráljanak, az olyan puhavalutájú országok, mint Magyarország másodlagosak maradtak. A gyakorlatias szempontok mellett azonban számos egyéb korlátozó tényező is jelen volt. Ilyen volt például bizonyos tárgyalások során a magyar szakemberek hiánya. Mende jelentései is egyértelművé teszik annak negatív hatását, hogy a Rákosi-diktatúra idején lezajlott személycserék eredményeként a rendszerhez hű, de igen alulképzett és tapasztalatlan emberek milyen módon voltak képesek hátráltatni akár a nemzetközi kapcsolatok fejlődését is. Szóval egy saját elképzelés nélküli és szakemberekben hiányt szenvedő magyar állam számára hiába merült fel akár csak egy alkalommal is bármilyen jellegű gazdasági kooperáció Indiával, arról szó se lehetett, egyedül egy kis volumenű

kereskedelem felélesztésére és marketing tevékenységre nyílt lehetőség Indiában.

Mende jelentéseiből továbbá fontos kiemelni a személyes problémáit is, mely főként munkájának alulfinanszírozásával magyarázható. Ez szintén megmutatja az emberi tényező fontosságát India és Magyarország viszonyrendszerében. Az a tény, hogy a munkáját szinte végig kísérte az anyagi gondokkal való küzdelem, egyértelműen negatív módon járult hozzá a munkavégzéshez. Minden bizonnyal részben tapasztalatlanság, részben pedig a szakemberhiány volt az, ami miatt figyelmen kívül hagyták azt, hogy azokban a körökben, ahol Mendének tevékenykednie kellett az eredményesség érdekében, mit is várnak el az Európából érkezőktől, vagyis, hogy pozíciójából fakadóan hogyan alkalmazkodjon azokhoz a társasági szokásokhoz, amely a magasabb gazdasági és politikai vezető köröket jellemezte akkor Indiában. Ennek ellenére azonban az általa végzett piackutatás eredményeként elmondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy India nem volt rászorulva, hogy lecserélje korábbi gazdasági kapcsolatait, hiszen azokon keresztül szinte bármit beszerezhet gyorsabban és akár olcsóbban is, a magyar gazdaság számára is voltak lehetőségek. Az 1940-es évek végén a magyar gazdaság számára az élelmiszerexport még több ezer kilométer távolságból is egy lehetséges opció volt, továbbá voltak olyan termelőipari gépek, illetve fogyasztási cikkek, amelyeket itt értékesíteni lehet az erőteljes piaci verseny ellenére, Indiából pedig volt lehetőség valamilyen mértékű nyersanyag importra. Alapvető volt viszont, hogy ekkor szükség volt reklámra. Elsősorban a kereskedelem megindítása érdekében, továbbá, hogy Indiában árnyalják a képet Magyarországról és ne csak mezőgazdasági országgént tekintsenek rá. Ezt a folyamatot az 1949-es magyar-indiai árucsereforgalmi megállapodásnak az indiai sajtóba való megjelenése meg is indította.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1949. ÉVI XX. TÖRVÉNY - A Magyar Népköztársaság alkotmánya Letöltés helye: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT
(Letöltve: 2023. 02. 28.)

- AHMAD, IFTIKHAR (1972). Unemployment and underemployment in Pakistan. Retrospective Theses and Dissertations, Letöltés helye: <https://lib.dr.iastate.edu/rtd/5201> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- AZ 1947. ÉVI SZEPTEMBER HÓ 16-ÁRA ÖSSZEHÍVOTT ORSZÁGGYŰLÉS NAPLÓJA II. Kötet (1948) Budapest. Athenaeum Kiadó.
- BORHI LÁSZLÓ (2015). *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest. Osiris Kiadó
- BÉKÉS CSABA (2011). Magyar külpolitika a bipoláris világban, 1945-1991. *Külföldi Szemle*, 10. évf. 4. szám
- BESZÉLGETÉS AZ INDIAI HIGH COMMISSIONER-NÉL. London, 1948. szeptember 24., 2192/1948, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügy, Külügyminisztérium Általános iratok (1945-1964)-60 India, 1. doboz, 3/b tétel
- BHATIA, L. M. (1990). Nehru's Foreign Policy and Concept of Security. *World Affairs: The Journal of International Issues*, Vol. 1., 106–108. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/45083446> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- DALMIA, T., MALONE, D. M. (2012). Historical influences on India's foreign policy. *International Journal*, Vol. 67. No. 4., 1029–1049. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/42704945> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- DESAI, S. H. (1973). India & Czechoslovakia. *India Quarterly*, 29(1), 45–49. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/45071291> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- DESAI, MEGHNAD (2021). Democracy and Development: India 1947–2002. *In Raghbendra Jha (Ed.), Twenty K.R. Narayanan Orations: Essays by Eminent Persons on the Rapidly Transforming Indian Economy (1st ed., pp. 105–118)*. ANU Press. Letöltés helye: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1prsr3r.16> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- FELJEGYZÉS CSEHSZLOVÁKIA INDIAI KÉPVISELETÉRŐL. London, 1948. november 10., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- FELJEGYZÉS A MAGYAR-INDIAI KAPCSOLATOK TÁRGYÁBAN. Budapest, 1949. április 5., Mende jelentések, 1372/1949, MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1. doboz, 3/b tétel
- Gazdasági élet, 1948. június 25., 1. évfolyam, 6. szám
- GERÓCS TAMÁS, PINKASZ (PINTÉR) ANDRÁS (2017), A KGST a világrendszerben, A KGST a világrendszerben. *Eszmélet*. 29. évfolyam, 113. szám

- G. VASS ISTVÁN (2004): *A Magyar Országos Levéltár segédletei, 11/2., Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei, 1947. Június 1. - 1950. Február 25.* Budapest. Magyar Országos Levéltár
- ENCYCLOPEDIA UNIVERSALIS, Mende Tibor. Letöltés helye: <https://www.universalis.fr/encyclopedie/tibor-mende/> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- KÖVES ANDRÁS (2003), A KGST-kereskedelemtől az EU-csatlakozásig, *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 7-8. szám
- KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 74/1949. Tárgy: Új indiai import szabályzatok és válaszok, 1949. szeptember 24., Mende jelentés, 10774/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 34/1949. Tárgy: Bombay ker. kirendeltség felállítása. New Delhi, 1949. március 13., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 35/1949. Tárgy: Első tárgyalás az indiai kormánnyal. New Delhi, 1949. március 20., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 36/1949. Tárgy: Átutalás és indiai fizetésem. New Delhi, 1949. március 20., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK: IV/2: Jelentés száma: 37/1949. Tárgy: Szerződés kilátások Indiával. New Delhi, 1949. március 23., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 38/1949. Tárgy: Márciusi elszámolás és aktualitások. New Delhi, 1949. április 1., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 41/1949. Tárgy: Fizetés ügy és aktualitások. New Delhi, 1949. április 5., Mende jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 42/1949. Tárgy: India kereskedelmi megállapodás. New Delhi, 1949. április 8., Mende

- jelentések, 1372/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 44/1949.
Tárgy: Vegyes aktualitások. Calcutta, 1949. április 29., Mende jelentés, 4710/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 45/1949.
Tárgy: Calcuttai konklúziók. Calcutta, 1949. május 5., Mende jelentés, 4715/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK OSZTÁLYÁNAK-IV/2: Jelentés száma: 46/1949.
Tárgy: Madras jelentenivalók és útiterv. Madras, 1949. május 9., Mende jelentés, 4710/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 77/1949. Tárgy: Indiai juta-allokáció és más aktualitások, 1949. október 9., Mende jelentés, 11293/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 79/1949. Tárgy: Önök október 6-i távirata és juta intervenció, 1949. október 10., Mende jelentés, 11293/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- KÜLKERESKEDELMI MINISZTERIUM-IV/2: Jelentés száma: 96/1949. Tárgy: Mellékelt Memorandum. Bombay, 1949. december 21., Mende jelentés, 14525/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- LITVÁN JÓZSEF (1991). Galileista eszmékkal. *Tekintet*, 4. évf. 2. szám, 41-52. o.
- MAGYAR NEMZET, 1947. augusztus 6., 3. évfolyam, 177. szám
- MAGYAR NEMZET, 1949. július 1., 5. évfolyam, 150. szám
- MAGYAR NEMZET, 1984. május 4., 47. évfolyam, 103. szám
- MAJTÉNYI GYÖRGY, MIKÓ ZSUZSANNA, SZABÓ CSABA (2012). Konceptációs perek Magyarországon 1945 után. Letöltés helye: https://felsooktatas.oktatoalapok.mnl.gov.hu/konceptios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/tanulmany?id=1 (Letöltve: 2023. 05. 04.)
- MENDE, TIBOR (1956). Nehru, Jawaharlal: *Conversations with Mr. Nehru*. London
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 6/1948.
Tárgy: Indiai tárgyalások megkezdése. New Delhi, 1948. október 25., Mende

- Tibor jelentésének felterjesztése, 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 7/1948.
Tárgy: NIK-mozdonyok – Juta ügy és apróságok. New Delhi, 1948. október 27., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 9/1948.
Tárgy: NIK-hez küldött levelek, etc.. New Delhi, 1948. november 5., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 10/1948.
Tárgy: Juta allokációs kilátások. New Delhi, 1948. november 11., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 15/1948.
Tárgy: Érkezés Pakisztánba. Karachi, 1948. november 30., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 17/1948.
Tárgy: Pakisztán tárgyalások eredményei. Karachi, 1948. december 7., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Jelentés száma: 18/1948.
Tárgy: Pakistan contactusok és útiter. Karachi, 1948. december 16., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ JELENTÉSE: Külügyminisztérium, Heltai tan. úr figyelmébe: Tárgy: Nov. 13 és 16-i beszélgetések India Miniszterelnökével. New Delhi, 1948. november 16., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENDE TIBOR KERESKEDELMI ATTACHÉ-TÓL MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUMNAK. New Delhi, 1948. november 25., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- MENON, R. (1978). India and the Soviet Union: A New Stage of Relations? *Asian Survey*, 18(7), 731–750. Letöltés helye: <https://doi.org/10.2307/2643528> (Letöltve: 2023. 02. 28.)

- MUKHERJEE., R., MALONE, D. M. (2011). Indian foreign policy and contemporary security challenges. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 87. (2011) No. 1., 87–104. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/20869612> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- NADEEM, A. H. (1970). Growth of industries in public sector — A case study of Pakistan. *The Punjab University Economist*, Vol. 8. (1970) No. 1. 7–22. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/25825385> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- ORGOVÁNYI EMÍLIA (1997), Foglalkoztatás és munkanélküliség Magyarországon, *Statisztikai Szemle*, 75. évf. (1997), 1022-1038. o., Letöltés helye: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/1997/1997_12/1997_12_1022.pdf (Letöltve: 2023. 02. 23.)
- PANDA, MRUTYUNJOY (1949). India's foreign policy. *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 10. (1949) No. 3. 49–57. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/42743247> (Letöltve: 2023. 01. 10.)
- POZSONYI PÁL, SZÓKÉNÉ BOROS ZSUZSANNA (2020). *Nemzeti jövedelem, gazdasági növekedés. Statisztikai Szemle*, 98. évf. (2020), 6. szám
- RAUCH, CARSTEN (2008). Phases of Indian foreign policy since independence. Farewell Non-Alignment?: Constancy and change of foreign policy in post-colonial India (2008), 5–9., *Peace Research Institute Frankfurt*. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/resrep14485.5> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- ROMSICS IGNÁC (2010): *Magyarország története a XX. Században*. Budapest. Osiris Kiadó
- Sethuraman, S. V. (1974). Employment and Labor Productivity in India since 1950. *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 22. (1974), No. 4. 673–690. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/1152719> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- SINGH, A. I. (1985). Keeping India in the Commonwealth: British Political and Military Aims, 1947-49. *Journal of Contemporary History*, 20(3), 469–481. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/260355> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- SZEMÉLYES LEVÉL. Karachi, 1948. december 1., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- SZEMÉLYES LEVÉL. Bombay, 1949. január 21., Mende Tibor jelentésének felterjesztése. 71/1949, HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-60, India, 1.doboz, 3/b tétel
- ÚJ KELET, 1955. május 17., 36. évfolyam, 2062. szám
- ÚJ MAGYARORSZÁG, 1947. április 5., 3. évfolyam, 14. szám

- VARSHNEY, R. L. (1964). Government-Business Relations in India. *The Business History Review*, 38(1), 22–57. Letöltés helye: <https://doi.org/10.2307/3112486> (Letöltve: 2023. 02. 28.)
- WEISSMAN, A. D. (2013). Pivotal Politics—The Marshall Plan: A Turning Point in Foreign Aid and the Struggle for Democracy. *The History Teacher*, 47(1), 111–129. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/43264189> (Letöltve: 2023. 02. 22.)
- ZINS, MAX JEAN (1986). India's foreign policy (1947-1953): British perceptions and dilemmas. *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. (1986) No. 4., 546–563. Letöltés helye: <http://www.jstor.org/stable/41855270> (Letöltve: 2023. 01. 10.)

IRÁNYVÁLTÁSSAL KÖZÉP-EURÓPA FELEMELKEDÉSE IS LEHETNE A MAGYAR KÜLPOLITIKA CÉLJA

With a change of course, the rise of Central Europe could be the goal of Hungarian foreign policy

Bán Zoltán¹

Absztrakt: A külpolitikai irány megváltoztatásával Magyarország elkerülhetné kapcsolatai további romlását a szövetségi rendszeren belül, valamint a közép-európai térség önálló arculatát és erejét is növelni tudná, mindezt az Egyesült Államok segítségével. A magyar külpolitika Washington felé közeledne, ám távlati célként mindezt az amerikai függés csökkentésére, az európai stratégiai autonómia elérésére használná fel. A német—francia, az orosz, és a lengyel—amerikai hatalmi összpontosulások közti választások más-más előnyöket és hátrányokat okozhatnak. Az orosz—ukrán háború első éve után érdemes felülvizsgálni az eddigi orientációkat.

Kulcsszavak: magyar külpolitika, realizmus, biztonságpolitika, külpolitikai stratégia, költség-haszon kalkuláció

Abstract: A shift in foreign policy would benefit Hungary because it would allow it to avoid further deterioration of relations with its allies while also increasing its region's independence and strength, all with the assistance of the United States. Other advantages and disadvantages can result from choosing between German—French, Russian, and Polish—American power centres. After the first year of the Russian-Ukrainian war, it is time to reconsider the current strategy.

Keywords: Hungarian Foreign Policy, Realism, Security Policy, Foreign Policy Strategy, Cost-Benefit calculation

¹ Bán, Zoltán, Nemzetközi kapcsolatok és Kelet-Ázsia szakértő,

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10079876>

E-mail cím: ban.zoltan94@gmail.com

BEVEZETÉS

A Közép-európai térség hangsúlyosabbá tétele rezonál a volt külügyi államtitkár, Németh Zsolt által felvetett (Németh, 2023) elképzeléssel, miszerint meg kell nyernünk a következő évtizedet. Tisztább képet kell kapnunk az ország lehetőségeiről és az akadályokról, vagy máshogyan fogalmazva: a külpolitikai mozgásteréről. Ehhez ismerni szükséges a környező államok motivációit, hiszen ők azok a szereplők, akik a leginkább korlátozzák a magyar esélyeket. A másik fél motivációinak megismeréséhez szükséges egyfajta stratégiai empátia vagy politikai empátia, hogy a sajátunktól eltérő nézetekkel és helyzetfelismeréssel bíró szereplők motivációit is feltárjuk.² Ez nem a másik fél érveinek és céljainak integrálását és elfogadását jelenti, csupán azok megértését.

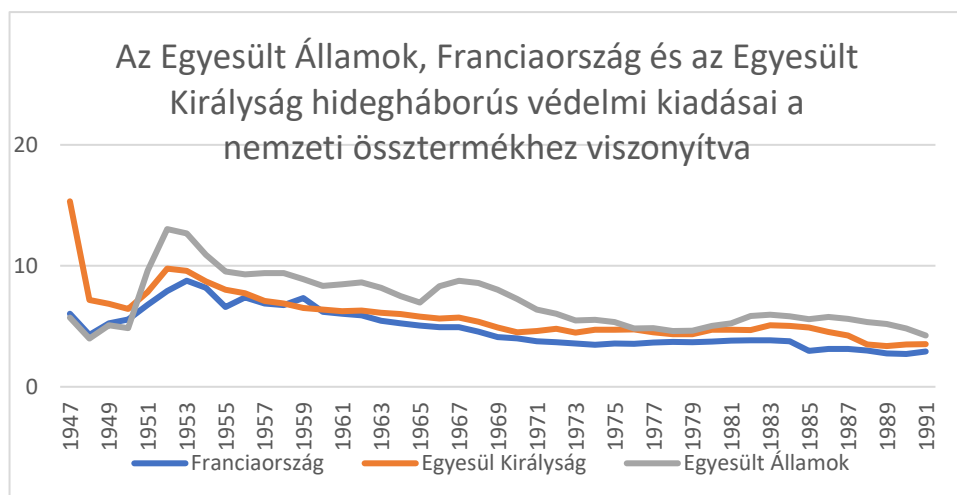
Az elérendő célokhoz eszközöket kell társítani, és fontossági sorrendet kell felállítani az egymásnak sokszor ellentmondó célok között, költség-haszon alapján súlyozni. Stratégiai célként meghatározható az európai stratégiai autonómia koncepciója, mely nem akarja rögtön meghaladni az atlanti integrációt, de az Európai Unió önálló képességeinek megteremtésével először kiegészíti, majd akár fel is váltja azt. A cél eléréséhez az európai államoknak önálló konvencionális és nukleáris elrettentő erőt kell kiépíteniük, hogy az Egyesült Államok kivonulhasson, és rábízassa az európai „front” védelmét az itteni államokra. Adott esetben ez lehet az Egyesült Államok saját választott politikája, vagy az önálló képességek birtokokába jutó európai szövetség nyomásgyakorlásának eredménye is. A jelenlegi magyar kormány Európai Unióról alkotott elképzelése értelmezésem szerint a fenti képpel egyező, ezért nem jelentene radikális váltást. A továbbiakban ezt a távlati célt figyelem előtt tartva, az odavezető útvonalra igyekszem stratégiát javasolni. A német—francia, az orosz, és a lengyel—amerikai hatalmi összpontosulások közti választások más-más előnyökkel és hátrányokkal járnának. Az írás ezekre kíván vitaindító felvetéseket adni.

I. HEGEMÓN STABILITÁS ELMÉLETE ÉS AZ EURÓPAI KISZOLGÁLTATOTTSÁG

A második világháborút követően az Egyesült Államok olyan gazdasági túlsúlyra tett szert a világban szemben, hogy képes volt

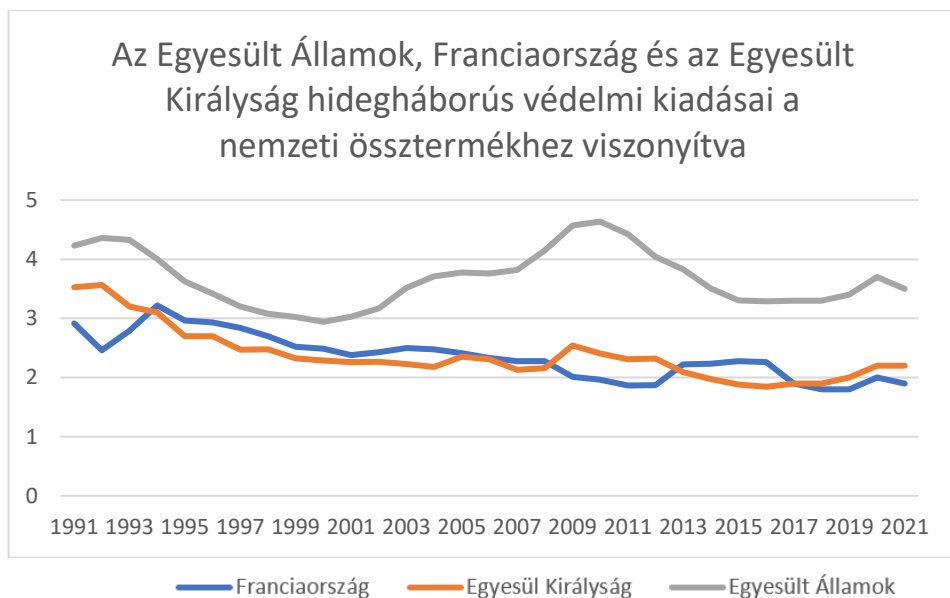
² SHORE, 2014.

hegemónként újraalkotni a nemzetközi gazdaság szövetét. A létrehozott rendszer fenntartásához a hegemon stabilitás elmélete szerint szükség van egy hegemonra, mely domináns hatalommal rendelkezik a nemzetközi rendszerben, továbbá a többi szereplő által a rendszer működéséből fakadó elvek és normák elfogadása is elengedhetetlen. Ez a hegemon képes a szabályokat betartatni, valamint befolyásának túlsúlyára támaszkodva a rendszer haszonélvezői potyautas stratégiát alkalmazva nyerészkedhetnek a hegemonon, hiszen az állja a nagyobb részt a rendszer fenntartásának költségeit.³ A hegemon ebben az esetben bár nagyobb részt vállal a rend fenntartásából, ugyanakkor más területeken kifizetődik számára a rend fenntartása. Mivel az Egyesült Államok a katonai szövetségben is hegemon, ezért a NATO többi tagja a hidegháború után nem volt érdekelt a közös tehervállásban. A katonai értelemben vett hegemonia fenntartása – mely kényelmes volt a külső fenyegetéssel már nem számoló Európaiak számára – politikai és így gazdasági hegemonia fenntartásához is vezetett, így az Egyesült Államok ezt az alkut magára is előnyösnek ítélte, hiszen a gazdaságban jelen lévő döntő befolyása nagyobb előnyt jelent, mint az európai szövetségek védelmének költségei.

1. sz. ábra. Az Egyesült Államok, Franciaország és az Egyesült Királyság hidegháborús védelmi kiadásai a nemzeti össztermékhez viszonyítva (Az Ourworldindata.org adataiból)

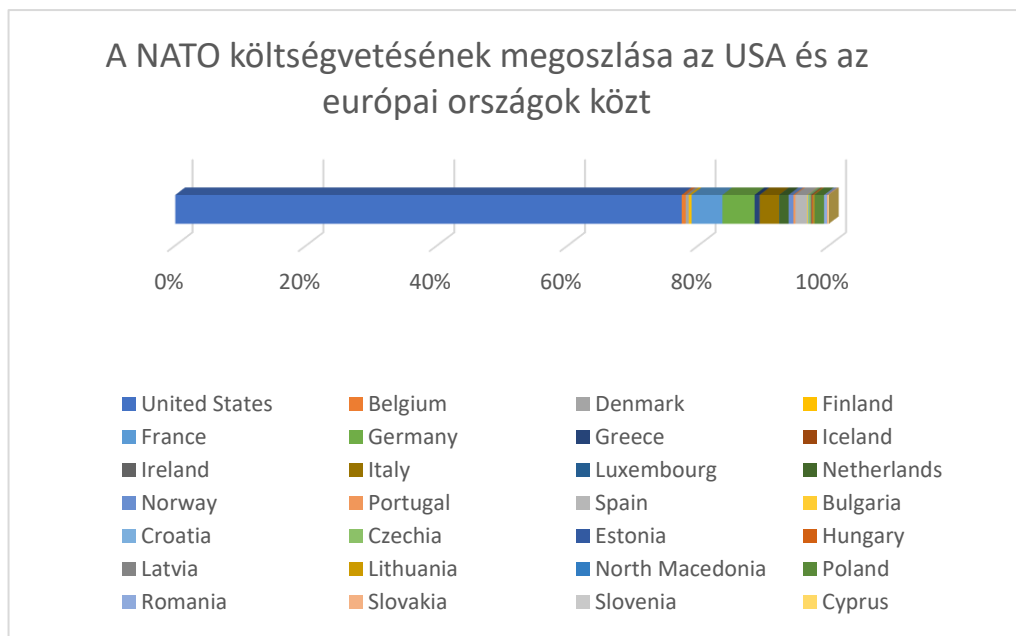
³ VIGVÁRI, 2011.

2. sz. ábra. Az Egyesült Államok, Franciaország és az Egyesült Királyság hidegháború utáni védelmi kiadásai a nemzeti össztermékhez viszonyítva (A Worldbank adataiból)

Az 1. számú ábrán látható az Egyesült Államok, Franciaország és az Egyesült Királyság hidegháború alatti védelmi kiadása a nemzeti össztermékhez viszonyítva. Általános jelenség a csökkenő trend, ám a tehervállalás mértéke a két európai ország esetében megközelíti a hegemon költségi arányait. Ez az arány a 2. számú ábrán látható adatok alapján a hidegháború végével megváltozik, a két európai szövetséges jobban csökkenti védelmi kiadásait, ami a külső fenyegetés eltűnésével igazolható. Az európai államok az elmúlt harminc évben nem voltak érdekeltek a védelmi kapacitásaik erősítésében, hiszen a Szovjetunió felbomlott és az idealizmus vált az általános felfogássá a társadalom számos területén, háttérbe szorítva a konfliktusokat középpontba állító realista gondolatot. Azért nemzeti össztermékhez viszonyított adat látható, mert az mutatja meg a társadalmaknak a védelmi kérdésekhez való hozzáállását, teherviselési hajlandóságát.⁴

⁴ Az abszolút érték azt mutatná meg, hogy mennyit kellene költenie az európainak egy hasonló kaliberű katonai hatalom épülhessen fel. Önmagában a magasabb védelmi kiadás

3. sz. ábra. A NATO költségvetésének megoszlása az USA és az európai országok közt (A Stockholm International Peace Research Institute adatai alapján)

A 3. számú ábrán látható a 2022-es védelmi kiadás országonkénti megoszlása. Az amerikai védelmi költségvetés 877 milliárd dollár, míg az európai országok összesítve 255 milliárd dollárt költöttek.

Jól látható, hogy Európa potyautasként kihasználja az amerikai védernyő jelentette biztonságot, ezáltal több forrást tud a gazdaságára és szociális ellátórendszerére fordítani.⁵ A potyautással szembeni külpolitikai stratégia az ellensúlyozás (balancing), köztük pedig a bebiztosítás (hedging) áll, mint egyfajta különutas, többféle lehetőségre és mozgástérre építő politika. Ezeket a stratégiai választásokat mindig egy külső aktorral szemben kell meghatározni, tehát Lengyelország az Egyesült Államok viszonylatában potyautas, míg Oroszországgal szemben erőteljesen ellensúlyozik.

még nem jelent felzárkózást, hiszen az Egyesült Államok évtizedek óta sokkal nagyobb mértékben áldozott védelmi iparára abszolút értékben.

⁵ CLADI, 2022.

Az ábrák érzékeltetik az európai országok kiszolgáltatottságát. Önálló konvencionális elrettentési képesség hiányában a szuverenitás féloldalas, hiszen Washington képes nyomást gyakorolni a védernyő korlátozásával (ahogyan azt Trump elnök tette), vagy az európai országok vezetését megkerülve folytathat külpolitikai projekteket Európa közvetlen közelében (ahogy az Ukrajna kapcsán történt). Bár nyomasztó az amerikai túlsúly, éppen a forrásbősége az a szempont, ami a közép-európai együttműködés katonai súlyát is növelni tudná a későbbiekben.

II. A VISEGRÁDI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS KÖZÉP-EURÓPA VEZETŐ ÁLLAMA

Lássuk annak a Lengyelországnak a törekvéseit és céljait, amelyet Orbán Viktor egy olyan a német—francia blokk melletti tömb vezetőjének képzelt el, ami Közép-Európát a Visegrádi Együttműködés (V4) keretén belül az említett két országgal egyenrangú féllé emelné.⁶ Varsó számára a most zajló konfliktus egy hatalmas momentumot jelent.

Lengyelország népességét jelentősen befolyásolja terhelt történelme Oroszországgal és Németországgal. Bár utóbbival szövetségben van, a politikai vezetés igyekszik egy külső biztonsági garanciát biztosító hatalmat találni, mely az Egyesült Államok képében jelenik meg az ország stratégiai iránytűjében. A 2014 óta tartó konfliktus egyedülálló lehetőséget nyújt, hiszen a két említett rivális egyszerre gyengíthető, sőt a biztonsági garanciát nyújtó állam regionális elkötelezettsége is megerősíthető. Ez utóbbi azért is fontos, hiszen az Egyesült Államok legkorábban 2011-óta törekszik Kelet-Ázsia felé fordítani erőforrásainak javát, hogy ott a globális kihívójával, Kínával szemben tudjon eredményesen fellépni.⁷ Az Ázsia felé fordulás (Pivot to Asia) politikában általánosságban az Oroszországgal szomszédos régiós országok nem érdekeltek, hiszen ez magában hordozná Washington szemében a térség leértékelődését és az amerikai csapatok fokozatos kivonulását, továbbá következképp egy európai hatalom katonai megerősödését, amelyre az USA rábízhatná az oroszok sakkban tartásának költségeit.

⁶ ORBÁN, 2021.

⁷ THOMPSON, 2022.

Varsó ettől a felmerülő feladattól úgy tűnik nem kíván félreugrani.⁸ A régi rivális meggyengülése mellett egy szintén történelmi fenyegetés – jelenlegi szövetséges – gazdasági modelljének repedezését is reménykedve szemlélhetik, hiszen a német és orosz gazdasági kapcsolatok történelmi perspektívából riasztóak a lengyelekre nézve.⁹ A szövetségesek közti hatalmi harc nem ér véget, csupán megnyilvánulási formája alakul át.¹⁰ Varsó igyekszik az oroszokat kint, a németeket lent, az amerikaiakat bent és a lengyeleket lehetőleg minél feljebb pozicionálni—hasonlatosan ahhoz, amit Lord Hastings Lionel Ismay fogalmazott meg a NATO céljáról.¹¹

Az említett külpolitikai célok mellé másodlagos szempontként említhető az is, hogy tömeges ukrán bevándorlás érheti a lengyel gazdaságot, amely a magyar példához hasonlóan következetesen elutasította a muszlim lakosság migrációját.¹² Az ukrán lakosság kulturálisan közel áll, a konfliktus miatti szerepvállalása miatt pedig hálával tekint a lengyelekre, így olyan munkaerő importot kaphat a lengyel gazdaság, amely költségei alacsonyabbak, mint más, magasabb integrációs költséggel rendelkező lakosságnak.

Ha elfogadjuk, hogy hazánk nemzeti érdeke a térség felemelkedése és emellett a régió vezető állama Lengyelország, akkor ebből az is következik, hogy Varsó céljaival nagy vonalakban szinkronban kell mozogni. Ha Varsó maga mögött tudhatná a V4 egységét és Washington erőteljes támogatását, esély teremtené a német—francia tengely mellett az oroszokkal is vetélkedni képes tömb létrejöttére, mely megképződése már 1920 óta várta magára.¹³ Az egyesült Államok viszonylatában potyautas, míg az orosz terjeszkedéssel szemben ellensúlyozó politikával kellő erő felmutatására lenne képes a régió Kelet és Nyugat-Európa felé is.

⁸ HUSZÁK, 2022.

⁹ MÉSZÁROS, 2022a.

¹⁰ EMMERSON, SEAN, 2019.

¹¹ GOODREADS, 2023.

¹² DUSZCZYK, KACZMARCZYK, 2022.

¹³ TYCNER, 2020.

III. A KÉT MÁSIK HATALMI TÖMB ÉS A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOK FÉLELMEI

A német—francia tandem tagadhatatlanul híján van a posztszocialista államok – és a már hidegháborút is jóval megelőző mély kulturális és társadalmi különbségek – megértése iránt.¹⁴ A „civilizált Nyugat és Barbár Kelet” hamis dilemmájáról,¹⁵ a kelet/nyugat lejtő fogalmáról írt bővebben Meleg Attila történész-szociológus is.¹⁶ Ez egy olyan törésvonal, amin nem kerekedik felül egy éppen aktuális Párizsból vagy Berlinből nézve szimpatikus politikai erő hatalomra jutása a helyi államokban. Léteznek eltérő sajátosságok és ezek adottságai is a nemzetközi politikának. A francia stratégiai autonómia elképzelése az Egyesült Államokkal szemben inkább bebiztosító, semmint potyautas (bandwagoning), hiszen az európai hatalmat a NATO legnagyobb katonai erejével párhuzamosan (szemben?) akarja erősíteni. A francia és német külpolitika 2014-óta többször adott hangot az amerikai törekvésekkel szembeni álláspontjának.¹⁷ Van olyan értelmezés is, miszerint az önállósodást kívánó európai stratégia a jelenlegi potyautas status quo helyzet fenntartását célozza, hiszen a globális viszonylatban bekövetkezett hatalmi változásokat – Kína megerősödése – az amerikaiakkal együttműködve és őket támogatva igyekszik ellensúlyozni.¹⁸ Több magyarázat is létezik az európai önállósodásra, mint a félelem a cserbenhagyástól, önálló pólus létrehozása, ugyanakkor francia részről lehet a kínai kereskedelmi kapcsolatok megőrzésének vágya, szemben az amerikai elvárásokkal.¹⁹

Az orosz kapcsolatok – Szerbiával együttműködve – segíthetik a magyar befolyás növekedést a Balkánon, továbbá az eddigi gazdaságfejlesztési stratégia fenntartásához járulna hozzá. Gazdasági szempontból az orosz kapcsolat egy ideális nemzetközi helyzetben kérdés nélkül értékes külpolitikai és külgazdasági irány lehetne, ugyanakkor az ideálistól távol áll a jelenlegi Európai biztonsági helyzet.

Az Oroszország által indított háború és azt megelőző befolyásszerzési kísérlet biztonsági szempontból kihívást jelent Magyarországnak számára, hiszen

¹⁴ ABLONCZY, 2022.

¹⁵ MELEGH, 2020.

¹⁶ MELEGH, 2003.

¹⁷ WIEDER, RICARD, 2022.

¹⁸ Cladi, 2022.

¹⁹ ANDERLINI, CAULCUTT, 2023.

atomhatalomként és a térségben szignifikáns gazdasági és politikai befolyással rendelkező állam épp földrajzi szempontból nézve a mi irányunkban tör előre. Még ha a magyar lakosságot nem is tölti el egyöntetűen a fenyegetéstől való félelem, a régiós társainknál ez a félelem-szint a miénktől radikálisan eltérő lehet. Ennek objektivitása másodlagos, a szubjektív történelmi tapasztalatokra és politikai nézetekre alapozott érzelmek a vezetőkre nyomást gyakorolnak, egy vezető pedig hosszú távon nem cselekedhet ellentétesen a vezetettek preferenciától.

Közvetlen NATO és orosz harcokra kevés az esély, ám az orosz területszerzések felborítják a hatalmi egyensúlyt és a status quo-t, amire az államok reagálni szoktak. Másodlagos ekkor már, hogy a háború kitörése előtt az USA és Oroszország milyen módon és mekkora részben járultak hozzá a konfliktus kitöréséhez, hiszen mindkét fél igyekezett saját hatalmi szempontjait érvényre juttatni, mely egy másik sajátossága a nemzetközi kapcsolatoknak.²⁰ Ha Oroszország csak limitált értelemben is változtatja meg a hatalmi egyensúlyt – hiszen gazdasági ereje továbbra is csekély és a szerzett területek lakossága és ásványkincsei is korlátozottak – a fenyegetéssel és agresszivitásával az ezekre érzékeny országokban ellensúlyozási (balancing) kényszert ébreszt.²¹ Nem csak hatalmi többlettel szemben, hanem a fenyegetéssel szemben is szoktak államok ellensúlyozni, ez történik most Lengyelország esetében is. Nem is arról akarok itt írni, hogy Ukrajna támogatása erkölcsi felelősség lenne, vagy miként a Nyugat élén álló Egyesült Államok megtett-e mindent,²² hogy az érdekellentétek az évtizedek alatt ne burjánzanak nyílt konfliktussá, csupán arra utalok, miszerint a térségbeli államokat végső soron mozgó lakosságok már fenyegetésnek érzékelik Oroszországot és ennek mentén fognak nyomást gyakorolni a vezetőikre.²³

IV. OROSZ KÜLPOLITIKAI STRATÉGIA

A régió népeiben félelem él az oroszoktól. Ez történelmi okokra és immár a jelenkor történéseire is visszavezethető. A 2022-es Ukrajna elleni

²⁰ MÉSZÁROS, 2022b.

²¹ JAMES, 2022.

²² MEARHSEIMER, 2014.

²³ WALT, 2022.

agresszió után Moszkva 2023 márciusában kiadta az új külpolitikai stratégiáját, mely nem a térség megnyugtatójának céljából íródott.²⁴

Lényeges új elem a korábbi 2016-os koncepcióhoz képest, hogy az orosz polgárok és szervezetek külföldiek általi fenyegetése, az orosz diaszpóra támogatása egy szöveggörnyezetbe került az emberi jogok védelmével.²⁵ Ez utóbbi egy gúnyos odaszólás a nyugati jogvédőknek, az első rész azonban figyelmeztetés minden országnak, ahol orosz kisebbség él, különös tekintettel Lettországra, ahol a tervezett nyelvvizsga követelmények nem teljesítése az orosz ajkú lakosság deportálását vetíti előre.²⁶ A világ régióinak felsorolása utalhat azok fontosságára. Először szerepel a „közel-külföld”, amely a posztszovjet területeket takarja, majd következik az Arktisz, amely terület a felmelegedés nyomán komoly fontossággal bír majd, ezután következik Eurázsia, Ázsia és a Csendes-óceáni térség, majd több régió után a legvégén következik Európa és az angolszász világ. A közel-külföld fogalmát állami szinten eddig nem használták, mivel a koncepcióban érintett országokat sértette, de ez már 2023-ban nem szempont. Ez utal az orosz asszertivitás további növekedésre Közép-Ázsiában. Az új stratégia szerint egyre nő a globális vagy regionális konfliktus esélye, ellentétben a 2016-os dokumentummal.²⁷

A Russkij Mir, az orosz földek egyesítése és a nacionalista felhangok mind a biztonsági fenyegetettség-érzésre és a hagyományos orosz befolyási övezet feltörése utáni hatalmi egyensúly megbomlásra adott ideológiai válasz.²⁸ Az Egyesült Államok Kínával vív geopolitikai és biztonsági küzdelmet, ám ezek a reálpolitikai hívószavak a lakosságot nem képesek eléggé motiválni, illetve amorálisnak bélyegezte őket a közvélemény, ezért a demokráciák és autokráciák küzdelmének igyekeznek beállítani az alapvetően a hatalmi egyensúly változásából fakadó versengést. A gyors invázió kudarcra vezethetett ahhoz, hogy később civilizációs küzdelemmé, antikolonialistává, a globális dél érdekében vívott felkeléssé nyilvánítsák a háborút, hiszen nem sikerült a NATO bővítést és befolyást megakadályozni egy bábkormány Kijevbe ültetésével. Bár a reálpolitika igazolására szolgálnak, mégis önálló életre kelhetnek és később visszahatnak megalkotóira a hasonló indoklás-ideák, így mindenképpen aggasztó középtávon az orosz külpolitika iránya.

²⁴ OROSZ FÖDERÁCIÓ KÜLÜGYMINISZTERIUMA, 2023.

²⁵ BARABANOV, 2023.

²⁶ SYTAS, 2023.

²⁷ RODKIEWICZ, 2023.

²⁸ WILFRIED, 2016.

Érdekes, hogy az orosz elképzelésnek – ahogy a kínainak is – megfelelne egy az Egyesült Államoktól függetlenebb, önálló Európa.²⁹ Ennek megvalósulása azonban, ha az egyfajta Moszkva—Berlin—Párizs tengelyen valósulna meg, egészen biztosan amerikai beavatkozást hozna magával, ezért ezen két ország elképzeléseivel azonosan ezt nem szabad véghez vinni. Mivel többféleképpen lehet értelmezni az európai önállóságot, ezért az autonómia pártolói és az orosz kommentátorok, politikusok közt fellelhető azonosságok csekélyek (kivéve az oroszpárti megszólalókat).³⁰

V. A MAGYAR KÜLPOLITIKA MOZGÁSTERE, ALTERNATÍV UTAKON

Ha a környező államok lakossága fenyegetést lát Oroszországban, akkor ilyen ellenszélben dolgozni, csak akkor éri meg, ha az elérhető céllal járó előny jóval meghaladja a különutaság költségeit. A magyar különutas politika leírható a nemzetközi kapcsolatok egyik elméleti koncepciójával, a bebiztosítással.³¹ A cél az instabil nemzetközi helyzetre reagálva kihasználni az adandó lehetőségeket, miközben a tömbökbe betagozódást elkerüli az ország. A bebiztosítást alkalmazva a kormány több irányban tesz ellentétes külpolitikai lépéseket, abból a megfontolásból, hogy egyik hatalmi központot se idegenítse el, de ne is engedje magához túl közel. Retorikai kardcsörgetés mellé katonai beszerzés kötése társul.³² A stratégia addig alkalmazható, míg a nagyhatalmak engedik és nem indul meg az átjárását továbbra már nem biztosító tömbösödés.³³

A magyar kormány az elmúlt évtizedben nagy tétet tett az orosz kapcsolatokra. Berlinhez hasonlóan, Budapest is az olcsó orosz gáz fűtötte iparra, továbbá esetünkben a rezsicsökkentés jelentette szociálpolitikára tervezte építeni gazdaságát. Ennek geopolitikai kockázata volt, hiszen, ha a Nyugat és Oroszország közti kapcsolat megromlik, akkor a szövetségesek

²⁹ GOULD-DAVIES, 2023.

³⁰ Gyakorta előfordul, hogy a Nyugati neorealista szerzők ugyanazon fogalmakkal és logikával dolgoznak, mint a kínai és orosz kutatók és politikusok, ez azonban semmiképp sem jelenti azt, hogy azoknak a stratégiai céljait saját hazájukban is előre akarná mozdítani. Erre jó példa John Mearsheimer, aki befolyási övezetekről, hatalmi egyensúlyról beszél, mint hazája két rivális államában, ám mégis a Kína-fenyegetés lehangosabb szószólója, még ha az oroszokkal puhább hangot üt is meg. Teszi mindezt mégis a szerinte eredményesebb Kína-ellenes fellépés érdekében.

³¹ SZALAI, 2023.

³² BRÜCKNER, 2019.

³³ BÁN, 2022.

felől érkező nyomás veszélyeztetheti a kialakult gazdasági viszonyt, felboríthatja a megtervezett stratégiai számításokat. A kockázat végül valósággá vált.

A különutas elképzelés az, hogy a magyar külpolitika mozgásterét azáltal bővítsék, hogy a szövetségi kapcsolatokról következő viszonyok mellé keleti országok felé is kiépített kapcsolódási pontok jönnek létre, így egyiket a másikkal szemben kijátszva, növelhető a magyar érdekérvényesítő képesség. Érdeemes elgondolkodni azon, milyen alternatív irányok vannak jelen a most is követett elképzelés helyett, hiszen az orosz támadás a mozgástér szűkítését okozta és ezt vetíti előre a jövőben is. Jó államférfiak jellemzője, hogy képesek észrevenni mikor kell jó ütemmel leválni az addig követett irányról, ha az már terhesnek bizonyul, és lenne lehetőség más móddal többet és könnyebben szerezni az országnak.

A magyar nemzeti érdekek³⁴ magas hatékonysággal mindenképp más országokkal együttműködve érvényesíthetők. A környezetünk stratégiai mátrixában tehát ott van a német—francia tömb, a lengyelek vezette V4 és az orosz hatalmi centrum. Milyen konstellációkban lehetne előnyt kovácsolni a kialakult szituációban? A német—francia tandemnél látható, hogy igyekeznek elkerülni az oroszok felé vezető híd felelégetését – ez a magyar kormány kurzusával talál közös pontot –, ugyanakkor kemény hangvételű ideológiai viták állnak fenn az Európai Unió belső működésével kapcsolatban. A lengyel vonal és a velük járó USA kapcsolat sok potenciált tartogat magában, de az amerikai adminisztrációval és a mögötte álló Demokrata Párttal szintén sok a világnézeti vita. Meg kell jegyezni, ezek az ideológiai, kultúrharcos viták gyorsan képesek másodvonalba húzódnak, ha geopolitikai kérdések, közvetlenül az államok biztonságára kiható ügyek kerülnek a terítékre.³⁵ Ez a folyamat látható épp Varsó és Washington közti kapcsolatok megváltozott hangvételén, miközben a lengyel kormánypart a magyarhoz hasonló

³⁴ A mozgástér növelést hívhatjuk befolyásszerzésnek is, ám befolyást több módon is lehetséges növelni. A szuverenitás részleges feladásával és a nemzetközi szervezetekbe való csatlakozással is nyerhetünk befolyást, a szuverenitás csökkenést elszenvedve. Szuverenitás maximalizáció sok esetben jár befolyáscsökkenéssel, ugyanakkor a nemzetközi szervezetek meg is kötik bizonyos helyzetekben az állami vezetők kezét. Ez egy paradoxon, ha szuverenista álláspontot követ az állam, csökkenhet és egyszerre nőhet a befolyása és vice versa. A befolyás-növelés és a szuverenitás egyszerre értelmezhető „mozgástérnek”, ugyanakkor ellentétes dinamikákról van szó. A magyar kormány elsősorban mozgástér-növelés alatt, véleményem szerint, csak a szuverenitás-növelést érti, így tudatosan mond le a befolyásszerzésről.

³⁵ RAUHALA, 2023.

álláspontot foglal el a migráció, a gender és a jogállamisági kérdésekben. Úgy gondolom³⁶ mind a világnézeti, mind a gazdasági kérdéseket megelőzik a biztonsági és geopolitikai megfontolások, ahogy azt számos, a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájának gondolkodója is vallja.³⁷ Nem lehet feláldozni a biztonságot és a geopolitikai érdekeket a gazdaság oltárán hiszen, ha nincs biztosítva kellő szuverenitás és stabilitás a nemzetközi környezetben, akkor nincs gazdasági prosperitás sem. Hiába a haderő forrása a gazdaság. A brit³⁸ és amerikai³⁹ lakosságnak is volt érdekeltsége a Német- és a Japán Császársággal folytatott kereskedelemben 1914-ben 1941-ben, ám ezt a biztonsági megfontolások szempillantás alatt felülírták és a biztonsági aggályok miatti stratégiai megfontolások határozták meg a külpolitikát.

Ha a lengyel—USA—V4 viszonyt hagyjuk gyengülni, felmerülhet a német—francia tengellyel az együttműködés növekedése. A német—francia, de főképp az orosz vonal erősítése következtetésképp vezet azzal az Ukrajnával ápolat kapcsolat elmérgesítéséhez, amely jó úton halad, hogy a térség értelmezési keretében katonai középhatalommá váljon, még ha a korrupció és a demokratikus deficit jelentős hátránnyal is sújtja. Ha a konfliktus végül a javukra dől el (megtarthatják az államiságot és a fegyvereiket, még ha területi engedményt kell is elszenvedniük), akkor a mostani utat követő magyar pozíció nehéz helyzetbe kerül.

Úgy vélem a következő időszakban a német—francia páros felé fog húzódni a magyar külpolitika, mivel az orosz kapcsolatokat láthatóan túl értékesnek gondolják, annak újraértékeléséhez. A francia vonal erősödésére bizonyíték lehet az is, hogy felmerültek hírek a paksi atomerőmű-bővítés kapcsán az eddig szerződött orosz Roszatom leváltására, hogy azt a francia Framatome céggel pótolják.⁴⁰ Ha a különutas politika folytatódik, a szerbeken kívül magunkra maradhatunk, hiszen már Csehországban is kezdenek

³⁶ Nem lehet feláldozni a biztonságot és a geopolitikai érdekeket a gazdaság oltárán hiszen, ha nincs biztosítva kellő szuverenitás és stabilitás a nemzetközi környezetben, akkor nincs gazdasági prosperitás sem. Hiába a haderő forrása a gazdaság. A brit lakosságnak is volt érdekeltsége a Német Császársággal folytatott kereskedelemben 1914-ben és az amerikai lakosságnak is a Japán Császársággal 1941-ben, de a biztonsági megfontolások szempillantás alatt ezt felülírták és a biztonsági aggályok miatti stratégiai megfontolások határozták meg a külpolitikát.

³⁷ ND INTERNATIONAL SECURITY CENTER, 2022.

³⁸ PAPAYOANOU, 1996.

³⁹ JONES, 2020.

⁴⁰ WEINHARDT, 2023.

elfordulni Moszkvától.⁴¹ Energetikai szempontból is érdekes irányt hozhatna magával az orosz vonal átértékelése, hiszen a törökökkel együttműködve a Balkánon keresztül izraeli és török gázmezőkből származó energiaforrást nyerhetnénk. Ezt kiegészítve Közép-Ázsia és a Kaukázus lelőhelyei is szóba jöhetnek, szintén török közvetítéssel.

A lengyelek már évek óta elkezdték keresni az alternatívákat. Míg mi a helyzet költségeit álljuk (drága energia, a szankciók Európát érintő negatív hatásai, infláció), addig az előnyökről lemaradunk. A lengyelek Amerikával együttműködve elkezdtek elterelni a Kelet-Nyugat energia és polgári infrastruktúrát Észak-Dél irányba.

VI. HÁROM TENGER KEZDEMÉNYEZÉS A KELETTEL ÉS NYUGATTAL SZEMBEN

Ha Közép-Európa saját magát igyekszik önállóbb szereplővé tenni, mozgásterét bővíteni, akkor a két említett hatalmi centrummal szemben, Kelettel és Nyugattal konfrontálódva kell pozicionálnia magát, miközben elkerüli az egyoldalúságot. Ha csak a német—francia együttműködéssel megy szembe, akkor az oroszpartiság vádja merül fel, ha pedig egyoldalúan az oroszok ellen helyezkedik, akkor félő elveszti a megkülönböztethetőség képességét és így a dinamikus momentum is elveszhet és szimpla euroatlanti normakövetésbe süpped a vállalkozás. Ha a lengyelekkel közös irány nyerne elsőbbséget a magyar kormányban, úgy esélyt nyerne a közép-európai régió az EU vezető kettősével szembeni megerősödésére, de az euroatlanti szövetség vezető erejének, az Egyesült Államok támogatását is maga mögött bírná. Washington érdekelt az EU megosztásában, ami a szervezet egészére negatívan hathat, de ezt ideiglenesen kihasználhatják helyi államok, mint Lengyelország és ha szeretné Magyarország, ennek eszköze pedig a Három Tenger Kezdeményezés.⁴²

Az elképzelés pár éve már nagy karriert futott Magyarországon is, ám sokszor még a regnáló magyar kormány irányvonalát támogató elemzők is úgy interpretálták az Intermarium felélesztésére fókuszáló lengyel és amerikai projektet, mintha az teljesen beleillene az eddigi magyar külpolitikába. Abban az értelemben beleillik, hogy a hazánknak otthont biztosító régiót kiemelt fontosságúnak titulálta, Kelet-Nyugat helyett Észak-

⁴¹ PORTFOLIO, 2023.

⁴² HERSH, 2023.

Dél energetikai és polgári infrastruktúra elképzeléseket akart megvalósítani. Ugyanakkor ennek lényegi eleme mégiscsak az volt, hogy a német—francia és az orosz hatalmi pólusokról leszakítsa⁴³ a közép-európai övezetet.⁴⁴ Ha nincs kiszolgáltatottság a Kelet-Nyugat energiaszállítások miatt, ha Észak-Dél irányban nő az összekapcsoltság, akkor a régió önállóbb irányok mellett lesz majd képes dönteni. Ehhez viszont be kell állni az oroszokkal szembeni külpolitikába. Ha a magyar álláspont hasonulna az amerikai és a lengyel elképzelésekkel, akkor a korszellemet meglovagolva, egyfajta potyautasként képes lenne a helyzet adta lehetőségekkel élni, miközben a lengyel szövetségesét a térség élére emelné és így Magyarországot is előnyösebb helyzetbe hozná. Ez a fajta potyautas stratégia nem feltétlen jelentene további alárendelődést az amerikai hegemoniának, csupán rövidtávon kihasználná annak erőforrásait a saját elrettentő erejének növeléséhez.

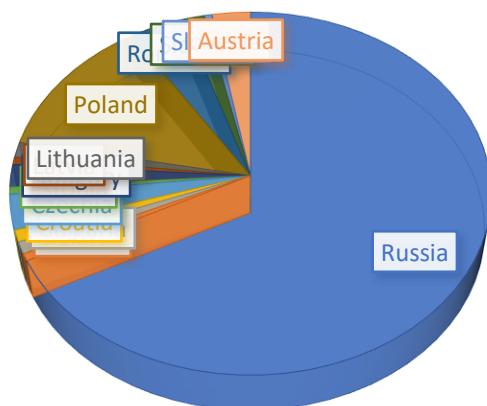
Az alábbi két ábrán látható a Három Tenger Kezdeményezés (3SI) országainak védelmi költségvetése összehasonlítva a német—francia és az Orosz—Belorusz (Union State) költségvetés méretével. Látható, hogy mindkét összehasonlításban kétharmados többllettel rendelkezik a két hatalmi centrum a kezdeményezésországjaival szemben. A modell szerint emellé odateendő az Egyesült Államok szerepvállalása is, amely átrendezné a kördiagrammot, ám hipotetikus összegről lenne szó, ezért nem szerepel. Mindenesetre tény, hogy nagy összegeket kellene a katonai erő fejlesztésére költeni, ha legalább 50-50 százalékra szeretnénk javítani az arányokat. Továbbá, mivel a németek és franciák ugyanazon szövetségesi rendszerben vannak, mint a 3SI országai, ezért a velük való rivalizálás sokkal puhább természetű, összehasonlítva az oroszossal. Konkrét számokat tekintve Oroszország költségvetése 87 milliárd dollár, míg a német 56 milliárd a francia 54 milliárd dollár, szemben a 3SI országok 41 milliárd dollárjával.⁴⁵ Ha egyszerre mindkét tömbbel szeretne versenye kelni, egyedül esélytelen lenne. Elsődleges célként kellene szerepelnie az orosz költségvetés megközelítése – természetesen amerikai segítséggel –, ami nem is teljesíthetetlen elképzelés. Mindez továbbra is csak konvencionális képességet jelentene, a nukleáris elrettentést az Egyesült Államok képes biztosítani, és később is csak Nyugat-Európával együtt érhető el.

⁴³ THOMANN, 2019.

⁴⁴ THOMANN, 2018.

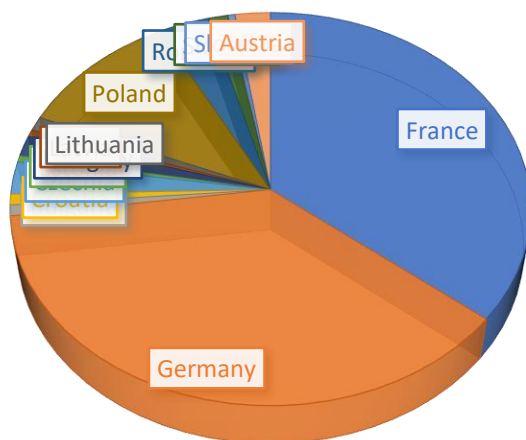
⁴⁵ SIPRI, 2023.

A 3SI és Oroszország védelmi kiadása

4. sz. ábra. A Három Tenger Kezdeményezés országainak, valamint Oroszországnak a védelmi költségvetése 2022-ben (A Stockholm International Peace Research Institute adatai alapján).

A 3SI és a német-francia páros védelmi kiadása

5. sz. ábra. A Három Tenger Kezdeményezés országainak, valamint Németországnak és Franciaországnak a védelmi költségvetése 2022-ben (A Stockholm International Peace Research Institute adatai alapján).

VII. KONFLIKTUSOS CÉLOK, KISEBBSÉG KÉRDÉSE

A lengyelek sarkítás nélkül mondván lemondtak saját kisebbségeikről Ukrajna területén (ideiglenesen). Ez magyar szempontból sokaknak érthetetlen, hiszen a magyar külpolitika szokása egybe mosni a külpolitikát nemzetpolitikával. Ez a két irányvonal sokszor sajnos ellentétbe kerülhet, ahol általában a külpolitikának van primátusa. Ha Szerbiával a Balkán felé való befolyásnövelés miatt az az érdek, hogy jó legyen a kétoldalú viszony és ebben a másik fél is érdekelt, akkor nem tematizálják a kisebbségek elleni ügyeket és így kiépíthető a jó viszony narratívája. Míg Románia esetében általában mindkét fél érdekelt a rossz viszony-narratíva tematizálásában és egyik fél sem érdekelt a túl jó kapcsolatban, így az atrocitásokról szóló hírek gyakoribbak. A lengyelek az oroszok gyengítésének érdekében szemet hunynak kisebbségükkel szemben (is) meghatározott ukrán nemzetépítés okozta sérelmeket látva. Az állam által meghatározott célok és a felhasznált eszközök tekintetében véleményem szerint a kisebbségek az eszközök.⁴⁶ Eszközök a másik állammal szembeni befolyásra, amit az anyaországhoz kapcsolt lojalitás alapoz meg.

Ha fordítva lenne és a nemzetpolitikának lenne primátusa és a külpolitika mindig másodlagos lenne és kiszolgálója a nemzetpolitikai céloknak, akkor semmilyen külpolitikai cél nem érvényesülhetne, ha az ütközne a helyi kisebbségek védelmével. Azt hiszem érthető miért a nemzettest nagyobb tömegének érdekképviselője kell, hogy elődleges legyen, hiszen annak képviselővel és erősítésével könnyebben segíthető a kisebbségi tömeg is. A lengyel állam kezében a saját kisebbségük itt és most nem szolgál használható eszközként, ellenben a magyar kormány alkalmazza azt. Tény, hogy a kisebbségeket igazságtalanság és jogfosztás is érte és éri is, de az államérdek általában túlmutat a nemzet egyes partikuláris részeinek érdekein – ennek kimondása és felvállalása érzelmileg nehéz, hiszen az anyaországnak komoly felelőssége van a külhonba szakadt magyarok iránt. Ezt Varsóban is belátták Ukrajna esetében, és Budapesten is Szerbia viszonylatában.

⁴⁶ Eszközök a másik állammal szembeni befolyásra, amit az anyaországhoz kapcsolt lojalitás alapoz meg. A diaszpórák a kínaitól az örményig mind jó példát mutatnak erre. Persze a diaszpóra külföldiek és a határmentén vagy annak közelében élők más érzelmeket váltanak ki és más módon is használhatók eszközként, mint alku- és nyomásgyakorlási „tényezőkként”. Ha a magyar kisebbség valamely területről eltűnne, úgy Magyarország befolyása is megcsappanna az adott terület és annak birtoklója felett.

Következésképp nincs leküzdhetetlen akadály egyetlen külpolitikai orientáció előtt sem.

VIII. ELÉRHETŐ ELŐNYÖK

A jelenlegi magyar kormány diktálta külpolitika alternatív költsége a V4 töredezettsége, intézményesülésének elmaradása és a V4 biztonsági szempontú erősítésének elmulasztása. A lengyelek mellé felsorakozó Magyarország egységesebb képet mutathatna, a mélyülő integráció gazdasági fellendüléshez és katonai erősödéshez vezethetne. Munkaerő vonzási lehetőség is nyílhatna, ahogy azt láttuk Lengyelország esetében is. Lengyelország ráadásul kisebbségének érdekeit a háború után, reménykedve egy ukrán relatív győzelemben, kívánja érvényesíteni előnyösebb politikai pozícióból. Ez a recept másolható.

Fontos megemlíteni, hogy számos előnyt szerezhetett a magyar kormány az orosz kapcsolatok megtartásával (olcsóbb energia, olcsóbb beruházások), azonban ezeket sok esetben zárt szobákban tárgyalhatták le és a titkos diplomácia titkos jellegénél fogva pedig sem pozitív sem negatív értékitélet nem mondható róla, hisz nincs róla részletes tudomásunk. Így vegyük meg nem történtnek őket.

IX. VITA FONTOSSÁGA

A kormány magát a realista iskola követőjének aposztrofálja és az elméletből egyféle partikuláris politikát olvas ki, azonban ezek az elméletek csak gondolati sémák és talapzatok, amikből nem következik szigorúan egyféle követhető politika. A nemzeti érdekre hivatkozás is igyekszik kilúgozni minden alternatív megközelítést, ugyanakkor a mozgástér-bővítés ellen hat, ha a választható opciókat diszkvalifikálják. Ezzel a maguk által megfogalmazott mozgástér-növelés ellenében dolgoznak. Persze a politikai főhatalom akármikor válthat irányt, de ha a közvéleményt már egy és csak egy irányba dogmatikusan irányba állította, akkor a váltás költségeit megnövelik. Az oroszokkal szembeni politika választása ugyanúgy érvelhető realista alapról, mint annak ellentéte. A politikai cselekvő sosem érdekelt abban, hogy döntéseinek költségeit, az alternatív politikák jelentette előnyöket bemutassák. Én azonban fontosnak tartom, hogy ha nem is feltétlen tesszük

le a garasunk egy alternatív politika mellett, legalább ismerjük azok előnyeit és hátrányait.

X. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az Egyesült Államok a közép-európai országok támogatásával képes csökkenteni az Európai Unió egységét, ami nem áll érdekében az európai országoknak. Ugyanakkor meglátásom szerint az amerikai célok eltéríthetőek, ha az amerikai törekvéseket és az ebből keletkező tőkét okosan használják fel az államok a térség fejlesztésére. Miközben az orosz fenyegetés feltartóztatására Washington az Unió Keleti – és nem Nyugati – államaira támaszkodik, képessé válik Kelet-Ázsia felé fordulni, hogy a globális kihívó Kínával szemben csoportosítson át erőforrást és katonai erőt. Az amerikai átcsoportosítás pedig következésképp vezet az európai mozgáster növekedéséhez, hiszen az már képes magát megvédeni, kellő elrettentő képességet felmutatni. Ez a helyzet előállhat úgy is, hogy Nyugat-Európa fegyverkezik fel és kap amerikai támogatást, ám ekkor Magyarország, a V4 és a tágabb régió is lemarad a történelmi helyzet nyújtotta momentumról. Ha mégis sikerül kihasználni az amerikai önös érdekeket és azt saját előnyünkre fordítani, úgy az EU ideiglenes megosztásából hosszabb távon egy erősebb Közép-Európa súlypontú, önállóbb Európai Unió jöhet létre, ami nem áll távol a jelenlegi magyar kormány diskurzusától sem.

Megállapításom szerint a franciák is önálló pólusként képzelik el Európát a globális hatalmi térben, és ezt a magyar kormány is szorgalmazza. Ugyanakkor az amerikaiak forrásait kihasználva középtávon ezt egy katonailag erősebb Közép-Európával lehetne véghez vinni (illetve Magyarország számára is ez lenne előnyös), és nem Nyugat-Európa egyértelmű dominanciájával. A lengyelek motivációja lehet ennél visszafogottabb, csupán az oroszok feltartóztatására szorítkozva. Ha szűkebb is a cél, akkor is jobb alkualappal lehet majd később tárgyalni Európa nyugati felével egy erősebb bázisról.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ABLONCZY BÁLINT (2022). Úgy harcolunk vele, hogy eszünk ágában sincs elhagyni – az EU az új Osztrák–Magyar Monarchia? valaszonline.hu. Letöltés

- helye: <https://www.valaszonline.hu/2022/07/15/eu-az-uj-osztrak-magyar-monarchia-kurucus-hagyomany-unios-penzek/> (Letöltve: 2023.03.26).
- ANDERLINIA, JAMIL, CAULCUTT, CLEA (2023). Europe must resist pressure to become ‘America’s followers,’ says Macron. Politico. Letöltés helye: <https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-china-america-pressure-interview/> (Letöltve: 2023.05.29).
- AZ OROSZ FÖDÉRÁCIÓ KÜLÜGYMINISZTERIUMA (2023). The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation. Letöltés helye: https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/ (Letöltve: 2023.05.29).
- BÁN ZOLTÁN (2021). Stratégiai kétértelműség: A kínai területi követelésekre adott vietnámi és fülöp-szigeteki reakciók vizsgálata. Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle, 14(4). Letöltés helye: https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/6324?fbclid=IwAR26swIoqLaUHCdudKjYI9UdY0UHn13uKf58b1Uk52_qr6RR9YjU0XC_MRZc (Letöltve: 2023.03.26). DOI: <https://doi.org/10.32576/nb.2021.4.1>
- BARABANOV, OLEG (2023). New Concept of Russian Foreign Policy: Structure and Semantics. Valdai Club. Letöltés helye: https://valdaiclub.com/a/highlights/new-concept-of-russian-foreign-policy/#masha_0=2:42,2:90 (Letöltve: 2023.05.29).
- BRÜCKNER GERGELY (2019). Szívesen veszünk amerikai fegyvereket - mondta Szijjártó a katolikus rádiónak. Index. Letöltés helye: <https://index.hu/belfold/2019/05/18/szivesen-veszunk-amerikai-fegyvereket-mondta-szijjarto-a-katolikus-radionak/> (Letöltve: 2023.03.26).
- CLADI, LORENZO (2022). Persevering with bandwagoning, not hedging: why European security cooperation still conforms to realism. Defence Studies, 2022, 22 (4), 624-643. Letöltés helye: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14702436.2022.2110476?needAccess=true&role=button> (Letöltve: 2023.05.29).
- DUSZCZYK, M., KACZMARCZYK P. (2022). The War in Ukraine and Migration to Poland: Outlook and Challenges. Intereconomics, 57(3), 164-170. Letöltés helye: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-and-migration-to-poland-outlook-and-challenges.html> (Letöltve: 2023.03.26).
- EMMERSON M. S. NIOU, SEAN M. ZEIGLER (2019). External Threat, Internal Rivalry, and Alliance Formation. The Journal of Politics, 81(2), 571-584. Letöltés helye:

- <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/701724?af=R&mobileUi=0> (Letöltve: 2023.03.26). DOI azonosító <https://doi.org/10.1086/701724>
- GOODREADS (2023). Letöltés helye: https://www.goodreads.com/author/quotes/1375210.Hastings_Lionel_Is_may (Letöltve: 2023.03.26).
- GOULD-DAVIES, NIGEL (2023). Russia's new foreign-policy concept: the impact of war. International Institute for Strategic Studies. Letöltés helye: <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/04/russia-new-foreign-policy-concept-the-impact-of-war/> (Letöltve: 2023.05.29).
- HERSH, SEYMOUR (2023). How America Took Out The Nord Stream Pipeline. seymourhersh.substack.com. Letöltés helye: <https://seymourhersh.substack.com/p/how-america-took-out-the-nord-stream> (Letöltve: 2023.03.26).
- HUSZÁK DÁNIEL (2022). Nem várt helyről jön a segítség: Európa legerősebb haderejét építhetik fel Oroszország nyugati határán. Portfolio. Letöltés helye: <https://www.portfolio.hu/global/20220903/nem-vart-helyrol-jon-a-segitseg-europa-legerosebb-haderejet-epithetik-fel-oroszország-nyugati-hataran-564775> (Letöltve: 2023.03.26).
- JAMES, PATRICK (2022). Realism and International Relations: A Graphic Turn Toward Scientific Progress. Oxford: Oxford Academic. Letöltés helye: <https://academic.oup.com/book/44928/chapter-abstract/385049390?redirectedFrom=fulltext> (Letöltve: 2023.03.26).
- JILGE, WILFRIED, (2016). Russkiy Mir: "Russian World". German Council on Foreign Relations. Letöltés helye: <https://dgap.org/en/events/russkiy-mir-russian-world> (Letöltve: 2023.05.29).
- JONES, STEVE (2020). US and Japan Relations Before WWII. ThoughtCo. Letöltés helye: <https://www.thoughtco.com/the-us-and-japan-before-world-war-ii-3310162> (Letöltve: 2023.03.26).
- MEARSHEIMER, J. JOHN (2014). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. Foreign Affairs, 2014 93(5). szám, 77-89. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/24483306> (Letöltve: 2023.03.26).
- MELEGH ATTILA (2003). A kelet/nyugat lejtő. Élet és Irodalom, 47(14). Letöltés helye: <https://www.es.hu/cikk/2003-04-28/melegh-attila/a-kelet-nyugat-lejto.html> (Letöltve: 2023.03.26).
- MELEGH ATTILA (2020). „Kelet vagy Nyugat?” – és egyéb hamis dilemmák között Kelet-Európában. Új Egyenlőség. Letöltés helye:

- <https://ujgyenloseg.hu/kelet-vagy-nyugat-es-egyeb-hamis-dilemmak-kozott-kelet-europaban/> (Letöltve: 2023.03.26).
- MÉSZÁROS R. TAMÁS (2022A). Az orosz gáz hiánya lehet az utolsó szög a német gazdasági modell koporsójába. g7.hu. Letöltés helye: <https://g7.hu/vilag/20220727/az-orosz-gaz-hianya-lehet-az-utolso-szog-a-nemet-gazdasagi-modell-koporsojaba/> (Letöltve: 2023.03.26).
- MÉSZÁROS R. TAMÁS (2022B). Putyin mozgatja a szálakat, vagy a struktúra mozgatja Putyint? g7.hu. Letöltés helye: <https://g7.hu/vilag/20220222/putyin-mozgatja-a-szalakat-vagy-a-struktura-mozgatja-putyint/> (Letöltve: 2023.03.26).
- ND INTERNATIONAL SECURITY CENTER (2022). Letöltés helye: <https://ndisc.nd.edu/news-media/news/an-introduction-to-realism-in-international-relations/> (Letöltve: 2023.03.26).
- NÉMETH ZSOLT (2023). Hogyan nyerhetjük meg a következő évtizedet? Mandiner. Letöltés helye: https://mandiner.hu/cikk/20230208_meg_kell_nyerni_a_kovetkezo_evtizedet_nemeth_zsolt_a_magyar_kulpolitikai_strategiarol?fbclid=IwAR0Ka6gO9Y87wrEAvo2c-PJncSCadQq_AWULF1equo1tGAjDemufjxdfjmc (Letöltve: 2023.03.26).
- ORBÁN VIKTOR (2021). Orbán Viktor interjúja a postoj.sk szlovák internetes portálnak. miniszterelnok.hu. Letöltés helye: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-postoj-sk-szlovak-internetes-portalnak/> (Letöltve: 2023.03.26).
- OUR WORLD IN DATA (2023). Military expenditure as a share of GDP, 1945 to 2016. Letöltés helye: <https://ourworldindata.org/grapher/military-expenditure-as-a-share-of-gdp-long?time=1945..latest&facet=entity> (Letöltve: 2023.05.29).
- PAPAYOANOU, A. PAUL (1996). Interdependence, Institutions, and the Balance of Power: Britain, Germany, and World War I. *International Security*, 20(4) 42-76. Letöltés helye: <https://www.jstor.org/stable/2539042> (Letöltve: 2023.03.26). DOI: <https://doi.org/10.2307/2539042>
- PORTFOLIO (2023). Petr Pavel nyerte az elnökválasztást Csehországban. Letöltés helye: <https://www.portfolio.hu/global/20230128/petr-pavel-nyerte-az-elnokvalasztast-csehorszagban-593420> (Letöltve: 2023.03.26).
- RAUHALA, EMILY (2023). Poland was once an outcast in Europe. Then Russia invaded Ukraine. *The Washington Post*. Letöltés helye: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/02/21/poland-ukraine-biden-world-leaders/> (Letöltve: 2023.03.26).

- RODKIEWICZ, WITOLD (2023). An anti-colonial alliance with the Global South. The new 'Foreign Policy Concept of the Russian Federation'. Centre For Eastern Studies. Letöltés helye: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-04-07/anti-colonial-alliance-global-south-new-foreign-policy-concept> (Letöltve: 2023.05.29).
- SHORE, ZACHARY (2014). A Sense of the Enemy: The High Stakes History of Reading Your Rival's Mind. USA: Oxford University Press.
- STOCKHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE (2023). SIPRI Military Expenditure Database. Letöltés helye: <https://www.sipri.org/databases/milex> (Letöltve: 2023.05.29).
- SYTAS, ANDRIUS (2023). Russian citizens take language test to avoid expulsion from Latvia. Reuters. Letöltés helye: <https://www.reuters.com/world/europe/russians-take-language-test-avoid-expulsion-latvia-2023-05-08/> (Letöltve: 2023.05.29).
- SZALAI MÁTÉ (2023). Between Hedging and bandwagoning – Interpreting the Reactions of Middle Eastern and North African States to the Russian—Ukrainian War. Euromesco Policy Brief N.123. Letöltés helye: <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2023/02/Policy-Brief-N%C2%BA123.pdf> (Letöltve: 2023.03.26).
- THOMANN, PIERRE-EMMANUEL (2018). Three Seas Initiative: the danger of further European fragmentation. eurocontinent.eu. Letöltés helye: <https://www.eurocontinent.eu/three-seas-initiative-the-danger-of-further-european-fragmentation/> (Letöltve: 2023.03.26).
- THOMANN, PIERRE-EMMANUEL (2019). The Three Seas Initiative, a New Project at the Heart of European and Global Geopolitical Rivalries. Yearbook of the Institute of East-Central Europe, 17(3) 31-63. Letöltés helye: https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/08/riesw_2019-3-03.pdf (Letöltve: 2023.03.26).
- THOMPSON, LOREN (2022). Five Reasons The Ukraine War Could Force A Rethink Of Washington's Pivot To Asia. Forbes. Letöltés helye: <https://www.forbes.com/sites/lorenthompson/2022/06/21/five-reasons-the-ukraine-war-could-force-a-rethink-of-washingtons-pivot-to-asia/?sh=5e9f0c8f3984> (Letöltve: 2023.03.26).
- TYCNER, AGNES (2020). Intermarium in the 21st Century. The Institute of World Politics. Letöltés helye: <https://www.iwp.edu/articles/2020/12/23/intermarium-in-the-21st-century/> (Letöltve: 2023.03.26).

- VIGVÁRI GÁBOR (2011). A nemzetközi rezsimek elmélete: egy politikai gazdaságtani megközelítés. *Külügyi Szemle*, 2011 (3) 149-174. Letöltés helye: https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2011_03_A_nemzetkezi_rezsimek_elm_.pdf (Letöltve: 2023.05.29).
- WALT, M. STEPHEN (2022). The Perpetually Irrational Ukraine Debate. *Foreign Policy*. Letöltés helye: <https://foreignpolicy.com/2022/11/29/the-perpetually-irrational-ukraine-debate/> (Letöltve: 2023.03.26).
- WEINHARDT ATTILA (2023). Lecserélheti a kormány az oroszokat a paksi bővítésben! – Bajról és aggodásról beszélt Orbán Balázs. *Portfolio*. Letöltés helye: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20230324/lecserelheti-a-kormany-az-oroszokat-a-paksi-bovitesben-bajrol-es-aggodasrol-beszelt-orban-balazs-604988> (Letöltve: 2023.03.26).
- WIEDER, THOMAS, RICARD, PHILIPPE (2022) France and Germany mark clear differences with the US over war in Ukraine. *Le Monde*. Letöltés helye: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/05/10/france-and-germany-mark-clear-differences-with-us-over-war-in-ukraine_5983016_4.html (Letöltve: 2023.05.29).
- WORLDBANK (2023). Military expenditure (% of GDP) - United States, France, United Kingdom. Letöltés helye: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2021&locations=US-FR-GB&start=2016&view=chart> (Letöltve: 2023.05.29).

MAGYARORSZÁG ÉS A TÜRK ÁLLAMOK KÖZÖTTI EGYÜTTMŰKÖDÉS POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEI: A JELENLEGI TENDENCIÁK VIZSGÁLATA

Political and Economic Opportunities for Cooperation Between
Hungary and Turkic States: An Analysis of Current Trends

Gusseinov Eldaniz¹

Absztrakt: Magyarországnak a Türk Államok Szervezetének (TÁSZ) országaival való együttműködése jelentős politikai és gazdasági potenciállal bír, amint azt a jelenlegi tendenciák is mutatják. Magyarország elsősorban közvetítő szerepet tölt be az Európai Unió és a türk államok között. A gazdasági együttműködés mértéke 2010 óta növekszik, különösen Törökországgal, Kazahsztánnal és Azerbajdzsánnal, amelyek Magyarország fő gazdasági partnerei a türk országok közül. Közép-Ázsiában ma már Kazahsztán Budapest fő partnere. A Türk Befektetési Alap megoldhatja a TÁSZ egyes tagjaival való gazdasági együttműködés egyoldalúságának problémáját és hozzájárulhat a szervezeten belüli kereskedelem fejlesztéséhez. Az EU és a TÁSZ közötti együttműködés kiterjesztése a közép-ázsiai infrastrukturális projektekre végső soron hozzájárulhat az eurázsiai régió nagyobb integrációjához és jólétéhez.

Kulcsszavak: Magyarország, Türk Államok Szervezete, politikai együttműködés, gazdasági együttműködés, geopolitika

Abstract: Hungary's cooperation with the countries of the Organization of Turkic States (OTS) has considerable political and economic potential, as current trends show. Political cooperation between Hungary and the Turkic countries is focused on intermediation with Europe. Economic cooperation

¹ Gusseinov Eldaniz, András Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok, Mesterképzés hallgató

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0009-0003-5027-3437>

E-mail cím: eldaniz.gusseinov@gmail.com

has been increasing since 2010, especially with Turkey, Kazakhstan and Azerbaijan, Hungary's main economic partners among the Turkic countries. In Central Asia, Kazakhstan is now Budapest's main partner. The Turkic Investment Fund can solve the problem of the one-sided nature of economic cooperation and develop trade within the organization. Expanding cooperation between the EU and the OTS on infrastructure projects in Central Asia could contribute to greater integration and prosperity in the Eurasian region.

Keywords: Hungary, Organisation of Turkic States, political cooperation, economic cooperation, geopolitics

BEVEZETÉS

A világpolitika és a világgazdaság folyamatosan változó környezetében létfontosságú, hogy az országok stratégiai szövetségeket és partnerségeket építsenek ki a kölcsönös fejlődés előmozdítása érdekében. A Magyarország és a türk államok közötti együttműködés vizsgálata egyedülálló lehetőséget kínál a politikai és gazdasági együttműködés összetett dinamikájának feltárására az egyre erősebben globalizálódó világban. A Türk Államok Szervezetének (TÁSZ) megfigyelő tagjaként Magyarország az elmúlt években aktívan igyekezett erősíteni kapcsolatait a türk országokkal, Azerbajdzsánnal, Kazahsztánnal, Kirgizisztánnal, Törökországgal, Türkmenisztánnal és Üzbegisztánnal. Kushkumbajev Sanat és Mussabekova Alia, a Kazahsztáni Stratégiai Tanulmányok Intézetének kutatói hangsúlyozzák, hogy a népességnövekedés, az erőforrások szűkössége és a környezeti problémák egyre nagyobb kihívást jelentenek.² Ezekre megoldást jelenthet a kis és közepes méretű államoknak összefogása. Ebben az összefüggésben Waever Ole dán és Buzan Barry brit kutató az országok regionális biztonságpolitikai megközelítését javasolja a regionális biztonsági komplexum (RSC) koncepcióján keresztül.³ Az elmélet szerint a biztonság társadalmi konstrukció, amelyben a kultúra és a történelem jelentősen befolyásolja a résztvevők viselkedését. Magyarország a TÁSZ megfigyelő tagjaként 2018 óta törekszik a török országokkal való kapcsolatainak erősítésére és hozzájárulhat

² KUSHKUMBAYEV, MUSSABEKOVA, (2022). 76-77.o.

³ KUSHKUMBAYEV, MUSSABEKOVA, (2022). 76-77.o. BUZANRA, WAEVERRA, (2003). 6-20, 41-47, 77-82.o.

a TÁSZ-nak RSC-együttműködésbe történő továbbfejlesztéséhez és ezzel a régió általános biztonságához és stabilitásához.

E tanulmány célja, hogy feltárja Magyarország és ezen államok közötti partnerség jelenlegi tendenciáit és jövőbeli lehetőségeit, figyelembe véve ugyanakkor a TÁSZ-beli megfigyelői státuszról fakadó korlátokat is.

Cikkemben először Magyarország érdekeit és prioritásait tekintem át a TÁSZ-ban. Majd a politikai együttműködés jelenlegi tendenciáit elemzem, beleértve a diplomáciai kapcsolatokat, a közös kezdeményezéseket, valamint a Magyarország megfigyelői státuszával kapcsolatos lehetőségeket és korlátokat. A tanulmány ezután a Magyarország és a türk államok közötti gazdasági együttműködést vizsgálja, a kereskedelemre, a befektetésekre, az infrastruktúrára, az energiára és az innovációra összpontosítva. Végül szó lesz a jövőbeli együttműködés kilátásairól, figyelembe véve a globális és regionális kihívásokat, valamint Magyarország lehetséges szerepét a türk államok közötti további integráció elősegítésében.

A cikk célja, hogy a Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági potenciáljának átfogó elemzésével további információkkal szolgáljon a politikai döntéshozók, szakemberek és más érintett felek számára, akiket érdekel e kapcsolatok fejlődése és a tágabb geopolitikai kontextus, amelyben ezek a kapcsolatok működnek.

I. MAGYARORSZÁG ÉRDEKEI ÉS PRIORITÁSAI A TÜRK ÁLLAMOK SZERVEZETÉBEN

Magyarország 2018-ban kapott megfigyelői státuszt a TÁSZ-ban. Ez a döntés összhangban van a magyar kormány 2010-ben meghirdetett „globális nyitás” stratégiájával.⁴ E politika célja a Magyarország és a keleti országok – többek között Oroszország, Kína, Törökország, közép-ázsiai államok – közötti kapcsolatok erősítése a gazdasági kapcsolatok fejlesztése révén.⁵ Az Üzbég-Magyar Gazdasági Együttműködési Kormányközi Bizottság 2013-as első ülésén Szijjártó Péter megbízott külgazdasági és külügyminiszter kifejtette, hogy a politikára a korábban egyoldalú és bizonytalansághoz vezető exportstruktúra diverzifikálása érdekében volt szükség.⁶ Az egyik cél az Európán kívüli export növelése. 2013-ra előre tekintve a kormány a keleti

⁴ BARANYI, 2022. 126.o.; MOLNÁR, 2014; INDEX, 2012.

⁵ MÉSZÁROS, 2021.

⁶ PODROBNO, 2023.

országokkal, köztük a türk országokkal való gazdasági együttműködésben látta a legnagyobb potenciált. Egeresi Zoltán Törökország-szakértő a Mandinernek adott 2021-es interjújában két előnyös szempontot is említett Magyarország TÁSZ-tagsága kapcsán. Az egyik a magyar gazdasági jelenlét megeremtésének elősegítése ezekben az országokban. Tekintettel arra, hogy a türk országok lakossága eléri a 160 millió főt, Magyarország számára politikai szempontból is előnyös lenne az együttműködés.⁷ A TÁSZ szakértői szerint Magyarország számára is adott a lehetőség arra, hogy kiterjessze politikai szerepvállalását a szervezet országaival, így tágítva mozgásterét a nemzetközi szintén. Ez különösen fontossá vált az ukrajnai háború kitörése, a Nyugat és a Kelet közötti konfrontáció élesedése óta. Szijjártó Péter nemrég kijelentette, hogy Magyarország nemzetbiztonsági érdeke a Kelet és Nyugat közötti pragmatikus együttműködés helyreállítása, mert amikor a két tömb között konfliktus volt, annak mindig Közép-Európa volt a szenvedő alanya.⁸

A fenti információk elemzése arra enged következtetni, hogy kezdetben Magyarországnak elsősorban gazdasági érdeke volt a türk országokkal való kapcsolat elmélyítése, idővel azonban az együttműködés politikai színezetet is kapott, különösen Magyarország közvetítő szerepének erősítése és a Nyugat és Kelet közötti kapcsolatok fenntartásának céljával. E tézisek alátámasztása érdekében kvantitatív tartalomelemzésnek vettem alá Orbán Viktor magyar miniszterelnöknek a TÁSZ-csúcstalálkozókon elhangzott beszédeit. A tartalomelemzést az R programozási nyelv „tidy” modelljének segítségével végeztem el.⁹ Orbán Viktornak a TÁSZ-csúcstalálkozókon elhangzott beszédei közül csak a 2018-as,¹⁰ 2019-es,¹¹ 2021-es¹² és 2023-as¹³ beszédek voltak nyilvánosan elérhetőek. Külön tartalmi elemzési adatokat közlök 2023-ra vonatkozóan, hogy összevethessük, mit mondott korábban Orbán, és mit tekint Magyarország prioritásainak a szervezetben. Eddig sikerült megtalálnom a többi TÁSZ-vezetőnek a 2023-as csúcstalálkozón elhangzott beszédét, utóbbiak elemzése egy külön tanulmány tárgya lehetne. 1. és 2. ábrán látható a 10 leggyakoribb szó, amelyet Orbán Viktor az összes

⁷ KOHÁN, 2021.

⁸ ABOUT HUNGARY, 2023.

⁹ CRAN, 2023.

¹⁰ HUNGARIAN GOVERNMENT, 2018.

¹¹ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2019.

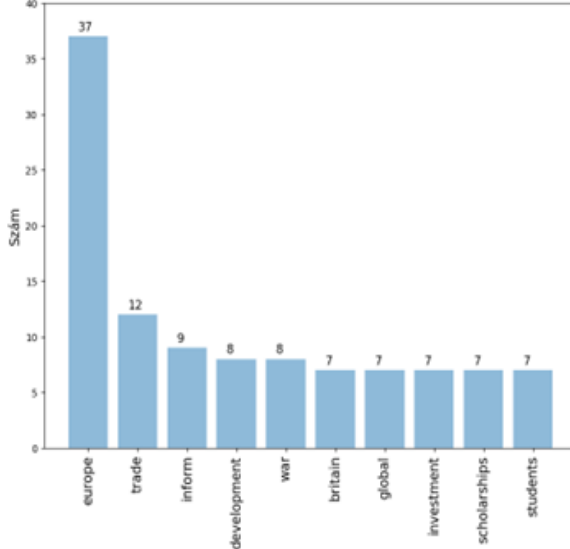
¹² ABOUT HUNGARY 2021.

¹³ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2023.

TÁSZ-csúcstalálkozón és a legutóbbi TÁSZ-csúcstalálkozón elhangzott beszédeiben említett.

Orbán Viktornak a Türk Államok Szervezetének csúcstalálkozóján elhangzott beszédeinek elemzése általánosságban azt mutatja, hogy Magyarország szeretné magát kulcsfontosságú európai szereplőként pozícionálni a térségben, áthidalva az Európa és a türk országok közötti szakadékot, alkalmazkodva az olyan új politikai realitásokhoz, mint a Brexit¹⁴; miközben hangsúlyozza a kereskedelem és a beruházások révén megvalósuló gazdasági együttműködés fontosságát. Magyarország törekszik az információk és gyakorlatitapasztalatok cseréjére a különböző ágazatokban, támogatva a türk államok fejlődését. Célja továbbá a diplomáciai kapcsolatok megerősítése, különösen az ukrajnai háborúval összefüggésben. A magyar kormány céljai megfogalmazásakor hangsúlyozza a tágabb nemzetközi kontextus és annak az együttműködésre gyakorolt potenciális hatásának megértését is. Fejlesztetni akarja az oktatási csereprogramokat és egyéb tudományos, kulturális együttműködést a türk országokkal.

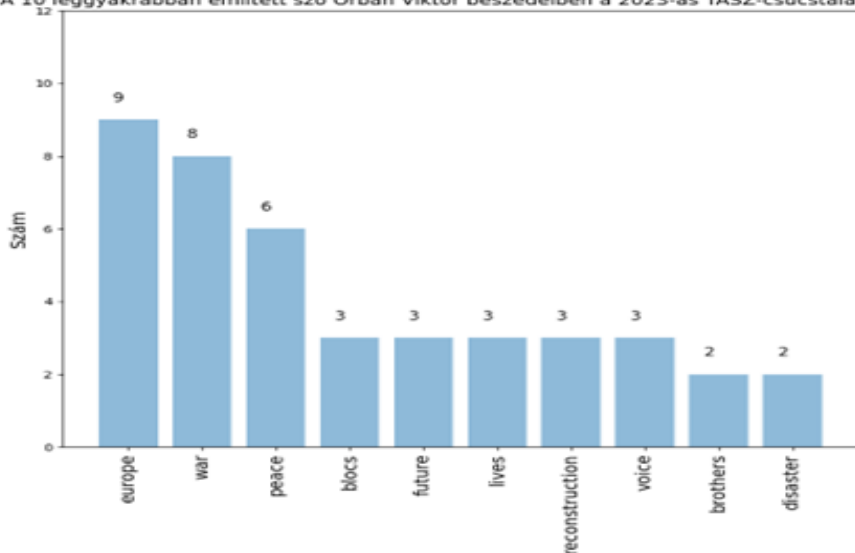
A 10 leggyakrabban említett szó Orbán Viktor beszédeiben a 2018-as, 2019-es, 2021-es, 2023-as TÁSZ-csúcstalálkozón

1. sz. ábra. Forrás: 10-13. lábjegyzetek.

¹⁴ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2019.

A 10 leggyakrabban említett szó Orbán Viktor beszédeiben a 2023-as TÁSZ-csúcstalálkozón

2. sz. ábra. Forrás: 13. lábjegyzet.

Orbán 2023-as beszédének tartalmát vizsgálva láthatóvá válnak a magyar külpolitika TÁSZ-on belül kialakuló prioritásai. E prioritások az alábbi témakörökre oszthatók: béke és stabilitás; európai kapcsolatok; gazdasági kereskedelmi, energetikai együttműködés. Magyarország a Török Befektetési Alap munkájában is érdekelt.

Béke és stabilitás: A 'béke' hatszor, az újjáépítés háromszor szerepel a beszédben. A magyar kormányfő tehát fontosnak tartja a békés és stabil környezetet a türk államok közötti együttműködéshez a régió gazdasági növekedése és fejlődése szempontjából. A beszédben Törökországnak a nagy földrengések utáni újjáépítése is említésre került.

Európai kapcsolatok: Magyarország érdeklődése a Türk Államok Szervezete iránt regionális helyzetéből is fakad, amit az öt Európára való hivatkozás is bizonyít. Európai országgént igyekszik hidat képezni Európa és a türk államok között.

A blokkosodás elutasítása: A magyar miniszterelnök aggodalmát fejezte ki a rivális blokkok kialakulása miatt a világgazdaságban, és hangsúlyozta, hogy egy ilyen fejlemény káros lenne országa érdekeire nézve. Tehát nem a blokkokban látja a jövőt, hanem az országok közötti kapcsolatokban és összefonódásokban.

Gazdasági, kereskedelmi és energetikai kapcsolatok: Orbán Viktor a 2023-as TÁSZ-csúcson elmondta, hogy Magyarország támogatja a türkk államok közötti gazdasági, kereskedelmi és energetikai kapcsolatok bővítését.¹⁵ Ebben a kapcsolatban lehetőséget lát arra, hogy a résztvevő országok kölcsönös tiszteleten alapuló, kölcsönösen előnyös kapcsolatok hálózatát hozzák létre, amely példaként szolgálhat a világ többi része számára.

Részvétel a Türk Befektetési Alapban: Magyarország a lehető leghamarabb belépne a Türk Befektetési Alapba (a belépés 2020-ban meg is történt), és ezzel hozzájárulna a régió pénzügyi növekedéséhez és fejlődéséhez.

A beszédek tartalmi elemzése feltárta a magyar külpolitika fő prioritásait. Ezek a dolgozat témájának megfelelően két csoportra oszthatók: politikai és gazdasági prioritások. A politikai prioritások közé tartozik az ukrajnai béke előmozdítása, az el nem kötelezett világrend kialakítása, valamint az Európa és a Kelet közötti kapcsolatok erősítése az TÁSZ révén. A gazdasági prioritások a következők: a kereskedelem fejlesztése, a beruházások növekedése, az infrastruktúra javítása és az alternatív energia-folyosók fejlesztése. E prioritásokon keresztül vizsgálom Magyarország és a türk országok politikai és gazdasági irányú kapcsolatait, valamint Magyarország és a TÁSZ-országok közötti politikai együttműködési lehetőségeket. A politikai együttműködés elemzésének kiindulópontjául a 2018-as évet választottam, mivel Magyarország ekkor vált megfigyelő országgá a TÁSZ-ban. A gazdasági kapcsolatokat tágabb intervallumban lehet vizsgálni a jobb összehasonlíthatóság érdekében, ezért 2010-et, a „globális nyitás” meghirdetésének évét tekintem a kezdőpontnak. A KSH adatai is lehetővé teszik a Magyarország és TÁSZ-országok közötti kereskedelmi kapcsolatok 2010-től történő vizsgálatát.

II. MAGYARORSZÁG POLITIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSE A TÁSZ-ORSZÁGOKKAL

Ebben a részben – Magyarország TÁSZ-ban betöltött megfigyelői tagságának prioritásaival összhangban – olyan témákat érdemes megvizsgálni, mint Magyarország közvetítő szerepe Európa és a türk országok között, a béke és stabilitás lehetőségének kérdése, valamint a blokkosodás elutasítása. Magyarország türk országokkal való politikai együttműködésének legfőbb

¹⁵ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2023.

eredménye az első európai TÁSZ-iroda megnyitása Budapesten. Magyarország viseli az iroda fenntartásának költségeit.¹⁶ A szervezet jelenléte az Európai Unió egyik tagállamának fővárosában lehetővé teszi, hogy a szervezet munkatársai és szakértői saját rendezvényeket tartsanak európai politikusok és az elemző-intézetek munkatársainak részvételével. Az iroda számos olyan kulturális eseményt támogat és szervez, amelyek Európa és a türk országok kulturális közeledését támogatják. A Magyar Külügyi Intézet főtanácsadója, Vasa László kutatása szerint Magyarország az egyetlen közép-európai ország, amely teljes körű diplomáciai képviselettel rendelkezik az TÁSZ-országokban.¹⁷ Emellett Magyarországot a TÁSZ képviselőjének tekintik az Európai Unióban, és a felek aktívan tárgyalnak az EU-val való kapcsolattartás különböző formáiról Magyarországon keresztül. Például az Üzbegisztán-Magyarország-EU megerősített interakciós formátumot magas szinten megvitatták az EU Közép-Ázsiára vonatkozó stratégiájának előmozdítása keretében.¹⁸ A magyar fél egyéb kezdeményezései sem elhanyagolhatóak. A Türk Vízión 2040 kimondja, hogy a tagok törekedni fognak az intézményes kapcsolatok javítására a Visegrádi Együttműködés országaival (V4).¹⁹ A TÁSZ és a V4 érdekei hasonlóak a gazdaság, a biztonság és a kulturális együttműködés területén. A TÁSZ és a V4 közötti kölcsönhatás érdekében Magyarország javasolta a TÁSZ és a V4 államfőinek közös csúcstalálkozóját.²⁰ A közvetítői szerep általában stratégiai partnerségi vagy együttműködési nyilatkozatokkal is meg van támogatva. Számos TÁSZ-ország számára Magyarország az egyetlen olyan uniós ország, amellyel ilyen szintű dokumentumokat írtak alá.²¹ Említést érdemel még a TÁSZ-on belül az agytrösztök fórumának szerepe, ahol a felek szakértői szinten vitatják meg a további együttműködés kilátásait.²² Emellett számos politikai testület – mint például stratégiai tanácsok, kormányközi bizottságok és parlamentközi baráti csoportok – működnek Magyarország és a TÁSZ országok között.²³

A béke és stabilitás kérdésében a magyar kormány az ukrajnai háború békés megoldásának elvét képviseli és támogatja Törökország közvetítői

¹⁶ DJUMAeva - BOBKHOv, 2023.

¹⁷ BARANYI 2022. 128.o. Vasára, 2021. 9.o.

¹⁸ NARODNOE SLOVO, 2020.

¹⁹ ORGANIZATION OF TURKIC STATES, 2021, 100.o.

²⁰ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2021.

²¹ GUSSEINOV, 2023.

²² CENTER OF ANALYSIS OF INTERNATIONAL RELATIONS, 2022.

²³ GUSSEINOV, 2022.

szerepét Oroszország és Ukrajna között, különösen a gabona-kereskedelmet illetően. Ezt támasztja alá Szijjártó Péter magyar külügyminiszter nyilatkozata is, aki szerint a közvetítési kísérletek terén eddig csak Törökország volt sikeres.²⁴

A blokkosodással kapcsolatban elmondható, hogy ez a téma csak a háború kapcsán vált aktuálissá, így nehéz elemezni Magyarország szerepét ebben a kérdésben. Hogy mennyire lehet gyakorlatban is eredményes, az attól függ, képes lesz-e a magyar kormány komoly közvetítőként fellépni az Európai Unió és a TÁSZ, valamint az EU és más biztonsági szervezetek (SCO, CICA) között.

Összefoglalva tehát, a Magyarország és a türk országok közötti politikai együttműködés kiemelt területei közül az Európa felé való közvetítés élvez elsőbbséget. Megfogalmazták elképzeléseiket arról, hogy a türk országok és az EU közötti együttműködés hogyan valósulhat meg magyar közvetítéssel. Ez a kérdés különösen fontossá válik az új globális befolyási övezetek jelenlegi formálódásának következményeként, ahol Magyarország a többi TÁSZ-országgal együtt közvetítőként léphet fel. Összességében megállapítható, hogy a gazdasági eredményekhez képest csak most kezd kibontakozni a politikai együttműködés a TÁSZ-on belül. Ez azzal magyarázható, hogy a felek kezdetben inkább gazdasági érdekeiket próbálták a szervezeten belül érvényesíteni. A politikai egyeztetéseket az ukrajnai háborús helyzet helyezte előtérbe.

III. MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE A TÁSZ-ORSZÁGOKKAL

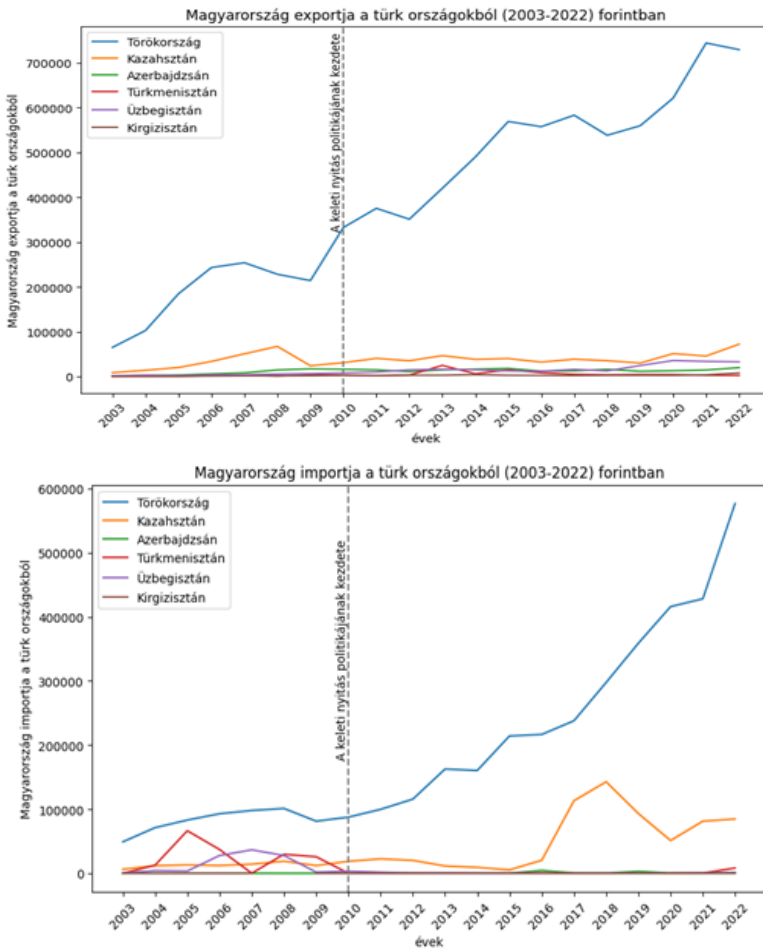
Ebben a részben – Magyarországnak a TÁSZ-beli megfigyelői státuszának prioritásaival összhangban – a kereskedelem, a beruházások és az infrastrukturális projektek támogatása terén folytatott együttműködést elemzem. Ezeket a mutatókat 2010-től, azaz a 'globális nyitás' stratégiájának magyarországi meghirdetésétől vizsgálom, de néhány szempont esetében még régebbre tekintek vissza, hogy láthatóak legyenek a dinamikában bekövetkezett változások. A Statisztikai Hivatal 2001-től 2022-ig szolgáltat adatokat a magyar importról és exportról, így ez az elemzés 2003-tól 2022-ig tart, de a 2010-es évekre koncentrálna.²⁵

²⁴ DAILY SABAH, 2022.

²⁵ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL, 2023.

A rendelkezésre álló adatok alapján a Magyarország és a türk országok közötti kereskedelmi kapcsolatok 2001 és 2022 között jelentős változásokon mentek keresztül; a dinamika 2010 óta érezhetően változott. Az elemzés a Magyarország és a türk országok – Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Törökország, Türkmenisztán és Üzbegisztán – közötti importra és exportra egyaránt összpontosít. Az Azerbajdzsánból származó magyar import 2016-ban jelentősen megnőtt, elérve a 4498,6 millió forintot, majd a következő években némileg visszaesett. A tendencia 2010 óta ingadozó, 2016-ban érte el eddigi csúcspontját. A Kazahsztánból származó behozatal mértéke általánosságban véve nő, különösen 2017-2018-ban mutatott jelentős növekedést. Az emelkedő tendencia 2010-től 2022-ig folyamatos volt, kevés ingadozással. A Kirgizisztánból származó magyar behozatal mértéke a vizsgált évek során viszonylag alacsony és egyenetlen volt. Azonban 2022-ben érezhető növekedés volt tapasztalható, így a volumen elérte a 242,6 millió forintot. A Törökországból származó behozatal 2010 óta folyamatos növekedést mutat, 2020 és 2022 között jelentős ugrással, ami a kereskedelmi kapcsolatok erősödését jelzi. A Türkmenisztánból származó behozatalra vonatkozó adatok nem következetesek, de 2005-ben és 2008-ban jelentős megugrás volt tapasztalható. 2022-ben újbóli növekedés volt megfigyelhető, de ez nem érte el a korábbi csúcspontokat. Az Üzbegisztánból származó magyar behozatal az évek során ingadozott, 2006-ban és 2007-ben növekedett, 2020 és 2022 között pedig újabb emelkedés következett be. Az Azerbajdzsánba irányuló magyar export 2010 óta folyamatosan emelkedik, és 2022-ben érte el a csúcspontot 19767,5 millió forinttal. A Kazahsztánba irányuló export 2010 óta növekszik, 2020 és 2022 között jelentős megugrással, ami a kereskedelmi kapcsolatok erősödését jelzi. A Kirgizisztánba irányuló magyar export ingadozik, de 2022-ben itt is jelentős növekedés volt tapasztalható, annak mértéke elérte a 7987,3 millió forintot. A Törökországba irányuló export 2010 óta folyamatosan növekszik, bár 2021-2022-ben enyhe visszaesés volt megfigyelhető. A Türkmenisztánba irányuló magyar export az évek során ingadozott, 2010 óta nincs egyértelmű tendencia. Az Üzbegisztánba irányuló export 2010 óta növekszik, általánosan emelkedő tendenciával, bár mértékében némi ingadozás tapasztalható. Összefoglalva, Magyarország és a türk országok közötti kereskedelmi kapcsolatok 2010 óta általában véve javulnak, mind az import, mind az export jelentős növekedése figyelhető meg. Fontos hozzátenni, hogy a hirtelen pozitív változások általában csak ágazati jellegűek és az egyes projektek által vezéreltek. Az is fontos, hogy az egyes projektek ebben a relációban (Törökország és Magyarország) gyakran csak ad

hoc jellegűek voltak és jelenleg is azok. Néhány ágazatban és néhány kétoldalú esetben, pl. Magyarország-Kazahsztán, nincs, vagy csak tartós tendencia figyelhető meg. Törökország, Kazahsztán és Azerbajdzsán Magyarország fő kereskedelmi partnerei, a velük folytatott kereskedelem volumene folyamatosan nő. Bár a Kirgizisztánnal, Türkmenisztánnal és Üzbegisztánnal folytatott kereskedelem mértéke valamivel kisebb, az utóbbi években ezek is pozitív tendenciákat mutatnak. Jelenleg tehát Kazahsztán Magyarország legfontosabb közép-ázsiai partnere. A Magyarország és a türk országok közötti kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó adatokat az 3. és 4. ábrája szemléletesen bemutatja.

3. és 4. sz. ábrák. Források: Központi Statisztikai Hivatal, The Observatory of Economic Complexity

A The Observatory of Economic Complexity adatai alapján a Magyarországról a türk országokba exportált fő áruk elsősorban a csomagolt gyógyszerek, a speciális berendezések és a különböző fogyasztási cikkek. 2020-ban Magyarország csomagolt gyógyszereket exportált legnagyobb mennyiségben Azerbajdzsánba, ezt követték az oszcilloszkópok (elektromos feszültségmérő készülékek). Ez azt jelzi, hogy Magyarország Azerbajdzsánba irányuló exportja a gyógyszerekre, az elektronikai berendezésekre és a fogyasztási cikkekre koncentrálódik.²⁶ Azerbajdzsán legfőbb exportcikkei a Magyarországgal folytatott kereskedelemben rádióberendezések, finomított olaj és röntgenberendezések voltak. Ez azt jelzi, hogy Azerbajdzsán elsősorban elektronikai berendezéseket és kőolajtermékeket exportál Magyarországra. A csomagolt gyógyszerek és a növényvédő szerek Magyarország Kazahsztánba irányuló exportjában ugyancsak domináltak. Ez azt mutatja, hogy a gyógyszerek, a papírtermékek és az agrokémiai termékek Magyarország legfontosabb exportcikkei a Kazahsztánnal folytatott kereskedelemben. Kazahsztán Magyarországra irányuló fő exportcikkei közé tartozik a kőolaj, a kőolajgáz és a műsorszóró-berendezések, ami azt jelzi, hogy Magyarország Kazahsztánra is támaszkodik energiaszükségleteinek kielégítésében, különösen a kőolaj és a földgáz tekintetében, és emellett bizonyos elektronikai berendezéseket is importál.²⁷ Magyarország Üzbegisztánba irányuló exportja a csomagolt gyógyszerekre, egyéb irodai berendezésekre és marhahúsra koncentrálódott. Ez azt mutatja, hogy Magyarország gyógyszereket, irodai berendezéseket és húskészítményeket exportál Üzbegisztánba. Üzbegisztán viszont nem kiskereskedelmi célú tiszta pamutfonalat, egyéb dióféléket és szárított hüvelyeseket exportált Magyarországra, ami a textilipari nyersanyagok és mezőgazdasági termékek kiemelt szerepét jelzi.²⁸ Kirgizisztán Magyarországra irányuló fő exportcikkei közé tartoznak az orvosi műszerek, az alkatrészek és a csomagolt gyógyszerek. Magyarország Kirgizisztánba irányuló exportcikkei csomagolt gyógyszerek, akrilpolimerek és speciális gyógyszerek voltak. Ez arra utal, hogy a Magyarország és Kirgizisztán közötti kereskedelem elsősorban a gyógyszerekre és orvosi műszerekre összpontosul.²⁹ Végül Magyarország Törökországba irányuló exportjának fő árucikkei autók, autóalkatrészek és -

²⁶ OEC, 2020a.

²⁷ OEC, 2020b.

²⁸ OEC, 2020d.

²⁹ OEC, 2020E.

tartozékok, valamint egyéb nitrogénvegyületek voltak. Törökország szintén elsősorban gépkocsikat és gépjárműveket exportált Magyarországra. Ez azt jelzi, hogy Magyarország Törökországba irányuló exportja az autóiparra és a vegyiparra koncentrálódik.³⁰ Összességében Magyarország kereskedelme a türk országokkal változatos, a legtöbb ilyen országba irányuló export legfontosabb tételét a gyógyszeripari termékek jelentik. Emellett Magyarország az elektronikai berendezésektől és az energiától kezdve a mezőgazdasági és textiltermékekig sokféle árut importál ezekből az országokból. Ez tükrözi a Magyarország és a türk országok közötti sokszínű és dinamikus kereskedelmi kapcsolatokat.

Magyarország és a türk országok közötti kereskedelmi kapcsolatok elemzését lezárva megállapítható, hogy a türk országok közül Törökország Magyarország legfontosabb kereskedelmi partnere mind az import, mind az export volumene tekintetében, amelyet Kazahsztán követ. A többi türk ország, mint Azerbajdzsán, Üzbegisztán, Kirgizisztán és Türkmenisztán kisebb részesedéssel bír a magyar importban és exportban.

Most a kereskedelmi kapcsolatok elemzésétől áttérhetünk a beruházási kapcsolatokra. A türk országokkal való magyar együttműködés egyik legfontosabb eredménye, hogy Magyarország 2020-ban belépett a Türk Befektetési Alapba; a magyar Eximbank mintegy 380 millió eurós hitelkeretet biztosított a szervezet tagországainak. Ebből az összegből Törökországnak 200 millió eurót, Azerbajdzsánnak, Kazahsztánnak és Üzbegisztánnak egyenként 80 millió eurót, Kirgizisztánnak pedig mintegy 30 millió eurót terveztek juttatni.³¹ Nyilvános forrásokból származó információk alapján feltételezhető, hogy ezeket az összegeket azóta módosították.³² Jelenleg úgy tudni, hogy Üzbegisztán Külgazdasági Nemzeti Bankja megállapodást kötött a Magyar Export-Import Bankkal (Eximbank) 50 millió eurós hitelkeret bevonásáról.³³ A legutóbbi, 2023. márciusi magyar-üzbég üzleti fórumon megerősítették, hogy hamarosan Taskent közelében létrejön egy speciális ipari övezet a magyar vállalatok számára, ahol a magyar cégek különleges státusszal fektethetnek be. A magyar külügyminiszter azt is elmondta, hogy hamarosan létrehoznak egy alapot, amely pénzügyi segítséget nyújt a magyar cégeknek.³⁴ A Magyar-Kirgiz Fejlesztési Alap 2021 óta működik

³⁰ OEC, 2020C.

³¹ GARAI ÉS MTSAL., 2021, 5.o.

³² NATIONAL BANK OF UZBEKISTAN, 2022; HKDF, 2022.

³³ NATIONAL BANK OF UZBEKISTAN, 2022.

³⁴ HEPA, 2023.

Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a jelenlegi tendenciák vizsgálata

Kirgizisztánban, 16 millió USD kezdőtőkével, de a felek azt tervezik, hogy ezt 50 millió USD emelik.³⁵ Az alap 2022-ben fogadta el a kirgiz és magyar vállalatok üzleti pályázatait a finanszírozásra.³⁶ 2016 óta működik Kazahsztánban egy kazah-magyar magántőkealap, amelynek engedélyezett tőkéje 40 millió USD (mindkét oldalon 20 millió USD). Ezt az alapot a Magyar Eximbank hozta létre a NUH KazAgro-val közösen.³⁷ Külön Azerbajdzsán és Törökország esetében ez a bank 120 millió,³⁸ illetve 200 millió USD hitelkeretet nyitott, illetve szándékozik nyitni. A bank hajlandó lenne, Hegyi-Karabah újjáépítésébe is finanszírozó partnerként szerepet vállalni.³⁹ A banknak Kazahsztánban és Törökországban is van képviselője. A Magyar Eximbank hitelkereteinek összege azt mutatja, hogy a törökországi, az azerbajdzsáni és az üzbegisztáni tevékenység a prioritás. Ugyanakkor a bank intézményi bázissal rendelkezik Kazahsztánban és Kirgizisztánban, ami azt jelzi, hogy az együttműködés ezekkel az országokkal fejlődik.

A felek közötti együttműködés vizsgálatának fontos mutatója a közvetlen külföldi befektetések száma. Az első elemzések azt mutatják, hogy a legtöbb türk ország inkább a Magyarországról érkező közvetlen befektetések címzettje.⁴⁰ A türk országok nemzeti bankjai adatainak elemzése alapján megállapítható, hogy 2022-ben Magyarország aktívabbá vált a türk országok gazdaságába történő befektetések terén, különösen Azerbajdzsánban, Kazahsztánban és Kirgizisztánban. 2022-ben az Azerbajdzsánba irányuló magyar közvetlen külföldi tőkebefektetések aránya az országba irányuló összes közvetlen külföldi tőkebefektetés 1,8%-át tette ki.⁴¹ Ez valószínűleg a magyar olajipari vállalat, a MOL aktivizálódásának köszönhető.⁴² Kirgizisztán 16 millió USD-t kapott, ami a legnagyobb összegű FDI 2007 és 2022 között.⁴³ Kazahsztánban a bruttó közvetlen külföldi befektetések növekedése 2022-ben 55% volt.⁴⁴ Üzbegisztánra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, de elmondható, hogy a felek igyekeznek

³⁵ ECONOMIST KG, 2020.

³⁶ HKDF, 2022.

³⁷ EMBASSY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN HUNGARY, 2023.

³⁸ CABBAROV, 2022.

³⁹ AZERBAIJCAN 24, 2022.

⁴⁰ CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, 2022; NATIONAL STATISTICAL COMMITTEE OF THE KYRGYZ REPUBLIC, 2023; NATIONAL BANK OF KAZAKHSTAN, 2023.

⁴¹ CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, 2022.

⁴² AZERBAIJCAN 24, 2023.

⁴³ NATIONAL STATISTICAL COMMITTEE OF THE KYRGYZ REPUBLIC, 2023.

⁴⁴ NATIONAL BANK OF KAZAKHSTAN, 2023.

aktívan növelni a kétoldalú együttműködést, többek között a beruházások területén is. Például rendszeresen tartanak kétoldalú fórumokat a két ország üzletembereinek részvételével, amelyeken megállapodásokat írnak alá közös projektek kidolgozásáról. Például 2018-ban hat dokumentumot írtak alá összesen 46,5 millió USD értékben magyar és üzbég vállalatok között olyan területeken, mint a zöldség-vetőmagok termesztése, uborka, paradicsom, kukorica és más kertészeti termékek feldolgozása, haltermékek előállítása és feldolgozása, csokoládé-termékek előállítása stb.⁴⁵

Ha összehasonlítjuk a türk országok FDI-beáramlására vonatkozó adatokat (1. táblázat), láthatjuk, hogy a V4-ek közül Magyarország vezet a Kirgizisztánba és Azerbajdzsánba irányuló befektetések tekintetében. Kazahsztán esetében Magyarország csak Lengyelország mögött marad el.

Címzett ország	Befektető országok			
	Lengyelország	Csehország	Szlovákia	Magyarország
Azerbajdzsán	N/A	13,8	N/A	110,767
Törökország	0	3,000	0	0
Kazahsztán	75,000	21,600	-1,700	49,800
Kirgizisztán	47.8	388.9	0	16,000

1. táblázat A törökországi országokba a V4-országokból 2022-ben beáramló befektetések adatai ezer USD-ben Forrás: A türk országok statisztikai hivatalai és nemzeti bankjai.

A tanulmány e részének zárásaként elmondható, hogy Magyarország gazdasági kapcsolatai a türk országokkal az aktív fejlődés szakaszában vannak, és még nem érték el a bennük rejlő lehetőségek maximumát. **Először** is, a gazdasági együttműködésben 2010 után emelkedő tendencia figyelhető meg, Magyarország türk országokkal való együttműködése különösen 2022-ben növekedett. Az itt bemutatott eredmények nem tudnak megerősíteni semmilyen igazán egyértelmű tendenciát, mivel az együttműködés növekedésének jelenléte továbbra is ad hoc jellegű marad. **Másodszor**, a türk országok közül Magyarország fő gazdasági partnerei Törökország, Kazahsztán és Azerbajdzsán. Az Üzbegisztánnal és Kirgizisztánnal való együttműködés nagyon ígéretes. A Türkmenisztánnal való magyar együttműködés kilátásai még nem világosak. A gazdasági együttműködés

⁴⁵ PODROBNO, 2018.

fellendítésében nagy szerepet játszanak az olyan vállalatok, mint a Richter Gedeon, a MOL, az Egis stb. Regionális szempontból Kazahsztán Budapest fő partnere Közép-Ázsiában. **Harmadszor**, Magyarország aktívan építi a gazdasági kapcsolatok fejlesztésének intézményes kereteit. Az intézményi keretbe beletartozhat mind az Eximbank munkája, mind a kétoldalú üzleti fórumok rendszeres megtartása. **Negyedszer**, a kereskedelmi kapcsolatokra és a befektetésekre vonatkozó adatok elemzése számos türk ország esetében feltárta a Magyarországgal való gazdasági együttműködés egyoldalúságát. A türk országok többségébe egyoldalú magyar befektetés irányul az adott ország magyarországi aktivitása nélkül. **Ötödször**, Magyarország főleg saját maga által előállított árukat, például gyógyszereket exportál a türk országokba, utóbbiak elsősorban nyersanyagokkal kereskednek. Magyarország aktív részvétele a Türk Befektetési Alapban javíthatna ezen a helyzeten. Orbán Viktor a legutóbbi TÁSZ-csúcson kifejezte, hogy részt kíván venni a Türk Befektetési Alapban.⁴⁶ Az alap létrehozása segítené a régióon belüli kereskedelem fejlesztését, a kis- és középvállalati projektek finanszírozását, valamint a közlekedési és logisztikai láncok bővítését. Az alap engedélyezett tőkéje 500 millió USD. A jegyzett tőke 10 000 darab, egyenként 50 000 USD névértékű részvényre oszlik.⁴⁷

Fontos hozzátenni, hogy a Magyarország 'keleti nyitás' politikájának gazdasági következményeivel kapcsolatban több tanulmány is problémákat fogalmaz meg, különösen Kínával kapcsolatban. Több elemzés javaslata alapján a magyar kormánynak arra kellene összpontosítania, hogy a Kínával való partnerségeket a magyarok és nem a kínai cégek megerősítésére használja.⁴⁸ A türk országok esetében az áttekintett adatok alapján más a helyzet. Magyarország egyes partnerek esetében aktívan növeli exportot, ugyanakkor a türk országok szintén érdekeltek a további együttműködésben.

IV. A MAGYAR EGYÜTTMŰKÖDÉS KILÁTÁSAI A TÜRK ORSZÁGOKKAL

A türk országokkal való magyar együttműködés kilátásait vizsgálva, a politikai és gazdasági együttműködés elemzése alapján érdemes a következő területeket részletezni:

⁴⁶ CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER, 2023.

⁴⁷ KAPITAL, 2023.

⁴⁸ IRIMESCU, 2019, 10-12. o.

1. Európa bevonása az újonnan kialakuló eurázsiai biztonsági architektúrába, nevezetesen az EU közeledése a Sanghaji Együttműködési Szervezethez (SCO) és az Ázsiai Interakcióról és Bizalomépítő Intézkedésekről Szóló Konferenciához (CICA) a TÁSZ-on keresztül. 2. A V4-ek és az TÁSZ közeledése Németország dezindusztrializációjára tekintettel. 3. A közép-ázsiai infrastrukturális projektek támogatása.

Ami Európa bevonását illeti az újonnan kialakuló eurázsiai biztonsági struktúrába, érdemes megemlíteni, hogy az EU továbbra is a periférián marad, miközben az olyan szervezetek, mint az SCO és a CICA szerepe egyre nő. Demir Can SWOT elemzésében a TÁSZ tagországainak más szervezetekkel való összekapcsolódását jelölte meg erősségként.⁴⁹ Az EU és az olyan szervezetek, mint a SCO/CICA geopolitikai súlypontjai részben eltérőek. Az erősödő globalizáció miatt az EU részvétele az eurázsiai biztonsági kezdeményezésekben stratégiai és gazdasági szempontból egyaránt előnyös lehet. Az EU 21 ázsiai partnerországa 2020-ban az EU teljes nemzetközi áruforgalmának 36%-át tette ki.⁵⁰ Konkrétabban: az uniós export 27%-át, az uniós import 45%-át tették ki.⁵¹ Ezeknek a struktúráknak a jelenléte közlekedési útvonalak, különösen a transz-kaspi nemzetközi közlekedési útvonal, valamint az Afganisztánon és Iránon áthaladó fontos nemzetközi közlekedési folyosók fejlődése miatt vált fontossá. Appasova Dinara szerint a TÁSZ-tagok stratégiai fontossága a világ- és regionális hatalmak számára stratégiai elhelyezkedésük és erőforrásaik miatt növekedni fog.⁵² Ez magyarázhatja India és Pakisztán megnövekedett érdeklődését az SCO iránt, valamint Törökországnak az SCO-ban párbeszéd-partnerként való részvételét. A TÁSZ befektetési alapjának létrehozása tökéletesen illeszkedne a kialakulóban lévő biztonsági architektúrába, mivel erősítené az együttműködést a türk országok között, amelyek területén keresztül halad a transz-kaspi nemzetközi közlekedési útvonal, amely összeköti Kínát Európával. Az is elképzelhető, hogy az alapok egy részét a Távolság-Keletről és Kínából Európába irányuló áruszállítás logisztikai infrastruktúrájának javítására fordítanák. A Nemzetközi Kapcsolatok Elemző Központjának

⁴⁹ DEMIR, 2022, 47-48.o.

⁵⁰ Az Ázsia-Európa Találkozó szerint a 21 ázsiai partnerország a következő: Ausztrália, Banglades, Brunei, Kambodzsa, Kína, India, Indonézia, Japán, Kazahsztán, Laosz, Malajzia, Mongólia, Mianmar, Új-Zéland, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Oroszország, Szingapúr, Dél-Korea, Thaiföld és Vietnam.

⁵¹ EUROSTAT, 2021.

⁵² APPASOVA, 2022. 718-721.o.

vezető tanácsadója, Baghirov Orkhan úgy véli, hogy az ukrajnai háború és az indopacifikus térségben növekvő amerikai-kínai rivalizálás mellett Kína a szállítmányok egy részét a tengeri szállításról a szárazföldi szállításra fogja átirányítani Eurázsian keresztül.⁵³ A TÁSZ tehát híd lehet az EU számára az új eurázsiai biztonsági architektúrában való részvételhez. Mivel Magyarország megfigyelő ország a TÁSZ-ban, így jó kapcsolatokat ápol Törökországgal és más olyan országokkal, amelyek szintén tagjai az SCO-nak és a CICA-nak. Míg Baranyi Tamás, a Magyar Külügyi Intézet stratégiai igazgató-helyettese szerint a TÁSZ-tagok külpolitikai hagyományainak különbözősége korábban akadály lehetett a szervezet fejlődésének,⁵⁴ most a különböző nagy szervezetek létrehozása és kibővítése, amelyekben az TÁSZ-tagok aktívan részt vesznek, hozzájárulhat a Nyugat és Kelet közötti kapcsolatok erősítéséhez.

A V4-ek és az TÁSZ közeledése Németország dezindusztrializációjára tekintettel lehetővé teheti a német vállalatok számára, hogy új piacokat nyissanak a türk országokban, különösen az Eurázsiai Gazdasági Unió országaiban. Sok német szakértő kételkedik a német dezindusztrializáció valóságában, de valós bizonyítékok vannak arra,⁵⁵ hogy az energiaválság és a munkaerőhiány miatt a vállalatok Németországból a visegrádi országokba települnek át. A Deloitte tanácsadó cég által 120, ipari vállalatuk ellátási lánciért felelős vezető körében végzett felmérés szerint a vállalatok 52%-a úgy véli, hogy Németország, mint üzleti helyszín vonzereje veszélyben van. A megkérdezett német vállalatok mintegy 46%-a Észak-Amerika után Kelet-Európát tartja a legvonzóbbnak a befektetések szempontjából.⁵⁶ A gyártás Németországból való kitelepítésének vágya a gépgyártás, az ipar, az autóipar és a vegyipar területén mutatkozik meg. Magyarország tavaly Németországból rekordösszegű, 6,5 milliárd euró közvetlen külföldi tőkebefektetést vonzott be, és 5929 munkahely jött létre a német beruházásoknak köszönhetően.⁵⁷ A Német-Lengyel Kereskedelmi Kamara jelentése szerint 2022 első felében több projekt indult Lengyelországban, mint 2021 egészében. Itt több mint 500 millió eurót fektettek be és 10 000 munkahelyet teremtettek.⁵⁸ Ezek a tények azt jelzik, hogy a német nehézipar egy része az energiaválság miatt a

⁵³ BAGHIROV, 2022. 65-67.o.

⁵⁴ BARANYI, 2022. 123-125.o.

⁵⁵ BRANDT – KRÄMER, 2022, 721.o.; GURKOV, 2022.

⁵⁶ REINTJES, 2023.

⁵⁷ HIPA, 2023.

⁵⁸ FINKENZELLER ÉS MITSAL, 2022.

visegrádi országokba helyezi át termelését. Ez a tény lehetőséget nyit a V4-országok számára, hogy Magyarországon keresztül közeledjenek a TÁSZ-hoz, mivel ezek a német vállalatok az Oroszország elleni szankciók miatt érdekeltek lesznek abban, hogy Kelet-Európából Törökországba, a Kaukázusba és Közép-Ázsiába szállítsák árujukat. A fő probléma az lehet, hogy magukban a visegrádi országokban munkaerőhiány van.

Mint már korábban említettem, Magyarország aktívan támogatta a TÁSZ és a V4-ek államfői közötti 2022-es csúcstalálkozó ötletét, de erre nem kerülhetett sor az ukrajnai háború kitörése miatt.⁵⁹ Ezért a V4 és a TÁSZ közötti interakciót az TÁSZ budapesti irodájában tartott üzleti fórumokkal lehetne kezdeni, a felek tárgyalhatnának a lehetséges közös projektekről, a német befektetők viszont megismerkedhetnének a transz-kaszipi nemzetközi közlekedési útvonalon keresztül történő áruszállítás új lehetőségeivel. Eközben más V4-országok is érdeklődést mutatnak a régió iránt. A cseh miniszterelnök például 10 napos ázsiai körútja során Kazahsztánba és Üzbegisztánba is ellátogatott. Utazásának célja az volt, hogy alternatív piacokat teremtsen a kínai dominanciával szemben.⁶⁰

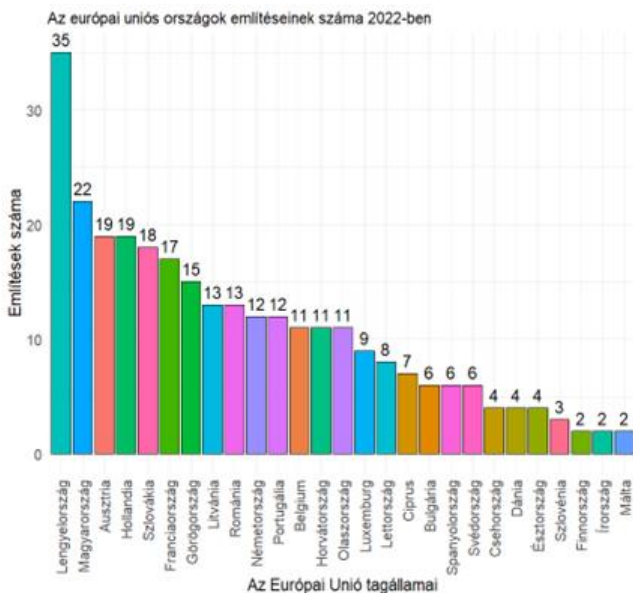
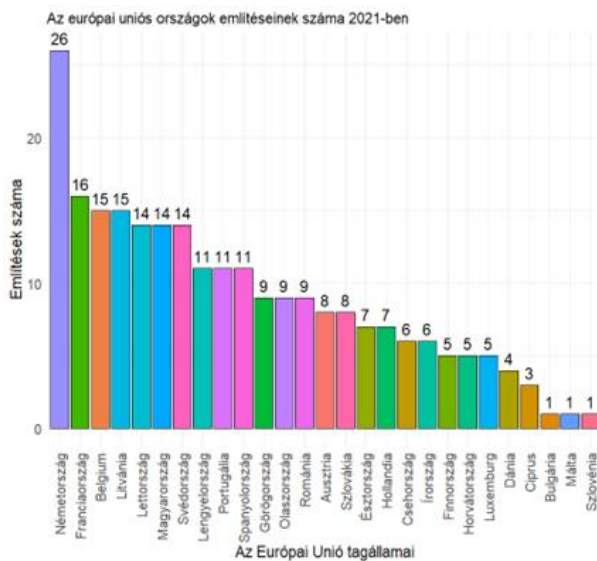
Ezt támasztja alá a cikk végén látható ábrákban összefoglalt vizsgálat eredménye is: a kazahsztáni külügyminisztérium 2021-es és 2022-es híradásainak elemzése és az Európai Unió országai említéseinek számbavétele.⁶¹ Látható, hogy 2022-ben az előző évhez képest a V4-országokat – Csehország kivételével – gyakrabban említették. Lengyelország és Magyarország 2022-ben a Kazah Köztársaság Külügyminisztériumának hírei között az első helyen állnak az említések számát tekintve. A számokkal ellátott adatokat az 5. és 6. számú ábrája mutatja be.

⁵⁹ BARANYI, 2022, 133. o.

⁶⁰ PLEVAK, 2023.

⁶¹ Az egyes országok említéseinek vizsgálata – hasonlóan az Orbán Viktor beszédeiben szereplő 10 leggyakrabban említett szó kimutatásához – az R programozási nyelv segítségével történt. A híreket a kazah külügyminisztérium hivatalos Telegram-csatornáján keresztül gyűjtöttük és szereztük be. Forrás: MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF KAZAKHSTAN, 2023.

Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a jelenlegi tendenciák vizsgálata

5. sz és 6. sz. ábrák. Forrás: Ministry of Foreign Affairs of Kazakhstan, 2023.

Ha az infrastrukturális projektek támogatását az együttműködés egyik ígéretes területének tekintjük, akkor érdemes elmondani, hogy az Európai Unió és a TÁSZ aktívan részt vesz a transz-kaszpi nemzetközi közlekedési útvonal logisztikai útvonalainak javításában. A két fél között azonban nincs megfelelő együttműködés ebben a kérdésben.⁶² Az EU például aktívan támogatja a közép-ázsiai infrastrukturális projekteket a Global Gateway projekt révén, valamint olyan intézményeken keresztül, mint az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank és az Európai Beruházási Bank. Törökország ezzel szemben aktívan folytatja a „multilaterális közlekedéspolitikát”,⁶³ amelynek keretében arra törekszik, hogy különböző országokat hozzon össze az infrastrukturális terheket enyhítő megállapodások aláírása érdekében. Mindkét fél ugyanabban az irányban cselekszik, de gyakorlatilag figyelmen kívül hagyják egymást. A jövőben az EU és a TÁSZ elmélyíthetné kapcsolatait egymással és kidolgozhatná saját tervét a transz-kaszpi nemzetközi közlekedési útvonal fejlesztésére. Annál is inkább, mivel a német vállalatok által a TÁSZ-országokba irányuló áruk esetében a transz-kaszpi nemzetközi közlekedési útvonal mentén megvalósuló infrastrukturális projektek fejlesztése pozitív hatással lenne az EU és a TÁSZ-országok közötti kereskedelmi kapcsolatokra.

Összefoglalva, Magyarország és a türk országok együttműködése jelentős lehetőségeket kínál új kapcsolatok kialakítására és stratégiai projektek megvalósítására. Európának a kialakulóban lévő eurázsiai biztonsági architektúrába történő bevonása, a V4-ek TÁSZ-hoz való közeledése Németország dezindusztrializációjának fényében, valamint a közép-ázsiai infrastrukturális projektek támogatása mind-mind fontos területek, amelyeket meg kell vizsgálni. Magyarország megfigyelő státusza a TÁSZ-ban bizonyos tekintetben tehát hídként szolgálhat az EU számára az új eurázsiai biztonsági architektúrában való részvételhez, míg a német vállalatok visegrádi országokba való áttelepülése hozzájárulhat a V4-ek és a TÁSZ közötti szorosabb kapcsolatok kialakításához. Ezen túlmenően az Európai Unió és a TÁSZ számára előnyös lehet az együttműködés bővítése a közép-ázsiai infrastrukturális projektek támogatásában, különösen a transz-kaszpi nemzetközi közlekedési útvonal fejlesztése terén. Az ilyen irányú közös erőfeszítések nemcsak a logisztikai infrastruktúrát erősítenék, hanem új lehetőségeket teremtenének a gazdasági növekedés és az érintett országok

⁶² GUSSEINOV, 2022a.

⁶³ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, 2023.

közötti politikai együttműködés számára is. A lehetséges nehézségek ellenére a türk országokkal való magyar együttműködésben rejlő lehetőségeket és az ilyen partnerségek szélesebb körű következményeit tovább kellene hasznosítani, mivel ezek a partnerségek segíthetik a feltörekvő eurázsiai régióban rejlő potenciál kiaknázását.

KONKLÚZIÓ

Összefoglalva, Magyarország és a Türk Államok Szervezetének együttműködése tehát további politikai és gazdasági potenciállal rendelkezik, amint azt a kapcsolatok jelenlegi tendenciái is mutatják. A magyar kormány kommunikációja szerint politikai és gazdasági szempontokat egyaránt felölelő külpolitikai prioritásai a béke, a stabilitás és az országok közötti kapcsolatok erősítését célozzák, miközben ellenállnak a világgazdaságban az egymással szemben álló blokkok kialakulásának. Magyarország 2018 óta betöltött megfigyelői szerepe a TÁSZ-ban, valamint a „globális nyitás” stratégia 2010-es meghirdetése óta a türk országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatai ígéretes eredményeket mutatnak.

A Magyarország és a türk országok közötti politikai együttműködés elsősorban az Európával való közvetítésre összpontosít, és Magyarország potenciálisan semleges félként lép fel az új globális befolyási blokkokkal szemben. Ez az együttműködés a gazdasági eredményekhez képest még korai stádiumban van, mivel a TÁSZ kezdetben elsősorban a gazdasági érdekekre orientálódott.

Magyarország gazdasági kapcsolatai a türk országokkal aktívan fejlődnek, és még nem érték el teljes potenciáljukat. A gazdasági együttműködésben 2010 óta emelkedő tendencia figyelhető meg, 2022-ben jelentős növekedés volt tapasztalható. A türk országok közül jelenleg Törökország, Kazahsztán és Azerbajdzsán Magyarország fő gazdasági partnerei, de az Üzbegisztánnal és Kirgizisztánnal való együttműködésnek is vannak kedvező kilátásai. Magyarország részvétele a Türk Befektetési Alapban feloldhatja a gazdasági együttműködés egyoldalúságát, és segítheti a régió belüli kereskedelem fejlesztését, a kis- és középvállalati projektek finanszírozását, valamint a közlekedési és logisztikai láncok bővítését. Ráadásul a közép-ázsiai országok közül jelenleg Kazahsztán Magyarország legfontosabb partnere.

Magyarországnak a türk országokkal való együttműködése jelentős potenciált jelent új kapcsolatok és stratégiai projektek kialakítására. A

kulcsfontosságú területek közé tartozik az eurázsiai biztonsági struktúrában való európai részvétel, a V4-TÁSZ konvergencia és a közép-ázsiai infrastrukturális projektek támogatása. Magyarország megfigyelői státusza az TÁSZ-ban lehetővé teszi az EU számára, hogy részt vegyen a kialakulóban lévő biztonsági architektúrában, míg a német vállalkozások áttelepülése a V4 országokba erősítheti a V4-TÁSZ kapcsolatokat. Az Európai Unió és a TÁSZ közötti fokozott együttműködés a közép-ázsiai infrastrukturális projekteken, különösen a transz-kaspi nemzetközi közlekedési útvonalon, gazdasági növekedéshez és politikai együttműködéshez vezethet, hozzájárulva egy integráltabb és virágzóbb eurázsiai régióhoz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABOUT HUNGARY (2021). Speech of Viktor Orbán at the Videoconference at the Informal Summit of the Cooperation Council of Turkic Speaking States. About Hungary. Letöltés helye: <https://abouthungary.hu//speeches-and-remarks/speech-of-viktor-orban-at-the-videoconference-at-the-informal-summit-of-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ABOUT HUNGARY (2023). Restoring East-West cooperation is national security interest for Hungary. About Hungary. Letöltés helye: <https://abouthungary.hu//news-in-brief/fm-restoring-east-west-cooperation-is-national-security-interest-for-hungary> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- APPASOVA, DINARA (2023). Потенциал Организации тюркских государств в обеспечении безопасности тюркского мира (Potential Organizacii tyurkskih gosudarstv v obespechenii bezopasnosti tyurkskogo mira). MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(2), 716–732. Letöltés helye: <https://doi.org/10.33206/mjss.1251847>. (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- AZERBAIJAN 24 (2022). Hungary's Exim Bank ready to allocate funds for restoration of Karabakh. Azerbaijan 24. Letöltés helye: <https://www.azerbaijan24.com/en/hungary-s-exim-bank-ready-to-allocate-funds-for-restoration-of-karabakh/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- AZERBAIJAN 24 (2023). Hungary's MOL Group to use Azeri Light in its oil refinery. Azerbaijan 24. Letöltés helye: <https://www.azerbaijan24.com/en/hungary-s-mol-group-to-use-azeri-light-in-its-oil-refinery/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

- BAGHIROV, ORKHAN (2022). ‘The Organization of Turkic States’ Economic Potential and Cooperation Prospects among its Members’, PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 27(1), 53–73. Letöltés helye: <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/71446/1149285> (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- BARANYI TAMÁS PÉTER (2022). Hungary’s Role in the Organization of Turkic States as an Observer State: Limitations and Opportunities. PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 27(1), 121–136. Letöltés helye: <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/71446/1149306> (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- BRANDT, ARNO – KRÄMER, HAGEN (2022). Deindustrialisierung, Transformation und eine moderne Industriepolitik. Wirtschaftsdienst. 918-921. Letöltés helye: <https://www.wirtschaftsdienst.eu/pdf-download/jahr/2022/heft/12/beitrag/droht-der-deutschen-wirtschaft-eine-deindustrialisierung.html> (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- BUZAN, BARRY – WEAVER, OLE (2003). Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press.
- CABBAROV, SUBHAN (2022). Strategic Partnership Relations between Azerbaijan and Hungary Are Improving. Agency for Sustainable and Operational Social Security. Letöltés helye: <https://dost.gov.az/en/news/502> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER (2019). Prime Minister Viktor Orbán’s speech at the 7th Summit of the Cooperation Council of Turkic Speaking States. Website of the Cabinet Office of the Prime Minister 2015-2022. Letöltés helye: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-speech-at-the-7th-summit-of-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER (2021). Hungary to initiate joint summit of Turkic Council and V4. Website of the Cabinet Office of the Prime Minister 2015-2022. Letöltés helye: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/hungary-to-initiate-joint-summit-of-turkic-council-and-v4/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- CABINET OFFICE OF THE PRIME MINISTER (2023). Address by Prime Minister Viktor Orbán at an Extraordinary Summit of the Organization of Turkic States. Website of the Cabinet Office of the Prime Minister. Letöltés helye: <https://miniszterelnok.hu/en/address-by-prime-minister->

[viktor-orban-at-an-extraordinary-summit-of-the-organization-of-turkic-states/](#) (Letöltve: 2023. 04. 09.)

CENTER OF ANALYSIS OF INTERNATIONAL RELATIONS (2022). The 8th forum of think tanks of member and observer states of the Organization of Turkic States was held. Letöltés helye: <https://aircenter.az/en/post/the-8th-forum-of-think-tanks-of-member-and-observer-states-of-the-organization-of-turkic-states-was-held-1048> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN (2022). External Sector Statistics. Website of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan. Letöltés helye: <https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics?language=en> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

CRAN (2023). tidytext: Text Mining using »dplyr«, »ggplot2«, and Other Tidy Tools. CRAN. Letöltés helye: <https://CRAN.R-project.org/package=tidytext> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

DAILY SABAH (2022). Türkiye Only Country to Mediate Russia-Ukraine War: Hungarian FM. Daily Sabah. Letöltés helye: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkiye-only-country-to-mediate-russia-ukraine-war-hungarian-fm> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

DEMİR, CAN (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power. Güvenlik Stratejileri Dergisi. 39-71. Letöltés helye: <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrj.1104776>. (Letöltve: 2023. 05. 23.)

DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2023). Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Letöltés helye: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulastirma-politikasi.tr.mfa (Letöltve: 2023. 04. 09.)

DJUMAeva, GULNOR – BOBKHONOV, ABBOS (2023). Will Organization of Turkic States Become the Leading Platform in Central Asia? Central Asian Bureau for Analytical Reporting. Letöltés helye: <https://cabar.asia/en/will-organization-of-turkic-states-become-the-leading-platform-in-central-asia> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

ECONOMIST KG (2020). Венгерский «Эксимбанк» Выделит €50 Млн На Создание Кыргызско-Венгерского Фонда Развития (Vengerskij «Eksimbank» Vydedit €50 Mln Na Sozdanie Kyrgyzsko-Vengerskogo Fonda Razvitiya). Economist KG. Letöltés helye: <https://economist.kg/novosti/2020/09/28/vengerskij-eksimbank->

Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a jelenlegi tendenciák vizsgálata

[vydelit-e50-mln-na-sozdanie-kyrgyzsko-venegerskogo-fonda-razvitiya/](#)

(Letöltve: 2023. 04. 09.)

EMBASSY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN HUNGARY (2023). Economic Cooperation. Website of the Embassy of the Republic of Kazakhstan in Hungary. Letöltés helye:

<https://betaegov.kz/memleket/entities/mfa-budapest/activities/1807>

(Letöltve: 2023. 04. 09.)

EUROSTAT (2021). Asia-Europe Meeting: EU trade deficit at €244 billion.

Eurostat. Letöltés helye: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20211124-1> (Letöltve: 2023. 05. 23.)

FINKENZELLER, KARIN – HAERDER, MAX – HIELSCHER, HENRYK – KNIEPS, STEPHAN – RAMTHUN, CHRISTIAN – SALZ, JÜRGEN – SCHLESIGER, CHRISTIAN – SCHULTE, JAN – FEDORSKA, ALEKSANDRA (2022). „Treck nach Osten: Made in Ausland”, 2022. szeptember 29. Letöltés helye:

<https://www.wiwo.de/my/politik/europa/treck-nach-osten-made-in-ausland/28713628.html> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

GARAI NIKOLETT – SZALAI MÁTÉ – GYENE PÁL – EGERESI ZOLTÁN – KOZMA TAMÁS (2021). Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban? Külügyi és Külgazdasági Intézet. Letöltés helye:

<https://kki.hu/mire-hasznalhato-magyarorszag-megfigyeloi-statusza-a-turk-tanacsban/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

GURKOV, ANDREJ (2022). Что ждет ФРГ: деиндустриализация или смена бизнес-модели? (Chto zhdet FRG: deindustrializaciya ili smena biznes-modeli?). Deutsche Welle. Letöltés helye: <https://www.dw.com/ru/cto-zdet-germaniu-deindustrializacia-ili-smena-biznesmodeli/a-63185120>

(Letöltve: 2023. 05. 23.)

GUSSEINOV, EL DANIZ (2023). Kazahsztán és Magyarország kétoldalú kapcsolatai az ukrajnai háború árnyékában. Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány. Letöltés helye:

<https://www.oeconomus.hu/oecoglobus/kazahsztan-es-magyarorszag-ketoldalukapcsolatai-az-ukrajnai-haboru-arnyekaban/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

GUSSEINOV, EL DANIZ (2022). Двусторонние отношения Венгрии со странами Центральной Азии: сравнительный анализ (Dvustoronnie otnosheniya Vengrii so stranami Centralnoj Azii: sravnitelnyj analiz). Almati: Kazakh-German University. 40–51. Letöltés helye:

<https://www.academia.edu/83134007/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

- GUSSEINOV, ELDANIZ (2022a). Пересечение интересов ЕС и Турции и формирование нового баланса сил в Центральной Азии (Peresechenie interesov ES i Turcii i formirovanie novogo balansa sil v Centralnoj Azii). Expert Analytical Center Heartland. Letöltés helye: <https://heartland.asia/the-formation-of-a-new-balance-of-power-in-central-asia/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- HEPA (2023). Magyar Exportfejlesztési Ügynökség. „Magyar-Üzbég Üzleti Fórum. Magyar Exportfejlesztési Ügynökség. Letöltés helye: <https://hepa.hu/hirek/magyar-uzbeg-uzleti-forum> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- HIPA (2023). FDI Inflow To Hungary Hits New High. Hungarian Investment Promotion Agency. Letöltés helye: <https://hipa.hu/news/fdi-inflow-to-hungary-hits-new-high/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- HKDF (2022). HKDF financing conditions. Hungarian-Kyrgyz Development Fund. Letöltés helye: <https://hkdf.kg/frontend/web/application/index?language=en-US> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- HUNGARY TODAY (2020). Hungary to Join Turkic Council Investment Fund. Hungary Today. Letöltés helye: <https://hungarytoday.hu/hungary-to-join-turkic-council-investment-fund/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- INDEX (2012). Keleten keresi a kormány a gazdag nagybácsit. Letöltés helye: https://index.hu/gazdasag/magyar/2012/11/04/igy_keres_penz_t_a_kormany_keleten/ (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- IRIMESCU, LISA (2019): Hungary’s Eastern Opening: Political and Economic Impacts. Institute for Foreign Affairs and Trade. 3-12. Letöltés helye: <https://kki.hu/en/hungarys-eastern-opening-political-and-economic-impacts/> . (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- KAPITAL (2023). Сколько средств вложит Казахстан в Тюркский инвестиционный фонд (Skolko sredstv vlozhit Kazahstan v Tyurkskij investicionnyj fond). Деловой портал «Капитал». Letöltés helye: <https://kapital.kz/finance/113843/skol-ko-sredstv-vlozhit-kazahstan-v-tyurkskiy-investitsionnyy-fond.html> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- KOHÁN MÁTYÁS (2021). „Mire jó a Türk Tanács? – Egeresi Zoltán turkológus a Mandinernek. Mandiner. Letöltés helye: https://mandiner.hu/cikk/20211102_torokorszag_turk_tanacs_egeresi_zoltan (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2023). 17.1.1.7. External trade in goods in HUF by countries. Központi Statisztikai Hivatal. Letöltés helye:

Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a jelenlegi tendenciák vizsgálata

https://www.ksh.hu/stadat_files/kkr/en/kkr0007.html (Letöltve: 2023. 04. 09.)

KUSHKUMBAYEV, SANAT – MUSSABEKOVA, ALIYA. (2022). New Kazakhstan and the Future of the Organization of Turkic States: Key Areas of Cooperation. PERCEPTIONS: Journal of International Affairs 27(1). 74-90. Letöltés helye: <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/71446/1149288>. (Letöltve: 2023. 05. 23.)

MÉSZÁROS TAMÁS (2021). As Hungary Lauds Its »Eastern Opening« Policy, Statistics Fail to Show Benefits. Euroactiv. Letöltés helye: <https://www.euroactiv.com/section/economy-jobs/news/as-hungary-lauds-its-eastern-opening-policy-statistics-fail-to-show-benefits/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

MOLNÁR CSABA (2014). A magyar kormány keleti politikájáról. Parlamenti kérdés. Letöltés helye: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2014-010838_HU.html (Letöltve: 2023. 05. 23.)

NARODNOE SLOVO (2020). „Формат «Узбекистан-Венгрия-ЕС»: расширение взаимодействия (Format «Uzbekistan-Vengriya-ES»: rasshirenie vzaimodejstviya). Народное Слово Letöltés helye: <https://xs.uz/ru/post/format-uzbekistan-vengriya-es-rasshirenie-vzaimodejstviya> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

NATIONAL BANK OF KAZAKHSTAN (2023). Валовый приток прямых инвестиций в Казахстан от иностранных прямых инвесторов (по видам экономической деятельности резидентов, по странам, в разрезе регионов Казахстана) (Valovyj pritok pryamyh investicij v Kazahstan ot inostrannyh pryamyh investorov (po vidam ekonomicheskoj deyatelnosti rezidentov, po stranam, v razreze regionov Kazahstana). Website of the National Bank of Kazakhstan. Letöltés helye: <https://nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

NATIONAL BANK OF UZBEKISTAN (2022). АО «Узнацбанк» подписал соглашение с Эксимбанком Венгрии на сумму 50 млн. евро (АО «Uznacbank» podpisal soglashenie s Eksimbankom Vengrii na summu 50 mln. evro). Letöltés helye: <https://nbu.uz/news/ao-uznatsbank-podpisal-soglashenie-s-eksimbankom-vengrii-na-summu-50-mln-evro/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

- NATIONAL STATISTICAL COMMITTEE OF THE KYRGYZ REPUBLIC (2023). „4.04.00.03 Поступление иностранных инвестиций по странам (4.04.00.03 Postuplenie inostrannyh investicij po stranam). Letöltés helye: <http://www.stat.kg/en/statistics/investicii/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ОЕС (2020a). Hungary (HUN) and Azerbaijan (AZE) Trade. The Observatory of Economic Complexity. Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/hun/partner/aze?dynamicBilateralTradeSelector=year2020> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ОЕС (2020b). Hungary (HUN) and Kazakhstan (KAZ) Trade. The Observatory of Economic Complexity. Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/hun/partner/kaz> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ОЕС (2020c). Hungary (HUN) and Turkey (TUR) Trade. The Observatory of Economic Complexity. Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/hun/partner/tur> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ОЕС (2020d). Hungary (HUN) and Uzbekistan (UZB) Trade. The Observatory of Economic Complexity. Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/hun/partner/uzb> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ОЕС (2020e). Kyrgyzstan (KGZ) and Hungary (HUN) Trade. The Observatory of Economic Complexity. Letöltés helye: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/kgz/partner/hun> (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ORGANIZATION OF TURKIC STATES (2021). Turkic World Vision – 2040. Letöltés helye: <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf> (Letöltve: 2023. 05. 23.)
- ПОДРОБНО (2018). Фрукты, шоколад, рыба с Тудакуля: Узбекистан и Венгрия подписали 6 соглашений о сотрудничестве (Frukty, shokolad, ryba s Tudakulya: Uzbekistan i Vengriya podpisali 6 soglashenij o sotrudnichestve). Podrobno. Letöltés helye: https://podrobno.uz/cat/economic/frukty-shokolad-ryba-s-tud/?sphrase_id=3999781 (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ПОДРОБНО (2023). Венгерские компании планируют инвестировать в Узбекистан порядка \$50 млн. (Vengerskie kompanii planiruyut investirovat v Uzbekistan poryadka \$50 mln.). Podrobno. április 9.

Magyarország és a türk államok közötti együttműködés politikai és gazdasági lehetőségei: a jelenlegi tendenciák vizsgálata

Letöltés helye: <https://podrobno.uz/cat/economic/uzbekistan-vengriya-razvitie-otnosheni/> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

REINTJES, DOMINIK. Auf ins Ausland? Von wegen Panikmache: Die Gefahr der Deindustrialisierung in drei Grafiken. Wirtschaftswoche. Letöltés helye: <https://www.wiwo.de/erfolg/management/auf-ins-ausland-von-wegen-panikmache-die-gefahr-der-deindustrialisierung-in-drei-grafiken/29054580.html> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

VASA LÁSZLÓ (2021). A Türk Tanács közép-ázsiai és kaukázusi országai a magyar külgazdaság perspektívájából. KKI-elemzések. Letöltés helye: <https://kki.hu/a-turk-tanacs-kozep-azsiai-es-kaukazusi-orszagai-a-magyar-kulgazdasag-perspektivajabol/> (Letöltve: 2023. 05. 23.)

WEBSITE OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT (2018). Prime Minister Viktor Orbán's speech at the 6th Summit of the Cooperation Council of Turkic-speaking States. Website of the Hungarian Government 2015-2019. Letöltés helye: <https://2015-2019.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-6th-summit-of-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states> (Letöltve: 2023. 04. 09.)

PLEVÁK, ONDŘEJ (2023). Czech PM's Asia tour aims to counterbalance Chinese dominance. Euroactiv. Letöltés helye: <https://www.euroactiv.com/section/politics/news/czech-pms-asia-tour-aims-to-counterbalance-chinese-dominance/> (Letöltve: 2023. 05. 24.)

A VÉDELMI FELELŐSSÉG LÉTJOGOSULTSÁGA A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MEGÓVÁSA ÉRDEKÉBEN? RECENZÍÓ A 'CULTURAL HERITAGE AND MASS ATROCITIES' CÍMŰ KÖNYV KAPCSÁN

The justification of the responsibility to protect in order to safeguard cultural heritage? 'Cultural Heritage and Mass Atrocities' – book review

Puskás Anna¹

„(...) a maják ősi könyvének elégetése egy egész civilizáció elhamvasztásával volt egyenértékű. Az ismeretek elégetése, és ezáltal egy kultúra vagy civilizáció eltörlése azt jelenti, hogy a népet meztelenül és tudás nélkül hagyják.”²

A boszniai mostari Öreg híd, az afganisztáni Bamiján-völgy Buddha-szobrai, a szíriai Palmüra, az ujjur kisebbség kegyhelyei, Jemen értékes középkori kéziratái, vagy éppen Timbuktu középkori mauzóleumai bár a világ legkülönbözőbb pontjain találhatók, egy elem mégis összeköti őket – fizikai megsemmisítésük az utóbbi évtizedekben zajló erőszakos konfliktusok, vagy etnikai alapú atrocitások során egy szélesebb politikai propaganda és stratégiai cél részét képezte: szimbolikusan felszámolni a területen élő kisebbség gyökereit.

Tavaly ősszel a los angeles-i székhelyű, a nemzetközi hírű Getty Múzeumot is működtető kulturális-tudományos intézmény, a *J. Paul Getty Trust* jelentette meg a *'Cultural Heritage and Mass Atrocities'* kötetet *James Cuno*

¹ Puskás Anna, egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszerzői Egység Hadtudományi és Honvédtisztviselői Kar, Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszék. ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0003-3947-3684>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/api/author/10065379>

E-mail cím: puskas.anna@uni-nke.hu

² Az idézet a spanyol hódítás során 1560-as évek első felében *Diego de Landa* püspök feljegyzései által tanúsított könyvégetésre utal, amelynek során maja hieroglif írással készült könyveket, illetve egyéb, bálványoknak tekintett kultusz tárgyakat égettek el a gyarmatosítók. Napjainkra mindössze négy darab maradt fenn a maják e könyveiből. Forrás: MONTEJO, 2022. 264-278.

művészettörténész, a *J. Paul Getty Trust* korábbi elnöke és vezérigazgatója, valamint *Thomas G. Weiss*, nemzetközi kapcsolatok szakértő és a *City University of New York (CUNY)* professzora szerkesztésében.³ A könyv – egy több éve futó, az örökségvédelem fegyveres összetűzések kontextusában fennálló lehetőségeivel összefüggő és egyes részkérdésekben már több műhelytanulmányt publikáló kutatási projekt részeként – több szakterület (nemzetközi jog, biztonsági tanulmányok, politikatudomány, örökségvédelem, történettudomány, régészet, építészet stb.) nemzetközileg elismert elméleti és gyakorlati szakértőinek bevonásával készült, a téma eddigi egyik legátfogóbb tudományos igényű munkájaként. Hiánypótló módon tekinti át a kulturális örökség nemzetközi szintű védelmének jogi, (biztonság)politikai, katonai aspektusait az úgynevezett atrocitás-bűncselekmények kapcsán (genocídium, emberiség elleni bűncselekmény és háborús bűncselekmény, valamint az etnikai tisztogatás⁴). A mű fő vezérfonala és célja nemzetközi jogi/politikai szempontból a védelmi felelősség (R2P – *responsibility to protect*) 2000-es évektől formálódó koncepciójának kiterjesztése a kulturális örökség értékeire. Eszerint az emberi élet védelme nem választható el az identitást, spirituális kötődést és összetartozást meghatározó tárgyi, épített elemektől, így a védelmükre kialakított nemzetközi rendszer a meglévő jogi normák alkalmazásával integrált módon kell, hogy működjön. A könyv a kutatói közösség mellett a politikai döntéshozók, humanitárius vagy katonai szektorban tevékenykedők számára is gondolatébresztőként kíván szolgálni, de a szélesebb közönség számára is olvasható és élvezhető.

A kötet öt nagyobb egységben mindösszesen 32 tanulmányon és közel hatszáz oldalon keresztül tárgyalja a téma különböző aspektusait. Földrajzilag rendkívül széles spektrumon, időben azonban (többnyire) az utóbbi évek konfliktusaira fókuszálva vizsgálja a kulturális örökség épített elemeinek célzott fizikai megsemmisítése mögött húzódó motivációkat, összefüggéseket, hatásokat és a védelem potenciális eszközeit. Bár az örökségnek kifejezetten az ingatlan formáit veszi górcső alá, sok ponton utal az örökség szellemi dimenziójától való elválasztásának nehézségeire, amelynek mibenlétét az első tematikai egység bontja ki. Tekintettel a kötetben foglalt tanulmányok nagy számára és témagazdagságára, jelen összefoglaló a

³ CUNO, WEISS, 2022.

⁴ GERSTENBLITH, 2022. 363-380.o.

biztonságpolitikai, illetve nemzetközi jogi szempontból legrelevánsabb elemeket kívánja bemutatni, illetve azokra reflektálni.

A kötet bevezető szavai az UNESCO korábbi (2009 és 2017 közötti) főigazgatója, *Irina Bokova* tollából, a nemzetközi szervezet 2010-es évek első felének munkáján keresztül nyújtanak egy kezdőképet a problémaköréről. *Bokova* itt is kiemeli az általa 2014-től szisztematikusan használt „kulturális tisztogatás” – mint „egy háborús taktika a lakosság megfélemlítésére, identitásuk megtámadására, a múlthoz fűződő kapcsolatuk megsemmisítésére, a sokféleség felszámolására és a gyűlölet terjesztésére”⁵ – fogalmának létjogosultságát, amely különös relevanciát nyer a kötetben foglalt tanulmányok kapcsán, s kihangsúlyozza az örökség és a polgári lakosság védelmének elválaszthatatlanságát.

A kötet első része („Kulturális örökség és értékek”) az identitás különböző formáinak mibenlétét, a kulturális örökség és az identitás kapcsolatát, a fizikai megsemmisítést célzó akciók ideológiai motivációit járja körül. A kulturális örökség művészi-esztétikai értékéhez képest itt sokkal inkább annak kontextusa, illetve az adott közösség számára magában hordozott narratíva-értéke kerül előtérbe. Így a tanulmányok olyan kérdéseket is érintenek, mint hogy mi a helyzet az offenzív, kellemetlenné vált ideológiák jelképeivel? Avagy, hogy az ideológiailag motivált szándékos romboló aktusok bizonyos esetekben éppen az eredeti cél ellenkezőjét érhetik el, növelve az adott közösség ellenálló képességét, kohézióját?⁶

A második rész („Ostromlott kulturális örökség: közelmúltbeli példák”) a kulturális, történelmi vagy vallási szempontból fontos épületek stratégiai célpontként való megjelenését vizsgálja néhány közelmúltbeli konfliktuszóna vagy szélsőségesen elnyomó kisebbségpolitikát folytató állam kapcsán. Elsőként a terrorizmus elleni küzdelem részeként *Hszincsiang* tartomány erőteljes biztonságiasítását kísérő kínai ujgur-ellenes kampány kerül áttekintésre és az ennek áldozatul eső ujgur kultúra, beleértve az épített örökség. A szélsőséges iszlamizmus felszámolására irányuló harc árnyékában megvalósuló, az ujgur mellett más török muszlim származású kisebbségeket is érintő tömeges emberi jogi sérelmekkel párhuzamosan zajlik a média által kevésbé közvetített, kevésbé látványos, de a helyi közösségek számára annál fontosabb szerepet betöltő vallási kegyhelyek, temetők lerombolása is, amely folyamatot a szerző egyenesen kulturális genocídiumnak bélyegez. Ennek

⁵ BOKOVA, 2022. VIII-XVII.

⁶ MACGREGOR, 2022. 49-58.o.

indirekt formája egyes kiemelkedő helyszínek pusztá tömegturisztikai célponttá alakítása, amely egyrészt a gazdaságra gyakorolt kedvező hatásával elősegíti a han kínai népesség régióba való költözését, másrészt ellehetetleníti e helyszínek közösségi, vallási célokra való használatát a kisebbségi lakosság számára. Az iszlám örökség felszámolásának direkt formája is jelentős mértékben jelen van. Az ausztráliai *Strategic Policy Institute* műholdfelvétellelemzéseken alapuló felmérése szerint 2017 óta a régió mecseteinek 65 százalékát – mintegy 16000 épületet –, a vallási kötődésű helyszínek (kegyhelyek, temetők, zarándokútvonalak) 30 százalékát számolták fel a hatóságok⁷, gyakran az épületek statikai állapotára, illetve városfejlesztési célokra hivatkozva.⁸ Ahogyan egy későbbi tanulmány rámutat, nemcsak az ujugrokat, illetve *Hszjincsiangot* érték ilyen jellegű atrocitások, hanem például *Ninghszia-Huj Autonóm Területen* élő muszlim lakosságot – túlnyomóan hujkínai kisebbséghez tartozókat – is.⁹

Srí Lanka és Afganisztán példái a posztkonfliktusos rekonstrukció elnyomó kisebbségpolitika részeként való alkalmazására világtanák rá. Srí Lankán a két és fél évtizedes polgárháború 2009-es lezárulását követően a többségi sinhala (buddhista) kormány az újjáépítés során diszkriminatív politikai eszközökkel még inkább marginalizálta az ország északi és keleti tartományaiban élő hindu tamil etnikumot, örökségüket buddhista objektumokkal helyettesítette vagy kormányzatilag szponzorált régészeti kutatásokkal értelmezett újra egyes helyszíneket (például a *Kandarodai/Kadurugoda* temetkezési helyszín) a történelem átírásának céljával. Utóbbiak 2020 óta a Védelmi Minisztérium alá szervezett régészeti művelési erők védelme és felügyelete alatt állnak. Afganisztánban pedig éppen az iszlám térnyerését megelőző buddhista örökség került a szélsőséges iszlám nézeteket valló Tálib kalapácsa alá az utóbbi évtizedekben, különösen a Bamijáni-völgy gigantikus Buddha-szobrainak nagy nemzetközi médiafigyelmet keltő 2001-es felrobbantásával. A támadás egyrészt a nemzetközi közösség tehetetlenségét aláhúzó, de emellett lokális célpont ellen is irányult, mégpedig a Buddha-szobrokat saját kultúrájukba integráló, főként a Bamijáni-völgyben élő, az iszlám síta irányzatát követő etnikai-vallási kisebbség, a magukat mongol eredetűnek valló hazara népcsoport ellen.¹⁰ Ahogy arra egy másik tanulmány felhívja a figyelmet, a pusztító

⁷ HARRIS, 2022. 143-145.o.

⁸ HARRIS, 2022. 133-150.o.

⁹ SIMON, 2022. 284-298.o.

¹⁰ SINGH, 2022. 151-167.o.

kampány bőven túlmutatott a szobrok felrobbantásán, a hazara kultúra egyéb manifesztációit is támadások érték, a Tálib elleni fegyveres ellenállásban is részt vevő népcsoport elleni erőszakos atrocitásokat kísérve (emberölés, szexuális erőszak stb.).¹¹

A fenti példák egyrészt rámutatnak az etnonacionalizmus által vezérelt elnyomó kisebbségpolitika és a hozzájuk kapcsolódó helyszínek megsemmisítésének eszközként való megjelenése közötti párhuzamra. Másrészt a nemzetközi örökségvédelmi rezsim átpolitizáltságára és az állami szereplők által dominált nemzetközi szintű (akár például ENSZ Biztonsági Tanácsa vagy UNESCO égisze alatti) döntéshozatal eredményezte fellépési inkapacitásra is példát szolgáltatnak.

A „kulturális tisztogatás” nemzetközi média által leginkább közvetített, valamint a terrrorszervezet közösségi médiafelületei által is szisztematikusan kommunikált példája az ISIL (*Islamic State in Iraq and the Levant* – Iraki és Levantei Iszlám Állam) Irak és Szíria területén elkövetett stratégiai akciói a szervezet szélsőséges szalafita vallási ideológiára épülő propagandájának részeként. Bár a legnagyobb visszhangot talán Palmüra régészeti helyszínének súlyos megrongálása vagy a Moszuli Kulturális Múzeumban történt vandál cselekmények váltották ki nemzetközi szinten, a támadások minimális részét tették ki ókori helyszínek elleni támadások. A vallási objektumok sokkal gyakrabban kerültek kalapács alá: a 2015-re vonatkoztatott adatok szerint az erőszakos akciók 9 százaléka síta, 17 százaléka szúfi, 10 százaléka jezidi, 9 százaléka keresztény épületek ellen irányult. A cselekmények szoros összefüggésben valósultak meg bizonyos csoportok (például jezidiek, asszír, illetve káld keresztények, iszlám más irányzatait követők) elleni, egyes esetekben népirtás méreteit öltő fizikai erőszakkal vagy menekülésre kényszerítésükkel, az internet ilyen széles körű alkalmazása pedig egy egészen új minőséget hozott ennek propagandisztikus alkalmazásában (’performatív rombolás’, ’digitálisan közvetített ikonoklasmus’).¹² A jezidiek elleni kampányt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa népirtásnak minősítette, a felszámoló hadjárat 68 jezidi kegyhely megszenteltetésével, lerombolásával is együtt járt, amelyek újjáépítése napjainkig nem történt meg.¹³ A keresztények elleni támadásokat pedig az Európai Parlament minősítette genocídiumnak 2016-ban, ahol szintén utalás

¹¹ ADAMS, 2022. 284-298.o.

¹² STEIN, 2022. 168-185.o.

¹³ ADAMS, 2022. 284-298.o.

történt a terrorszervezet kulturális és vallási helyszínek elleni erőszakos kampányára.¹⁴

A háborús összecsapások nem csupán szándékolt, hanem járulékos módon is súlyos veszteségeket okozhatnak a kulturális szövet épített elemeiben, amelyre a Szíriában több mint egy évtizede dúló konfliktus számtalan példát szolgáltat: Aleppo világörökségi védelem alatt álló városa a *Crac des Chevaliers* középkori lovagvárral, illetve az Umajjad nagymecsettel, Homs városának citadellája vagy Bosra óvárosa csak néhány eset ezek közül. E negatív példák erős kérdőjelet vonnak az 1954-es hágai egyezmény, illetve a vonatkozó nemzetközi humanitárius jogi normák gyakorlati érvényesülése köré. A szerző szerint ez alátámasztja a kultúra védelmének humanitárius intervenciókba való szisztematikusabb integrálásának szükségességét, amelyben a katonai erőknél nagyobb szerep kell, hogy jusson: kulturálisan jelentős helyszíneket érintő területeken tevékenykedő minden ENSZ békeművelet mandátumába e szemlélet beültetése szükségesnek mutatkozik (lásd például MINUSMA), valamint a humanitárius szervezetek (például Vöröskereszt) bevonása is kívánatos.¹⁵ Egy másik tanulmány pedig a szíriai rekonstrukciók körüli aggályokra hívja fel a figyelmet: még pedig, hogy a regnáló kormány miként állítja a folyamatban levő újjáépítési projekteket hatalma megszilárdításának szolgálatába.¹⁶

A harmadik rész („Kulturális örökség és veszélyeztetett lakosság”) az egyén és az örökség védelmének párhuzamait, lehetséges eszközeit vonultatja fel. Utalás történik a második világháborút követően elfogadott Genocídium-egyezmény előkészítő munkái során a genocídium-fogalom atyjaként tekintett *Raphael Lemkin*, lengyel jogászprofesszor érvelésére amellet, hogy a biológiai és fizikai megsemmisítés mellett a kulturális genocídium is kapjon helyet a nemzetközi konvencióban. Véleménye szerint „*egy nép megőlése »spirituális vagy kulturális értelemben« összekapcsolódik fizikai megsemmisítésükkel*”.¹⁷ E javasolt terminus magában foglalta volna a történelmi vagy vallási jelentőségű műemlékek lerombolását vagy azok átalakítását, illetve történelmi, művészi, vallási értékkel bíró, vagy vallási szertartásokhoz használt tárgyak, illetve dokumentumok megsemmisítését vagy szétszórását is. A kulturális örökség elleni támadások akár előrejelzői is lehetnek egy népcsoport elleni szisztematikus hadjáratnak. Erre példaként a mianmari rohingyák esetét idézi,

¹⁴ P8_TA(2016)0051

¹⁵ BANDARIN, 2022. 186-201.o.

¹⁶ DEKNATEL, 2022. 220-237.o.

¹⁷ ADAMS, 2022. 284.o.

ahol egy 2016 végén induló több hónapos véres kampány részeként 25 mecsetet és egyéb rohingyákhöz köthető objektumot gyűjtöttek fel a biztonsági erők, amely a következő év során még kiterjedtebb módon folytatódott és többszázezer rohingyát kényszerített menekülésre.¹⁸

A népiirtás elleni gyakorlati fellépés kilencvenes évek során bekövetkezett kudarcai hatására létrejövő kulcsfontosságú eszköze az ENSZ 2005-ös világsúcsán elfogadott R2P-koncepció. Ennek morális alapja, hogy az atrocitás-bűncselekmények elleni védelemre minden emberi lénynek joga van, amelynek érvényesítésére vonatkozó felelősség háromlépcsős: elsősorban az érintett állam, másodrészt a nemzetközi közösség, harmadrészt pedig az ENSZ BT rendelkezik kötelezettséggel a fellépésre.¹⁹ A védelmi felelősség három dimenziója – megelőzés, reagálás és újjáépítés – pedig az épített kulturális örökség védelme esetében is relevánsnak mutatkozik.²⁰

A negyedik rész („Kulturális örökség és nemzetközi jog”) a nemzetközi jog „kemény” és „puha” eszközeit vizsgálja a kulturális örökség védelme érdekében. Az első tanulmány rávilágít a kulturális örökség védelmének emberi jogi kapcsolódásaira és ezáltal az R2P-koncepció alkalmazhatóságára, hangsúlyozva ennek érdekében a kulturális örökségpolitikák tekintetében a „tárgyközpontú” szemléletről az „emberközpontú” megközelítésre (emberi értékekkel, identitással, hiedelmekkel stb. való szoros kapcsolata okán) való áttérés fontosságát. A 2010-es évek közepétől több nemzetközi platform is javaslatot tett az R2P koncepciójának kulturális örökség védelmére való kiterjesztésére, mint a lakosság védelmének eszközére (lásd például az UNESCO által szervezett 2015-ös szakértői találkozót²¹).²²

Ezt követően a tematikus egység kitér a háborús kontextusban az emberiség minimumfeltételeit biztosító nemzetközi humanitárius jog legfőbb előírásaira (különösen az 1954-ben elfogadott hágai egyezményben, illetve az 1949-es genfi egyezmények 1977-ben elfogadott kiegészítő jegyzőkönyveiben foglaltakra), valamint az e szabályok érvényesülését segítő normatív (például vitarendezési formák, időszaki jelentések, kulturális javak nemzetközi jegyzékei) és intézményi (felügyelő vagy tanácsadó szervek,

¹⁸ ADAMS, 2022. 284-298.o.

¹⁹ ADAMS, 2022. 284-298.o.

²⁰ CUNO, WEISS, 2022. 1-21.o.

²¹ UNESCO, 2015.

²² GERSTENBLITH, 2022. 363-380.o.

szervezetek) mechanizmusokra.²³ A következő alfejezetek az emberi jogi szabályozás, a „soft” nemzetközi jog vonatkozásában pedig a szokás és általános elvek biztosította kereteket vizsgálják. *Joseph Powderly* tanulmánya ezt követően áttekinti az örökségrombolás nemzetközi felelősségre vonásának történelmi példáit (az Egyesült Nemzetek által felállított Háborús Bűnöket Vizsgáló Bizottság [*United Nations War Crimes Commission, UNWCC*], majd a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék és az ICTY) és aktuális lehetőségeit a nemzetközi büntetőbíráskodás koncepciójának kialakulásával párhuzamosan. A legfrissebb példa, *Abmad Al Faqi Al Mahdi* Nemzetközi Büntetőbíróság általi 2016-os elítélése kapcsán a tanulmány kiemeli, hogy a vád a mali származású terrorista ügyében a lerombolt és megrongált vallási objektumok kapcsán kevésbé az anyagi kárra (a helyszín értékére), sokkal inkább az egyéni és kollektív identitásban, valamint méltóságon esett sérelemre, az érintett objektumok helyi közösség életében betöltött szerepére fókuszál. Ez szintén jól tükrözi az emberi jogok és a közösség számára fontos objektumok védelme közti szoros kapcsolatot.²⁴

Végül, de nem utolsósorban az ötödik rész („Kulturális örökség és katonai perspektívák”) a kulturális örökség védelmének hadviseléssel, katonai stratégiákkal összefüggő elemeire kíván rávilágítani részben az USA hadserege, részben egyes nemzetközi szervezetek békeműveleteinek tapasztalatai alapján. A nemzetközi jog által meghatározott alapelvek – úgymint a katonai szükségszerűség és az arányosság – érvényesítése a gyakorlatban sok esetben rendkívül komplex helyzetértékelést igényel, ahogyan azt *Ron E. Hassner* tanulmánya a vallási örökség védelmének a szövetségi erők második világháborús tapasztalatai alapján mutatja. Monte Cassino esetén jól látszanak egyrészt egy globális jelentőséggel bíró – ugyanakkor a katonai művelet vonatkozásában stratégiai jelentőségű – szakrális helyszín elleni fegyveres támadásra irányuló döntés mérlegelésének nehézségei (közvélemény általi megítélés, diplomáciai kapcsolatokra gyakorolt hatás). Másrészt a középkori bencés kolostor példája azt is jól mutatja, hogy az ellenség miképpen tudja a kulturális örökségi elem kényes helyzetét saját javára fordítani (lásd egyrészt a kolostor német erők általi feltételezett igénybevétele katonai célokra, majd a szövetséges erők általi bombázás felhasználása a német propagandában). A másik fontos (de pozitív előjelű) világháborús tapasztalat a kulturális javak védelmével kapcsolatban a

²³ CHARLIER, MUSTAFAYEV, 2022. 381-395.o.

²⁴ POWDERLY, 2022. 430-447.o.

szövetségesek részéről az úgynevezett Roberts Bizottság és annak terepen szolgáló egységei (*Monuments, Fine Arts, and Archives Programme [MFAA]* – Műemlékek, Szépművészetek és Archívumok programja), amelyek feladata a műveletek során megkímélendő kulturális értékek és műemlékek beazonosítása, az esetleges károk dokumentálása, valamint a háború után az eltulajdonított műkincsek feltárása és visszaszolgáltatása volt. Tevékenységük magában foglalta a katonák számára kézikönyvek, listák és fényképekkel ellátott térképek összeállítását is a műveletek tervezésének és végrehajtásának megkönnyítése érdekében. E tapasztalat a 2019-ben az amerikai tartalékos erőknél felállított, kulturális javak védelmére szakosodott egység előképét is jelentette.²⁵

S bár a katonai műveletek közvélemény általi megítélése és ezáltal annak társadalmi támogatottsága mindig is fontos szempont volt, az internet és a közösségi média elterjedésével a valós idejű és decentralizált közvetítési formák még nagyobb nyomást helyeznek a katonai döntéshozókra, amely a kulturális örökséggel való bánásmódot is érinti. A közösségi média nem csak a terrrorszervezetek számára lesz stratégiai eszköz, hiszen például békefenntartó erők által elkövetett taktikai hibák is járhatnak stratégiai következményekkel. A jogszerűség pedig sok esetben elválik a percepciótól: például a bagdadi Irak Múzeum 2003-as kifosztásakor az amerikai erők bár jelen voltak az országban, a fosztogatásokat nem tudták megakadályozni – vitatható, hogy a nemzetközi jog szerint követtek-e el mulasztást, azonban számtalan kritika érte mind Irak, mind a nemzetközi közvélemény részéről az USA ott állomásozó fegyveres erőit az események miatt.²⁶

A kulturális örökség békeműveletek általi megóvásának kudarcára és ennek hatásaira a hidegháborús időszak alatt a közel-keleti UNTSO (*United Nations Truce Supervision Organization* – Egyesült Nemzetek Fegyverszüneti Felügyeleti Szervezete), a közelmúltban pedig a NATO koszovói missziója (KFOR) szolgáltatott példát. E téren erőteljesebb nemzetközi elköteleződést a 2010-es évek második fele hozott. 2017-ben került elfogadásra az ENSZ BT 2347. számú határozata, amely ugyan mérőföldkőnek számít (az első, kifejezetten a kulturális örökség védelmének szentelt ENSZ BT-határozat), de gyakorlati eredményei napjainkig korlátozottnak mondhatók. A határozat az ENSZ Maliban tevékenykedő missziójának, a MINUSMA-nak a tapasztalataira épített: ez az első ENSZ-misszió, amely mandátumában

²⁵ HASSNER, 2022. 471-484.o.

²⁶ BEITLER, DUGAN, 2022. 500-516.o.

tartalmazta a kulturális örökség megóvását. Ugyanakkor a gyakorlatban erőforrás-hiány miatt limitált eredményeket tudott elérni, valamint 2018-ban az USA nyomására e feladatkör ki is került a mandátumából, a sokat hangoztatott érv – a missziók túlterheltsége – hatására. A tanulmány a kulturális örökségvédelem integrációja körüli további nehézségekre is rávilágít missziós környezetben: a koszovói egyházi objektumok NATO (KFOR) által vállalt biztosítása és az ehhez hasonló feladattal egy politikailag is rendkívül érzékeny helyzetet teremtett/teremthet. Bár a további eszkaláció potenciális megakadályozásának fontos eszköze lehet (amennyiben megfelelően robusztus erővel rendelkezik az adott művelet), azonban megfelelő felkészültség és erőforrás hiányában az a misszióban szolgáló állományra is veszélyt jelenthet. Így a szerző az örökségi szempontok integrálását sokkal inkább az emberközponitú békefenntartás részeként látja megvalósíthatónak, amely a technikai, logisztikai segítségnyújtástól kezdve helyi kulturális kezdeményezések támogatásán keresztül a bűnmegelőzés (illegális feltárások, illegális kereskedelem, fosztogatás) terén való fellépésig szolgálhatja a széttöredezett társadalmak újjáépítését helyi szervezetekkel együttműködésben.²⁷

A kötet közel háromtucat tanulmánya meggyőzően támasztja alá az emberéletek és az örökségvédelem közötti erős összekapcsoltságot, az ilyen irányú fellépések egymást támogató jellegét, a humanitárius, katonai eszközök integrált alkalmazásának szükségességét az örökség (épített) elemei védelme érdekében. Több szerző is amellet érvel, hogy a második világháborút követő időszak óta kialakított nemzetközi jogi rezsím megfelelő keretet biztosít a védelemre, a hatékonyság kulcsa nem új mechanizmusok felállításában, sokkal inkább a létező jogi előírások implementálásban van. Ez magában foglalja a monitoring eszközök erősítését, a nemzetközi jegyzékek szélesebb körű alkalmazását, a nemzetközi segítségnyújtás és kapacitásépítési tevékenységek támogatását. Az R2P koncepciója pedig hatékony politikai keret lehet a nemzetközi fellépéshez az emberi jogok sérelmével összefüggő kulturális örökség elleni atrocitások elleni fellépés érdekében.

A könyv online formában a *J. Paul Getty Trust* weboldalán nyilvánosan elérhető.²⁸

²⁷ GOWAN, 2022. 517-530.o.

²⁸ A kötet az alábbi linken érhető el: <https://www.getty.edu/publications/cultural-heritage-mass-atrocities/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADAMS, SIMON (2022). Cultural Cleansing and Mass Atrocities. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- BANDARIN, FRANCESCO (2022). The Destruction of Aleppo: The Impact of the Syrian War on a World Heritage City. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- BEITLER, RUTH MARGOLIES, DUGAN, DEXTER W. (2022). Practicing the Art of War While Protecting Cultural Heritage: A Military Perspective. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- BOKOVA, IRINA (2022). Foreword. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- CHARLIER, BENJAMIN, MUSTAFAYEV, TURAL (2022). International Humanitarian Law and the Protection of Cultural Property. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- CUNO, JAMES, WEISS, THOMAS G. (2022) Introduction. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- CUNO, JAMES, WEISS, THOMAS G. (szerk.) (2022). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- DEKNATEL, FREDERICK (2022). Reconstruction, Who Decides? In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- GERSTENBLITH, PATTY: PROTECTING CULTURAL HERITAGE (2022). The Ties between People and Places. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications.
- GOWAN, RICHARD (2022). Peace Operations and the Protection of Cultural Heritage. In Cuno, J., WEISS, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications.
- HARRIS, RACHEL (2022). Uyghur Heritage under China's "Antireligious Extremism" Campaigns. IN CUNO, J., WEISS, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- HASSNER, RON E. (2022). Protecting Cultural Heritage on the Battlefield: The Hard Case of RELIGION. IN CUNO, J., WEISS, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications

- MACGREGOR, NEIL (2022). Why Do We Value Cultural Heritage? In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- MONTEJO, VICTOR: INDIGENOUS THREATENED HERITAGE IN GUATEMALA. IN CUNO, J., WEISS, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications. 264-278.
- P8_TA(2016)0051_Az Európai Parlament 2016. február 4-i állásfoglalása a vallási kisebbségekhez tartozóknak az úgynevezett „ISIS/Dáís” általi tömeges és szisztematikus lemészárlásáról (2016/2529(RSP))
- POWDERLY, JOSEPH (2022). Prosecuting Heritage Destruction. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications.
- SINGH, KAVITA (2022). When Peace Is Defeat, Reconstruction Is Damage: “Rebuilding” Heritage in Post-conflict Sri Lanka and Afghanistan. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- STEIN, GILL J. (2022). Performative Destruction: Da’esh (ISIS) Ideology and the War on Heritage in Iraq. In Cuno, J., Weiss, T. G. (szerk.). Cultural heritage and Mass Atrocities. Los Angeles: Getty Publications
- UNESCO Expert Meeting on the “‘Responsibility to Protect’ as Applied to the Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict,” *Final Report*, 26–27 November 2015.
<https://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/R2P-FinalReport-EN.pdf> (Letöltve: 2023. február 11.)

A PÁZMÁNY SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA KUTATÓINTÉZETE IS RÉSZT VETT 2022-BEN A LEGNAGYOBB HAZAI TUDOMÁNYOS- ISMERETTERJESZTŐ FESZTIVÁLON¹

The Research Institute of Pázmány St. John Paul II Pápa also took part in the largest Hungarian science and dissemination festival in 2022

Bartl Bálint²

A Kutatók Éjszakája egy Európa-szerte minden év szeptember utolsó péntekén megrendezett ingyenes tudományos eseménysorozat a tudomány és a kutatói életpálya népszerűsítésére. Inspiráló előadásokon, kísérleteken, laborbejárásokon és programokon keresztül lehet bepillantani a különböző tudományterületek titkaiba. A több korosztályt³ elérni célzó rendezvénysorozat által az érdeklődők megismerkedhetnek a tudományos kutatás számos új eredményével. Az Európai Unió Bizottságának *Marie Skłodowska-Curie* Akciói által kezdeményezett rendezvény legfontosabb célja, hogy a kutatók és fejlesztők sokszínű munkája vonzóvá váljon a fiatalok számára – fiúknak és lányoknak egyaránt. A 2005-ben indult kezdeményezés Magyarországon 2006 óta van jelen. A Kutatók Éjszakája mára a legnagyobb

¹ A Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont – Teremtésvédelmi Kutatóintézet Kutatók éjszakája programsorozat, 2022.09.30.

<https://app.kutatokejszakaja.hu/esemenyek/pazmany-peter-katolikus-egyetem/a-szent-ii-janos-pal-papa-kutatokozpont-eloadasai>

² Bartl Bálint, Igazságügyi Minisztérium, Igazságügyi és Magánjogi Jogalkotásért Felelős Helyettes Államtitkárság, Civilisztikai és Igazságügyi Kodifikációs Főosztály, jogi szakreferens; Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kar, Jog-és Államtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

ORCID azonosító: <https://orcid.org/0000-0001-6763-5949>

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10082723>

E-mail cím: bartl.balint@hotmail.com

³ A kb. 30 országban, több mint 340 városban megszervezett Kutatók Éjszakáján több mint 21000 kutatóval lehet találkozni, személyes kapcsolatot teremteni, játszani, beszélgetni, sportolni, miközben bepillantást nyerünk a tudomány titokzatos világába.

hazai tudományos-ismeretterjesztő fesztivállá vált. A kutatók éjszakája programsorozatba 2022-ben bekapcsolódott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpontja is. **Ft. Dr. Ujházi Loránd** a Kutatóközpont titkára és annak két kutatóintézetét is vezető professzora nyitotta meg a rendezvényt, valamint hangsúlyozta a Kutatók Éjszakája programsorozat szakmai szimpózium jellegét.

Elsőként **Szeiler Zsolt**⁴ a Katolikus Misztika Kutatócsoport vezetője „*A gondolkodás két útja – Logika és szemlélődés a középkorban*” című előadása hangzott el. Az egyetemek létrejöttéig a versengő (logika) és a szemlélődő gondolkodás még egyenlő súllyal alakította a nyugat szellemi arculatát. Az előadás megvizsgálta a kétfajta gondolkodás természetét, feltárta, mi vezetett a versengő gondolkodás sikeréhez és röviden kitért ennek jelenben ható következményeire is. Ennek során az előadó kifejtette, hogy az egyetemek létrejöttéig a logikai gondolkodás egyenlő súllyal vett részt a nyugati közéletben. *Jean Leclercq*⁵ munkáival szemléltette a skolasztikus és monasztikus teológia alapvető különbségeit. Álláspontja szerint *Etienne de Tournai*, a Szt. Genovéa apátság apátja 1200 körül a kétfajta gondolkodás különbségeit írta le.

A monasztikus gondolkodás szentírás-központú, mert a kolostorokban íródik, íródott. Ezen kívül koncentrált, szemlélődő olvasást igényel. A „*ruminatio*” szó „kérődzést” jelent, amely a szerzetes magatartását írta le, aki eközben a szentírást memorizálta, felidézte a kolostorban. Az előadó kifejtette, hogy az ismeret az egész életükre kihatott. A „*collatio*” latin fogalom összegyűjtés, amely a szentíráshoz való források összegyűjtését jelentette. Szent Ágoston⁶ szerint a gondolkodás a memóriában lévő ismeretek összekapcsolását mutatja. A szemlélődés a lélek összegyűjtését ábrázolja. Az előadó Noé bárkájának misztikus értelmezésén keresztül szemléltette, hogy a Biblia és a geometria között is vonható párhuzam, amely különböző korszakokat jelöl meg az egyháztörténetben. A gondolkodást, kognitív funkciókat egy-egy rajz mutatja be az eredeti leírásban. A szemlélődés egy mesterember, aki összehegeszti a váza széttört darabjait. A bárka a tudás, tudományágak összegzését jelenti. A szintézist a Biblia értelmezése tartotta fenn. A skolasztikus gondolkodást *De Rijck* példáján keresztül mutatta be az előadó, kitérve a középkori két logika közti különbségre. Megállapította, hogy a dialektika a logika egy ága. A szillogizmus

⁴ SZEILER, 2019. 37-59.o.

⁵ LECLERCQ, 1998.

⁶ BABURA, 1924.

példáján keresztül érzékeltette a logika jelentőségét. Az előadó összevetette a szemlélődő és a logikai gondolkodást, amelyben egyensúly kimutatására törekedett. A források közé az intuitív látást, az „*intellectus*”, az „illuminációt”, valamint e fogalmak ellentéteit sorolta. A megközelítés módja a szintézis és az analízis különbségére épül. A sorrend: intuíció, explikáció, szemlélődés. A tudományképük azonban megállapítása szerint különbözik. A teológiát bölcsességként vagy szillogizmusok hálójaként is fel lehet fogni. Az előadó Ferenc pápa „*laudato s?*” kezdettű⁷ enciklikájával ábrázolta, hogy megbomlott a két gondolkodás egyensúlya.

A második előadást **Turgonyi Zoltán**,⁸ a Gyakorlati Filozófia Kutatócsoport vezetője tartotta „*A természetjogtól az emberi jogokig*” címmel. Sok szó esik napjainkban a hagyományos erkölcs válságba kerüléséről, a relativizmus uralmáról és egy egyetemes érvényű morális normarendszer szükségességéről. Amikor a kereszténység kínálja fel ezt, sokan leegyszerűsítően „valláserkölcsöt” emlegetnek az előadó szerint. Valójában azonban katolikus tanítás alapján a legalapvetőbb erkölcsi normák a természetjoghoz tartoznak, amely – nevének megfelelően – egyrészt az emberi természeten alapul, másrészt hit nélkül, természetes emberi ésszel is megismerhető, s ezzel összefüggésben mindig és mindenütt érvényes, a tételes törvényeknek pedig ehhez kell igazodniuk. Tartható-e ma ez a nézet? Léteznek-e örök és ész érvekkel levezethető normák? Ha igen, hogyan magyarázható az erkölcs tényleges történelmi és földrajzi sokfélesége? Betölthetik-e ma az emberi jogok a természetjog egykori szerepét? Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekre kívánt válaszolni az előadás.

Ennek során az előadó a keresztény erkölcsként számontartott normarendszert szemléltette, amely azonban a keresztény hittől függetlenül is érvényesül. A természetjog fogalmával támasztotta alá mondanivalóját.⁹ A természetjog már az antik-görög filozófiában is kialakult, de a keresztény gondolkodásba korán bekerült, fejlődött. Híres szerzők (például *Hugo Grotius*) is vallották a természetjog létét. Az előadó álláspontja szerint a keresztény erkölcs mindenki számára kötelező, mert maga a természetjog. Arisztotelész szerint¹⁰ pedig a dolog természete a dolog lényegében ragadható meg, amely gondolatot az előadó példaként hozott fel. Az előadó szerint a kultúra az

⁷ I. FERENC PÁPA, 2015.

⁸ FRENÝÓ, 2006.

⁹ FRIVALDSZKY, 2007.

¹⁰ IN OCTO LIBROS PHYSICORUM ARISTOTELIS EXPOSITIO [Arisztotelész Fizikájának magyarázata nyolc könyvben], lib. II, lectio.

emberi tevékenység összessége, amely túléli az „örökhagyókat”. Az egyén társas lény, más emberekre is szüksége van, a természete feltételezi társas mivoltát. Az erkölcs egy biztosítási minimumot jelent, az egyének magatartása kölcsönösen előrelátható és biztonságos az erkölcsi minimum által. Az erkölcs azonban több funkcióval bír, például a társadalom folytonosságának a biztosítása is a szerepei közé tartozik. A természetjog része az úgynevezett természetes vallás is. Az erkölcs, ahogyan az előadó kifejtette, az egyes társadalmakban mást jelentett, más-más morális normarendszerek uralkodtak. *Maritain* szerint¹¹ öröktől fogva igaz, hogy az emberi természethez melyik erkölcsi normák illenek, de ez egy kulturális evolúciónak a része is. Az előadó megállapítja, hogy a mai értelemben vett emberi jogokat nem ismerték a modernitás előtt. Az emberi jogok tölthetnék be az egységes emberi normarendszert. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata már nem is említi Istent, így szükség van a jogok racionális-filozófiai igazolására. Az előadó bemutatta az úgynevezett kárelv fogalmát, példákkal részletezve azt. Álláspontja szerint akár a lustasághoz is lehet joga az embernek, továbbá a jog fogalma a kötelességben definiálható a legjobban.

Sárkány Péter¹² a Keresztény Filozófia Kutatócsoport vezetője előadásának címe: „Keresztény filozófia – Nyilvánvaló lehetőség vagy fából vaskarika?” Az előadás gondolatmenete a keresztény filozófia bevett kritikáinak rövid felidezéséből indult ki. Ezt követően a keresztény filozófia egzisztenciális jellegét vázolta, majd a filozófia és a kereszténység kapcsolatának történeti vonatkozásait elemezte, különös tekintettel az újkori gondolkodás fejleményeire. Végül arra a kérdésre keresi a választ, hogy melyek a mai keresztény indíttatású filozófia legfontosabb jellemzői és mai kutatási lehetőségei.

Mit jelent a sötétség etikai/erkölcsi megközelítésből? Mit jelent, mint tényleges fizikai valóság és mint szimbólum? Mindez hogyan tükröződik a látásukban akadályozottsággal élő felebarátaink gondolatvilágában? Az előadó *Martin Heidegger*t idézte, aki szerint hívő ember nem művelhet filozófiát. *Karl Jaspers* szerint¹³ pedig a filozófus nem is hihet. Feltette a kérdést, hogy a hitről való gondolkodás teológia, vagy a filozófia művelése-e. A problémát az jelenti, ha a konkrét kinyilatkoztatásból eredő hitből fakad a gondolkodás. Az előadó szemléltette a keresztény filozófia tagadását cáfoló érveket. Az ellenvetések mögött meghúzódó előfeltételezések tekintetében a

¹¹ BARS, 1961.

¹² SÁRKÁNY, 2020. 139-150.o.

¹³ JASPERS, 1998.

modern tudomány- és filozófiáfelfogás az önmegalapozás, az autonómia elvére, a módszertani elköteleződésre, valamint a valóság tematikus redukciójára irányul. Hangsúlyozta, hogy a filozófia nem volt képes beolvasztani a vallásos gondolkodást. A keresztény filozófia sajátosságait a gyűjtőfogalmi jelleg, az egzisztenciális vonatkozás, a kereszténység lényegére irányuló reflexió, a filozófia és a kereszténység sajátos viszonya, valamint az emberi méltóság helyreállítása jelenti.

Ft. Ujházi Lóránd¹⁴ a Teremtésvédelmi Kutatóintézet, valamint az „Igazságos háborútól a béke kultúrájáig” Kutatócsoport vezetője „*A kúriareform (Praedicate evangelium kezdetű apostoli konstitúció) a válságkezelés szempontjából*” című előadásában a Szentatya által 2022. március 22-én kihirdetett, *Praedicate Evangelium* kezdetű¹⁵ apostoli konstitúciót vizsgálata, amellyel I. Ferenc pápa újra szabályozta az Apostoli Szentszék működésére vonatkozó joganyagot. A szentatya megválasztása óta nagy figyelmet szentelt a Római Kúria ügyének. A módosítások több helyen derogáltak az akkor még hatályos *Pastor Bonus* kezdetű apostoli konstitúciót, amely a *Regolamento della Curia Romanával* együtt alkotta a Szentszék működésének joganyagát. A jogszabálmódosításokkal bevezetett új jogi terminológiák nem minden esetben harmonizáltak a joganyag többi részével és ez a jogalkalmazásban bizonytalanságot eredményezett. Az új konstitúció fontos feladata, hogy pontos jogi fogalmakat teremtsen és harmonikus, egységes jogi keretét adja a Szentszéki dikasztériumok működésének. A jogi egzaktságon kívül a Római Kúriát szabályozó joganyagoknak vissza kell tükröznie a római pápa kormányzati célkitűzéseit. A hivatalegyüttes természetéből származik, hogy feladata a Római Pápa egyetemes kormányzati küldetésének támogatása. Evidencia tehát, hogy a Kúriának minden eszközzel a pápa társadalmi vízióját és az ehhez szorosan kapcsolódó békemissziót kell segíteni. A pápa kezdetektől olyan biztonsági kihívásokról beszélt, amelyek értékelése vagy egyházi részről történő kezelése feltételezi a Római Kúria professzionális működését. A szegények, a menekültek segítése, a teremtésvédelem, a víz és az élelmiszerbiztonság, a fegyverzetleszerelés, a humanitárius válságkezelés vagy a Szentszék globális és regionális békemissziója, olyan háttérintézményeket feltételeznek, amelyek képesek a szentatya szándékának megvalósítására. Az előadásban azt vizsgálta Ft. Ujházi Lóránd, hogy hogyan érvényesül a pápa

¹⁴ RESPERGER, UJHÁZI 2019.

¹⁵ DAVIES OP, 2022. 319-321.o.

nagyívű külpolitikai célkitűzése, a katolikus egyház válságkezelésben való aktívabb szerepvállalásának lehetővé tétele az új konstitúció segítségével.

A sajátos szemléletű biztonságpolitikai és egyházjogi előadás bemutatta Ferenc pápa megválasztása óta tett törekvéseit, ennek során szemléltette, hogy a Szentatya jelentősen bízik a hívő emberekben, hogy közösen tudnak fellépni a biztonságpolitikai kihívások ellen, illetve a Szentatya számos világi vezetővel tárgyalt már biztonságpolitikai kérdésekről. A konstitúció jogi és filozófiai szempontból történő vizsgálata is megkezdődött. Széles laikus részvételt biztosít a dikasztériumok élén. A Szentszék struktúrájának az újraszabályozása már a konstitúció előtt megkezdődött. A biztonsági kihívások, a teremtésvédelem külön dikasztériumot igényelnek. A konstitúciót filozófiai-jogdogmatikai, valamint intézményi szempontból is vizsgálhatjuk. Az egyházjogban is van joghierarchia, a konstitúciók egy területet átfogóan, részletesen szabályoznak. A konstitúció szintézise a XX. századi kúriareformoknak. Ft. Ujházi Lóránd hangsúlyozta, hogy X. *Pius* az állam működőképesége alapján reformálta meg a kúriát. A II. vatikáni zsinat szerint a kúriát nem lehet csupán a Max Weber-i automatizmus szerint mérni. A 2013-as „*evangelii gaudium*” kezdetű¹⁶ apostoli buzdításban a Szentatya egy programot fogalmazott meg, az előadó pedig a teológia és a kánonjog újszerű kapcsolatának ismertetésére ajánlott szakkönyvet. Álláspontja szerint a dikasztériumokra vonatkozó jogszabályhelyek alapelvei szintűek.

Schlett András¹⁷ a Fenntartható mezőgazdaság – összhangban a teremtett világgal Kutatócsoport vezetője előadásában áttekintette, hogy milyen domináns felfogások uralkodnak ma a mezőgazdasággal kapcsolatban, mennyiben változott a szemlélet az idők folyamán, s ez hogyan hat vissza a fenntarthatóságra és az élelmezésbiztonságra. A katolikus egyház társadalmi tanításában¹⁸ megfogalmazott fenntarthatósági szempontok mentén elemzi a mezőgazdasági folyamatokat, az azokat formáló gondolatkörök előfeltevéseit, értékelési fogalmait és hatásmechanizmusait. Ennek során rámutatott a világ mezőgazdaságában megfigyelhető azon tendenciákra, amelyek lényegileg befolyásolják a vidéki térségek tájszerkezetét, társadalmát, közösségi életét. A kérdéskör vizsgálatát különösen aktuálissá teszi, hogy a háborús és migrációs válság nyomán újra előtérbe került az alapvető élelmiszerekhez (például gabona) történő hozzáférés, az élelmiszerpiac ellenőrzésének, tehát az

¹⁶ WORTHEN, 2016. 73-90.o.

¹⁷ SCHLETT, 2007.

¹⁸ PONTIFICIUM CONSILIIUM „Iustitia et Pax” et al., 2007.

élelmiszer-önrendelkezésnek a kérdése. Az előadó a „*Mater et magistra*” című műből való idézésével kezdte előadását. Az élelmiszergazdaságot a migráció, a háború, a környezeti válság, valamint a társadalmi-gazdasági válság képes befolyásolni. Az előadó az agrárium sajátosságai mellett a termelékenység forradalmaira tért ki. A következmények tekintetében a szélsőséges specializálódást, a helyi piacokra történő termelést, a foglalkoztatottság és a biodiverzitás csökkentését, valamint a környezet erózióját jelölte meg. Idősebb *Piliust* idézve az előadó megállapította, hogy „*a latifundiumok tették tönk्रे Itáliát*”.

Laurinyecz Mihály a Paulus Hungarus Erkölcssteológiai Munkacsoport vezetője „*Etikai megfontolások a sötétségről látásukban akadályozottsággal élők tükrében*” címmel tartott előadást. A Biblia telis-tele van olyan megjegyzésekkel, amikben a sötétség negatív hely, szimbólum. Mennyire befolyásolja a sötétség az erkölcsiségünket, illetve mit jelent mindez a látásában akadályozott ember számára? Mennyiben azonosulnak ezzel az etikai értékeléssel, hogyan állnak mindehhez a látásukban akadályozottsággal élők? Mit tanítanak a látóknak az ő élethelyzetük. A tömeg, illetve az idegen mivolt, a nemismertség, a digitális anonimitás etikailag mennyire működik hasonlóan a sötétséghez, mennyiben ad bátorságot olyan cselekvéshez, amit egyébként nem merne megtenni az ember? Az előadás célja volt ráirányítani a figyelmet arra, hogy a sötétség a szimbólumvilág elmélyítése; érzékenyítés a látásukban akadályozottsággal élők iránt. A személyes felelősség vállalásának fokozása, az átláthatóságban való előrelépés, mint erkölcsi kötelesség jelent meg.

Az előadó ennek során a kutatók éjszakáját a látás elvesztésével élők élethelyzetével állította párhuzamba, amelyre panelbeszélgetéssel készült. Két, látásában korlátozott kolléganő empirikus előadásával szemléltette az előadás mondanivalóját. Bieber Mária gyógypedagógusként látássérült felnőttekkel foglalkozik, 9 éves kora óta fokozatosan veszítette el a látását. A másik vendég Zsanett volt, aki évek óta ápol jó kapcsolatot az előadóval a reménykör által és koraszülöttként, valamint látássérültként jött a világra. Az ELTE-n végzett kommunikáció szakon, a Magyar Katolikus Rádió szerkesztője. A vendégek kifejtették, hogy a helyes szóhasználat látássérült személyek kapcsán nehezen meghatározható a többféle csoport (vak, gyengénlátó) miatt. A bibliai szóhasználatban a sötétség negatív fogalmával van jelen, azonban a vendégek egyértelműsítették, hogy mik a lelki hozadéka, pozitívumai a látássérült állapotnak. A meghívott vendégek álláspontja szerint a látás hiánya szabadságot ad a lelki élet, a fantázia és a gondolatok területén.

A bizalom kérdése kifejezett ráhagyatkozást jelent a másik emberre, továbbá az Istenre való rábízást is jelenti. A gondviselés egy alapot ad a látássérült emberek számára. A szentségimádás és „kézbeáldozás” különös jelentőséggel bír a látássérült személyek esetében. A XIX. zsoltár 29. versével zárta az előadó az előadását.

Tahyné Dr. Kovács Ágnes¹⁹ a Teremtésvédelmi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa „*Teremtésvédelem és mezőgazdasági génörökség*” címmel tartott előadást, amelyben a biológiai sokféleség pusztulására hívta fel a figyelmet. Ennek során rávilágított a jogi szabályozás szükségességét kiváltó tényezőkre. Bemutatta a Katolikus Egyház vonatkozó társadalmi tanítását. Az előadás középpontjában a földet uralma alá hajtó ember állt, amely mezőgazdasági gazdálkodó tevékenysége a modern kor technikai kihívásai idején, – amikor az öröklődést szabályozó információs anyag mesterséges megváltoztatása alapjaiban rengeti meg a mezőgazdaság szabályozásának jogi kereteit – különös felelősséggel tartozik a jelen-, és a jövő generációi felé is. A biodiverzitás megőrzése és a génörökséggel való felelős gazdálkodás a mai ember erkölcsi és jogi kötelezettsége is egyben. Az előadás bemutatta a génörökség védelme vonatkozásában a pápai enciklikákban fellelhető tételeket, ezzel párhuzamosan a nemzetközi környezetjogi *soft law* dokumentumok előírásainak kapcsolódó elemeit.

Az előadás aktualitásai között említette, hogy két évvel korábban ugyanezen a napon tartotta az ENSZ biodiverzitás Csúcstalálkozóját 2020-ban. Hangsúlyozta, hogy együttes, hatékony és globális fellépésre van szükség. A technikai kihívások kapcsán a génmódosítás problémakörét mutatta be, amely rendkívül szerteágazó, összetett szabályozással rendelkezik. Az előadó új technikai kihívásokat is bemutatott, amelyekkel a jogi szabályozás folyamatosan igyekszik lépést tartani, viszont ez egy sok kihívást jelentő folyamat. Az előadó egy génbankokkal összefüggő gyakorlati példával zárta előadását, amely reménytelen beteljesülése mind a nemzetközi jogi célkitűzéseknek, mind a Katolikus Egyház társadalmi tanításában összefoglalt szabályozásra vonatkozó elveknek, amelyek a környezetjog szakjogi elveinek is megfelelnek.

A 2009. évi Kutatók Éjszakája rendezvénysorozat mottója minden évben aktuális, a fenti előadások kapcsán is értelmezhető: „*Nem vagyok különösebben tehetséges, csak szenvedélyesen kíváncsi!*”

¹⁹ TAHYNE, 2017. 719-720.o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BABURA LÁSZLÓ (1924). Szent Ágoston élete. Budapest: Szent István Társulat
- BAGYINSZKI PÉTER ÁGOSTON – MÉSZÁROS LUKÁCS – SZEILER ZSOLT (2019). Antropogenezis: Az ember biológiai, szellemi, valamint vallási dimenzióinak megjelenése, *Acta Pintériana*, Vol.5, 37-59.
- BARS, HENRY (1961). La politique selon Jacques Maritain. Paris, Les Éditions ouvrières.
- Davies OP, Brian: Comment: Praedicate Evangelium. Wiley Subscription Services, Inc
- FRENYÓ ZOLTÁN, TURGONYI ZOLTÁN (2006). Jacques Maritain – tanulmányok. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- FRIVALDSZKY JÁNOS (2007). *Természetjog*. Budapest: Szent István Társulat
- I. FERENC PÁPA (2015). Áldott légy kezdetű enciklikája, a közös otthon gondozásáról, Róma, [Magyar kiadás: Szent István Társulat – az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2015],
- IN OCTO LIBROS PHYSICORUM ARISTOTELIS EXPOSITIO [Arisztotelész Fizikájának magyarázata nyolc könyvben], lib. II, lectio.
- JASPERS, KARL (1998). Filozófiai önéletrajz. Budapest: Osiris Kiadó.
- LECLERCQ, JEAN (1998). Clairvaux-i Szent Bernát. Budapest, Szent István Társulat.
- PONTIFICIUM CONSILIUM „IUSTITIA ET PAX”, HORVÁTH ÉVA, HORVÁTH PÁL, DÉR KATALIN (2007). Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Budapest: Szent István Társulat,
- RESPERGER ISTVÁN – UJHÁZI LÓRÁND (2019). A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban. Budapest, Dialóg Campus Kiadó.
- SÁRKÁNY PÉTER (2020). Erkölc és ideálképzés. In: Schwendtner Tibor – Schaffhauser Franz (szerk.) *Bildung*. L'Harmattan Kiadó, 139-150.
- SCHLETT ANDRÁS (2007). Sziget a szárazföldön — a Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1990 között. Budapest, Szent István Társulat.
- SZEILER ZSOLT (2022). Filozófiai és teológiai szemlélődés Szentviktori Richárdnál. *Sapientiana: a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Folyóirata*, vol. 15, no. 1, 20–30.
- TAHYNÉ DR. KOVÁCS ÁGNES (2017). A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó jogi szabályozásról. *Magyar Jog* 64. évf. 11. sz. 719-720.

A Pázmány Szent II. János Pál Pápa Kutatóintézete is részt vett 2022-ben a legnagyobb hazai tudományos-ismeretterjesztő fesztiválon

WORTHEN, JEREMY (2016). What's New about Renewal in Evangelii Gaudium? *Ecclesiology*, Vol.12 (1).
